BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XLII
NAPOLI

M. ANTONII MURETI
OPERA
TOMUS V.

COMMENTARIA MURETI IN LIBROS ETHICORUM ARISTOTELIS

CONTINENS,

In Ariſtotelis Oeconomica Annotationes, Interpretationem in Commentarium Alexandri Aphrodiſienſis ad librum VII. Topicorum Ariſtotelis.

Di Gennaro Gianelli

VERONAE MDCCXXX.
Apud Io. Albertum Tumermanum in Vico Artium
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO EXCELLENTISSIMI SENATUS AD ANNOS XV.

IACOBO
COMITI DE TASSIS
BERGOMATI

S. P. D.

Ioannes Albertus Tumermanus.

UT *Phyſicum, ait Cicero libro primo de Natura Deorum, ſpeculatorem venatoremque naturae eſſe debere, ita & Typographum videtur mihi, Vir Illuſtriſſime,*

Si licet in parvis exemplis grandibus uti,

venari debere & ſpeculari ubique locorum & gentium, ſiquis egregius vir ſit, cum eruditione & literis egregie imbutus, tum literis eruditionique maxime favens; quo

Digitized by Google

ſane invento, eius nomine ſubiectos praelis ſuis libros inſigniat. Duo enim, ni me ratio fallit, hoc pacto obtinere poſſumus ac praeſtare. Primum ut ſtudiis hiſce noſtris maiorem in dies patronorum numerum nanciſcamur; alterum vero ut omnibus hominibus pateat, qui quantique viri Muſas noſtras colant, quae vulgo ſolae & comitibus exutae nuda loca, & inhoſpitalia inhabitare creduntur. Utrumque equidem efficiam nunc, cum tibi Illuſtriſſime Vir, quintum hunc M. Antonii Mureti Operum Tomum dono dare conſtituo. Tu enim ex Taſſia illa nobiliſſima Familia originem ducis, quae non Bergomi tantum, ſed in Italia univerſa, ſed in Galliis, Belgio, Germania latiſſime floret; cuius tu tamen honores & commoda praetergreſſus, in praeflorida aetate tua inſignem operam dediſti, ut te ſtudia bonarum artium, literae, eruditio illuſtrem potius redderent, quam Familiae ſplendor. Ea de cauſſa iampridem non Italiam modo perluſtraſti, verum

etiam

etiam Galliam, Belgium, Germaniam, Britanniam adiiſti, optimo ſane conſilio, quae ſcripta libris ſunt honeſtatis praecepta, cum vivorum etiam hominum praeclaris ſelectiſque moribus coniungendi. Hinc illa tua in cuiuſque generis homines comitas, ſed in eos praecipue qui ingenuas artes colunt, mira affabilitas, hinc librorum undique comparandorum nobilis inſatietas, hinc cum viris ubique literatiſſimis amoris commercium. Quid plura? Epiſtolae modum praeteream, ſi quae ſingula a Te manant virtutum omnium exempla ac omnimodae eruditionis lumina perſequi voluero. Illud unum ex epiſtola hac mea tibi perſpectum eſſe velim, utque idem aequi bonique facias etiam atque etiam rogo; praeſentem nempe factum Te mihi a virtutum tuarum fulgore, etſi loci longinquitas abſentem faciat, ut hoc tibi qualecumque munuſculum offerrem. Qua de re iure eodem merito, me tibi ſtatuat obque oculos tuos ponat obſequium in Te

)(3 *meum,*

meum, quo fretus certum rebus meis columen, & rei literariae amplificandae deſiderio meo patrocinium ſperare poſſim. Quodnam enim aliud incrementum ſibi accipiant inſignes, genere, fortuna, virtute, eruditione viri, quam ut aliis ſubſidio & decori ſint? Tu interim vale Vir undequaque ornatiſſime, meque inter eos qui Te amant & enixe colunt enumera. Veronae XVIII. Cal. Mart. M DCC XXX.

AD

AD LECTOREM *optimum*.

EN, Lector optime, quintum iam Mureti Operum Tomum, quem ſi paulo ſerius a me accipis, operis ipſius gravitas & venus iacturam temporis penſabit. Habes hic, praeter alia de quibus poſt dicam, M. Antonii Mureti in Ethicorum Ariſtotelis libros Commentaria, non integra ea quidem, ſed alicubi mutila, alicubi etiam tantum levi manu deſignata. Addam de iis enim ipſiſſima verba Adami Sartorii Ingolſtadienſis Editoris anni M D C I I. Is igitur ſic ait: *Et haec ipſa elegantiſſima Opuſcula quae hic typis excuſa damus perierant, niſi illa Andreas Schottus Societatis Ieſu, Mureti admirator, ex ſparſis ſchediaſmatis, quorum multa ipſius Mureti manu exarata erant, collegiſſet, theſaurique loco conſervaſſet*. Et inferius ipſe Sartorius: *Quae bono publico litterario hic damus, ſi non emendatiſſime ut voluimus, cauſſa eſt quod*

ſparſa folia Sibyllae fuerint, male habita, lacera, exeſa, uno verbo iam iam interitura, niſi de quo dixi Schottus & nobilis ampliſſimuſque Dominus Marcus Velſerus Duumvir Auguſtanus illa ab interitu vindicaſſent. Verum enim vero in hiſce Commentariis quibus Muretus haud ultimam manum impoſuit, tanta apparet linguae graecae peritia, tam in ipſo Ariſtotelis textu e Ms. codicibus caſtigando gnava ſedulitas, tam mira multiplexque eruditio, perſpicuitaſque explicandi; ut mutilus hic labor videatur mihi, viderique etiam eruditoribus poſſit, integros aliorum labores exſuperare. Verſionem integram Libri quinti eiuſdem Ariſtotelis Ethicorum a Mureto factam, data opera omiſmus, quod eam primo iam in Tomo ad calcem adiecerimus. Miſſas quoque fecimus Notas & Varias Lectiones in Libellum Curopalatae de Officialibus Palatii Conſtantinopolitani a Franciſco Iunio concinnatas, quae in eadem Sartoriana editione continentur. Nam quid ea ad Muretum noſtrum? Sed eiuſdem Mureti in primum & ſecundum librum Platonis de Rep. Commentaria, tum in Xenophontis Cyropoediam & eiuſdem Anabaſin, quae etiam in Sartoriana Editione habentur in alium

Mu-

Mureti Operum Tomum diſtulimus. Nam ut ait Satyricus

Creſcit multum damnoſa papyro.

Habes tamen in hoc Tomo praeter Commentaria Mureti in Ariſtotelis Ethica de quibus diximus, ipſius in Oeconomica Ariſtotelis a Iacobo Ludovico verſa Commentarium, & Commentarii in VII. Topicorum Ariſtotelis Alexandri Aphrodiſienſis interpretationem Mureti.

Ceterum, ut ad Commentaria Mureti in Ariſtotelis Ethica redeam, certe Obertus Giphanius ignoravit ea a Mureto ſcripta. Nam in ſuis ad Ethica eadem Ariſtotelis Prolegomenis editis, cum ſuis itidem Commentariis Francofurti Anno MDCVIII. impenſis Lazari Zetzneri Bibliopolae, ita ait Giphanius, pagina quarta: *Vidi verſiones novem: veterem: Argyropyli: Aretini: cuiuſdam Ficentini: Feliciani: Perionii: Turnebi: Gruchii: Lambini. Sunt & qui aliquos tantum libros verterunt, Muretus, Martyr, & Simonius. Et inferius Turnebus autem, & Muretus, ut dixi, hac religione ſunt uſi* (ideſt ut accommodata ſit interpretatio & quaſi ſerva,) *ſed illae ſaepe non ſatis eleganter, hic autem utinam totum reddidiſſet.* Cum igitur Giphanius ratio-

tionem habet tantum Libri V. verſionis a Mureto factae, Commentaria confeciſſe Muretum in Ethica univerſa haud novit. Hoc tantum te monitum volui, Lector optime, non vero Giphanium vel oblivionis vel negligentiae damnare. Cum autem Adam Sartorius in laudata dedicatoria Epiſtola, Mureti Cemmentarios in primum, & ſecundum Rhetoricorum Ariſtotelis, in Ciceronis libros V. de Finibus, in primum Tuſculanarum, in Orationem pro Deiotaro, in Officia Ciceronis promittat, ediderítque quaedam eodem anno; nos ſi ea, vel quid eorum nanciſcemur, publici quoque iuris faciemus. Quae ſiquis litteratorum hominum vel litterarum ſaltem amantium, vel partim vel ſingula exhibuerit, ei collato etiam pretio nos inſignes, nos immortales ultro habebimus gratias, ea poſtmodum in Mureti Operibus edituri. Nam interim, ut varius labor noſter ſit, Mureti in poetas quoſdam Commentaria, proximo Tomo colligemus. Vale optime Lector, & ſtudium noſtrum aequi bonique conſule.

INDEX
COMMENTARIORUM
M. ANTONII MURETI
IN
ETHICA ARISTOTELIS.

LIBRI I.

In Cap. I.	Pag. 1
In Cap. II.	12
In Cap. III.	21
In Cap. IV.	34
In Cap. V.	51
In Cap. VI.	64
In Cap. VII.	74
In Cap. VIII.	92
In Cap. IX.	113
In Cap. X.	119
In Cap. XI.	124
In Cap. XII.	129
In Cap. XIII.	132

LIBRI II.

In Cap. I.	136
In Cap. II.	144
In Cap. III.	149
In Cap. IV.	164
In Cap. V.	167
In Cap. VI.	170
In Cap. IX.	eadem

LIBRI III.

In Cap. I.	175
In Cap. III.	180
In Cap. IV.	183
In Cap. V.	184
In Cap. VI.	186
In Cap. VII.	194
In Cap. VIII.	197
In Cap. X.	199
In Cap. XI.	225

LIBRI IV.

In Cap. I.	226
In Cap. II.	230
In Cap. III.	245
Iu Cap. V.	247

LIBRI V.

Non eſt diſtinctio Capitum.

LIBRI

LIBRI VI.

In Cap. I. 340
In Cap. II. 351
In Cap. III. 356
In Cap. IV. 358
In Cap. V. 365
In Cap. VII. 367
In Cap. VIII. 379
In Cap. IX. 380
In Cap. X. 382
In Cap. XI. eadem
In Cap. XII. 382
In Cap. XIII. eadem

LIBRI VII.

In Cap. I. 386
In Cap. IV. 391
In Cap. V. 393
In Cap. VI. 394
In Cap. VII. eadem
In Cap. VIII. eadem
In Cap. IX. 395
In Cap. X. eadem
In Cap. XI. eadem
In Cap. XII. 396
In Cap. XIV. eadem

LIBRI VIII.

In Cap. I. 358
In Cap. II. 400
In Cap. III. 401
In Cap. IV. 402
In Cap. V. eadem
In Cap. VI. 403
In Cap. VII. 404
In Cap. VIII. eadem
In Cap. IX. 405
In Cap. X. 406
In Cap. XI. 407
In Cap. XII. eadem
In Cap. XIII. 408

LIBRI IX.

In Cap. I. 411
In Cap. II. 413
In Cap. IV. 414
In Cap. V. 415
In Cap. VI. 416
In Cap. VIII. eadem
In Cap. IX. eadem
In Cap. X. 418
In Cap. XI. eadem

LIBRI X.

In Cap. II. 419
In Cap. III. eadem

Oeconomica Ariſtotelis Iacobo Ludovico interprete.

Caput I. Pag. 422
Caput II. 423
Caput III. 424
Caput IV. 425
Caput VI. 427
Annotationes Mureti 430
Ariſtotelis Topicorum Liber ſeptimus, & in eundem Alexandri Aphrodiſienſis Commentarius Interprete Mureto 446

FINIS.

M. ANTONII MURETI
IN
PRIMUM LIBRUM
ETHICORUM ARISTOTELIS AD NICOMACHUM.

(Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος)

COMMENTARIUS.

I.

Finis eſt qui impellit ad agendum : quique omnibus in rebus initio conſiderandus eſt , quare praeclare , ut ſolet Ariſtoteles huius doctrinae , qua humanae actiones diriguntur, principium a fine bonorum omnium ducendum putavit .

II. Simul quia , ut ait Heſiodus , aſpera & difficilis eſt via ad virtutem , ne in eius aſperitate deterreantur animi , proponendus eſt finis, quo nihil pulchrius, aut melius, aut iucundius cogitari poteſt : ut ſpe illius conſequendi , labores & ſuſcipiantur libentius , & facilius ac conſtantius perferantur. Quare hoc primo libro de fine bonorum , ſive de felicitate diſſeritur , & confutatis quibuſdam pravis de ea opinionibus , vis ac natura illius explicatur.

III. Sed antequam ingrediatur in diſputationem, brevi quodam eodemque admodum neceſſario prooemio utitur.

IV. Sunt autem duo genera prooemiorum, unum cum ea re, qua de agitur, connexum, cohaerens, coniunctum, quod recte mihi poſſe vocare videor συμφυὲς, ex ipſa rei natura ductum: alterum ornandi tantum ſermonis, & oblectandi lectoris gratia quaeſitum, quod προσίθετον vocemus licet. Hoc Plato, & eum ſecutus Cicero, illo Ariſtoteles uti ſolet. Conſtat autem prooemium huius libri partibus tribus: quarum in prima oſtenditur, aliquem eſſe finem bonorum, ad quem alia referenda ſint, eiuſque cognitionem admodum utilem eſſe, atque ad politicen pertinere. In ſecunda, non eſſe exigendam in his rebus limatam illam, & exquiſitam docendi ſubtilitatem: ſed ſatis eſſe, ſi omnia tractentur ὡς ἐν τύπῳ. Poſtremo, cuiuſmodi eſſe oporteat eum, qui maximo cum fructu ad hanc philoſophiam audiendam accedere, & de illius praeceptis optime iudicare poſſit.

V Summo autem iudicio haec propoſuit, tria enim haec ad omnem diſputationem conſtituendam concurrere neceſſe eſt; rem de qua dicitur, eum qui diſputat, & eum qui audit.

VI. Ac quoniam inveſtigandum ſibi propoſuerat, quid eſſet ultimum rerum expetendarum, prius oſtendendum fuit, in eis eſſe aliquid ultimum; nam quaeſtio ſit nec ne res, praecedit eam, qua, quid ipſa ſit, quaeritur: ut in analiticis docetur; ac niſi aliquid eſſe aut per ſe conſtet, aut probetur, in quærendo quid ſit, omnis fruſtra ſumatur labor.

VII. Ita igitur docet Ariſtoteles, eſſe aliquod ſummum hominis bonum. Omnes artes, ſcientiae, facultates, omnia denique, quae ab hominibus ſuſcipiuntur, quaeque fiunt, ad bonum aliquod diriguntur, idque tanquam finem ſibi propoſitum ſpectant.

VIII.

VIII. Fere autem fit, ut, cum finem aliquem conſecuti ſumus, eum ipſum finem dirigamus ad alium, illumque rurſus ad alium, & ſic deinceps, ita ut aſſidue prior finis quaſi gradus quidam ſit ad poſteriorem aſſequendum; exempli cauſſa. Fodit aliquis terram, ut ferrum ex eius viſceribus eruat, huius igitur finis eſt, reperire ferrum: ſed ferrum quoque ipſum non niſi propter aliquem uſum expetitur, ergo erutum traditur fabro, qui illud igne mollit, imponit incudi, malleo tundit, limat, acuit, donec ex eo conficiat aliquid: verbi cauſſa ſcalpellum. Scalpellus igitur hic totius illius molitionis atque operae fabrilis finis eſt. At ipſe quoque refertur alio, nempe ad uſum medici, qui eo utitur ad incidendam venam. Rurſum venae ſectio alio pertinet, nempe ad ſanguinem, aut qui redundat, minuendum, aut qui vitioſus eſt, detrahendum. Sanguinis miſſio ad morbum aut vitandum, aut tollendum, aut levandum. Morbi vitatio, levatio, depulſio, eſt illa quidem optanda etiam per ſe: ſed tamen eo quoque refertur, ne impediantur actiones. Rurſus actiones ipſae aliae ad lucrum referuntur, aliae ad gloriam, aliae ad honeſtatem, aliae ad voluptatem, aliae alio. Aut igitur ſemper ex aliis finibus in alios atque alios progrediendum eſt, aut reperitur tandem ultimus aliquis finis, ad quem caeteri omnes dirigantur. At illud quidem eſſe non poteſt. Sequeretur enim infinitos eſſe fines: & cum infinitum peragrari non poſſit, ut eſt in tertio Phyſicorum: natura, quae nihil facit fruſtra, ut innumerabilibus locis ab Ariſtotele docetur, fruſtra indidiſſet, atque ingenuiſſet homini illam, quae nunquam ab ultimum pervenire poſſet, boni appetitionem. Eſt igitur aliquod ultimum atque extremum bonorum, ſeu, quod idem eſt, ſummum bonum.

Πᾶσα) Hic annotant interpretes prope ſolemne eſſe Ariſtoteli, ut libros ſuos a pronuntiatis univerſe affir-

mantibus exordiatur. Sic in Phyſicis, in libris de ſapientia, de animo, in poſterioribus analyticis, & ſane maxima dignitas eſt in hoc genere enuntiationum. Nam & affirmatio negationi præſtat, & ea quae de toto genere eſt, ei quae de aliqua generis parte.

Τέχνη) Sexto horum librorum proprie loquitur περὶ τῆς τέχνης, & eam definit ἕξιν ποιητικὴν μετὰ λόγου, at hic latius patet hoc nomen, ita ut artis & methodi vocabulis omnis cuiuſque generis cognitio intelligatur. Quod idem aperte oſtendit infra ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις, &c. Confunduntur autem hoc loco hae voces τέχνη, μέθοδος, ἐπιστήμη, ἀρετὴ, δύναμις: & prope ſine ullo diſcrimine capiuntur. Τέχνην igitur recte hoc loco definit Euſtratius σύστημα ἐγκαταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ. qua definitione etiam illae includuntur, quae nullum opus, quod permaneat, efficiunt: ſed tantum in agendo ſunt occupatae: ut ῥητορικὴ, ἱππικὴ, & ſimiles. At ipſe poſtea ſibi non conſtat, & ita loquitur, quaſi Ariſtoteles τέχνης nomine hoc loco eas tantum artes intelligat, quarum eſt ἔργον τὶ παρὰ τὴν ἐνέργειαν. quem ipſius errorem poſteriores quoque ſecuti videntur. Illam autem artis definitionem antiquam eſſe opinor. Lucianus enim in dialogo, quo paraſitorum artem quandam eſſe contendit, eam tanquam a vetere aliquo ſapiente proditam ponit.

Μέθοδος) doctrinam veterunt, recte, dummodo ita accipias doctrinam, ut Cicero, cum Rhetoricam vocat doctrinam dicendi. At B. Thomas, & alii ita acceperunt hoc nomen quaſi graece ſcriptum eſſet διδασκαλία, Μεθόδου quoque nomen apud Graecos duobus modis accipitur. Interdum pro ratione & via, quam in tradendis artibus ſequimur. Ut infra, principio libri quinti, & cum Galenus principio artiſ medicae dicit, τρεῖς εἶναι μεθόδους τάξεως ἐχομένας. Interdum pro quolibet habitu, qui res ſibi propoſitas, adhibita ratione conſiderat.

Quam

quam definitionem Alexandro tribuit Simplicius in primum de coelo, his verbis. Μέθοδός ἐστιν, ὥς φησιν Ἀλέξανδρος, πᾶσα ἕξις θεωρητικὴ τῶν ὑφ' ἑαυτὴν μετὰ λόγου, τουτέστι μετὰ αἰτίας. hoc autem poſteriore modo hic accipienda eſt.

Πρᾶξίς τε) Euſtratius hoc loco definit πρᾶξιν, τὴν μετὰ προαιρέσεως ἀνθρώπου ἐνέργειαν. quod non probo. Nam ſi προαίρεσις contineretur in definitione πράξεως, & eſſet de eſſentia illius, fruſtra ſtatim adderetur, καὶ προαίρεσις. Deinde quod ſequeretur ea, quae fiunt per iram,, aut per cupiditatem, non eſſe πράξεις, neque bonum appetere: quorum utrumque falſum eſt, nam & agit, & obiecta alicuius boni ſpecie movetur. Rectius igitur dicemus. πρᾶξιν εἶναι ἐνέργειαν ἀνθρώπου μηδὲν ἀφ' ἑαυτῆς ἔργον ἀπολείπουσαν, ἀρχὴν καὶ τέλος ἀφωρισμένον ἔχουσαν. in eo enim, quod nullum ex ſe opus relinquere dicitur, diſtinguitur ἀπὸ τῆς ποιήσεως. quae praeterea addita ſunt, cur addita ſint, non multo poſt intelligetur.

Καὶ προαίρεσις) Alii vertunt electionem, alii delectum, alii propoſitum, alii conſilium. Cicero de finibus videtur alicubi vocaſſe ſuſceptionem. Omnino nullum verbum latinum reperiri poteſt, quo ubique apte & commodo exprimatur προαίρεσις. De ea autem diſputabitur libro tertio.

Ἀγαθοῦ τινός) Non omnia idem bonum ſibi proponunt, Sed alia hoc, alia illud, ideo addit τινός.

Ἐφίεσθαι) Quomodo ars & actio, & cetera, quae propoſita ſunt, appetere dicuntur? Reſpondeo, aut tralatum eſſe, aut abſtracta, ut grammatici loquuntur, accipienda eſſe pro concretis. Simplicius in primum Phyſicorum, diſtinguit ἔφεσιν καὶ ὄρεξιν, hoc modo, ὅπερ ἐστὶν ὄρεξις ἐν τοῖς ἐμψύχοις, τοῦτο ἐν τοῖς ἀψύχοις, φυσικοῖς δὲ, ἔφεσις.

Δοκεῖ) δοκεῖ δὲ ἔφη, οὐχ ὡς ἀμφισβητῶν, ἀλλ' ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ὁμολογούμενον. Simplicius in primum de animo, ἢ διά τινα φιλόσοφον εὐλάβειαν. ut ait idem in primum de coelo,

aut quia tota haec doctrina in veriſimilibus poſita eſt. Aut quod non omnes revera ſequuntur bonum, ſed omnes tamen id ſibi facere videntur.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις.

Πᾶσα τέχνη) I. Etiamne artes lenonum, veneficorum & ſimiles? Illae vero indignae ſunt artis nomine. Nam neque agunt *μετὰ τοῦ λόγου, τοῦ ὀρθοῦ*, neque referuntur *πρός τι τέλος εὔχρηστον, τῶν ἐν τῷ βίῳ*. non igitur comprehenduntur hoc nomine *αἱ κακοτεχνίαι, αἱ ψευδοτεχνίαι, αἱ ματαιοτεχνίαι.*

Πρᾶξις) II. Etiamne latrones, ſicarii, parricidae, aliique eiuſmodi? Plane. Sequuntur enim quiddam, quod ipſis errore ductis bonum videtur. Ut lucrum, vindicta, aut tale quid. Bonum autem hic dicitur, quod aut eſt, aut videtur. Sic enim in primo *πολιτ. τοῦ γὰρ δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες.* & ſecundo Phyſicum dixiſſet, *τὸ τέλος ἀγαθὸν εἶναι*, addit, *διαφερέτω δὲ μηδὲν αὐτὸ εἰπεῖν ἀγαθὸν, ἢ φαινόμενον ἀγαθόν*. idem iiſdem verbis eſt *ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν μετὰ τὰ φυσικά.*

III. Quid qui ſe interficiunt? Reſpondeo, ii quoque liberationem a malis, in quibus aut ſunt, aut futuros ſe vident, tanquam bonum quiddam ſequuntur. Aut famam poſt mortem, ut Clembrotus, ut ii qui redibant a diſputatione Hegeſiae, ut Codrus, ut Decii, ut Curtius, ut Lucretia, ut mulieres Indorum, ut Gymnoſophiſtae, ut Empedocles.

IV. Quid incontinens? hic quoque ſequitur bonum, non quod *προαιρεῖται, ἀλλ᾽ ὅτι ἐπιθυμεῖ.*

V. Quomodo *πᾶσα πρᾶξις ἐφίεταί τινος, εἰ αὐτὴ ἡ εὐδαιμονία πρᾶξίς ἐστι*; hoc enim ſaepe docet Ariſtoteles, ut ſexto horum. *τῆς μὲν ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος, τῆς δὲ πράξεως οὐκ ἂν εἴη. ἔστι γὰρ αὐτὴ ἡ εὐπραξία τέλος.* & ſeptimo Politicorum. *ἡ γὰρ εὐδαιμονία πρᾶξίς ἐστιν.* & paulo poſt, *ἡ γὰρ εὐπραξία τέλος, ὥστε καὶ πρᾶξίς τις.* & libro ſecundo Phyſicorum. *ἡ δὲ εὐδαιμονία πρᾶξίς τις· εὐπραξία γάρ.* Reſpondeo

deo, illis & ſimilibus locis, nomen πράξεως non ſignificare certam quandam actionem ἀρχὴν καὶ τέλος ἀφωρισμένον ἔχουσαν: ſed continuationem quandam actionum honeſtarum, ſine ullo impedimento, quae per totam vitam diffunditur: & eſt ſummum hominis bonum.

Διὸ) Ex iis quae anteceſſerunt, probat, recte dictum eſſe a veteribus, bonum eſſe id, quod appetunt omnia. Conſtat autem hanc ipſius boni ſive definitionem, ſive quo alio nomine vocari placet, valde apud veteres celebratam, & in ſermonibus uſurpatam fuiſſe, meminit illius Ariſtoteles, & tertio topicorum, & primo de arte dicendi. Legitur & apud Platonem, ac fertur Eudoxus hoc argumento uſus tribuiſſe τὰ πρωτεῖα voluptati: quod eam appeterent omnia, in quibus appetendi vis eſſet.

Ἀπεφήναντο) enunciarunt, ut vetus interpres reddidit: aut, ut alii, pronuntiarunt, nam & quae ἀπόφανσις Ariſtoteli, ea Ciceroni aut enunciatio, aut pronunciatum dicitur.

Τ' ἀγαθὸν) Arretinus, ſummum bonum: in quo meritiſſimo a ſingularis doctrinae viro Beſſarione Cardinali reprehenſus eſt. Nondum enim hic de ſummo bono agitur; ſed de bono ſimpliciter: neque veteres, cum interrogati, quid eſſet τ' ἀγαθὸν, reſpondebant. Id quod appeterent omnia, ſummi boni naturam explicabant: ſed tantum patefaciebant, quae vis, quaeque notio nomini τοῦ ἀγαθοῦ ſubiecta eſſet, nam quod eam habet vim, ut, ubi cognitum eſt, excitet appetitionem ſui, id bonum eſt, malum enim qua ratione malum eſt, appeti prorſus non poteſt. Quam autem vim habeat hic articulus, ex Hippia maiore Platonis optime intelligi licet: ubi accurate docetur, quid interſit inter has duas interrogationes, τί ἐστι καλὸν, καὶ τί ἐστι τὸ καλόν; etenim ut illic τὸ καλὸν ſignificat id, quod communiter ineſt in omnibus pulchris, quoque efficitur, ut pulchra ſint:

Ita hic τὸ ἀγαθὸν communem quandam naturam omnibus bonis, ea ratione qua bona ſunt. Recte autem interpretatus eſt Argyropylus, ipſum bonum, ſiquidem & Plato pro eodem dicit αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, at Lambinus Arretini errorem, quamvis ſedulo monente me, ne id faceret, ſecutus, ſuam ut aliis quoque locis, philoſophiae inſcientiam prodidit.

Πάντα) omnia ſcilicet, quae illud cognoſcunt. Plato in Philebo, τὸ δέγε μὴν, ὡς οἶμαι, περὶ αὐτοῦ (de bono loquitur) ἀναγκαιότατον εἶναι λέγειν, ὡς πᾶν τὸ γιγνῶσκον αὐτὸ, θηρεύει καὶ ἐφίεται, βουλόμενον ἑλεῖν, καὶ περὶ αὐτὸ κτήσασθαι, καὶ τῶν ἄλλων οὐδὲν φροντίζει, πλὴν τῶν ἀποτελουμένων ἅμα ἀγαθοῖς. An autem ea quoque, in quibus nulla boni cognitio eſt, bonum appetere dicantur, ex iis, quae mox diſputaturi ſumus intelligetur.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις.

I. Haec explicatio boni, eſt ne definitio? Minime vero, neque enim bonum definiri poteſt, cum in nullo genere contineatur: ſed pertineat ac permanet per omnes categorias, ut infra videbimus. Praeterea omnis vera definitio ex prioribus conſtat: at haec a poſteriori ducitur; non enim, quia appetitur, bonum eſt: ſed quia bonum eſt appetitur. Non tamen inuſitata eſt haec definiendi ratio. Sic enim dicimus album eſſe, quod diſſipat: nigrum quod congregat vim videndi. Id autem eo fit, quod quamvis natura ipſa, & per ſe cauſae effectis priores illuſtrioreſque ſunt; nobis tamen plerumque effecta notiora ſunt cauſis.

II. Cum in analyticis doceatur, concluſionem ſyllogiſmi nunquam ita affectam eſſe ad ea principia, ex quibus efficitur, ut totum ad partem: id eſt, fieri non poſſe, ut iis ipſis, quae ad eam probandam adhibita ſunt, latius pateat; ſed aut reciprocari: ut, cum proprium

prium de eo, cuius proprium eſt, per definitionem probatur aut minus late patere; hoc igitur cum doceatur in analyticis, contra hic feciſſe Ariſtoteles videtur. Hoc duobus modis diſſolvi poteſt. Aut enim dicemus inductionem eſſe hanc, non ſyllogiſmum: ut cum omnis ars, omnis methodus, omnis actio, omnis προαίρεσις bonum aliquod appetat, idemque in ceteris omnibus dici poſſit: recte dictum ſit a veteribus; bonum eſſe, quod appeterent omnia: aut ſatis fuiſſe Ariſtoteli, ſi oſtenderet vetus illud pronunciatum verum eſſe in ea materia, quae nobis nunc propoſita eſt: id eſt, in rebus humanis. Nam utrum canis, aut equus, aut lapis bonum appetant, necne, non laborat moralis philoſophus: cum ei propoſitum ſit de humano tantum bono diſputare.

III. Vitioſiſſima eſt ea definitio, quae non convenit in ea, quae ſub definito continentur, at haec videtur eiuſmodi, nullum enim eſt bonum, quod ab omnibus appetatur; neque enim omnes appetunt honorem, aut bonam valetudinem, aut divitias, aut tale aliquid eorum, quae bona eſſe conſtat. Dicendum eſt, in hac definitione boni, vocem, omnia accipiendam eſſe διανεμητικῶς: eo ſenſu, ut quod a quoque appetitur id ei aut bonum ſit, aut eſſe videatur; non autem συλληπτικῶς, ut intelligamus id tantum bonum eſſe, quod omnino ab omnibus appetatur.

IV. Eſtne aliquod eiuſmodi bonum, ut prorſus omnia quae ſunt, illud appetant? Reſpondeo. Quamvis moralis philoſophi non eſt de communi bono diſputare: ſed tantum de eo quod hominis proprium eſt, ut diſerte dicitur libro primo ἠθικῶν μεγάλων, tamen cum omnes Interpretes hoc loco aliquid ſibi dicendum putarint de bono illo, quod non tantum a ratione utentibus, verum etiam a beſtiis, & ab ipſis, ut Proculi verbo utar, ἀψυχοτάτοις appetitur, audebo ego quoque eorum aucto-

rita-

ritatem ſecutus, paulisper extra ſepta egredi, &, ut Plato loquitur πηδᾶν ὑπὲρ τὰ ἰσκαμμένα. Ita igitur & a ſublimioribus Philoſophis, & a Theologis proditum eſt. Deum optimum maximum omnium rerum ut principium eſſe, ita etiam finem: omniaque ut ab ipſo fluère, ita ad ipſum referri. Qua de re lubet recitare divina verba eruditiſſimi hominis Simplicii e commentario; quem ſcripſit in Enchiridium Epicteti. φύσει μὲν γὰρ οὐκ ἄνθρωποι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ τὰ φυτὰ, καὶ λίθοι, καὶ πάντα ἁπλῶς τὰ ὄντα, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἕκαστον ἐπέστραπται πρὸς τὸν θεὸν, id eſt, *Nam natura quidem non homines ſolum ſed & animantes rationis expertes, & plantae, & lapides, ac uno verbo omnia, quae ſunt, pro ſuis quodque viribus ad Deum converſa ſunt.* Quoniam igitur Deus unus ſemper eſt, idemque eſt ſibi αὐτὸ τὸ εἶναι, fit, ut omnia ſemper, quatenus licet, eſſe cupiant. Ita enim ad aliquam divinae naturae ſimilitudinem accedunt, atque ideo in omnibus, quae generare poſſunt, nihil tam naturale eſt, quam generandi cupiditas natura per ſpeciei propagationem quaerente, quod in individuo conſequi non poteſt: ut docetur libro ſecundo de anima, & apud Platonem in Sympoſio; neque tantum in animatis, verum etiam in iis, quae anima carent, videre eſt, iccirco enim exempli cauſa, & ignis proxima quaeque inflammat, & aqua circumfuſum ſibi aerem, denſando atque humectando, ſibi aſſimilare, & in naturam ſuam convertere conatur, ut multiplicata & ſeipſa maior effecta potentior ſit ad conſervationem ſui, difficilius enim corrumpitur, quod multum eſt, quam quod parum; ut ait Ariſtoteles tertio Politicorum, & in tertio de coelo, τὸ γὰρ ἔλαττον σῶμα τοῦ μείζονος εὐφθαρτότερόν ἐστιν. Eamdem cauſa eſt, cur gravia deorſum, levia ſurſum ferantur, ad ea videlicet loca, quae conſervandae ipſorum naturae quam maxime accommodata ſunt. Ipſa materia prima, quae ita imperfecta eſt,

ut

ut propemodum nihil ſit, formam appetere a Phyſicis dicitur: quam Ariſtoteles in extremo Phyſicorum θεῖόν τι καὶ ἀγαθὸν καὶ ἐφετὸν vocat. Omnia igitur, ut ſummatim dicamus, αὐτοφυῶς cupiunt eſſe: quod ipſum quia bonum eſt (βέλτιον γὰρ τὸ εἶναι τοῦ μὴ εἶναι, ait Ariſtoteles ſecundo περὶ γενέσεως) ex eo fit, ut omnia appetant bonum, appetunt enim conſervationem ſui, in bono autem ineſſe vim conſervandi, ut contra in malo corrumpendi ac deſtruendi copioſiſſime docet Plato lib. 10. de Repub. Quaedam etiam valde huc pertinentia diſputat S. Aurelius Auguſtinus cap. 27. libri 7 de civitate Dei. Quamvis autem inanimata cognitionem boni non habent, diriguntur tamen ad id quod ſibi bonum eſt, a beata illa mente erroris omnis experte, quae dirigit ac gubernat omnia: non aliter, quam ſagitta, etſi ſcopum non novit, dirigitur tamen ad eum a ſagittario. Aliud bonum omnium commune nullum eſt, τὸ δὲ φάναι πάντα τὰ ὄντα ἐφίεσθαι ἑνός τινος ἀγαθοῦ, οὐκ ἀληθές. ἕκαστον γὰρ ἰδίου ἀγαθοῦ ὀρέγεται. Ariſtoteles ad Eudemum.

V. Si appetitio ex indigentia naſcitur, ut eſt in primo Phyſicorum, & apud Platonem in Sympoſio, ii qui jam felices ſunt, quomodo bonum appetere dicentur? Dicendum, duplicem eſſe appetitionem: unam imperfectorum, qua cupiunt adipiſci eam perfectionem, qua carent; alteram perfectorum, qua cupiunt ἰνῶσαν conſervare: & ſic Deus quoque ipſe bonum cupere dicitur. Cupit enim omnes homines ſalvos fieri, &c.

VI. Cum multi contraria appetant, quomodo dici poſſunt appetere bonum? neque enim bonum bono contrarium eſt, ſed malo, ut videbimus libro ſecundo. Dicendum, nihil prohibere, quin & ea, quae ſimpliciter inter ſe pugnant, bona ſint, ad hunc aut ad illum relata. Calor & frigus, labor & quies, cibi ſumptio & inedia, contraria ſunt; ſed tamen eorum alia aliis bona eſſe conſtat, aut etiam uni & eidem modo hoc, modo illud.

Διαφορὰ δέ τις) Oſtendit quandam inter fines diſſimilitudinem. Quod eorum alii ſunt actiones, alii praeter ipſas opera quaedam. Eadem autem fere diviſio eſt apud Platonem in Theaeteto.

Τῶν τελῶν) *τέλος* non eſt quodlibet extremum: ſed id cuius cauſa cetera inſtituta ſunt. Ariſtoteles ſecundo Phyſicorum. *βούλεται γὰρ οὐ πᾶν εἶναι τὸ ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ τὸ βέλτιστον.*

Ενέργειαι) ut artis equitandi, aut canendi ſeu aſſa voce, ſeu fidibus.

Εργα τινά) atque harum artium artifices proprie vocantur *δημιουργοί*.

Ων δ' εἰσί) Ratio non obſcura eſt, actiones enim & molitiones ipſae ad opera referuntur,

Πλοῦτος) E vulgi opinione hoc dicit. Ipſe enim primo politicorum reprehendit hanc opinionem. Sed ſic ſolet in ponendis exemplis, ut cum dicit ſtirpes ſentire, aut daemones eſſe animalia, aut numeros eſſe principia rerum.

Οσαι δ' εἰσί) Comparat fines ipſos inter ſe, & oſtendit fines earum artium, quae aliis praeſunt, praeſtantiores eſſe ceteris, & in comparatione anteponendos.

Αρετήν) Quidnam veteres libri, *δύναμιν*. & ita legit Euſtratius, & ipſe hanc ſcripturam confirmare videtur lib. 8. *τῶν μετὰ τὰ φυσικά*, his verbis. *πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ ποιητικαὶ, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι δυνάμεις εἰσί.*

CAPUT II.

E*ἰ δή τι τέλος*) Ex iis, quae antegreſſa ſunt, conſtat, fines alios ſub aliis contineri, alios aliorum cauſa expeti; ſemperque eum, propter quem ceteri expetuntur, ceteris eſſe meliorem ac praeſtantiorem. Nempe igitur, ſi quis ex iis finibus, quos homines conſequi poſſunt, eiuſmodi eſt, ut ſuapte tantum vi expetatur,

neque

neque uſquam pertineat alio: cetera autem ad illum omnia referantur: is non bonum modo fuerit, verum etiam bonorum, quae cadere in hominem queunt, optimum. At eſſe aliquem eiuſmodi finem, ex eo intelligitur, quod inanis alioqui, & irrita eſſet ea, quam natura ingeneravit hominibus, boni appetitio. Quare perſpicuum eſt, & ultimum eſſe aliquod, quo cetera ſpectent omnia, & in eo poſitum eſſe homini finem bonorum.

Τῶν πρακτῶν) Omnes, qui latine Ariſtotelem interpretati ſunt, intellexerunt hoc loco τέλος τῶν πρακτῶν, eum finem, ad quem referuntur τὰ πρακτά. & nomine τῶν πρακτῶν intellexerunt τὰς πράξεις. quam expoſitionem quanquam non omnino improbo, tamen non ſequor: potiuſque iudico vocem τῶν πρακτῶν ad fines ipſos pertinere: quorum alii ſunt πρακτοὶ, alii οὐ πρακτοί. Πρακτοὶ ſunt, quos homo conſequi poteſt: ut divitiae, ut bona valetudo, ut voluptas, οὐ πρακτοὶ, quos homo ut conſequatur, fieri non poteſt. ut idea. Quoniam igitur Ariſtoteles in his libris quaerit eiuſmodi aliquod bonum, ut in poteſtate hominis poſitum ſit, illud conſequi, ideo removet ea, quae homo conſequi non poteſt, aitque: *Si quis igitur finis eſt, ex iis finibus, quos homo conſequi poteſt, quem propter ſeipſum volumus, neque omnia propter aliud expedimus, &c.* Atque hanc ſententiam primum confirmat Euſtratius, quem quamvis docere fortaſſe poſſit aliquis ab illa altera non abhorrere, ipſe tamen exponens vocem τῶν πρακτῶν, his verbis utitur. Πρακτὰ δὲ εἰσὶν ἐκεῖνα, ὅσα πράττουσιν ἡμῖν περιγίνεται. ταῦτα δὲ ἐστί τινα ἀγαθὰ, ἃ διὰ τῶν τεχνῶν, καὶ τῶν μεθόδων, καὶ τῶν τούτοις συστοίχων κτώμεθα, id eſt, Πρακτὰ *autem ſunt, quae agentibus nobis acquiruntur. Ea vero ſunt bona quaedam, quae artibus, ac doctrinis, eiuſdemque generis aliis comparamus.* Deinde Ariſtoteles ipſe, qui paulo infra manifeſto hac voce ſic utitur, ut nos eam hic quoque acci-

accipiendam putamus, cum ait, *τί ἐστιν, οὗ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι, καὶ τί τὸ πάντων ἀκρότατον τῶν πρακτῶν ἀγαθόν;* & multo etiam apertius, ubi de idea diſputans, ait eam, ſi maxime ſit ſummum bonum, non tamen eſſe eiuſmodi, ut eam ſibi homo poſſit acquirere: quod ipſe exprimit his verbis, *οὐκ εἶναι πρακτὸν, καὶ κτητὸν ἀνθρώπῳ*. Apertiſſime autem libro primo *εὐδημείων*, quem locum operae pretium eſt apponere. *Νῦν δὲ λέγομεν, ὅτι τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν ἐστιν ἀνθρώπῳ πρακτὰ, τὰ δ' οὐ πρακτά. τοῦτο δὲ λέγομεν οὕτω, διότι ἔνια τῶν ὄντων οὐθὲν μετέχει κινήσεως, ὥστε οὐδὲ τῶν ἀγαθῶν. καὶ ταῦτ' ἴσως ἄριστα τὴν φύσιν. ἔνια δὲ πρακτὰ μὲν, ἀλλὰ πρακτὰ κρείττοσιν ἡμῶν. ἐπειδὴ δὲ διχῶς λέγεται τὸ πρακτὸν (καὶ γὰρ ὧν ἕνεκα πράττομεν, καὶ ἃ τούτων ἕνεκα μετέχει πράξεως, οἷον καὶ τὴν ὑγίειαν, καὶ τὸν πλοῦτον τίθεμεν τῶν πρακτῶν, καὶ τὰ τούτων πραττόμενα χάριν, τὰ ὑγιεινὰ καὶ τὰ χρηματιστικὰ) δῆλον ὅτι καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῷ ἀνθρώπῳ πρακτῶν ἄριστον θετέον.* Verbum quoque *πράττειν*, unde nomen hoc ductum eſt, apud Graecos non tantum valet agere: quanquam id quidem ſaepiſſime, verum etiam interdum idem eſt, quod conſequi, impetrare, obtinere. Iſocrates ad Nicoclem. *Μᾶλλον γὰρ ἐλπὶς τοὺς τοιούτους, ἢ τοὺς ἱερεῖα πολλὰ καταβάλλοντας πράξειν τι παρὰ τῶν θεῶν ἀγαθόν*, id eſt: Maior enim ſpes eſt, eos, qui tales ſunt, quam eos, qui multas victimas caedunt, boni aliquid a diis eſſe conſequuturos, quo ſenſu ſaepe etiam dicunt *καταπράττειν*, aut *διαπράττεσθαι*, aut *κατεργάζεσθαι*. Atque id Latini nonnunquam conficiendi verbo exprimere videntur. Terentius:

virginem
Quam amabat, eam confeci ſine moleſtia.

Non enim placet Donatus, qui *Confeci*, exponit, *Superavi*. Cicero. *Reditum, ſi me tantum amas, quantum certe amas, hominibus confice*.

Βουλόμεθα) Voluntas eſt ipſius finis, electio autem eorum, quae ad finem pertinent: ut libro tertio docebitur. Ex eo intelligi poteſt, cur hic quidem uſus ſit verbo *βουλόμεθα*, paulo infra autem verbo *αἱρούμεθα*.

Πρόειπ

Πρόεισι γὰρ) ἀπὸ κοινοῦ ὑπακουστέον, ἡ ὄρεξις. Eſt autem haec confirmatio aſſumptionis διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς, hoc modo. Si nullus eſt finis, qui ſuapte tantum vi expetatur, ſed quicquid expetimus, id propter aliud expetimus, in infinitum progredietur naturalis illa boni appetitio. Quod ſi eſt, inanis erit, & irrita, hoc autem abſurdum eſt: igitur aliquem eſſe finem neceſſe eſt. Tribus autem modis loquendi hanc progreſſionem in infinitum efferre ſolet Ariſtoteles: εἰς ἄπειρον γὰρ βαδιεῖται, libro quarto τῶν μετὰ τὰ φυσ. καὶ οὕτω δὴ πρόεισιν εἰς τὸ ἄπειρον, libro primo de anima, ſub finem: ἔτι δὲ εἰς ἄπειρα βαδιεῖται, εἰ ἔσαι μεταβολῆς μεταβολὴ, &c. quinto Phyſicorum.

Κενὴν) Vocabulum a phyſicis ductum. Ut enim veteres phyſici dicebant, κενὸν eſſe locum aut διάστημα, in quo nullum eſſe ſolidum corpus: ita recte appetio illa κενὴ diceretur, in qua nulla eſſet ſoliditas.

Καὶ ματαίαν) proprie, μάταιον enim dicitur τὸ πεφυκὸς ἄλλου ἕνεκα, ὅταν μὴ περαίνῃ ἐκεῖνο, οὗ ἕνεκα ἦν, καὶ ἐπεφύκει. Ariſtoteles ſecundo Phyſicorum. Infinitum autem περαίνεσθαι non poteſt, πέρας γὰρ οὐκ ἔχει.

Ἀπορίας τινὸς λύσις.

Habere dubitationem poteſt, quae tandem abſurditas futura ſit, etiamſi appetitionem boni inanem, & irritam eſſe fateamur, nonne enim multa cupiunt homines, quae conſequi non queunt? Itaque libro tertio dicitur, voluntatem eſſe etiam τῶν ἀδυνάτων. Sed dicendum eſt, appetitionis huius aut illius hominis vanas, & inanes eſſe poſſe illas quidem, quas toti hominum generi natura indidit, non poſſe. Deus enim, & natura nihil faciunt fruſtra, ut dicitur libro primo de coelo. Quod autem hic dicitur, fines infinitos eſſe non poſſe, idem etiam de quolibet alio cauſſarum genere dici poteſt, οὐκ ἄπειρα γὰρ τὰ αἴτια, οὔτε κατ᾽ εὐθυωρίαν, οὔτε κατ᾽ εἶδος. ut eſt in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Quem-

Quemadmodum igitur aliquam cauſam efficientem primam, & aliquam materiam primam, & aliquid primum in iis, quae per ſe inſunt in rebus ſubiectis, ita & finem aliquem ultimum eſſe neceſſe eſt. Nam cum ſcientia ſit ex cognitione cauſarum: & infinitum cognoſci non queat: cauſarum infinitate poſita, omnis ſcientia tolleretur.

Ἆρ' οὖν] Mos hic eſt Ariſtoteli, ut ſaepe quae affirmare inſtituit, ea interrogando efferat. Itaque hoc loco cum plane confirmare vellet, cognitionem finis ad inſtituendam vitam maximum habere momentum, ita locutus eſt. *Ecquid igitur ad vitam momenti plurimum in eius cognitione poſitum eſt? noſque, ſi tanquam ſagittarii, aliquid quod ſpectemus, habeamus, nonne ita facilius, quid nos facere oporteat, aſſequemur?* Atque hoc loco falli videntur, quicunque ἄρα, non, ut in melioribus libris legitur ἆρα, legunt. Etenim illud ἄρα, quod tenore acuto notatum, non interrogandi, ſed colligendi ac concludendi vim habet, nunquam apud Graecos, aut coniunctum cum particula οὖν, aut principio comprehenſionis poſitum reperietur. Neque me fugit Budaeo aliter videri in commentariis linguae Graecae, ſed exemplum requiro. Nam quod ille unum ex Platone affert, in eo ἆρα, non ἄρα legendum eſt ex optimis & vetuſtiſſimis libris.

Καὶ καθάπερ τοξόται] aut hanc & ſententiam & ſimilitudinem, qua eam exornaret, mutuatus eſt ab Iſocrate, aut idem ipſi venit in mentem, quod prius eruditiſſimo illi & faciendae orationis peritiſſimo viro venerat. Ille enim in epiſtola ad Iaſonis liberos, cum docuiſſet finem aliquem initio conſtituendum eſſe, deinde referendas ad eum ſingulas actiones, addit: καὶ τοῦτον μὲν τὸν τρόπον ζητοῦντες καὶ φιλοσοφοῦντες, ὥσπερ σκοποῦ κειμένου στοχάσεσθε, καὶ μᾶλλον ἐπιτεύξεσθε τοῦ συμφέροντος· ἐὰν δὲ μηδεμίαν ποιήσησθε τοιαύτην ὑπόθεσιν, ἀλλὰ τὸ προσπίπτον ἐπιχειρῆτε πράττειν,

την, ἀναγκαῖόν ἐστιν ὑμᾶς ταῖς διανοίαις πλανᾶσθαι, καὶ πολλῶν διαμαρτάνειν πραγμάτων.

Εἰ δ' οὕτω) Expoſita utilitate, quae e ſummi boni notitia exiſtit, enitendum nobis eſſe ait, ut vim naturamque illius, quoquo modo poterimus, intelligentia conſequamur. *Quod ſi haec*, inquit, *ita ſe habent*, *conari nos par eſt*, *ut*, *ſi minus accurate*, *& ſubtiliter*, *at craſſe ſaltem*, *& populariter comprehendamus*, *tum quid ipſum ſit*, *tum quid ſive ſcientiae*, *ſive facultati proprie propoſitum*. Eſt autem operae pretium obſervare ſingularem quandam ac mirificam, eandemque conſtantem ac perpetuam Ariſtotelis in dicendo moderationem, non enim dixit περιληπτέον ſed πειρατέον περιλαβεῖν: ut ſe conaturum magis, quam effecturum oſtenderet: & addidit τύπῳ γε, quaſi diffidens ſe de tanta re poſſe exquiſite diſſerere.

Τύπῳ γε) Quod eſt in picturis ὑπογραφὴ, hoc eſt, in ſtatuariorum, plaſtarum, fuſorum, ſimiliumque artificum operibus τύπος, rudis nempe quaedam, & inchoata futuri operis deſignatio, nam Budaeo quidem minime aſſentior, qui typum ait eſſe formam ipſam, unde ſimulacra ducuntur. Philoſophi autem non ineleganti tralatione hanc vocem adhibent, ubi accuratam illam & limatam ſubtilitatem abeſſe ſignificant. Quamvis autem id non agimus hoc quidem tempore, non pigebit tamen admonere, apud Ciceronem libro primo epiſtolarum ad Atticum corruptum eſſe locum, ubi haec vox vulgo legitur, nam quod in omnibus pervulgatis libris ita ſcriptum eſt: *Praeterea typos tibi mando*, *quos in tectorio atrioli poſſim includere*, *& putealia ſigillata duo*: non typos, legi oportet, ſed tybos, ſeu tubos, ſignificat autem plumbeas aut fictiles fiſtulas, quibus aqua pluvia in puteum perducitur.

Γε) ſaltem, quod cur ab omnibus latinis interpretibus omiſſum ſit, non video.

Τί ποτέ ἐστι καὶ τίνος) Duas quaeſtiones proponit: quid

tandem ſit ultimum illud bonorum, & cui ſive ſcientiae, ſive facultati proprie, & ἀμέσως propoſitum. Earum autem poſteriorem ſtatim explicat, docetque politicen eſſe eam, cuius finis bonorum omnium finis eſt. Priorem, quia longiorem orationem requierebat, in commodiorem diſtulit locum.

Ἢ δυνάμεων) Ita plane legit Euſtratius, acuteque diſtinguit ἐπιστήμην ἀπὸ δυνάμεως, at vetus interpres legit, ἢ ἀρετῶν. Sic & ſupra ἀρετὴν idem legebat, ubi Euſtratius δύναμιν.

Δόξειε δ' ἂν) Syllogiſmus hic abſolutus eſt. *Veriſimile eſt hunc finem, cum omnium praeſtantiſſimus ſit, praeſtantiſſimae omnium facultati propoſitum eſſe, talis autem eſt politice, igitur politices finis eſt ſummum hominis bonum.* Propoſitionem, ut ſatis per ſe probabilem, confirmare omittit. Aſſumptionem corroborat iis argumentis, de quibus ſtatim dicturi ſumus. Eſt autem huic loco conſentaneum id, quod ſcriptum eſt libro tertio politicorum in haec verba: Ἐν πάσαις μὲν ἐπιστήμαις καὶ τέχναις ἀγαθὸν τὸ τέλος· μέγιστον δὲ καὶ μάλιστα τὸ τῇ κυριωτάτῃ πασῶν, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ πολιτικὴ δύναμις.

Τοιαύτη δὴ καὶ ἡ) melius videtur, quod in aliis libris legitur, τοιαύτη δ' ἡ.

Τίνας γὰρ εἶναι] Aliquot argumentis confirmat ac conſtituit id, quod modo dixerat: politicen videlicet artium omnium praecipuam, eſſe atque in ceteras imperium obtinere, quorum hoc primum eſt: quod eius eſt definire, quae artes in civitate eſſe debeant, tum quos in quibus elaborare, & ad quem uſque modum oporteat. Ut autem de primo agamus: conſtat politici munus eſſe, praeſcribere ac conſtituere, quas artes in civitate exerceri velit, quas minus. Itaque videmus, pro rerum publicarum varietate, varias quoque artes ab aliis civitatibus recipi, ab aliis exulare. Apud Hebraeos olim ſtatuario eſſe nemini licebat, at apud Graecos ars illa ma-

gno

gno in pretio fuit. Lacedaemonii, quod parſimoniam ac frugalitatem colerent, cupediarios apud ſe eſſe voluerunt. apud eoſdem nullus comoediarum, nullus tragoediarum artifex erat; quod ſcelerum exempla neque ioco neque ſerio audiri ſpectarive a civibus ſuis vellent. At contra Sybaritae, cum delitiis omnibus indulgerent, lege ſanxerunt, ne quis faber, aliuſve eorum artificum, qui opera ſua non ſine ſtrepitu efficiunt, in urbe ſua eſſet: quod a ſomno ſe nollent aut impediri, aut excitari. Ex hac urbe antiquitus omnes, qui philoſophiam aut rhetoricam docerent, ſenatuſconſulto pulſos eſſe conſtat. At poſtea leges latae ſunt, quibus eis honores ac praemia proponerentur, ut cum aliunde conſtat, tum ex lege in honoribus Dig. de vacat. & excuſat. mun. titulo de profeſſoribus & medicis libro decimo, & ex titulo de ſtudiis liberalibus urbis Romae & Conſtantinopolitanae libro undecimo Codicis. Quin etiam in eodem decimo libro enumerantur alii quidam artifices, quibus conceditur immunitas, ſub titulo de excuſationibus artificum, & lege ult. Dig. de iure immunitatis. Politice igitur modo has modo illas artes vel in rempublicam admittit, vel a republica excludit; neque id tantum, verum etiam conſtituit, ποίας ἑκάστους χρεών ἐστι μανθάνειν. Non enim quamlibet artem, etiam earum, quae permiſſae ſunnt, a qvolibet diſci aut factitari licet. Exempli cauſa. Artes ſcaenicae apud veteres Romanos prohibitae non erant; neque tamen ab ingenuis, ſed a ſeruis aut libertis exercebantur: itaque qui in ſcenam prodiiſſent, edicto praetoris infames erant; lege prima & ſecunda Dig. de iis, qui notantur infamia. Artes ſordidae non prohibebantur a Lacedaemoniis; neque enim eis carere civitas poteſt; ſed tamen civibus omni earum tractatione interdictum erat. At contra artes erant quaedam propriae ingenuorum & nobilium. Ut olim in hac urbe decretum eſt a

ſenatu, ut de principum filiis ſex, ut ait Cicero, aut, ut ait Valerius, decem ſingulis Hetruriae populis, percipiendae ſacrorum diſciplinae gratia, traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum ſordeſceret. Quod autem addit Ariſtoteles.

Καὶ μέχρι τίνος) eo pertinet, quod etiam per ſe bonis, & utilibus modus quidam adhibendus eſt; ut oſtendit hoc loco Euſtratius, ſed exempla quae ab eo ponuntur, leviora ſunt. Illud gravius, quod Ariſtoteles octavo πολιτικῶν vult pueros ingenuos muſicen diſcere, eamque exercere, quamdiu pueri ſunt, at grandiores effectos ab ea exercenda abſtinere, tantumque de aliis iudicare. Sic Callicles apud Platonem in Gorgia (quam vere, nunc quidem non quaerimus) philoſophiae tractationem adoleſcentibus concinnum quiddam, & elegans eſſe ait: ſed videndum eſſe μέχρι τίνος: eſſe enim ſenibus indecoram. Sic fortaſſis aliquis non immerito cenſuerit, aſtrorum ſcientiam ea parte, quae de corporum coeleſtium magnitudinibus, motibus, intervallis differit aut etiam tempeſtatum anni varietatem, & ex ea morbos aut ſterilitatem, quaeque iis contraria ſunt, & eiuſmodi alia praedicit, ferendam eſſe in civitate bene inſtituta; ſed conſtituendos ei eſſe quaſi terminos quoſdam, ne eo progrediatur, ut etiam de cuiuſque fortuna, moribus, ſtatu aut exitu vitae audeat pronunciare.

Ὁρῶμεν δὲ) Alterum argumentum, quo probet politicen eſſe μάλιστα ἀρχιτεκτονικήν.

Χρωμένης δὲ) Concludit quod propoſuerat: politicen videlicet omnium artium dominam eſſe, eiuſque finem eſſe ſummum hominis bonum. Cum enim ea utatur ceteris ſcientiis quae quidem in actione conſiſtunt, ac praeterea poſitis legibus praeſcribat, quae agenda ſint, quaeque fugienda, ex eo ſequitur, ut finis ipſius cae-

tera-

terarum fines contineat: ſitque iccirco ultimum eorum bonorum, quae in hominis naturam cadunt.

CAPUT III.

Λέγοιτο δ' ἄν) Haec eſt prooemii ſecunda pars, qua, ut ante dixi, ſignificat, quam diſputandi rationem ſecuturus ſit in his libris, quod ut melius percipi poſſit, intelligendum eſt, non unum eſſe ſimplicem docendi modum, ſed id ipſum quoque pro earum rerum, quae docentur, diſſimilitudine variari. Recte enim Plato in Timaeo orationi omni cum iis rebus de quibus explicatur, ait eſſe cognationem, ut cum de re ſtabili, atque immutabili diſputatur, talem quoque orationem eſſe oporteat, quae neque redargui poſſit, neque convinci; at cum in iis verſamur, quae mutationi ac viciſſitutini expoſita, firmitatem conſtantiamque non habent, etiamſi minus oratio ex omni parte ſecum ipſa conſentiat, dummodo probabilia dicantur, contenti eſſe, nihilque ultra requirere debeamus. *Commode autem*, inquit, *dixerimus, ſi eae res, de quibus explicare ingredimur, quantum ipſarum natura fert, dilucidentur*. Nam ut in iis, quae opificum induſtria elaborantur, non eandem ab omnibus operis perfectionem exigimus: ſic ne omnem quidem diſputationem, ſine ullo diſcrimine ad perfectam illam, & immutabilem veritatis normam exigere debemus.

Ὥσπερ οὐδὲ ἐν τοῖς δημιουργουμένοις) Fingamus enim tres eſſe artifices, qui alicuius hominis formam artificio ſuo imitandam, atque exprimendam ſuſceperint: eorum unum eſſe pictorem, alterum, qui e cera imagunculas fingat, quos κηροπλάστας Graeci vocant; tertium autem, qui in chalybe, aut in adamante formas ſibi propoſitas repraeſentet. Enimvero iniquus ſit, ſi quis a ſecundo poſtulet, ut ſine ullis coloribus aeque

prope atque pictor ad exemplaris propoſiti ſimilitudinem accedat: longe autem iniquior, ſi quis idem ab eo, quem tertio loco poſuimus, exigat. Et ſi Staſicrates olim montem Athonem, ut ſe facturum profitebatur, ad Alexandri ſimilitudinem conformaſſet, nemo, ut opinor, in tam vaſta mole eam perfectionem, quae in Lyſippi ſtatuis cernebatur, requiſiiſſet. Intelligentis enim hominis eſt, cogitare ac videre, quid quaeque materia capere ac pati poſſit, eoque eſſe contentum.

Τὰ δὲ καλὰ) Honeſta autem & iuſta, inquit, quae civili facultati ad conſiderandum propoſita ſunt, tantam habent varietatem, tantiſque agitantur erroribus, ut non natura, ſed lege tantum ac conditione hominum talia eſſe videantur.

Τοσαύτην ἔχει) Duo dixit: *διαφορὰν καὶ πλάνην* quorum utrumque quid valere putem, aperiam. *Διαφορὰ* in eo eſt, quod de rebus honeſtis, ac iuſtis non concordant, ac concinunt homines inter ſe, imo vero diſſentiunt, ac *διαφέρονται*. adeoque cum multis variiſque de rebus homines ſaepe diſſentiant, nulla eſt alia diſſenſio, quae lites & inimicitias gignat, niſi, cum, quod uni iuſtum honeſtumque, id alteri iniuſtum, atque inhoneſtum videtur: ut luculenter docet Plato in Euthyphrone Stoici honeſtum putant, quicquid natura fert, in apertis ac propatulis locis facere: iidemque omnia, quamlibet flagitioſa, & turpia ſuis nominibus notant, nullam putantes in eo ineſſe obſcoenitatem, aliorum prope omnium contraria ſententia eſt. Epicureis honeſtum eſt, ſuis quemque tum voluptatibus tum opportunitatibus metiri ac dirigere omnia; nihilque aliorum cauſa facere, id quam turpe, & inhoneſtum alii iudicent, qui neſcit? Apud Perſas, ait Xenophon, turpe habebatur ſpuere aut emungi: idem ſi apud alias nationes turpe ſit, male ſane & incommode cum gravedinoſis agatur. Graecorum moribus perite, ac ſcien-

ter

ter ſaltare, laudi, ducebatur, at L. Murenae in petitione conſulatus, magni criminis loco obiectum eſt, quod ſaltator eſſet. Lacedaemoniorum pueris furari, & quamplurimos habere amatores, decori erat. Aliae gentes earum rerum utramque turpem, alteram etiam nefariam iudicant. Apud eoſdem puellae nudae, cum pueris item nudis, in publico exercebantur, quando id Lydi tuliſſent? apud quos, ut ait Herodorus, probro erat, conſpici nudum. Perſae cum matribus, filiabus, ſororibus commiſcebantur, eaſque corporum coniunctiones legitimas, ac non inhoneſtas eſſe credebant. Athenienſem etiam Cimonem legimus, ſive legibus, ſive contra leges, ſororem Elpinicen in matrimonio habuiſſe, quantopere id ab aliorum populorum ſenſibus abhorret? Iam ſi iuſtum eſt, quod legibus aut iubetur, aut permittitur: quod vetatur, iniuſtum: cum pro rerumpub. varietate variae etiam leges ferantur: apparet non eadem ubique iuſta, aut iniuſta haberi, nam in regno iuſtum eſt, uni parere omnes: in optimatum poteſtate, qui virtute praeſtent, ab eis ceteram multitudinem regi: in populari rep. aequam eſſe omnium ſortem, atque haec prima diſcrimina: e quibus quae enaſcantur alia, ſi particulatim perſequi velim, longus ſim. Haec igitur illa eſt διαφορὰ, quam Philoſophus in rebus honeſtis, ac iuſtis eſſe ait, addit autem πλάνην propterea quod errant quodammodo. & modo in hanc, modo in illam partem feruntur honeſta & inhoneſta, iuſta & iniuſta. Nam cum leges & conſuetudines non eaedem maneant, ſed modo veteres novis abrogentur, modo rurſum repudiatis novis veteres redeant, fit, ut honeſtorum quoque ac turpium iuſtorum & iniuſtorum mirabilis quaedam ſit viciſſitudo.

Ὥστε δοκεῖν) quibus hoc viſum ſit, lib. 5. dicturi ſumus: ubi & Ariſtoteles ipſe copioſius hac de re diſputabit.

Νόμῳ μόνον ἐστί) Νόμῳ ἐστί, & φύσει ἐστί, aut τῇ ἀληθείᾳ ἐστί, apud Philoſophos opponuntur. Illud enim de iis dicitur, quae ſuapte natura talia non ſunt, ſed eo tantum quod videntur. Itaque Democritus, cum diceret eo tantum eſſe alba, nigra, dulcia, amara, quod talia viderentur, ita hoc eloquebatur: νόμῳ ψυχρὸν ἐστί, καὶ νόμῳ γλυκύ. at φύσει ἐστί dicuntur, quae reipſa talia ſunt, non non quod talia eſſe homines opinentur. Galenus in librum περὶ φύσιος ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν νόμον μὲν οὖν ἐστὶ τὸ πρὸς τῶν ἀνθρώπων νομιζόμενόν τε καὶ δοξαζόμενον, κατὰ φύσιν δὲ, τὸ κατ' αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν. Erant autem e veteribus Philoſophis, qui νόμῳ eſſe omnia putarent, contenderentque, μηδὲν μᾶλλον ἐστί τοιόνδε ἢ τοιόνδε. his enim verbis ſuam illam abſurdam ſententiam efferebant. Idem ſentiebat & Protagoras, cum diceret, πάντων μέτρον εἶναι τὸν ἄνθρωπον.

Τοιαύτην δέ τινα πλάνην) Talis etiam quidam error in rebus bonis eſt, propterea quod ex eis multi damnum capiunt. Iam enim quibuſdam opum copia, quibuſdam corporis robur exitio fuit.

Πλάνην) In rebus bonis non ait eſſe διαφορὰν, καὶ πλάνην, ſed πλάνην tantum. non enim ut de honeſtis & inhoneſtis, iuſtis & iniuſtis, ita etiam de bonis & malis homines inter ſe diſſentiunt, exempli cauſſa: divitias, bonam corporis temperationem, vires & ſimilia, non alii quidem bona, alii mala eſſe dicunt: quinimo omnes bona per ſe illa eſſe conſentiunt: niſi ſi qui aut θέσιν ὑπέχουσι λόγου χάριν, aut inanes rixas de vocibus conſerunt, ut Stoici: & tamen haec ipſa quoque πλανῶνται quodammodo: cum aliis magnas commoditates afferant, alios in acerbiſſimas coniiciant calamitates.

Τ'ἀγαθὰ) Bonorum nomine hic intelligit ea tantum, quae dicuntur ὀργανικά: quomodo Plato quoque interdum loquitur, alioqui enim & iuſta, & honeſta ſunt in bonis. Eſt autem locus quidam apud Xenophontem lib.

lib. 4. ἀπομν. meo quidem iudicio ad illuſtranda ea,quae hic ab Ariſtotele dicuntur, aptiſſimus: quem totum adſcribere longitudine deterreor: pauca quaedam apponam: cetera qui volent, ex fonte ipſo requirent, ita igitur ibi loquitur Socrates: πολλοὶ μὲν γὰρ διὰ τὸ κάλλος ὑπὸ τῶν ἐπὶ τοῖς ὡραίοις παρακεκινηκότων διαφθείρονται. πολλοὶ δὲ διὰ τὴν ἰσχὺν μείζοσιν ἔργοις ἐπιχειροῦντες, οὐ μικροῖς κακοῖς περιπίπτουσι. πολλοὶ δὲ διὰ τὸν πλοῦτον διαθρυπτόμενοί τε καὶ ἐπιβουλευόμενοι ἀπόλλωνται. πολλοὶ δὲ διὰ δόξαν, καὶ πολιτικὴν δύναμιν μεγάλα κακὰ πεπόνθασιν. Itaque in Alcibiade ſecundo docetur, imprudenter facere eos, qui talia ſimpliciter a diis petunt, ſaepe enim ipſos ſibi exitii ac pernitiei cauſam petere.

Δι' ἀνδρείαν) Aut cotporis robur intelligit, quod multis, ut Milioni Crotoniatae, exitio fuit: idque ita vocat κατ' ἀναλογίαν τινὰ, ut erudite oſtendit Euſtratius: aut praeſentiam quandam, & ἀφοβίαν animi, nullum periculum extimeſcentis, quam vulgus falſo fortitudinis nomine appellare conſuevit. Ea vero multis interitum attulit. Recte enim iactatum eſt proverbio, timidos tutos eſſe, & eorum matres non flere. Certe quidem ἀνδρείας nomen pro corporis robore nuſquam alibi memini legere. Quod autem quidam eruditi homines, cum ita hunc locum intelligerent, fortitudinis tamen vocabulo uſi ſunt, & prolato quodam Ciceronis loco, factam ſibi rem, ut dicitur, putarunt, in eo nondum adduci poſſum, ut eis aſſentiar; & quod ſemper iudicavi, in eo adhuc maneo, ut eum Ciceronis locum, ſi accurate perpendatur, nihil facere ab illis putem.

Ἀγαπητὸν οὖν) Satis igitur, inquit, eſſe ducendum eſt, ſi de huiuſmodi rebus differentes, & a talibus principiis profecti, craſſe ac populariter oſtendamus, quid verum ſit: cumque de iis, quae plerumque eveniunt, diſputemus, eiuſdemque generis ſint ea principia,

cipia, quibus oratio noſtra nititur, talia etiam colligamus.

Ἀγαπητὸν) ἀρκεςέον τοῖς λεγομένοις, ait Euſtratius.

Παχυλῶς) Eleganter expendit Euſtratius vim horum verborum, oſtenditque τῷ παχυλῶς ἀντικεῖσθαι τὸ λεπτομερῶς, τῷ τύπῳ, τὸ καθαρῶς: aut, ut ego puto, τὸ ἀκριβῶς τῷ ἐνδείκνυσθαι τὸ ἀποδείκνυσθαι, τῷ ἐπιτοπολὺ τὸ ἀναγκαῖον. Ponit etiam non negligendam hoc loco τῶν ὄντων diſtributionem.

Περὶ τοιούτων) ſignificat τὸ ὑποκείμενον.

Ἐκ τοιούτων) τὰ λήμματα.

Συμπεραίνεσθαι) Lib. I. analyt. docetur, concluſionem eiuſdem eſſe naturae, cuius ſunt & principia, ut ſi haec neceſſaria ſint, illa quoque ſit neceſſaria: ſin eiuſmodi, ut & eſſe, & non eſſe poſſint, talis etiam concluſio futura ſit.

Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον) Eodem quoque modo accipere, ac probare oportet unumquodque eorum, quae in hac arte dicuntur: nempe ita, ut etiamſi quid dicatur, quod non perpetuo, ac neceſſario verum ſit: dum tamen plerumque verum eſſe conſtet, nihil requiri amplius debeat, Intelligentis enim hominis eſt, eatenus poſtulare, ut quaeque res accurate, & exquiſite tractetur, quatenus ipſius rei natura fert. Paris enim inſcitiae eſt, mathematicum, qui neceſſariis & evidentibus uti probationibus debet, probabilia tantum afferentem probare, & oratorem, qui ultra ea, quae probabilia ſunt, progredi non poteſt, demonſtrationes neceſſarias poſtulare.

Πεπαιδευμένυ) Hoc etiam infra repetiturus eſt ſexto, & idem traditur in extremo primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Μαθηματικοῦτε πιθανολογοῦντος] Hoc fieri non oportere monet Plato, qui in Theaeteto ita Protagoran inducit loquentem, ἀπόδειξιν δὲ καὶ ἀνάγκην οὐδ᾽ ἥντινοῦν λέ-

γετε,

γετε, ἀλλὰ τῷ εἰκότι χρῆσθε· ᾧ εἰ ἐθέλοι Θεόδωρος, ἢ ἄλλος τις τῶν γεωμετρῶν χρώμενος γεωμετρεῖν, ἄξιος οὐδ' ἑνὸς μόνου ἂν εἴη.

Ἕκαστος δὲ κρίνει) Hoc tertium eſt proemii caput, quo, cuiuſmodi auditores ſint ad hanc philoſophiae partem idonei, traditur; ad ſummam autem eos idoneos eſſe ait, qui in rebus agendis verſati exercitatique ſunt, quique ratione tum appetitiones, tum actiones ſuas dirigunt, nam a quibus horum, vel utrumque, vel etiam alterum abſit, ii aut iudicare non poterunt de iis, quae hic docentur, aut ea ſine ullo magno fructu audient: ideoque tria auditorum genera excludere videtur: Primum adoleſcentes: idque duabus de cauſis: quod neque verſati ſunt in rebus agendis, ideoque neque perfecte percipere, quae hic traduntur, neque de iis vere iudicare poſſunt: & in ratione vivendi, cupiditates motuſque animi, non rationem ſequuntur. Deinde eos, qui licet iuvenes aetate non ſunt, iuvenum tamen more neglecto rationis imperio, cupiditates vitae duces ac magiſtras habent, eaſque omni animi impetu ſequuntur. Nam ut demus eos non ita fortaſſis imperitos eſſe earum rerum, quae geruntur in vita, ut non has diſputationes intelligendo conſequi poſſint, nullum tamen ex iis capient fructum. Poſtremo incontinentes, id eſt, eos, qui, cum, quid perſequendum, quidque fugiendum ſit, non ignorent, abſorbentur tamen aeſtu cupiditatum, & quaſi abrepti reflantibus ventis, quo pellit libido, non quo ratio intendit feruntur.

Ἕκαστος δὲ) Bene autem, inquit, iudicat quiſque de iis, quae cognita habet eorumque bonus eſt exiſtimator, bene igitur de quaque re is, qui in quaque eruditus eſt. Abſolute autem ac ſimpliciter de omnibus is, qui in omnibus eſt eruditus. Itaque Apelles, ut notum eſt, a ſutore in crepida reprehenſus, aequo animo tulit: eumdem in ſura quiddam reprehendere parantem non tulit, merito, non enim hoc ad ipſius artificum per-

pertinebat, & praeclare Cicero, iudicare, qui ſit ſapiens, vel maxime ait eſſe ſapientis. Et idem narrat Q. Scaevolam hominem iuris peritiſſimum, cum de iure praediatorio conſuleretur, conſultores ſuos ad Furium, & Caſcellium praediatores reiicere ſolitum. Ariſtoteles quoque lib. 3. πολιτ. δόξειε δ' ἂν, inquit, τοῦ αὐτοῦ εἶναι, κρίναι τίς ὀρθῶς ἰάτρευκεν, οὗπερ καὶ τὸ ἰατρεῦσαι, καὶ ποιῆσαι ὑγιᾶ τὸν κάμνοντα τῆς νόσου τῆς παρούσης. οὗτος δ' ἐστὶν ἰατρός. ὁμοίως δὲ τοῦτο περὶ τὰς ἄλλας ἐμπειρίας καὶ τέχνας. Non tamen ſoli artifices bene de omnibus rebus iudicant: imo vero quibuſdam de rebus neque ſoli, neque omnium optime iudicant; ut paulo poſt dicturi ſumus.

Αὐ γινώσκει) non igitur mirum eſt, ſi vix quiſquam bene de ſe, ac de ſuis iudicat. Difficillima enim ſui cuique cognitio eſt.

Καθ' ἕκαστον) Legendum videtur, ut in quibuſdam vetuſtis libris: ἕκαστον ἄρα ὁ καθ' ἕκαστον πεπαιδευμένος.

Πεπαιδευμένος) Quod hic dicitur, non ita accipiendum eſt, ut putemus ſolos artifices bene de artium ſuarum operibus iudicare, id enim longiſſime abeſt a vero. Nam primum quibuſcunque in rebus alius eſt, qui eas efficit, alius qui eis utitur, de earum praeſtantia iudicat, οὐχ ὁ δημιουργὸς, ἀλλ' ὁ χρώμενος. Oſtendi hoc poteſt in lyra, in fraeno, in domo, in cibis de quibus non coqui, ſed convivae iudicant: ut non inurbane dixerit Martialis,

——coenae nam fercula noſtrae
Malim convivis, quam placuiſſe coquis.

Sic de poematis, ſic de eloquentia a populo iudicatur, ſic de hiſtrionibus non hiſtrionum, ſed populi iudicio ſtandum eſt. Eadem muſices ratio: etſi aut Aſopodorus, aut Antigenides non ita ſenſiſſe traditur: ut eſt apud Athenaeum lib. 14. Iam vero quam multos videmus, qui quamvis neque pictores ſunt, neque ſtatuarii, oculos tamen ita eruditos habent, ut & de tabulis

bulis, & de ſignis optime iudicent? Itaque non dixit Ariſtoteles eos ſolos, qui artem aliquam perdidicerunt, id eſt, τοὺς τεχνίτας, ἢ τοὺς εἰδότας, bene de ipſius operibus iudicare, ſed τοὺς πεπαιδευμένους, qui quomodo ab artificibus differant, conſulendus eſt ipſe eo ex politicis, quem paulo ſupra citavimus, loco: aut potius principio librorum de partibus animalium, ubi hac de re diſertiſſime ac copioſiſſime diſputatur, in quem locum hic ipſe ex Ethicis citatur a Michaele Epheſio.

Διὸ τῆς πολιτικῆς) Ancipiti hodie & periculoſo ac lubrico verſamur in loco. Nam cum Ariſtoteles ab auditione huius philoſophiae uno verbo adoleſcentes arcere, ac ſummovere videatur, vix videmur vitare poſſe unum de duobus incommodis, quin aut ſummi magiſtri auctoritatem non tanti facere iudicemur, quanti eam fieri ab omnibus par eſt: aut quaſi ver tollamus ex anno, ita omnem florentem aetatem ab his diſputationibus removere atque ablegare cogamur. Sed & temerarii eſſemus, ſi Ariſtoteli auderemus refragari: & barbari plane atque inhumani, ſi lectiſſimorum adoleſcentum coronam, a qua tanto ſtudio auditorium hoc celebrari ac frequentari videmus, abſcedere, & tanta ſuſceptum alacritate huius philoſophiae ſtudium in ipſo quaſi veſtibulo deſerere iuberemus. Quare mediam quandam viam tenebimus: ut & Ariſtoteli tribuamus, quantum debemus, hoc eſt, quantum plurimum poſſumus: & incitemus potius veſtra ſtudia, quam retardemus: neque quicquam eorum, quae hic ab Ariſtotele dicuntur, ad vos hinc aut excludendos aut amovendos pertinere doceamus. Quod dum facere conamur, non tantum, quia multa nos, quae & proſint & delectent, dicturos eſſe confidimus, verum etiam, quia veſtra res agitur, petimus a vobis, ut nobis in cauſſa veſtra perpetuam, & nullis interruptam aut ſibilis, aut clamoribus unius horae attentionem, ne denegetis.

Pri-

Primum autem Ariſtotelis verba ſingillatim, ut ſolemus, interpretabimur: tum ſententiam ipſius preſſe, breviter, enucleate tractabimus: poſtremo, quod nobis praecipue propoſitum eſt, oſtendemus, non eſſe quod quiſquam veſtrum pervulgata illa opinione, qua adoleſcentes ad percipiendam hanc philoſophiam eſſe idoneos negant, ab illius ſtudio deterreatur. Ait Ariſtoteles.

Διὸ τῆς πολιτ. &c.) Quo circa, inquit, adoleſcens non eſt politices proprius, & , ut ita dicam, germanus auditor. Nam in iis rebus, quae geruntur in vita, rudis plane, & inexercitatus eſt, at ex iis ſumuntur, deque iis agunt, quaecumque hic diſputantur.

Ἄπειρος) Animadverte hic τὸν ἄπειρον, opponi τῷ πεπαιδευμένῳ, ut magis intelligas πεπαιδευμένον, dici τὸν ἔμπειρον ἀλλ᾽ οὐ τὸν εἰδότα.

Ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων] Illo dicendi genere principia, hoc concluſiones indicantur.

Ἔτι δὲ] Praeterea cum proclivis ſit natura ad animi perturbationes ſequendas, fruſtra, & inutiliter audiet; quandoquidem finis eſt non cognitio, ſed actio.

Ἐπειδὴ τὸ τέλος) Ἅμα γὰρ εἰδῆσαι βουλόμεθα, καὶ αὐτοὶ εἶναι τοιοῦτοι. ait ipſe in magnis Ethicis, & in Eudemeis, οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα, τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλὰ εἶναι ἀνδρεῖοι. οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλὰ εἶναι δίκαιοι. Multis quoque locis idem in his ipſis libris confirmat: quos locos citat Themiſtus, ἐν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ λόγῳ. Videtur autem Ariſtoteles hoc oblique ieciſſe in Socratem, qui virtutes putabat eſſe ἐπιστήμας.

Διαφέρει) Nihil autem intereſt, inquit, aetate iuvenis ſit quiſpiam, an iuvenili ingenio ac moribus. Nam ut iuvenes minus apti ſint ad hanc diſciplinam, non eo ſit, quod ſatis diu non vixerint, ſed quod animi permotionem in vivendo ſequantur, & ad illius quaſi arbitrium ſingulas res perſequantur. Nihil enim huiuſmodi

modi homines harum rerum cognitio adiuvat, ut neque incontinentes. At iis qui appetitiones ſuas rationi obedientes efficiunt, illumque praeſcriptum in agendo ſequuntur, harum rerum tractatio mirificos afferet fructus.

Διώκειν) Quidam veteres libri, *διοικεῖν*.

Καὶ περὶ μὲν) Inverſo ordine ea, de quibus hactenus diſputatum eſt, *ἀνακεφαλαιοῦται*.

Ἀποδεκτέον) vetus interpres *ἀποδεικτέον*. Nunc accedamus ad id, quod inſtituimus, ac primum diſputemus de vi vocabuli *νέος*: ut intelligamus de quibus hic Ariſtoteles loquatur, *νέοι* interdum vocantur pueri, uſque ad annum decimum quartum, ut apud Homerum Od. τ.

Παῖδα νέον γεγαῶτα.

Et apud Platonem ſecundo *νόμων*, cum ait, *τὸ νέον ἅπαν ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, ἀλλ' ἀεὶ κινεῖσθαι*. Hos ſi quis aptos neget eſſe ad hanc philoſophiam, non repugnabimus. Satis enim eſt illi aetati, ſi bene inſtituatur, & eam audiat, quae, ut alibi diximus, conſtat ſolis *ἀποτελέσμασι*. *νέοι* dicuntur etiam: grandiores hoc eſt, uſque ad tertiam hebdomada: ut cum Ariſtoteles in tertio horum librorum ait ex Homero *αἰνῆς ἐπιθυμεῖν τὸν νέον καὶ ἀκμάζοντα*. & veteres grammatici dicunt *νέον*, dictum eſſe *ἀπὸ τοῦ νέειν, ὅτι νέειν καὶ πορθιόνται πρὸς αὔξησιν*. ut hac ratione quamdiu adoleſcunt, tamdiu *νέοι* vocari poſſint. Videntur & ſupra illam aetatem *νέοι* vocari: ut in vetere verſu.

Ἔργα νέων, βουλαὶ δ' ἀνδρῶν, εὐχαὶ δὲ γερόντων, & plane Pollux ait, *νεανίσκον* vocari ab anno vigeſimo primo, uſque vigeſimum octavum. Et ita dicit Cicero ſe adoleſcentulum dixiſſe pro Roſcio Amerino: quam cauſſam egit annos natus viginti ſeptem. His poſitis aio fieri non poſſe, ut Ariſtotelis verba *περὶ πάντων τῶν νέων* intelligantur, contendoque eos qui exceſſerunt iam ex ephe-

ephebis, neque longe abſunt ab ea aetate, cum olim in hac urbe toga pura dari ſolebat, ſi bene educati ſint; ita ut virtutem ament, & bene monentibus libenter pareant, aptos eſſe ad hanc philoſophiam audiendam, idque probo his argumentis. Primvm, quoniam, ut Aeſchines adverſus Demoſthenem ait, concinere oportere vocem oratoris, & vocem legis, ita vitam philoſophorum cum ipſorum oratione congruere ac concordare oportet. At illo modo vel maxime diſcreparent. Etenim omnes antiqui philoſophi ſemper verſati ſunt cum adoleſcentibus, ſemper in eis ad virtutem, & ad honeſtatem inſtituendis elaborarunt. Socrates ipſe huius philoſophiae pater apud Platonem, & apud Xenophontem cum grandioribus natu raro, cum adoleſcentibus, aut certe adſtantibus eis, & audientibus prope ſemper de virtute diſputans inducitur. Et in ipſis libris πολιτείας diſcedere Cephalum ſenem, Polemarchum autem eius filium adoleſcentem in eius locum ſuccedere ac ſubſtitui videmus. Non ergo iudicabant, adoleſcentes ad haec audienda parum idoneos eſſe. Deinde Ariſtoteles ipſe quando tandem haec praecepta didicit? nonne cum adhuc eſſet τῶν νέων; Ammonius narrat eum ſeptemdecim annos natum Athenas veniſſe, ac itare coepiſſe ad Socratem, eumque per triennium audiiſſe, Socratem autem nullam niſi hanc philoſophiae partem docuiſſe conſtat. Tertio, non eſt dubium, quin cognitio philoſophiae moralis ordine ac tempore antecedat ſtudium iuris, cum iuriſperiti hinc ducant ptincipia diſputationum ſuarum. At videmus multos adoleſcentulos aptos ad ius civile perdiſcendum iudicari. Itaque Iuſtinianus, ut ſcitis, inſcribit inſtitutiones ſuas ſtudioſae legum iuventuti. Multo igitur magis idonei erunt ad hanc philoſophiam. Addo aetatem illam non ad diſcendum modo, ſed interdum etiam ad docendum aptam reperiri. Etenim Nervam filium tradi-

traditum eſt aut, annorum ſeptemdecim, aut non multo maiorem de iure publice reſponſitaſſe. Praeterea ſi adoleſcentes interdum apti ſunt ad res maximas gerendas, multo magis apti erunt ad haec praecepta diſcenda. Eſſe autem, documento fuerit, vel P. Scipio Aemilianus, qui anno aetatis vigeſimo quarto conſul creatus, ea geſſit, quae ne hodie quidem ſine admiratione legere poſſumus. Postremo, cum haec tota philoſophia referatur ad actionem, quando agent homines, niſi, quid agendum ſit, in iuventute didicerint?

Sed intelligendum eſt duo eſſe genera auditorum: unum eorum, qui poſſunt etiam iudicare de iis, quae audiunt: alterum eorum, qui iudicare quidem non poſſunt, ſed ſatis eſt, ſi aſſentiantur, & vera credant eſſe ea, quae docentur, magis ac magis id quotidie, cum ad res gerendas acceſſerint, cognituri. In illis praecepta haec evidentiam quandam efficiunt: in his veram opinionem, & aſſenſionem. Non igitur ſimpliciter negat Ariſtotetes adoleſcentes idoneos eſſe auditores huius philoſophiae: ſed tantum negat eos tales auditores eſſe, ut ea, quae hic traduntur, perfecte percipere, & de illis iudicare poſſint. Quod autem addit eos ſine fructu audituros, cum animi perturbationes ſequantur, id quomodo accipi debeat, oſtendit ipſe, qui paulo ſupra admonuit, ea quae dicturus eſſet, non ſemper, neque in omnibus vera eſſe, ſed ὡς ἐπιτοπολύ. Nos autem fatemur quidem plerumque verum eſſe quod ait Horatius: Iuvenes cereos eſſe ad vitia, monitoribus aſperos: multos tamen novimus moderatos, & compoſitos, & tales, ut eorum adoleſcentia multorum ſenectuti exemplo eſſe poſſit. Ut ergo indomitis & effraenatis, & rationis iugum detrectantibus, haec philoſophia nihil prodeſſet: ita non eſt dubium, quin bene natis, bene educatis, virtutis aman-

 tibus,

tibus, quales hic pleroſque omnes eſſe confido, mirabiliter profutura ſit. Ut igitur Plato *τοὺς ἀγεωμετρήτους* excludebat a ſchola ſua: ita nos non quidem omnes adoleſcentes, ſed eos tantum, qui aut natura pravi ſunt, aut mala educatione ac conſuetudine depravati, a philoſophiae tractatione excludendos eſſe cenſemus.

CAPUT IV.

Λέγωμεν δὴ) Ingreditur in diſputationem de ſummo bono: & quoniam ſupra docuit eſſe aliquod ſummum bonum, idque civili facultati proprie propoſitum: nunc, quid illud ſit, quaerendum eſſe ait. Dicamus igitur, inquit, diſputationem rurſus capite arceſſentes: quandoquidem omnis cognitio, omniſque ſuſceptio bonum aliquod appetit: quidnam illud ſit, quod a civili ſcientia appeti dicimus, quodque ſummum ac ſupremum eſt bonorum eorum omnium, quae homines conſequi poſſunt.

Ὀνόματι μὲν οὖν) Haec diſciplina probabilibus tantum nititur. Probabilia autem ſunt, quae videntur aut omnibus, aut plurimis, aut ſapientibus. Quocirca de ſummo bono diſputaturus, primum ponit ea, quae apud pleroſque omnes confeſſa ſunt: deinde ea, in quibus eruditi ab imperitis, & utrique inter ſe diſſentiunt. Quod igitur ſit ſummi boni nomen, nulla fere controverſia eſt. Nam & vulgares atque imperiti, & exculti ac politi ingenuis artibus homines ultimum illud bonorum felicitatem vocant. Bene vivere autem & bene agere idem eſſe cenſent, quod felicem eſſe.

Εὐδαιμονίαν) Quid *εὐδαιμονία* & *εὐτυχία* interſit, diſquiremus alio loco fortaſſe ſubtilius, interea illud quidem certe negari non poteſt, inter vocum ipſarum vim nihil admodum intereſſe. Nam ut *τύχη*, ita *δαίμων* quoque fortuna eſt. Ariſtophanes.

Tῷ

Τοῦ σώματος γὰρ οὐκ ἰᾷ τὸν κύριον

Κρατεῖν ὁ δαίμων; ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον. Euripides.

Ὅταν δ' ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

Itaque εὐδαίμων, ſi tantum vim nominis inſpicias, eſt, qui bona fortuna utitur, id eſt, ut alibi docuimus, cui favet Deus. Nam fortunae nomine aut Deum, aut conſilium quoddam divinum vocabant; & Plato in Timaeo ſupremum illum Deum huius univerſitatis opificem vocat δαίμονα. Unde eſt, quod Xenocrates, cum ſuam cuique mentem Deum eſſe diceret, εὐδαίμονας dicebat eſſe eos, quibus bona & virtute praedita mens eſſet. Ariſtoteles ſecundo topicorum.

Καὶ οἱ πολλοί) Ita vocant imperitam multitudinem.

Καὶ οἱ χαρίεντες) Ita vocant homines ingenuarum artium ſtudio deditos. Propterea quod earum tractatione elegantiores ac politiores homines ſunt. Ovidius.

Adde quod ingenuas didiciſſe fideliter artes
Emollit mores, nec ſinit eſſe feros. Idem:
Artibus ingenuis, quarum tibi maxima cura eſt
Pectora molleſcunt, aſperitaſque fugit.

Plutarchus in Coriolano οὐδὲν γὰρ ἄλλο μουσῶν εὐμενείας ἀπολαύουσιν ἄνθρωποι τοσοῦτον, ὅσον ἐξημερῶσαι τὴν φύσιν ὑπὸ λόγου, καὶ παιδείας τῷ λόγῳ δεξαμένην τὸ μέτριον, καὶ τὸ ἄγαν ἀποβαλοῦσαν.

Τὸ δ' εὖ ζῆν) Apud Graecos duo ſunt loquendi genera, εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν, quorum utrolibet felicitas indicatur. Ex quo effici voluit Plato in Alcibiade primo, & in extremo primo de Repub. eos, qui ex virtute vivunt, eſſe felices, ratiocinatur enim hoc modo. *Omnis, qui bene vivit, beneque agit, felix eſt. Quicunque autem ex virtute vivit, agitque, bene vivit, beneque agit. Felix igitur eſt, quicunque ex virtute vivit.* Quin & Ariſtoteles hac eadem concluſione uſus eſt, cum alibi; tum libro primo magnorum moralium, ubi ita ſcribit: Ἀλλ' ἡμῖν ἀρετὴ ἐν ἑκάστῳ εὖ τοῦτο ποιεῖ, οὗ ἐστιν ἀρετή. ψυχῇ δὲ ζῶμεν. διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν ἄρα εὖ ζήσομεν. τὸ δέ γε εὖ ζῆν, καὶ

εὖ πράττειν οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ εὐδαιμονεῖν λέγομεν. τὸ ἄρα εὐδαιμονεῖν, καὶ ἡ εὐδαιμονία ἐν τῷ εὖ ζῆν ἐστί· τὸ δὲ εὖ ζῆν, ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρετὰς ζῆν. τοῦτ᾽ ἄρα ἐστὶ τέλος, καὶ ἡ εὐδαιμονία, καὶ τὸ ἄριστον, id eſt: *At virtus quidem quaque in re bene id effecit, cuius eſt virtus, animo autem vivimus virtute igitur animi, bene vivimus. Bene autem vivere, & bene agere nihil aliud eſſe dicimus, quam felicem eſſe. Ergo felicitas in bene vivendo conſiſtit. Bene vivere autem in eo, ut ſecundum virtutes vivatur. Id igitur ultimum eſt: ea felicitas: id bonorum omnium optimum.* Haec Ariſtoteles magiſtrum, ut apparet ſecutus. Uterque autem abuſus videtur ambiguitate vocis ad id, quod ſibi propoſuerat, obtinendum. Nam bene vivere, beneque agere apud Graecos interdum dicuntur ii, quibus eſt ita, ut ipſi volunt, quibus res ſecundae ſunt, qui omni moleſtia carent, quibus adverſi aut incommodi nihil obiicitur: quibus omnia ex animi ſententia ſuccedunt: οἱ ἅπαντα κατορθοῦντες. ac tum in iis verbis non virtutis, ſed fortunae potius ſignificatio eſt. Itaque etiam παρ᾽ ἀξίαν εὖ πράττειν dicunt eos, qui nulla bona re digni cum ſint, fortuna tamen proſpera utuntur. Demoſthenes τὸ γὰρ εὖ πράττειν παρὰ τὴν ἀξίαν, ἀφορμὴ τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίγνεται. Ariſtoteles ipſe: ὁ μὲν νεμεσητικὸς λυπεῖται ἐπὶ τοῖς ἀναξίως εὖ πράττουσι. Quibus ſimilibuſque in locis (neque enim plures coacervare difficile fuerit) εὖ πράττειν non eſt, prudenter, fortiter, iuſte, temperanter, aut denique ulla ex virtute agere: ſed, ut ante dixi, amicam ac propitiam fortunam experiri. Ita quoque εὖ ζῆν, in ore vulgi interdum nihil eſt aliud, quam commode, & ſine ullo impedimento vivere, atque abundare iis, quae ad vitam neceſſaria ſunt, quod etiam Latini nonnunquam bene vivere dicunt. Horatius.

Vos ſapere & ſolos aio bene vivere, quorum
Conſpicitur nitidis fundata pecunia villis.

Εὖ πράττειν autem ſemel idem poeta bene rem gerere dixit.

Celſo gaudere & bene rem gerere Albinovano
Muſa rogata refer.

dicitur & facile agere. Terentius.

Quam vos facillime agitis, quam eſtis maxime.
Potentes, dites, fortunati, nobiles. Porcius:
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillime.

Ac plane particula εὖ nihil interdum aliud Graecis ſignificat, quam quod Latinis facile: ut in his nominibus εὐμαθὴς, εὔπορος, εὐάλωτος, εὐαρίθμητος, aliiſque huiuſmodi. Eſt igitur εὖ ζῆν facile agere, nulla difficultate in vita premi. At nonnunquam bene vivere, ac bene agere eſt, ita uti virtuti conſentaneum eſt, vivere, & perpetuo, quantum id quidem fieri poteſt, in actionibus honeſtis laudabilibuſque verſari. Quo circa, cum ita proponitur, eos omnes, qui bene vivunt, beneque agunt, felices eſſe: idque uſitata loquendi conſuetudine comprobari: vere id quidem dicitur, ſi bene vivere ac bene agere, priore illo modo accipias. Sin poſteriore, nunquam in eo tibi vulgares aſſentientur. Deinde, cum infertur omnes, qui ex virtute vivant agantue, bene vivere ac bene agere: ſi tuum illud bene, valet, idem, quod honeſte ac laudabiliter: concedetur id tibi, ſin illo altero modo accipi velis, negabitur; nimis enim verum eſt, multos virtute praeditos homines κάκιστα πράττειν. Cum igitur videantur, & Ariſtoteles,& Plato pulcherrimam de felicitate ſententiam confirmare etiam iis, quae dicuntur a vulgo: non tamen illa eo ſenſu, quo a vulgo dicuntur, accipiunt: ſed veriore quodam ac praeſtantiore. In quo uterque ipſorum non modo nulla reprehenſione, ſed maxima etiam laude dignus videtur. Etenim cum in omnibus hominibus natura inſit quiddam divinum, ut iidem illi philoſophi docent, quemadmodum, qui nu-

 mine

mine aliquo afflati ſunt, praeclara multa dicunt, quae ipſimet non intelligunt: ita vulgus hominum, propter illam, quam dixi, divinae naturae communionem, ſaepenumero quaſi quaedam oracula, ita veriſſimas quaſdam ſententias fundit, quae non ita, quae ſenſum eſt ab iis, qui eas uſurpant, ſed ita ut vere dicuntur, accipi debent. Nam quod eas & frequenter in ore habent, & tanquam veras & indubitatas accipiunt, id efficit illa, qua omnes tenentur, divinitatis ſimilitudo: quod autem detorquent eas in alium quendam ſenſum, libidini ſuae accommodatum, eo fit, quod pravis opinionibus corrupta, vivendi conſuetudine ipſorum depravata natura eſt. Quare in eo quod recte dicunt, ſequendi ſunt: quod recte dicta alio flectere, & aliter interpretari cupiunt, repudiandi. Ut enim oracula furioſi fundunt, ſapientes interpretantur: ſic eiuſmodi ſententias etiam ſtultiſſimi iactant: ſed a ſapientibus earum petenda interpretatio eſt. Cum igitur vulgus Graecorum dicit, πάντας τοὺς εὖ ζῶντας καὶ εὖ πράττοντας, felices eſſe, & in eo conſentit: quod datur, accipio, & Deum etiam in eiuſmodi hominibus loquentem admiror. At cum iidem poſtea dicunt ſe hoc non ita accipere, ut eos dicant bene vivere, qui honeſte ac laudabiliter vivunt: nego me, quomodo ipſi accipiant laborare. Non enim Deus eſt amplius, qui loquitur: ſed cupiditas, ſed nequitia, ſed libido.

Τὸ δὲ εὖ ζῆν] De nomine ſummi boni, & de quadam nominis explicatione, ac ut Graeci loquuntur, περὶ λόγου τινὸς ὀνοματώδους nulla controverſia eſt: nunc in quo hominum iudicia diſcrepent, audiamus.

Περὶ δὲ τῆς εὐδαιμ.) De re vero ipſa, inquit, id eſt, de felicitate, quaenam ipſa ſit, controverſantur: neque imperitae multitudinis, & eruditorum ac ſapientum hominum ſimilis de ea oratio eſt. Aliqui enim felicitatem collocant in aliquo eorum, quae evidentia, & omni-

omnibus nota ſunt: ut in voluptate, divitiis, honore, alii denique aliud illam eſſe aiunt, ſaepe etiam unus idemque modo hoc, modo illud, morbo enim laborans, ſanitatem: inopia preſſus, divitias: ii autem, qui ſibi conſcii ſunt ignorantiae, eos admirantur, qui magni aliquid dicunt, quodque ipſi aſſequi non queant.

Ἡδονὴν) Hanc ſummum bonum eſſe dixerunt e veteribus Philoſophis Eudoxus, Ariſtippus & Epicurus, & qui eos ſectati ſunt, ac de Eudoxo quidem alius erit in his libris dicendi locus, Ariſtippi autem & Epicuri ſententias, & argumenta diligentiſſime excutit, & conſiderat Cicero lib. 1. & lib. 2. de finibus. At alii contra eam ſumme averſati deteſtatique ſunt, ut Antiſthenes: cuius eſt illud: *μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην*, & Archytas dicebat, nullam capitaliorem peſtem hominibus, quam voluptatem corporis a natura datam, & Plato alicubi vocat eam *δέλεαρ κακῶν*.

Ἢ πλοῦτον) Divitias nemo, quod ſciam, philoſophus ſummum bonum eſſe dixit. Sed conſtat vulgarium multo maximam partem beatos eos demum eſſe ſentire, qui divitiis affluant, idque primum liquet ex uſu loquendi. Saepe enim Graeci *εὐδαίμονας* divites vocant. Euripides.

> Τὴν μὲν γὰρ εὐγένειαν αἰτοῦσι βροτοί.
> Μᾶλλον δὲ κηδεύουσι τοῖς εὐδαίμοσι.

Iidemque ὄλβον interdum divitias, interdum felicitatem nominant, & ὀλβίους modo felices, modo divites. Euripides.

> Κακὸς δ' ὁ μὴ ἔχων, οἱ δ' ἔχοντες ὄλβιοι.

Sed & Latini ſaepe beatorum nomine non alios, quam divites intelligunt. Catullus.

> *ego ut puellae*
> *Unum me facerem beatiorum.*

Plautus:

> *Aurum in fortuna invenitur: natura ingenium bonum*

 Bonam

Bonam ego, quam beatam me eſſe nimio dici mavolo.

Deinde ex eo, quod Ariſtoteles primo πολιτ. docet, quoſdam homines conſectari divitias, ut inſtrumentum quoddam rerum gerendarum, alios eas ſibi proponere, ut finem: ideoque illos quidem modice eas appetere: hos vero neque modum, neque finem ullum facere, iuxta id, quod a Solone dictum eſt.

Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.

Et ab Horatio:

At bona pars hominum decepta cupidine falſa

Nil ſatis eſt, inquit, quia tanti, quantum habeas, ſis; neque ignota ſunt illa eiuſdem poetae.

Et genus & formam regina pecunia donat. Et:

Virtus poſt nummos. Et:

omnia pulchris

Divitiis inſunt.

Itaque Bion dicebat, ut loculos quamlibet viles, plurimi eſſe, ſi in eis plurimum ineſſet aurum: ita homines alioqui abiectiſſimos maximi fieri, ſi maximas haberent opes.

Quantum quiſque ſua nummorum ſervat in arca

Tantum habet & fidei.

Ait Iuvenalis, & alibi:

Protinus ad cenſum: de moribus ultima fiet

Quaeſtio. Et alio loco:

Unde habeas, quaerit nemo: ſed oportet habere.

Ariſtodemum Lacedaemonium dixiſſe narrat Alcaeus χρήματα χρήματ' ἀνήρ· πενιχρὸς δ' οὐδεὶς πέλεται ἐσλὸς οὐδὲ τίμιος. Simonides interrogatus, utri pluris eſſent, ſapientes, an divites: reſpondit, ſe crebro ſapientes ad limina divitum, divites nunquam pro foribus ſapientum conſpicari. Sed nemo unquam elegantius expreſſit omnes improbas ſententias iſtorum, qui prae divitiis centemnunt omnia, quam Euripides, cuius hi verſus latine a Seneca redditi leguntur.

Sine

Sine me vocari peſſimum, ut dives vocer.
An dives, omnes quaerimus: nemo, an bonus.
Non quare, & unde: quid habeas, tantum rogant.
Ubique tanti quiſque, quantum habuit, fuit.
Quid habere nobis turpe ſit, quaeris nihil.
Aut dives opto vivere, aut pauper mori.
Bene moritur, qui dum moritur, lucrum facit
Pecunia ingens generis humani bonum,
Cui non voluptas matris, aut blandae poteſt
Par eſſe prolis, non ſacer meritis parens:
Tam dulce ſi quid Veneris in vultu micat,
Merito illa amores coelitum atque hominum tenet.

Hi poſtremi verſus etiam Graeci reperiuntur:

Ὦ χρυσὲ δεξίωμα κάλλιστον βροτοῖς·
Ὡς οὐδὲ μήτηρ ἡδονὰς τοίας ἔχει,
Οὐ παῖδες ἀνθρώποισιν, οὐ φίλος πατήρ.
Εἰ δ᾽ ἡ Κύπρις τοιοῦτον ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ,
Οὐ θαῦμ᾽ ἔρωτας μυρίους αὐτὴν τρέφειν.

Qui cum Athenis in theatro pronunciati eſſent, indignatus populus conſurrexit; neque multum abfuit, quin & actorem, & carmen exturbaret. At fortaſſe magna pars eorum eodem vitio laborabat. Sed avaros etiam avari oderunt, ut de Craſſo tradit Plutarchus. Extat elegantiſſimum epigramma Petronii Arbitri, quo pecuniam omnia poſſe ait:

Quiſquis habet nummos, ſecura naviget aura,
Fortunamque ſuo temperet arbitrio.
Uxorem ducat Danaën, ipſumque licebit
Acriſium iubeat credere, quod Danaën.
Carmina componat, declamet, concrepet, omnes
Et peragat cauſſas, ſitque Catone prior.
Iuriſconſultus, paret, non paret, habetor;
Atque eſto, quicquid Servius & Labeo.
Multa loquor, quidvis nummis praeſentibus opta,
Et veniet: clauſum poſſidet arca Iovem.

Plura

Plura apud Ariſtophanem in Pluto. Hae igitur & ſimiles ſunt ſententiae hominum divitias putantium eſſe ſummum bonum.

Ἡ τιμὴν) Ne honorem quidem quiſquam philoſophus ſummum bonum eſſe dixit. Cum autem errent utrique, tum qui divitias, tum qui honorem finem eſſe dicunt, tolerabilior tamen & venia dignior, & minus indecorus eſt eorum error, qui honori nimis magnum honorem habent, quam eorum, qui opibus. Nam hi ſaltem excelſo, & recto, & elato eſſe ſe animo oſtendunt: et illi ſordido & abiecto.

Rationes autem, quibus fortaſſe ſibi perſuadere aliquis poſſit, honorem eſſe ſummum bonum, eſſe, quod ab optimo quoque maxime expetitur. At optimus quiſque maxime gloria ducitur. Eſt igitur gloria ſummum bonum. Propoſitio per ſe probabilis eſt. Aſſumptio facile probari poteſt. Fortiſſimi enim quique & maxima virtute praediti viri etiam vitam prae gloria contemnunt. Eſt in fabulis delatam eſſe a diis optionem Achilli, longam vitam, ſed ingloriam mallet, an brevem quidem, ſed quam perennis fama ſequeretur, illum autem hanc praetuliſſe, & contemni ac vituperari ſolent, qui vitae ac ſalutis maiorem, quam honoris & gloriae rationem habendam duxerint. Iaſonem cum illa delecta iuventute ad vellus aureum proficiſcentem, ignota prius mortalibus tentantem maria, vitamque ſuam ac ſuorum, quod ante ipſum nemo fecerat, ventis ac fluctibus committentem, quid tandem impulit, ut ſe in tanta tamque aperta pericula coniiceret? Honoris nimirum & gloriae cupiditas. Ita enim de eo canit C. Valerius Flaccus.

tu ſola animos mentemque peruris
Gloria: te viridem videt immunemque ſenectae
Phaſidos in ripa ſtantem: iuveneſque vocantem.

PRAETEREA opus & finis idem ſunt, ut ſaepe docet

cet Ariſtoteles. At honorem & gloriam Virgilius vocat opus virtutis.

breve & irreparabile tempus
Omnibus eſt vitæ, ſed famam extendere factis
Hoc virtutis opus.

Ergo virtus referetur ad gloriam, tanquam ad finem. TERTIO. Quarum rerum aliquod praemium eſt, in iis praemium eſt. At virtutis praemium videtur eſſe honos & gloria. QVARTO, Bonum quo durabilius eſt, eo praeſtantius videtur. At caetera hominum bona videntur extingui ſaltem morte, gloria etiam poſt cineres durat. QVINTO. Summum bonum videtur eſſe id, quod ipſi Deo homines tribuunt. SEXTO. Si quod eſt in rebus humanis divinum bonum, vix videtur negari poſſe, quin idem ſit etiam ſummum, quid enim ſuperius ſit eo, quod divinum eſt? At Plato lib. 5. de legibus ait θεῖον ἀγαθὸν εἶναι τὴν τιμήν. idemque totidem verbis confirmat Ariſtoteles quarto horum librorum. His & ſimilibus argumentis probari quodammodo poſſet, honorem ſummum bonum eſſe, ſed facile ſolvi poſſunt, & Ariſtoteles ipſe eam opinionem paulo infra refutaturus eſt.

Ἄλλοι δὲ ἄλλο) ut Herillus ſcientiam, Democritus εὐθυμίαν, ſive εὐεστώ. Pyrrho ἀδιαφορίαν. Epicurus internum indolentiam. Metrodorus τὸ σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα, καὶ τὸ περὶ τούτου πιστὸν ἔλπισμα. Stoici virtutem. alii alia. De quibus vide Ciceronem ſecundo de finibus, & Clementem lib. 2. στρωματέων.

Πολλάκις) In his Ariſtotelis verbis tria praecipue notanda mihi videntur. Unum, ut in veritate, & ſcientia ſummam eſſe conſtantiam & ſtabilitatem, ita in opinione & errore ſummam inconſtantiam & inſtabilitatem. Nam ſi homines vere cognoſcerent ſummum bonum, non ferrentur huc illuc, ſed in una eademque ſententia perſiſterent. Nunc quia opinionibus tantum

tum ducuntur, fluctuant, & illud modo in hac re, modo in alia ponunt. Itaque recte tradiderunt ἐπιστήμην dictam eſſe, quaſi ἐφιστήμην, ὅτι τὴν διάνοιαν ἀφίστησιν. Alterum, natura comparatum eſſe, ut quo caret quiſque, id praeſtantiſſimum, maximeque expetendum arbitretur. Quod tamen non in omnibus verum eſt. Sunt enim quidam contra eo errore ducti, ut ſua tantum admirentur, aliena contemnant. Tertium, maiorem & acriorem eſſe in hominibus ſenſum mali, quam boni. Non enim tam ſentiuntur bonae valetudinis, aut opum commoda, quam incommoda, quae ex contrariis rebus oriuntur.

Τὸ μέγα τι) Inde ſunt illa.

Felix, qui potuit rerum cognoſcere cauſſas. Et:

Felices animae, quibus haec cognoſcere primum
Inque domos ſuperas ſcandere cura fuit.

Ἔνιοι δ᾽ ᾤοντο) Quidam autem putabant, praeter haec multa bona aliud quoddam eſſe per ſe: quod & his omnibus, ut bona ſint, cauſſa eſſet. Eſt autem haec opinio Platonicorum, de qua infra copioſe diſputabitur.

Ἁπάσας] Igitur omnes quidem opiniones expendere, inane fortaſſis ac ſupervacaneum fuerit, abunde autem huic parti ſatisfiet, ſi eas conſideremus, quae maxime eminent, quaeque ratione aliqua niti videntur. Sic in Eudemeis. *Igitur in omnes quidem opiniones, quas nonnulli de felicitate conceperunt, inquirere, ſupervacaneum fuerit, multa enim videntur & puerulis, & mente captis, & aegrotantibus, de quibus nemo mentis compos dubitaverit.* & in topicis. τὸ γὰρ τοῦ τυχόντος ἐναντία ταῖς δόξαις ἀποφηναμένου φροντίζειν εὔηθές ἐστιν. Cauſſae autem duae videntur, cur interdum expediat inquirere etiam in eas ſententias, quae tamen verae non videntur, una ut ex eis aliquid veri eruamus. *Omnes enim fere ſententiae, quae quidem non penitus abſurdae ſunt, accedunt quodammodo ad veritatem,* μηδὲ πάντως αὐτῆς ἀποτυγχάνουσιν, ait ipſe in

in primo minore, τῶν μετὰ τὰ φυσ. πεφύκασι γὰρ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἱκανῶς: ait ipſe primo Rhet. καὶ πρὸς αὐτὴν οἰκεῖόν τι ἔχουσιν, ut eſt in primo ad Eudemum, atque hoc in iis opinionibus cernere eſt, quas commemoravimus. *Non eſt felicitas* ἡδονή: *ſed tamen vera* ἡδονὴ *perpetua comes eſt felicitatis*: οὐ πλοῦτος. ὁ μέντοι δ' δαίμων τῆς ἔξωθεν χορηγίας δεῖται. οὐ τιμή, ἀλλ' ὅμως τίμιόν τι. οὐκ ἀρετή ἀλλ' ἐνέργεια κατ' ἀρετήν. Altera cauſſa eſt, ne illae quempiam inducant & decipiant. Hoc autem duobus modis evenit, aut propter ipſarum probabilitatem, aut propter dicentium auctoritatem. Ergo illae excutiendae ſunt. At ſi qua eiuſmodi ſit, ut & longiſſime abſit a vero, neque auctor illius tanti eſſe videatur, ut alios ſuo pondere in errorem trahat, in ea pluribus verbis refutanda omnis opera luderetur.

Μὴ λανθανέτω) Non eſt autem nobis, inquit, ignorandum duas eſſe inter ſe differentes differendi vias, interdum enim a principiis ad ea, quae ex ipſis efficiuntur, proficiſcimur: interdum autem ab effectis ad principia ipſa progredimur. Quod autem hoc loco docetur, non eſt proprium Philoſophiae moralis, ſed generale quoddam praeceptum ad omnes artes ex aequo pertinens. Cur igitur, dicat aliquis, huc adhibitum eſt? quoniam utile eſt ad quiddam, quod Ariſtoteles probare inſtituit, colligendum. Nam cum admonere velit bene educatum, atque imbutum bonis moribus oportere eſſe eum, qui ad hanc diſciplinam audiendam accedit, ita id confirmat. In omni arte tradenda, ordiendum eſt a quibuſdam, quae diſcere cupienti, aut iam nota ſint, aut talia, ut leviter admonitus, ea ſtatim apprehendat, eiſque aſſentiatur. In hac autem arte principiis quibuſdam utimur, quae conſuetudine quadam imprimuntur in animis: qualia ſunt, Mediocritatem omnibus in rebus optimam eſſe: voluptates non omnes nullo diſcrimine ſequendas, ſed eas demum, quae ſint cum

ho-

honeſtate coniunctae: Turpe lucrum damnum potius eſſe quam lucrum, & ſimilia. Haec autem omnes bene educati, aut iam ſciunt, aut ſtatim verbo uno admoniti, ὑποδέχονται καὶ λαμβάνουσι. Talibus igitur opus eſt.

Μὴ λανθανέτω) Ad ſummam hoc dicit Ariſtoteles, omnem, quae de re aliqua inſtituitur, diſputationem, duobus modis dirigi poſſe, aut enim a principiis, id eſt, a cauſis exorſi, perquirimus cognitionem eorum, quae ex ipſis fiunt: aut contrarium ordinem tenemus, & quae ſunt effecta ſumentes, ad cauſas, ex quibus illa effecta ſunt reperiendas mentis aciem intendimus.

Εὖ γὰρ καὶ Πλάτων) Quod modo dixit, Platonis teſtimonio atque auctoritate confirmat, nam eum quoque merito ſolitum eſſe in diſputationem adducere, & in quaeſtione ponere, a principiiſne an ad principia eſſet via. Velut in ſtadio, ab athletis ad metam, an contra. Porro illius Platonicae quaeſtionis haec ſententia erat: in rebus inveſtigandis utrum potius eſſet, a cauſis ad eventa, an ex eventis ad cauſas progredi, quod ille nunquam quaeſiiſſet, niſi utrovis modo diſputationem poſſe inſtitui iudicaſſet. Pulchre autem expreſſit Ariſtoteles magiſtri ſui conſuetudinem verbis ἠπόρει καὶ ἐζήτει. Ille enim affirmandi & aſſeverandi arrogantiam fugiens, ita omnia proponebat, quaſi dubitans, & quid veri ſimillimum eſſet inquirens. Sed & illa ſimilitudo de ſtadio Platonem olet, qui exemplis & collationibus rerum notis & ſumptis de medio illuſtrare diſputationes ſuas ſolebat. Puto autem hanc dubitationem in iis, qui ad nos pervenere, Platonis libris non extare. Ac fieri poteſt, ut eam Ariſtoteles e ſermonibus non e ſcriptis illius hauſerit, & certe multa Platonis ἄγραφα δόγματα, ab ipſius auditoribus ſtudioſe conſervata eſſe, teſtatur Galenus.

Ἀπὸ τῶν ἀθλοθετῶν) Ita vocabantur ludorum praefecti in ludis gymnicis, ut in ſcaenicis ἀγωνοθέται. Sedebant autem in ipſo ingreſſu ſtadii.

Αρχεῖον

Ἀρκτέον) Explicat nunc eam dubitationem, quam propoſuerat, ac primum hoc ponit: in rebus aut exquirendis, aut tractandis & explicandis, ab iis, quae perſpicua, & ad intelligendum facilia ſunt, ordiendum eſſe. Talia autem duobus modis dicuntut, alia enim nobis clariora ſunt, alia ſimpliciter, & ſuapte natura. Fortaſſis igitur nobis quidem ab iis, quae nobis clara & perſpicua ſunt, exordiendum eſt. Multis autem locis haec ita diſtinguit Ariſtoteles; ut primo poſteriorum analyt. primo Phyſicorum quarto, τῶν μετὰ τὰ φυσ. & ſaepe alias. Puto autem peccare eos, qui γνώριμα vertunt nota, γνωριμώτερα notiora. τὰ γὰρ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων οἷον ἐδώδιμος, πότιμος, ἁλώσιμος, καὶ τὰ ὅμοια, οὐκ ἐνεργείας, μᾶλλον δὲ ἐπιτηδειότητός τινος σημαντικά ἐστι. nihilque prohibet ſuapte natura γνωριμώτατα eſſe, quae nemini nota ſunt. Nam qui ita accipiunt illud τῇ φύσει, ut dicant ea notiora eſſe naturae, ineptiunt. Itaque interpretes Graeci γνωριμώτερα exponunt σαφέστερα, καὶ ἃ ῥᾷον ἄν τις καταλάβοι. Intelligendum eſt igitur, quae cauſſa eſt, ut unaquaeque res ſit id quod eſt, eandem cauſſam eſſe, ut illa res cognoſci poſſit. Non enim cognoſcitur, niſi id quod eſt, ea ratione, qua eſt. Quare, cum, quae ex cauſſis effecta ſunt, hoc ipſum quod ſunt, quodque cognoſci poſſunt, accipiant a cauſſis: neceſſe eſt cauſſas ipſas, ut priores, ita etiam clariores eſſe. Nam ut docetur in analyticis, quod cauſſam praebet alii, ut tale ſit, id ipſum magis eſt tale, atque hoc eſt, quod tam multis locis Ariſtoteles docet, natura priora eſſe, & clariora principia, iis, quae ex principiis exiſtunt, ſimplicia concretis ac compoſitis, cauſſas eventis. Sed ut diurnum tempus, quod natura maxime accommodatum eſt ad videndum, noctuis, & quibuſdam aliis avibus tale non eſt: quae in ſole caligantes, veſperi melius vident: ita cauſſae & principia cum ſint natura γνωριμώτατα, nobis tamen plerumque talia non

ſunt,

quorum mentis acies ita affecta ad ea, quae ſimpliciter & abſolute, & ſuapte natura, vel maxime clara ſunt, ut oculus noctuae ad lumen ſolis. Quo circa tunc ab iis, quae per ſe minus clara, & perſpicua ſunt, ſed clariora, & priora nobis, ad ea, quae natura clariora, & priora, id eſt, ab eventis ad cauſas, a compoſitis ad ſimplicia progredimur: & ordinem non rerum naturae, ſed imbecillitati noſtrae conſentaneum, ac convenientem tenemus, ſic cum lunae rotunditas efficiat eas varietates, quae in ipſius illuſtratione cernuntur: prius tamen in hominum mentibus fuit earum varietatum notatio & animadverſio, quam globoſam eſſe lunam cognoſceretur, cumque caetera corpora ob id diſſolubilia ſint, quod conſtent ex illis quatuor primis: non eſt tamen dubium, quin homines non e ſimplicibus ad concreta, ſed ex his ad illa cognoſcenda pervenerint. Interdum autem contingit, ut in mathematicis, nam definitiones, & communes ſententiae, & hypotheſes, quae initio earum traduntur, cum per ſe ac natura *γνωριμώτεραι* ſunt, quam ea, quae conſequuntur ex eis tum facilius etiam apprehenduntur. Summa igitur eius, quod hic ab Ariſtotele docetur, haec eſt: In cuiuslibet rei tractatione ordiendum eſſe a clarioribus, ſed quoniam alia dicuntur clariora ſimpliciter, alia nobis: diſtinctius explicat ſententiam ſuam, dicens incipiendum eſſe nobis ab iis, quae nobis ſunt clariora; quare ubi eadem erunt natura clariora, & nobis, ab iis principium ducendum erit: quemadmodum mathematici faciunt. Sin alia natura, & per ſe clariora ſint, alia nobis, ab iis, quae nobis clariora ſunt, ad ea quae per ſe, & natura talia proficiſci oportebit.

Διὸ δεῖ) Hoc eſt illud, cuius colligendi gratia omnia illa *περὶ τῶν γνωρίμων* anteceſſerunt. Cum enim oportet ei, qui alicuius artis idoneus auditor futurus eſt, clara

eſſe

eſſe ea, quae principio illius traduntur, illud quoque conſequitur, ut oporteat, eum, qui commode, auditurus eſt de rebus honeſtis & iuſtis, &, uno verbo, civilibus, bonis moribus inſtitutum eſſe. Nam in hac diſciplina, rem ita ſe habere, ut, exempli gratia, amandam eſſe mediocritatem, fugienda extrema, haec, inquam, & ſimilia pro principiis ponuntur: neque, cur ita ſit cauſae ullae ſubtiliores exquiruntur, ac ne neceſſe eſt quidem. Iam is, qui bene educatus eſt, haec & talia, aut iam cognita habet, aut ſine ulla difficultate alio momento percipiet, iiſque libens aſſentietur. Quod ſi quis eſt, qui neutrum horum praeſtare poſſit, hoſce audiat Heſiodi verſus.

Ille quidem longe optimus eſt, qui ipſe omnia novit
Sed bonus eſt etiam is, paret qui recta monenti.
At qui nec per ſe novit, nec ſi quem alium audit,
Mentem adhibet, nullo is numero eſt, nullo ordine habendus

Apud Heſiodum tamen poſt primum eorum verſuum hic ſtatim legitur, φρασσάμενος τά κ' ἔπειτα, καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω. Sed ego eum in calamo exaratis Ariſtotelis libris non reperi: neque vetus interpres agnoſcit: Euſtratius, qui caeteros explicatione ſua perſequitur, hunc non attingit. Clemens quoque lib. 3. paedagogi cap. 8. cum hos verſus citet, hunc praetermittit, & Ariſtides λόγῳ πρώτῳ περὶ ῥητορικῆς, & Plutarchus. Quo fit, ut eum Heſiodi eſſe non putem.

Διὸ δεῖ) Hanc ipſam ſententiam ad finem libri decimi repetit, & copioſius tractat.

Τοῖς ἔθεσιν) Magnam enim vim habet conſuetudo ad aſſenſionem, & ad facilem eorum, quae traduntur, perceptionem, ut eſt in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Καὶ δικαίων) Sic ſupra, τὰ δὲ καλὰ, καὶ τὰ δίκαια. Hoc autem addit, quoniam iuſta quodammodo ſunt, quaecumque ex quacunque virtute fiunt, ut ſuo loco docebitur.

Ἀρχὴ γὰρ) Quidam libri veteres, ἀρκεῖ: quod tamen mihi quidem non probatur.

Ἣν ἔχει ἢ λάβοι ἄν) Principia enim alia auditor domo affert, alia a docente accipit.

Οὗτος μὲν πανάριστος) Hanc ſententiam, ut notum eſt, expreſſit Minutius apud Livium lib. 32. *Saepe*, inquit, *ego audivi milites, eum primum eſſe virum, qui ipſe conſulat, quod in rem ſit: ſecundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipſe conſulere, nec alteri parere ſciat, eum extremi ingenii eſſe*. Et Cicero in Cluentiana: *Sapientiſſimum eſſe dicunt eum, cui, quoad opus ſit, ipſi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet*. Et Aemon apud Sophoclem in Antigone.

Γνώμη γὰρ εἴ τις κἀπ' ἐμοῦ νεωτέρου
Πρόσεστι, φήμ' ἔγωγε πρεσβεύειν πολὺ
Φῦναι τὸν ἄνδρα πάντ' ἐπιστήμης πλέω.
Εἰ δ' οὖν, φιλεῖ γὰρ τοῦτο μὴ ταύτῃ ῥέπειν,
Καὶ τῶν λεγόντων εὖ καλὸν τὸ μανθάνειν.

Zenonem autem philoſophum aiunt hos verſus ita efferre ſolitum.

Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται·
Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ.

At contra Ariſtippus, alieno conſilio indigere, miſerius eſſe dicebat, quam mendicare. Herodotus autem utrumque aequa in laude ponit, cuius illud eſt, ἶσον, ὦ βασιλεῦ, κέκριται φρονέειν τε εὖ, καὶ τὸ λέγοντι χρηστὰ ἐθέλειν πείθεσθαι, niſi forte non ad praeſtantiam, ſed ad actionem reſpicit. Homericus autem Neſtor a rege utrumque exigit.

Ἀλλὰ ἄναξ, αὐτός τ' εὖ μήδεο, πείθεό τ' ἄλλῳ.

CA-

CAPUT V.

H'μεῖς δὲ) Sermone illo de principiis abductus pauliſper a re propoſita, nunc ad inſtitutum redit, ac de ipſa ſummi boni natura diſſerere ingreditur. Inprimis autem percenſet falſas aliquot de eo opiniones, easque refellit: tum ratione ac via progreditur ad perveſtigandam veram illius definitionem, quam denique repertam conſtituit ac confirmat.

H'μεῖς δὲ) Noſtra autem, inquit, unde digreſſa eſt, eo ſe referat oratio.

Τὸ τὸ ἀγαθόν) Summum, inquit, bonum & felicitatem videntur vulgares quidem, & abiectiſſimi quique in voluptate conſtituere: ii autem, qui politiores ſunt, quique ſe ad tractandam Remp. conferunt, honorem ſibi proponere tanquam finem videntur. Quod ſi quis roget, quo argumento percipi poſſit, eam eſſe illorum de felicitate ſententiam, huic ſatisfacit Ariſtoteles, cum ait, ἐκ τῶν βίων. Significat enim id facile colligi poſſe ex ipſorum ratione vivendi. Nam ut quiſque hunc aut illum finem ſibi proponit, ita vitam ſuam hoc aut illo modo inſtituit. Fallitur autem hoc loco S.Thomas, qui exponit ἐκ τῶν βίων, aliquid eorum, quae pertinent ad vitam.

Οὐκ ἀλόγως) referendum eſt ad verbum ἐοίκασιν, non ad verbum ὑπολαμβάνειν.

Οἱ μὲν πολλοὶ) ὁ πολὺς ὄχλος.

Καὶ φορτικώτατοι) Vix ulla vox eſt in his libris, in qua reddenda minus inter ſe convenerint interpretes. Vetus hoc loco interpretatus eſt, graviſſimi. Itaque S.Thomae cauſam dedit errandi, & longiſſime ab Ariſtotelis ſententia recedendi. Accepit enim graviſſimos, vel propter auctoritatem ſcientiae & doctrinae, vel propter vitae honeſtatem. Arretinus, oneroſiſſimi, in quo eſt

quidem aliqua vocis ſimilitudo. φόρτος enim aut φορτίον onus dicitur: ſed ad id quod ſignificatur nomine τῶν φορτικῶν, nihil alienius cogitari potuit. Neque Argyropylo melius ſucceſſit, quam ceteris. Vertit enim, importuniſſimi, minime ſane oportune eo vocabulo uſus. Perionius Argyropyli errorem ſecutus eſt. Lambinus odioſiſſimos, & inſolentiſſimus vertit, & congeſſit multos locos Ariſtotelis, in quibus putavit φορτικὸν valere idem, quod odioſum ac minime ferendum: ſed eum quoque opinione ſua vehementer falſum eſſe ſpero hodierno die omnes qui me attente audierint, cogrituros. Ego enim, cum tantam eſſe in hac voce explicanda eruditorum hominum diſcrepantiam viderem, coepi in evolvendis optimae notae ſcriptoribus Graecis, ubicumque eam repereram, annotare, & ad eam, memoriae cauſſa, ſignum aliquod opponere, ſperans fore, ut e plurimorum locorum collatione mihi tandem vis illius innoteſceret. Notavi locos mille, & eo amplius, quibus conferendis illud mihi aſſecutus videor, ut de vi ac poteſtate huius vocabuli ſatis commode diſſerere poſſim.

Φορτίον, ut dixi, onus eſt, inde φορτηγοὶ, qui victum ſibi vehendis oneribus quaerunt, qui *vellaturam*, ut Varro loquitur, faciunt. Quod quoniam abiectiſſimum eſt hominum genus, factum, ut φορτικοὶ dicantur homines abiecti, viles, ſordidi; & τέχναι φορτικαὶ, artes ſordidae, atque illiberales, quaeque non niſi a viliſſimis hominibus factitantur. Inde tralata eſt ea vox ad alia multa vitia, quibus plerumque eiuſmodi homines laborarent. Quod etiam factum eſt in voce βάναυσος, quae mihi valde affinis videtur ei, de qua nunc agimus. Βάναυσοι enim primo dicti ſunt, qui ad fornacem, aut ad caminum artes ſuas exercerent, homines favillae, & fulginis pleni. Deinde accommodata eſt ea vox ad omnes ſordidas artes, quas qui faciunt,

quo-

quoniam inepti eſſe ſolent, neque ullam habere rationem aut rerum, aut hominum, aut loci, aut temporis, ideo Ariſtoteles quarto horum librorum βαναυσίαν & ἀπειροκαλίαν idem vitium vocat, & eos qui magnos ſumptus faciunt, in res contemnendas, & ex eo ſe magnam quandam gloriam colligere arbitrantur, βαναύσους nominat. Quomodo etiam Aelianus libro ſecundo ποικίλ. ἱσορ. vocat δεῖπνα πολυτελῆ καὶ φορτικά, qualia ſolent apparari ab iis, quos Ariſtoteles vocat φορτικοὺς & βαναύσους. quem Aeliani locum Lambinus peſſime interpretatus eſt. Itaque in illis omnibus locis Ariſtotelis in quibus ipſe vertit, φορτικὸν ocioſum, minime tolerabile, minimeque ferendum, vertere debuerat, ridiculum aut ſordidum, aut, ut eum Adrianus Turnebus vir praeſtantiſſimus admonuerat, ineptum.

Διὸ καὶ τὸν βίον) Quidam veteres libri τῶν βίων: quod melius videtur.

Τρεῖς γὰρ εἰσί) Multa quidem ſunt vivendi genera: ſed tria, ut videtur, maxime inſignia: unum vulgarium, qui ad voluptatem referunt omnia, & ventri ac libidini ſervientes, nullam aliam cogitationem ſuſcipiunt. Alterum elegantium hominum ac politicorum, qui capeſſunt Remp. & in rebus agendis verſantur. Tertium eorum, qui ſublimiori ingenio praediti, totos ſe conferunt ad contemplationem cognitionemque rerum, aliiſque omnibus curis poſthabitis, in ea una occupantur. In Ethicis quoque ad Eudemum idem traditur: nimirum τρεῖς εἶναι τοὺς βίους τοὺς ἐν ἐξουσίᾳ ὄντων, τὸν φιλόσοφον, τὸν πολιτικόν, καὶ τὸν ἀπολαυστικόν.

Οἱ μὲν οὖν πολλοί) Reprehendit iudicium vulgarium: affirmatque eos omnino ſerviles videri, qui quidem pecudum vitam caeteris potiorem eſſe ducant, eamque ſibi deligant, quam ſequantur.

Ἀνδραποδώδεις) ſive quod cupiditatibus pareant, ſive quod nihil unquam magnum atque excelſum, cogitent.

In Eudemeis quoque ait, neminem hoc vitae genus ſequi, *μὴ παντελῶς ὄντα ἀνδράποδον, καὶ ὅτι τῷ ταύτην ποιουμένῳ τὴν αἵρεσιν οὐθὲν ἂν διενέγκοιεν γενέσθαι θηρίον ἢ ἄνθρωπον.*

Βοσκημάτων βίον) Nam eae voluptates, qua guſtatu percipiuntur, quaeque tactu, de quibus eum praecipue loqui hoc loco intelligendum eſt, communes ſunt homini cum beſtiis.

Τυγχάνει δὲ) Eos qui opibus affluunt, quique in imperio conſtituti ſunt, vulgus felices ac beatos putat. Quam igitur vitam ab iis coli videt,eam omnium optimam, atque optabiliſſimam cenſet. Quocirca cum potentium magna pars iiſdem, quibus Sardanapalus olim, cupiditatibus ſerviat, videntur vulgares ratione aliqua moveri, ut in earum expletione finem bonorum eſſe ſtatuant. Hinc autem intelligi poteſt, locupletes & poteſtate praediti homines quantum ſtudium conferre ad bene laudabiliterque vivendum debeant. Cum enim ſecus faciunt, non tantum corrumpunt ipſi ſe, verum etiam alios exemplo ſuo in eandem perniciem trahunt.

Σαρδαναπάλῳ) Hic Aſſyriorum, non ut Euſtratius ait, Perſarum, rex fuit, non modo tempore, ſed vita etiam moribuſque poſtremus. Multa de eo Athenaeus libro duodecimo, Diodorus libro ſecundo, & alii. Epitaphium illius varie traditur, a quibuſdam hoc modo. SARDANAPALVS *Anacyndaraxis F. Anchialen & Tarſum extruxit uno die: nunc mortuus eſt*. Ab aliis. EGO *rex fui: & quoad vixi, bibi, comedi, rei Venereæ operam dedi: cum ſcirem & brevem eſſe hominum vitam, & multis mutationibus obnoxiam; & fructum bonorum, quae ego reliquiſſem, ad alios perventurum. Quare hoc facere nullum diem intermiſi*. Ab aliis. SARDANAPALVS *Anacyndaraxis F. Anchialen, & Tarſum extruxit uno die. Ede, bibe, lude: alia enim omnia tanti ſunt*. Impoſita autem erat ſepulcro ipſius ſtatua, quae digitorum crepitum edere

videre-

videretur. Choerilius illud interpretatus eſt his verſibus, qui ſunt apud Athenaeum lib. 12.

Εὖ εἰδὼς, ὅτι θνητὸς ἔφυς, σὸν θυμὸν ἄεξε,
Τερπόμενος θαλίῃσι. θανόντι τοι οὔτις ὄνησις.
Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.
Κεῖν' ἔχω, ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἐφύβρισα, καὶ σὺν ἔρωτι
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται.

Cicero 2. Tuſcul. Ex quo, inquit, Sardanapali opulentiſſimi Syriae regis error agnoſcitur, qui incidi iuſſit in buſto.

Haec habeo, quae edi. &c.

Quid aliud, inquit Ariſtoteles, in bovis, non in regis ſepulcro inſcriberes? Haec habere ſe mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Idem eſt in ſecundo de finibus.

Κράτης.

Ταῦτ' ἔχω, ὅσσ' ἔμαθον, καὶ ἐφρόντισα, καὶ μετὰ μουσῶν
Σέμν' ἐδάην· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια τῦφος ἔμαρψε.

Οἱ δὲ χαρίεντες) Vulgarium una ratio eſt. Omnes enim nullo diſcrimine voluptatem ſequuntur: politiorum duplex. Partim enim ad Remp. accedunt, iique honorem ſibi proponere videntur, & ad eum omnia referre: partim ſe totos cognitioni contemplationique dedunt: de quibus alius conſtitutus eſt ad dicendum locus.

Οἱ δὲ) pendet ex illo οἱ μὲν πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι, & repetendum ἀπὸ κοινοῦ, ἐοίκασιν ὑπολαμβάνειν.

Σχεδὸν) hoc addit: quoniam ſunt & qui ſibi virtutem ipſam atque honeſtatem proponant, etiamſi nullus eam ſit honos conſecuturus.

Φαίνεται δὲ) Duobus argumentis oſtendit honorem non eſſe ſummum bonum. Eorum unum a repugnantibus ducitur, hoc modo. Summum bonum proprium quiddam eſſe eius, cui contigit, arbitramur: Atque ita proprium, ut difficulter ab eo avelli queat. At ho-

nor non eſt quicquam proprium eius, qui eo afficitur; imo potius teſtimonium quoddam alienae de praeſtanti ipſius virtute opinionis. Itaque facile eripi poteſt, non enim ſitus eſt in poteſtate eius, cui defertur; ſed aliorum. Quo fit, ut interdum tribuatur indignis, digniſſimis denegetur, ut cum praetore creato Vatinio, Cato repulſam tulit. Nam vir bonus praeſtare ſe honore dignum poteſt: ut alii quoque ita iudicent, non poteſt. Conſtat igitur honorem levius quiddam eſſe, & minus altis, ut ita dicam, radicibus nixum, quam id, quod quaerimus.

Ἐπιπολαιότερον) Mirum quid ſecutus ſit Argyropylus, cum hunc locum ita verteret, videtur autem ab eo diſtare quod quaerimus: niſi forte pro ἐπιπολαιότερον legit, ἔτι ποῤῥωτέρω, aut aliquid tale: quod tamen ſine dubio vitioſum eſſet.

Μαντευόμεθα) Hoc verbo utitur, quoniam nondum ex iis, quae diſputata ſunt, conſtat, quaenam ſummi boni natura ſit.

Ἔτι δὲ) Alterum hoc argumentum eſt, quo demonſtratur honorem in rebus bonis principem locum non obtinere, non enim plane, & omnino ſuapte vi expetitur; imo vero optimus & graviſſimus quiſque (nam levium quidem, & ventoſorum hominum alia ratio eſt) non aliam fere ob cauſam honoris ſtudio ducitur, quam ut plane perſpiciat, id quod maxime cupit, ſe virtute praeditum eſſe. Talium igitur iudicio virtutem honore praeſtantius quiddam eſſe conſtat. Hic autem conſiderandum, ſapientum ſententia quantopere a vulgarium opinione diſſideat. Quotus enim quiſque noſtrum eſt, qui ſi aperte, ac ſine ulla diſſimulatione ſenſum animi ſui velit exprimere, non ita exiſtimet, honoris potius conſequendi gratia ſequendam eſſe virtutem, quam honoris ſtudium ad virtutem dirigi oportere? Pone ex altera parte virtutem omni honore ſpolia-

lia-

liatam : ex altera honorem (quanquam verus quidem honos exiſtere , niſi ex virtute non poteſt) ſed tamen aut honorem , aut etiam inanem quandam , & adumbratam honoris imaginem nullo ſolidae virtutis fundamento ſubnixam, populari tantum aura , & falſis imperitae multitudinis ſermonibus excitatam : quos ex hac parte concurſus,quam ex illa ſolitudinem futuram putas? Ita magna pars mortalium omnem virtutis fructum in honore poſitum eſſe arbitratur : neque ea mercede detracta , ſatis magnam cauſſam eſſe ducit , cur aſperam illam,& multis obſtructam difficultatibus virtutis viam capeſſere debeat. Longe aliter ait hoc loco Ariſtoteles ab hominibus eleganti praeditis ingenio fieri : qui honorem ob id unum expetunt , ut virtutis ſuae conſcientia certius , & exploratius frui poſſint. Amant enim eximie virtutem , & ad eam omni ſtudio incumbunt, omniaque ſedulo faciunt, ut eam ſibi comparent : neque quicquam habent antiquius , quam ut ad eam perveniant, quanquam autem ſibi conſcii ſunt, ſe nihil conſulto praetermittere , quod ad eam acquirendam pertinere videatur : ſemper tamen diffidunt ſuo de ſeipſis iudicio : neque unquam ſatis pro certo ſibi perſuadere audent, ſe illud bonum , quod tantopere optant, conſecutos. Sciunt enim pro ingenito omnibus amore ſui, facile quemque a ſeipſo decipi, nullum de ſe iudicare ut alibi Ariſtoteles loquitur , *ἀδίκαστον* : ita eſſe omnes a natura factos. Aliena , quod ait Comicus, melius ut videant, & iudicent , quam ſua. Saepe igitur ita ſecum loquuntur. Quid ſi nimis ipſe mihi placeo , & vana me virtutis meae opinione ludificor ? quid ſi multa in me vitioſa , quae me fugiunt , alii vident? quid ſi , cum aliquos mihi ad virtutem progreſſus feciſſe videar, alii me longiſſime ab ea abeſſe cernunt ? Hoc eſt , igitur , cur honorem requirant: non ut virtutis praemium : Ipſa etenim virtus , ut ait poeta,

poeta, *pretium eſt ſibi*: ſed ut eorum, quos integrius, & incorruptius iudicare arbitrantur, de ſua virtute teſtimonium. Ita enim certius credunt, quod toto pectore cupiunt, ſe bonos eſſe: cum ad conſcientiam ſuam alieni quoque teſtimonii acceſſit auctoritas.

Ergone, dicet aliquis, de ſe quemque aliis, quam ſibi verius credere eſt? at id ne faciamus, ſapientiſſimus poeta Horat. vetat. Notus eſt enim verſiculus ille ad Quinctium.

Sed vereor, ne cui de te plus, quam tibi, credas.

Et quidam alius recentior m (Auſonium fuiſſe aiunt) virum bonum deſcribens, illud ei vel inprimis tribuit, quod

Iudex ipſe ſui totum ſe explorat ad unguem.
Quid proceres, quid leno procax, qnid opinio vulgi,
Securus.

Sunt iſta neque tamen ulla inter Ariſtotelem,& hos poetas repugnantia eſt. Nam horum ille vetat contra conſcientiam ſuam adulantium vocibus credere: hic bonum virum, recte factorum conſcientia fretum, negat curare, quid ſentiant ii, qui virtutem negligunt. Ariſtoteles autem ait, compoſitos & modeſtos homines non audere ſuo de ſe iudicio confidere: imo praeterea non quidem adulatorum, neque procerum, neque lenonum, neque vulgi, ſed prudentium & recte iudicantium virorum teſtimonium requirere. Itaque qui verſicvlum illum Horatianum, & hunc Ariſtotelis locum perinde acceperunt, ac ſi uterque de eodem hominum genere loqueretur, ut molliſſime dicam, ἀνθρώπινόν τι ἔπαθον.

Sed ſi virtus propter honorem non expetitur, neque honos praecipuum virtutis praemium eſt, qui fit, ut generoſiſſimus quiſque tanto teneatur honoris ſtudio: & ut, quicunque ad virtutem cohortantur, non aliud fere iis, quos incitare volunt, quam honorem gloriamque

que proponant? Certe ille Graecorum fortiſſimus etiam longitudinem vitae honori ac celebritati nominis poſtpoſuiſſe memoratur: & ſapientiſſimi viri filium dea ſapientiſſima ideo fortem eſſe iubet, ut etiam a poſteris commendetur; cum ait:

Ἄλκιμος ἔσσ', ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὖ εἴπῃ.

Prodicus quoque ille Xenophonteus Herculem a virtute hoc potiſſimum argumento allici facit. Quid iam eius generis alia colligam? obvia enim ſunt omnibus philoſophorum poetarumve ſcripta tractantibus. Ac de illa quidem, quae omnibus praeclaris ingeniis inſita eſt, honoris aviditate, antea diximus: veramque illius cauſſam ex Ariſtotele patefecimus. Quod autem in adoleſcentibus ad colendam virtutem incitandis honorem, quaſi praemium, proponi videmus: intelligendum eſt eos, qui id faciunt ſimile quiddam facere, atque in puerulis prima elementa diſcentibus prudentes magiſtri ſolent. Nam quia puerulorum aetas infirmior eſt, quam ut adhuc perſpicere poſſit utilitates litterarum: idcirco cruſtulis quibuſdam, & ſigillis, & aliis eius generis munuſculis invitanda eſt, ut laborem capere in eis diſcendis velit. Simili modo adoleſcentum animos, quia pervidere, quam ſit ipſa per ſe virtus amplexanda, nondum queunt, adducere oportet invitamentis, atque illecebris gloriae, ut eius ſe ſtudio dedant. Sed ut pueri guſtata ſemel literarum dulcedine, cognitaque praeſtantia, non iam amplius ludicris illis praemiolis commoventur: ipſas per ſe literas amant: ita qui ſemel mentis oculis virtutis dignitatem penitus perſpexerunt, non iam amplius honoris blandimentis, ut eam uſque ad extremum perſequantur, indigent: ipſam per ſe amant: neque honorem requirunt, niſi ut quemadmodum diximus, alieno quoque teſtimonio intelligant, ſe tales eſſe, quales maxime exoptant.

Ζητεῖ

Ζητοῦσι γοῦν) Hoc ſigno oſtendit, verum eſſe, quod modo dixerat, honorem ab elegantibus viris tanquam virtutis teſtimonium expeti: non enim a quibuslibet coli cupiunt, ſed a prudentibus, & quibus ipſi bene noti ſint; ut maior in eorum teſtimonio ſit fides: neque quolibet nomine, ſed ob virtutem. Hector apud Naevium: *Gaudeo pater laudari me abs te laudato viro*.

Κρείττων) Quidam libri veteres, *κρεῖττον*: idque mihi quodammodo concinnius videtur.

Τάχα δὲ) Fortaſſis enim, inquit, exiſtimet aliquis, non honorem, ut modo diximus, ſed virtutem ipſam finem eſſe civili vitae propoſitum. Hanc autem ſententiam tuetur ipſemet lib.1. ad Eudemum.

Φαίνεται δὲ) Ut ut ſit, id eſt, ſive civili vitae praepoſitus ſit honos, ſive virtus (non enim hoc nunc agimus) illud quidem certe conſtat, virtutem eſſe quiddam minus perfectum, quam ut ei deferendus ſit bonorum principatus: *Omnium autem falſarum opinionum de ſummo bono, nulla eſt, quae aut tam prope accedat ad verum*, aut tantam ſpeciem, tantamque dignitatem habeat, quantam illorum, qui felicitatem in virtute collocant. Nulla enim de re ſplendidius ac magnificentius, quam de virtutis excellentia, diſputari poteſt. Itaque defenſores habuit non Stoicos modo pugnaciſſimos homines, & in diſputando propemodum invictos, verum etiam multis locis Socratem ipſum & Platonem. Neque quicquam facilius eſt, quam argumenta quamlibet multa reperire, quibus probabiliter colligatur virtutem eſſe ſummum bonum. PRIMUM igitur, cum contraria de contrariis probabiliter dicantur, & omnes vitioſi eo ipſo, quod vitioſi ſunt, infelices ſint, videntur etiam omnes virtute praediti hoc ipſo eſſe felices. Propoſitio ipſius Ariſtotelis eſt primo topicorum. Aſſumptionem & conſenſus bonorum omnium confirmat, & Ariſtoteles ipſe multis admodum locis,

& Plutarchus cum alibi, tum in libello εἰ αὐτάρκης ἡ κακία πρὸς τὴν κακοδαιμονίαν. Deinde id ſummum eſt hominis bonum, quod hominem maxime perficit. Talis autem eſt virtus. Eſt igitur ſummum hominis bonum. Tertio. Si virtus non eſt ſummum bonum, oportebit aliquid eſſe virtute melius, nihil autem melius virtute. Igitur, &c. Evagarer in hac parte longius, niſi haberem hodie multa admodum in unius horae curriculum concludere. Tantum igitur admonebo, ut, qui hac de re multa in utramque partem diſputata cognoſcere cupiunt, legant Ciceronis tertium & quartum de finibus, quintum Tuſculanarum, Senecae libros eum praecipue, qui eſt de vita beata, & Alexandri Aphrodiſienſis commentariorum, ὅτι οὐκ αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. Nos autem ex Ariſtotelis ſententia tantum quidem tribuimus virtuti, ut neque, qui eam habeat, etiam ſi ceteris omnibus bonis careat, miſerum, neque a quo illa abſit, etiamſi aliis omnibus affluat, felicem eſſe poſſe fateamur: neque tamen illud quoque damus, eam eſſe ſummum hominis bonum, aut in quo ea ſit, nihil ei deeſſe poſſe ad bene beateqne vivendum. Atque hoc ita ſe habere, eademque opera, quomodo tum ea, quae modo attulimus argumenta, tum eiuſmodi alia diſſolvenda ſint, e ſequentibus liquido intelligetur.

Ἀτελεστέρα] Si virtus, ut eſt apud Ciceronem quarto de finibus, eſt rationis perfectio, & ut Ariſtoteles ipſe poſtea dicturus eſt, eum in quo eſt, perficit, quomodo poteſt ἀτελεστέρα dici? Duplex eſt perfectio, ut docetur in libris de animo: prima & ſecunda. Primam perfectionem vocemus aut habitum, aut poteſtatem quandam otioſam, & nullo fungentem munere, qualis eſt ars in eo, qui illam non exercet, aut oculorum auriumve ſenſus in dormiente. Secunda eſt primae illius exercitatio: ut cum artifex aliquid agit ex arte,

ut

Digitized by Google

ut cum aliquid videmus re ipſa vel audimus. Virtus ex primo genere eſt. Primas autem perfectiones nihil prohibet imperfectas dici, ſi cum ſecundis conferantur.

Δοκεῖ γὰρ) Videtur enim, inquit, evenire poſſe, ut & dormiat is, qui virtute praeditus eſt, & in tota vita nihil agat: ac praeterea multis verſetur in malis, fortunaque utatur maxime adverſa: cum autem, qui ita vivat, nemo unquam felicem dixerit, niſi qui admirabilem aliquam ſententiam defendere ac tueri velit.

Δοκεῖ γὰρ) Dubitationem habet, quid ſit, quod Ariſtoteles ait, evenire poſſe, ut qui virtute praeditus eſt, totam vitam dormiat. Hoc enim nemini evenire poteſt, neque in quo ſit virtus neque a quo abſit. At hoc quidem facile explicari poteſt, ſi ſciamus, docendi cauſſa licere interdum ponere ac fingere quaedam, quae, etſi nunquam ſunt, eis tamen poſitis, nulla conſequitnr abſurditas. Λέγω δ' ἐνδέχεσθαι, ait Ariſtoteles in prioribus, καὶ τὸ ἐνδεχόμενον, οὗ μὴ ὄντος ἀναγκαίου, τεθέντος δὲ ὑπάρχειν, οὐδὲν ἔσται διὰ τοῦτο ἀδύνατον. Dormire igitur hominem toto vitae tempore, eſt τῶν ἀδυνάτων, ſi naturam ipſius conſideres, qua animal eſt. Neque enim ſemper vigilare, neque ſemper dormire ullum animal poteſt: ut docetur in libello de ſomno & vigilia. At, virtutis quidem cauſſa, eſt τῶν ἐνδεχομένων. Nam etiamſi ponas aliquem, qui virtutem adeptus ſit, ſtatim obdormiſcere, & dormire totum reliquum vitae tempus: ſomnus ille non impediet, quo minus virtutem retineat. Neque enim pugnant inter ſe haec, dormire & virtute praeditum eſſe. Neque vir bonus cum dormitum it, ut veſte, ita ſe virtute exuit. Ut igitur illas aliquot horas, quas dormit, virtutem retinet, ita retineret etiam ſi totam vitam dormiret. Exempli cauſſa, ſi virtutem conſecutus, ſtatim opprimeretur lethargo, ita ut ſomni & vitae idem finis eſſet, illo tamen morbo virtutem ei ademptam non diceremus. Et ſi ſomnus virtutem tolleret

leret, quoties expergiſcuntur viri boni, toties eis nova exercitatione ad virtutem comparandam opus foret. Ita ergo argumentatur Ariſtoteles. Eiuſmodi bonum, quod etiam ab eo qui ſemper dormiat, retineri poteſt, non eſt ſummum bonum. Tale autem eſt virtus. Non eſt igitur virtus ſummum bonum. Epimenides, qui totos XLVII. annos dormiiſſe dicitur, ſi quo tempore ſopitus eſt, virtutem habuiſſet, retinuiſſet eam dormiens: neque tamen felix fuiſſet. Aliud igitur eſt virtus, & aliud felicitas.

Καὶ ἀπρακτεῖν] Fieri poteſt, ut ei qui virtute praeditus eſt, nulla unquam ſe offerat exercendae virtutis occaſio. Talem autem, id eſt, τὸν ἀπρακτοῦντα διὰ βίου, nemo felicem dixerit.

Καὶ ἀτυχεῖν τὰ μέγιστα) ita ut nihil ei proſpere ſuccedat eorum quae agit.

Τὸν δ᾽ οὕτω ζῶντα) Θέσις quid ſit, diſces e primo topicorum. Inde apud Ciceronem θετικά.

Καὶ περὶ τούτων ἅλις) Ἐγκυκλίων libros duos hoc titulo ſcripſerat, quibus ἐγκύκλια quaedam & pervulgata diſciplinarum, & philoſophiae praecepta complexus erat.

Τρίτος δέ ἐστιν ὁ θεωρητικὸς) Libro decimo.

Ὁ δὲ χρηματιστὴς βίαιος τίς ἐστι) Dubitare aliquis poterat, cur tres tantum vitas poſuiſſet, neque addidiſſet quartam, eorum, qui pecuniae tantum & opibus cogendis ac congerendis ſtudent: quales ſane multos videmus. Huic dubitationi duobus modis occurrit: primo, quod illi vix vivere videantur: ſed ſit eorum quodammodo ἄβιος βίος, ἄβιος enim lego, ubi vulgo eſt, βίαιος, deinde quod ſatis per ſe conſtet, divitias non eſſe ſummum bonum: cum ſint e genere bonorum utilium, quaeque tantum propter aliud expetuntur.

Διὸ μᾶλλον] Argumentum a maiori.

Πρὸς αὐτὰ] adverſus ea ut in loco topicorum, quem declaravi in libris variarum lectionum.

CA-

CAPUT VI.

Τὸ δὲ καθόλȣ) Cum multa ſunt in Philoſophia, quae difficiles, atque arduos habent explicatus, tum quaeſtio de ideis tam multis eſt, tamque variis diſſentientium inter ſe eruditiſſimorum hominum agitata contentionibus, ut ſi quis hodie in eum arbitrum ſe ac diſceptatorem idoneum profiteri audeat, vix ullo pacto apud cordatos, & harum rerum intelligentes homines impudentiae, aut potius temeritatis notam effugere poſſe videatur. A qua quoniam ſemper quam longiſſime abeſſe ſtudui, & mihi conſcius mediocritatis meae ſedulo cavi, ne quid unquam pro certo atque explorato traderem, quod ipſi mihi non ſatis perceptum ac cognitum eſſet, ſervabo eam, cuius me nunquam adhuc poenituit, conſuetudinem, &, cum aperte ac dilucide, quantum in me erit, expoſuero, quam Platonis, quam Ariſtotelis fuiſſe ſententiam putem, quid mihi veriſimillimum videatur, ita proponam, ut & ſuum cuique, & mihi meum, ſi quid poſtea probabilius occurrerit, iudicium liberum ac ſolutum relinquam. Alia fortaſſe ratio aliis placeat: mihi quidem certe nunquam non incredibiliter arriſit illa in diſputando veterum modeſtia, qui, cum abundarent doctrinae copia, vix tamen unquam de rebus, in quibus aliqua ineſſet obſcuritas, aſſeveranter & affirmate pronunciabant. Corrupit hoc, ut pleraque alia ſequens aetas, eruditionemque coepit ex confidentia pendere, eoque paulatim perducta res eſt, ut homines adoleſcentes reperias, qui quadriennio aut quinquennio in Philoſophiae ſtudiis utcunque conſumpto, quovis facilius adduci poſſunt, quam ut ſe ulla de re dubitare fateantur. Me vero & timidum natura finxit, & experientia atque uſus rerum timidiorem etiam reddidit: cum

ſaepe-

ſaepenumero mihi uſuvenerit, ut quarum me rerum ſcientiam habere animo conceptam ac comprehenſam exiſtimabam, earum me poſtea ipſarum animadverterim magna in ignoratione verſari. Itaque fio indies tardior ad affirmandum: neque ullum fere maiorem ex ſtudiorum laboribus fructum capio, quam quod minus quotidie mihi blandior, & ſi nihil aliud, ſaltem e duobus ignorantiae malis altero liberor, cum, quae neſcio, conſequor ea neſcire me ut ſciam. Non enim aut tam turpe, aut tam incommodum eſt, neſcire aliquid, quam ſi, quod neſcias, id te ſcire opineris. Sed haec fortaſſis alieniora ſunt. Nunc illuc, quo inſtitui, veniam, eaque ut potero, explicare ingrediar, quae de idea boni adverſus Platonem Ariſtoteles diſputavit. Exordiar autem a nobili & admodum celebrata doctiſſimorum hominum ſermonibus quaeſtione: ſitne inter Platonem & Ariſtotelem verborum tantum, an rerum & ſententiarum diſcrepantia, & num ea, quae tam multis locis adverſus Platonem diſputantur, ad ipſam Platonis ſententiam reptehendendam pertineant, an potius adverſus eos, qui ex male acceptis Platonis verbis falſam aliquam ſententiam elicerent, dirigantur.

Simplicius quidem, cui ex Ariſtotelicis interpretibus non facile quemquam aut ingenii acumine, aut doctrinae magnitudine antepoſueris, convenire de rebus ipſis inter Platonem & Ariſtotelem arbitratur: idque cum aliis locis, tum in tertium de coelo teſtatur, his verbis: Ὃ δὲ πολλάκις εἴωθα, καὶ νῦν εἰπεῖν ἄριςον, ὅτι οὐ πραγματική τις διαφωνία τῶν φιλοσόφων ἐςιν, ἀλλὰ πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου τὸ δυνάμενον φαύλως νοεῖσθαι, πολλάκις ἁπάντων ὁ Αριςοτέλης φειδόμενος τῶν ἐπιπολαίως νοούντων Πλάτωνα, ἀντιλέγειν φαίνεται πρὸς αὐτόν. id eſt: *Quod autem crebris uſurpare ſermonibus ſoleo: id nunc quoque dicere operae pretium eſt, inter Philoſophos* (Platonem autem & Ariſtotelem dicit) *nullam quidem eſſe de rebus ipſis diſcrepantiam, ſed Ariſto-*

 teles

teles ſaepenumero dum occurrit ei ſententiae, quam quis ex male accepta Platonis oratione elicere poſſet; eorum nominibus parcens, qui Platonis verba modo, non ſententias intelligunt, ipſi Platoni adverſari ac contra eum dicere videtur. Sic & in ſecundum Phyſic. ait, Ariſtotelem non diſputare adverſus ideas, ſed adverſus vulgares opiniones de ideis. πρὸς τὰς δημώδεις περὶ τῶν ἰδεῶν ἐννοίας. In eadem ſententia & Ammonius fuit & Boetius, qui etiam in librum περὶ ἑρμηνείας, ſe de Platonis & Ariſtotelis concordia ſcripturum eſſe profitetur. Et patrum noſtrorum memoria duo admirabili eruditione praediti viri, Beſſario Cardinalis Nicenus & Ioannes Picus Mirandulanus, idipſum multis & exquiſitis rationibus confirmare ſtuduerunt.

Ego tamen nullo modo adduci poſſum, ut credam Ariſtotelem, cum Platonis ſententias probaret, verba tantum illius reprehendiſſe, moveor autem his argumentis. Primum, quoniam hoc ab Ariſtotelis gravitate maxime alienum foret. Quid enim eſt tam leve, tam nugatorium, tam Sophiſticum, tam Philoſopho indignum, quam cum de rebus gravibus diſputes, cuius ſententiam probes, eius verba captare ac cavillari? Sophiſtarum hoc eſſe ait Ariſtoteles ipſe in Topicis, eius, qui cum diſputant, verba non ita, ut ab eo ſenſum eſt, accipere, ſed in aliam aliquam ſententiam detorquere, in qua reprehendenda diſerti ac copioſi eſſe poſſint. Praeterea ſi Ariſtoteles non adverſus Platonem, ſed adverſus eos, quos Platonis verba parum intellecta in errorem aut induxerant, aut inducere poterant, diſputaſſet, videtur hoc, ſi non ubique, at certe alicubi, aperte ac diſertis verbis expreſſurus fuiſſe: idque duabus de cauſſis. Primum, ut effugeret illam invidiam, in quam ſe incurſurum apud multos Platonis amatores facile proſpicere poterat. Ita enim videtur gratus in magiſtrum fuiſſe, & perſolviſſe ei

prae-

praeclara διδάκτρα, ſi dicta ipſius interpretando veram eius ſententiam aperuiſſet. Nunc videtur multis, ut Herculem eſt in fabulis necem attuliſſe Lino, quo magiſtro in muſicis uſus fuerat, ſic Ariſtoteles a quo Philoſophiam dedicerat, hoc ei praemium reddidiſſe, ut omnes prope illius ſententias iugulare ac confodere voluerit. Deinde quod ipſemet incideret in eandem illam culpam, quam in alio reprehenderet. Poſſet enim non immerito aliquis dicere. Quid in Platone reprehendit Ariſtoteles? dicendi genus. Quid ita? quia tale eſt, ut multis obiicere errorem queat. At ipſemet eodem vitio implicatus tenetur: ſi cum a Platone non diſſentiat, ita tamen loquitur, ut vehementiſſime ab eo diſſentire videatur. Quis autem eſt, cui iſta ad reprehendendum via non pateat? aut quis unquam ita proprie atque exquiſite locutus eſt, ut illius oratio nemini prorſus errorem afferre poſſet? Quam multa ſunt in ipſius Ariſtotelis ſcriptis, quae, ſi quis nuda tantum verba conſideret, abſurdiſſimas ſententias contineant? ut cum is ſecundo poſter. analyt. in extremo ait, ſenſum eſſe τῶν καθόλου, aut cum in ſexto Ethicorum, ſenſum eſſe mentem, aut cum, qui in categoriis ſpecies & genera ſubſtantias eſſe dixiſſet, idem ſexto τῶν μετὰ τὰ φυσ. docet nihil commune poſſe eſſe ſubſtantiam, aut cum in topicis Deum animal eſſe dicit, aut cum in quinto de generatione animalium, animae plena eſſe omnia. Quid plura perſequar? quamlibet enim multa nullo negotio colligi poſſunt. Ergo ſi hoc tantum in Platone reprehendit Ariſtoteles, quod ex verbis ipſius male intellectis falſa quaedam & abſurda colligi poſſint, ſuo ſe ipſemet gladio iugulaverit. Eadem enim reprehenſio in ipſum retorqueri poteſt. Illud quoque non iniuria quaeſierit aliquis, cur tanto ſtudio Platonicorum princeps Plotinus, Proculus, Simplicius ipſe Ariſtotelis argumentis reſpondere, & adver-

ſus ea Platonis ſententiam defendere ſoleant, ſi ea nihil ad Platonem pertineant. Nam ſi contra eos tantum argumentatur Ariſtoteles, qui Platonem male intelligunt, quid cauſſae eſt, cur tu, qui Platonicus es, argumenta illius diſſolvas? quaſi imperitorum defenſionem ſuſcipias, & illorum cauſſa labores. Poſtremo ſi Ariſtoteles ipſe clamat, ſe Platonem ipſum petere, & ab eo diſſentire, & interdum excuſat ſe, ut hoc loco, interdum indicat cauſſas, quae Platonem in errorem impulerunt: quid eſt, quod quiſquam velit ingenioſus eſſe in conciliandis iis, quorum unus ſe ab altero diſſentire profitetur?

Sed ſunt quidam, quibus nefas videtur, duos, quorum de doctrina magna ſit opinio, diſſentire inter ſe: itaque omnia conantur, ut eos etiam invitos in concordiam redigant, qualem fuiſſe dicunt in medendi arte quendam, cui ex re Conciliatori nomen inditum eſt, quod efficere voluit, ut inter Galenum & Avicennam perpetuo conveniret. Memini cum puer in ſtudia iuris civilis incumberem, idem factitare ſolitos magiſtros meos, qui veteres iuriſconſultos, etiam in iis, in quibus conſtabat alium aliter ſenſiſſe, aut conſtitutiones Imperatorum cum reſponſis prudentum, etiam eas, quibus ius antiquum correctum erat, quoquo modo tamen conciliare nitebantur. Quod idem puto eveniſſe iis, qui contenderunt Ariſtotelem de rebus ipſis idem ſenſiſſe, quod Platonem, cum tamen, ut ante dixi, ex ipſius verbis luce meridiana clarius perſpici poſſit, multis in rebus eum a Platonis iudicio diſcrepare. Niſi forte cum in politicis ita diſputat adverſus utramque Platonis remp. ut prope nihil probet eorum, quae Plato dixerat, verba tantum aucupari, ac non ipſas ſententias convellere & labefactare videatur. Quid in libris de anima, cum de oculorum ſenſu diſputat, & videre nos non emittendo, ſed accipiendo

docet,

docet, nunquid voculam aliquam Platonis cavillari, an ſententiam ipſam reprehendere videtur? Quid in libris de coelo, cum diſputaturus, fueritne mundus ex omni aeternitate, an aliquando eſſe coeperit, ita ſe diligenter excuſat, aitque in diſputatione, qua veritas inquiritur, neque amori, neque odio locum eſſe debere, num quis eſt, qui putet illum tam accurata excuſatione uſurum fuiſſe, ſi adverſus eos, qui male Platonem ipſum intelligerent, ac non adverſus Platonem diſſerere voluiſſet? Nam in tertio quidem eorundem librorum aperte loquitur, & Platonem ait nimio quodam amore Geometricae multa peccaſſe: neque minus confidenter loquitur libro primo de ſapientia, ubi ait Platonem ipſum male intellexiſſe ea, quae dicebantur a Socrate, & putaſſe ab eo conſtitui ideas quaſdam ſeparatas a rebus ſingulis, ac per ſe cohaerentes, cum tamen ille nihil tale diceret. Nolo hoc loco iactare me, in iis omnibus, quae ſe offerunt, perſequendis, Satis eſt enim mihi, ſi doceam in ea re, quae nunc agitur, hoc eſt, in ideis, ita diſſenſiſſe eum a magiſtro, ut non ignis magis aquae contrarius ſit, quam Platonis ſententiae Ariſtotelis contraria ſententia eſt. Non enim hic tantum adverſus eas diſputat, ſed multo vehementius in libris de ſapientia, in Phyſicis, in libris de ortu & interitu, ac denique ubicunque datur occaſio, etiamque quodam loco ait omnia, quae a Platonicis de ideis diſputantur κενῶς καὶ λογικῶς λέγεσθαι, & alio loco eſſe κενολογίαν καὶ ποιητικὰς μεταφοράς. & in ſecundo poſteriorum Analyt τὰ γὰρ εἴδη, inquit, χαιρέτω. τερετίσματα γάρ εἰσιν. & in dialogis σαφέστατα κέκραγεν, ait Proculus, μὴ δύνασθαι τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθεῖν, κἄν τις αὐτὸν οἴηται διὰ φιλονεικίαν ἀντιλέγειν. Itaque vere Cicero primo Acad. *Ariſtoteles*, inquit, *primus ſpecies, quas paulo ante dixi, labefactavit: quas mirifice Plato erat amplexatus, ut in iis quiddam divinum eſſe diceret.*

 Satis

Satis probatum puto in diſputatione de ideis, Ariſtotelem neque verba Platonis reprehendere, cum ſententiam probet, neque adverſus eos, qui male Platonem intelligerent, ſed adverſus Platonem ipſum diſputare, atque ab eo quam maxime diſſentire. Neque tamen hoc ita accipi velim, ut quiſquam oratione mea ſuſpicetur, nunquam Ariſtotelem adverſus Platonis verba diſputare, facit enim hoc quoque nonnunquam, ut in libris de anima, cum oſtendit animam non poſſe eſſe circulum. Etenim quod ſenſerat Plato, cum animam circulum eſſe diceret, id Ariſtoteli quoque ipſi non improbatur. Sed exagitat loquendi genus, quod non ſatis proprium, neque Philoſophicae diſputationi conveniens videbatur, at haec aliis relinquenda ſunt. Nunc exponam quid Plato ideae nomine intellexerit.

Duo ſunt ex ſententia Platonis in Timaeo genera rerum: unum earum, quae ſenſu percipiuntur: alterum earum, quae mente & intelligentia. Prius illud ait *eſſe nunquam*, *ſemper fieri*: poſterius *nunquam fieri*, *ſemper eſſe*. Etenim eſſe ea demum, quae ſemper ſunt, quae immutabilia ſunt, quae nunquam neque oriuntur, neque occidunt: fieri autem non eſſe ea, quae aſſidue mutantur, quae & orta ſunt, & interitui obnoxia. Iam vero omnia, quae ſub ſenſum cadunt, & orta & interitura ſunt: eademque perpetuo labuntur ac fluunt, neque diutius permanent uno & eodem ſtatu. Itaque veteres Philoſophi Protagoras, Heraclitus, Empedocles, cum ad haec tantum reſpicerent, omnia fieri, nihil eſſe dicebant: ut eſt apud Platonem in Theaeteto, & refertur in Cratylo dictum Heracliti, ὅτι πάντα ῥεῖ, καὶ οὐδὲν μένει. καὶ ὅτι δὶς εἰς τὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. At ſpecies & genera, quibus ſingulae res continentur, & uno verbo τὰ καθόλου, & fuerunt ex omni aeternitate, neque unquam eſſe deſinent, neque ulli muta-

mutationi obnoxia ſunt, ſed ſemper eodem modo ſe habent. Non enim homo aut animal, aut naſcitur, aut interit, ſed hic homo, atque hoc animal: neque ſemper verum fuit eritue, Socratem eſſe animal ratione praeditum: at idem de homine ex omni aeternitate verum fuit, ſemperque erit. Neque ſemper verum eſt Ariſtidis iuſtitiam eſſe virtutem: non enim ſemper eſt Ariſtides: at ſemper verum, iuſtitiam eſſe virtutem. Hoc intuens Plato ſtatuit, τὰ καθόλου ſola proprie eſſe, atque iccirco eſſe πρώτας οὐσίας καὶ μάλιστα οὐσίας: cetera autem eſſe tantum κατὰ μέθεξίν τινα τῶν καθόλου. Haec autem univerſa vocabat εἴδη aut ἰδέας, id eſt, ſpecies aut formas rerum, & αὐτοέκαστα, ut αὐτοάνθρωπον ideam hominis: αὐτόιππον ideam equi. Stoici eadem poſtea vocarunt οὔτινα, ut οὔτινα ἄνθρωπον, non hunc aut illum hominem, ſed hominem in genere, & ex eo vocarunt ſophiſmatum genus quoddam, οὔτινας, quale hoc eſt, εἴτις ἐστὶν ἐν ἀθήναις, οὐκ ἔστιν ἐν σπάρτῃ. ἄνθρωπος δέ ἐστιν ἐν ἀθήναις. οὐκ ἔστιν ἄρα ἄνθρωπος ἐν σπάρτῃ quorum vitium in eo poſitum eſſe dicebant, quod ἐκ τοῦ τινὸς πρὸς τὸν οὔτινα progrederetur argumentatio. Neque tantum ſubſtantiarum ideas faciebat Plato, verum etiam, ut nunc loquimur, accidentium: ut αὐτοδίκαιον. αὐτόκαλον, αὐθόμοιον, αὐτανόμοιον, & talia, de quibus eſt in Parmenide. Neque naturalium modo rerum, ſed & earum, quae artificio conſtant, ut τραπεζότητα & κυαθότητα: de quibus a Diogene aliquando irriſus, eum viciſſim amariſſimo dicto pupugit. Ut narrat Laertius. Addebat ſine ideis neque ſcientiam, neque memoriam conſtare poſſe: nam earum utramque eſſe rerum ſtabilium ac permanentium. Tale autem nihil eſſe praeter ideas. Atque hic ſi ſubſtitiſſet Plato, ferri aliquo modo poterat, omniaque illius dicta veram aliquam & commodam interpretationem recipere videbantur. Nam & verum eſt res ſingulas, quae quidem ſub orbem lunae ſubiectae ſunt,

 infi-

infinitis mutationibus agitari, ideoque per ſe ſub ſcientiam non cadere: univerſa autem & communia aeterna eſſe, & ſemper eodem modo ſe habentia. Demonſtratio enim & definitio ſunt aeternorum & immutabilium, ut docetur in poſterioribus analyticis. Ferri etiam, dummodo recte intelligeretur, poterat, ſpecies & genere ſubſtantias eſſe. Quicquid enim λέγεται ἐν τῷ τί ἐστι, ſubſtantiam quodammodo ſignificare dicitur. Sed & vere dicitur, ex iis quae ſunt καθόλου, & memoriam effici & ſcientiam, abſtrahit enim animus noſter ab iis, quae ſub ſenſum cadunt, communia quaedam, eaque recondit, atque iis utitur. At quod plerumque uſuvenire hominibus ſolet, ut inventa ſua nimis ament, eaque plus iſta exornare atque amplificare ſtudeant, id Platoni quoque contigit: qui dum ideas quaſi filiolas quaſdam ſuas, proprium ingenii ſui fetum, quantum plurimum poteſt, omnibus commendare conatur, multa protulit, quae Ariſtoteles, qui veritatis amantiſſimus, a figmentis autem & ab allegoriis in tractanda Philoſophia alieniſſimus erat, ferre non potuit. Docuit enim eas ſubſtantias eſſe ab iis omnibus, qvae ſub ſenſum caderent, non intelligentia tantum ſed reipſa ſeparatas, ad quas omnium generationum principia referenda eſſent, in quas tanquam in exemplaria intuens Deus, cetera omnia procuderet. Animos etiam noſtros antequam demitterentur in corpora, familiariter, ut ita dicam, verſatos eſſe cum ideis, & ex earum intuitu omnium rerum cognitione viguiſſe: poſt cum in perturbatum corporis domicilium commigraſſent, oblitos eſſe eorum, quae antea ſciverant, reminiſci tamen eorum alios facilius, alios maiori negotio, prout cuique maior aut minor, cum corpore coniunctio eſſet. Neque diſcere hic quicquam nos, ſed reminiſci: & eos qui docere viderentur, tantum revocare ac redigere in memoriam ea, quae nobis antequam naſceremur, cogni-

gnitiſſima erant. Illas ſpecioſas & plauſibiles fabulas Ariſtoteles repudiandas putavit: in eiſque aperte profeſſus eſt ſibi cum Platone convenire non poſſe. Denique cum tribus modis dicatur τὸ καθόλου, τὸ πρὸ πολλῶν, τὸ ἐν πολλοῖς, καὶ τὸ μετὰ πολλά, duos poſteriores modos admittit Ariſtoteles: primum fictum ac commentitium eſſe cenſet. At haec fortaſſe nimium multa ſunt. Non enim hoc loco diſputationem inſtituit adverſus omnes ideas, ſed tantum adverſus ideam boni, de qua nobis deinceps diſputandum erit, ſi modo hoc docendi munus mihi licebit perſequi: quod futurum necne ſit, addubito. Quia enim Philoſophi ac percipue morales pecuniam contemnere dicuntur, audio clariſſimos & praeſtantiſſimos viros, quibus a principe mandatum eſt, ut praemia profeſſoribus pro ſua cuique dignitate conſtituant, velle periculum facere, ecquid ego Philoſophus ſim, an eſſe me ſimulem. Itaque conſtituerunt mihi annuam laborum meorum mercedem perexiguam, ut ſi forte ego id aegre tulero, ex eo convincant, me pecuniam non contemnere, ideoque Philoſophum non eſſe. Ego autem quanquam non ſum ex illis Philoſophis qui pecuniam valde contemnunt, decrevi tamen hac in re philoſophice agere, & pecuniam contemnere. Contemnam ergo, niſi ipſi conſilium mutaverint, & eam quae denegatur, & eam, quae offertur: ac, ſi alterutrum neceſſe ſit, gratuitum otium gratuito labori anteponam.

Τὸ δὲ καθόλου) Univerſum autem bonum conſiderare, inquit, praeſtiterit, ac quomodo dicatur dubitando inquirere.

Πῶς λέγεται) Non dicit, τίνα φύσιν ἔχει, aut τί ποτέ ἐστι, ſed, πῶς λέγεται. ſentit enim ideas dici tantum, non eſſe.

Καίπερ προσάντους) Quanquam, inquit, nobis ardua haec & moleſta diſputatio futura eſt.

Διὰ

Διὰ τὸ φίλους ἄνδρας) Propterea quod amici nobis ſunt, qui ideas induxerunt. Significat autem Platonem & illos, qui ab eo erant. Unde conſtare poteſt, hos libros non eſſe Nicomachi, qui natus eſt poſt mortuum Platonem. Peccant autem, qui hoc loco intelligunt Socratem & Platonem. Socrates enim non conſtituebat ideas ſeparatas: ſed male Plato, quae ab eo dicebantur, intellexit, ut docetur primo τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Τὰ εἴδη) Hinc conſtat εἴδη & ἰδέας idem eſſe, & ſane apud Platonem non diſtinguuntur. Apud alios tamen Platonicos εἶδος vocatur, quod in multis ineſt: ἰδέα vero aeternum illud exemplar. de quo diſcrimine multa leguntur apud Senecam.

Δόξειε δ' ἂν) Sed fortaſſe, inquit, ſatius eſſe, omninoque oportere videatur, conſervandae veritatis cauſſa, etiam propria placita evertere: cum praeſertim philoſophi ſimus. Eſt autem graviſſima commendatio veritatis, de qua ita ſcribit Plato ipſe quinto de legibus. ἀλήθεια δὴ πάντων μὲν ἀγαθῶν θεοῖς ἡγεῖται, πάντων δὲ ἀνθρώποις. & lib. 6. de Rep. τὸν φιλόσοφον ἀληθείας ἐραστὴν εἶναί φησιν

Ἀμφοῖν γὰρ) Nam cum amici utrique ſint, ſanctum eſt pluris facere veritatem. οὐ γὰρ πρό γε τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνήρ, ait Plato lib. 10. de Rep. *Pythagoras*, *Perſae*, *Atticus*.

Οἱ δὲ κομίσαντες) Argumentatur adverſus Platonem ex iis, quae apud Platonicos pro confeſſis & exploratis habebantur.

CAPUT VII.

Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν) Ut ad depellendas tenebras lumen, ita doctrina ad diſcutiendam & fugandum ex animis ignorantiae caliginem adhibetur. Sed ignorantiae duo genera ſunt: ſimplex unum, alterum compoſitum

tum atque coniunctum. Simplicem ignorantiam voco, quam ſola ſcientiae ac cognitionis privatio conſtituit: compoſitam vero eam, qua qui laborat non tantum caret cognitione eius, quod verum eſt, verum etiam falſam quandam de ea re, quae neſcitur, animo concepit opinionem, eamque errore ductus amplexatur ut veram. Ut igitur morborum varietatem varia, & multuplex curandi ratio conſecuta eſt, ita e duobus illic ignorantiae generibus, totidem docendi genera exſtiterunt. Nam cum iis de rebus diſſerere ingredimur, quae ita ignotae ſunt, ut de iis nihil traditum ſit, quod falſa veri ſpeciei imponere hominibus, & in eorum animis inſidere potuerit, tum nihil impedit, quo minus ab ipſa ſtatim veri explicatione ordiamur, at cum ea tractanda ſunt, de quibus falſas quaſdam opiniones multi, aut tradiderunt, aut ab aliis traditas imbiberunt, imitari prudentes & induſtrios agricolas convenit, qui terrae ſemina non prius mandant, quam inutilibus, & frugum incrementa impedituris herbis eam diligenter purgaverint. Harum rationum modo hanc, modo illam, prout res propoſita poſtulare videbatur, ſummo iudicio Ariſtoteles diverſis in libris tenuit. Quoties enim nihil erat, quod impediret, quaſique moram obiiceret, ut in analyticis, ut in topicis, a rebus ipſis exorſus eſt. At ubi periculum erat, ne ut, plena iam vaſa, ita occupati aliis opinionibus animi, infuſam ſibi veritatem reſpuerent, confutandas ſibi eas prius, quam ad veritatem tradendam accederet, iudicavit. Id adeo cum ex aliis ipſius libris, tum ex iis, qui nunc nobis ſunt in manibus, animadverti facile poteſt. Quod enim de ſummo hominis bono varias maximeque inter ſe pugnantes proditas eſſe opiniones intelligeret, non prius quid in hac re ſibi verum videretur aperiendum ratus eſt, quam illas, non omnes quidem (fuiſſet id & infinitum, & minime neceſſarium)

rium) ſed eas ſaltem , quae aut probabilitate aliqua , aut magni alicuius , & illuſtris viri auctoritate ac iudicio nitebantur , breviter refutaret . Hactenus igitur id praeſtitit : deinceps ſuam ipſe ſententiam de ſummi boni natura explicabit .

Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν) Breviter quaſi ſummam conficit eorum omnium , quae hactenus diſputata ſunt , idque tum ad reficiendam lectoris memoriam , tum ut manifeſto conſtet , omnia in hac diſputatione alia ex aliis apta & connexa eſſe .

Εἰ δὲ πλείω , ταῦτα) Hunc locum S. Thomas corrupto uſus exemplari peſſime accepit, & in alieniſſimam ſententiam detorſit : qua in re tamen , ne quis ſua laude fraudetur , ſuperatus eſt a Perionio: neque ſi contentio ſit, quis ineptiſſime poſſit hunc locum interpretari, exiſtere poſſe quenquam puto, qui eam palmam Perionio praecipiat .

Ἐπεὶ δὲ πλείω) Antequam accedat ad inveſtigandam felicitatis definitionem , ne cui dubium ſit , eam eſſe ſummum hominis bonum , oſtendit , duo quaedam , quae homines de ſummo bono ſentire atque uſurpare conſueverunt , in nullum aliud , quam in felicitatem convenire . Sunt autem ea τὸ τελειότατον καὶ τὸ αὔταρκες. *Quando autem* , inquit , *plures fines eſſe conſtat* , *noſque eorum quoſdam aliorum cauſſa expetimus* : *conſtat non omnes fines eſſe perfectos* . Sed haec oratio neque eandem ſuavitatem , neque eandem vim habere in Latino ſermone poteſt, quam in Graeco habet : propter ſimilitudinem & affinitatem duarum vocum graecarum , τέλος & τέλειον, quam Latini non aſſequuntur . Cum enim τὸ τοῦ τελείου ὄνομα modice inflexum ſit ἀπὸ τοῦ τέλους : conſtat ἕκαστον πρᾶγμα ταύτῃ τέλειον λέγεσθαι, ᾗ τέλους λόγον ἔχει. Iam ea, quae ad aliud referuntur, quatenus talia ſunt, οὐ δέχονται τὸν τοῦ τέλους λόγον . Sunt igitur , ut poetae dicunt , quoſdam ἀγάμους γάμους, & quoſdam νύμφας ἀνύμ-

φους,

φὺς, παρθένυς τ' ἀπαρθένυς, ita τινὰ ἀτελῆ τέλη: quaſi tu latine dicas, fines qui fines non ſint, cuiuſmodi ſunt divitiae, tibiae, omninoque inſtrumenta, ex eo genere eſſe ſummum bonum non poteſt.

Οἷον πλοῦτον) Non enim expetuntur divitiae, niſi propter uſum, unde & dicta ſunt χρήματα: recteque Flaccus:

Quo mihi fortunas, ſi non conceditur uti?

Αὐλὺς) Non temere coniunxiſſe videtur haec duo, divitias & tibias, ſed reſpexit, ut opinor, ad ſermonem quendam Socratis, qui dicere ſolebat, ut tibias non eſſe χρήματα, niſi illis, qui eis uti ſcirent, ita ne opes quidem, is ſermo perſcriptus eſt a Xenophonte principio Oeconomici, & expreſſus ab Horatio Satyra 3. lib. 2.

Τελειότερον δὲ λέγομεν) Tria genera facit eorum, quae expetuntur. Quaedam enim expetimus tantum propter aliud: ut medicamenta, ut labores. Quaedam & ſuapte vi, & propter aliud: ut honorem, voluptatem, integritatem ſenſuum. Quaedam tantum propter ſe, ut felicitatem, quae ob id dicitur ἁπλῶς τέλειον, ſeu, quod idem eſt, τελειότατον τέλος. Videtur autem in hac bonorum contentione ac comparatione, non ſatis inter Platonem & Ariſtotelem convenire, ut pridem notavi cap. 18. lib. 4. variarum lectionum. Sed tamen re vera nihil inter eos, hac quidem in re diſſenſionis eſt: ut docui, cum Platonis libros de rep. interpretarer.

Καὶ νοῦν) Hoc nomine prudentiam hic quidem intelligit.

Φαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῆς αὐταρκείας) Idem etiam, inquit, videtur effici ac colligi, ſi pro argumento adhibeas, τὴν αὐτάρκειαν, ita enim concludetur argumentatio. Summum bonum cum perfectum ſit, tale eſſe debet, ut, qui adeptus ſit, nihil amplius deſideret, eiuſmodi autem ſola eſt felicitas. Eſt igitur felicitas ſummum bonum.

αὐτάρ-

αὔταρκες

π Δ μηδὲν παρὰ τὴν εὐδαιμονίαν.

τέλειον Δ μόνη εὐδαιμονία.

μ.

Τὸ γὰρ τέλειον) Quod bonum omni ex parte perfectum eſt, idem tale etiam videtur, ut ipſum per ſe ſatis ſit, neque quicquam praetererea deſideret. Profecto enim ſi quid amplius requiritur, iam perfectum non erit. Atque hoc confirmat ipſe lib. 1. magnorum moralium: his verbis: τέλειον δέ ἐστιν, ὃ παραγενομένου, μηθενὸς ἔτι προσδεόμεθα. ἀτελὲς δὲ, ὃ παραγενομένου προσδεόμεθά τινος. id eſt: *Perfectum autem eſt, quod adepti, nullius praeterea rei indigemus: imperfectum vero, quod adepti, aliquid praeterea requirimus.*

Τὸ δ' αὔταρκες λέγομεν) Ponit duas explicationes τοῦ αὐτάρκους: unam nominis, alteram rei, ac primum ait, vocare ſe αὔταρκες id, quod ſatis ſit homini, non agenti vitam in ſolitudine: neque enim ea vita hominis naturae conſentanea eſt: ſed quantum ſufficiat, & ad ſuſtentandos parentes, quorum ipſi pars ſumus, & liberos, qui ſunt pars noſtri, & uxorem, quae ita coniuncta eſt cum viro, ut quodammodo idem ſit, omninoque amicos civeſque noſtros: quandoquidem homo natura factus eſt ad civilem ſocietatem.

Ἐπειδὴ φύσει πολιτικὸν ἄνθρωπος) Hac de re multa copioſo, & erudite diſputantur lib. 1. polit.

Τούτων δὲ ληπτέος ὅρος τις) Horum autem finis aliquis ſtatuendus. Nam ſi quis hoc pertinere velit etiam ad avos, & nepotes, & amicorum amicos, nunquam modus ullus futurus eſt, tandemque prolabetur in opinionem M. Craſſi, qui negabat quenquam ſatis divitem eſſe habendum, niſi qui de ſuo exercitum alere poſſet. At hac de re alio loco pluribus agendum erit, nempe in politicis.

Τὸ δ' αὔταρκες τίθεμεν) Haec eſt altera illa, quam dixi, expli-

explicatio τ̃ αὐτάρκους, quae rem ipſam magis attingit, ut igitur αὔταρκες eſſe id bonum, quod etiam ſeparatum a ceteris, vitam facit optabilem, nulliusque rei indigentem, tale autem quiddam putamus eſſe felicitatem.

Ἔτι δὲ πάντων) Felicitas omnium bonorum maxime expetenda eſt, & cum quocunque alio conferatur, aut etiam cum quibuſcunque, & quamlibet multis aliis, ſemper optabilior erit eis omnibus, ut ſi firmiſſima valetudo, formae dignitas, maximae opes, ſummi honores, amicorum copia cum felicitate conferantur, facile eis omnibus una felicitas praeponderabit, at ſi ipſamet numeretur in iis, cum quibus confertur, dubium non eſt, quin vel cum minimo bono coniuncta, optabilior ſit, quam ſola. exempli cauſſa, ſi cui detur optio, malitne ſe & felicem eſſe, & formoſiſſimum, an aeque felicem, ſed non aeque formoſum, nemo eſt, qui non utrumque, quam alterum, malit. Neque tamen ea res quicquam de perfectione felicitatis detrahit. Nam quaecunque ſolida, & alicuius momenti bona ſunt, iis quicunque felix eſt, inſtructus eſt: leviora, & quibus carere ſine ullo incommodo ac moleſtia poteſt, ut ſi deferantur, accipiet, ita ſi abſint, non requiret.

Ἀλλ' ἴσως) Quicunque rei alicuius naturam ſua diſputatione patefaciendam illuſtrandamque ſuſcepit, primum quidem ſumma ope niti debet, ut vera dicat, ſed non etiam exiſtimare, defunctum eſſe ſe, cum id praeſtiterit, neque quicquam a ſe praeterea poſtulari. Non enim ſatis eſt vere dicere: plane etiam & dilucide explicateque dicendum eſt, omneſque rei propoſitae partes ita evolvendae atque enucleandae, ut quoad eius fieri poteſt, nullus ſcrupulus, nulla dubitatio, nulla haeſitatio in auditoris animo relinquatur. Itaque Plato in Timaeo cum de ortu rerum breviter ſtrictimque diſputaſſet, ſatis ſe feciſſe ſuſcepto muneri non

Digitized by Google

ri non putavit, niſi eadem de re copioſius ſtatim, & enodatius diſſereret, εἴρηται μὲν οὖν, inquit, τἀληθές. δεῖ δὲ ἐναργέστερον εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ. Sic Ariſtoteles principio ſexti horum librorum, cum antea docuiſſet, eam mediocritatem amplectandam, quae rectae rationi conſentanea eſſet, vere quidem hoc a ſe traditum profeſſus eſt, ſed nondum ſatis enucleate: ἔστι δὲ, inquit, τὸ μὲν εἰπεῖν οὕτως, ἀληθὲς μὲν, οὐθὲν δὲ σαφές. Itaque toto eo libro rectae illius rationis vim & naturam aperuit. Sic & hoc loco, cum docuerit non divitias, non voluptatem, non honorem, non virtutem, non ideam, ſed felicitatem eſſe ſummum hominis bonum, vere quidem hoc a ſe dictum videri ait, ſed tamen latiorem adhuc, & apertiorem ipſius felicitatis explicationem deſiderari. Progreditur igitur ad inveſtigandam illius finitionem: ac primum quidem genus inquirit: idque hoc modo. Quorumcunque proprium aliquod opus, aut propria aliqua actio eſt, eorum bonum, qua quidem ratione tales ſunt, opere illo, aut actione illa continetur. Exempli gratia: bonum, quod ſibi praecipue proponit tibicen, eſt cantus: bonum, quod ſibi praecipue proponit ſtatuarius, ſtatua: idemque in caeteris artificibus dici poteſt. Nempe igitur ſi quod opus reperiri poſſit, ita proprium hominis, qua homo eſt, ut tibicinis cantus, aut ſtatuarii ſtatua, in eo ſummum hominis bonum collocari, ac conſtitui oportebit.

Πότερον οὖν τέκτονος) Duae hoc loco quaeſtiones tractandae ſunt, ſit necne ſit, & quod tandem ſit hominis, ea ratione, qua homo eſt, proprium opus ac munus. Eſſe igitur aliquod duobus argumentis probat. Primum, quod abſurdum, minimeque probabile eſſet, cum hominis ea ratione, qua faber aut ſutor eſt, conſtet eſſe munus aliquod proprium, eiuſdem nullum eſſe munus ea ratione, qua eſt homo. Deinde cum una-

quae-

quaeque pars hominis condita ſit a natura ad aliquem uſum, ut oculus ad videndum, manus ad contrectandum, pes ad ſuſtinendum corpus, & ad incedendum: non eſt veriſimile, totum hominem ab eadem nullum ad munus, ſed ad otium & ad torporem, & ad ignaviam conditum eſſe. Hoc autem, quod hic perſtringit Ariſtoteles, nullam eſſe partem corporis humani fruſtra a natura procreatam, ſed eſſe omnium maximarum & minimarum uſum aliquem copioſe, & eloquenter explicatur a Platone in Timaeo, a Xenophonte lib. 1. ἀπομνημ. ab Ariſtotele ipſo in libris de partibus animalium, a Galeno in libris de uſu partium, a Cicerone lib. 2. de natura Deorum, & a Lactantio in libello, quem inſcripſit de opificio Dei.

Τί οὖν δὴ τοῦτ᾽ ἂν εἴη ποτέ) Forma omnium actionum principium eſt. Quare cum quaeramus, quaenam ſit, actio hominis propria, neceſſario ad formam, id eſt, ad animum recurrendum eſt. Sunt autem animi humani tres praecipuae ſive partes, ſive facultates. Nihil enim intereſt hoc quidem loco, utro nomine vocentur. Una, qua vivimus, id eſt, alimur & creſcimus; altera, qua ſentimus; tertia, qua rationis participes ſumus. Sed illa quidem, qua vivimus, omnino ab hac diſputatione removenda eſt. Communis eſt enim homini cum ſtirpibus, at nos aliquid quod hominis proprium ſit, quaerimus. Atque hinc facile intelligi poteſt, neque in formae pulchritudine, neque in proſpera valetudine, neque in robore ac viribus conſiſtere hominis felicitatem. Haec enim & eius generis omnia ex ea parte animi pendent, qua praeditae ſunt arbores. Iam autem proxime ſequitur ea, qua fit, ut ſentiamus. Sed ei quoque nihil in his rebus eſt loci. Nam & equo & bovi, & omni denique animantium generi a natura tributa eſt. Plato eam etiam arboribus, caeteriſque, quae oriuntur e terra, tributam

ex iſti-

exiſtimabat. Alimenti enim attractionem eſſe non poſſe ſine aliquo impetu, id eſt, ἄνευ ὁρμῆς τινὸς: neque porrò impetum ſine ſenſu eius, quod utile, quodque inutile eſſet. Itaque in Timaeo aperte numerat arbores inter animalia, ipſaſque affirmat & ſentire, & concupiſcere, & gaudere appoſitis ad tuendam naturam ſuam rebus, dolere contrariis. Idem etiam ſenſit auctor eius dialogi, qui vulgo numeratur tertiuſdecimus de legibus, alio autem nomine inſcribitur ἐπινομίς, ſive is Plato eſt, ſive Philoſophus quidam Platonis auditor, cui, quod in caeteris inſtituti ac profeſſionis nomen eſt, id ipſi proprium fuit: ſive Philippus quidam genere Opuntius: utrumque enim traditum eſt. Sed is, quicunque tandem fuit, cum diviſionem quandam animalium inſtituiſſet, e terrenis animalibus quaedam eſſe ait, quae ambulent, quaedam, quae radicibus fixa, & comprehenſa teneantur. Et ſane ſi Thales Mileſius magnetem animal eſſe dicebat, quod in eo ineſſet vis ferri ad ſe attrahendi, multo iuſtius arbores, quae ſuccum ad ſe alendas aptum & accommodatum, radicibus tanquam ore e terra ducunt, eundemque quaſi ſanguinem in venas, ita in fibras quaſdam per totum corpus ſuum pertinentes diſtribuunt, convertuntque in naturam ſuam, animalia eſſe dicentur. Multo magis id dicet, ſi quis conſiderarit, earum alias naturali quodam amore cópulatas eſſe, alias innato, & ingenito odio diſſidere. Sequuntur igitur eas, quas amant, & ad eas ſe applicant, ad eaſque partes, in quibus illae depaſtae ſunt, radices agunt: averſantur contra & refugiunt, quas oderunt, aut ſi quando id non poſſint, moriuntur & exareſcunt. Pleni exemplorum ſunt Theophraſtus, Dioſcorides, Plinius. Quae ſi quis intuens ſic quoque tamen omni eas ſenſu carere contendat, ipſe potius ſenſu carere videatur. Ergo Galenus quoque maximus, & veritatis amantiſſimus Philoſophus in libello

bello de ſubſtantia naturalium facultatum, Platonem conſequens, ſtirpes, caeteraque quae oriuntur e terra, tum animalia eſſe dicit, tum eis ſenſum aliquem tribuit. Aliter Ariſtoteli viſum eſt, qui quanquam interdum eas animalium nomine afficit, ut in libello de ſomno & vigilia, ſemper tamen percipiendi modo alimenti, & creſcendi poteſtatem relinquit, concupiſcendi ac faciendi detrahit. Utrum verius ſit, illi viderint, qui ſibi ſtudio habuerunt, diligentius ac ſolicitius ea, quae abdidit ac retruſit natura, rimari. Nobis in talium virorum diſſenſione iudicium noſtrum interponere religio eſt: ſatiſque nos inſtituto, ac ſuſcepto muneri facere ducimus, ſi eorum ſententias percenſeamus. In quas quoniam ingreſſus ſum, veſtraque ipſa ſingularis attentio, & in me defixi omnium vultus fidem mihi faciunt, harum rerum commemorationem vobis non iniucundam eſſe: provehar longius admoneboque cum Plato & Galenus appetendi vim etiam in ſtirpibus eſſe ſtatuant, non defuiſſe, qui eam etiam in animalibus eſſe pernegarent. Siquidem Chryſippus, & alii quidam Stoicae diſciplinae homines, qui id ſibi propoſitum videntur habuiſſe, ut tanquam merces peregrinas, ita admirabiles, & abſurdas opiniones in philoſophiam inferrent, affirmare auſi ſunt, neque concupiſcere animantes rationis expertes, neque iraſci. Quod ſtultiſſimum dogma confutavit Galenus in libris de placitis Hippocratis & Platonis. Fuerunt etiam, qui ſive ioco, ſive ſerio, eas animantes, quae ratione carere dicuntur, aeque illius participes eſſe, atque hominem dicerent, legiturque inter Plutarchi opuſcula dialogus perelegans, περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, & eadem de re copioſiſſime diſputat Porphyrius, ἐν τοῖς περὶ ἀποχῆς. Sed verum eſt, quod ait Cicero: opinionum commenta delet dies: naturae iudicia confirmat. Illae ſententiae, de quibus modo dixi, vetuſta-

te ac longinquitate temporis obſoleverunt, atque evanuerunt. Ariſtotelicam prope omnes naturali quodam inſtinctu ſequuntur: vivere ſtirpes, ſed non ſentire: vivere & ſentire caetera praeter hominem animalia, ſed non ratiocinari: has tres facultates in ſolo homine coniunctas copulataſque reperiri. Ex quibus cum ſola ea, in qua ratio ineſt, homini propria ſit, conſtat, proprium ac praecipuum hominis bonum in perfecta illius actione poſitum eſſe.

Eſt autem duplex in hominis animo, τὸ λογικὸν, τὸ μὲν φύσει, τὸ δὲ μεθέξει. non enim ea tantum pars, quae ipſa ratiocinatur, ratione uti dicitur, verum etiam altera quaedam, quae talis eſt, ut rationis imperium accipere, eique parere poſſit. Ut in corporibus lucida dicuntur non ea tantum, quae lucem ex ſe mittunt, ut ſol, ſed ea etiam, quae accipiunt, ut vitrum. Atque ex hac animi facultatum diviſione duo virtutum, ac totidem felicitatis genera extiterunt. Nam quae virtutes propriae ſunt ſuperioris illius ac divinioris partis, eae in cognitione ac contemplatione poſitae ſunt, feliceſque ſunt, qui totam vitam in earum exercitatione conſumunt. Sunt autem quaedam aliae virtutes, quae ex eo enaſcuntur, cum appetitio rationi obtemperat, eiuſque a praeſcripto nunquam diſcedit, eae actione cernuntur: ſuntque qui eas exercent, felices: ſed alio quodam genere felicitatis.

Haec quoniam a nobis copioſius alio loco tractabuntur, & hodierna iam diſputatio ſatis excrevit, quae ſequuntur, in craſtinum differemus.

Εἰ δ' ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου) Quid quaeque res ſit, definitione & intelligitur, & explicatur. Definitio aut genere & differentiis, aut proprietatibus conſtat. Genus, ſub quo includenda eſt felicitas, Ariſtotele duce perveſtigavimus. Primum enim ſtatuimus, quarumcunque rerum proprium eſſet aliquod opus ac munus,

eorum

eorum bonum eo ipſo in munere ſitum eſſe. Ex quo intelleximus reperiendum eſſe proprium opus, ac munus hominis ei, qui ptaecipuum homini propoſitum bonum reperire meditaretur. Porro autem, cum ea forma, qua quicque eſt id quod eſt, ſit fons ac principium omnium actionum, quaerenti propriam hominis actionem ad ipſam hominis formam, ſive ἐντελέχειαν, id eſt, ad animum recurrendum fuit. Sed animi tripartita natura eſt. Animo vivimus, animo ſentimus, animo rationis participes ſumus. Cum ſtirpibus vita nobis communis eſt: cum belvis ſenſus: proprium bonum hominis ratio: ea ceteris animantibus praeſtamus, ea ad divinam naturam proxime accedimus. Omnes igitur, qui ſe non ad ſtirpium, aut ad belluarum ſortem ac conditionem abiicere, ſed in coelum, quantum in ipſis eſt, extollere cupiunt, abducere ſe quam longiſſime a ventris atque abdominis voluptatibus, omninoque ab iis omnibus, quae homini cum pecudibus communia ſunt, debent, & altiora ac ſubliniora ſpectare, & qua parte Deum conditorem ſuum maxime referunt, in eius actione aliqua ſummum bonum ſibi poſitum eſſe arbitrari. Genus igitur, ſub quo continetur felicitas, eſt uſus quidam, & exercitatio eius partis animi, quae ratione praedita eſt. Sed ratione tum bene tum male uti poſſumus. Itaque longa & copioſa diſputatio eſt apud Ciceronem lib. 3. de natura deorum, rationem bono conſilio a diis immortalibus humano generi datam, a pleriſque hominum in fraudem malitiamque converti. Nam & venefici & ſicarii, & falſi teſtes, & teſtamentorum ſubiectores & adulteri, & impudici ad facinora, & ad flagitia ſua rationis miniſterio utuntur: neque ſine rationis uſu tales unquam eſſe potuiſſent. Quemadmodum igitur & bonis & malis citharoedis commune eſt canere: ſed hoc intereſt, quod boni bene canunt, mali male: ita & bonis

Digitized by Google

nis & improbis viris commune eſt ratione uti: ſed illi ea bene utuntur, hi male. Nos autem bonum aliquem rationis uſum quaerimus. Quibus autem rebus & bene & male uti licet, quid tandem eſt, quo fit, ut eis bene utamur? nihil plane aliud niſi propria uniuſcuiuſque virtus. Virtute oculi fit, ut bene videamus, virtute auris, ut bene audiamus: virtus denique cuiuſque id, cuius virtus eſt, perficit, ipſiuſque opus bonum reddit. Ea demum igitur animi exercitatio bona, & perfecta cenſenda eſt, quae virtuti conſentanea eſt: atque is denique felix habendus, qui quantum humana natura patitur, perpetuo in ea, quae virtuti conſentanea eſt, animi exercitatione verſatur: cuius omnis cogitatio, omnis ſermo, omnis actio in virtute conſumitur: qui nihil imprudenter, nihil iniuſte, nihil timide, nihil ſordide, nihil intemperanter, nihil indecore facit: ſed & ſibi & aliis bene conſulit, & alieno abſtinens, id cuique, quod par eſt, tribuit, & cum bonis ſua omnia liberaliter communicat, neque doloris, aut periculi metu ab honeſtate abduci, neque voluptatis illecebris ad turpitudinem adduci poteſt.

Εἰ δ' ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου). Summa huius argumentationis eo ſpectat, ut doceat felicitatem eſſe exercitationem animi cum virtute coniunctam. eſt autem longum hyperbaton, ſed tamen ſine ulla magna obſcuritate.

Ψυχῆς ἐνέργεια) Non puto hoc latine ullo modo commodius verti poſſe, quam exercitationem animi, non enim ſemper exercitatio ἄσκησιν aut μελέτην ſignificat, ſed interdum etiam ἐνέργειαν. Cicero de Senectute. *Senibus labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendae videntur.* idem *Aptiſſima ſunt omnino arma ſenectutis, artes exercitationeſque virtutum.* Cicero de finibus hanc felicitatis definitionem Ariſtoteleam ita expreſſit. *Ariſtoteles*, inquit, *virtutis uſum cum perfectae vitae proſperitate coniunxit.* Praeclare omnino &

appo-

appoſite. Non enim dubium eſt, quin Ariſtoteles quod interdum dicit, ἕξιν καὶ ἐνέργειαν, idem aliis locis dicat, κτῆσιν καὶ χρῆσιν. Sed hoc loco non ſatis aperte, ut opinor, diceretur uſus animi ex virtute.

Τὸ δ' αὐτό φαμὲν] Idem genere opus eſt artificis cuiuſlibet, & praeſtantis ac praeclari artificis, ut cuiuslibet citharoedi eſt canere: idemque boni citharoedi opus eſt canere. Sed bonorum artificum opera hoc amplius habent, quod bona ſunt. Eodem etiam modo idem opus eſt hominis cuiuslibet, & praeſtantis ac virtute praediti hominis. Uterque enim ratione utitur: ſed viri boni bene ea utuntur, id eſt ſecundum virtutem. Virtus enim eſt quae perficit, ut id, quod fit, bene etiam fiat.

Ενέργειαν καὶ πράξεις) Confirmatur hoc loco id quod alias dixi: felicitatem non eſſe unam aliquam actionem ſed continuationem, quandam actionum.

Ἕκαστον δὲ εὖ κατὰ τὴν) Idem dixerat ante Ariſtotelem, Hippodamus Thurius in libro περὶ εὐδαιμονίας. ex quo citantur haec: ἁ γὰρ ἀρετὰ τᾶς ἑκάστω φύσιος, καὶ ἀκρότας, καὶ τελειότας ἐντί· ἁ μὲν τῶ ὀφθαλμῶ, τᾶς τῶ ὀφθαλμῶ φύσιος ἀκρότας, καὶ τελειότας, ἁ δὲ τῶ ἀνθρώπω, τᾶς τῶ ἀνθρώπω φύσιος, καὶ ἀκρότας, καὶ τελειότας. Non tantum autem hanc ſententiam videtur ab eo ſumpſiſſe Ariſtoteles: ſed alias quoque, ut quod felicitatem proprium opus hominis eſſe ſtatuit. Ita enim idem Hippodamus: ἁ δὲ εὐδαιμονία, καὶ ἀρετὰ τῶ λόγον ἔχοντος, τὸ μὲν ὡς ἔργον, τὸ δὲ ὡς τέχνα τις ἐντί. & non ſatis eſſe ſcire, quid ſit virtus, niſi etiam ex virtute vivamus: διόπερ οὐ μόνον μαθεῖν δεῖ τὰν ἀρετὰν, ἀλλὰ καὶ κτήσασθαι καὶ χρήσασθαι αὐτᾷ. & quod ait in politicis civitatem natura eſſe priorem ſingulis hominibus, totum enim prius natura eſſe quam partem. Διὰ τὸ τᾷ φύσει πρᾶτον εἶμεν τὸ ὅλον τῶ μέρεος, ἀλλ' οὐ τὸ μέρος τῶ ὅλω. Et tamen hunc philoſophum Ariſtoteles nuſquam nominat, niſi ubi reprehendit.

Εἰ δ' ἔτω) Haec verba repetit propter hyperbaton.

Εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταὶ) Non deerant enim, qui e quibuſdam ſermonibus Socratis unicam putarent eſſe virtutem, de his dicemus libro ſecundo. Hoc autem loquendi genere utitur, quia ex iis quae diſputata ſunt, nondum conſtat plures eſſe virtutes.

Κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην) Idem etiam iiſdem prope verbis repetit libro decimo. Eſt autem virtutum earum quidem, quae ad actionem referuntur, optima ac perfectiſſima prudentia: earum vero, quae cognitione cernuntur, ſapientia. Unde duplex exiſtit felicitas, ut ſuo loco dicemus.

Ἔτι δ' ἐν βίῳ τελείῳ) Nemo felicem dixerit, qui diem modo unum, aut alterum, aut menſem, aut annum ex virtute vixerit: deinde autem aut mutatus ſit, aut inciderit in graviſſimas calamitates, aut ſit acerba morte praereptus. Tempore opus eſt ad felicitatem & parandam & fruendam. Non enim eſt felicitas ex eo genere rerum, quae ſimul totae ſunt: ſed ex iis, quae quadam ſucceſſione partium conſtant, qualia ſunt ludi, dies, annus. Hoc igitur ſignificat Ariſtoteles, cum ait *ἐν βίῳ*. Quod autem addit *τελείῳ*, videtur idem dicere, quod *αὐτάρκη*, ut ſignificat vitam, quantum ſatis eſt, inſtructam bonis corporis & externis. Perfectum enim eſt, quod omnibus partibus ſuis conſtat. Illa autem bona, quae dixi, dicebantur a veteribus Philoſophis partes vitae. Euryphamus Pythagoreus in libro *περὶ βίου*, *βίω δὲ μέρεα τάτε σώματος ἀγαθὰ, καὶ τὰ τῶν χρημάτων, καὶ τὰ τᾶς δόξας, καὶ τὰ τῶν φίλων*. Et tum ipſe, tum Hippodamus duo genera faciunt perfectorum hominum, unum *καττὰν φύσιν*, alterum *καττὸν βίον*. Nam eos quidem, qui virtutem colunt, etiamſi externis bonis careant, natura perfectos eſſe dicunt: *καττὸν βίον* autem eos tantum, qui & ex virtute vivant, & inſtructi ſint illis, quae modo enumeravi, bonis, at-

que

que hos demum felices eſſe ſtatuunt. Poteſt etiam accipi per τέλειον βίον longitudo vitae, & ita Ariſtoteles ipſe videtur exponere in magnis ethicis Ita enim loquitur: ἐπεὶ οὖν ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία τέλειον ἀγαθὸν καὶ τέλος, οὐδὲ τοῦτο δεῖ λανθάνειν, ὅτι καὶ ἐν τελείῳ ἔσται. οὐ γὰρ ἔσται ἐν παισὶν· οὐ γάρ ἐστι παῖς εὐδαίμων· ἀλλ' ἐν ἀνδρί. οὗτος γὰρ τέλειος· οὐδ' ἐν χρόνῳ γε ἀτελεῖ, ἀλλ' ἐν τελείῳ. τέλειος δ' ἂν εἴη χρόνος, ὃν ἄνθρωπος βιοῖ. καὶ γὰρ λέγεται ὀρθῶς παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὅτι δεῖ τὸν εὐδαίμονα τῷ μεγίστῳ χρόνῳ τοῦ βίου κρίνειν. Aliter Stoici, quorum princeps Chryſippus dicebat, ὅτι παρὰ τὸν πλείονα χρόνον οὐδὲν μᾶλλον εὐδαιμονοῦσιν, ἀλλ' ὁμοίως καὶ ἐπίσης τοῖς τὸν ἀμερῆ χρόνον εὐδαιμονίας μετασχοῦσιν. At in hoc ipſe ſibi pugnabat, ut oſtendit Plutarchus ϛωϊκοῖς ἐναντιώμασι.

Περιγεγράφθω μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν ταύτῃ] Pro eodem alibi dicit, ὑπογεγράφθω.

Ὑποτυπῶσαι) adumbrare & informare.

Ἀναγράφειν) penicillum per eaſdem lineas denuo ducere, omniaque accuratius expolire.

Δόξειε δ' ἂν) Facile eſt, quae bene deſcripta ſunt, promovere & articulatius diſtinguere, neque quiſquam eſt mediocri ingenio praeditus, qui non hoc praeſtare poſſe videatur.

Παντὸς) τοῦ τυχόντος, etſi aliter accepit S. Thomas.

Καὶ ὁ χρόνος) ὁ γὰρ χρόνος δίδαγμα ποικιλώτατον, ait Euripides. Unde Simonides interrogatus, quidnam ſapientiſſimum eſſet, Tempus, reſpondit, tempore enim acquiritur hominibus ſapientia. Paro autem Pythagoreus, qui tum aderat, immo ἀμαθέϛατον inquit: tempore enim abeunt omnia in oblivionem. Narrat Simplicius in quartum Phyſicorum.

Ὅθεν καὶ τῶν τεχνῶν) Nulla enim ars ſimul inuenta & abſoluta eſt: ſed omnes a tenuibus profectae principiis, paulatim ad eam, in qua nunc ſunt, amplitudinem pervenerunt. Exemplum in medicina, in pictura, in eloquentia poni poteſt. G Μεμνῆ-

Μεμνῆσθαι δὲ) In iis, quae modo diſputavimus, nonnulla inſunt, quae fortaſſis aliquis ſibi poſtularet certius explicari, ut quod diximus, ad felicitatem requiriri eas opes, quae ſatis eſſent ad nos, & ad parentes, & ad liberos, & ad uxorem ſuſtentandam, & ad aliquid amicis ac civibus largiendum. Sed tamen eius rei modum aliquem eſſe ſtatuendum. Quaeri enim poteſt, qui tandem ſit ille modus: & quantum opum requiratur, antequam quis felix haberi queat. Id autem certo definiri non poteſt. Non enim ut olim in hac urbe quidam erat cenſus equeſter, quidam ſenatorius, ita felicium certus quidam cenſus eſt. Sed haec pro cuiuſque conditione communi quodam ſenſu iudicari oportet. Idemque dicendum de longitudine vitae. Non enim poteſt certo conſtitui aliquod tempus, quod vivere felicem oporteat. Quare revocat in memoriam Ariſtoteles id quod iam aliquoties dixit, τὸ ἀκριβὲς in unaquaque re pro rei ipſius conditione & natura exigendum. Neque tantum κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην, verum etiam ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ᾽ ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ, id eſt, quantum propoſitae diſputationi convenit. Exempli cauſſa, de animo, eiuſque aut partibus aut facultatibus, & dicta ſunt a nobis nonnulla, & dicentur in ſequentibus; ea quominus accuratiſſime tractentur, ἡ ὑποκειμένη ὕλη impedimento non eſt, poteſt enim de animo accuratiſſime diſputari, ut in libris περὶ ψυχῆς. Sed illa tam exquiſita tractatio illius non convenit ei, quae hoc tempore a nobis inſtituta eſt, diſputationi. Agimus enim de moribus. At illa ad phyſicos pertinent. Aliter igitur de animo diſſerit phyſicus, aliter politicus; ille quam poteſt ἀκριβέστατα: hic ἐπὶ τοσοῦτον ἐφ᾽ ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ. Oſtendit autem & illuſtrat hoc Philoſophus aptiſſima comparatione. Angulum rectum conſiderat geometres: conſiderat etiam faber; ſed ille quam poteſt accuratiſſime: eſt enim contemplator veri-

rita-

ritatis: hic quatenus ad aedificandum utilis eſt eius cognitio; itaque de eo aliter apud Euclidem, aliter apud Vitruvium diſputatur. Hoc praeceptum niſi in omni diſputatione teneatur, πλείω γίνηται τὰ πάρεργα τῶν ἔργων.

Οὐκ ἀπαιτητέον) Addit aliud praeceptum; non omnium, quae traduntur, cauſam requiri oportere (quod etiam prope totidem verbis iuriſconſulti dicunt) ſed ponenda eſſe quaedam tanquam certa per ſe: ut principia.

Τὸ δ᾽ ὅτι] id eſt, rem ita ſe habere, in hac facultate principium eſt; ut honeſtatem ſuapte vi expetendam eſſe; mediocritatem in omnibus rebus retineri oportere; talia igitur ponenda ſunt, neque cur ita ſit, ſubtilius inquirendum eſt. Dicat aliquis. Quomodo igitur percipiuntur principia, ſi eorum cauſſas inquirere non licet? reſpondet Ariſtoteles; eorum alia percipi inductione: ut in arithmeticis, omnem numerum eſſe dimidium eius, qui conflatur ex iis, inter quos ipſe ordine narurali conſtitutus eſt: alia ſenſu, ut in phyſicis, motum eſſe: alia conſuetudine quadam: ut in ethicis, cupiditates creſcere, ſi obſequare, ſi adverſeris, minui: alia aliis modis: ut ſimplici mentis apprehenſione intelligimus, de quolibet veram eſſe affirmationem aut negantiam, de nullo autem utramque ſimul. Poſſunt etiam dialecticis ſyllogiſmis ſcientiarum principia probari: ut in mathematicis definitiones extremitatis, lineae, puncti. Sequitur,

Μετιέναι δὲ πειρατέον ἑκάστας ᾗ πεφύκασι. quod eo praecipue dictum videtur, ut intelligant omnes, qui ad hanc diſciplinam accedunt, ſibi diligenter videndum eſſe, ut aſſueſiant ad amorem honeſtatis, & ad bene compoſiteque vivendum. Aliter enim nunquam ſatis illius principia percipere poterunt, quae, ut dictum eſt, ἐθισμῷ τινι ἐγγίνεσθαι πεφύκασι. Poſſunt verba ediſcere etiam in-

temperantes & effrenati, eaque ore proferre: in animo quidem certe horum praeceptorum vim nunquam perfecte ſentient, niſi bene & honeſte educati, atque aſſuefacti.

Καὶ σπουδαστέον, ὅπως ὁρισθῶσι καλῶς, μεγάλην γὰρ ἔχουσι ῥοπὴν πρὸς τὰ ἑπόμενα) Magnum, inquit, ſtudium in eo ponendum eſt, ut bene ſtatuantur principia. Magnum enim ad omnia ſequentia momentum habent.

Δοκεῖ οὖν πλεῖον ἢ τὸ ἥμισυ) Vetus eſt proverbium, Principium eſſe dimidium totius; quod ita expreſſit Horatius:

Dimidium facti, qui coepit, habet.

Plato autem & Ariſtoteles etiam plus quam dimidium totius aiunt eſſe principium. Ariſtoteles quinto πολιτ. ἡ δὲ ἀρχὴ λέγεται ἥμισυ εἶναι παντός. Plato ſexto de legibus: ἀρχὴ λέγεται μὲν ἥμισυ παντὸς ἔργου ἐν ταῖς παροιμίαις, καὶ τό, τε καλῶς ἄρξασθαι πάντες ἐγκωμιάζομεν ἑκάστοτε. τὸ δέ ἐστιν, ὡς ἔμοιγε φαίνεται, πλέον ἢ τὸ ἥμισυ, καὶ οὐδεὶς αὐτὸ καλῶς γενόμενον ἐγκεκωμίακεν ἱκανῶς. Sophocles.

Ἔργου δὲ παντὸς ἢν τις ἄρχηται καλῶς,
Καὶ τὰς τελευτὰς εἰκός ἐσθ᾽ οὕτως ἔχειν.

Ariſtoteles περὶ ζώων γενέσεως lib. 5. αἱ γὰρ ἀρχαὶ μεγέθει οὖσαι μικραὶ, τῇ δυνάμει μεγάλαι εἰσί. idem primo de coelo, ἡ ἀρχὴ δυνάμει μείζων, ἢ μεγέθει, διόπερ τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν, ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες. Plato ſecundo de Repub. οὐκοῦν οἶσθα ὅτι ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον. idem in Cratylo. Δεῖ δὴ περὶ τῆς ἀρχῆς παντὸς πράγματος παντὶ ἀνδρὶ τὸν πολὺν λόγον εἶναι καὶ πολλὴν σκέψιν, εἴτε ὀρθῶς, εἴτε μὴ ὑπόκειται.

CAPUT VIII.

Σκεπτέον δή) inveſtiganda, inquit, eſt natura felicitatis, non ex concluſione modo, id eſt, ex ea definitione illius, quam modo attulimus, & ex principiis, ex quibus illa effecta eſt: verum etiam ex iis, quae de ea

ea dici ſolent ab aliis. Nam ſi reperiamus ea convenire cum definitione a nobis tradita, magno id argumento erit, eam veram eſſe.

Τῷ γὰρ ἀληθεῖ) Verum enim vero pugnare non poteſt.

Συνᾴδει) Verbum muſicorum, ut & quod ſtatim ſequitur, διαφωνεῖ, & quod paulo poſt, συνῳδός.

Νενεμημένων) Primum oſtendit ea; quae communiter ab omnibus intelligentibus dicuntur de felicitate, concinere cum ea definitione illius, quam ipſe attulit. Deinde etiam, quae hi, aut illi ad felicitatem requiri dicunt, in eadem contineri. Cum igitur tria ſint genera bonorum, duo eorum, quae ſunt in nobis quorum alia in corporibus inſunt, alia in animis, tertium eorum, quae extra; omnium ſententia conſtat, animi bona principem locum obtinere. Exercitationes autem & actiones animi illo genere ſunt. Quare haud iniuria dictum eſt a nobis, in eis ſitam eſſe felicitatem.

Παλαιοῦσαν) quod magnum ſignum eſt veritatis. Etenim ut vina levia, ita falſae opiniones vetuſtatem non ferunt. Quod autem addit καὶ ὁμολογουμένην, indicat eam non tantum verum eſſe, ſed etiam manifeſto veram. Quicquid autem interpretes dicant, puto expunctis quatuor voculis locum hunc ita legendum: ὥστε καλῶς ἂν λέγοιτο κατάγε ταύτην τὴν δόξαν παλαιοῦσαν καὶ ὁμολογουμένην ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων, ὅτι πράξεις τινὲς καὶ ἐνέργειαι τὸ τέλος. οὕτω γὰρ, &c. Alioqui enim fruſtra bis idem dicere videbitur Ariſtoteles: etſi Euſtratius, & alii omnia moliuntur, ut hanc rationem a ſuperiori aliam eſſe doceant.

Συνᾴδει γὰρ τῷ λόγῳ) Omnes in hoc conveniunt, ut dicant eum, qui felix eſt, bene vivere ac bene agere. At hoc quoque cum definitione a nobis tradita concinit. Ea enim bonum quiddam vivendi genus, & perpetuitatem quandam honeſtarum actionum deſcribere videtur.

Φαίνε-

φαίνεται δὲ) Videntur etiam omnia, quae ad felicitatem requiri dicuntur, in definitione a nobis propoſita contineri. Quidam enim virtutem, quidam alii prudentiam, alii ſapientiam putant eſſe felicitatem: quidam aut haec omnia, aut eorum aliquod vel cum voluptate, vel certe non ſine voluptate, ſunt &, qui eodem includant iuſtam quandam & moderatam copiam bonorum externorum.

Πολλοὶ καὶ παλαιοὶ) Heſiodus.

Φήμη δ᾽ οὔτις πάμπαν ἀπόλλυται, ἥντινα λαοὶ
Πολλοὶ φημίζουσι, θεὸς δέ τίς ἐστι καὶ αὐτή.

Τὰ δὲ ὀλίγοι καὶ ἔνδοξοι) quod perinde eſt ac ſi multi dicerent. Ut enim exigua auri moles pluris eſt, quam multum plumbum, ita paucorum ſapientum opinio pluris eſt, quam multorum vulgarium. Sed magna pars eorum, quae hic diſputantur, ſatis per ſe facilis ut vix mea opera opus eſſe videatur.

Ὥσπερ δὲ ὀλυμπιάσιν] Sic lib. ſecundo ad Eudemum. *στεφανοῦνται οἱ νικῶντες, ἀλλ᾽ οὐχ οἱ δυνάμενοι νικᾶν, μὴ νικῶντες δέ.*

Ἔστι δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν) Oſtendit nunc ſe non prorſus abeſſe ab iis, qui voluptatem in quadam felicitatis parte ponunt. Nihil enim iucundius eſt, aut voluptatis plenius, quam honeſtae actiones.

Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς) Vix ulla ſententia celebratior eſt, aut hominum ſermonibus tritior, quam non eadem omnibus placere. Virgilius.

trahit ſua quenque voluptas. Horat.
Denique non omnes eadem mirantur amantque.

Euripides.

Ἄλλος γὰρ ἄλλοις καρδίαν ἰαίνεται.

Alius ſolitudine gaudet, alius frequentia, alius coelibatu capitur, alius uxore carere non poteſt. hic otio ducitur, illum multorum negotiorum tractatio oblectat. Sunt quos iuvent magiſtratus & imperia: ſunt quos privata vita delectet. Ille ex alea & fritillo, hic

ex

ex vino & comeſſationibus, alius ex equis & canibus maximam voluptatem capit. Neque tantum alia aliis iucunda ſunt, ſed eadem aliis ſuaviſſima, aliis moleſtiſſima, & uni atque eidem modo ſuavia, modo moleſta. Eius & varietatis ac diſcrepantiae, & levitatis atque inconſtantiae cauſſam hoc loco Ariſtoteles reddit: aitque id ex eo contingere, quod vulgus ea pro iucundis habet, quae natura iucunda non ſunt, ſed opinione tantum. In iis autem quae natura conſtant, & conſenſus omnium recte iudicantium, & conſtantia reperitur: at opinio, varietatis eſt, & inconſtantiae effectrix. Natura veritatis amica eſt: opinio mendacii plerumque & erroris comes. Veritas autem & una eſt & ſtabilis: error & multiplex & inconſtans. Falſis & cum vero & inter ſe pugna eſt: at vera veris nunquam repugnant. Ut autem quae hominibus bene valentibus quique bene temperato ſunt corpore, dulcia videntur, quaeque amara, eadem natura & revera talia ſunt: non quae febricitantibus aut inſanis: ita quae bonis ac prudentibus iucunda moleſtave ſunt, cur talia ſint, veram & naturalem cauſſam habent, non ea quae vulgaribus & virtutis ac prudentiae expertibus. Itaque ſi talis quaedam hominum diſtributio fieri poſſet, ut in unum locum omnes vitioſi & improbi convenirent, in alterum omnes boni atque honeſti congregarentur, mirabilis ex illa parte diſcordia, ex hac mirabilis conſenſio cerneretur. Illic avari clamarent nihil eſſe dulcius quam opes maximas coacervare atque extruere: prodigi nihil ſuavius, quam eaſdem dilapidare ac profundere: ſubeunda eſſe nullo diſcrimine omnia pericula audaces, & temerarii dicerent, ignavi & meticuloſi omnia fugienda: alius caede & ſanguine gauderet, alius vino & crapula: neque tantum eadem non placerent omnibus, ſed iiſdem eadem modo placerent, modo diſplicerent. At in coetu bonorum tantus concen-

tus

tus eſſet, tanta ſtudiorum inter ipſos ſimilitudo, ut nullius unquam hominis magis una voluntas fuerit, quam eorum omnium eſſet. Non quod unus eorum feciſſet, improbarent alii: omnia omnium omnibus perpetuo, & conſtanter placerent. A bonis enim viris iucunda & moleſta, non inani & vaga opinione, ſed natura & veritate, quae una ſemper eſt, diiudicantur.

Οὐδὲν δὴ προσδεῖται) ἡδὺς γὰρ ὁ βίος ὧν ἐδὲν δεῖται ἐπεισάκτου ἡδονῆς, ait ipſe lib. 9.

Πρὸς τοῖς εἰρημένοις γὰρ) Hoc argumentum copioſius tractabitur cap 3. lib. 2.

Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀγαθαί γε καὶ καλαί) Probat, honeſtas actiones non modo iucundiſſimas eſſe, ſed & optimas & pulcherrimas. Etenim, ut dictum eſt, ὁ περὶ ἕκαστον σπουδαῖος καλῶς ἕκαστα κρίνει. ὁ δὲ σπουδαῖος, καὶ ἡδίστας, καὶ ἀρίστας, καὶ καλλίστας κρίνει τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας. τοιαῦται οὖν εἰσίν.

Τὸ δηλιακὸν ἐπίγραμμα) Idem epigramma reprehendit principio τῶν Εὐδημείων his verbis: Ὁ μὲν ἐν Δήλῳ παρὰ τῷ θεῷ τὴν αὐτοῦ γνώμην ἀποφηνάμενος συνέγραψεν ἐπὶ τὸ προπύλαιον τοῦ Λητῴου, διελὼν οὐχ ὑπάρχοντα πάντα τῷ αὐτῷ, τό, τε ἀγαθὸν, καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ ἡδὺ, ποιήσας.

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν
Πάντων δ' ἥδιστον, οὗ τις ἐρᾷ, τὸ τυχεῖν.

ἡμεῖς δ' αὐτῷ μὴ συγχωροῦμεν. ἡ γὰρ εὐδαιμονία κάλλιστον καὶ ἄριστον ἁπάντων οὖσα, ἥδιστόν ἐστι. Theognidis autem ſunt hi verſus, quorum poſterior hoc etiam modo legitur,

Ἥδιστον δὲ τυχεῖν, οὗ τις ἕκαστος ἐρᾷ.

Atque hoc iambicis expreſſit Sophocles.

Κάλλιστόν ἐστι τοὔνδικον πεφυκέναι,
Λῷστον δὲ ζῆν ἄνοσον, ἥδιστον δ' ὅτῳ
Πάρεστι λῆψις, ὧν ἐρᾷ καθ' ἡμέραν.

Φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν) Ut nobiles matronae ſine aliquo comitatu prodire in publicum non ſolent, ita felicitati attribuit Ariſtoteles quaſi ancillas ac pediſequas quaſdam, divitias, amicitias, auctorita-

tem

tem in repub. nobilitatem, bonam prolem, formam, & talia, quae felicitatis ipſius partim inſtrumenta ſunt, partim ornamenta. Primum igitur, quod ad divitias attinet, ait nullo modo aut certe, non facile fieri poſſe, ut res magnas ac praeclaras gerat is, qui a re familiari ſit imparatus; nam neque animum ad praeclaras artes libere applicare poterit, cum ei quaerendum ſit, unde vivat, & unde familiam alat: & conſtat quaſdam virtutes eſſe, quae ſine opibus exerceri non poſſunt, cuius generis eſt liberalitas & magnificentia. Itaque & multi nobiles ſcriptores affirmarunt, & res ipſa comprobat, moderatis divitiis opus eſſe ad felicitatem. Iuvenalis.

Haud facile emergunt, quorum virtutibus obſtat
Res anguſta domi:

Callimachus.

Οὔτ' ἀρετῆς ἄτερ ὄλβος ἐπίσταται ἄνδρας ἀέξειν
Οὔτ' ἀρετὴ ἀφένοιο.

Demoſthenes in Philippicis. *Δεῖ δὴ χρημάτων, καὶ ἄνευ τούτων οὐδέν ἐστι γενέσθαι τῶν δεόντων.* Neque tamen Croeſi aut Tantali, aut Midae opes ad felicitatem neceſſarias eſſe dicimus. Quinimo putamus opes immoderatas, non minus, quam inopiam, ad felicitatem impedimento eſſe, ut enim magnam navem, ita magnas divitias difficile eſt regere, & ſcitum eſt illud Demoſthenis. *αἱ μὲν ποδήρεις ἐσθῆτες τὰ σώματα, αἱ δὲ ὑπέρμετροι περιουσίαι τὰς ψυχὰς ἐμποδίζουσι.* Neque facile eſt, ut idem & valde dives ſit, & valde bonus, praeclareque Martialis

Ardua res haec eſt, opibus non tradere mores,
Et cum tot Croeſos viceris, eſſe Numam.

Imo vero & paupertas multorum induſtriam acuit, & divitiae multos ad libidinem, & ad flagitia impellunt.

Ἁ πενία, Διόφαντε, μόνα τὰς τέχνας ἐγείρει, ait Theocritus.

H At

at contra, ὑϐριϛικὸν ὁ πλοῦτος. Et faceтiſſime apud eumdem illum, quem modo nominavi, poetam, cum paſtor quidam alterum interrogaſſet, nunquid ei amor ſomnum unquam ademiſſet, eoque negante conqueſtus eſſet, ſe undecimum iam diem amore uri: Nimirum ait ille alter dives es: at mihi vix eſt, unde aceto, aut vapa ſitim meam expleam. Verſus hi ſunt

Οὐδαμάνυωσυνέϐατοι ἀγρυπνῆσαι δἰ ἔρωτα:
M Μηδὲ ξυμϐαίη· χαλεπὸν χορίων κύνα γεῦσαι.
A. Ἀλλ' ἐγὼ, ὦ Μίλων, ἔραμαι σχεδὸν ἐνδεκαταῖος.
M. Ἐκ πίθω αὐτλᾶς δῆλον· ἐγὼ δ' ἔχω οὐδ' ἅλις ὄξος.

Dic nunquamne tibi ſomnos amor ullus ademit?
M. Ne di iſtuc ſirint; nimii res plena pericli eſt.
A. At prope mi undecima haec lux eſt ex quo uror amore.
M. Hauris nimirum ex dolio: at mihi vix ſat aceti eſt.

Significavit videlicet amorem & libidinem ex copia oriri, pauperibus & de lodice, ut ait Iuvenalis, paranda ſollicitis tales ineptias in mentem non venire. Ergo ad quaſdam virtutes videtur paupertas habere quiddam κινητικὸν, ut ad temperantiam, ad induſtriam, ad modeſtiam: cum ſaepe divitiae intemperantes, remiſſos & immodeſtos efficiant. Etiam ad fortitudinem bellicam comparandam accommodatior divitiis videtur eſſe paupertas. Pauperes enim & omnia facilius ferunt, & minori negotio adducuntur ad ſubeunda pericula: vitam enim contemnunt. At divites delitiis aſſueti, & ea quae ſaepe belli neceſſitas fert, tolerare vix poſſunt, & magis metuunt mortem.

Δειλὸν δ' ὁ πλοῦτος, καὶ φιλόψυχον κακὸν, ait Ariſtophanes, & Horatius monet eos, qui fortes futuri ſunt, ut a teneris annis paupertatem pati aſſueſcant.

Anguſtam amici pauperiem pati
Robuſtus acri militia puer
Perdiſcat.

Et idem poeta alibi narrat militem quendam Luculli,

culli, qui ſe in paupertate fortiter geſſiſſet, donatum ab imperatore multis muneribus ac divitem factum, ignavum poſtea extitiſſe. Perſae omneſque Aſiatici cum divitiis abundarent, molles, imbelles & effeminati fuerunt: at Lacedaemones omnium Graecorum & pauperrimi & fortiſſimi. Lucanus foecundam virorum paupertatem vocat. Et ſane conſtat veteres Romanos quamdiu paupertatem retinuerunt, viros fortes & ſtrenuos fuiſſe, poſt una cum paupertate virtutem exuiſſe.

Hunc, ait Horatius de Fabritio loquens, *& incomptis Curium capillis*
Utilem bello tulit & Camillum
Saeva paupertas & avitus apto
Cum lare fundus.

Omnium Athenienſium Ariſtides iuſtiſſimus fuiſſe memoratur. At idem ita pauper fuit, ut ne tantum quidem reliquerit, unde ſibi ſepulcrum extrui poſſet. Itaque populus Athenienſis etiam filias ipſius ex publico collocavit: & matri ac materterae eius ternos obolos in ſingulos dies, unde victitarent, decrevit. L. Aemilio Paulo vix repertum eſt, unde uxori dos ſolveretur: Sunt iſta, & eiuſdem generis alia quamlibet multa colligi poſſunt: quae tum demum contra nos valerent, ſi diceremus eundem eſſe non poſſe pauperem, & virum bonum: quod neque dicimus, & ſi qui dicant, eorum ſententiam, ut veritati ac Philoſophiae inimicam repudiamus: ſed eos ipſos viros bonos, de quorum paupertate in hiſtoriis legitur, ſi modicas habuiſſent opes, pluribus benefacturos, atque eo ipſo feliciores futuros fuiſſe arbitramur. Ceteroqui non negamus, ſummam virtutem, ſummamque ſapientiam etiam in ſumma paupertate; & in homine ſumme deformi & ignobili, & carente omnibus fortunae commoditatibus eſſe poſſe. Aeſopum illum fabulato-

rem e Phrygia, & ſervum, & pauperem, & deformem fuiſſe accepimus. At in eodem admirabilis quaedam virtus, & inſignis quaedam ſapientia fuit. Socratem Philoſophiae parentem, quem tandem hominem fuiſſe traditum eſt? ſi nobilitatem quaerimus, filium obſtetricis: ſi opes, prope mendicum: ſi formam, Sileni ſimilem: ſi fortunam, in carcere mortuum, cum impietatis damnatus eſſet. Hunc tamen nefas fuerit, miſerum aut infelicem dicere: quae enim ad felicitatem plurimum momenti habent, ea habuit: caruit iis, quae a nobis aut inſtrumenta, aut ornamenta felicitatis nominantur. Epicteti diſtichon circumfertur, quo ſe & ſervum, & corpore debilem, & pauperrimum fuiſſe teſtatur, & tamen diis immortalibus carum.

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρὸς,
Καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις

Et tamen, ſi eï optio data eſſet, maluiſſet liber eſſe, quam ſervus, integro eſſe corpore, quam debili, & modicis divitiis inſtructus potius, quam mendicus eſſe. Non tamen ii ſumus, qui ad felicitatem magnas opes requiri dicamus. Magnae enim opes nunquam fere poſſunt, neque parari ſine iniuria, neque exerceri ſine luxu, neque haberi ſine periculo, neque amitti ſine dolore. Tantum ſit ut neque egeamus, & potius amorem ac caritatem civium noſtrorum ex honeſto ac liberali earum uſu, quam ex magnitudine invidiam colligamus. Nam & Ariſtoteles ipſe in politicis eorum optimam ait eſſe ſortem, qui medii ſunt inter paupertatem & divitias, commendatque illum verſum Theognidis.

Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι.

Et Horatius eum videtur beatum dicere, qui auream mediocritatem diligens,

—*tutus*

——tutus caret obſoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.

Quid igitur, dicet aliquis, nullusne & pauper eſſe, & felix poteſt? Hic diſtinguendum puto. Nam ſi pauperem accipimus mendicum, & eum, cui deſint ea, quae ſunt ad vivendum neceſſaria, virum bonum eſſe poſſe etiam hunc non nego, felicem nego. Sed ſunt quidam, quibus tautum opum eſt, ut neque deſit, neque redundet. Hi comparati cum valde divitibus pauperes videntur, comparati cum valde pauperibus, divites. Re vera autem pauperes non ſunt.

Pauper enim non eſt, *ait Horat.* cui rerum ſuppetit uſus. ii autem, nihil prohibet quin etiam regibus feliciores eſſe poſſint.

——licet, ait idem poeta, *ſub paupere tecto*
Reges & regum vita praecurrere amicos. & alibi,
——bene eſt cui dederunt Dei
Parca quod ſatis eſt manu. & alibi.
Vivitur parvo bene, cui paternum
Splendet in menſa tenui ſalinum,
Nec leves ſomnos timor, aut cupido
Sordidus aufert.

Et poetae cum paupertatem optant, talem optant, id eſt, moderatas opes, ut Tibullus & Theogenis, & Martialis. Stoici verbo negligebant opes: ſed non conſtabant ſibi; ut Cicero quarto de finibus, & Plutarchus oſtendunt; & quidam eorum nimimum magnum ſtudium poſuerunt in congerendis opibus. Quo nomine a quibuſdam notatus eſt etiam Seneca.

Ἀδυνατον γὰρ ἢ οὐ ῥᾴδιον) Non omnino negat fieri poſſe, ſed ait difficile eſſe.

Τὰ καλὰ πράττειν) Melius in quibuſdam veteribus τὸ καλὰ πράττειν.

Ενίων δὲ τητώμενοι) Tria ponit, quorum abſentia inquinari

quinari quodammodo,& obſoleſcere felicitatis ſplendor videtur . Sunt autem haec , nobilitas , felicitas in ſuſcipiendis liberis , & pulchritudo. Deinde eadem repetens , ordinem mutat , aitque non valde aptos ad felicitatem haberi eos , qui aut aſpectu plane deformes ſint, aut ignobiles, aut ſoli, & liberis carentes . Dicam igitur ego quoque primum de forma , tum de nobilitate , poſtremo de liberis : ſi prius illis admonvero haec talia non, ut prorſus neceſſaria ſint ad felicitatem , ſed tamen magnum ei ornamentum addere. Nunc ſingula perſequar , ac primo loco dicam de pulchritudine : quam Plato in Cratylo duabus rebus conſtare dicit : μήκει , id eſt , proceritate , & ἁρμονίᾳ , id eſt, convenientia partium. Igitur ad pulchritudinem primum requiritur magnitudo & proceritas corporis , pulchritudo enim in parvo corpore eſſe non poteſt, ut Ariſtoteles ipſe dicturus eſt quarto horum librorum. Deinde συμμετρία , id eſt , iuſta & decora partium inter ſe proportio . Quae ſi fuerit in corporibus parvis, efficiet ea non pulchra quidem , ſed lepida tamen & venuſta ; iuxta Graecorum proverbium , χάρις σμικροῖσιν ὀπηδεῖ . Iccirco autem ad felicitatem aliquid momenti habere dicitur pulchritudo , quia mire efficax eſt ad conciliandum amorem : unde Ariſtoteles dicebat eam efficaciorem eſſe quavis epiſtola commendatitia ; & idem in politicis narrat , populos quoſdam Indorum ſolitos eſſe in mandandis imperiis formae dignitatem ſequi ; & alio loco ait , ſi qui ex hominibus reperirentur ea formae pulchritudine, quae in deorum ſimulacris cernitur , omnes alios ſponte eorum imperio parituros. Poſſem ex Platone, Xenophonte , aliis multa huc pertinentia commemorare: ſed ad alia potiora propero. Quanquam autem Ariſtoteles interrogatus, cur pulchri amarentur ab omnibus, reſpondit,eam interrogationem non niſi caeco alicui convenire: di-

cam

cam tamen quam eſſe eius rei cauſſam putem. Puto igitur eo amari pulchros, quod homines ex vultu & habitu corporis de ingenio, ac moribus coniecturam faciunt; non iniuria. Formae enim decorem naturalis quaedam ingenii bonitas plerumque comitatur, niſi corrumpatur, aut prava educatione, aut convictu & conſortio improborum. Itaque apud Homerum Achilles omnium Graecorum formoſiſſimus eſt, idemque optimus ac fortiſſimus: contraque Therſites, ut omnium turpiſſimus, ita ignaviſſimus, & minimi pretii. Neque tamen hoc perpetuum eſſe Alcibiades, & Socrates ſatis indicarunt. Sed abeamus ab hoc levi, & fluxo, & fragili, & prope dixerim, nugatorio bono, atque ad alia tranſeamus.

Οἷον εὐγενείας) Εὐγένειαν Ariſtoteles in Rhetoricis, definit ἐντιμότητα προγόνων. tertio polit. ἀρετὴν γένους, explicatius autem lib. 4. ἀρχαῖον πλοῦτον, καὶ ἀρετὴν. ut nobiles proprie ſunt ii, quorum maiores longo ordine virtutes praeſtantes, iidemque potentes atque honorati fuerint. II. Eam quidam cenſuerunt nullo prope loco ac numero habendam. Non enim quibus quiſque natus eſſet, ſed qualis ipſe eſſet, videndum. Itaque Socrates in Theaeteto ait, eos, qui gloriantur, quod ſeptem fortaſſis avos ſuos divites nominare poſſint, veris philoſophis ridiculos eſſe, tanquam qui longe aſpicere non poſſint, & in omnem antiquitatem intueri, ac ratiocinari, cum unuſquiſque noſtrum innumerabiles maiores habuerit, in cuiuſque hominis genere & reges, & mendicos, & liberos, & ſervos multos fuiſſe, τὰ δὲ δὴ γένη ὑμνούντων, ὡς γενναῖός τις ἑπτὰ πάππους πλουσίους ἔχων ἀποφῆναι, παντάπασιν ἀμβλὺ, καὶ ἐπὶ σμικρὸν ὁρώντων, ἡγεῖται τὴν ἔπαινον, ὑπὸ ἀπαιδευσίας οὐ δυναμένων εἰς τὸ πᾶν ἀεὶ βλέπειν, οὐδὲ λογίζεσθαι, ὅτι πάππων, καὶ προγόνων μυριάδες ἑκάστῳ γεγόνασιν ἀνηρίθμητοι, ἐν αἷς, καὶ πλούσιοι, καὶ πτωχοὶ, καὶ βασιλεῖς, καὶ δοῦλοι, καὶ βάρβαροίτε, καὶ ἕλληνες πολ-

λάκις μύριοι γεγόνασιν ὁτῳοῦν. Apud Ovidium Ulixes negat quenquam de genere gloriari oportere.

Nam genus (inquit) *& proavos, & quae non fecimus ipſi,*
Vix ea noſtra voco.

Multa in eandem ſententiam Iuvenal. Sat. 8.

Stemmata quid faciunt, &c. & paulo poſt.
Tota licet venias, exornent undique cerae
Atria, &c.

Denique nihil eſt facilius, quam vel integrum diem conſumere in percenſendis iis, quae ex vetuſtis ſcriptoribus tum Graecis, tum Latinis, ad abiiciendam nobilitatem colligi poſſunt. III. Sed tamen fatendum eſt ſemper apud omnes populos nobilitatem in magno honore ac pretio fuiſſe: ut id prope natura comparatum eſſe videatur. Et hoc eſt, quod Cicero in oratione pro Sextio nobilitatem vocat blandam conciliatriculam ſui. Ac ſaepe populus Rom. multis per ſe ignotis, quia claris maioribus orti erant, magiſtratus & imperia mandabat, quod non obſcure ſignificat idem Cicero principio orationis ad Quirites de lege agraria: & Piſonem eo modo quaeſtorem, aedilem, praetorem dicit eſſe factum his verbis: *Obrepſiſti ad honores errore hominum, commendatione fumoſarum imaginum, quarum ſimile habes nihil praeter colorem*. Et paulo poſt: *Nam tum cum quaeſtor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini mandabant tuo; aedilis es factus Piſo eſt a Pop. Rom. factus, non iſte Piſo; praetura item maioribus delata eſt tuis. Noti erant illi mortui, te vivum nondum noverat quiſquam*. IV. Cauſſa autem, cur homines nobilitati faveant, eſt communis opinio, qua creditur, ſuorum fere maiorum quemque ſimilem eſſe. Horatius:

Fortes creantur fortibus, & bonis
Eſt in iuvencis, &c.

Ci-

Cicero pro Rabirio Poſtumo: *Eſt hoc generi hominum prope natura datum, uti qua in familia laus aliqua floruerit, hanc fere qui ſunt eius ſtirpis cupidiſſime perſequantur*. Idque mox confirmat exemplis. Siquidem non modo in gloria rei militaris Paullum Scipio, aut Maximum filius, ſed etiam in devotione vitae, & in ipſo genere mortis imitatus eſt P. Decium filius. At contra nati ex flagitioſis, & infamibus plerumque tum natura, tum voluntate parentum vitia perſequi ſolent, & prope ita loqui, ut ſervus ille apud Plautum in milite:

Noli minitari, ſcio crucem futuram mihi ſepulcrum.
Ibi mei maiores ſunt ſiti, pater, avus, proavus, abavus.

Euripides:

Φεῦ, φεῦ, παλαιὸς αἶνος ὡς καλῶς ἔχει·
Οὐκ ἂν γένοιτο καλὸς ἐκ κακοῦ πατρός.

Et narrant hiſtorici, nato Nerone, cum amici, ut ſit gratulatum ad patrem ipſius veniſſent, dixiſſe eum, nullum eſſe gratulationi locum. Nihil enim ex ſe & Agrippina, niſi peſſimo publico, potuiſſe naſci: & eius praedictionem comprobavit eventus. V. Quaeri autem ſolet, quae cauſſa efficiat illam uſitatam ſimilitudinem morum, & ingeniorum inter patres & liberos. Panaetius putabat id ex eo evenire, quod non tantum ex corporibus parentum gignerentur corpora filiorum, ſed etiam ex animis animi. At hanc ſententiam & philoſophi confutarunt, ut Cicer. 1. Tuſcul. & religionis noſtrae proceres, ut impiam & haereticam damnarunt. Quare nos quoque eam reiiciamus. Duae aliae afferuntur, quas puto veras eſſe. Una, quod cum corporum temperatio eadem fere in parentibus & liberis eſſe ſoleat, ex eo fit, ut ad eaſdem res natura proclives ſint ac propenſi. τὰ γὰρ τῆς ψυχῆς ἤθη τῇ τοῦ σώματος κράσεσιν ἕπεται, ut integro libello docet Galenus. Altera cauſſa eſt educatio, quam philophi vere

dicunt

dicunt eſſe alteram naturam. Nam ut qui domi nihil unquam, niſi laudabile viderunt, facile virtutem atque honeſtatem ſequuntur, ita in paterna turpitudine ac vitiis educati, vix fieri poteſt, ut non eadem referant & imitentur. VI. Hoc tamen perpetuum non eſt. Vere enim Manilius quarto Aſtronomicon.

Degenerant nati patribus, vincuntque parentes.

Itaque quidam meliores ſunt patribus, ut ille apud Homerum gloriatur.

Ημεῖς τοι πατέρων μέγ᾽ ἀμείμονες εὐχόμεθ᾽ εἶναι.

Et de Periphete legitur Iliad.

Τοῦ γένετ᾽ ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων.

Et de Pompeio traditum eſt, patrem ipſius Populo Rom. odioſiſſimum fuiſſe, cum haud quiſquam ipſo fuerit carior & acceptior. Itaque quodam Aeſchyli verſu utentes, vocabant eum cariſſimam progeniem inviſiſſimi patris. Multi etiam obſcuro & ignobili loco orti, & illuſtres evaſerunt, ut Cato Cenſorius, M. Cicero. At multis partibus plures numerari poſſunt, qui degenerarunt a paterna virtute ſecundum illud Homericum.

Παῦροι μὲν γὰρ παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται,
Οἱ πλέονες κακίους, παῦροι δέ τε πατρὸς ἀμείνους.

Itaque etiam Graeco proverbio celebratum eſt, ἀνδρῶν ἡρώων τέκνα πήματα, & citantur verba Demoſthenis, quibus ait fato quodam contingere, ut nihili ſint magnorum filii. Sed & Ariſtoteles in rhetoricis, & in polit. multa eodem pertinentia differit, & exempla eius rei innumerabilia ex hiſtoriis peti poſſunt. Socratis filios ſtupidos fuiſſe traditum eſt. Ciceronis filium ſola prope nobilitavit ebrietas. Germanicus Caligulam filium habuit: Commodum Marcus. Videndus eſt Valerius lib. 3. Cicer. 1. Tuſcul. Aelius Spartianus in Severo. Ac denique tenendum illud Euripidis.

Ἤδη

Ἤδη γὰρ εἶδον τέκνα γυναικὸς πατρὸς
Τὸ μηδὲν ὄντα, χρηστὰ δ᾽ ἐκ κακῶν τέκνα.

VII. Eſt autem intelligendum, ad felicitatem ſatis eſſe etiam de Ariſtotelis, ſententia, ſi quis infami, & pudendo genere editus non ſit.

Περὶ εὐτεκνίας.

Εὐτεκνία uno vocabulo latino exprimi non poteſt; ſignificat autem felicitatem in ſuſcipiendis libris, ad quam tria requiruntur. Primum eſt liberos habere. Sed praeſtat nullos habere, quam malos. Secundo igitur loco requiritur, ut boni honeſtique ſint. At quo meliores fuerint, eo, ſi moriantur, maiorem dolorem afferent patri. Quare illud tertium eſt, ut patri ſuperſtites ſint. Primum igitur conſtat communem veterum ſententiam fuiſſe, eos qui liberis carerent, magna parte felicitatis carere, idque non iniuria. Etenim cum omnibus hominibus a natura indita ſit quaedam immortalitatis cupiditas, non exigua voluptas eſt habere, in quibus etiam poſt mortem victurus eſſe videaris. II. Deus ipſe in veteri Teſtamento iis, qui mandata ſua coluerint, inter caetera praemia liberorum copiam, ut magnum quoddam & eximium bonum pollicetur. III. Ergo veteres illos heroas Abrahamum, & alios traditum eſt in magno moerore vixiſſe, quamdiu caruerunt liberis quos ubi conſecuti ſunt, gaviſi ſunt, ut ingenti aliquo ac praeſtanti bono. IV. Putabant etiam θεομισητοὺς eſſe, qui liberos procreare non poſſent. Itaque afficiebantur etiam quibuſdam ignominiis. V. Apud Maſſilienſes Timuchi, id nomen erat ſummi magiſtratus, eſſe non poterant, qui liberis carerent. VI. Apud Lacedaemonios, cum alioqui haberetur maxime honos ſenectuti, negligebantur tamen ii ſenes, qui liberos non procreaſſent, ac multae etiam quaedam erant legibus in eos conſtitutae. VII. Apud Romanos quoque, & τῇ πολυ-

τεκνίᾳ ſua praemia conſtabant, quod ex iure trium liberorum intelligitur, & lege Papia Poppaea, qui liberis carerent, puniebantur. Ex quibus omnibus intelligi puto, liberorum procreationem eſſe non contemnendam partem felicitatis, vereque Menander,

Οδυνηρόν ἐστιν, δυστυχοῦντα τῷ βίῳ
Ἔχειν ἔρημον διαδόχου τὴν οἰκίαν.

Sed id ita demum verum eſt, ſi liberi bonis moribus praediti ſint. I. Recte enim idem Menander,

Οὐκ ἔστι μείζων ἡδονὴ ταύτης πατρὶ,
Ἢ σωφρονοῦντα καὶ φρονοῦντ' ἰδεῖν τινά
Τῶν ἐξ ἑαυτοῦ.

II. Et ſapientiſſimus ille rex Hebraeorum ait, ſapientem filium, patris gloriam eſſe. III. Lacedaemonia quaedam mulier alteri mulieri Ionicae aurum & gemmas ſuas, caeterumque mundum muliebrem oſtentanti, filios oſtendens, & corpore robuſtos ac praevalidos, & iis moribus praeditos, qui Spartam decerent: At hic, inquit, eſt meus ornatus. IV. Nos quoque omnes, quaſi quodam naturae inſtinctu cum adoleſcentes eximie pulchros, aut eximia virtute praeditos videmus, beatos eſſe eorum parentes praedicamus. Cuius rei etiam in divinis literis exempla extant: & in profanis. Sic apud Homerum Ulixes Nauſicaam videns exclamat.

Εἰ δέ τις ἐσσὶ βροτῶν, τοὶ ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσι,
Τρισμάκαρες μὲν σοί γε πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ.

Unde illa a noſtris expreſſa ſunt.

Felices qui te talem genuere parentes. &,
——puer o digniſſime credi
Eſſe Deus, ſeu tu Deus es (potes eſſe Cupido)
Sive es mortalis, qui te genuere, beati.
Et mater felix &c.

Et ſenex ille Terentianus, cum ingenium ac mores filii ſui commendaſſet, addit.

Cum

Cum id mihi placebat, tum omnes uno ore omnia
Bona dicere, & laudare fortunas meas,
Qui gnatum haberem tali ingenio praeditum.

At contra nihil infelicius eo patre, qui liberos ſuos vitioſos & omnibus vitiis coopertos videt: etiamſi ceteris omnibus affluat. Neque quicquam eſt, quod vitam magis inſuavem acerbamque reddat. Themiſtoclis matrem, cum filius initio male ſe gereret, & propter vitia a patre abdicatus eſſet, aiunt quidam laqueo ſibi fauces eliſiſſe. Falſum id quidem eſſe ait Plutarchus: ſed tamen, ſi verum eſt, multum valet ad oſtendendum, quantum dolorem parentes ex improbis filiis capiant. L. Brutus is, qui expulſis Tarquiniis, hanc urbem dominatu regio liberavit, felix videri poterat, ſi ſui ſimiles liberos ſuſtuliſſet. At cum, quam urbem ipſe liberaverat, de ea iterum in ſervitutem redigenda filios ſuos conſilia iniiſſe comperit, coactuſque eſt pater ignominioſae filiorum morti non intereſſe modo, verumetiam praeſſe, quo illum animo fuiſſe credimus? Laudatur quidem illius conſtantia, qui patriae caritatem amori filiorum praetulerit, & flentibus caeteris, unus ipſe ſiccis oculis non ſpectaverit tantum, ſed etiam imperaverit, ut nudarentur, filii, ut caederentur virgis, poſtremo ut ſecuri ferirentur. Sed tamen quin ea ex re incredibilem dolorem hauſerit, nullo modo fieri poteſt. Itaque vere & merito ſapientiſſimus poetarum illum eo nomine infelicem vocat:

Conſulis imperium hic primus ſaevaſque ſecures
Accipiet, natoſque pater nova bella moventes
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit
Infelix; utcunque ferent ea fata minores:
Vincet amor patriae, laudumque immenſa cupido.

Narrabo hiſtoriam minime pervulgatam, minimeque contritam, eandemque niſi me fallit animus, valde appoſitam ad id, quod nunc agitur confirmandum.

Demo-

Demonaſſa quondam apud Cyprios regnaſſe perhibetur. Ei mulieri cuncta erant, quae putantur facere ad felicitatem. Genus nobiliſſimum, regnum opulentiſſimum, virtus & ſapientia ſupra ſexum. Sola proles ei, ne felix eſſet, obſtitit, ſola feliciſſimam futuram, miſerrimam atque infeliciſſimam effecit. Tres haec regina leges tulerat, totidemque liberos ſuſtulerat, feminam unam, mares duos. Prima lex, ut qui bovem aratorem interfeciſſet, capite plecteretur: altera, ut qui ipſe ſibi manus attuliſſet, abiiceretur inſepultus: tertia, ut quae ſe mulier adulterio turpificaſſet, tonſa coma proſtare ad omnium libidinem cogeretur. O fortuna: ut quaedam interdum efficis eiuſmodi, ut ea non fortiruto accidiſſe, ſed conſulto ac compoſito ita geſta eſſe videantur. Ternos huic mulieri liberos, tres ab ipſa latae leges ademerunt. Filia adulterii convicta, cogente lege, ex domo regia in lupanar abducta eſt. Filiorum alter, interfecto per iuvenilem petulantiam bove, capite poenas luit: alter cum mortem ſibi prae dolore conſciviſſet, inſepultus abiectus eſt. Obduruit tamen miſera mater ad tempus: neque tanta calamitatum vis armatum ſapientiae praeceptis animum ſtatim expugnare potuit. Sed cum aliquando bovem feminam caeſo iuvenco miſerabiliter immugientem conſpicata eſſet: ut aqua per aliquod tempus retenta, vehementius poſtea erumpit, ita cohibitus aliquamdiu, & compreſſus dolor maiore ſe impetu univerſus effudit. Imperat mulier magnam aeris vim diſſolui ac liquefieri, atque in eam ſe praecipitem dedit. Eius ſepulcro columna impoſita eſt cum verſu graeco, qui eam ſapientem quidem fuiſſe, ſed infelicem teſtaretur.

Ut ad Romana exempla, quibus utar libentius, redeam, Octaviani Auguſti ſingularem quandam felicitatem fuiſſe quis neſcit? Nam neque ipſe eam diſſimula-

mulavit, qui Lucio nepoti, cum eum in Armeniam mitteret, precatus dicitur Scipionis fortitudinem, Pompeii charitatem, fortunam ſuam; & Populus Rom. multis annis poſt, eamdem ſuo teſtimonio comprobavit, novis imperatoribus acclamare ſolitus, ſis felicior Augusto, melior Traiano. Huic tamen filiae, & neptis turpitudo quantum inflixit dolorem? quas omnibus probris contaminatas cum relegaſſet, diu prae pudore hominum congreſſu abſtinuit: de filia etiam necanda deliberavit. Atque ad omnem earum mentionem ingemiſcens exclamabat.

Αἴθ' ὄφελον ἄγαμόν τε μένειν, ἄγονόν τ' ἀπολέσθαι. neque eas aliter vocare ſolitus erat, quam tres vomicas ſuas, aut ſua tria carcinomata. Tantam filiorum improbitas patribus obiicit acerbitatem.

At ne illi quidem extra omnem fortunae poſitos putare ſe debent, quibus boni & laudabiles filii divino beneficio contigerunt. Quanto enim meliores carioreſque ſunt, tanto maiorem inurunt dolorem, ſi immatura morte rapiantur. Neque mihi quiſquam hoc loco obiiciat exempla eorum, qui magno & conſtanti animo filiorum mortem pertulerunt. Scio quid de Horatio Puluillo traditum ſit, qui audita filii morte, ne poſtem quidem, quem tenebat, omiſit. Memini, quid de Pericle narretur, qui amiſſis intra quatriduum duobus maximae ſpei filiis, nihil ex ſolito more mutavit. Laudo Xenophontis animum, qui cum ſolenne ſacrificium perageret, audita morte Grylli, filii ſui maioris natu, neque omiſit, quod coeperat, & ſe maiorem ex illius virtute laetitiam, quam ex morte moleſtiam percipere profeſſus eſt. Talium exemplorum copia nos quoque abundamus, magnoſque illos viros ac præclaros fuiſſe dicimus, felices negamus. Neque mihi quiſquam perſuaſerit, non multum detractum eſſe de felicitate L. Aemilii Paulli, quod e duobus filiis, quos ipſe ſibi reli-

reliquos fecerat, alter quatriduo ante patris triumphum, alter triduo poſt eundem triumphum expiravit. Vix quenquam puto eſſe, qui hos de Marcello Virgilii verſus ſine lacrymis legat:

Atque hic Aeneas, una namque ire videbat
Egregium forma iuvenem, & fulgentibus armis
Sed frons laeta parum, & deiecto lumina vultu,
Quis, pater, ille, virum qui ſic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de ſtirpe nepotum?
Tum pater Anchiſes lacrymis ingreſſus obortis.
O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum.
Oſtendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Eſſe ſinent. Nimium vobis Romana propago
Viſa potens ſuperi, propria haec ſi dona fuiſſent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus, vel quae Tiberine videbis
Funera, cum tumulum praeter labere recentem.
Nec puer Iliaca quiſquam de gente Latinos
In tantum ſpe tollet avos, nec Romula quondam
Ullo ſe tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu priſca fides, invictaque bello
Dextera; non illi quiſquam ſe impune tuliſſet
Obvius armato, ſeu cum pedes iret in hoſtem,
Seu ſpumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miſerande puer, ſi qua fata aſpera rumpas.
Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis:
Purpureos ſpargam flores animamque nepotis
His ſaltem accumulem donis, & fungar inani
Munere.

Quantum ex re ipſa Auguſto, & Octaviae dolorem credimus, cum hodie nobis lacrymas memoria excutiat? Iovem ipſum Homerus inducit ingemiſcentem, quod mortem avertere a filio Sarpedone non poſſet.

Αἲ αἲ ἐγών, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν
Μοῖρα ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο δαμῆναι.

Fe-

Felicior igitur Q. Metellus, qui cum & genere, & opibus, & honoribus, & virtute, & rebus geſtis clariſſimus eſſet, ſenex mortuus illatus eſt in rogum a quatuor filiis, uno praetorio, tribus conſularibus, duobus triumphalibus, uno Cenſorio. Rara huius generis exempla ſunt: ſed & in humanis rebus nihil rarius felicitate.

CAPUT XI.

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται) Quoniam multa eaque non unius generis bona ad felicitatem requiruntur, ut antea diximus, ne conſtitit quidem ſatis inter omnes, quaenam cauſſa efficiens felicitatis eſſet. Nam ut ad ipſum proximi capitis finem dictum eſt, quidam, qui intelligerent eam in exercenda virtute conſiſtere, neque ſatis acute virtutem a virtutis exercitatione diſtinguerent, idem omnino felicitatem, quod virtutem eſſe dixerunt. Rurſum alii obtuſiores etiam atque hebetiores, cum viderent hominem abſolute felicem eſſe non poſſe, qui non abundaret & iis bonis, quae in corpore ſunt, & iis, quae extrinſecus, quae videntur ex quadam fortunae proſperitate pendere, idem eſſe felicitatem, & εὐτυχίαν iudicarunt. Inde neceſſario extiterunt diverſae opiniones de ea cauſſa, quae in ſe felicitatis efficientiam contineret. Aliam enim cauſſam adferebant, quibus placebat virtutem & felicitatem idem eſſe, aliam, quibus felicitatem & εὐτυχίαν. Illi diſciplinam aut conſuetudinem, aut exercitationem, prout quiſque virtutem aut μαθητὸν, aut ἐθιστὸν, aut ἀσκητὸν eſſe ducebat: hi aut in deorum benevolentia, aut in fortuna poſita eſſe omnia ſtatuebant. Has igitur opiniones hoc loco expendit, & inter ſe contendit Ariſtoteles quaeritque quomodo paretur homini felicitas, μαθήσει, ἐθισμῷ, ἢ ἀσκήσει τινὶ, an potius deorum munus

nus ſit, an fortunae. Quaedam enim ſunt, quae homines diſcendo comparant, ut ſcientiae : quaedam, quae conſuetudine adhibita, ut eae virtutes, quae actione cernuntur : quaedam, quae exercitatione, ut agilitas quaedam corporis, aut robur, aut in animo memoriae vis : quaedam diis accepta fuerunt, ut pulchritudinem, aut nobilitatem : quaedam fortunae, ut ſi quis agrum fodiens, theſaurum repperiat. Eſt autem diligenter hoc loco animadvertenda vis vocum: ne, ut quidam, errore ducti, idem eſſe conſuetudinem & exercitationem putemus. Etenim in conſuetudine ſaepius idem fit: at in exercitatione, uſque ad aliquem modum, paulatim aſſidue aliquid additur. Itaque conſuetudine fit, ut ſemper idem facere velimus : exercitatione, ut quotidie maius aliquid praeſtare poſſimus. Eſt qui diutiſſime ſe ita aſſuefecerit, ut ſenex uncias cibi quotidie caperet, neque plus unquam, neque minus: ſed ſex uncias ipſas. Hic ſive quid detraxeris, ſive addideris, offendetur Haec conſuetudinis vis eſt. At Milo Crotoniates cum vitulum quotidie geſtaret humeris, etiam taurum effectum geſtaſſe narratur. Exercitatio haec fuit. Creſcebat enim paulatim vitulus, & ſic quotidie accedebat aliquid ad pondus illius. Sic qui hodie viginti verſus adidicerit, ſi cras imperet ſibi, ut edifcat viginti quinque, perendie ut triginta, atque ita quotidie addat aliquid, paulatim ad quingentos, aut eo amplius perveniet. Intereſt igitur inter conſuetudinem & exercitationem. Conſuetudine fit, ut idem facilius & libentius fiat : exercitatione, ut aſſidue plus aliquid aeque facile fiat. Conſuetudo eſſe poteſt ſine ullo conatu, ut conſuetudo veſcendi quotidie lautis cibis, aut a prandio dormiendi: at exercitationi ſemper conatus aliquis adiunctus eſt. Quanquam autem nondum pervenimus ad eum locum, ubi proprie diſputandum eſt, quomodo paretur virtus, admonebo tamen

men

men ὡς ἐν παρόδῳ, haec tria ad comparandas virtutes neceſſaria eſſe. Nam πρὸς τὰς διανοητικὰς neceſſaria eſt μάθησις: ad eas autem, quae ἠθικαὶ nominantur, primum quidem exercitatio, poſtea vero conſuetudo. Quoniam enim natura ſubitas mutationes non patitur, iccirco qui vitio aliquo laborant, primum quidem exercendi ſunt, ut paulatim abducantur ab eo, in quo peccant, & proprius adducantur ad mediocritatem. Ubi autem eam attigerunt conſuefaciendi, ut in eo perſeverent. Eſt autem, ne quem hoc forte perturbet, aliud exercitatio ad virtutem, aliud exercitatio virtutis. Illa praecedit habitum,& ad eum comparandum refertur: haec ſequitur habitum iam comparatum. Graeci haec ut re diſtincta ſunt, ita nominibus etiam diſtinguunt, illam ἄσκησιν vocantes hanc ἐνέργειαν. Latinis non eadem copia. Itaque neceſſe habui admonere. Nunc Ariſtotelem ipſum audiamus.

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται) Quinque cauſſas proponit, μάθησιν, ἐθισμὸν, ἄσκησιν, θείαν μοῖραν, καὶ τύχην, ex quibus fortunam quidem penitus reiicit, de ceteris autem ita diſſerit, ut non obſcure oſtendat, cum duo ſint genera eorum, quae divinitus dantur: unum eorum, ad quae nihil confertur a nobis, ut forma, nobilitas, εὐφυΐα: alterum eorum, quorum nos quoque συνεργοὶ & συναίτιοι ſumus, felicitatem eſſe ex hoc poſteriori genere: nam & datur a Deo, & tamen non datur otioſis ac nihil agentibus, ſed iis, qui diſciplina, exercitatione conſuetudine ſe ipſos ad omnem virtutem atque honeſtatem colendam compararunt.

Εἰ μὲν οὖν) Si quid datur hominibus a Deo, felicitatem ratione conſentaneum eſt dari, cum ſit omnium bonorum praeſtantiſſimum. Nihil autem dari a Deo hominibus, non tantum impium eſſet dicere, verum etiam abſurdum & manifeſto falſum, igitur etiam felicitas ab eo datur. Quod autem quidam hoc loco,

quod ipſi fortaſſe ſentiebant, id Ariſtotelem ſentire voluerunt, Deum videlicet non curare humana, neque quicquam tribuere hominibus, id quam falſum ſit, ita cernet, quaſi ea quae cernuntur oculis, ſi quis attente legerit caput octavum, & caput nonum decimi horum librorum.

Ἀλλὰ τοῦτο μὲν) Felicitas duobus modis conſiderari poteſt: uno modo, ut eſt donum Dei, & tunc illius conſideratio pertinet ad eas diſputationes, quae inſtituuntur de natura deorum, & περὶ προνοίας, altero, ut nos quoque ſtudio noſtro aliquid conferimus ad eam comparandam, & ita hic a nobis conſideranda eſt, ubi de formandis hominum moribus diſputamus.

Κἂν εἰ μὴ θεόπεμπτος) non eſt ita θεόπεμπτος, ut ſunt ea, ad quae nihil plane confertur a nobis.

Εἴη δ' ἂν καὶ πολύκοινον) quod non eſſet, ſi poſita eſſet in fortuna.

Μὴ πεπηρωμένοις) ut qui non ſunt mente capti, aut caeci, aut ſurdi, aut aliquo eius generis vitio affecti.

Εἴπερ τὰ κατὰ φύσιν) Praeſtantiſſima quaeque efficiuntur a praeſtantiſſimis cauſſis, cuiuſmodi ſunt natura, & ars, & ſimiles. At fortunae, quae omnium cauſſarum abiectiſſima eſt, & tantum cauſſa κατὰ συμβεβηκὸς, tribuere praeſtantiſſimum effectum, nimis abſurdum & alienum eſſet.

Συμφανὲς δ' ἐστὶ) Etiam ex ipſa definitione felicitatis, quae a nobis tradita eſt, conſtat eam non pendere ex fortuna, nam diximus eam eſſe certam quandam exercitationem virtutis, ei autem nihil cum fortuna commune eſt.

Τῶν δὲ λοιπῶν) Ceterorum bonorum quaedam ineſſe a natura neceſſe eſt: alioqui enim nunquam comparabuntur: ut κάλλος καὶ εὐγένειαν: alia utilia ſunt ὀργανικῶς, ut opes & amici.

Ὁμολογούμενα) Magnum argumentum veritatis eſt

conſen-

cõnſenſus & conſtantia. Oſtendit igitur ſe ſibi conſtare, & quae nunc dicit, concinere cum iis, quae initio dixerat. Tunc enim tradiderat finem politices eſſe ſummum hominis bonum. At politice nihil ſibi aliud proponit, quam ut cives in ſatis magna neceſſariarum rerum copia, virtutem execeant.

Εἰκότως οὖν) Praeter hominem nullum animal felix eſſe poteſt. Solus enim homo ad virtutem exercendam natura aptus eſt.

Διὰ ταύτην δὲ) Beſtiae nunquam ſunt felicitatis capaces: pueri nondum.

Οὐδὲ παῖς) pueros cum belluis ſaepe coniungit: ut in rhetoricis. ὧν τις πολὺ καταφρονεῖ, ὥσπερ παιδίων, ἢ θηρίων. & ibidem lib. 2. οὐδεὶς γὰρ παιδία, καὶ θηρία αἰσχύνεται. & ſeptimo horum librorum. τὰ παιδία, καὶ τὰ θηρία διώκει τὰς ἡδονάς, & ſeptimo ud Eudemum. οὐχ᾽ ἃ τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς θηρίοις, ἀλλὰ τοῖς καθεστῶσιν.

Διὰ τὴν ἐλπίδα) Cicero de repub. *O Fanni, difficilis cauſſa laudare puerum, non enim res laudanda ſed ſpes eſt.* Citat Servius in ſextum Aeneidos.

Πολλαὶ γὰρ) Vetus interpres. πολλαὶ δὲ. Videtur autem cauſſam reddere, cur in definienda felicitate addiderit illud ἐν βίῳ τελείῳ. nimirum quod in vita hominum nihil ſtabile ſit. ἡ ἀνθρωπείη εὐδαιμονίη οὐδαμὰ ἐν τ᾽ ὠυτῷ μένει. Herod. ſed infinitis mutationibus obnoxia & expoſita omnia; quod quidem ita verum eſt, ut Theophraſtus pronunciaverit. *Vitam fortuna regi non ſapientia.* Ita enim Cicero expreſſit eum Euripidis verſum:

Τύχη τὰ θνητῶν πράγματ᾽, οὐκ εὐβουλία.

Nam & e ſummis ſordibus multi evehuntur ad ſummas opes, & e ſummis opibus multi rediguntur ad mendicitatem. Neque aut rara, aut obſcura talium mutationum exempla ſunt, Agathocles e figulina ad Siciliae regnum evectus eſt, in quem eſt Auſonii epigramma.

 Fama

Fama eſt fictilibus, &c.

At Dionyſius iunior cum in eadem Sicilia regnaſſet, ſenex Corinthi ludum literarium exercuit, de quo narrat Plutarchus, id ipſi a patre quodammodo praedictum eſſe. Nam cum filium adoleſcentem in alienas uxores contumelioſum eſſe comperiſſet, vocatum ad ſe obiurgavit, quaeſivitque ex eo, num quid ſe tale adoleſcentem feciſſe audiſſet. Tum filius: *Tu enim*, inquit, *pater, patrem regem non habebas.* At pater: *Ne tu quidem, fili filios habebis reges; ſi iſtos mores colere perrexeris.* Et ſerva natus Servius Tullius in hac urbe regnavit: quique liber natus non erat, imperaturo terris omnibus populo imperavit. At Perſei Macedonum regis filius, ut eſſet, unde viveret, ſacris operas ſuas locabat, de quo ita nos olim in quadam epiſtola ſcripſimus.

Cui non Sicaniae notus dominator opimae,
Qui de figlina eſt ad regni evectus habenas?
At contra Perſei, qui claram rexerat olim
Pallenen, natus, fortunae ludibrium, amplos
Inflabat folles, & regis filius, unco
Impoſitam incudi verſabat forcipe maſſam.

Unius annuli beneficio Gyges e paſtore rex factus eſt. Plato 2. de repub. Cic. 3. de off. aliter Herodotus lib. 1. At Polycrates e regno in crucem adactus, cuius vel unius exemplo intelligi poteſt, quod ait Ariſtoteles, fieri poſſe, ut qui per totam reliquam vitam proſperrima fortuna uſus ſit, ſenex in maximas incidat calamitates. Rex hic Samiorum fuit: ita in omnibus rebus fortunatus, ut ne minimam quidem unquam ullа ex re ſenſiſſe moleſtiam diceretur. Herodotus lib. 3. Vide & Plinium cap. 1. lib. 37.

Περὶ Πριάμου) Qui cum Aſiae Rex eſſet, & quinquaginta liberorum pater, & regno & filiis ſuperſtes hoſtibus ludibrio fuit. Res notior, quam ut pluribus explicari debeat.

CA-

CAPUT X.

Πότερον οὖν) Adductis iis, quae ad finem ſuperioris capitis dicta ſunt, quaerit de dicto quodam Solonis, neminem videlicet ante obitum felicem nominandum, quod Ariſtoteles, ut mihi quidem videtur, non tam reprehendit, quam interpretatur, ut id Solon Croeſo dixerit, quidque poſtea conſecutum ſit, ut id Croeſus verum eſſe cognoſceret, copioſe narrat Herodotus lib. 1. & Plutarchus in Solone, & ſatis nota hiſtoria eſt. Videntur autem optimi quique & ſapientiſſimi ſcriptores Solonis ſententiam comprobaſſe. Sophocles in Oedipode tyranno in extrema fabula.

Ὥστε θνητὸν ὄντ' ἐκείνην τὴν τελευταίαν ἰδεῖν
Ἡμέραν ἐπισκοποῦντα, μηδέν' ὀλβίζειν, πρὶν ἂν
Τέρμα τοῦ βίου περάσῃ, μηδὲν ἀλγεινὸν παθών.

Et principio Trachiniarum.

Λόγος μὲν ἔστ' ἀρχαῖος ἀνθρώπων φανεὶς,
Ὡς οὐκ ἂν αἰῶν' ἐκμάθοι βροτῶν, πρὶν ἂν
Θάνῃ τις, οὔτ' εἰ χρηστὸς, οὔτ' εἴ τῳ κακός.

Euripides in Troadibus.

——τῶν δ' εὐδαιμόνων
Μηδένα νομίζετ' εὐτυχεῖν, πρὶν ἂν θάνῃ.

Et in Andromacha.

Χρὴ δ' οὔποτ' εἰπεῖν οὐδέν' ὄλβιον βροτῶν,
Πρὶν ἂν θανόντος τὴν τελευταίαν ἴδῃς
Ὅπως περάσας ἡμέραν ἥξει κάτω.

Citatur & ex Sophocle.

Μήπω μέγ' εἴπῃς, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδῃς.

Et hi verſus Dionyſii tyranni eſſe dicuntur.

Θνητῶν δὲ μηδεὶς μηδέν' ὄλβιόν ποτε
Κρίνῃ, πρὶν αὐτὸν εὖ τελευτήσαντ' ἴδῃ.
Ἐν ἀσφαλεῖ γὰρ τὸν θανόντ' ἐπαινέσαι.

Et apud nos Ovidius.

——ſed ſcilicet ultima ſemper
Expectanda dies homini eſt, dicique beatus
Ante obitum nemo ſupremaque funera debet.

Euripides Heraclidis.

Τὸν εὐτυχεῖν δοκοῦντα μὴ ζηλοῦν, πρὶν ἂν
Θανόντ᾽ ἴδῃ τις. ὡς ἐφήμερον τύχαι.

Sed & ſacri ſcriptores idem confirmant. Baſilius in 1. Pſalm. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνων, οὔπω μακάριστος διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ἐκβάσεως. ὁ δὲ συμπληρώσας τὰ ἐπιβάλλοντα, καὶ ἀναντιῤῥήτῳ τέλει τὴν ζωὴν κατακλείσας, οὗτος ἤδη ἀσφαλῶς μακαρίζεται. Sed nihil videtur neceſſe plura colligere. Duas igitur hoc loco quaeſtiones proponit Ariſtoteles: unam, verumne ſit hoc dictum Solonis: alteram, quomodo intelligi debeat. Poſteriorem priore loco tractat, quoniam veritas, niſi intellecto eo, quod dicitur, diiudicari non poteſt.

Εἰ δὲ δὴ καὶ θετέον οὕτως) Quaerit ſitne ita accipiendum id, quod aiebat Solon, ut tum denique, cum mortuus homo eſt, eum felicem eſſe dicamus. Deinde oſtendit, neque videri Solonem ita intellexiſſe, neque hoc ullo modo dici poſſe, praeſertim a nobis, qui felicitatem eſſe dicimus, ἐνέργειαν. mortui enim οὐκ ἔτι ἐνεργοῦσιν.

Εἰ δὲ μὴ λέγομεν] Oſtendit, quomodo accipiendum ſit dictum Solonis: ita videlicet, ut intelligamus tunc demum vere dici poſſe felicem aliquem fuiſſe, cum exceſſit e vita; tum enim eſt extra aleam fortunae; at quamdiu vivit, ex optimo ſtatu in calamitoſiſſimum delabi poteſt. Deinde docet, ne ſic quidem tolli omnem dubitationem. Nam ut vivo, neque tamen ſentienti, poteſt accidere aliquid mali, ita videtur poſſe & mortuo. Verba autem Ariſtotelis & exempla, quibus utitur, ſatis per ſe perſpicua ſunt.

Ἀπορίαν δὲ) Utrinque abſurditas. Sive enim dicamus fortunas poſterorum ad mortuorum felicitatem, aut infeli-

felicitatem pertinere, conſequetur, eos modo felices eſſe, modo infelices: quod abſurdiſſimum eſt: ſive non pertinere, id quoque alienum ab ea, quae vulgo recepta eſt, opinione videbitur.

Ἀλλ' ἐπανιτέον) Redeundum eſſe ait ad eam, quae initio propoſita eſt, quaeſtionem, ita enim hanc quoque commode explicatum iri: cum ex illa pendeat.

Εἰ δὴ τέλος) Si mortuus recte felix dici poteſt, non quod tum ſit felix, ſed quia fuerit, qui ſit, ut cum felix eſt, felix dici non poſſit? Etenim quicquid vere dicitur fuiſſe, neceſſe eſt idem aliquando vere dici potuerit eſſe.

Διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι) Dicet aliquis, iccirco viventes minus recte vocari felices, quia fortuna mutabilis eſt, & inconſtans: felicitatem autem firmum quiddam & ſtabile volumus. Cum igitur crebrae ſint fortunae converſiones, idemque nunc amicam, nunc adverſam experiatur, eaque quaſi in orbem agantur, ſi fortunam ſequamur, felicem chamaeleonti ſimilem eſſe dicemus, & fragili admodum fundamento ſubnixum.

Χαμαιλέοντα) Hunc aiunt in metu colorem mutare: unde Tertullianus libro de pallio ait, eum de corio ſuo ludere, imitatur autem omnes colores praeter album, ut ait Plutarchus in libello πῶς ἄν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου. aut, ut ait Plinius, praeter rubrum & candidum. Qui plura cupit, legat Ariſtotelem lib. 2. de natura animalium, & Plinium lib 8. cap.33. & Theophraſtum in libro περὶ τῶν τὰς χρόας μεταβαλλόντων: Simile quiddam de polypode piſce narratur.

Ἢ τὸ μὲν ταῖς τύχαις) Hic demum incipit explicare ſententiam ſuam, negatque rectum eſſe fortunam ſequi, atque ex ea modo felicem aliquem, modo infelicem iudicare. Quanquam enim in iis quoque bonis indiget vita humana, quae dicuntur a fortuna tribui, non tamen in eis, ſed in laudabilibus actionibus, aut tur-

turpibus poſita eſt praecipua pars felicitatis aut infelicitatis.

Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ) Ea dubitatio, quae modo allata eſt, confirmat traditam ſuperius felicitatis definitionem. Eam enim, ut opinor, etſi alii aliter ſentiunt, vocat τὸν λόγον. Nam ex iis, quae paulo ante in dubitationem adducta ſunt, intellectum eſt, felicitatem ſtabiliſſimum ac firmiſſimum quiddam eſſe.

Οὐδὲν γὰρ) Nam cum ſcientia videatur eſſe quiddam admodum ſtabile, ac firmum, facilius tamen delebitur oblivione ſcientia, quam ut vir vere bonus repudiatis honeſtis actionibus animum ad turpes, & inhoneſtas adiiciat.

Ὑπάρξει) Videtur ſignificare eum, qui vere eſt vir bonus, nullo modo abduci poſſe a virtutis ſtudio: neque unquam fore, ut aut intumeſcat rebus ſecundis, aut deiiciatur adverſis: ſed in utraque fortuna moderatum fore. Alibi tamen ſentit, ut ex malis bonos, ita ex bonis malos poſſe fieri, ut in categoriis, cum ait: καὶ ἐκ σπουδαίου φαῦλον, καὶ ἐκ φαύλου σπουδαῖον δυνατὸν γενέσθαι. & notus eſt verſiculus Heſiodi.

> Αὐτὰρ ἀνὴρ ἀγαθὸς τότε μὲν κακός, ἄλλοτε δ' ἐσθλός.

& Theognidis.

> Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλὰ διδάξεαι, ἢν δὲ κακοῖσι
> Συμμιγέῃς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

Et extat longa diſputatio Socratis in eandem ſententiam lib. 1. ἀπομνημ. Xenophontis. Sed nimirum his ſermo eſt de perfectiori quadam virtute, quaeque bene penitus in animo inſederit, ac radices egerit. Eam negat ulla fortunae vi labefactari poſſe. Atque hoc ipſum dicit Horatius.

Iuſtum & tenacem propoſiti virum
Non civium ardor prava iubentium
Non vultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolida, neque Auſter

Dux inquieti turbidus Adriae
Nec fulminantis magna Iovis manus
Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae .

Ο῎ γ᾽ ὤσ᾽ ἀληθῶς ἀγαθὸς) Verba ſunt ex aſmate quodam Simondis ἄνθρα ἀγαθὸν μὲν ἀλαθέως γενέσθαι, χαλεπὸν, χερσί τε καὶ ποσὶ νόῳ τετράγωνον ἄνευ ψόγου τετυγμένον. Videtur autem bonum & fortem virum vocaſſe quadratum, quia ſtat ſemper, neque ullo fortunae impetu deiici poteſt, ſic enim & quadratum corpus id eſt, cubus, quomodocunque iaciatur, ita cadit, ut rectum permaneat. Ex illo Simonidis aſmate cum haec, tum alia multa citantur apud Platonem in Protagora deque iis varie diſputatur. Meminit & huius metaphorae Ariſtoteles 3. Rhet. Fortaſſis etiam eo virum bonum quadratum vocavit, quod undique aequalis ſit & ſui ſimilis. Nam cum duae omnino figurae ſint, omni ex parte aequales quadratum & rotundum, ut Simonides vocavit virum bonum quadratum, ita Horatius eundem teretem & rotundum nominavit.

Quiſnam igitur liber? ſapiens, ſibi qui imperioſus
Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent,
Reſponſare cupidinibus, contemnere honores
Fortis, & in ſeipſo totus teres atque rotundus
Externi ne quid valeat per leve morari
In quem manca ruit ſemper fortuna.

quem imitatus eſt Auſonius in eo carmine, quod vulgo tribuitur Virgilio.

—mundi inſtar habens, teres atque rotundus,
Externae ne quid labis per levia ſidat.

Medici quoque quadrata vocant corpora, firma & bene compacta, quaeque non facile offenduntur a rebus externis.

Πολλῶν δὲ γινομένων) Quaedam eorum, quae immittuntur a fortuna, cum laeta, tum triſtia, ita exigua ſunt,

ſunt, ut nihil momenti habeant, neque ad felicitatem, neque ad infelicitatem. Quaedam habent quidem momenti aliquid, ſed tamen nulla eſt tanta calamitas, quae virum bonum infelicem poſſit efficere.

CAPUT IX.

Τὰς δὲ τῶν ἀπογόνων τύχας) Hoc capite explicat eam quaeſtionem, quam paulo ſupra propoſuerat: ecquid poſterorum fortunae ad mortuos pertineant, eoſque afficiant, an minus. In qua pertractanda primum ponatur a nobis, animos hominum eſſe immortales. Nam fruſtra haec omnia quaererentur, ſi animi cum corporibus interirent. Secundo, plures eſſe & diſtinctas hominum mentes: non, ut quidam volunt, unam omnium. Nam ſic quoque poſita immortalitate, ut eam Averroes, & quidam alii ponunt, id eſt, ita ut poſt mortem nihil ſuperſit Platonis aut Socratis proprium, inanis omnino haec & ſupervacanea quaeſtio eſſet. Neque laborandum eſt, etiamſi haec naturalibus argumentis probare nequeamus, neque fortaſſis diſſolvere rationes quaſdam, quas afferunt ii, qui contrarias opiniones tuentur. Naturalis enim omnium gentium conſenſus multo plus ponderis apud nos, quam omnia iſtorum argumenta, habere debet.

Φήμη δ' οὔποτε πάμπαν, &c.

Neque quicquam eſt aliud gigantum more bellare cum Diis, quam repugnare naturae, & inſitas ab ea in omnium animis opiniones acutis & captioſis ac fallacibus concluſiunculis velle ſubvertere. Itaque ut ſenes illi Troiani apud Homerum dicebant, pulchram quidem & elegantem eſſe Helenam, ſed tamen ablegandam & remittendam ad ſuos, ne exitio eſſet civitati: ita nos, ſi quando offeretur nobis ab iſtis acutum aliquod argumentum, quo colligatur, aut Deum non cognoſcere res ſingu-

ſingulas, aut non curare humana, aut animos interire una cum corporibus, aut ſi quid ſuperſit, commune quiddam eſſe, & ut unum ſolem, ita unam eſſe omnium mentem, aut alia aliqua venenata peſtifera opinio, quaſi melle ita ſpecie quadam doctrinae & eruditionis illita, reſpondemus: Ingenioſus quidem es, o bone, & eruditus, & in diſputando potens: ſed habe tibi iſtas praeclaras rationes tuas: ego eas, ne mihi exitioſae ſint, admittere in animum meum nolo. Accipite enim optimi & graviſſimi viri, qui non diſcendi aliquid ex me, qui vobis doctrina inferior ſum, ſed, ut ego quidem interpretor, honoris mei & veſtrae cuiuſdam erga me benevolentiae cauſſa, auditorium hoc quotidiana veſtra praeſentia cohoneſtare dignamini, voſque ſtudioſiſſimi adoleſcentes, quos ea, quae hic ex me auditis, vita & moribus expreſſuros eſſe confido. Accipite praeclaram & immortali memoria dignam ſummi Philoſophi Ariſtotelis ſententiam, quam in omnibus huius generis diſputationibus teneatis, quam ſequamini, ad quam ſenſus cogitationeſque veſtras perpetuo dirigatis. Ex illius enim divini hominis pectore, tanquam ex auguſtiſſimo quodam ſapientiae ſacrario atque adyto haec prodierunt, quae primo Ethicorum ad Eudemum leguntur. Προσέχειν οὐ δεῖ πάντα τοῖς διὰ τῶν λόγων, ἀλλὰ πολλάκις μᾶλλον τοῖς φαινομένοις. Convertam haec in latinum ſermonem: utinamque poſſem in omnes omnium populorum linguas convertere, atque in omnium hominum animis, ita ut nunquam delerentur inſculpere. *Non ſemper neque omnibus in rebus aſſentiendum eſt iis, quae rationibus & argumentis probantur; imo potius ea plerumque tenenda, quae communi hominum ſententia comprobantur.* Quid enim eſt tam falſum tamque abhorrens a vero, ut non ad id probandum ab ingenioſis, & exercitatis hominibus argumenta excogitari queant? Nihil eſt tam molle,

le, tam tenerum, tam flexibile, tam cereum, quam oratio, neque quicquam eſt tam abſurdum, quin dicendo probabile fieri, neque tam verum & exploratum, quin dicendo in dubium vocari, aut etiam coargui queat. Quam multa collegiſſe olim Meto Athenienſis dicitur, quibus oſtenderet, coelum ſtare, terram autem perpetuo moveri? Quam certo crediderunt veteres Solem a Luna proximum eſſe? Quam firme ſibi perſuaſerant, e quinque terrae partibus duas extremas ob frigus, mediam ob calorem immoderatum eſſe inhabitabilem? Quae tamen falſa eſſe poſtea conſtitit. At rationes, quibus ea efficiebant, neceſſariae illis temporibus videbantur. Videſne unquam in denſa & tenebroſa nocte accenſam aliquam facem e longinquo loco micantem? Illam igitur, quamvis diſſitam, videbatis: neque tamen quicquam in illo longo interiecto inter oculum veſtrum & facem, denſis obſito tenebris ſpacio, videre poteratis. Idem putatote animis accidere. Saepe animus noſter veritatem alicuius enunciationis, tanquam eminus fulgentem ac collucentem videt: etiamſi propter illam, qua circumfuſus eſt caliginem, videre ea, quae intermedia ſunt, & per quae ad eam pervenitur, non poteſt. Ut igitur ſi quis tibi ſophiſta probare vellet te hominem non eſſe, aut canem, qui eſſet pater, idemque eſſet tuus, iccirco eſſe patrem tuum, etiamſi fallacibus illis ſyllogiſmis propter dialectices imperitiam reſpondere non poſſes, non tamen demovereris a cognita veritate, neque haberes fidem iis, quae ab eo concluderentur: ita ſi quis aliquam tibi impiam ſententiam confirmare argumentis velit: etiamſi non poſſis, quae ab eo proponuntur, diſſoluere, permanere tamen, ac perſtare debes in eo, quod verum eſſe tot iam ſaeculis perpetua omnium gentium conſenſio comprobavit. Si iter aliquod ingreſſurus, duas videres vias, quae eodem

eodem ferrent, verum unam expeditam, planam, tutam, & eo quo conſtituiſſes, ſine ulla erratione ducentem: alteram tortuoſam, aſperam, periculoſam, & quam qui ſequerentur, propter varios & multiplices anfractus ſaepe aberrarent, dubitares, utram potius eligeres? Duae ſunt viae, quibus hominibus ad aliquam cognitionem Dei & animi ſui pervenire poſſe ſe putant: aut enim eo contendunt diſputando, & cur quicquam ita ſit, ſubtiliter inquirendo: aut ſine ulla dubitatione credendo & aſſentiendo iis, quae maiores ſummo conſenſu, partim naturali lumine cognita partim divinitus inſpirata tradiderunt. Illam qui ſecuti ſunt, omnibus ſaeculis in varios ac multiplices errores inciderunt. At haec illorum ſignata eſt & impreſſa veſtigiis, quos in coelum ſublatos veneramur & colimus. Illam igitur relinquamus, hanc ſequamur: maneatque ac fixum ſit hoc, quicquid contra dicatur, neque mori animos, & ſuam cuiuſque eſſe, etiam poſt funus, propriam mentem a ceteris ſeparatam atque diſtinctam. Quibus poſitis id quod ab Ariſtotele proponitur, conſideremus.

Quid vere de hac quaeſtione dici queat. Pertinentne ad quemque ea quae, ipſo mortuo, liberis, propinquis, amicis eveniunt? Et, eſtne in mortuis eorum ſenſus aliquis?

Omnes dubitationes aut experientia aut ratione explicantur. Hic experientiae locus non eſt. Rationibus igitur agendum eſt.

Rationes autem prope eſſe tantum probabiles poſſunt. Probabilia autem ſunt, ait Ariſt. 1. top. &c.

Omnes homines videntur quodammodo putare, ea quae poſt ſe futura ſunt, ad ſe pertinere. Alioqui enim negligerent famam. De qua optimus quiſque maxime laborat. Dictum Antigonae apud Sophoclem. Et Cicero ad Atticum.

Et

Et declarant teſtamenta, fidei commiſſa, ſubſtitutiones, tutorum dationes, eam eſſe hominum opinionem.

Immo vero odioſiſſimae ſunt, & nefariae habentur voces quaedam eorum, qui ſignificabant, ſe quid poſt mortem ſuam eventurum eſſet, non laborare; qualis eſt illa, Ἐμοῦ θανόντος γαῖα, *&c.*

Ex ſapientibus antiquiſſimum habitum eſt genus poetarum. Itaque deſpicienda non ſunt quae ab eis dicuntur.

Apud Virgilium Dido veretur manes mariti; ideoque dubitat Aeneae nubere. Itaque Annae neceſſe fuit adverſus illam opinionem diſputare. Id cinerem, &c.

Anchiſes mortuus admonet Aeneam, &c.

Me pater Anchiſes, quoties humantibus umbris,
Nox operit terras, quoties aſtra ignea ſurgunt,
Admonet inſomnis, & turbida terret imago.

Eodem pertinet exemplum Proteſilai.

Quanquam autem haec figmenta ſunt, ſunt tamen figmenta ſapientiſſimorum hominum, non vana & inania: ſed utilia ad inſtituendam vitam.

Quod ſi poetica parum habent auctoritatis, valeant tamen aliquid verba Cyri morientis apud Xenophontem, & ſimilia.

Iuſtinianus ait eam mulierem, ſuſceptis ex priore matrimonio liberis, &c.

Ergo iudicat ſenſum eius rei ad maritum pervenire.

At Ariſtoteles 3. περὶ ψυχῆς, *memoriam, amorem, odium, & ſimilia adimit animis a corpore ſeparatis. Sed ibi loquitur* φυσικῶς, *in his autem libris ſequitur id quod ab omnibus creditur: quodque etiamſi, cur ita ſit, oſtendi non queat, mordicus tamen tenendum eſt.*

Sed iis omiſſis, quaeramus, quid Chriſtianis tenendum ſit.

Et de beatis quidem, exiſtimo eos videre ea quae a nobis fiunt: & gaudere cum quid a nobis bene fit.

Nam cum videant videntem omnia, in eo vident omnia.

Gau-

Gaudent autem, bene agentibus nobis: quia caritas in eis nunquam extinguitur. Et cum adſidue preces pro nobis fundant, ignorare non poſſunt, quomodo nobiſcum agatur.

Et quanquam ad ipſorum felicitatem, quae omni ex parte cumulata eſt nihil adiici poteſt, additur tamen aliquid ad gloriam, cum a nobis honos illis exhibetur; cumque nos, illorum exemplo incitati, per ipſorum veſtigia gradimur.

Nam & Angeli gaudent, cum quis a turpitudine vitiorum ad meliorem vitae viam redit.

Neque tamen quicquam detrahitur de illorum beatitudine, ſi ſecus eveniat. Si quis enim ipſorum videret omnem ſtirpem ſuam iuſto Dei iudicio ad inferos detrudi, ne tantulum quidem ob eam rem angeretur. Sunt enim effecti unum cum Deo. Ita ut voluntas ipſorum a Dei voluntate nullo modo diſcrepare poſſit.

Qui adhuc expiantur, ea quae ſcire ipſorum intereſt, Deo relevante, cognoſcunt.

Qui aeternis ſuppliciis addicti ſunt, caritate omni carent. Itaque bona aliena nihil de ipſorum infelicitate detrahunt. Si quis tamen ipſorum exemplo adductus. aut eorum culpa corruptus, in idem exitium pertrahatur: creſcit eorum infelicitas: & hoc eſt quod dives ait in Evangelio, &c.

Beatis aliquid accedere poteſt ad gloriam. De beatitudine ipſorum nihil detrahi poteſt. Damnatis nihil decedere poteſt de miſeria. Ad poenam acceſſio aliqua fieri poteſt.

Omnia ſubiecta ſint iudicio Eccleſiae.

CAPUT XII.

Διωρισμένων δὲ τούτων) Etſi quaeſtio, quae hic tractatur, non eſt magni momenti (de vocabulis enim potius, quam de rebus, inſtituta eſt) non caret tamen aliqua obſcuritate: opuſque eſt perſpicaci, & acuto ingenio ad propriam vim harum vocum penitus pervidendam.

Ad ſummam autem, quaeritur, ſitne felicitas quiddam laudabile, an honore potius, & cultu ac veneratione dignum. Et concluditur eam eſſe ſuperiorem, ac divinorum eo toto genere bonorum, cui laus tribuitur: itaque ſuſcipiendam potius & colendam, quam laudandam videri. Haec autem ut planius & apertius intelligantur ſciendum eſt eſſe quoſdam quaſi gradus in rebus bonis, per quos ad ſummum, id eſt ad felicitatem pervenitur. Primum enim requiritur δύναμις, id eſt, poteſtas. Nam quae non poſſunt ea exercere, in quibus conſiſtit felicitas, ut beſtiae, aut nondum poſſunt, ut pueri, eis felicitatem non tribuimus. Verum αἱ δυνάμεις, quae quidem proprie eo nomine vocantur, neque laudantur, neque vituperantur. Inſunt enim a natura: & nihili ſunt niſi perducantur ad habitum. Neque laudatur quiſquam, quod iuſtus aut temperans, aut fortis eſſe poſſit, ſed quod ſit. Secundum igitur locum obtinent ἕξεις, id eſt, habitus, ut virtutes: eaeque iam laudabiles ſunt. Itaque & virtutem ipſam, & virtute praeditos homines laude, ac commendatione dignos putamus: Haec Ariſtoteles hoc loco non tam accurate diſtinguit. Sed virtutes quoque ipſas numerat inter δυνάμεις, quatenus cum actionibus conferuntur. E virtutibus prodeunt ἔργα, id eſt, opera, ſive actiones, quas, ubi egregiae ac ſingulares extiterunt, non tantum, ἐπαινοῦμεν, id eſt, laudamus, verumetiam ἐγκωμιάζομεν, id eſt, publica quadam & ſolenni laudatione celebramus. Intereſt enim hoc ἔπαινος & ἐγκώμιον: quod ille ἐπ' αἴνῳ, id eſt, in nudo, & ſimplici ſermone poſitus eſt: unde & nomen ductum videtur. αἶνος enim quamvis uſitate ſignificat fabulam, tamen apud veteres accipiebatur ſimpliciter pro quocunque ſermone, ut & μῦθος: eodem videlicet modo, quo apud Latinos fabulari eſt loqui, & confabulari, colloqui. Homerus.

Ὡς γε'

Ω᾽ γέρον, αἶνος μὲν τοι ἀμύμων, ὃν κατέλεξας.

At ἐγκώμιον ἀπὸ τῆς κώμης, id eſt, a pago, ſeu vico dictum eſt, quod vicatim egregia facinora cani ac celebrari ſolerent. Quod ſi quis toto vitae tempore in perpetua virtutis exercitatione, ſine ullo impedimento verſetur, idemque & opes habeat, quae, ut vere ac ſapienter ait Ulixes Homericus αἰδοίους, id eſt, venerabiles homines efficiunt, & liberos, & amicos ſe dignos, & carus ſit civibus ſuis, & ſit eximia quadam dignitate formae, & optima valetudine, ac ſenſibus integris, & in ſuis ac ſuorum rebus aut nunquam, aut non ſaepe, neque in rebus magni momenti fortunam experiatur adverſam: hunc nos non, ut hominem laudabimus ac celebrabimus, ſed ut Deum quemdam, aut certe ut hominem Deo ſimillimum, colemus, ſuſpiciemus, admirabimur. Atque hoc eſt, quod Ariſtoteles felicitatem οὐ τῶν ἐπαινετῶν, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν τιμίων eſſe dicit. Quare teneamus hoc: bonorum quaedam eſſe inferiora laude, ut δυνάμεις: quaedam digna laude, ut virtutes & praeclaras actiones: ſiquidem & ἐγκώμιον laus quaedam eſt, ſed publica: quaedam ſuperiora omni laude, & admiranda potius ac colenda, quam laudanda, ut felicitatem. Nunc Ariſtotelem audiamus.

Δῆλον γὰρ ὅτι τῶν γε δυνάμεων) Non eſſe τῶν δυνάμεων, vel ex eo intelligi poteſt, quod eſt ἐνέργεια. nulla autem δύναμις eſt ἐνέργεια. Videtur autem Ariſtoteles hoc loco nomen τῶν δυνάμεων porrigere καὶ πρὸς τὰς ἕξεις. quatenus αἱ ἕξεις cum ipſis operibus conferuntur.

Ἐκ τῶν περὶ τοὺς θεοὺς ἐπαίνων) Laudes quae vulgo diis tribui ſolent, ridiculae ſunt, & multo infra ipſorum maieſtatem, cum referantur ad beneficia, quae ipſi homines contulerunt. Ut cum Iovem vocant: κτήσιον, ἐπικάρπιον, χαριδότην. Plutarchus ςωϊκοῖς ἐν ἀντιώμασι. Dionyſius ἐν τῷ περὶ τῶν πανηγυρικῶν de deorum lau-

laudationibus loquens, Ὁ δὲ τόπος, inquit, σχεδὸν συμπληρωθήσεται ἐξ ὧν ἕκαστος ἢ εὗρεν, ἢ παρέσχε τοῖς ἀνθρώποις.

Μακαρίζομεν καὶ εὐδαιμονίζομεν) Μακαρισμὸν καὶ εὐδαιμονισμὸν, nomine tantum differre, re autem ipſa idem eſſe, docet ipſemet primo rhetoricorum, qui locus videndus eſt. Continet enim paulo pleniorem harum rerum explicationem. Sunt & quaedam huc pertinentia apud Alexandrum in libro περὶ εἱμαρμένης.

CAPUT XIII.

Ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις) Vetus opinio eſt, a multis clariſque confirmata ſcriptoribus. Ariſtotelis librorum duo genera fuiſſe: unum ἀκροαματικὸν, alterum ἐξωτερικόν. Atque ἀκροαματικοὺς quidem libros limatius, & accuratius ſcriptos fuiſſe aiunt; ἐξωτερικοὺς autem craſſius & accommodatius ad populi captum. Ad hanc diviſionem reſpicens Lucianus in dialogo, qui inſcribitur βίων πρᾶσις, ita inducit colloquentes Mercurium, & eum qui Ariſtotelis vitam licitabatur. Αγο. ποῖος δέ τις ἐστί; Ερ. μέτριος, ἐπιεικὴς, ἁρμόδιος τῷ βίῳ, τὸ δὲ μέγιστον, διπλοῦς. Αγο. πῶς λέγεις; Ἑρ. ἄλλος μὲν ὁ ἔκτοσθεν φαινόμενος, ἄλλος δὲ ὁ ἔντοσθεν εἶναι δοκεῖ, ὥστε ἢν πρίῃ αὐτὸν, μέμνησο τὸν μὲν ἐσωτερικὸν, τὸν δὲ ἐξωτερικὸν καλεῖν. Eandem diviſionem confirmare videtur epiſtola Alexandri ad Ariſtotelem, in qua quaeritur divulgatos eſſe ab eo acroamaticos libros. Videtur enim exotericos tantum divulgari ſolitos, acroamaticos autem tantummodo cum ſecretioribus, & interioribus diſcipulis communicari. Sed & Plutarchus eandem diviſionem agnoſcit. Cicero quoque lib. 5. de finibus: *De ſummo autem bono, quia duo genera librorum ſunt: unum populariter ſcriptum, quod* ἐξωτερικὸν *appellabant: alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt non ſemper idem dicere videntur.* Et eodem pertinere videtur diviſio illa, quae a Simplicio in categorias

gorías ex Alexandri Aphrodiſienſis ſententia traditur, εἰς ὑπομνηματικὰ, καὶ συνταγματικὰ, in quo tamen a Cicerone diſcrepant. Gellius etiam multa de eo diſſerit lib. 20. cap. 4. At Ioannes Sepulveda in tertium politicorum eam omnino damnat & reiicit, fretus duobus argumentis, quod Laertius eius nullam mentionem faciat, & quod Ariſtoteles quoſdam libros accuratiſſime ſcriptos videtur interdum vocare ἐξωτερικοὺς, ut τοὺς τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ τοὺς περὶ ψυχῆς, & hos Ethicorum ad Nicomachum. Itaque affirmat omnes libros ab Ariſtotele ἐξωτερικοὺς vocari, qui ſunt extra ſcriptionem ab eo tunc inſtitutam. Ego Sepulvedae facile reſponderi poſſe puto, & veterum ſententiam ſequor.

Δοκεῖ γὰρ ἐν τοῖς ὕπνοις) Sic in libro de ſomno & vigilia. τὸ δὲ ἔργον τὸ αὐτοῦ ποιεῖ τὸ θρεπτικὸν μόριον ἐν τῷ καθεύδειν μᾶλλον, ἢ ἐν τῷ ἐγρηγορέναι. τρέφεται γὰρ καὶ αὐξάνεται τότε μᾶλλον.

Καὶ ταύτῃ βελτίω) Plato lib. 9. de Repub. Cicero lib. 1. de divinatione. *Vide quid Socrates in Platonis politia loquatur, dicit enim: Cum dormientibus ea pars animi, quae mentis & rationis eſt particeps, ſopita langueat, illa autem, in qua feritas quaedam ſit, atque agreſtis immanitas, cum ſit immoderato obſtupefacta potu, atque paſtu, exultare eam in ſomno, immoderateque iactari. Itaque huic omnia viſa obiiciuntur a mente ac ratione vacua, ut aut cum matre corpus miſcere videamur, aut cum quovis alio vel homine, vel deo, ſaepe bellua, atque etiam trucidare aliquem, & impie cruentari, multaque facere impure, atque tetre cum temeritate, atque impudentia. At qui ſalubri & moderato cultu, atque victu qvieti ſe tradiderit, ea parte animi, quae mentis & conſilii eſt, agitata & erecta, ſaturataque bonarum cogitationum epulis, eaque parte animi, que voluptate alitur, nec inopia enecta, nec ſatietate affluenti, quorum utrumque praeſtringere aciem mentis ſolet, ſive deeſt naturae quippiam, ſive abundat atque effluit, illa etiam tertia parte animi, in qua irarum exiſtit ardor, ſedata atque reſtin-*

 cta,

ꝏa, tum eveniret, duabus animi temerariis partibus compreſſit, ut illa tertia pars rationis & mentis eluceat, & ſe vegetam ad ſomniandum acremque praebeat. Tum ei viſa quietis occurrent tranquilla atque veracia. Zeno quantum intereſſe iudicaret inter ſomnia flagitioſorum, & τῶν προκοπτόντων ἐπ᾽ ἀρετῇ diſce ex Plutarcho, ἐν τῷ πῶς αὔτις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ᾽ ἀρετῇ. Cicero de ſomnio Scipionis. *Fit enim ſaepe fere, ut cogitationes ſermoneſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit* Ennius, *de quo videlicet ſaepiſſime vigilans ſolebat cogitare & loqui.* Claudianus:

Omnia quae ſenſu voluuntur vota diurno,
Pectore ſopito reddit amica quies.
Venator defeſſa toro cum membra reponit,
Mens tamen ad ſylvas, & ſua luſtra redit.
Iudicibus lites, aurigae ſomnia currus,
Vanaque nocturnis meta cavetur equis.
Furto gaudet amans, permutat navita merces,
Et vigil elapſas quaerit avarus opes.
Blandaque largitur fruſtra ſitientibus aegris
Irriguus gelido pocula fonte ſopor.
Me quoque Muſarum ſtudium ſub nocte ſilenti
Artibus aſſuetis ſollicitare ſolet.

Finis Commentariorum in lib. I.
Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM SECUNDUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

COMMENTARIUS.

UT ſuperiore libro nulla alia de re, quam de felicitate dictum eſt ; ita hic nihil aliud quam virtutis explicationem continebit . Cum enim docuerimus ad felicitatem in virtute plurimum eſſe momenti , quicunque iter ad felicitatem commonſtrare vult , ei neceſſario virtutis pervidenda , & pertractanda natura eſt . Igitur communem virtutis definitionem e fine ipſo ſuperioris libri didicimus,ubi dicebat Ariſtoteles ἕξεων τὰς ἐπαινετὰς ἀρετὰς λέγεσθαι . Reciprocantur enim haec inter ſe , ut & omnis virtus ſit habitus laudabilis, & omnis habitus laudabilis, virtus. Sed virtutum aliae cognitione, aliae actione cernuntur . Cum autem in omni diſputatione , quae ratione , & via inſtituitur , a facilioribus ordiri debeamus , & facilior ſit virtutum moralium tractatio, quam earum , quae ſitae ſunt in ſuperiore animi parte , de moralibus prius diſſerendum videtur . Quare Ariſtoteles ab hoc libro uſque ad ſextum de virtutibus moralibus differet , libro ſexto τὰς διανοητικὰς explicabit .

Didiciſtis autem e Logicis , e primo Phyſicorum , Genus eſſe prius ſpecie, & niſi cognito genere ſpeciem cognoſci non poſſe : qua propter in docendo ſemper a communioribus, ad minus communia progredi oporte-

re. Et notum, Ariſtotelem, cum in Analyticis de Demonſtratione diſputare inſtituiſſet, antequam ad eam accederet, ſyllogiſmi naturam in genere totis duobus libris ſibi enuncleandam putaſſe. Ita igitur hic quoque prius, quam ad ſingulas virtutes morales perveniat, quaſi fundamentum quoddam totius huiuſce diſputatationis communem virtutis naturalis definitionem reperiendam ſibi, & reliquis partibus, ut ita dixerim, ſubſternendam eſſe duxit.

Hunc autem librum, ut omnia facilius intelligantur, veterem morem ſecuti tres in partes dividimus. Quarum in prima traditur, quae ſit origo moralis virtutis, & quomodo ea gignatur in nobis. In ſecunda eiuſdem virtutis definito. In tertia diſtributio eiuſdem in ſpecies; & tum uniuſcuiuſque ſpeciei, tum vitiorum, quae ei adverſantur, brevis quaedam, & τυπώδης explicatio. Quod autem nonnulli de virtute ipſa in genere diſputari in hoc libro aiunt, aut id, quod verum eſt, non ſatis acute vident, aut id, quod intelligunt non ſatis diſtincte eloquntur. Non enim de virtute ἁπλῶς, ſed de virtute morali ſermo hic inſtitutus eſt, & definitio virtutis, quae hic tradetur non eſt communis, καὶ τῆς διανοητικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς: ſed τῆς ἠθικῆς propria, ut luce meridiana clarius ſuo loco videbitur. Ait Ariſtoteles.

IN CAPUT PRIMUM.

Διττῆς γὰρ ἀρετῆς οὔσης, τῆς μὲν διανοητικῆς, τῆς δὲ ἠθικῆς, καὶ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖστον, &c.) Cur ait τὸ πλεῖστον? quia quidam ingenii acumine praeſtantes ſine ope magiſtri, labore, & induſtria ſua rerum cognitionem conſequntur, ut de ſe ait Phemius apud Homerum.

Αὐτο-

Αὐτοδίδακτος δ' εἰμὶ, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας
Παντοίας ἐνέφυσε.

Verum id, ut alterius Homeri verbis utar,

——pauci, quos aequus amavit
Iupiter, aut ardens evexit ad aethera virtus
Dis geniti potuere.

maior pars hominum doctoris opera indiget. Sed ſive quis magiſtri ductu, ſive naturali bonitate ingenii ad ſapientiam perventurus eſt, *ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου*. Ac de experientia quidem recitabo verba Ariſtotelis, ex primo de ſapientia. *Γίγνεται δὲ ἐκ τῆς μνήμης ἡ ἐμπειρία τοῖς ἀνθρώποις. αἱ γὰρ πολλαὶ μνῆμαι τοῦ αὐτοῦ πράγματος μιᾶς ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσι. καὶ δοκεῖ σχεδὸν ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ ὅμοιον εἶναι ἡ ἐμπειρία. ἀποβαίνει δὲ ἐπιστήμη. καὶ τέχνη διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῖς ἀνθρώποις. ἡ μὲν γὰρ ἐμπειρία τέχνην ἐποίησεν, ὡς φησὶ Πῶλος ὀρθῶς λέγων, ἡ δὲ ἀπειρία τύχην.* Ipſa autem experientia indiget tempore. Unde & ſenes propter aetatem & longum rerum uſum prudentiores putantur, & apud Lacedaemonios ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerebant, & erant, & appellabantur *ſenes*: & apud Athenienſes primi rogabantur ſententiam, non qui genere, aut opibus praeſtarent, ſed qui annum quinquageſimum exceſſiſſent. Nota enim eſt illa, & celebrata vox: *τίς ἀγορεύειν βούλεται τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων.* Et ſummum Romae conſilium vocabant ſenatum, quod in id adlegerentur ſenes. Et iureconſulti teſtantur, ſemper in eadem Civitate ſenectutem venerabilem fuiſſe, l. ſemper in civit. D. de iure imper. In omni denique repub. bene inſtituta ſenum conſilio maxima quaeque adminiſtrantur. *Temeritas enim*, ut ait Cicero, *eſt florentis aetatis, prudentia ſenectutis*. Plura dicentur lib. 6. Praeclareque Iocaſta apud Euripidem.

Ὦ τέκνον, οὐχ ἅπαντα τῷ γήρᾳ κακὰ
Ἐτεόκλεες πρόσεστιν, ἀλλ' ἡμπειρία.

Εἶτ'

Ἔχει τι λέξαι τῶν νέων συμφώτερον. Sed & virtutes morales indigent tempore: longa enim conſuetudine opus eſt ad eas comparandas, ut oſtendit Ariſtoteles, cum ait, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται. ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεγκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. quod ipſum confirmat etiam lib. I. mag. mor. his verbis: ἡ δ' ἠθικὴ ἀρετὴ ἐντεῦθεν τὴν ἐπωνυμίαν ἔχει. εἰ δεῖ παράγραμμα λέγοντα τὴν ἀλήθειαν ὡς ἔχει σκοπεῖν. δεῖ δὲ, &c. Sunt enim eadem prope quae hic, ἔθος Latini conſuetudinem vocant ἦθος mores.

Ait Ariſtoteles, ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται. Saepe a veteribus quaeſitum eſt, quomodo pararetur virtus, natura, an doctrina, an conſuetudine. Quod M. Tullius ita expreſſit in Partitionibus orationis. *Quonam pacto virtus pariatur, naturane an ratione, an uſu*. Horatius bimembrem tantum hanc queaſtionem fecit in epiſtola ad Lollium, hoc verſu,

Virtutem natura paret, doctrinave donet.

Plato in Menone ita eandem quaeſtionem proponit. ἀλλ' ἔγωγε ἐκεῖνο ἀλλ' ἥδιστα ὅπερ ἠρόμην τὸ πρῶτον, καὶ σκεψαίμην, καὶ ἀκούσαιμι. πότερον ὡς διδακτῷ ὄντι αὐτῷ δεῖ ἐπιχειρεῖν, ἢ ὡς φύσει, ἢ ὡς τινὶ ποτὲ τρόπῳ παραγιγνομένης τοῖς ἀνθρώποις τῆς ἀρετῆς. Diſputatur & eadem de re in Protagora, & inter τοὺς Πλάτωνος νοθευομένους, unus eſt eodem argumento ſcriptus. Tractabo igitur hanc quaeſtionem ut potero, & quia me in ea tractanda quaedam non indigna veſtris auribus dicturum me eſſe confido; peto a vobis, ut me attente audiatis. Sed in hac tota diſputatione primum admoneo me *virtutis* nomine virtutem moralem intelligere, & de ea tantum loqui.

Qui igitur virtutem a natura eſſe volunt, his fere argumentis moventur. I. Ariſtoteles ſexto Ethic. videtur dicere mores ineſſe a natura: ita enim ſcribit, πᾶσι γὰρ δοκεῖ ἕκαστα τῶν ἠθῶν ὑπάρχειν φύσει πως, καὶ γὰρ δίκαιοι, καὶ σωφρονικοὶ καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ τ' ἄλλα ἔχομεν εὐθὺς ἐκ γενετῆς

II. Mul-

II. Multi ſapientiſſimi homines dixerunt, virtutem nihil eſſe aliud, quam naturam, ut Cicero cum alibi, tum apertiſſime primo de legibus his verbis. *Eſt autem virtus nihil aliud, quam in ſe perfecta, & ad ſummum perducta natura*. III. Omnium Philoſophorum ſententia ſummum bonum eſt ex natura vivere, quod ita expreſſit Cicero in eo, quem modo dixi libro. *Et certe ita ſe res habet, ut ex natura vivere, eximium bonum ſit. Itaque naturam vocant optimam ducem, & optimam magiſtram vivendi, & eam qui ſequuntur, nunquam aberrare*. Atque id etiam oraculo comprobatum dicitur. Et ſaepe ait Cicero, niſi pravis opinionibus a rectitudine abduceremur, fore ut ipſa nos ad beatam vitam natura perduceret. IV. Et refertur Muſonii dictum. ἄγει γὰρ ἡ ἑκάστου φύσις ἕκαστον πρὸς τὴν ἀρετὴν τὴν ἐκείνου.

Ariſtoteles tamen hoc loco aperte negat eas ineſſe a natura, idque multis argumentis docet. Neque deſunt argumenta, quibus probabiliter oſtendatur eam doctrinae comparari. Primum, quod optimi Poetae ita ſaepe de ea loquuntur, ut de re, quae doceri, diſcique poſſit. Ut Theognis, cum ait, ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλὰ διδάξεαι. Et Virgilius.

Diſcite iuſtitiam moniti, & non temnere Divos;

idemque alio loco:

Diſce puer virtutem ex me, verumque laborem.

Et idem ſignificaſſe videtur Horatius his verſibus:

Fervet avaritia, miſeraque cupidine pectus.
Sunt verba, & voces quibus hunc lenire dolorem
Poſſis & magnam morbi deponere partem.
Laudis amore tumes? ſunt certa piacula, quae te
Ter pure lecto poterunt recreare libello.
Invidus, iracundus, iners, vinoſus, amator,
Nemo adeo ferus eſt, ut non miteſcere poſſit
Si modo culturae patientem commodet aurem.

Cicero quoque lib. 10. epiſtolarum, ad Atticum ait, ſibi per-

perſuaderi non poſſe, quin virtus ſit διδακτόν. Et inter opuſcula Plutarchi, libellus quidam eſt hoc argumento, ὅτι διδακτὸν ἡ ἀρετή. Adde Laertii locum in Zenone, Διδακτήν τε εἶναι αὐτὴν (λέγω δὲ τὴν ἀρετήν) καὶ χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ τέλους φησὶ, καὶ κλεάνθης, καὶ ποσειδώνιος ἐν τοῖς προτρεπτικοῖς, καὶ ἑκάτων. ὅτι δὲ διδακτὴν δῆλον ἐκ τοῦ γίνεσθαι ἀγαθοὺς ἐκ φαύλων. Adde quod aut huius ipſius diſciplinae aliquis uſus eſt, aut nullus: ſi nullus quid in ea tempus fruſtra conterimus? ſi aliquis, quis tandem niſi ut bonos efficiat? Atque hoc e ſecundo cap. huius libri colligi poteſt.

Sed tamen, & multa dicuntur apud Platonem, tum in Protagora, tum in Menone, cur virtus διδακτὸν non ſit, & ex eo aperte intelligitur, quod longe aliud eſt de virtute diſputare, aliud virtutem exercere, & quod olim de Athenienſibus dictum eſt, eos *ſcire quidem, quae facienda eſſent, ſed facere nolle*. Idem de magna parte hominum dici poteſt. Et cap. 4. huius libri quiddam Ariſtoteles dicturus eſt, quod ad hanc rem valde pertinet.

Nunc, ut, quid hac tota de re vere dici poſſit, breviter tradamus, tenenda eſt haec ſententia. *Ad virtutem nos natura gignit, doctrina excitat, conſuetduo perducit*. Non eſt enim dubium, quin ſemina, & igniculi quidam virtutum inſint nobis a natura, uſque eo, ut naturali quadam inclinatione alium ad alias virtutes propenſiorem eſſe videamus. Atque hac de re loquitur Ariſtoteles lib. 6. & illa principia virtutes naturales, aut virtutes inchoatas vocat. Sed ſemina illa facile eliduntur niſi excolantur; igniculi illi facile extinguuntur, niſi foveantur. Ad naturam igitur doctrina accedat neceſſe eſt, ut a teneris, quemadmodum Graeci dicunt, unguiculis, doceatur puer, quae honeſta ſint, quaeque turpia: quae amare, ac perſequi, quae odiſſe, atque averſari debeat, ut aſſidue aures illius honeſta-

neſtatis, & officii praeceptis circumſonent, ut eos libros diligenter evoluat, quibus bene vivendi ratio traditur, ut eas hiſtorias perluſtret, quibus res a magnis, & praeclaris viris geſtae continentur, ut tenerum pectus, paulatim magis, ac magis ardore quodam imitandi ea, quae celebrari videt incaleſcat. Colloquatur etiam iiſdem de rebus cum aequalibus ſuis, & multo etiam magis, multoque ſaepius cum gravibus, ac bene moratis ſenibus, quorum voces, & conſilia non auribus tantum, verumetiam animo conbibat, ad quorum ſe praecepta componat, quorum revereatur auctoritatem. Baſilius, ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδός τίς ἐστιν ἐπὶ τὰ πράγματα. Ut enim vere dictum eſt a Menandro, *pravis ſermonibus bonos mores corrumpi*, quem verſum S. Paulus epiſtolae cuidam ſuae intexere dignatus eſt; ita non eſt dubium, quin graves, & honeſti ſermones multum valeant ad animos ad virtutem excitandos. Iubeatur etiam puer ille, quem ad virtutem formamus, atque inſtituimus, inſpicere in hominum vitam, & aut a patre, aut a magiſtro, aut a bono, & prudenti amico admoneatur, quae exempla fugere, quae ſequi debeat. Antigenidem olim muſicum celebrem aiunt perducere ſolitum diſcipulos ſuos, & ad audiendos eos, qui bene canerent, & ad eos, qui male, eiſque dicere: *Ita canere oportet*. Et ſeverus ille ſenex ex Adelphis eandem a ſe rationem in filio inſtituendo teneri ait.

Nihil praetermitto, inquit, *conſuefacio, denique*
Inſpicere tanquam in ſpeculum in vitas omnium
Iubeo, atque ex aliis ſumere exemplum ſibi.
Hoc facito, hoc fugito, hoc laudi eſt, hoc vitio datur.

Et Horatius eodem ſe modo a patre inſtitutum ait, cuius verſus, quoniam ſunt pulcherrimi, & optime oſtendunt, quomodo doceatur virtus, recitare non gravabor.

inſue-

inſuevit pater optimus hoc me
Ut fugerem, exemplis vitiorum quaeque notando,
Cum me hortaretur parens, frugaliter, atque
Viverem uti contentus eo quod mi ipſe paraſſet.
Nonne vides Albi, ut male vivat filius? uſque
Barrus inops, magnum documentum, ne patriam rem
Perdere quis velit, a turpi meretricis amore,
Cum deterrer, Sectani diſſimilis ſis,
Ne ſequerer moechas, conceſſa cum Venere uti
Poſſem: deprenſi non bella eſt fama Treboni
Aiebat ſapiens: viſato, quidque petitum
Sit melius, cauſſas reddet tibi, mi ſatis eſt, ſi
Traditum ab antiquis morem ſervare, tuamque
Dum cuſtodis eges, vitam, famamque tueri
Incolumem poſſim, ſimul ac duraverit aetas,
Membra animumque tuum nobis ſine cortice, ſic me
Formabat puerum dictis, & ſive iubebat
Ut facerem qu'd: habes auctorem, quo facias hoc.
Unum ex iudicibus ſelectis obiiciebat:
Sive vetabat, an hoc inhoneſtum, & inutile factum
Nec ne ſit addubites, flagret rumore mali cum
Hic, aut ille? avidus, vicinum funus ut aegros
Exanimat, mortiſque metu ſibi parcere cogit.
Sic teneros animos aliena opprobria ſaepe
Abſterrent vitiis.

Ac ne poetas modo id dicere putetis, indicabo ex quo fonte tum Terentius, tum Horatius illam docendae virtutis rationem hauſiſſe videantur. Plato igitur in Protagora eam & tradit, & commendat his verbis: Ἐπειδὰν θᾶττον συνίῃ τις τὰ λεγόμενα, καὶ τροφὸς, καὶ μήτηρ, καὶ παιδαγωγὸς, καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ περὶ τούτου διαμάχονται, ὅπως ὡς βέλτιστος ἔσται ὁ παῖς, παρ' ἕκαστον, καὶ λόγον, καὶ ἔργον, διδάσκοντες, καὶ ἐνδεικνύμενοι, ὅτι τὸ μὲν δίκαιον, τὸ δὲ ἄδικον, καὶ τόδε μὲν καλὸν, τόδε δὲ αἰσχρὸν, καὶ τόδε μὲν ὅσιον, τόδε δὲ ἀνόσιον, καὶ τάδε μὲν ποίει, τάδε δὲ μὴ ποίει. Sic Lacedaemonii ſolebant Helotas

lotas, quibus pro mancipiis utebantur, ebrios in conviviis liberis ſuis proponere, ut alieno exemplo pueri averterentur ab ebrietate cum viderent quanta in ea ineſſet turpitudo. Sic Socrates ſuadebat adoleſcentibus, ut cum ira excanduiſſent inſpicerent ſe in ſpeculo, ut cum viderent quantam oris diſtortionem, ac depravationem efficeret ira, ex eo intelligerent, maiorem etiam in animo fieri. Sic Zeno ſaepe ducebat diſcipulos ſuos ad audiendos muſicos, & iubebat eos cogitare, cum tam pulchra exiſteret harmonia ex vocum, fidiumque concentu, quanto pulchrior eſſet illa, quam efficerent partes animi rationi obedientes, & inter ſe concinentes, ac conſentientes. Ita igitur docetur virtus tradendis praeceptis & exemplis proponendis, eſtque virtus quodammodo διδακτὸν, recteque Perſae ei ex liberis regiis, qui maximus eſſet natu, & mortuo patre regnaturus, adhuc puero virtutis magiſtros dabant. Ita enim tradit Plato in Alcibiade primo quatuor ei magiſtros ex omni Perſarum gente delectos ſolitos dari, unum, qui ſapientiſſimus, alterum, qui iuſtiſſimus, tertium, qui temperantiſſimus, quartum, qui fortiſſimus videretur. Primus docebat eum, quomodo Deus colendus eſſet, & quod eſſet regis officium. Secundus, ut vera ſemper diceret, neque ulla re ad mentiendum adduceretur. Tertius frenandas eſſe cupiditates, ſervos enim eſſe omnes, qui ſequerentur voluptatem. Quartus fortiter ſubeunda eſſe pericula, & honeſtam mortem turpi vitae anteponendam. Ergo & inchoatur a natura virtus, & doctrina promovetur, ſed haec duo nihil efficiunt, niſi acceſſerit conſuetudo. Quare ut ſummatim totam hanc diſputationem comprehendamus, virtutis principia naturae debentur, doctrinae progreſſus, conſuetudini perfectio. Nunc Ariſtotelem audiamus.

IN CAPUT II.

Επεὶ οὖν) Huius capitis ſumma eſt ; cuiuſmodi eſſe debeant actiones, quae gignendae virtuti efficienter antecedunt. Initio autem ait neceſſario hic diſputandum eſſe de actionibus, quod haec Philoſophiae pars, non ut caeterae, ad cognitionem referatur, ſed ad actionem. Ait οὐ θεωρίας ἕνεκα. quaedam diſcimus tantum ut ſciamus, non etiam ut agamus, qualia ſunt illa, quae canit Iopas apud Virgilium,

Unde hominum genus, & pecudes, unde imber, & ignes,
Quid tandem oceano properent ſe tingere ſoles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obſtet.

Et quae Horatius complectitur his verſibus:

Quae mare compeſcant cauſſae, quid temperet annum,
Stellae ſponte ſua, iuſſaeve vagentur, & errent.
Quid premat obſcurum lunae, quid proferat orbem.
Quid velit, & poſſit rerum concordia diſcors.

Atque eiuſmodi omnia damnabat Socrates, eoſque qui in eis multam operam ponerent, inſanire dicebat, tribus argumentis quae leguntur apud Xenophontem 1. ἀπομνημονευμάτων. Quaedam alia diſcimus, non tantum, ut intelligamus, ſed multo etiam magis, ut exerceamus, cuiuſmodi ſunt, quae in morali, & politica philoſophia traduntur. οὐ γὰρ ἵν' εἰδῶμεν. Nihili enim eſt virtutis cognitio, niſi eam eiuſdem exercitatio conſequatur, ut multis locis tradit Ariſtoteles, quorum aliquot & citantur; & tractantur pulcherrime a Themiſtio in oratione, qua gratias agit Imperatori, a quo in ſenatu laudatus fuerat, ipſumque Imperatorem vere Philoſophum eſſe oſtendit. Imo vere turpior etiam, & maiori reprehenſione dignus videtur is, qui virtutem noverit, deque ea ſplendide, ac magnifice diſſerat, nihilo-

nihilominus tamen in coeno vitiorum volutatur : ut graeci dicunt , *ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἕλκεσι βρύων* .

Πῶς πρακτέον αὐτάς) Graeci , ac praecipue Attici talibus eiuſdem vocis repetitionibus gaudent . *πράττειν πράξεις* , ut hic , & ſtatim *λόγον λέγεσθαι μέμφεσθαι μέμψιν*. Ariſtoph. *μέμψιν δικαίαν μέμφομαι ταύτην , ὀνειδίζων ὄνειδος* . Eurip. *καί γέ μοι τ' ὄνειδος ἐξωνείδισας* . Sic *νικᾶν νίκην , βιοῦν βίον* , & ſimilia . Latini eos in quibuſdam imitantur , ut cum dicunt , ludum lude . Terentius :

Quia conſimilem iam olim luſerat ille ludum .

Horatius :

Fortuna ſaevo læta negotio &
Ludum inſolentem ludere pertinax .

Sic vivere vitam . Terentius:

Nam ego vitam duram , quam vixi adhuc
Prope iam excurſo ſpacio mitto .

Gaudere gaudium . Idem :

Nam hunc ſcio mea ſolide ſolum gaviſurum eſſe gaudia.

Dolere dolore . Virgilius :

Et noſtro doluiſti ſaepe dolere .

Quanquam hoc quidem paulo aliud eſt, ſed hoc loco dicere non poſſumus , *quomodo agendae ſint actiones* , potius *quomodo ſuſcipiendae*, aut *quomodo obeundae*. Lambinus exercendas dixit , quod loquendi genus & barbarum eſſe , & ineptum puto .

Τὸ μὲν οὖν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον) Commune hoc inquit eſt omnibus actionibus,quae ad virtutem gignendam quaſique procreandam valent, quod eas rectae rationi conſentaneas , ac convenientes eſſe oportet , nam ſi aliae forent , vitium , non virtutem gignerent ; ſed quomodo poterit rectae rationi convenienter agere is, qui nondum rectae rationis uſum conſecutus eſt, ut puer : aut is , in quo praeter naturam ratio ancillatur, & ſervit cupiditati , ut vitioſus ? Reſpondendum eſt idcirco pueris magiſtros , & monitores dari , ut qui ſuo

L con-

conſilio nondum valent, alienum ſequantur, donec in ipſis procedente aetate, & uſu rerum recta illa ratio adoleſcat. Vitioſi quoque poſſunt recte monentibus parere, donec paulatim excutiant iugum cupiditatis. Et praeterea vix unquam ita oppreſſa eſt in homine ratio, ut non aliquo modo videat, quid rectum ſit; cum autem libera ſit in eo voluntas, paulatim poteſt abducere ſe a vitio, & ad honeſtas actiones animum applicare. Cum autem duo ſint, quae impediant homines a virtute, difficultas quaedam, & moleſtia, quae videtur ineſſe in honeſtis actionibus, & voluptatis titillatio, quae turpes actiones plerumque comitatur, aſſuefaciendo ſe ad honeſte agendum, utrique incommodo ſubvenitur; nam & quae initio dura, & difficilia videntur, molliora in dies, & faciliora fiunt, & viri facti ſpernimus eos cibos, quibus pueruli capiebamur; ita virtute confirmatus, & corroboratus animus, omnes turpium voluptatum illecebras facile reſpuit: magna eſt enim vis conſuetudinis, recteque dicebat Evenus, ut eſt in ſeptimo horum librorum eam τελευτῶσαν φύσιν εἶ). Itaque Socrates admonebat adoleſcentes, ut ſibi proponerent eam vitam, non quae ſuaviſſima videretur, ſed quae honeſtiſſima eſſet, eandem enim adhibita conſuetudine ſuaviſſimam fore. Conſuetudo enim, ut ait Lucretius, *concinnat amorem*. Et conſtat illius incredibilem quandam eſſe vim in omnibus animi partibus. In ea, qua alimur, ut conſtat ex iis, qui longo uſu aſſecuti ſunt, ut venenis non modo non laederentur ſed etiam alerentur quod de Mithridate legitur, in quem Martialis.

Effecit poto Mithridates ſaepe veneno, &c.

In ſenſibus enim, ut pictores, & muſici oſtendunt, quorum illi primo aſpectu multa vident, quae omnes alios fallunt, hi ſentiunt etiam minima vocum diſcrimina, quae percipere nullus, niſi qui habet aures exercita-

citatas, poteſt. In mente denique ipſa. Unde qui mendaciis aſſueti ſunt, facile eis tanquam veris aſſentiuntur, ut eſt in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Ὑπερκείσθω) Si hoc rectum eſt, ſignificat, *differatur in alium locum*. Sed & ſcholiaſtes graecus, & omnes Latini legunt, ὑποκείσθω, idque melius videtur.

Ὕστερον) nimirum lib. 6.

Πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετάς) multi libri veteres, πρὸς τὰς ἀρετάς, quod probo, nomine enim, τῶν ἀρετῶν, hic αἱ ἠθικαὶ tantum intelliguntur.

Ἐκεῖνο δὲ) Repetit id, quod ſaepe iam dixit, ſubtilitatem in his rebus exigendam non eſſe.

Ὑπὸ παραγγελίαν) praeceptum, rara vox, & cuius non multa exempla reperias.

Πίπτει) in aliis libris ὑποπίπτει, idque aliquanto venuſtius videtur.

Τὰ πρὸς τὸν καιρὸν) videre quid tempus poſtulet. οὐ γὰρ μόνον λέγειν χρὴ τὰ καίρια ὡς ὁ Αἴσχυλος φησὶν, ἀλλὰ καὶ πράττειν. Et praeclare Sophocles in Electra. Καιρὸς ἀνδράσι μέγιστος ἔργου παντός ἐστ' ἐπιστάτης. Et Anaxarchus: Χρὴ δὲ καιροῦ μέτρα εἰδέναι. σοφίης γὰρ αὐτὸς ὅρος.

Ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς ἔχει, καὶ τῆς κυβερνητικῆς) Artium quaedam conſtant praeceptis neceſſariis, & immutabilibus, ut grammatica, & geometria: quaedam iis, quae pro temporum ratione mutantur, ut ars imperatoria, ars dicendi, ars medendi, ars gubernandarum navium. Nam & Imperator modo explicat copias, modo contrahit, modo aperto marte, modo ex inſidiis rem gerit, modo ſimulat metum, modo diſſimulat, modo planitiem, & aperta loca, modo ſaltus, & anguſtias, & aſpera montium petit, prout tempus poſtulare arbitratur. Et orator pro locorum temporum, auditorum varietate artificium ſuum mutat; & medicus in curando, ſexus, aetatis, virium, conſuetudinis, temperaturae, regionis, tempeſtatis, anni maximam

 ratio-

rationem habeat neceſſe eſt; & gubernator non ſemper eum curſum, quem coepit, tenet, ſed interdum remigat, interdum vela facit, ſaepe etiam mutata velificatione eum, quo intendit, portum conſequitur. Atque hoc eſt, quod ait Plato lib. 6. Πολιτειῶν, ὅτι ἀνάγκη αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι ἐνιαυτοῦ, καὶ ὡρῶν, καὶ οὐρανοῦ, καὶ ἄστρων, καὶ πνευμάτων, καὶ πάντων τῶν τῇ τέχνῃ προσηκόντων, εἰ μέλλει τῷ ὄντι νεὼς ἀρχικὸς ἔσεσθαι. Et Cicero in epiſtola ad Lent. *In navigando tempeſtati obſequi artis eſt*. Talia igitur huius quoque diſciplinae praecepta eſſe ait. Obſervavi autem ſaepe a magnis ſcriptoribus coniungi has duas artes in comparationibus, artem medendi, & artem regendarum navium, ut hic ab Ariſtotele, & Cicerone 3. de finibus. *Nec enim gubernationi, aut medicinae ſimilem ſapientiam eſſe arbitramur*. Et paulo poſt: *Inſcite autem medicinae, & gubernationis ultimum, cum ultimo ſapientiae comparatur*. Et apud Horatium:

> *Navem agere ignarus navis timet, abrotonum aegro*
> *Non audet, niſi qui didicit, dare.*

Et apud Quinctilianum lib. 2. *Nam & gubernator vult ſalva nave in portum pervenire, ſi tamen tempeſtate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicitque notum illud, dum clavum rectum teneam. Et medicus ſanitatem aegri petit, ſi tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia aegri, aliove quo caſu ſumma non contingit, dum ipſe omnia ſecundum rationem fecerit, medicinae fine non excidit*. Et Cyrus quidam rhetor. in libello: περὶ διαφορᾶς στάσεως. ἐξηπάτησα μὲν ἀλλ' ἐπὶ συμφέροντι. ὡς οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ κυβερνῆται δι' ἀθυμίας ἕνεκα τῶν τιμωρουμένων. Et Maximus Tyrius: ἐν τῷ εἰ μαντικῆς οὔσης ἔστι τὸ ἐφ' ἡμῖν. οὕτω καὶ ἰατρὸς νοσοῦντα ἐξαπατᾷ, καὶ στρατηγὸς στρατόπεδον, καὶ κυβερνήτης ναύτας,

Πρῶτον μὲν) Explicat apertius, quod ſupra dixerat, actiones rationi conſentaneas eſſe debere: docet enim

eas tales eſſe, quae moderatae ſint. ὁ γὰρ ὀρθὸς λόγος τοῦ μέσου, ἤτοι τοῦ μετρίου στοχαστικός ἐστιν. Ut alio loco dicetur, oſtendit autem exemplis ductis a robore, & a bona valetudine, immoderationem ad omnia corrumpenda, moderationem ad omnia conſervanda aptiſſimam eſſe, μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστον, ait Heſiodus.

φθείρεσθαι δεῖ γὰρ) meliori ordine leguntur haec in quibuſdam antiquis codicibus, conſtat Argyropylum ita legiſſe, φθείρεσθαι ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰσχύος, καὶ τῆς ὑγιείας ὁρῶμεν. δεῖ γὰρ. &c.

Οὐ γὰρ) idem & iiſdem verbis lib. 1. magnorum moralium, ubi etiam hunc locum fuſius explicat, & ornatius tractat. Multa etiam in eandem ſententiam diſputat Socrates apud Platonem in dialogo, qui vulgo inſcribitur ἐρασταὶ, cum inſcribi debeat ἀντερασταί.

IN CAPUT III.

Σημεῖον δέ) Cum ſuperiori capite docuiſſet habitum frequentantis eiuſdem generis actionibus comparari, proximum videri poterat, ut doceret: quam multae actiones, aut quam longum tempus requireretur ad habitum comparandum, ſed cum id certo definiri non queat, docet quo ſigno, atque indicio intelligere poſſimus hunc aut illum habitum perfectum iam in animo, & abſolutum eſſe. Id autem eſt, ea voluptas, iſque dolor, qui ex actionibus ipſis oritur, eaſque comitatur. Nam qui a corporeis voluptatibus abſtinet, eoque ipſo gaudet, temperans eſt; at qui, cum eis caret, angitur animo, eaſque abſentes cogitat, atque deſiderat, illum vere ac merito dixeris intemperantem. Eadem cognoſcendae, atque explorandae fortitudinis ratio. Nam qui ſubit, cum occaſio fert, ea, quae caeteros terrent, idque cum quadam alacritate animi, aut certe ſine moleſtia facit, ſcias eum fortem, & magno

 animo

animo praeditum eſſe: at cui, cum periculum aliquod adeundum eſt, *Refugit*, ut ait poeta, *timido ſanguem, atque exalbeſcit metu*, hunc nos ex albo virorum fortium expunctum, inter ignavos, decuriandum eſſe cenſemus.

Ἢ μὴ λυπέμενός γε) Cum multa in Ariſtotele laudanda ſunt, tum illud vel maxime, quod rationem philoſophandi ſuam ad veritatem, & ad naturam quam maxime accommodavit; caeteri magna ex parte admirationem ſui in vulgus excitare voluerunt, & dum nova, inaudita, admirabilia afferrent, quam vera dicerent, interdum non magnopere laborarunt. Huic noſtro nihil veritate prius, nihil potius, nihil antiquius fuit: Caeteri ſaepe pro veris ſpecioſa conſectati ſunt, hic quae vera eſſent, ſemper eo ipſo ſatis ſpecioſa eſſe iudicavit. Id adeo vel hoc ipſo ex loco intelligi poterit, ſi, quod hic dicitur, cum iis, quae ab aliis philoſophis eadem de re dicta ſunt, conferatur. Alii tantam vim virtutis eſſe voluerunt, ut in quo ea eſſet, eum in rota, in equuleo, in maximis denique, & exquiſitiſſimis tormentis ac cruciatibus non modo non doliturum, ſed gaviſurum etiam, & tanquam in roſa, aut viola molliſſime ſubſtrata accubaret, magnam quandam ex eo voluptatem ſenſurum praedicarent. At quis homo huius tam durae, tam ſeverae, tam rigidae ſententiae auctor fuit? Expectatis, ut Epictetum vobis aliquem, aut Anaxarchum, aut Antiſthenem proferam? Epicurus ipſe voluptariorum pater, voluptatis aſſertor, enervator Philoſophiae, cuius pleraeque diſputationes in ganea, aut in popina natae videntur, non in ſchola, cuius is ſermo eſt, ut in viſceribus, ac medullis ſummum bonum condidiſſe videatur, ipſe inquam Epicurus, cui dolor ultimum malorum omnium eſt, ſapientem, ſi in Phalaridis tauro ſubiectis ignibus torreatur, dicturum ait, *quam hoc ſuave eſt! quam*

hoc

hoc non curo? Quod quidem ita mihi abſurdum, atque alienum videtur, ut non ſemel dubitaverim, iocone an ſerio illa ſcripſiſſet Epicurus. Melius & verius Ariſtotoles, qui cum hanc quaſi notam tradidiſſet nobis, qua virtute praeditos ab iis, qui ea carerent, dignoſceremus, quod in quibus virtus eſt, ii alacriter, atque hilare munia virtutis obeant; intelligeretque nonnullas eiuſmodi eſſe fortium virorum actiones, quibus voluptas, ipſa repugnante natura comitari non poteſt, moderationem quandam adhibuit, ſatis eſſe dicens, in eiuſmodi actionibus ad fortitudinis laudem, ſi ſine triſtitia, & contractione animi obeantur. Non enim gaudebat Anaxarchus, cum in mortarium iuſſu Nicocreontis Regis coniectus piſtillis ferreis tunderetur, neque cum illam ederet nobiliſſimam vocem, *tundite, tundite Anaxarchi ſaccum, Anaxarchum ipſum tundere non poteſtis*, ſignificabat gratos ſibi, & ſuaves eſſe illos ictus, ſed nullam eſſe tantam vim doloris, quae deiicere ſe a gradu fortitudinis, & conſtantiae poſſet. Non gaudebat Mucius, cum ſpectante, & obſtupeſcente Porſenna dextram manum ſuam lento igne immotus combureret, ſed ut hoſti potentiſſimo metum incuteret, patriamque gravi obſidione liberaret, doloris acerbitatem ratione, ac virtute ſuperabat. Non gaudebant Decii, cum ſe in armatos hoſtium globos certi mortis immitterent, non Regulus, cum a Carthaginenſibus exquiſitiſſimo ſupplicii genere necaretur; ſed quod etiam fortiſſimis viris ſatis eſt, & mortem & cruciatum omnem, prae virtute, atque honeſtate contemnendum eſſe ducebant. Hoc igitur eſt, cur Ariſtoteles, cum dixiſſet fortem eſſe eum, qui gaudens exciperet, ac perferret ea, quae ſuapte natura terribilia eſſent. Additur,

Ἢ μὴ λυπούμενός γε] qua de re lib. 3. copioſius diſputaturi ſumus. Sequitur,

Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας) &c. Omnis enim inquit vis

virtutis in voluptatibus, atque in moleſtiis cernitur, neque ulla re magis intereſt bonus vir ab improbo, quam quod ille honeſtis gaudet, hic turpibus, illum turpia offendunt, hunc voluptate perfundunt. Hoc autem τὴν ἀρετὴν εἶναι περὶ ἡδονὰς, καὶ λύπας, probat 7. argumentis, quae ordine explicabimus.

Διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν] Omnes homines natura ad honeſtatem feruntur, turpitudinem averſantur & refugiunt: ſed in honeſtis actionibus admiſta plerumque quaedam voluptatis illecebra nos in fraudem inducit: quaedam contra moleſtia, & difficultas honeſtis actionibus addita nos ab eis deterret, & abducit. Atque hoc eſt, quod Plato voluptatem vocat δέλεαρ κακῶν, quodque Archytas Tarentinus dicere ſolebat, *nullam capitaliorem peſtem, quam corporis voluptatem hominibus a natura datam, cuius voluptatis avidæ libidines temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc patriae proditiones, hinc rerumpublicae everſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum magnum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret. Stupra vero & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari niſi voluptate; cumque homini ſive natura, ſive quis Deus nihil mente praeſtabilius dediſſet, huic divino muneri, ac dono nihil tam eſſe inimicum, quam voluptatem; nec enim libidine dominante temperantiae locum eſſe, nec omnino in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere*. Haec Ciceronis e libro de ſenectute verba recitare viſum eſt, quod mirifice meo quidem iudicio illuſtrant id, quod hic ab Ariſtotele dicitur, voluptatem peccandi illecebram eſſe. Ac plena eſt exemplorum tum hiſtoria, tum communis vita, ex quibus luce clarius perſpici poteſt, homines ad flagitia voluptate incitari, ab honeſtis actionibus difficultate, & moleſtia avocari. Eſt autem hoc primum eorum, quae

dixi,

dixi, argumentum totum. Virtus in iis rebus moderandis, ac dirigendis verſatur, quae homines aut ad flagitia impellunt, aut a recte faciendo abſterrent: talia autem ſunt voluptas, & moleſtia: igitur περὶ ταῦτα ἐστὶν ἡ ἀρετή.

Διὸ δεῖ ἦχθαί πως) Quo circa inquit cum tantam vim habeant voluptas, & moleſtia, ita ſtatim a puero inſtitui, atque aſſuefieri oportet eos, qui virtute excellere meditantur, ut gaudeant, utque offendantur iis rebus, quibus oportet. Nam ea demum, ut ait Plato, recta inſtitutio eſt. Hoc autem totidem verbis apud Platonem non memini me legere, ſed primo νόμων, quo in libro περὶ τῆς ὀρθῆς παιδίας diſputat, quiddam dicit ab hoc loco non alienum. Duos enim fontes ait eſſe a natura ipſa apertos, voluptatem, & dolorem, ex quibus qui hauriunt, qua parte oportet, & quomodo, & quantum oportet, & publice, & privatim, beatos eſſe, qui inſcienter, & non habita ratione temporis, miſeros. Sed propius accedit ad id, quod hoc loco ab Ariſtotele dicitur, dictum cuiuſdam Laconis, quod legitur apud Plutarchum in commentario, quo contendit, virtutem doceri poſſe. Is enim Laco interrogatus, quid conferret iis pueris, qui ſibi in diſciplinam traderentur: *efficio*, inquit, *ut quae honeſta ſunt, eadem ipſis iucunda ſint*.

Ἔτι δέ) Secundum argumentum. Si virtus in actionibus, & in animi motibus occupata eſt, ſequitur ut & iis verſetur in rebus, quae omnem actionem, omnemque animi motum conſequuntur. Nulla autem eſt actio, nullus animi motus, quem non aut voluptas, aut moleſtia conſequatur. Quare cum in illis verſetur virtus, in his quoque eam verſari cernique dicendum eſt. Omnes autem actiones aut voluptati eſſe, aut moleſtiae ſatis per ſe notum videtur. Illud de permotionibus animi, quod non ita perſpicuum eſt, perpurgabitur,

bitur, accurateque tractabitur a nobis explicatione cap. 5.

Μηνύουσι δὲ καὶ αἱ κολάσεις) Quod eſt morbus in corpore, id eſt vitium in animo: & quemadmodum medicamenta ſanandis corporibus reperta ſunt, ita ad ſanandos animos poenae legibus in eos, qui vitioſe quippiam fecerint, conſtitutae. Cum igitur contraria contrariis curentur, & ad ſanandos animos adhibebatur aut aliquid quod dolorem inurat, ut cum pueri verberantur a magiſtro: aut voluptatis alicuius detractio, ut cum iiſdem interdicitur luſu, aut, cum, qui ſe inebriarunt, iubentur dies aliquot a vino abſtinere, probabiliter ex eo colligi poteſt, eos, qui peccant, eo ad peccandum adduci, quod aut moleſtiam aliquam fugiant, aut voluptatem aliquam perſequantur. Ex quo conſequitur id, quod probare volumus, virtutem quoque in voluptatibus, moleſtiiſque verſari. Atque hoc tertium eſt eorum, quae dixi, argumentorum. In quo ſunt quaedam praeterea, quae notanda videantur. Primum illud, poenas, & animadverſiones cum medicamentis comparari, & eos, qui pro peccatis poenas exigunt, videri medicinam facere eis, quos puniunt, qua de re eloquenter, & copioſe diſputat Socrates apud Platonem in Gorgia, eaque in diſputatione uſque eo progreditur, ut quod admirabile multis, & inauditum videri poteſt, affirmet, oſtendatque ut ei, qui morbo aliquo laborat, melius, optabiliuſque eſt, curari, quam non curari; ita ei, qui peccatum aliquod in ſe admiſit, magis optandum eſſe, ut poenas luat, quam ut impune abeat. Et ut ii, quibus aliqua pars corporis vitiata, ac corrupta eſt, aut ſua ſponte urendos ſe, ac ſecandos medicis praebent, quamvis id non ſine magno eorum cruciatu, ac dolore fiat, aut ſi id ipſi facere nolint, malintque morbum alere, ab amicis etiam inviti traduntur medicis: ita qui peccarunt, ſi bene ſibi conſul-

ſultum velint, debere ſuapte ſponte, detegere peccatum ſuum, & indicare ſe iudicibus, & ad poenam offerre, quod ſi id facere nolint, boni ac viri amici officium eſſe, accuſare amicum, eumque tanquam in medicinam, ita ad iudicum ſubſellia etiam invitum pertrahere, omniaque conari, non ut elabatur ille, ſed ut poenas luat, quod tamen adhibita aliqua moderatione intelligendum.

Deinde illud quoque admonendi eſtis non quamlibet animadverſionem, ac poenam medicinae ſimilem eſſe, ſed eam tantum, quae proprie a Graecis κόλασις, id eſt, *caſtigatio* dicitur, qua voce Ariſtotelem hic uſum videtis, puniendis enim peccatis treis eſſe debere cauſſas exiſtimatum eſt. Una eſt, quae νουθεσία, vel κόλασις, vel παραίνεσις dicitur, cum poena adhibetur caſtigandi, atque emendandi gratia, ut is, qui deliquit, attentior fiat, correctiorque. Altera eſt, quam ii, qui vocabula iſta curioſius diviſerunt, τιμωρίαν appellant. Ea cauſſa animadvertendi eſt, cum dignitas, auctoritaſque eius, in quem eſt peccatum, tuenda eſt; ne praetermiſſa animadverſio contemptum eius pariat, & honorem elevet. Iccircoque ei vocabulum a conſervatione honoris factum eſſe putant. Tertia ratio vindictae eſt, quae παράδειγμα a Graecis nominatur, cum punitio propter exemplum eſt neceſſaria, ut caeteri a ſimilibus peccatis quae prohiberi publicitus intereſt, metu cognitae poenae deterreantur. Iccirco veteres quoque noſtri *exempla* pro maximis, graviſſimiſque poenis dicebant. Haec e primo lib. commentariorum Tauri Philoſophi in Gorgiam Platonis commemorat A. Gellius cap. 14. lib. 6.

Poſtremo, ne illud quidem prætermittam, quod hic ab Ariſtotele dicitur, *contraria contrariis curari*, in medicorum ſcholis tritum, ac celebratum eſſe, & tradi ab Hippocrate, tum aliis in locis, tum aphoriſmo 22. ſect. 2.

Ἔτι

Ἔτι ὡς καὶ πρότερον) Quartum hoc argumentum eſt. Docuimus, inquit, primo cap. huius lib. omnem habitum animi, quibus ex rebus efficitur, ſive melior, ſive deterior, iiſdem in rebus verſari, poſteaquam effectus eſt, exempli gratia, tractandis pecuniis aut liberales, aut avari, aut prodigi evadimus, ipſa quoque liberalitas, itidemque avaritia, & profuſio non alia in re, qua in pecuniarum tractatione verſatur, & prout quiſque aſſuefacit ſe ad ſubeunda, detrectandave pericula, ita fortis aut ignavus evadit: ipſa quoque ſive fortitudo, ſive ignavia in periculis aut excipiendis, aut refugiendis cernitur. Cum igitur voluptatibus ac moleſtiis, hoc aut illo modo perſequendis, fugiendiſque, aut comparetur virtus, aut vitium contrahatur, neceſſe eſt, ut vitium, ita virtutem in voluptatibus, moleſtiiſque verſari. Aſſumptionem huius ſyllogiſmi ſatis duxit in ultimo oſtendere. Satis enim e ſuperioribus conſtat, quibus ex rebus efficitur vitium, ex iiſdem, ſed alio modo inſtitutis, gigni virtutem: ἡ γὰρ αὐτὴ δύναμις τῶν ἐναντίων, ἡ ἐναντία, ut ait ipſe lib. 2. de arte dicendi.

Ἢ ὡς μὴ δεῖ) Haec utraque referenda ſunt & ad voluptates, & ad moleſtias. Conſectantur enim quidam eas voluptates, quas non oportet, & eam, quae ex commiſtione corporis cum aliena uxore percipitur, & fugiunt eam moleſtiam, quam non oportet, ut cum ardere ſe amore dicunt, & impares eſſe ferendo dolori, quem capiunt, niſi fruantur eo, quod concupiſcunt.

Ἢ ὅτε οὐ δεῖ) Ut ſi quis, cum de repub. deliberandum eſt, oblectare ſe, aut cythara velit: aut obſeſſa patria nolit pernoctandi ſub dio, & excubias agendi moleſtiam ferre.

Ἢ ὡς οὐ δεῖ) Ut ſi quis uxore ligitima ſe oblectet ſecus, quam fas eſt, quod de Piſiſtrato ſcribit Herodotus lib. 1. aut a praedonibus captus, vitam ſuam aliqua turpitudine redimat.

Ἢ ὅσα-

Digitized by Google

*Ἢ ὁσαχῶς ἄλλως) Sunt enim aliae quoque περιστάσεις, quas recta ratio in omni actione obſervandas eſſe praeſcribit, de quibus ſuo loco agetur.

Διὸ καὶ ὁρίζονται) Puto hoc quintum eſſe argumentum, quamvis aliis non ita videtur. Argumentari autem Ariſtotelem arbitror ab auctoritate eorum, qui dicebant, virtutes eſſe quaſdam affectionum vacuitates. Nam illi quoque oſtendebant eas, in compeſcenda, regendaque voluptate, & moleſtia verſari cum omnem animi affectionem alterutrum ex his duobus conſequatur. Hactenus igitur recte ſentiebant; ſed in hoc minus recte, quod voluptatem, moleſtiam, caeteroſque animi motus extingui prorſus, eradicarique a virtute dicebant, neque ullam rem viro bono aut voluptati, aut moleſtiae eſſe, cum haec non tollenda prorſus, ſed ex rectae rationis praeſcripto coercenda, dirigenda, moderanda ſint.

Διὸ καὶ ὁρίζονται) Quos tandem hos fuiſſe dicemus? Num Stoicos? non deſunt quidem, qui ita accipiant: ſed eos hiſtoriae imperitos eſſe conſtat. Stoici enim vivo Ariſtotele nulli fuerunt. Sed ut Epicurus e Democriti, & Eudoxi ſententiis diſciplinam ſuam concinnavit, ita non eſt dubium, fuiſſe aliquos e veteribus, qui ſparſerint ſemina earum opinionum, quas poſtea amplexati ſunt Stoici; recteque ſcholiaſtes Graecus, ἰστέον δὲ, inquit, ὅτι καὶ πρὸ τῶν στωϊκῶν ἦν ἡ δόξα αὕτη, ἡ τὰς ἀρετὰς ἐν ἀπαθείᾳ τιθεῖσα. Illos igitur ſignificat. Ut autem alia pleraque, ita hoc quoque Stoicorum placitum abſurdiſſimum eſt, & pugnat cum ipſa natura, quae numquam illos animorum motus hominum generi inſeviſſet, ſi illi eradicandi, & evellendi, tanquam prorſus inutiles eſſent. Ac ſi hoc maxime fieri poſſet, tamen eum hominem, qui nulla re doleret, nulla laetaretur, neque iraſceretur improbis, neque ullius miſericordia caperetur, nihil metueret, truncum potius ali-

aliquem, ac ſtipitem, quam hominem putaremus. Talem prope traditum eſt fuiſſe Claudium Imperatorem pecudis, quam hominis ſimiliorem. Neque tamen ullo modo fieri poteſt, ut affectiones ex homine radicitus evellantur. Lycurgum Thraciae Regem accepimus, ne quis ex ſuis inebriaretur, vites omnes, quae in Thracia erant, excidiſſe. Idem faciunt Stoici, quod affectionibus interdum impelluntur homines ad flagitia, & ſcelera, non moderandas eas, & ratione dirigendas, ſed ab ipſis radicitus extirpandas putant. At ne medici quidem id in corporibus faciunt. Non enim extinguendo prorſus calore, aut exhauriendo hoc, aut illo humore, ſed temperandis, & ad mediocritatem perducendis omnibus bonam valetudinem efficiunt. Ac Stoici, ut fere in mendaciis accidit, pugnantia loquuntur. Nam & omnem commotionem animi peccatum eſſe dicunt, & omnia peccata aequalia, conſtat autem animi motus alios maiores eſſe, & alios minores; doluit morte Socratis Plato: doluit morte Cliti Alexander, at ille, ut cordatum virum, & perfectum Philoſophum decebat, dolorem ſuum ratione compreſſit: hic ut praecipitis, & effrenati ingenii adoleſcens prae doloris impotentia manus ſibi afferre voluit. Quis horum dolorem aequalem fuiſſe dicat? Nicocreon rex Cypri offenſus Anaxarcho ob quaedam liberius in ſe dicta, piſtillis eum ferreis, ut heri dicebam, eum tundi, ac comminui iuſſit. Iratus de ſimili cauſſa Magas Philemoni Comico, tortori imperavit, ut nudum enſem ad collum illius admoveret, neque ultra progreſſus, hominem ſalvum, incolumemque dimiſit. Tamenne horum iram aequalem fuiſſe cenſebimus? Sed ſatis haec ſint nunc quidem. Erit enim etiam alio loco docendum, ac confirmandum moderandas eſſe affectiones, non ex homine tollendas. Nunc perſequamur caetera.

AN-

Ἀλλ' οὐχ' ὡς δεῖ, καὶ ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε) Vetus interpres legit ἀλλ' οὐχ' ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε οὐ δεῖ. Arretinus ἀλλ' οὐχ' ὡς δεῖ, καὶ ὅτε. Eodem modo Argyropylus, & Felicianus, caeteri vulgatam ſcripturam graecam ſecuti ſunt, quam depravatam eſſe arbitror. Superiorum utramlibet ferri poſſe crediderim.

Ὑπόκειται ἄρα ἡ ἀρετὴ) Utcumque ſit, inquit, ſive optimum factu ſit animi motus plane tollere, ſive ad mediocritatem perducere, illud certe ut a nobis, ita ab ipſis quoque ponitur, virtutem in voluptatibus, ac moleſtiis effectricem eſſe eius, quod optimum eſt: vitium autem contra.

Γένοιτο δ' ἂν ἡμῖν) Sextum argumentum. Virtutem in eo praecipue verſari oportet, quod omnem hominem maxime impellit ad agendum: talis autem eſt voluptas omnes enim fere actiones noſtras voluptate, & moleſtia dirigimus. Igitur in voluptate, & moleſtia virtus praecipue elaborat. Huius ſyllogiſmi propoſitio per ſe nota eſt. Aſſumptionem multis modis confirmat. Primum, quod cum tria ſint rerum expetendarum genera, honeſtum, utile, iucundum: totidemque fugiendarum, turpe, inutile moleſtum, in iis omnibus recte ſe gerit vir bonus; improbus autem male quidem in omnibus ſed praecipue in voluptate: deinde quod voluptas omni animantium generi communis, & adiuncta eſt iis omnibus, quae expetuntur: nam & quae honeſta, & quae utilia ſunt, eadem voluptatem pariunt, cum tamen multa iucunda ſint, quae neque honeſta ſunt, neque utilia. Deinde quod a puero una cum omnibus nobis voluptatis ſenſus adolevit. Nam honeſtatis quidem, & utilitatis tum demum cognitionem aſſequimur, cum iam aetate proceſſimus, at voluptatis etiam pueruli ſenſum habebamus, ut perdifficile ſit quaſi abſtergere, eluere, eradere hanc affectionem, qua vita noſtra penitus tincta eſt, quaeque in ea tam alte

inſedit

inſedit; quin etiam cum voluptatem perſequantur, ac moleſtiam fugiant alii magis, alii minus, nemo tamen eſt, qui non illis duobus actiones ſuas dirigat.

Ἀποτρίψασθαι) quaſi de colore aliquo locutus eſt, eademque in metaphora perſtitit, cum ſtatim addidit ἐγκεχρωσμένον.

Τὴν πᾶσαν πραγματείαν) τῇ ἀρετῇ δηλονότι. Ita autem & vetus interpres, & Arretinus, & Argyropilus legunt. In aliis libris legitur τὴν παροῦσαν πραγματείαν, quam ſcripturam ſecutus eſt Felicianus; mihi, etſi non multum intereſt, tamen haec noſtra magis arridet.

Οὐ γὰρ μικρὸν) Eandem ſententiam ita expreſſit principio lib. 10. δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ καὶ μισεῖν ἃ δεῖ.

Ἔτι δὲ χαλεπώτερον) Septimum, ac poſtremum argumentum. Ut ars, ita & virtus in eo, quod difficilius eſt, cernitur. Difficillimum autem eſt in agendis rebus voluptati reniti, & eius blandimentis non commoveri, igitur in eo cernitur virtus. Ad haec autem intelligenda, primum animadvertendum eſt, facilius eſſe quidlibet facere, quam idem illud bene facere, ut pingere, quam bene pingere, canere, quam bene canere, eodemque modo in caeteris. Ex iis igitur duobus, ars in eo, quod difficilius eſt, ſita eſt, non enim ſimpliciter canere, aut pingere artis eſt, ſed bene canere, bene pingere. Deinde ſi duo artifices idem praeſtent, eum, qui in difficiliori materia idem efficiat, meliorem, ac praeſtantiorem artificem videri. Exempli cauſſa eo quiſque melior muſicus habetur, quo difficiliora facilius, expeditiuſque modulatur. Atque hoc eſt, quod ait Ariſtoteles τὸ εὖ ἐν τῷ χαλεπωτέρῳ βέλτιστον εἶναι. Eademque virtutum ratio eſt, ut cum bene, ac laudabiliter uterque faciat, & qui pecunia ad iniuſte iudicandum adduci non poteſt, & qui ne propoſito quidem mortis metu, hunc tamen eo laudabiliorem

liorem eſſe ducemus, quo difficilius eſt vitam contemnere, quam pecuniam. Nunc ſyllogiſmi aſſumptionem conſideremus, in qua primum de Heraclito ipſo nonnulla dicam, deinde de dicto ipſius, quod hic ab Ariſtotele refertur: poſtremo de veritate eius, quod hic traditur.

Heraclitus Epheſius de natura brevem libellum ſcripſit ita obſcurum, ut ipſe inde vocatus ſit σκοτεινὸς, id eſt, tenebricoſus, cuius intelligendi cupiditate incenſus Darius Perſarum Rex; Heraclitum ipſum ad ſe per litteras pellicere conatus eſt, ſed fruſtra. Magno enim & elato vir animo aeque regis pollicitationes neglexit, atque regnum haereditarium antea neglexerat, fratrique conceſſerat. Socrates, aut ut alii dicunt, Crates quidem dixit eum librum Delio natatore indigere, ut ne in eo mergeretnr. De eo apud Ciceronem leguntur hi verſus, quos ſuſpicor eſſe Ennii, *ut ille σκοτεινὸς, Heraclitus cognomento qui perhibetur, quia de natura nimis obſcure memoravit*. Lucretius eius auctoritatem valde elevat, aitque, eum tantum in pretio eſſe apud eos, qui obſcura quam vera malunt, his verſibus:

Heracletus init quorum dux agmina primus
Clarus ob obſcuram linguam magis inter inanes,
Quando gravis Graios inter, qui vera requirunt.

Et ſane Plato quoque in Theaeteto breviter exagitat Heracliteos, quod nihil explicarent, ſed mera aenigmata loquerentur, quae ne ipſi quidem ſatis intelligerent, atque ita vulgo facerent fucum. Sed nimis multa de homine. In ipſo autem dicto, quo de hic agitur, diſſentio ab omnibus interpretibus, tam Graecis, quam Latinis, unum veterem excipio; nam illi omnes putant Heraclitum dixiſſe, difficilius eſſe voluptati repugnare, quam irae: ego autem puto eum dixiſſe tantum, difficile eſſe pugnare cum ira, Ariſtotelem autem accommodaſſe dictum illius ad ſenten-

tiam ſuam hoc modo, Heraclitus dicebat, difficile eſſe pugnare cum ira, ego autem aio, difficilius eſſe pugnare cum voluptate, quam cum ira, ita ut illud καθάπερ φησὶν ἡράκλειτος, non pertineat ad totam ſententiam, ſed tantum ad poſteriorem partem illius, quae eſt, ἢ θυμῷ, idcircoque ita hunc locum converterim. *Difficilius etiam eſt pugnare cum voluptate, quam ut dicebat Heraclitus, cum ira* Integrum autem Heracliti dictum eſt. Θυμῷ μάχεσθαι χαλεπόν. ψυχῆς γὰρ ὠνεῖται. ſignificatque homines iratos mortem ipſam negligere, dum iram expleant. Et fortaſſis eodem reſpexit Horatius, cum dixit:

cruenta,
Per medias rapit ira caedes.

Et Plato 2. Πολιτειῶν. his verbis: ἄμαχον, καὶ ἀνίκητον ὁ θυμός. Hoc ipſum dictum ita commemorat Ariſtoteles ἔοικε δὲ ἡράκλειτος λέγειν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ θυμοῦ βλέψας, ὅτι λυπηρὰ ἡ κώλυσις αὐτοῦ. χαλεπὸν γὰρ φησὶ, θυμῷ μάχεσθαι. ψυχῆς γὰρ ὠνεῖται. Ut autem hic Ariſtoteles accommodavit illud ad voluptatem, ita Plutarchus ad amorem, in dialogo, qui inſcribitur ἐρωτικός. ἔρωτι δὲ, inquit, μάχεσθαι χαλεπὸν, οὐ θυμῷ καθ' Ἡράκλειτον· ὅ, τι γὰρ ἂν θελήσῃ, καὶ ψυχῆς ὠνεῖται, καὶ χρημάτων, καὶ δόξης. Citat & haec Stobaeus, tanquam Democriti. Θυμῷ μάχεσθαι μὲν χαλεπὸν, τὸ δὲ κρατέειν ἀνδρὸς εὐλογίστου. Ut duo diſſimillimi Philoſophi (alter enim perpetuo riſu, alter perpetuis lachrymis philoſophatus dicitur) in hoc ſaltem conſenſerint, eandemque ſententiam iiſdem verbis explicarint.

Quamvis autem ira vehementiſſimos impetus habet, tamen multis modis confirmari poteſt, quod ait Ariſtoteles difficiliorem eſſe pugnam cum voluptate, quam cum ira. I. Primum, quod magis naturalis eſt voluptatis cupiditas, quam ira. Nam voluptatem qui ſequitur; tendit ad aliquod bonum ſuum, qui iram, ad malum

malum alienum. Magis autem nos impellit natura, ut nobis bene eſſe cupiamus, quam ut alii male. II. Deinde quod plura nobis, & frequentiora obiiciuntur voluptatis invitamenta, quam irae incitamenta: eſt autem moleſtior hoſtis, qui ſaepius aggreditur, quam qui minus ſaepe. III. Adde, quod ira prodit ſe, & quaſi aperto marte congreditur: at voluptas inſinuat ſe, & irrepit in animos clanculum. Unde Homerus Venerem, quae eadem eſt & voluptas, vocat *δολόπλοκον*: & tribuit ei ceſtum, in quo ineſt, ſunt autem occulti hoſtes vitatu difficiliores.

Πάρφασις ἥπερ ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονέοντος.

IV. Praeterea, ira rationem quodammodo ſequitur, ut docetur ſeptimo horum librorum: at voluptatis cupiditas nihil habet cum ratione commercii: ergo multi in media ira temperant ſibi, ut Plato, cum illam celebrem vocem edidit. *verberarem te, niſi iratus eſſem*, & cum ſervum, cui iratus erat, verberare ipſe noluit, ſed Speuſippo, aut ut alii, Xenocrati puniendum dedit. V. Poſtremo, ex amatoribus maxime perſpici poteſt cupiditatem voluptatis potentiorem eſſe ira; cum enim illi iraſcuntur amoribus ſuis, ſi ira potentior eſſet, omnino amorem extingueret, contra autem videmus iram ab amore ſuperari. Itaque recte poeta:

Amantium irae amoris retindegratio eſt.

His, & ſimilibus cauſſis, ait Ariſtoteles pugnam cum voluptate, quam cum ira difficiliorem videri.

Καὶ τῇ ἀρετῇ) in aliis libris, *καὶ τῇ ἠθικῇ*, ſed hoc ſine controverſia melius.

Καὶ τῇ πολιτικῇ) Idem confirmat Plato primo, *νόμων* his verbis. *νόμων δὲ περὶ διασκοπουμένων ἀνθρώπων ὀλίγου πᾶσά ἐστιν ἡ σκέψις περί τε τὰς ἡδονὰς, καὶ τὰς λύπας.*

Ὅτι μὲν οὖν) Brevis quaedam *ἀνακεφαλαίωσις* totius ſuperioris diſputationis.

IN CAPUT IV.

PRimum diſſolvit dubitationem quandam, quae ex ſuperiori diſputatione oriri poſſe videbatur : deinde graviter reprehendit eos, qui oratione tantum, non etiam vita, & moribus philoſophantur.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις) Quomodo verum eſſe poteſt, quod dictum eſt, iuſtis actionibus edendis, atque obeundis iuſtos, fortibus fortes, temperatis temperantes effici, eodemque modo caeteras virtutes comparari? Nam qui iuſtus fit, iuſtus nondum eſt : at qui ea, quae iuſta ſunt, exequitur, iam eo ipſo eſſe iuſtus videtur, ut oratio noſtra ipſa ſe conficere, atque convertere & ſibi pugnare videatur : cum enim eadem ſit artium, & virtutum ratio, ut qui emendate loquitur, grammaticus, qui modulate canit, muſicus habendus eſt : ita cuius actiones iuſtae ſunt, iuſtus, cuius temperatae temperans.

Ἢ οὐδ' ἐπὶ τῶν τεχνῶν οὕτως ἔχει) Duobus modis explicat eam, quae allata eſt, dubitationem, ac primum quidem confutat aſſumptionem ſyllogiſmi, aitque etiam, ſi quis ea, quae artis ſunt, praeſtet, non tamen ex eo continuo effici, ut ſit artifex : poſſe enim etiam imperitum aut caſu, aut monente, aut praeeunte alio aliquid ex artis praeceptis facere, neque tamen ob id artificem eſſe, donec artem ipſam penitus animo combiberit, ſitque in ea diligentet exercitatus.

Ἔτι οὐδὲ ὅμοιόν ἐστιν) Haec altera ſolutio eſt, qua negatur illa artium, & virtutum ſimilitudo : oſtenditurque multum inter has, & illas intereſſe. Primum quod in artibus magis ſpectamus, quale opus ſit, quam qualis opifex, totaque perfectio, atque abſolutio non ex opifice, ſed ex opere ipſo penditur. At in virtutibus non tam ſpectatur, cuiuſmodi ſit actio, quam quomodo

modo affectus ſit animus eius qui agit, poteſtque evenire, ut & ſcelerate agat aliquis, cuius actio ipſa per ſe ſcelerata non ſit: & recte, ac laudabiliter is, cuius actio ſi ſola ſpectetur, neque conſideretur, quo animo ſuſcepta ſit, turpis, & ſcelerata videri queat. Utriuſque rei exemplum hoc fingamus licet. Cum urbs quaedam longa obſidione premeretur quidam e cuſtodibus portarum pactus eſt cum hoſtibus, ſe eorum globum certa quadam noctis hora in urbem immiſſurum. Forte accidit, ut ea ipſa nocte aliquot ex civibus viri fortes & ſtrenui ex urbe, alia quadam porta egrederentur, caſtra hoſtium ſpeculaturi, incidunt in eos, qui mittebantur, ut in inſidiis eſſent, donec porta ipſis, ita ut conſtitutum erat, panderetur. Eductis utrimque gladiis virtute civium cadunt hoſtes. Cives occaſione utendum, ac longius progrediendum rati, ut facilius hoſtem fallerent, arma eorum, quos occiderant, induunt, eoque ornatu in caſtra profecti, magnam ſtragem hoſtium edunt. Deinde alio itinere reverſi, perveniunt ad eam portam, cui ille, quem dixi, patriae proditor praeerat. Qui ex armorum genere hoſtes eſſe ratus, ſine mora portam aperuit: Ingreſſi illi, in excubitorum manum incidunt, & quia hoſtilibus armis induti erant pro hoſtibus habiti, partim caeduntur, partim ſauciantur. Hic, ſi nudae ac ſimplices actiones conſiderentur, ille quidem, qui cuſtodiendae portae praefectus erat, nihil turpe, aut nefarium egiſſe videbitur: egregiis enim Civibus re bene, ac feliciter geſta revertentibus portas aperuit. At quia hoc animo erat, ut ſe hoſtes in patriam immittere putaret, inexpiabili ſe ſcelere obligavit: illorum contra, qui eos urbem ingreſſos aggreſſi trucidarunt, actio ipſa per ſe ſcelerata, & immanis eſt. Neque tamen ſcelerate ab eis factum eſt: putabant enim illos hoſtes eſſe, & probabili argumento ducti putabant. Cum igitur quaeri-

tur, honeſte, an turpiter actum ſit aliquid, non tam, quid actum ſit, quam quo animo actum ſit, ſpectari oportet. At in operibus artium nihil intereſt, quo animo aliquid artifex fecerit, operis enim ipſius perfectio, non artificis animus conſideratur.

Adde quod quatuor requiruntur, antequam quiſquam ex virtute agere dicatur. Primum ut agat ſciens: nam ex eo, quod quis agat inſciens, neque laudem, neque reprehenſionem ullam meretur. Deinde ut προαιρούμενος, id eſt, cum capto conſilio apud animum ſuum conſtituerit, ita agendum eſſe. Nam ſi aut caſu agat, aut ſubito aliquo animi motu, aut coactus, non dicitur ex virtute agere. Tertio, ut in capiendo, ſic agendi conſilio dignitatem, atque honeſtatem ipſam ſequatur. Nam ſi aut infamiam, aut ſupplicium fugiens, aut formam, aut lucrum, aut tale aliquid captans, ea, quae honeſta ſunt, exequatur, neque honeſte aget, neque propterea vir bonus, ac virtute praeditus habendus erit. Poſtremo, ut perpetuo, ac conſtanter honeſtatem colat; nam ſi a ſe ipſe deſciverit, caſu, non virtute aliquid boni aliquando feciſſe videbitur. Itaque Cicero in Antonium de L. Trebellio loquens, qui cum aliquamdiu bonus civis fuiſſet, poſtea ſe ad Antonium contulerat. *Quis*, inquit, *eſt, qui hunc non caſu exiſtimet recte feciſſe*? Et de ſeipſo in Catilinam: *Ita me*, inquit, *in Rep. tractabo, ut meminerim ſemper eorum, quae geſſerim, curemque, ut ea virtute, non caſu geſta eſſe videantur*. Et in ſeptimo ad Atticum in extremo: *Reliqua ſic a me aguntur, & agentur, ut non committamus, ut ea, quae geſſimus, fortituto geſſiſſe videamur*. Atque ea cauſſa eſt; cur Iuriſconſulti non brevem quandam, & ad tempus ſuſceptam ſuum cuique tribuendi voluntatem, ſed eam demum, quae conſtans, & perpetua ſit, iuſtitiam eſſe dicant. At horum omnium praeter ſcientiam artis nihil in artifice requiritur, quodque ad artis

non

non praecipuum tantum eſt, verum etiam ſolum, id in virtutibus minimum momenti habet.

Τὰς ἄλλας τέχνας) Artes igitur etiam virtutes vocat, ut & ſupra, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν, ut artis nomen καταχρηστικῶς etiam ad virtutes, & ad vitia accommodari poſſe conſtet. Sic & apud Latinos Saluſtius: *Namque avaritia fidem, probitatem, caeteraſque bonas artes ſubvertit*. Et paulo ſupra: *Agitabatur magis, magiſque in dies, animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum, quae utraque iis artibus auxerat, quas ſupra memoravi*. Sic Horatius:

Hac arte Pollux, & vagus Hercules,
Innixus arces attigit igneas.

Cicero pro lege Manilia: *Sed multae ſunt artes huius adminiſtrae, comiteſque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent eſſe Imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia, quanta fide?*

Οὐδὲ μελήσει) Non eſt dubium, quin legendum ſit μελλήσει.

Ἀλλ' οἱ πολλοὶ) Aptiſſima comparatione oſtendit, nihil prodeſſe ſermones philoſophicos iis, qui vitam ſuam propterea non corrigunt. Eſt autem haec pars ſatis per ſe perſpicua.

IN CAPUT V.

Μετὰ δὲ ταῦτα) Haec ſecunda pars eſt huius libri, in qua virtutis definitio inquiritur. Suo autem more primum quaerit, ſub quod genus includenda ſit virtus, deinde quomodo ab iis diſtinguatur, quae eodem genere continentur. Genus igitur, quod virtutem ambitu ſuo comprehendit, docet eſſe habitum: idque hoc modo. Trium omnino generum ſunt ea, quae in ea parte animi, in qua virtus moralis eſt, reperiuntur. Aut enim ſunt perturbationes, aut pote-

ſtates, aut habitus. Horum trium aliquid neceſſe eſt eſſe virtutem: non eſt autem neque perturbatio, neque poteſtas: eſt igitur habitus. Hinc Ariſtotelis locum ita expreſſit Plutarchus in libro περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς. Τρία γὰρ δὴ ταῦτά φασι περὶ τὴν ψυχὴν ὑπάρχειν, δύναμιν, πάθος, ἕξιν· ἡ μὲν οὖν δύναμις ἀρχὴ, καὶ ὕλη τοῦ πάθους, οἷον ὀργιλότης, αἰσχυντηλία, θαῤῥαλεότης. Τὸ δὲ πάθος, κίνησίς τις ἤδη τῆς δυνάμεως, ἐξ ἔθους ἐγγινομένη· κακία μὲν, ἂν φαύλως, ἀρετὴ δὲ, ἂν καλῶς ὑπὸ τοῦ λόγου παιδαγωγηθῇ τὸ πάθος.

Λέγω δὲ πάθη) Primum quaeramus, quomodo τὰ πάθη latine dicantur. Cicero videtur indicare *morbos*, aut *animi perturbationes*, dici poſſe. Sed haec Stoica videntur. Peripatetici enim qui τὰ πάθη utilia eſſe dicunt, & non tollenda, ſed ad mediocritatem perducenda, nunquam vocarent ea, *morbos*, aut *perturbationes*. Non enim poteſt utilis eſſe morbus, neque optandum eſt, ut mediocriter perturbetur animus noſter, ſed ut ne omnino perturbetur, cum perturbari videatur eſſe ταράττεσθαι. Hac tamen de interpretatione ita Cicero 3. Tuſc. *Videtur mihi cadere in ſapientem aegritudo. M. num reliquae quoque perturbationos animi, formidines, libidines, iracundiae? haec eim fere ſunt eiuſmodi, quae Graeci πάθη appellant, ego poteram morbos, & id verbum eſſet e verbo: ſed in conſuetudinem noſtram non caderet: nam miſereri, invidere, geſtire, laetari: haec omnia Graeci morbos appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos aut hos eoſdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes diximus, morbos autem non ſatis uſitate.* Eaſdem paulo infra: *commotiones vocat*, & *perturbationes motus*. Et in quarto eorundem librorum *perturbationes*, aut *motus turbidos*. Ut autem Cicero prudenter, & artificioſe fecit, qui cum vellet τὰ πάθη impugnare, & Stoicorum opinionem defendere, ita interpretatus eſt hanc vocem, ut ipſo nomine ſignificaretur vitioſum quiddam, & tollendum potius; quam moderandum: ita

Perio-

Perionius, & Lambinus, ut homines de verbis ſolliciti, rerum ipſarum non admodum intelligentes, parum conſiderate, qui eaſdem voces hoc loco adhibuerint, quae ad Stoicorum quidem ſententiam confirmandam eſſent aptiſſimae, a ſententia autem Ariſtotelis alienae. *Impulſiones* idem vocari videtur τὰ πάθη. Ita enim ſcribit lib. 1. de inventione. *Impulſio eſt, quae ſine cogitatione per quandam affectionem animi aliquid facere adhortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia &c.* Paulo poſt etiam vocat *Impetum animi:* ſed nec illa quidem ſatis ad Ariſtotelem interpretandum accommodata ſunt; nam *impulſio*, & *impetus* magis exprimunt ὁρμὴν quam πάθος, & ut qui concupiſcit, aut iraſcitur, videtur tendere, & ferri aliquo, cum quodam impetu, ita is, qui voluptate fruitur, aut aliqua re gaudet, nuſquam alio tendit, ſed in eo, in quo eſt, quantum poteſt, quieſcit. Quare ne *motus* quidem nomen ſatis aptum eſt ad amplectenda omnia. Etenim lib. 7. accurate diſputabitur, voluptatem non eſſe motum. Iam ſi voluptas Ariſtoteli eſt πάθος, & tamen non eſt motus; ſequitur non idem eſſe πάθος & motum. Alibi vocat πάθος, *affectionem*, ut de inventione. *Affectio eſt animi, ut corporis extempore aliqua de cauſſa commutatio, ut laetitia, cupiditas, motus, modeſtia, &c.* Atque hoc longe optimum eſſet (plane enim πάσχειν nullo modo melius latine dici poteſt, quam, *affici*) niſi ineſſet in eo aliqua ambiguitas. Nam διάθεσιν quoque, quae longe aliud eſt, quam πάθος, Cicero *affectionem* vocat. *Affectus* nomen hoc modo acceptum, legaturne apud Ciceronem, an minus, ſcitis nuper magnis contentionibus inter duos eruditiſſimos homines, quorum alter hic latinas, alter graecas literas docet, diſputatum eſſe. Ego interponere me in illam contentionem nolo: ſed dico tamen quid mihi videatur. Non nego fieri poſſe, ut Cicero quoque fortaſſis ali-

quan-

quando ita hac voce uſus ſit, non tamen, ſi quis quaerat, locum ullum proferre poſſum, ex quo id aperte conſtet. Nam in iis, quorum memini, magis videtur ſignificare διάθεσιν, Verumtamen cum Seneca, Quintilianus, & alii boni latinitatis auctores manifeſte vocent *affectus*, τὰ πάθη, quod ad me quidem attinet, non putaverim hanc vocem refugiendam. Cicero ipſe videtur non potuiſſe ſibi plene, ac cumulate ſatisfacere, in ea voce exprimenda, cum alicubi graecam ipſam orationi latinae admiſcuerit, ut ad Atticum. *Ego te quoque ponam in eodem πάθει*. Sed de voce fortaſſis nimium multa. Nunc de re ipſa aliquid dicamus.

Τοῦ πάθους definitionem nullam ab Ariſtotele hic poni videtis. Et animadvertendum eſt, quod monet Scholiaſtes graecus apud veteres Peripateticos nullam reperiri τοῦ πάθους definitionem.

IN CAPUT VI.

Μίλωνι μὲν γὰρ) vide Scholiaſt. Theocriti εἰς εἰδύλλιον δ.

Τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων) Id eſt, τῷ ἔτι ἀσκοῦντι καὶ οὐδέπω ἠσκηκότι. Unde ἀσκητικὸς βίος, apud Platonem lib. 7. de legibus.

IN CAPUT IX.

PRimum breviter repetit praecipua capita ſuperioris diſputationis. Deinde docet, quid facere oporteat eos, qui liberari a vitiis, & ad virtutem pervenire meditantur.

Διὸ καὶ ἔργον ἐστὶ σπουδαῖον εἶναι) Traditurus praecepta quaedam ad virtutem comparandam utilia, primum admonet nos magnam in re comparanda eſſe difficultatem:

tatem : id autem facit ad excitandam, & exacuendam induſtriam noſtram, ne tantae rei indormiamus, neve nos eam, niſi magna adhibita diligentia conſecuturos eſſe credamus. Vulgare proverbium eſt apud Graecos, χαλεπὰ τὰ καλὰ, *difficilia, quae pulchra*. Et eodem pertinet verſiculus Epicharmi : τῶν πόνων πωλῦσιν ἡμῖν πάντα τὰ ἀγαθὰ οἱ θεοί. Quem ita expreſſit Horatius:

Nil ſine magno
Vita labore dedit mortalibus.

Heſiodus quoque ſignificat laborioſam eſſe virtutis conſecutionem τῆς ἀρετῆς ἱδρῶτα, &c. Εἶναι poſitum videtur, ἀντὶ τοῦ γίνεσθαι: nam virtutem quidem aſſequi difficile eſt, ſed facile, in ea iam acquiſita permanere, ut copioſe docetur in Protagora. Atque hoc eſt, quod ait Heſiodus.

Ἐπὰν δ᾽ εἰς ἄκρον ἵκηται
Ῥηιδίη δ᾽ ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἰοῦσα.

Ἐν ἑκάστῳ γὰρ) Si medium rei, quod ſemper, & omnibus idem eſt, tam difficile aſſequimur, quanto difficilius virtutem, quae quaerit τὸ πρὸς ἡμᾶς μέσον, quod quidem pro perſonarum, temporum, locorum, actionum diverſitate variatur.

Διὸ δεῖ) Primum hoc eſt praeceptum.

Ἡ καλυψὼ) eſt μνημονικὸν ἁμάρτημα. Dicit enim haec Ulyſſes ipſe gubernatorem alloquens Odyſ. μ. Sic & Cicero lib. 2. de gloria Aiacem pro Hectore, ut notavit Gellius lib. 15. cap. 6. Euſtatius haec, quae hic citantur, ait dici a Circe, cuius errorem ſequitur Victorius cap. 3. Cicero rurſum libr. 2. de divinat. Agamemnonem pro Ulixe, ut notat Politianus in Miſcellaneis. Plutarchus in Nicia Cleonem pro Agoracrito nominat. Victorius lib. 6. Variarum lect. primum Iliados pro nono, & Agamemnonem pro Achille citat, quem errorem ipſius notavi cap. 5. lib. 8. Var. lect.

Κατὰ

Κατὰ τὸν δεύτερον φασὶ πλοῦν) Hoc proverbio uſus eſt Plato in Phaedone, in Politico, in Phileto.

Τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων) Sic Plato in Protagora. ὥσπερ ξύλον διαστρεφόμενον, καὶ καμπτόμενον εὐθύνουσιν. Videtur autem de arboribus loqui. Theodoretus dialogo 3. contra haereſes. Τοῦτο καὶ τοῖς φυτηκόμοις φίλον ποιεῖν. ὅταν γὰρ ἴδωσι κεκλιμένον φυτὸν, οὐ μόνον πρὸς τὸν ὀρθὸν αὐτὸ ἱστῶσι κανόνα, ἀλλὰ καὶ πέρα τοῦ εὐθέος εἰς τὸ ἕτερον ἀντικλίνουσι μέρος, ἵνα τῇ ἐπὶ πλεῖον εἰς τοὐναντίον ἐπικλίσει τὴν εὐθεῖαν πραγματεύσηται στάσιν.

Οἱ δημογέροντες) Iliados Γ

Οὐ νέμεσις Τρῶας, καὶ ἐϋκνήμιδας Ἀχαιοὺς
Τοιῇδ᾽ ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν·
Αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἔοικεν.
Ἀλλὰ καὶ ὡς τοίη περ ἐοῦσ᾽ ἐν νηυσὶ νεέσθω,
Μηδ᾽ ἡμῖν τεκέεσσί τ᾽ ὀπίσσω πῆμα λίποιτο.

Finis Commentariorum in lib. 2. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM TERTIUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

COMMENTARIUS.

CUm de iis, quae ad communem quandam virtutis cognitionem pertinent, ſuperori libro abunde diſputatum eſſet, ſequi videbatur, ut ad propriam ſingularum virtutum tractationem accederemus, eaque traderemus, quae proprie ad unamquamque earum pertinerent. Sed Ariſtoteles, cui proprium, ac perpetuum eſt nihil inchoatum, atque imperfectum relinquere, neque quidquam omittere, quod ad inſtituti operis abſolutionem deſiderari poſſe videatur, qui docuiſſet virtutes, & agendo comparari, & in actione conſiſtere, antequam ad ſingulas pertractandas veniret, de quibuſdam, quae ad actionum naturam, ac varietatem pertinent, ſibi accuratius diſſerendum putavit. Principio igitur tenendum eſt, eas actiones, quae vel ad virtutem comparandam valent, vel ab ea comparata iam, acquiſitaque manant, ſponte ſuſceptas eſſe debere. Ea enim quae invitus aliquis facit, neque laudari unquam, neque merito culpari, ac reprehendi queunt. Neceſſario igitur explicandum fuit, quid homines ſuapte ſponte, quidque inviti aut agere, aut excipere dicerentur. Neque tamen id ſatis eſt. Sua enim ſponte & pueri moventur, & beſtiae; quae virtutis capaces eſſe dixerit nemo. Neque enim conſulto

agunt,

agunt, quodque prius re perpenſa, atque examinata apud animum ſuum ſtatuerint, hoc potius quam illo modo eſſe faciendum. Quare docendum fuit, quid ſit *agere conſulto*, ſive ἐκ προαιρέσεως. Conſulto autem agere nemo poteſt, niſi qui prius de eo quod acturus eſt, deliberarit. Perpurgandus ergo etiam ille locus fuit, & quid ſit deliberatio, ſeu conſultatio, quaeque res in deliberationem cadant, quae minus, diſſerendum. Cum autem conſultatio nulla, ſit quae non ad aliquid, quod conſequi volumus pertineat, ac dirigatur, viſa eſt inſtitutae diſputationis ratio poſtulare, ut de ipſa quoque voluntate aliquid diceretur. Poſtremo, cum quidam reperirentur, qui errore ducti negabant in noſtra poteſtate ſitum eſſe, boni, an mali evaderemus, qua opinione ſuſcepta omnia virtutis, & officii praecepta inutilia, & ſupervacanea videbantur, labefactanda ea, & prius convellenda fuit, quam ad ſingularum virtutum praecepta tradenda perveniretur. Haec igitur Ariſtoteles accurate, ac diligenter perſequutus, omnibus iam, quae aut aditum ad diſputandum obſtruere, aut diſputationis curſum impedire poterant, remotis, atque ſublatis, ſingillatim de unaquaque virtute diſſerere, & cuiuſque naturam uberius, ac fuſius explicare aggreditur. Ac primo quidem loco fortitudinem, ſecundo temperantiam ſtatuit, librumque hunc earum tractatione concludit, quod cur ita faciat, ſuo loco dicturi ſumus. Summa igitur huius libri capita, ſi quis ea forte memoriae ſuae cauſſa ſibi tradi velit, ſunt ſeptem. Τὸ ἑκούσιον, καὶ ἀκούσιον, ἡ προαίρεσις, ἡ βουλὴ. ἡ βούλησις. τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη.

Nunc quid ſponte, quid inviti tum facere, tum excipere dicamur, optimum, & eruditiſſimum magiſtrum differentem audiamus.

IN

IN CAPUT PRIMUM.

Τῆς ἀρετῆς δὴ &c) Συγγώμης. Eis enim facile ignoſcimus, qui inviti aliquid fecerunt, quod non oporteret, aut non liceret. ξύγγνωμον δ᾽ ἐςὶ τὸ ἀκούσιον, ait Cleon apud Thucydidem lib. 3. & Socrates in Hippia minore: Πολλὴ, inquit, συγγώμη ἐστὶ δοκεῖ, ἐὰν μὴ εἰδώς τις ἀδικήσῃ ἢ ψεύσηται, ἢ ἄλλό τι κακὸν ποιήσῃ. καὶ οἱ νόμοι δήπου πολὺ χαλεπώτεροί εἰσι τοῖς ἑκοῦσι κακὰ ἐργαζομένοις, καὶ ψευδομένοις, ἢ τοῖς ἄκουσιν. Phalaris in epiſtola ad Antimachum. Τὸ δὲ ἀκούσιον παρὰ τοῖς ἀνθρωπίνως λογιζομένοις συγγνώμης ἀξιοῦται. Cicero primo libro Philippicarum. *Sed hoc ignoſcant Dii immortales velim, & Populo Rom. qui id non probat, & huic ordini, qui decrevit invitus.* Itaque qui negare non poſſunt ſe aliquid turpe, atque illicitum feciſſe, ut veniam conſequantur, eo confugere ſolent, ut ſe id invitos feciſſe dicant.

Ενίοτε δὲ καὶ ἐλέου) Multo plus eſt miſereri, quam veniam tribuere. Conſequitur autem eos miſericordia, qui inviti aliquid fecere, ex quo ipſimet aut poſtea, aut in ipſo facto, maximam hauriunt acerbitatem. Exemplum poni poteſt in Cephalo, qui uxorem, aut in Hercule, qui uxorem, & liberos interfecit. Et in Virginio, qui filiam; etſi hic quidem magis eſt, ut ſponte feciſſe videatur.

Χρησίμον δὲ καὶ τοῖς νομοθετοῦσι) Multo enim mitius agunt leges cum iis, qui inviti, quam cum iis, qui ſponte peccarunt, ut ait Plato in eo, quem paulo ſupra citavi loco, & e plurimis Pandectarum locis perſpici poteſt. Exempli cauſſa, ſi quis ſervum alienum occiderit iniuria, lege Aquilia tenetur: at ſi per luſum iaculantibus ſervus fuerit occiſus per campum iaculatorium iter intempeſtive faciens, niſi data opera in eum iaculatus ſit quiſpiam, Aquilia ceſſat. l. Item ſi obſtetrix

trix, ff. ad legem Aquiliam. Et infans, vel furioſus, ſi hominem occiderint, lege Cornelia non tenentur, cum alterum innocentia conſilii tuetur, alterum fati infelicitas excuſat. l. infans ff. ad leg. Cornel. de ſic. Sic divi ſtatres reſcripſerunt, eum, qui per furorem matrem necaverat, puniendum non eſſe, ſed tantum cuſtodiendum. Satis enim eum ipſo furore puniri. l. poena parricidii ff. de leg. Pompei. de Parricidiis. Neque difficile fuerit eius generis quamlibet multa colligere.

Πρός τε τὰς τιμὰς, καὶ τὰς κολάσεις) quibus duabus rebus dicebat Democritus omnem remp. contineri.

Δοκεῖ δὲ ἀκούσια εἶναι) Contrariorum eadem diſciplina eſt: quare ex cognitione τῶν *ἀκουσίων* intelligemus etiam, quae ſint *ἑκούσια*. Duobus autem modis dicitur aliquis invitus quidpiam facere: ſi aut per vim, aut per ignorantiam facit. Quare qui & ſcit quid agat, & agit nulla vi, ac neceſſitate compulſus, is ſponte agere dicendus eſt.

Τῆς ἀρετῆς δὴ περὶ πάθη τε, καὶ πράξεις) Id eſt, cum autem virtus in affectionibus;·& in actionibus cernatur, cumque in iis, quae ſponte fiant, laudi, ac vituperationi, in iis autem, quae ab invitis, veniae, nonnunquam etiam miſerationi locus ſit, neceſſe fortaſſis eſt iis, qui de virtute diſputant, definire, quid ſponte, quid invite fieri, excipive dicatur. Idemque etiam legum latoribus utile eſt, ad honores decernendos, ſtatuendaque ſupplicia. Videntur autem invite fieri ea quae quis aut adhibita vi facit, aut quid agat, neſciens.]

Δοκεῖ δὲ ἀκούσια εἶναι τὰ βίᾳ) Vis & maioris rei impetus, qui repelli non poteſt, le. 2. dig. Quod. met. cau.

Βίαιον δὲ) Neceſſitas, ſeu vis duplex, abſoluta, quae efficit actiones *ἀκουσίους*, & ex *ὑποθέσεως*, quae efficit actiones *μικτάς*. Neceſſitas voluntati adverſatur, leg. 1.

ff. quod

ff. quod met. cau. Itaque non videntur ii ea, quae abiecerunt habere pro derelictis, l. cum depreſſa, & leg. qui levandae. Dig. ad l. Rhod. de iactu.

Ἁπλῶς μὲν γὰρ οὐδεὶς) Vide Scholiaſt. Homeri in illud. Δ. ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ.

Τὸ δὲ τέλος τῆς πράξεως) Actio autem, non eſt quiddam quod maneat, & ſit: imo vero terminatur eo ipſo tempore, quo agimus, quare ex eo etiam tempore iudicari debet, ἑκούσιος ſit, an ἀκούσιος.

Ἐπὶ ταῖς πράξεσι) Actionum miſtarum quaedam laudantur, quaedam reprehenduntur, quibuſdam ignoſcitur. De actionibus miſtis, vide quaedam cognitu digniſſima apud S. Auguſtinum in libro de mendacio, cap. 9.

Ὅταν αἰσχρόν τι) Ut Zopyrus, Ulyſſes, Saguntini.

Ἂν δ᾽ ἀνάπαλιν ψέγωνται) Sin pro re non magni momenti ea pertulerint. Ut ſcurrae, qui cibi cauſſa adulantur, patiuntur ſe conſputari, ſibi frangi ollas in caput, ut Dolon.

Εἰ δέ τις τὰ ἡδέα) Multi ſunt, qui cum per libidinem aliquid improbe, nequiterque fecerunt, in peccatis ſuis ſibi blandiuntur, aiuntque aequum eſſe ſibi ignoſci, feciſſe enim vi amoris coactos, neque ſe, ſi quid egerunt immodeſtius accuſandos, ſed illud decus, illam pulchritudinem formae, quae potuerit non ſuum modo animum mollem, tenerum, flexibilem, ſed feras, ſed ſaxa ſed ſcopulos commovere. Inde illa in poetarum ſcriptis frequentia:

quis enim pugnarit amori? &

Iuſſit amor. Contra, quis ferat arma deos?

Horum delicias excutit, ineptias exagitat, impudentiam coarguit hoc loco Ariſtoteles, docetque eos fruſtra vim amoris, fruſtra alienae formae decorem accuſare, & praetendere flagitiis ſuis: ſuapte ſponte peccare, neque quidquam aliud, quam intemperantiam,

 & ne-

& nequitiam ſuam accuſare debere. Nam quod dicunt eiuſmodi actiones eſſe violentas: id enim quo ipſi impelluntur ad agendum, & extrinſecus eſſe, & agendi neceſſitatem imponere: id quam leve, & nugatorium ſit, facile perſpici poteſt. Primum enim, quis eſt, cui iſta ad excuſandum via non pateat? aut quis unquam ita perditus reperietur, cui non in iis, quae diſſolute, quae intemperantur, quae avare, quae perfide, quae crudeliter fecerit, ad hanc excuſationem, tamquam ad aram confugere liceat? nam ſi amatori licet dicere. Non ego culpandus ſum, quod te ad ſtuprum, aut ad adulterium ſollicitem, aut etiam per vim rapiam; ſed formae tuae praeſtantia quae tantum in pectore meo incendium excitavit, ut mihi temperare non potuerim, licebit itidem latroni, qui viatorem bene nummatum, & bene veſtitum comprehenderit, eumque paret, aut ſpoliare, aut etiam occidere: quod ſpoliare te hominem mihi ignotum, aut etiam interficere cogitem, accuſandus non ſum, accuſandus eſt veſtitus tuus, accuſandi ſunt nummi tui, qui tantam mihi cupiditatem ſui iniecerunt, ut imperare mihi non poſſim, ne omnia faciam, ut eis potiar. Licebit ebrioſo, non ſe accuſandum, ſed naturam ipſam, quae tantam ſuavitatem in vino admiſcuerit, ut ab eius immoderato uſu ipſe ſe continere non poſſit. Denique omnes, qui agunt, aliquid, quod ſibi ſuave eſt, in agendo ſequuntur. Nam & honeſta, & utilia ſuavitatem ſibi admiſtam habent. Quare ſi hanc cauſſam iuſtam eſſe ducimus, cur violenta actio cenſeatur; omnia quae agunt homines hac ratione violenta eſſe dicentur.

Καὶ τὰ καλὰ) Alii, καὶ τὰ λυπηρὰ, utrumque delendum, etſi Scholiaſtes legit καὶ τὰ λυπηρὰ. at vetus καὶ τ' ἀγαθὰ, fortaſſis retinendum τὰ καλά.

Ἔξω

Ἔξω ὄντα, πάντα, &c.) Cum dicimus τὴν ἀρχὴν τῶν βιαίων ἔξω εἶναι, non intelligimus, de fine, ſed de efficiente.

Καὶ οἱ μὲν βίᾳ) Alterum argumentum. Qui per vim, & inviti agunt, cum quodam doloris & moleſtiae ſenſu agunt: πᾶν γὰρ ἀναγκαῖον πρᾶγμ' ἀνιαρὸν ἔφυ ait Panyaſis; at cupiditatibus ſuis obſequuntur, voluptatem ex eo capiunt: non igitur agunt inviti.

Γελοῖον δὴ] Tertium argumentum. Quid aliena accuſas? tu ipſe culpandus es, qui tam facile irretiaris, atque in laqueos inducaris.

Καὶ τῶν μὲν καλῶν) Quartum. Si haec turpia agis invitus, ſequitur, ut & ea, quae pulchra, & honeſta ſunt, agas invitus.

Ἔοικε δὴ) Quintum, cauſſam externam, qua te impelli dicis, adiuvas: non igitur agis invitus.

Οἷον ὀργάνῳ) Rhetoribus περιστατικὰ μόρια ſunt πρόσωπον πρᾶγμα, ὄργανον, τόπος, χρόνος, τρόπος, αἰτία.

Ὥσπερ ἡ μερόπη) De Merope, vide quiddam apud Plutarchum. περὶ σαρκοφαγίας λόγῳ β'. ad finem.

Τὰ διὰ θυμὸν, &c.) Plato nono de legibus: Ἐὰν δ' ἄρα τις αὐτόχειρ μὲν κτείνῃ ἐλεύθερον, θυμῷ δὲ ᾖ τὸ πεπραγμένον ἐκπραχθὲν, διχῇ δεῖ πρῶτον τὸ τοιοῦτο διαλαβεῖν. θυμῷ γὰρ δὴ πέπρακται καὶ τοῖς ὅσοι ἂν ἐξαίφνης μὲν, καὶ ἀπροβουλεύτως τοῦ ἀποκτεῖναι, πληγαῖς ἤ τινι τοιούτῳ διαφθείρωσί τινα, παραχρῆμα τῆς ὀργῆς γινομένης, μεταμέλειά τε εὐθὺς τοῦ πεπραγμένου γίνηται· θυμῷ δὲ καὶ ὅσοι προπηλακισθέντες λόγοις, ἢ καὶ ἀτίμοις ἔργοις, μεταδιώκοντες τὴν τιμωρίαν, ὕστερον ἀποκτείνωσί τινα βουληθέντες κτεῖναι, καὶ τὸ πεπραγμένον αὐτοῖς ἀμεταμέλητον γίγνηται· διττοὺς μὲν δὴ τοὺς φόνους, ὡς ἔοικε, θετέον, καὶ σχεδὸν ἀμφοτέρους θυμῷ γεγονότας, μεταξὺ δέ που τοῦ τε ἑκουσίου, καὶ ἀκουσίου δικαιότατ' ἂν λεγομένους· οὐ μὴν ἀλλὰ εἰκὼν ἐσθ' ἑκάτερος. ὁ μὲν τὸν θυμὸν φυλάττων, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἐξαίφνης, ἀλλὰ μετ' ἐπιβουλῆς ὕστερον χρόνῳ τιμωρούμενος ἑκουσίῳ ἔοικεν· ὁ δὲ ἀταμιεύτως ταῖς ὀργαῖς, καὶ ἐκ τοῦ παραχρῆμα εὐθὺς χρώμενος ἀπροβουλεύτως, ὅμοιος μὲν ἀκουσίῳ, ἔστι δὲ οὐδ' οὗτος ἂν παντάπασιν ἀκούσιος, ἀλλ' εἰκὼν τοῦ ἀκουσίου· διὸ χαλεπὸν διορίζειν, οἱ τῷ

θυμῷ πραχθέντες φόνοι, πότερον ἑκουσίους αὐτοὺς ἤ τινας ὡς ἀκουσίους νομοθετητέον βέλτιστον μὲν καὶ ἀληθέστατον ὡς εἰκόνα μὲν ἀμφω θεῖναι, τεμεῖν δ' αὐτῷ χωρὶς τῇ ἐπιβουλῇ, καὶ ἀπροβουλίᾳ, καὶ τοῖς μετ' ἐπιβουλῆς τε, καὶ ὀργῆς κτείνασι, τὰς τιμωρίας χαλεπωτέρας, τοῖς δ' ἀπροβουλεύτως τε, καὶ ἐξαίφνης, πρᾳοτέρας νομοθετεῖν. τὸ γὰρ ἐοικὸς μείζονι κακῷ, μειζόνως, τὸ δὲ ἐλάττονι, τιμωρητέον ἐλαττόνως.

IN CAPUT III.

BΟυλεύονται δὲ) Dictum eſt προαιρετὸν εἶναι ἑκούσιον, οὐ πᾶν δὲ, ἀλλὰ τὸ προβεβουλευμένον, id autem nullo modo intelligi poteſt, niſi explicetur, quid ſit βουλεύεσθαι, quidque βουλευτὸν, quare hoc explicare aggreditur. Deliberantne igitur, inquit, homines quibuſcumque de rebus, neque quidquam eſt, quod in delibarationem, & conſulationem venire non poſſit? an quaedam ſunt; de quibus nulla deliberatio eſt? quibus verbis ſignificat, non omnia in deliberationem adduci poſſe, quod ne quis forte calumniaretur, contenderetque nihil eſſe, de quo non fatui, atque inſani deliberare aliquando poſſent, ait id ſe demum βουλευτὸν vocare, de quo aliquis mentis compos ac prudens deliberare poſſit. Tum more ſuo removet ea, de quibus deliberatio inſtitui non poteſt, ut eis ſublatis, quaenam ſint illa, quae in deliberationem veniunt, intelligatur. Quinque igitur rerum genera proponit, a deliberatione prorſus alienarum, inter quas principem locum obtinent τὰ ἀΐδια, id eſt ea quae ſemper ſunt, fueruntque, ex omni aeternitatate, neque unquam deſitura ſunt: dictum eſt enim ἀΐδιον, quaſi ἀεὶ ὄν: talia igitur cum immutabilia ſint, eodemque ſe modo ſemper habeant, nullo modo in deliberationem cadunt. Aeternum autem duobus modis dicitur: ſiquidem & aeternas vocamus naturas illas, quae ſemper fuerunt, ut coelum, & enunciationes abſolute, & ſimpliciter neceſſarias, qua-

les

les ſunt Mathematicorum: igitur Ariſtoteles utriuſque generis exempla ponit. Prioris quidem τὸν κόσμον, poſterioris autem, ὅτι ἡ διάμετρος, καὶ ἡ πλευρὰ ἀσύμμετροι. Κόσμον interdum graeci vocant coelum, & ita ſaepe accipitur apud Platonem. Interdum & coelum, & omnia, quae complexu illius continentur. Ita enim ſcribit Poſſidonius, ἐν στοιχειώσει μετεωρολογικῇ, qui vulgo inſcritur, ſed falſo, Ἀριστοτέλους περὶ κόσμου. Κόσμος ἐστὶ σύστημα ἐξ οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων. Id autem coelo nomen tributum eſt a perfecta, & abſoluta elegantia, quodque ſit undique admirabili ſtellarum varietate ornatum, atque diſtinctum. Mundum igitur ſive caelum aeternum iudicavit eſſe Ariſtoteles, idque multis argumentis confirmare conatus eſt, cum alibi, tum in libris de coelo. Platonem quoque, etſi nota eſt illa in Timaeo κοσμοποιΐα tamen idem ſenſiſſe & Proculus, & alii homines eruditiſſimi affirmant. Poſterius exemplum, ut ab omnibus perſpicue intelligatur, principio explicandae ſunt voces aliquot Mathematicorum propriae. Ac primum illud, cum plura ſint genera τῶν τετραπλεύρων, id eſt, earum figurarum, quae quatuor lateribus continentur. Ea demum τετράγωνα dici, quae & ἰσόπλευρά ἐστι, καὶ ὀρθογώνια. Eam autem lineam rectam, quae ab angulo ad angulum ducta τετράγωνον, in duo trigoni aequalia diſſecat, vocari διάμετρον, aut ut Vitruvius loquitur, διαγώνιον. Plinius eam latine vocat, *lineam dimetientem*. Deinde quae debeant. σύμμετρα μεγέθη vocari ita docet. Euclides prima definit. libro 10. σύμμετρα μεγέθη λέγεται τὰ τῷ αὐτῷ μέτρῳ μετρούμενα, ἀσύμμετρα δὲ ὧν μηδὲν ἐνδέχεται κοινὸν μέτρον γενέσθαι. Et ἐὰν δύο μεγέθη πρὸς ἄλληλα λόγον μὴ ἔχῃ ὃν ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμὸν, ἀσύμμετρα ἔσται τὰ μεγέθη. ἀξιώματι η. Illud, ὅτι ἡ διάμετρος ἀσύμμετρος commemoratur ab Ariſtotele primo Poſt. In metaph. & ſaepe alias.

Probatur autem apud Euclidem in fine ipſo libri decimi.

Τὰς τέχνας ἢ τὰς ἐπιστήμας) Quanquam circa illas quoque vide exemplum in Archimede ex Vitruvio cap. 3. libro 9. & in Pythagora, in Archita, in Eratoſthene.

Τὸ βουλεύεσθαι δὲ) Vetus interpres, βουλεύεσθαι δὲ δεῖ. Sed male.

Ἐν τοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ) Id eſt, in iis quae quanquam plerumque eveniunt, incertum tamen eſt, quem exitum habitura ſint. Non omnia igitur ſunt βουλευτὰ, ſed ea tantum, de quibus deliberarit ὁ νοῦν ἔχων. Non τὰ ἀΐδια, οὔτε τὰ ὄντα, ὡς κόσμος, οὔτε αἱ προτάσεις, οὔτε τὰ ἐν κινήσει μὲν, ἀεὶ δὲ γινόμενα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς αἱ τροπαὶ, οὔτε τὰ ἄλλοτε ἄλλως, ὡς αὐχμοὶ, καὶ ὄμβροι: non τὰ ἀπὸ τύχης. Ne humana quidem omnia: neque enim quae nihil ad nos pertinent; ſed ea tantum, quae ſunt ἐφ' ἡμῖν, quae & ſola reliqua ſunt. Cauſae enim ſunt φύσις, ἀνάγκη, τύχη, νοῦς. Unuſquiſque deliberat περὶ τῶν δι' αὐτοῦ πρακτῶν. Non tamen de iis, quae pertinent ad artes ἀκριβεῖς, ſed περὶ τῶν οὐκ ἀεὶ ὡσαύτως. Et quaeque ars minus διηκρίβωται, ita plus loci deliberationi relinquit. Et magis περὶ τὰς τέχνας, quam περὶ τὰς ἐπιστήμας. In magnis vero adſumimus, συμβούλους, καὶ οὐ περὶ τελῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη.

Ζητεῖται δὲ) ut quaeri poteſt quo medicamento depelli poſſit aliquis morbus, & quomodo eo reperto utendum.

Εἰς τὸ ἡγούμενον) εἰς τὸν νοῦν τὸν πρακτικόν. Schol. vetus interp. *& ipſum in antecedens. Hoc enim eſt quod eligitur.* Ineptiſſ. Itaque D. Thomae fraudi fuit.

IN CAPUT IV.

T' ἀληθὲς αὐτῷ φαίνεται) Protagoras dicebat hominem πάντων χρημάτων μέτρον εἶ), & tale eſſe quidque cuique, quale ipſi videretur. Plato in Cratylo, & in Theaeteto. Ubi etiam urbane hoc dictum ipſius reprehenditur. Deinde ita corrigitur, οὐ τὸν τυχόντα ἄνθρωπον μέτρον εἶ), ἀλλὰ τὸν ἐπιστήμονα, ἢ φρόνιμον. Coarguit etiam Ariſtoteles hoc dictum, in metaphyſic. vide & Galenum lib. 1. de ſimplic. med. facult.

Καθ' ἑκάστην ἕξιν) Prout quiſque affectus eſt, ita varie de rebus iudicat. Amatoribus, ut ait Theocritus, τὰ μὴ καλὰ καλὰ πέφανται. Chremes Terentianns ſobrius, ancillulam meretriciam ſpreverat: idem cum a coena bene potus rediret. *Vah*, inquit, *Pythias*, *quanto mihi formoſior videre*, *quam dudum*, neque tamen mutata erat ancilla, ſed mutatus ipſe. Phaeacibus, ut Homerus, & Horatius aiunt, pulchrum fuit.

In medios dormire dios, &

Ad ſtrepitum cytharae ceſſatum ducere curam,

at homini parce, & frugaliter educato, vita illa turpiſſima, & inſuaviſſima eſſet. Ut Plato negat ſibi placuiſſe Italicas, & Siculas menſas. *Arquatis*, *& veternoſis*, ait Varro, *etiam quae lutea non ſunt*, *lutea videntur*. Ebrii ſaepe omnia vident gemina, & ea quae ſtant, moveri putant. Siculis iucundiſſimum videbatur bis die ſaturum fieri, neque unquam pernoctare ſolum: At Plato, cum eo veniſſet, negat eam vitam ſibi placuiſſe. Verum igitur eſt, quod ait Ariſtoteles, καθ' ἑκάστην ἕξιν, &c.

IN CAPUT V.

Ὄντος) Pernicioſa quaedam, & peſtifera multorum animos occuparat opinio, neminem ſponte pecre, aut ſponte vitioſum eſſe: quae cum protegere nequitiam, improbeque factis falſam neceſſitatis excuſationem, quaſi velum aliquod praetendere, eademque opera omnia virtutis, & officii praecepta ſubvertere videretur, eam ſibi Ariſtoteles, antequam ingrederetur de ſingulis virtutibus dicere, confutandam eſſe duxit, docendumque multis, ac firmis rationibus, in unoquoque noſtrum ſitum eſſe, bene, an male agat, & ut bonos viros ſua ſponte ea, quae virtutis ſunt, exequi, ita improbos, & nefarios ſponte peccare, vitiorumque turpitudinem in ſe, ſuapte voluntate ſuſpicere.

Ὄντος δὴ) Primum oſtendit virtutis conſecutionem in nobis ſitam eſſe: idque hoc modo. Cum finem quidem ſpectet voluntas, deliberatio autem, & προαίρεσις verſetur in iis, quae diriguntur ad finem, ſequitur ut quaecumque actiones ad ea pertinent, & ſponte ſuſceptae ſint, & κατὰ προαίρεσιν: tales autem ſunt actiones virtuti conſentaneae, in nobis igitur ſitum eſt, ut ex virtute agamus.

Ἐφ' ἡμῖν δὲ] lego δὴ.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία) Oſtendit vitii quoque eamdem eſſe rationem, idque hoc modo. Quaecunque ut agamus, in arbitrio noſtro ſitum eſt, eadem etiam, ut ne agamus, ſitum eſt: nam ni ita eſſet, neutrum eſſet arbitrii noſtri, ſed alterum neceſſitatis. Si poſſumus igitur arbitratu noſtro ea, quae honeſta ſunt, agere, quod virtutis eſt, poſſumus etiam ea omittere, quod eſt vitii: & ſi liberum eſt nobis abſtinere a flagitioſis actionibus, quod cum virtute coniunctum eſt, liberum eſt etiam eas ſuſcipere, quod eſt vitii. Quod ſi ſingu-

lae

lae actiones in poteſtate noſtra ſint earumque frequentatione boni aut mali evadimus, perſpicuum eſt, ſua quemque ſponte, aut bonum, aut malum evadere, idque totum in ipſo ſitum eſſe.

Τὰ καλὰ πράττειν) lego τὸ καλὰ πράττειν, & paulo poſt, τὸ αἰσχρά.

Τὸ δὲ λέγειν ὡς οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς οὐδ' ἄκων μάκαρ) Tragici alicuius veteris ſenarius eſt, quo ut puto ſignificaret, quiſquis auctor ipſius eſt, neminem, cui eligendi poteſtas ſit, laborioſam & aſperam vitam colere, ut neminem invitum beatum eſſe, atque affluere iis omnibus, quae ad vitam commode agendam pertinent: ſed philoſophi quidem cum ſtatuerent omnes improbos miſeros eſſe, omnes virtute praeditos felices, iidemque iudicarent virtutem quidem ſponte coli, ſed vitioſum eſſe neminem niſi invitum, abuſi ſunt hoc verſiculo ad confirmandam ſententiam ſuam, & πονηρὸν interpretati ſunt, non eum, qui dure, ac laborioſe viveret, ſed improbum, & vitioſum, quod eadem vox, aut accentu mutato, ut vulgo putant, aut eodem accentu, ut iudicat Thomas Magiſter, & hoc, & illud ſignificet. *Beatum* quoque acceperunt, non divitem, & facilem agentem, ſed virum bonum & ex virtute agentem. Citatur autem hic ipſe verſus hoc ſenſu ἐν τῷ περὶ δικαίου τῶν Πλάτωνος νοθευομένων. Et ſane hanc ſententiam tueri videtur Plato in Clitophonte, & lib. 9. de legibus. Ariſtoteles autem poſteriorem partem veram eſſe fatetur, priorem falſam eſſe docet.

Καὶ γὰρ ἐπ' αὐτῷ) Ignorantia iuris naturalis, aut gentium nemini prodeſt ad excuſationem. Neque enim ferendus ſit, ſi quis dicat, ſe ignoraſſe faciendam non eſſe caedem, non adulterium. Ignorantia autem Iuris Civilis interdum non punitur, ut in ruſtico, in femina, in milite, toto tit. D. de iure, & facti ignor. & l. 2. in fine, D. de iure fiſci, punitur autem

autem in iis, qui aut ſua prudentia inſtructi ſunt, aut iuriſconſulti copiam habent, l. ultimo, D. de iure, & facti ignor.

Εἰ δέ τις λέγοι. Exponit argumentum quoddam, quo utebantur ii, qui negabant homines ſponte peccare, idque diſſoluit, ut doceat etiam iis poſitis, quae ipſi volebant, tamen effici, ut nihilo magis ſponte ſuſcipiantur honeſtae actiones, quam turpes & nefariae.

IN CAPUT VI.

Περὶ ἀνδρείας.

Ὅτι μὲν οὖν) Quid eſſe tandem cauſſae putemus, cur Ariſtoteles de ſingulis virtutibus diſputaturus a fortitudine ſibi potiſſimum exordiendum eſſe iudicaverit. Quidam hoc propter ipſius fortitudinis praeſtantiam factum putant, ut quemadmodum in magnarum aedium veſtibulis pulcherrimae columnae, ac ſtatuae collocari ſolent: ita non in ipſo diſputationis ingreſſu omnium virtutum nobiliſſima & praeſtantiſſima collocaretur. Ita enim praecipit, & Pindarus in Olympiis, ἀρχομένου δὲ ἔργου πρόσωπον χρὴ θέμεν τηλαυγές. Sed hanc opinionem multa ſunt, quae labefactare videntur. Primum, quod Ariſtoteles, ſi in digerendis virtutibus earum praeſtantiam ſecutus eſſet, prius diſputaſſet περὶ διανοητικῶν, ἢ περὶ ἠθικῶν. Deinde inter morales principem locum dediſſet non fortitudini, ſed iuſtitiae. Praeclare enim Ageſilaus interrogatus, *iuſtitiane fortitudini, an iuſtitiae fortitudo praeſtaret? ſi omnes*, inquit, *homines iuſti eſſent, nihil opus foret fortitudine: at ſi omnes fortes, tum vel maxime iuſtitia neceſſaria eſſet*. Magni autem viri, ubi de virtutum

tutum inter ipſas comparatione agitur, nunquam primum locum dant fortitudini; ſed alii tertium, alii quartum. Xenophon eam μεγίστην ἀρετῶν vocat. 3. παιδείας. Tertium D. Thomas, qui hunc praecipuarum virtutum ordinem facit, ut primo loco ſtatuat prudentiam, ſecundo iuſtitiam, tertio fortitudinem, quarto temperantiam. Quartum Plato, qui libro primo de legibus cum duplicia bona eſſe dixiſſet humana, & divina. Humana quidem ait eſſe quatuor, bonam ualetudinem, pulchritudinem, robur, & divitias: divina autem, quae eis, quaſi e regione reſpondeant, totidem prudentiam, temperantiam, iuſtitiam & fortitudinem: quam poſtremam etiam vocat, τὸ φαυλότατον, καὶ σμικρότατον ἀρετῆς μέριον, καὶ τῇ τάξει τέταρτον. Alii huius ordinis eam cauſſam eſſe dicunt, quod notiſſima ſint nobis, ea in quibus verſatur fortitudo, quae mihi ſententia ita videtur infirma, atque imbecilla, ut etiam, ſi a nemine tentetur, ipſa per ſe corruat. Quis eſt enim qui cum in voluptatibus temperantia, in periculis bellicis fortitudo cernatur, non videat multis partibus notiores nobis eſſe voluptates, quam belli pericula? etenim voluptatis ſenſum ex aluo matris attulimus, ea nobis, ut Ariſtotelem dicere meminiſtis συντέθραπται, eſtque πάθος ἐγκεχρωσμένον τῷ βίῳ. At in bello quotuſquiſque verſatus eſt? ſunt qui & id factum putent, quod fortitudo in rebus difficilioribus elaborat, in eoque animi motu regendo ſita eſt, qui difficillime regitur: ἀνήνυτον γὰρ ὁ θυμὸς, ait Ariſtoteles in Eudemeis. Sed horum opinioni natura, prope dixerim, ipſa & ratio reclamat. Scimus enim a facilioribus ordiendum. Quam igitur eius ordinis, quem Ariſtoteles in tractandis virtutibus ſecutus eſt, cauſſam fuiſſe opinor, brevi oratione complectar. Primum igitur prius τὰς ἠθικὰς, quam τὰς διανοητικὰς perſecutus eſt, quod faciliores eſſent ad intelligendum.

Deinde

Deinde cum τῶν ἠθικῶν aliae magis verſentur περὶ τὰ πάθη, aliae περὶ τὰς πράξεις, ſintque τὰ πάθη πρότερα τῶν πράξεων, prius eas, quae πρὸς τὰ πάθη pertinet, ſibi expediendas eſſe duxit: Sunt autem duae Fortitudo, & Temperantia. In duabus autem rationem ordinis non crediderim admodum anxie, & ſollicite inquirendam. Etenim ſi quis Platonem ſecutus temperantiam fortitudini anteponi debuiſſe contendat, utemur eodem reſponſo, quo olim pictor quidam uſus eſſe perhibetur, qui conductus, ut equum currentem pingeret, cum eum pinxiſſet in pulvere ſe volutantem, ob eamque rem a conductore increparetur: *Inverte*, inquit, *tabulam*, *mox enim currentem videbis*, ita eum nos iubebimus duarum virtutum ordinem invertere. Sed Ariſtoteles hac in parte communi hominum iudicio, ut par eſt, tribuiſſe aliquid videtur. Etenim ſive Platonis ſive D. Thomae vera ſententia eſt, non enim magnopere laboramus, communis hominum conſenſus plurimum fortitudini defert. Magnum enim nec immerito videtur in publico civitatis metu, ac trepidatione irruenti ſeſe hoſtium agmini opponere, non tubarum ſonum, non lituorum clangorem, non equorum hinnitum, non armorum fulgorem, non avida ſanguinis tela, non crebris tinctos caedibus gladios extimeſcere, ire immo obviam iis omnibus, & periculum ab aliis praeſenti vitae ſuae periculo depellere, pro aris, & focis, pro templis, ac moenibus, pro ſalute, ac libertate communi, ictus, vulnera, mortem denique, ſi res ferat, non excipere tantum, verum etiam ultro appetere. Haec qui praeſtiterunt in omni aetate, apud omnes populos clari, illuſtres, honorati fuerunt. Illis ovationes, ſupplicationes, triumphi, illis ſtatuae, arcus, trophaea, illis monumenta publica: illis annuae laudationes; illis denique omnia ſingularia, & divinis honoribus proxima ornamenta decreta ſunt,

qualia

qualia aut nunquam, aut perraro, temperantiae, liberalitati, iuſtitiae tributa legimus. Duas olim in Graecia reſpublicas fuiſſe accepimus inter ſe ſimillimas, poeneque geminas, eaſdemque, ut opinio erat, optimis inſtitutis, ac legibus temperatas, Cretenſium, & Lacedaemoniorum. Earum alteram Minos de Iovis, alteram de Apollinis conſilio Lycurgus temperaſſe putabatur. Utraque autem id praecipue ſpectabat, eoque referebat omnia, ut cives quam fortiſſimi, ac bellicioſiſſimi evaderent, ideoque ſcripſit Plato *omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi*: neque alio pertinebant aut convivia illa in publico, quae tum phiditia, tum ſyſſitia nominabant, aut laborioſae in gymnaſiis tum puerorum, tum virginum exercitationes, aut venationes, aut dolorum perpeſſiones, quam ut, quae belli neceſſitas fert, iis in pace facile ferendis aſſuefierent. Quin etiam Lacedaemonii cum ceteroqui a poeticis ſtudiis alieni eſſent, neque poetarum cantus libenter audirent, lege tamen conſtituerant, ut quoties cum hoſtibus dimicaturus in procinctu conſtitiſſet exercitus, convocarentur milites in tabernaculum regium, ibique audiendis Tyrtaei carminibus ad ſpernendam pro patria vitam incitarentur. Ille vero domitor orbis, victor omnium gentium, Populus Romanus, quam virtutem pluris fecit quam fortitudinem? Cuius rei cum alia argumenta habemus & plurima, & maxima, tum illud non minimum, quod ex fortitudine, tanquam omnium praeſtantiſſima, ceteras quoque rectas animi affectiones virtutes nominarunt. Ut enim Graecis ἀνδρεία ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, ita Latinis *virtus a viro* dicitur. Qua de re Ciceronis haec verba ſunt, e 2. Tuſcul. *Atqui vide, ne cum omnes recte animi affectiones virtutes appellentur, non ſit hoc proprium nomen omnium, ſed ab ea, quae una ceteris excellebat, omnes nominatae ſint. Appellata eſt enim ex viro virtus: viri*

autem

autem maxime propria eſt fortitudo, cuius munera duo maxima ſunt, mortis, doloriſque contemptio. Idem etiam teſtatur Plutarchus in vita Coriolani, ſed verba, quibus id exprimit in Graecis exemplaribus depravata leviter, ob idque ab interpretibus intellecta non ſunt. legi autem debent hoc modo: Ὅλως μὲν οὖν ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἡ ῥώμη μάλιστα τῆς ἀρετῆς, τὸ περὶ τὰς πολεμικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἐκύδαινε πράξεις ᾧ καὶ μαρτυρεῖ τὸ τὴν ἀρετὴν ὑπ' αὐτῶν ἑνὶ τῷ τῆς ἀνδρείας ὀνόματι προσαγορεύεσθαι. Sed de ordinis ratione ſatis, aut etiam fortaſſe plus ſatis, nunc Ariſtotelem ipſum audiamus.

Τὰ κακὰ) τὰ βλαβερὰ, καὶ τὰ μετὰ λύπης, τὰς γὰρ μοχθηρίας μέγιστα οὔσας κακὰ, οὐ πάνυ φοβοῦνται.

Διὸ καὶ τὸν φόβον) Platonis eſt ex Lachete: οἷον ἀδοξίαν. Itaque Horatius de viro bono, & forti.

Peiuſque letho flagitium timet.
Non ille pro caris amicis,
Aut patria timidus perire,

Λέγεται δ' ὑπό τινων, &c.) Ut in Phormione Terent.

O vir fortis, atque amicus.
Verum id Phormio vereor, ne iſthaec fortitudo, &c.

Ἄφοβος γάρ τις καὶ ὁ ἀνδρεῖος) Recte addidit τίς: τὸ γὰρ ἄφοβον καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐ ταυτόν ἐστιν, ἀλλὰ τὸ μετὰ φρονήσεως, ait Plato in Lachete. Eleganter autem, & acute diſputat Plutarchus in Agide, ut probet fortitudinem non eſſe ἀφοβίαν τινὶ, ſed φόβον. Eius haec verba ſunt: ἔστι δὲ Λακεδαιμονίοις οὐ φόβου μόνον, ἀλλὰ καὶ γέλωτος, καὶ τοιούτων ἄλλων παθημάτων ἱερά. Τιμῶσι δὲ τὸν φόβον, οὐχ ὥσπερ οὓς ἀποτρέπονται δαίμονας, ἡγούμενοι βλαβερὸν, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν μάλιστα συνέχεσθαι φόβῳ νομίζοντες. Et paulo poſt. Καὶ τὴν ἀνδρείαν δέ μοι δοκοῦσιν, οὐκ ἀφοβίαν, ἀλλὰ φόβον ψόγου, καὶ δέος ἀδοξίας οἱ παλαιοὶ νομίζειν· οἱ γὰρ δειλότατοι πρὸς τοὺς νόμους θαῤῥαλεώτατοι πρὸς τοὺς πολεμίους εἰσὶ, καὶ τὸ παθεῖν ἥκιστα δεδίασιν οἱ μάλιστα φοβούμενοι τὸ κακῶς ἀκοῦσαι. Sed hanc Ariſtoteles negaret veram eſſe fortitudinem, πολιτικὴν fateretur. De qua inferius dicturi ſumus.

Πενίαν

Πενίαν δ' ἴσως) Docuit fortitudinem non eſſe in iis non metuendis , quae metuere oportet , nunc docet , eam ne in iis quidem omnibus non metuendis verſari, quae metuenda non ſunt . Exempli cauſſa , paupertatem metuere non oportet,neque morbum,dum modo res non minuatur culpa noſtra,neque morbus , aut negligentia , aut intemperantia contrahatur . Sed tamen , neque , qui ea metuit , timidus, neque qui non metuit , fortis habendus eſt ; ſed qui eam ſupra modum timet , avarus , ut ille , qui apud Plautum dicitur , quum dormitum iret , *follem ſibi obſtringere ſolitus ob gulam , ne quid animae forte amitteret dormiens* , quique cum unicam filiam in opulentam domum ſine dote daret , ita ſecum cogitabat : *feſto die ſi quid prodegeris , profeſto egere liceat , niſi peperceris* , ut Uvidius ille Horatianus , qui cum ita dives eſſet , ut metiretur nummos , ita erat ſordidus, ut ſe non unquam melius ſervo veſtiret , aduſque ſupremum tempus , ne ſe penuria victus opprimeret , metuebat .

Οὐδ' ὅλως] Nihil enim praeſtare ſapientis, praeter culpam .

Οὐδ' εἴτις ὕβριν) Ut cum Darius matrem , uxores , filias veniſſe in Alexandri poteſtatem videns , metuebat ne uxore , & filiabus , Alexander ad libidinem ſuam abuteretur , non ob id erat timidus .

Οὐδ' εἰ θαῤῥεῖ μέλλων μαστιγοῦσθαι) Ut ille apud Plautum.

Mei tergi hoc , non tui facio fiducia

Et ille Terentianus .

Herus ſi redierit , vapulandum , habendae compedes .

Περὶ ποῖα οὖν) Concludit fortitudinem praecipue cerni in deſpicientia mortis, eam enim qui negliget , facile negliget cetera .

φοβερώτατον) Natura nihil eſt tam terribile quam mors . Etenim , ut ait Theocritus .

Ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες .

Ita-

Itaque Euripides.

Κακῶς ζῆν κρεῖσσον, ἢ θανεῖν καλῶς.

Quod tamen ex vulgi ſententia, non tamen ex veritate dictum eſt: nam qui vitae nimium cupidi ſunt, vituperantur, meritoque exagitatum eſt a ſapientiſſimis hominibus votum illud Moecenatis.

Debilem facito manu,
Debilem pede, coxa:
Tuber aſtrue giberum:
Lubricos quate dentes,
Vita dum ſupereſt, bene eſt.
Hanc mihi, vel acutam
Si das, ſuſtineo crucem.

Πέρας γὰρ καὶ οὐδὲν ἔτι) Hoc quoque magis, de vulgarium, quam de Ariſtotelis ipſius ſententententia dictum eſt, ipſe enim audierat eum magiſtrum, ex quo haec Cicero expreſſit. *Imo vero hi vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam e carcere evolaverunt. Veſtra vero, quae dicitur vita, mors eſt.*

Δόξειε δ' ἂν περὶ τὸν θάνατον τὸν ἐν παντὶ) Ne in omni quidem morte deſpicienda elucet fortitudo, ſed in bello, quod quidem iuſtum, honeſtumque ſit, quale eſſe bellum pro patria, maxime cernitur.

Τοιοῦτοι δὲ) Virgilius.

Pulchrumque mori ſuccurrit in armis. Idem:
Pulchramque petunt per vulnera mortem.

Horatius:

Dulce, & decorum eſt pro patria mori,

Tyrtaeus:

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα
Ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ᾗ πατρίδι μαρνάμενον.

Euripides:

Τρῶες δὲ πρῶτον μὲν τὸ κάλλιστον κλέος.

Ὑπὲρ πάτρας ἔθνησκον. Itaque omnis veterum Rhetorum eloquentia conſumpta eſt in laudandis trecentis illis

illius Lacedaemoniis, qui Leonida duce, cum ſeſe in Thermopylarum anguſtiis illi exſiccatori fluminum, complanatori montium exercitui Xerxis ſe opponere auſi eſſent, occubuerunt pro patria, primique Xerxem, non multitudinem, ſed virtutem in militibus ſpectari debere docuerunt, quorum Imperator quanto opere mortem ipſe pro patria appetendam potius, quam refugiendam duceret, vel haec ipſius vox declarat. *Pergite animo forti Lacedaemonii, hodie apud inferos fortaſſe coenabimus*. Neque unquam reticebitur Epaminondas, qui cum ad Mantineam fortiſſime pugnans, lethale vulnus accepiſſet, ubi victoriam ſuorum eſſe accepit, tum denique iuſſit educi ſibi telum de corpore, aequiſſimo ſe animo mori dicens, quod patriam imperantem Lacedaemoniis reliquiſſet, quam acpeperat ſervientem. Ne Codrus quidem Athenienſium Rex praetereundus eſt, qui, cum ex oraculo reſponſum eſſet, pugnantibus inter ſe Athenienſibus & Peloponenſibus, utrorum rex cecidiſſet, eos victores fore, gregarii ſe militis (famulari veſte Cicero) ornatu in hoſtes, ne agnoſceretur, intulit, voluntariaque morte victoriam ſuis comparavit. Multitudo ipſa me terret animo, ac cogitatione intuentem in fortiſſimos viros, pro patria mortuos, quos olim haec Urbs innumerabiles protulit, deque illis aliquid verborum facere meditantem. Omnes enim omnium aliarum gentium fortes viri, qui omnibus ſaeculis floruerunt, ſi unum in locum conferantur, pauciſſimi prae infinita Romanorum multitudine videbuntur. Itaque quod interdum diſerti homines augendi, atque amplificandi cauſſa dicunt, id ego poſſum hoc loco ſine mendacio dicere, & dies me, & vox, & latera deficient, ſi eos, qui in hac urbe nati, fortitudine excelluerunt, enumerare, ac de ſingulorum virtutibus aliquid dicere voluero. Et ſane, quid attinet recenſere vobis, aut tres illos Decios, aut duos

Scipiones, aut L. Aemylium Paulum, aut M. Claudium Marcellum, aut innumerabiles alios, quorum gloria iiſdem, quibus ſolis curſus, regionibus continetur, cum legiones integras M. Cato ſcribat ſaepe in eum locum profectas, unde certo ſcirent ſe nunquam redituras? Adeo ut aliae laudes aliarum gentium, ita Romani generis, ac nominis propria fuit fortitudo; ſed his, quae ſatis per ſe illuſtria ſunt, omiſſis, ea, quae ab Ariſtotele dicuntur, perſequamur.

Ὁμόλογοι ᾗ τούτοις εἰσὶ) Huc referri poteſt conſuetudo Athenienſium e ſecundo Thucydidis, e Menexeno Platonis, epitaphio Lyſiae, & ſimilibus. Fortes habendi ſunt etiam qui extra bellum offerunt ſe ad mortem pro patria, ut Menoeceus apud Euripidem in Phoeniſſis. Et apud eumdem Iphigenia. Et qui potius, quam turpitudinem aliquam ſuſcipiant, mori malunt, ut aetate noſtra Thomas Morus, & qui mortem, cum iniuſte damnati ſint, magno animo ferunt, ut Socrates. Et qui adeunt periculum mortis, etiamſi non moriantur, ut Harmodius, & Ariſtogiton, ut Horatius Cocles, ut Scaevola, praeclare quidem ſapiens: *Mortem pro patria vir fortis fugere nunquam poteſt, effugere interdum poteſt.*

IN CAPUT VII.

Τὰ δὲ φοβερὸν οὐ πᾶσι) aliud enim puero, aliud viro, aliud avaro, aliud intemperanti, aliud viro bono: Qui peius letho, *ut Horatius ait*, flagitium timet. Quam ſit terribile avaro, *ἡ χρημάτων ἀποβολὴ* cognoſci poteſt, hoc exemplo Horatiano ex Satyra 3. lib. 2.

Pauper Opimius argenti poſiti intus, & auri,
Qui Veientanum feſtis potare diebus.
Campana ſolitus trulla, vappamque profeſtis,
Quondam lethargo grandi eſt oppreſſus; ut heres.

Iam

Iam circum loculos &, claveis laetus, ovanſque
Curreret. Hunc medicus, multum celer atque fidelis,
Excitat hoc pacto, menſam poni iubet: atque
Effundi ſaccos nummorum, accedere plures
Ad numerandum, hominem ſic erigit. Addit & illud,
Ni tua cuſtodis, avidus iam hoc auferet heres
Men' vivo? Ut vivas igitur vigila, hoc age. Quid vis?
Deficient inopem venae te, nicibus, atque
Ingens accedat ſtomacho fultura ruenti, &c.

Λέγομεν δέ τι) Itaque id quod poetae dicunt:

Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.
Καθ' ὑπερβολὴν *dicitur, & meum illud.*
Perge, tona, rue, verte ipſum a radicibus orbem,
Impavidus, qui te contueatur, habes.

Τὰ δὲ κατ' ἄνθρωπον) Alia magis, alia minus terribilia ſunt, aut θαῤῥαλέα.

Ὁ δὲ ἀνδρεῖος) Non exuit hominem, neque omnino metu caret. Itaque nugantur Stoici, qui ſapientem ſuum faciunt quendam Caenea. Vide Plutarchi συνόψιν τοῦ ὅτι παραδοξότερα οἱ στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσιν.

Καὶ ἔτι τὰ μὴ φοβερὰ) ut cum quis leporis occurſum, aut ſoricis occentum metuit. Lucretius:

Nam veluti pueri trepidant, atque omnia coecis
In tenebris metuunt, ſic nos in luce timemus
Interdum, nihilo quae ſunt metuenda magis quam
Quae pueri in tenebris pavitant, finguntque futura.

Γίνεται δὲ) Docet quomodo in his rebus peccetur.

Ὁ μὲν οὖν) Definit virum fortem copioſius, & apertius, quam ſupra.

Τέλος) Qualis quiſque habitus eſt, tales ſunt, quae ab eo manant actiones.

Τῶν δ' ὑπερβαλλόντων] ὑπερβάλλοντας vocat omnes, qui a medio aberrant: πάντες γὰρ καὶ ὑπερβάλλουσί πως καὶ ἐλλείπουσι.

Τοὺς κελτοὺς) Horatius,

Te, non paventis funera Galliae,

Duraeque tellus audit Iberiae. Strabo:

Τὸ δὲ σύμπαν φῦλον, ὃ νῦν γαλλικόν τε, καὶ γαλατικὸν καλοῦσιν, ἀριμάνιόν τε καὶ θυμικόν ἐστι, καὶ ταχὺ πρὸς μάχην, ἄλλως δὲ ἁπλοῦν καὶ οὐ κακόηθες. Διὰ δὲ τοῦτο ἐρεθισθέντες μὲν ἀθρόοι συνίασι πρὸς τοὺς ἀγῶνας, καὶ φανερῶς, καὶ οὐ μετὰ περισκέψεως, ὥστε καὶ εὐμεταχείριστοι γίνονται τοῖς καταστρατηγεῖν ἐθέλουσι. Καὶ γὰρ ὅτε βούλεται, καὶ ὅπου, καὶ ἀφ' ἧς ἔτυχε προφάσεως, παροξύνας τις αὐτοὺς, ἑτοίμους ἔσχε πρὸς τὸν κίνδυνον. Aelianus lib. 12. de varia hiſtoria. Ἀνθρώπων ἐγὼ ἀκούω φιλοκινδυνοτάτους εἶναι τοὺς κελτούς. τῶν ᾀσμάτων οὖν ὑποθέσεις ποιοῦνται τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀποθανόντας ἐν τῷ πολέμῳ καλῶς, καὶ μάχονται δὲ ἐστεφανωμένοι. ἀλλὰ καὶ τρόπαια ἐγείρουσιν, ἅμα τε ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις σεμνυνόμενοι, καὶ ὑπομνήματα αὐτῶν τῆς ἀρετῆς ἐλλείποντες ἑλληνικῶς. οὕτως δὲ αἰσχρὸν νομίζουσι τὸ φεύγειν, ὡς μηδὲ ἐκ τῶν οἰκιῶν καταλισθαινουσῶν, καὶ ἐμπιπτουσῶν πολλάκις ἀποδιδράσκειν, ἀλλὰ μηδὲ πιμπραμένων αὐτῶν παραλαμβανομένους ὑπὸ τοῦ πυρός. πολλοὶ δέ καὶ ἐπικλύζουσαν τὴν θάλασσαν ὑπομένουσιν. εἰσὶ δὲ καὶ οἳ ὅπλα λαμβάνοντες ἐμπίπτουσι τοῖς κύμασι, καὶ τὴν φορὰν αὐτῶν εἰσδέχονται, γυμνὰ τὰ ξίφη, καὶ τὰ δόρατα προσείοντες, ὥσπερ οὖν ἢ φοβῆσαι δυνάμενοι, ἢ τρῶσαι. Plutarchus: Τὸ τὸν σεισμὸν οὐ φοβεῖσθαι, tribuit Galatis. Ita enim ſcribit, ἐν τῷ περὶ δεισιδαιμονίας. οὐ φοβεῖται θάλασσαν ὁ μὴ πλέων, οὐδὲ πόλεμον, ὁ μὴ στρατευόμενος, οὐδὲ λῃστὰς, ὁ οἰκουρῶν, οὐδὲ συκοφάντην ὁ πένης, οὐδὲ φθόνον ὁ ἰδιώτης, οὐδὲ σεισμὸν ὁ ἐν γαλάταις, οὐδὲ κεραυνὸν ὁ ἐν αἰθίοψιν. Ac fieri poteſt, ut nomine Galatarum Gallos intellexerit, ut videre eſt in iis, quae retulimus ex Strabone. Galatae tamen ſunt in Ponto, ſed oriundi a Gallis ingenio, ut ait Hieronymus, referentes originem. Unde eos D. Paulus vocat ἀνοήτους. Sed tamen ſi animadvertas, ad aliam cauſſam hoc refert Ariſtoteles, ad aliam Plutarchus.

Ὁ δὲ τῷ θαρρεῖν) Exponit naturam audacis.

Ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι) Exponit naturam meticuloſi.

Περὶ

Περὶ ταῦτα) τιωτὰ lege, ut Arret. at alii, circa haec. male, ut puto.

Καὶ οἱ μὲν θαρσεῖς) Pulchre utrumque exprimit Homerus in Troianis & Graecis.

Φεύγοντα πενίαν) ut fecit Apicius, de quo Seneca. *Apicius noſtra memoria vixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando Philoſophi, velut corruptores iuventutis abire iuſſi ſunt, ſcientiam popinae profeſſus diſciplina ſua ſaeculum infecit, cuius exitum noſſe operae pretium eſt, cum HS. millies in culinam congeſſiſſet, cum tot congiaria principum, & ingens Capitolii vectigal ſingulis commeſſationibus hauſiſſet, aere alieno oppreſſus, rationes ſuas tunc primum coactus inſpexit, ſuperfuturum ſibi HS. centies computavit, & velut in ultima fame victurus, ſi HS. centies vixiſſet, veneno vitam finivit.*

Ἠρῶτα) ut Evadne, ut Laodamia.

Ἤ τι λυπηρὸν) ut Pomponius Atticus.

Μαλακία γὰρ) Euripides.

> Ἐσκεψάμην δὲ, καί περ ἐν κακοῖσιν ὢν
> Μὴ δειλίαν ὄφλω τιν' ἐκλιπὼν φάος.
> Ταῖς συμφοραῖς γὰρ ὅστις οὐχ' ὑφίσταται,
> Οὐδ' ἀνδρὸς ἂν δύναιθ' ὑποστῆναι βέλος.

Martialis, Rebus in adverſis &c.

Vide quae dixi in capite 7. libri quarti Variarum lectionum.

IN CAPUT VIII.

Λέγονται) Gemmas fictitias, & falſa medicamenta, & omnia denique, quae falſa cum ſint, verum imitantur, noſſe prodeſt.

Ἡ πολιτικὴ) Hanc videtur Plato in Lachete pro vera fortitudine deſcribere, legendus eſt Plutarchus in Agide.

Παρ' οἷς οἱ δειλοὶ) Neſtor Iliad. O.

Ὦ φίλοι ἀνέρες ἐστὲ καὶ αἰδῶ θέσθ᾽ ἐνὶ θυμῷ
Ἄλλων ἀνθρώπων.

Ὥσπερ ὁ Ἕκτωρ) Homer. Iliad. O.

Ἕκτωρ δὲ Τρώεσσιν ἐκέκλετο μακρὸν ἀΰσας
Ὃν δ᾽ ἂν ἐγὼν ἀπάνευθε νεῶν ἑτέρωθι νοήσω,
Αὐτοῦ οἱ θάνατον μητίσομαι· οὐδέ νυ τόνγε
Γνωτοί τε, γνωταί τε πυρὸς λελάχωσι θανόντα,
Ἀλλὰ κύνες ἐρύουσι πρὸ ἄστεος ἡμετέροιο·

At Agamemnon Iliad. β.

Ὃν δέ κ᾽ ἐγὼν ἀπάνευθε μάχης ἐθέλοντα νοήσω
Μιμνάζειν παρὰ νηυσὶ κορωνίσιν, οὔ οἱ ἔπειτα
Ἄρκιον ἐσσεῖται φυγέειν κύνας ἠδ᾽ οἰωνούς.

Haec ipſa citat tertio politicorum ſub perſona quidem Agamemnonis, ſed diminuta, & addit de ſuo illud, πὰρ γὰρ ἐμοὶ θάνατος.

Ὑπὸ τῶν ἀρχόντων) ut Perſae ad Thermopylas.

Οἱ πρὸ τῶν τάφρων) τειχῶν, v. l. v. & interp. & Argyr.

Δοκεῖ δὲ] Veget lib. 2. *Nemo facere metuit, quod ſe bene didiciſſe confidit.* οἱ στρατιῶται ἀνδρεῖοι φαίνονται οὐ διὰ τὸ εἰδέναι τὰ δεινὰ, ὡς σωκράτης ἔλεγεν, ἀλλὰ διὰ τὸ εἰδέναι τὰς βοηθείας τῶν δεινῶν. lib. Γ. τῶν μεγάλων ἠθικῶν. Tacitus de Caecina lib. 1. *Quadrageſimum id ſtipendium Caecina parendi, aut imperitandi habebat, ſecundarum antiquarumque rerum ſciens, eoque interritus.*

Πολλὰ κενὰ) Thucyd. lib. 3. Polyb. apud Suidam cum luna defeciſſet, temporibus Perſei Macedonum Regis, vulgo rumor increbuit, regis interitum ſignificari, eaque res pariter, & Romanis addidit animos, & Macedonas conſternavit, addit, οὕτως ἀληθές ἐστι τὸ περιφερόμενον, ὅτι πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου. Cicero ad Atticum. *Scis eſſe quaedam* πανικὰ, *dici item* τινὰ, κενὰ τοῦ πολέμου. Plutarch. περὶ τοῦ ἀκούειν; ὡς γὰρ πολέμου καὶ ἀκροάσεως πολλὰ κενά ἐστιν. Curtius lib. 3. *Fama bella ſtare, & eum qui recedat, fugere credi.* Idem lib. 5. *Fama maximum in bello momentum.*

tum. lib. 7. *Ea res, ſicuti pleraque belli vana, & inania, barbarorum deditionem traxit*. lib. 8. *Fama bella conſtant, & ſaepe etiam, quod falſo creditum eſt veri vicem obtinuit*.

Διὰ τὰ προειρημένα διὰ τὸ καλὸν ὃ προαιροῦνται.

Horat. *Spes iubet eſſe ratas*.

Idem. *Spes donare novas Largus, &c.*

Ὥσπερ οἱ ἀργεῖοι) Xenoph. 6. ἑλληνικῶν.

Ὑπομένει) legendum ὑπομένει. ex lib. M. S.

IN CAPUT X.

Μετὰ δὲ ταύτην) Explicata fortitudinis natura ſequi ait, ut de temperantia diſſeratur, ut ea virtute patefacta, quae praeſtat ne admotae dolorum faces, neu propoſitus mortis metus animum labefactare, aut concutere poſſit, quaſique de gradu deiicere, evolvatur, & excutiatur ea, cuius munus eſt efficere, ne blanda conciliatrix ſui, eademque facillima imitatrix boni voluptas hominem enervet, ac molliat, & a recto itinere abductum, ad nequitiam, & ad libidinem, & ad omne flagitium adducat. Magnum hoc quoque virtutis munus, & ſingulari quadam cum difficultate coniunctum. Multos enim quos non debilitarat dolor, ſuperavit voluptas; quique ſine ullo metu pericula adierant, labores pertulerant, vulnera exceperant, mortem ipſam, qua nihil terribilius eſt, pro nihilo putaverant, iidem appetiti voluptatis illecebris, non potuerunt eam rectis oculis contueri. Ultro etiam induerunt ſeſe in illius retia, ſeque molliſſimis illius vinculis devinciendos, ac conſtringendos praebuerunt. Quem umquam, vel in fabulis fortiorem Hercule accepimus? At ille Iovis ut poetae loquuntur, fatu editus, ille monſtrorum domitor, ille purgator orbis, in quem nihil umquam virium habuerat dolor, a volu-

ptare deviƈtus eſt, & in Omphales gremio cubans, iiſdem illis manibus, quibus infans inuſitatae magnitudinis angues extinxerat, quibus poſtea, delapſo e luna leoni fauces eliſerat, creſcentem damnis, & vires ex ipſa ſua caede ducentem hydram confecerat, pervigilem draconem in aeternum ſoporem collocaverat, pro corona populea mitellam, aut calanticam capite geſtans, pro leonis pelle, crocotam indutus, pro clava, & arcu colum, & calathos tractans, non tantum virtutis, verum etiam ſexus ſui oblitus, ad arbitrium dominae penſa carpebat. Nullum umquam haec Urbs hoſtem Hannibale infenſiorem habuiſſe memoratur. At illum, quem non Pyrenaeorum montium aſperitas, non Rhodani fluvii impetus, non obiectus a natura ad tutandam, ab incurſibus exterarum gentium Italiam Alpium vallus retardaverat, cuius imbutum uſque a pueritia capitali Romani nominis odio, animum, non fames, non frigus, non ulla denique mali vis domare potuerat,qui tot ad Thraſymenum lacum, tot ad Cannas Romanorum millia caeciderat, qui Romam ipſam capere noluerat magis,quam non potuerat, Campanus luxus, ac deliciae perdiderunt, ut vere a clariſſimis ſcriptoribus dictum ſit, Capuam Hannibali Cannas fuiſſe. Neque aliam ob cauſſam apud divinum poetam Homerum Ulixes, qui quaſi perfectum quoddam abſolutae prudentiae exemplar nobis proponitur, praeter Sirenum inſulam navigaturus, iubet ſe, tamquam prudentiae ſuae diffidens, ad malum navis alligari, niſi ut ex eo intelligamus, nihil eſſe difficilius homini,quantalibet prudentia peaedito,quam voluptatis blanditias aſpernari, neque earum ſuavitate irretitum,atque illaqueatum, ab inſtituto itinere averti. Quae igitur virtus earum cupiditati modum adhibet, neque auferri nos ab ea ſi ſe audiamus, patitur, eius nobis vis, atque natura hodierno die ex Ariſtotele explicanda eſt.

Δοκοῦσι

Δοκοῦσι γὰρ) Cauſſam reddit cur harum virtutum tractationem coniunxerit, ac continuaverit: eſſe enim eas coniunctas, atque affines inter ſe, cum partium animae ratione carentium propriae eſſe videantur. Eſt autem annotandum magis id eum ex ea, quae tum a Platone profecta probabatur plurimis, quam ex ſua ſententia dicere. Plato enim tres animi partes fecerat. Unam, in qua ineſſet ratio, quam vocabat τὸ λογικὸν, eamque in capite eſſe dicebat. Duas rationis expertes, τὸ θυμοειδὲς, cuius ſedes eſſet cor. & τὸ ἐπιθυμητικὸν, quod in iecore ſitum eſſet. Aiebat autem τοῦ θυμοειδοῦς propriam virtutem eſſe fortitudinem, τοῦ ἐπιθυμητικοῦ Temperantiam.

Τῶν ἀλόγων μερῶν) Plutarch. ἐν τῷ περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, ἡ μὲν οὖν σωφροσύνη βραχύτης τίς ἐστιν ἐπιθυμιῶν, καὶ τάξις, ἀναιροῦσα μὲν τὰς ἐπεισάκτους, καὶ περιττὰς, καιρῷ δὲ καὶ μετριότητι κοσμοῦσα τὰς ἀναγκαίας.

Ὅτι μὲν οὖν) Primum redigit in memoriam id, quod libro ſecundo de temperantia dixerat, eam videlicet moderationem quandam eſſe, quae in voluptatibus cerneretur, deinde incipit ſubtilius exquirere, quae materia illi proprie propoſita ſit, quoque in genere voluptatum vis illius eluceat. Eandem autem rationem, etiam in fortitudine tenuerat. Non eſt autem omittendum σωφροσύνης nomen duobus modis accipi, interdum pro modeſtia, & moderatione quadam, quae per omnes vitae partes permanat, ac pertinet, ut ſaepe apud Platonem. Interdum anguſtius pro ea virtute, quae corporeis voluptatibus adhibet modum, ut in hac diſputatione. Dicta eſt autem σωφροσύνη, quaſi σώζουσα τὴν φρόνησιν, ut docet Plato in Cratylo, & Ariſtoteles ſexto Ethicorum. Nihil enim eſt prudentiae, tam inimicum, aut adverſarium, quam intemperantia, & libido.

Ἧττον γὰρ) Ut fortitudo cum verſetur, καὶ περὶ τὰ φοβερὰ,

καὶ περὶ

καὶ περὶ τὰ θαῤῥαλέα: minus tamen cernitur, ἐν τοῖς θαῤῥαλέοις: ſic temperantia περὶ ἡδονάς τε ἐστὶ καὶ λύπας; minus tamen verſatur περὶ τὰς λύπας. Ea enim tantum ratione in moleſtiis verſari dicitur, quod aufert, & eripit ex animis eas moleſtias, quas plerique capiunt, cum iis rebus, quae voluptatem afferunt, frui non queunt.

Ἐν τούτοις δὲ) Semper enim quibus in rebus cernitur virtus, in iiſdem cernuntur vitia quae ei virtuti adverſantur.

Περὶ ποίας δ' ἐν) Cum igitur multa, eaque magnopere inter ſe diverſa ſint voluptatum genera, ſtatuamus, ac definiamus, inquit, in quibus earum verſetur temperantia.

Διῃρήσθωσαν δὲ) Quatuor quaſi membris haec tota diſputatio continetur. Primo, cum voluptates aliae ſint animi, aliae corporis, ad has tantum pertinet temperantia. Secundo, ne in his quidem omnibus cernitur, ſed in eis tantum, quae tactu, aut guſtatu ſentiuntur. Tertio, minuſque in iis quae guſtatu, quam in iis, quae tactu. Quarto, earum etiam ipſarum, quae tangendo percipiuntur, quaedam ſunt ingenuae ac liberales, quibus oblectari etiam ſupra modum non eſt intemperantis. Primum igitur, quod attinet ad eam, quae propoſita eſt, voluptatum diviſionem, intelligendum eſt omnem voluptatem animo percipi. Recte enim Epicharmus: Νοῦς ὁρᾷ, καὶ νοῦς ἀκούει. τὰ ἄλλα κωφὰ, καὶ τυφλά. *Mens videt, mens audit, caetera ſurda, caeca ſunt.* Sed cum aliae ipſius animi propriae ſint, ita ut nullo modo ad corpus pertineant, aliae item ſentiantur animo, ut afficiant etiam corpus, illas ψυχικὰς, has σωματικὰς Ariſtoteles vocat. Itaque haec diviſio eumdem habet ſenſum, quem illa, quae poſita eſt a Xenephonte, principio Hieronis: ἔστι μὲν οὖν ὅτε δι' αὐτῆς τῆς ψυχῆς μοι δοκοῦμ' ἥδεσθαι, ὅτε δ' ἂν λυπεῖσθαι, ἔστι δ' ὅτε κοινῇ καὶ διὰ τῆς ψυχῆς καὶ διὰ τοῦ σώματος.

Οἷον φιλοτιμία, καὶ φιλομάθεια) Exemplum retulit non ad id membrum, quod proxime cohaerebat, ſed ad ſuperius. Amorem autem, ac ſtudium pro voluptate poſuit; quia quod quiſque amat, id ei voluptati eſt 5.6. *ἑκάστῳ δὲ ἐστὶν ἡδὺ πρὸς ὃ λέγεται φιλοτοιοῦτος*. Cum igitur multi gloriam ament, neque ulla ex re maiorem voluptatem capiant, quam cum ſe coli, laudari, honore affici vident (ut Themiſtocles dicebat, eum a ſe muſicum libentiſſime audiri, a quo ipſe optime laudaretur) non tamen aut temperans dicitur, qui ea re moderate gaudeat, aut qui immodice, intemperans, ſed aliis quibuſdam nominibus notabuntur. Maxima, maximeque naturalis eſt diſcendi voluptas: vere enim ait Ariſtoteles omnes homines naturali quadam cognitionis, & ſcientiae cupiditate duci. Et alio loco; nihil eſſe ſuavius, quam citiſſime diſcere. Si quis igitur in eo immodicus ſit, non eum propterea intemperantem eſſe dicemus. Archimedem accepimus ita delectatum eſſe ſtudio ſuo, ut prae illius ſuavitate, eorum, quae ad corporis curam pertinebant, obliviſceretur; itaque ſaepe ſolitum ex ancillis quaerere, numquid pranſus, numquid lotus eſſet, quod idem etiam de Nicia pictore narrat Plutarch. Solonem aiunt etiam morientem aliquid diſcere voluiſſe. Eudoxus optare ſolitus erat *παραστὰς τῷ ἡλίῳ, καὶ καταμαθὼν τὸ σχῆμα τοῦ ἄστρου, καὶ τὸ μέγεθος, καὶ τὸ εἶδος, ὡς ὁ φαέθων καταφλεγῆναι*. Plutarch. in opuſ. Ne ſuaviter quidem vivi poſſe ſecundum Epicuri decreta. Et notum eſt Iuriſconſulti cuiuſdam veteris dictum, qui ſe aiebat etiam ſi alterum pedem haberet in tumulo, ſemper tamen ad aliquid diſcendum paratum fore. Notum eſt, quid Euclides, quid Cleanthes, quid alii propemodum innumerabiles admirabili quadam diſcendi cupiditate incenſi fecerint, quorum multi, ut eam ſitim explerent, rem familiarem, nonnulli etiam vitam ipſam neglexiſſe memorantur.

rantur. Quis eos propterea intemperantiae accuſandos duxerit? *Mori videbamus in ſtudio dimetiendi poene coeli, atque terrae Gallum familiarem Patris tui Scipio:* ait apud Ciceronem Cato, & addit. *Quoties illum lux noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum coepiſſet mane? quam delectabatur cum defectiones ſolis, & lunae multo ante nobis praediceret?* Haec Cato. Num quiſquam igitur eo nomine Gallum illum, ut intemperantem culpaverit? Atqui & ipſe, & ii, quos antea nominavimus voluptati cuidam ſuae aliis omnibus rebus relictis, toto pectore indulgebant. Ut ſi quicunque plurimum operae, ac ſtudii in conſectanda aliqua voluptate ponunt, cuius ea cumque tandem generis ſit, habendi ſint intemperantes, praeſtantiſſimis omnium aetatum viris eam notam inurere, eoſque in illum numerum includere neceſſe ſit. Sed nimirum, cum in moderandis voluptatibus dicimus poſitum eſſe temperantiae munus, id non de voluptatibus animi, ſed de corporeis tantum intelligendum eſt.

Ἑκάτερος γὰρ τούτων) Relatio eſt ad ſenſum non ad vocem.

Τῆς διανοίας) τὴν διάνοιαν ἀντὶ τῆς ψυχῆς κοινότερον ἔλεξε.

Ὁμοίως δ' οὐδ' οἱ περὶ τὰς ἄλλας] Non tantum generoſiores illae, ut ita dixerim, & excelſi, atque ingenui animi propriae voluptates cuiuſmodi ſunt gloriae ſtudium, aut diſcendi cupiditas, intemperantem hominem non efficiunt: ſed ne aliae quidem humiliores, & abiectiores, quae modo ad corpus nihil pertineant, nihilque cum illo commune habeant. Exempli cauſſa. Multos videas, qui fabulando, ac garriendo, & longas de rebus nihili narrationes contexendo alienas aures onerent, ex eoque mirificam quandam hauriant voluptatem ita ut totos dies loquendo conſumant, quidam etiam auditores ſibi corrogent, ac libenter, ſi facultates ſuppetant, prandio excipiant aliquem, qui

aures

aures patientes habeat, tantum ut audiantur, quo vitio ſenes multi, & mulierculae laborant: uſque eo, ut ſi ſoli ſint, tamen ſecum loquantur, ut in Graecorum commentariis relatum eſt de muliere quadam, cui nomen erat Acco, quae ita erat ſilentii impatiens, ut ſi quando neminem haberet, cui aures loquacitate ſua obtunderet, domi tamen ſederet ad ſpeculum, & totum diem, cum imagine ſua, tanquam cum alia quapiam muliere loqueretur. Quid multa? ut Ariſtophanes ait, *barbaros quotidie biduum bibere*, ita dici poteſt eos, qui hoc morbo laborant, *quotidie biduum loqui*: ſed ne plura dicendo eos ipſos quos reprehendimus, imitemur, quantumlibet garrulus, loquaxque ſit aliquis, non tamen eo nomine illum intemperantem vocabimus, ſed nugatorem potius, aut ut Gellius locutos eſſe veteres ait, *linguacem*, *blaterionem*, *locutuleium*, *&c.*

Τὺς γὰρ φιλομύθυς) φιλομύθυς duobus modis dicitur, interdum is, qui delectatur audiendis fabulis, ut in primo maiore τῶν μετὰ τὰ φυσικά. Διὸ καὶ φιλόμυθος ὁ φιλόσοφός πως ἐστίν. ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων. Interdum autem is, qui ipſe libenter fabulatur, ut hoc loco, qualem Homerus ait fuiſſe Therſiten; quem vocat ἀμετροεπῆ καὶ ἀκριτόμυθον.

Αδολέσχυς) ἀδολέσχης, aut ἀδόλεσχος, dictus videtur a nomine ἄδος, quod eſt ſatietas, & a nomine λέσχη, quod facilem quandam loquacitatem ſignificat.

Ακολάστυς δὲ ὐ λέγομεν) Eos tamen, qui commiſſa ſibi ſecreta, reticere non poſſunt dicimus habere linguam ἀκόλαστον, ut Euripides de Tantalo, Ακόλαστον ἔσχε γλῶσσαν αἰσχίστην νόσον.

Οὐδὲ τοὺς λυπυμένυς ἐπὶ χρήμασιν ἢ φίλοις) Ut non omnis dolor, ità neque omnis moleſtia ad temperantiam pertinet: non enim ſi quis amiſſa pecunia nimis angatur animo, eamque ob rem ſe immodice affligtet, propterea

rea habebitur intemperans: neque ſi quis moderari non poſſit ei dolori, quem ex amicorum morte, adverſiſve rebus capiat.

Περὶ δὲ τὰς σωματικὰς, &c.) Docuit temperantiam non conſiſtere in voluptatibus animi: nunc docet eam verſari in voluptatibus corporis: non omnibus tamen; ſed iis tantum, quae nobis communes ſunt cum belluis.

Τοῖς διὰ τῆς ὄψεως) Voluptates quae capiuntur oculis; etiam ſi quis eas avidius, quam par eſt conſectetur, intemperantiae notam non inurunt. Ut ſi quis verno tempore gemmea pratorum viriditate oculos paſcat, ſi agros bene conſitos, ſi *uda*, ut ait, Horatius, *mollibus rivis pomaria*, ſi herbeſcentem ſegetem, ſi directas in quincuncem arbores tum primum ſe in novum florem induentes, libenter ſpectet: ſi figuras geometricas ſcite deſcriptas; ſi tabulas, aut ſigna egregii operis immodice amet, non tamen ob id intemperans habebitur.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ τὴν ἀκοήν) Eadem ratio eſt earum voluptatum, quae percipiuntur auditu, ut audiendis melicis aut comoedis; eiuſdemque generis artificibus: earum quoque quae percipiuntur odoratu.

Ὅλως κατὰ συμβεβηκὸς] Etſi haec exceptio ab Ariſtotele videri poteſt relata tantum ad eas voluptates, quae percipiuntur odoratu; intelligendum tamen eſt etiam oculorum, & aurium voluptates ex conſecutione quadam poſſe cum intemperantia eſſe coniunctas. Quoties enim aliquid aut aſpicitur, aut auditur, eiuſmodi, quod inhoneſtae alicuius voluptatis aut memoriam renovet, aut imaginem ſubiiciat animo, aut cupiditatem accendat, quicunque ea re ſpectanda, audiendave gaudet, aperte intemperantem ſe eſſe profitetur. Itaque quanquam paulo ſupra diximus, nullam in eo intemperantiam eſſe, ſi quis pictis tabulis aut ſignis pluſ-

pluſquam ſatis eſt, oblectaretur, ſi quis tamen obſcoenas tabellas ex Elephantidos libellis, aut ſimilibus libenter aſpiciat, is quin libidinoſus, intemperanſque ſit, cauſſam dicere nullam poteſt. Movetur enim animus pictura, & aut in memoriam redit talium flagitiorum, aut ad ea ſuſcipienda incitatur. Tiberio Caeſari quidam teſtamento legaverat Parrhaſii tabulam, in qua picta erat Atalanta cum Meleagro id libidinis genus exercens, quo nullum foedius, aut flagitioſius cogitari poteſt. Addita conditione, ut ſi tam turpi argumento offenderetur, decies HS. pro ea tabula acciperet: at ille tabulam non tantum pecuniae praetulit, verum etiam in cubiculo dedicavit: nimirum cuius oculi tantae turpitudinis aſpectu paſcebantur, eum mirum non eſt ea poſtea in Capreenſi ſeceſſu, quae hodie ne legi quidem ſine horrore poſſunt, perpetraſſe. Legite ſi lubet quae apud Senecam in extremo primo Naturalium quaeſtionum de Hoſtii cuiuſdam impuritate referuntur: intelligetis quaſdam oculorum voluptates turpitudinis, & intemperantiae pleniſſimas eſſe. Nam qui rebus turpibus aut narrandis, aut audiendis voluptatem capiunt, eoſdem conſtat ne a rerum quidem turpitudine abhorrere. Praeclare Iſocrates iunior, ὁποία ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸν λόγον εἶναι. Ideoque praeclarum olim fuit Perſarum inſtitutum, apud quos, ut ſcribit Herodotus, ὁπόσα ποιέειν οὐκ ἔξεστι, ταῦτα οὐδὲ λέγειν ἔξεστι. Meritoque Aegyptios commendat Plato apud quos & picturarum, & muſicorum licentia legibus coercebatur, quod permagni intereſſe iudicarent, ut adoleſcentes a teneris annis honeſtis picturis, & honeſtis cantibus aſſuefierent. Quaedam igitur oculorum, & aurium voluptates κατὰ συμβεβηκὸς ad intemperantiam pertinent, quod idem verum eſſe in iis, quae capiuntur ex odoribus, Ariſtoteles declarat his verbis: τοὺς γὰρ χαίροντας μήλων, &c.

Θυμια-

Θυμιαμάτων) Ita proprie vocabantur ea, quae adolebantur in ſacris, ſuffimenta.

Μύρων καὶ ὄψων) Unguentis perfuſi, ac delibuti veteres accumbebant, ubi ſe largius, ac liberalius invitare conſtituerant: itemque cum Veneris operam daturi erant. Quorum utrumque e multis poetarum locis facile intelligi poteſt. Horatius:

Huc vina, & unguenta, & nimium breves
Flores amoenae ferre iube roſae. Idem:
Cur non ſub alta, vel platano, vel hac
Pinu iacentes, ſic temere, & roſae
Canos odorati capillos
Dum licet, Aſſyriaque nardo
Potamus uncti,

Martialis:

Unguentum fateor bonum dediſti
Convivis here, ſed nihil ſcidiſti,
Res ſalſa eſt bene olere & eſurire,
Qui non coenat, & ungitur Fabulle,
Is vero mihi mortuus videtur.

Horatius:

Quis multa gracilis te puer in roſa.
Perfuſus liquidis urget odoribus

Catullus:

Nam te non viduas iacere noctes.
Sertis & Syrio fragans olivo.

Obſoniorum autem odore duci eorum tantum eſt, qui gulae, ac ventri, & abdomini ſerviunt.

Ἴδοι δ' ἄν τις) Non quicunque obſoniorum odore delectatur, ſtatim intemperans eſt; nemo eſt enim qui dum eſurit, odore illo non oblectetur: at intemperantes etiam cum fames non urget.

Τούτων γὰρ) *τούτῳ γὰρ*, ut & vetus interpres: & Argyr.

Οὐκ ἔστι δὲ οὐδὲ τοῖς ἄλλοις ζώοις) Diligenter animadvertendum eſt, quod hoc loco Ariſtoteles ait, cetera praeter

ter hominem animalia duobus tantum ſenſibus voluptatem percipere, tactu,& guſtatu : caeteris aut omnino oblectari, aut ex conſecutione tantum quadam, & propter aliquid, quod ad duos illos pertineat. Atque id docet exemplis. Quanquam enim canes ubi leporem odorati ſunt, geſtiunt, ſuumque gaudium & crebro latratu, & exultatioue quadam ſignificant, non tamen ipſo per ſe odore gaudent, ſed quia ſe, quod edant, nactos vident. Sic leo audito bovis mugitu laetatur, non quod ex illa voce, tanquam nos ex muſico aliquo ſolemus, voluptatem capiat, ſed quia prope adeſſe intelligit, quod voret. Eodemque modo, ubi cervum, aut capream videt, gaudio perfunditur, non quod per ſe ſuavis ei ſit animalium illorum aſpectus: ſed quia adeſſe praedam dentibus ſuis ſentit; icircoque oculorum, aurium, nariumque propriae voluptates ad temperantiam,intemperantiamue non pertinent, quod illae in iis tantum cernuntur, quae communes ſunt homini cum belluis, quales ſunt, quae guſtatu capiuntur, quaeque tactu. Quod ipſum tradit etiam in problematis ſect. 27. his verbis : οὐσῶν δὲ τῶν αἰσθήσεων πέντε, τὰ ἄλλα ζῶα ἀπὸ δύο μόνον τῶν προειρημένων ἥδεται. nonominarat autem (ἁφὴν καὶ γεῦσιν) κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἢ ὅλως οὐχ ἥδεται ἢ κατὰ συμβεβηκὸς τοῦτο πάσχει. quae verba eo recitavi, ut emendarem ; nam in pervulgatis exemplaribus mirifice depravata ſunt. Totum autem illum Ariſtotelis locum diſerte ſane in latinum convertit A. Gell. cap. 1. lib. 16. Item etiam docetur lib. 3. τῶν ἀδημιῶν Dubitationem tamen haec res aliquam habere adhuc poteſt. Neque vero illa nunc repetam, quae Poetae tradiderunt de Orpheo, cuius Lyra leonum, & tygrium rabiem mollire potuit, mulierum non potuit, nec mirum: inſigni enim eas, & non ferenda iniuria affecerat. Sed enim quae nobiliſſimus hiſtoriarum ſcriptor Herodotus de Arione narrat, ſi vera ſunt, oſtendunt

piſces cum vocales ipſi non ſint, mire tamen affici ſuavitate vocum, & ut Graeci loquuntur, κηλεῖσθαι. Sed illa quidem, & eiuſdem generis alia aut voluptatis cauſſa ficta ſunt, aut pro monſtris, & prodigiis habenda. Et ad ea reſpiciens Ariſtoteles in Eudemeis ſcripſit, οὐδὲν ὅτι καὶ ἄξιον λόγου πάσχειν τὰ θηρία αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ τῶν καλῶν, ἢ τῇ ἀκροάσει τῶν εὐαρμόστων, εἰ μή τί που συμβέβηκε τερατῶδες. Quid igitur ad ea reſpondebimus, quae vere, ac ſerio tradita ſunt ab iis, qui animalium naturas, & ingenia poſteris prodiderunt? *Cervi*, ait Plinius, *mulcentur fiſtula paſtorali, & cantu*, quomodo ſi nullam auribus voluptatem capiunt? *Delphinus*, ait idem, *non homini tantum amicum animal, verum & muſicae arti, mulcetur ſymphoniae cantu, & praecipue hydrauli ſono*, qui poteſt, ſi niſi guſtatu, & tactu voluptatem percipere nullam poteſt? Gotthicarum rerum ſcriptores narrant regionem illam urſis abundare, qui ſaepe in paſtores impetum faciant, eoſque devorent, cuius tam gravis periculi effugiendi cauſſa ſolere eos ſecum aſſidue tibias circumferre, quas inflant, ſimul atque ab urſo aliquo peti ſe vident. Feram autem cantu illo captam ſubſiſtere, ac ubi ſe aliquantiſper oblectavit, alio ſe ad paſtum quaerendum convertere. Haec & alia eiuſdem generis argumenta fecerunt ut Plutarchus ab Ariſtotele diſſenſerit, eumque quodammodo hac in parte reprehenderit. Ita enim apud eum lib. 7. συμποσιακῶν loquens inducitur Calliſtratus: δοκεῖ δέ μοι μηδὲ Ἀριστοτέλης αἰτίᾳ δικαίᾳ τὰς περὶ θέαν, καὶ ἀκρόασιν εὐπαθείας ἀπολύειν ἀκρασίας, ὡς μόνον ἀνθρωπικὰς οὔσας. ταῖς δὲ ἄλλαις καὶ τὰ θηρία φύσιν ἔχοντα χρῆσθαι, καὶ κοινωνεῖν. ὁρῶμαι γὰρ ὅτι καὶ μουσικῇ πολλὰ κηλεῖται τῶν ἀλόγων, ὥσπερ ἔλαφοι σύριγξιν· ἵπποις δὲ μιγνυμέναις ἐπᾴδεται νόμος, ὃν ἱππόθορον ὀνομάζουσιν. ὁ δὲ Πίνδαρός φησι κεκινῆσθαι πρὸς ᾠδὴν ἁλίου δελφῖνος ὑπόκρισιν. καὶ τὸν μὲν ἀκύμονος ἐν πόντου πελάγει αὐχῶν ἐκίνησ' ἐρατὸν μέλος. ὀρχουμένους δὲ τοὺς αἶγας χαίροντας τῇ ὄψει, καὶ μιμητικῶς ἅμα δεῦρο κἀκεῖσε τοὺς ὤμους συνδιαφέροντας.

Ita

Ita enim totum illum locum, qui vulgo depravatus ita eſt, ut intelligi non poſſit emendandum puto. Idem etiam confirmat in commentario, quo diſputat utra animalia prudentiora ſint; quae in terra, an quae in aquis degunt, ubi ita ſcribit: ἡδονῆς δὲ τὴν μὲν δι' ὤτων ὄνομα κήλησις, τὴν τῆς δὲ δι' ὀνομάτων γοητεία. χρῶνται δ' ἑκατέροις ἐπὶ τὰ θηρία. κηλοῦνται μὲν ἔλαφοι, καὶ ἵπποι σύριγξι, καὶ αὐλοῖς, καὶ τοὺς παγούρους ἐκ τῶν χηράμων ἀνακαλοῦνται βιαζόμενοι ταῖς φώτιγξι, καὶ τὴν θρίσσαν ᾀδόντων καὶ κροτούντων ἀναδύεσθαι, καὶ προϊέναι λέγουσιν, ὁ δὲ ὦτος αὖ πάλιν ἁλίσκεται γοητευόμενος ὀρχουμένων ἐν ὄψει μεθ' ἡδονῆς ἅμα ῥυθμῷ γλιχόμενος τοὺς ὤμους συνδιαφέρειν. Ariſtoteles quoque ipſe non diffitetur beſtias quaſdam cantibus oblectari. Itaque & Polit. ait adoleſcentes ingenuos uſque ad eum finem debere muſicam diſcere, μέχρι περ ἂν δύνωνται χαίρειν τοῖς καλοῖς μέλεσι, καὶ ῥυθμοῖς καὶ μὴ μόνον τῷ κοινῷ τῆς μουσικῆς, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἔνια ζώων, ἔτι δὲ καὶ πλῆθος ἀνδραπόδων. καὶ παιδίων. Sed quas voluptates percipiunt homines ex aſpectu pulchrarum rerum; id eſt, quarum partes inter ſe cum quodam lepore conſentiunt, earum negat ſenſum eſſe in belvis: neque enim illae intelligere poſſunt illam partium convenientiam, & ut graeci loquuntur, *συμμετρίαν*, in qua ſita eſt pulchritudo, ideoque neque quid formoſum, neque quid deforme ſit, iudicare ullo mode poſſunt. Quod Cicero ita expreſſit lib.1. de officiis; *eorum, quae aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem convenientiam partium ſentit*: eademque ceterorum ratio. Non enim ſentiunt animalia in vocibus, ac cantibus quid εὔρυθμον ἢ ἐνάρμοστον: quid contra ἄρυθμον καὶ ἀνάρμοστον, ut illo oblectentur, hoc offendantur: neque iis, quae ſuavem ſpirant odorem oblectantur: ab iis autem, quae taetrum abhorrent: ideoque ait Philoſophus ea expertia eſſe voluptatum, ac moleſtiarum, quae ſunt illorum ſenſuum propria.

Περὶ τὰς τοιαύτας) Verſantur igitur temperantia, & Intemperantia iis in voluptatibus, quae communes ſunt homini cum caeteris animantibus, quae ob id ſerviles, & ferinae videntur. Sunt autem eae, quae guſtatu capiuntur, quae tactu. Porro ſerviles eſſe eas, vel ex comoediis conſtat, in quibus ſervi, & paraſiti abiectiſſimum hominum genus inducuntur ventris cauſſa omnia patientes: Ex iiſdem etiam cognoſcere eſt, eos, qui meretriciis amoribus intricati ſunt, ad alienum nutum dicere, ac facere omnia, & ſervire duriſſimam, atque acerbiſſimam ſervitutem. Conſtat autem eaſdem, & acerbiſſimas, & omnium maxime noxias eſſe. Nam & corpus, & animum inſigniter laedunt, & totas ſaepenumero labefactant civitates. Corpori quantum noceat cibi, & potus intemperantia, conſtat ex eo, quod nobiliſſimi medicorum affirmant τὴν ὀλιγοσιτίαν, καὶ ὀλιγοποσίαν τῆς ὑγιείας μητέρα εἶναι. Plutarchus nominat πλησμοσύνην πηγὴν νοσημάτων. Ac plane ſi conſideremus omnes morbos, quibus hominum genus expoſitum eſt, longe maximam eorum partem immoderatione cibi, & potionis gigni reperiemus. Illinc cruditates, gravedines, deſtillationes. Illinc ſenſuum omnium debilitatio: illinc nervorum interdum contractio, interdum reſolutio: illinc anginae, articulorum dolores; illinc foediſſimae vermium, & pediculorum toto corpore eruptiones, tanquam ex quodam perenni malorum omnium fonte manant. Itaque Perſae, quos negat Xenophon, quidquam ad panem adhibere ſolitos praeter naſturtium, & optima valetudine utebantur, & diutiſſime vivebant. At iſtos, qui ſibi omne bonum in ventre, ac viſceribus condiderunt, ſemper ſudantes, ſemper ructantes, qui in menſam vomunt, qui de conviviis auferuntur, qui ſe crudi poſtridie rurſus ingurgitant, & graviſſimis, ac periculoſiſſimis morbis conflictari videmus, & vix unquam

ad ſenectutem pervenire, vereque Theognis ingluvie multo plures ait perire, quam fame.

Πολλῷ τε πλέονεις λιμȣ̃ κόρος ὤλεσεν ἤδη.

Cum contra frugalitatem, & continentiam in victu ſiccitas, & integritas valetudinis conſequatur. Recte igitur Timotheus Athenienſis Platonicas coenas etiam poſtridie iucundas eſſe. At coenae aſotorum ſaepe in totam vitam ſunt iniucundae. Eleganter, ut ſolet Horatius:

Accipe nunc, inquit, *victus tenuis quae commoda ſecum*
Afferat, in primis valeas bene; nam variae res
Ut noceant homini, credas, memor illius eſcae,
Quae ſimplex olim tibi ſederit. At ſimul aſſis
Miſcueris elixa, ſimul conchilia turdis,
Dulcia ſe in bilem vertent, ſtomachoque tumultum
Lenta feret pituita, vides ut pallidus omnis
Coena deſurgit dubia?

Et ut intelligamus talem coenam animo quoque, non tantum corpori nocere, ſtatim addit:

Quin corpus onuſtum
Heſternis vitiis, animum quoque praegravat una
Atque affligit humo divinae particulam aurae.

Neque ſane recta mente uti queunt, quorum corpus cibo, & potione completum eſt. Unde veteres ebrietatem, *voluntariam inſaniam* eſſe dixerunt. De ebrietate vide Plinium cap. 22. lib. 14. Vinum enim ut vere cecinit Heſiodus ἐν ἠρωΐναις.

Σύντε πόδας χεῖράς τε δέει γλῶσσάν τε νόοντε
Δεσμοῖς ἀφράστοις.

Et Theognis:

Ὃς δ' ἂν ὑπερβάλλῃ πόσιος μέτρον, ȣ̓κέτ' ἐκεῖνος
Τῆς αὐτȣ̃ γνώμης καρτερὸς, ȣ̓δὲ νόȣ.

Et citatur Stheneli poetae verſus:

Οἶνος καὶ φρονέοντας ἐς ἀφροσύνας ἀναβάλλει.

Exemplo eſſe poteſt Alexander, tum cognomine,

 tum

tum rerum geſtarum praeſtantia, magnus, qui quoq cariſſimos habebat, eos per ebrietatem interfeciſſe perhibetur. Quare & veterum legumlatorum alii ab aetate aliqua, alii ab aliquo ſexu, alii ab ordine aliquo, vinum amovendum cenſuerunt. Plato adoleſcentibus uſque ad annum duodeviceſimum vini uſu interdicit. Apud veteres Romanos mulieribus vinum guſtare nefas erat, ita ut quidam, qui uxorem, quod vinum bibiſſet, fuſte percuſſam interemerat, non accuſatore tantum, ſed & reprehenſore caruiſſe dicatur. Apud Carthaginenſes autem lege cautum erat. Primum, ne ullus omnino in exercitu vinum attingeret, ſed dum bellum gererent, aquae potu omnes contenti eſſent. Deinde ne in urbe ſervus, neve ſerva vino unquam uteretur. Praeterea ne praetor eo anno, quo, ut dicturus erat, tum ut neque gubernator, neque iudex, quamdiu eo munere fungerentur. Ne is quidem, quicumque in ſenatum, ubi quippiam alicuius momenti agebetur, venturus eſſet. Poſtremo ut interdiu quidem vinum ſumere nemini liceret, niſi forte corporeae alicuius exercitationis, aut morbi cauſſa: noctu liceret, dum vir, & uxor, qua nocte liberis operam daturi erant, vino ſe penitus abſtinerent. Quas leges vehementer commendat Plato lib. 2. de legibus. Huius urbis fundatorem Romulum alii abſtemium fuiſſe, alii parce admodum vino uti ſolitum eſſe tradunt. Quid iam ea commomorem, quae de Curii, quae de Fabricii, quae de ceterorum, qui temporibus illis fuetunt, frugalitate ac parſimonia ſcriptis omnium celebrata ſunt? Tamdiu ſtetit res Romana, quamdiu eos mores coluit, & tamdiu imperavit Roma exteris gentibus, quamdiu ſuis voluptatibus imperavit. Simul ac remiſſa eſt priſca illa ſeveritas, in deterius ferri coeperunt omnia. Victa Aſia, victores ſuos pordidit: quoſque neque Cimbrorum, neque Gallorum, neque

Car-

Carthaginenſium arma ſuperare potuerant, eos illatae in urbem Aſiaticae delitiae perdiderunt.

Ex iis, quae a me hactenus diſputata ſunt, puto utcunque intelligi poſſe quanto opere & privatim, & publice noceat intemperantia cibi & potus. Idem etiam de rebus Venereis dici poteſt; quarum uſus immodicus, quantum corpori noceat, vel illud argumento eſt, quod Clinias Pythagoreus interrogatus, quando eis opera danda eſſet, *cum homo*, inquit, *ſeipſo deterior fieri volet*. Et Pythagoras admonere ſolitus erat, μὴ πυκνὰ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, raro Venere utendum ſignificans. Epicurus quoque auſus eſt dicere, nullum earum uſum ſalubrem eſſe, qua in re, quanquam a Galeno reprehenditur qui cum in libro qui inſcribitur, *ars parva*, eam ſuo tempore utilem, tum in lib. 6. de locis affectis quibuſdam etiam neceſſariam eſſe confirmat: hoc tamen Galenus ipſe non diffitetur, immodico, & intempeſtivo Veneris uſu, nihil bonae valetudini magis adverſarium eſſe. Neque vero aliter ſentire poterat, niſi ab eo, quem prope, ut Deum quendam veneratur, Hippocrate diſſentire voluiſſet. Is enim prior affirmaverat coitum partem quandam eſſe taeterrimi morbi, quem Graeci ἐπιληψίαν, Latini, comitialem, nominarunt. Neque vero animo Venus minus inſigniter, quam corpori nocet, nulla enim res aut ingenii aciem magis retundit, aut memoriam magis debilitat, aut mentem denique ipſam a ſublimium, divinarumque rerum cognitione, & intelligentia magis avertit. Quod ſi veterem hiſtoriam excutere libeat, a libidinis intemperantia graviſſima bella exorta, turbulentiſſimas ſeditiones concitatas, potentiſſima Imperia ſubverſa, florentiſſimas reſpublicas ad interitum redactas videbimus. Troianum bellum, quod ut antiquiſſimum, ita nobiliſſimum eſt, excitavit, Europamque cum Aſia commiſit libido, iiſdemque fa-

cibus intemperantis adoleſcentuli pectus, & urbs eo tempore omnium potentiſſima, & opulentiſſima deflagravit. Annos ducentos & quadraginta, & eo amplius Roma ſub regibus fuerat. Quid igitur cauſſae fuit, cur aſſuefactus iam regni Imperio populus aliam reip. formam depoſceret? effrenata, & praeceps unius adoleſcentis libido. Quid, cum plebs Aventinum occupavit, neque ſe inde prius deduci paſſa eſt quam decemviri magiſtratu ſe abdicarent, quae res tam periculoſae ſeditioni cauſſam dederat? Appii Claudii Xviri libido. Semper enim qui libidini ſuae imperare non poterant, indigni habiti ſunt, qui aliis imperarent. Perſecutus ſum olim adoleſcens, elegia quadam, mala, quae ex Venere enaſcerentur, neque verebor ex ea recitare hoc loco verſus aliquot, qui mihi nunc in mentem veniunt, qui ſi invenuſti, ut ſunt, videbuntur, vos tamen aequum erit ignoſcere, non enim mirum eſt, ſi Venerem non habent, quae adverſus Venerem ſcripta ſunt. Cum igitur in Venerem, multa alia maledicta cumulaſſem, ac congeſſiſſem, hoc quoque me ſubiungere memini.

Illa ſuis fraudat reſolutos viribus artus
Illa veternoſos, invalidoſque facit.
Quid loquar, ut podagram Veneris commercia ducant?
Ante ſuum canos accelerentque diem?
Quod multos, nitidae medio ſub flore Iuventae
Elumbes dubiis paſſibus ire vides.
Tardoſque fractoſque, & nullis uſibus aptos,
Languorem hunc miſeris attulit una Venus:
Sed levia hoc aliquis, quamvis ſunt magna, putarit,
Quantum animo noceat ſi Venus ipſa, notet.
Ingenium Veneris, repetito obtunditur uſu
Et fit hebes ſenſim, quod prius acre fuit.
Relligio, integritas, probitas, pietaſque, fideſque,
Cumque ſua ingenuus ſimplicitate pudor.

Haec ſimul oppreſſa potitur iam mente libido
Ut Boreae nubes flatibus acta, cadunt.
Ipſa Venus, prolis maculavit ſanguine matrem
Armavitque feras in ſua damna manus.
Illa patri natas inceſto foedere iunxit
Unius ut genitrix Myrrha, ſororque foret.
Illa & Paſiphaen docuit ſuccumbere tauro,
Armenti pellex eſſet ut ipſa ſui.
Quid memorem Alcidem furia haec ut adegerit ipſum
Mollia robuſta carpere penſa manu?
Quique peragratum monſtris purgaverat orbem
Imbellis Dominae mollia iuſſa pati?
Nam urbes, ut totas ima ab radice revellat
Materies vatum Troia docere poteſt.

Plura neque memini, neque ſi meminiſſem, referrem, ne frigidam per ſe anni tempeſtatem, frigidiſſimorum verſuum recitatio magis etiam refrigeraret. Et alioqui ſatius eſt, quando diu iam evagati ſumus, ad Ariſtotelem reverti. Qui cum duos ſenſus eſſe dixiſſet, quibus immodice oblectarentur intemperantes, guſtatum, & tactum, nunc addit guſtatu eos, aut non admodum, aut nihil omnino uti, tantum tactu voluptatem percipere. φαίνονται δὲ, inquit, καὶ τῇ γεύσει ἐπὶ μικρὸν, ἢ οὐδὲν χρῆσθαι, quod ipſum lib. 3. ad Eudemum his verbis complexus eſt: οὐδὲ περὶ ἅπαντα τὰ ἡδέα ὁ σώφρων ἐστὶν, ἀλλὰ τῇ μὲν δόξῃ περὶ δύο τῶν αἰσθητῶν, περί τε τὸ γευστὸν, καὶ τὸ ἁπτὸν, τῇ δὲ ἀληθείᾳ περὶ τὸ ἁπτόν. Et conſtat ſane eos, qui ſe vino obruunt, & ingurgitant, qui tota in ſe dolia invergunt, qui infundunt, quod ſtatim effundant, tanquam ad percolanda vina nati, non poſſe de ſapore vini ſubtiliter, & exquiſite iudicare. Ne illi quidem ciborum ſuavitatem ſentiunt, qui inexplebili quadam aviditate quantum plurimum, & quam citiſſime poſſunt, in ventrem tamquam in ſaccum congerunt, non aliter quam ſi id modo operis ha-

beant, & eum reſerciant, ac diſtendant, quos etiam videmus, ubi quid in menſam allatum eſt, nihil tam male metuentes, quam ne alius occupet, atque antevertat, ſerventia iura exſorbere, ſerventia obſonia deglutire, ac devorare. Et tamen illo immodico ſervore neceſſe eſt, & obtundi, & hebetari, & ut Horatius loquitur, *exſurdari* palatum, ut nullo modo ſaporum diſcrimina ſentire poſſint. Eſt tamen aliud quoddam intemperantium genus, quos graeci λιχνοὺς vocant, mundos, lautos, elegantes optimis coquis, piſtoribus, piſcatu, aucupio, venatione, his omnibus exquiſitis, qui optimae notae vina, qui ciborum cupedias ſummo ſtudio perſequuntur, qui omnium condimentorum rationem tenent, qui bibentes pitiſſant, edentes liguriunt, quales erant, qui olim primo ſtatim guſtu lupum Tiberinum inter duos pontes captum ab eo, qui captus eſſet in alto, diiudicabant, quales P. Gallionem Gurgitem, Q. Hortenſium, L. Lucullum M. Apicium fuiſſe accepimus, qualem quendam elegantiſſime deſcribit Horatius Sat. 4. lib. 2. quales nimium multos hodie quoque novimus, iis quin palatus ſapiat, negari non poteſt. Sed Ariſtoteles hoc loco de iis proprie loquitur, quos ipſe paulo poſt vocat γαστριμάργους. vide quae ſcripſim. lib. 4. var. cap. 8.

Τῆς γὰρ γεύσεώς ἐστιν ἡ κρίσις τῶν χυλῶν) Guſtatus enim proprium eſt iudicare de ſaporibus, quod ii faciunt, qui vina praeguſtant, ut iudicent, quod dulce ſit, quod auſterum, quod lene, ut illa apud Terentium meretrix, de qua ita conqueritur ſenex, *pitiſſando modo mihi quid vini abſumpſit? ſi hoc dicens aſperum Pater eſt; hoc aliud lenius ſodes vide;* itemque coqui, & qui optime obſonia, & pulmenta condiunt, hos enim uocat τοὺς τὰ ὄψα ἀρτύοντας, quorum etiam ars ὀψαρτικὴ vocatur. Quam multi veterum, & Graecorum & Latinorum ſuis ſcriptis complexi ſunt, cui muneri apud

eum-

eumdem Terentium Syrus ſe praepoſitum eſſe ſignificat, cum ſe ait conſervis ita praecipere, *hoc falſum eſt, hoc aduſtum eſt, hoc lautum eſt parum, illud recte, iterum ſic memento*. Non admodum autem, aut nihil omnino gaudent huiuſmodi rebus intemperantes, neque voluptatem capiunt explorando, ac praeguſtando vino, ciboque, ſed utroque plane, atque arbitratu ſuo frui poſcunt: quod totum & in cibis, & in potu, & in rebus Venereis poſitum eſt in tactu.

Διὸ καὶ ηὔξατό τις ὀψοφάγος ὢν) Confirmat hoc, quod dixerat, helluonis cuiuſdam voto, qui collum ſibi dari optabat longius collo gruis, ut diutius ciborum voluptate frueretur. Hoc autem turpiſſimo voto aperte oſtendebat, ſe tactu delectari, non guſtu, non enim collo guſtamus, ſed lingua, aut palato. Plinius lib. 11. cap. 37. Intellectus ſaporum eſt caeteris in prima lingua, homini & in palato, quam linguam ob id Plutarchus, ἐν τῷ περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, ait τοῦ γλυκέος, καὶ δριμέος καὶ αὐστηροῦ γνώμονα εἶναί τε καὶ λέγεσθαι. Magis id etiam oſtendebat Pithyllus quidam cognomento, τένθης, id eſt, helluo, quem traditum eſt, cum ad convivia itaret, non tantum manus armaſſe digitalibus: verum etiam linguam, membrana quadam obvoluere ſolitum eſſe, ut calida, & prope ardentia obſonia ſine ullo impedimento devorare poſſet. Hunc autem ſatis conſtat lingua ita involuta nihil guſtare potuiſſe. Sed eum de quo hic agit Ariſtoteles, hoc quidem loco non nominat, etſi in quibuſdam depravatis libris nomen eius ipſum quoque depravatum legitur, quod & Argyropylo impoſuit, & olim mihi: in Eudemeis autem vocat eum Philoxenum Eryxidis filium. Διὸ, inquit, οἱ ὀψοφάγοι οὐκ εὔχονται τὴν γλῶτταν ἔχειν μακρὰν, ἀλλὰ τὸν φάρυγγα γεράνου, ὥσπερ φιλόξενος ὁ ἐρύξιδος. De quo libet mihi commemorare ea, quae alibi legi. Fuit igitur hic Philoxenus genere Cytherius,

Poe-

Poeta, dithyrambos, & poema, quod inſcripſit δεῖπνον, quo lauta edulia & inſtruendi, apparandique convivii rationem expoſuit. Hunc narrant non tantum ipſum ſtudioſum fuiſſe laute, opipareque vivendi, verum etiam curam adhibuiſſe, ut Cives ſui bene conditis epulis veſcerentur. Itaque eius rei cauſſa quotidie cum laviſſet, urbem circuibat comitantibus pueris, vinum, oleum, acetum, aliaque ad cibos condiendos neceſſaria ferentibus, & ſingulorum domos ingrediens inſpiciebat. quid cuique in coenam paratum eſſet, ac ſi quid minus recte conditum erat, ipſe de ſuo condiebat. Tum ita luſtrata urbe, domum reverſus epulabatur. Hic cum aliquando Epheſum veniſſet, ac forum cupedinarium vacuum offendiſſet, perconatus quid eſſet rei, cum accepiſſet, quidquid erat obſoniorum, in aedes cuiuſdam, qui nuptias celebrabat, delatum eſſe, ipſe quoque quanquam & hoſpes, & invocatus, eodem ad prandium profectus eſt, & cum ceteris accubuit. Cumque dominus epuli, eius ingenio delectatus dixiſſet: *Philoxene, nunquid, cras quoque nobiſcum epulaturus es? etiam*, inquit, *ſi, ut hodie, nihil erit in macello*. Adhibitus ad menſam aliquando a Dionyſio Tyranno, cum ipſi quidem Dionyſio ingentem mullum, ſibi autem multo minorem appoſitum videret, ſuum a patina ſublatum ad aurem admovit, ſimulavitque quaſi quiddam ex eo percontaretur. Quaerenti cauſſam Dionyſio, *ego*, inquit, *o Rex poema quoddam de Galatea ſcribo, quare quaerebam ex hoc piſce, quiddam de Nereidibus, quo poema meum exornarem, ſed ipſe iuniorem ſe captum ait, quam ut illa per aetatem cognoſcere potuerit; e grandiore illo, qui tibi appoſitus eſt ſi quaeram, illum mihi facile, ea quae volo, explicaturum*. Converſus in riſum Dionyſius, piſcem, qui ſibi appoſitus erat, ad Philoxenum miſit. Ab hoc tamen ipſo Tyranno, coniectus eſt in latomias, cuius rei haec cauſ-

cauſſa a Plutarcho traditur libro de Fortuna, & virtute Alexandri. Dionyſius, ipſe quoque poemata ſcribebat, eaque cum inconcinna, & illepida eſſent, optima videri volebat. Cum igitur tragoediam quandam ſcripſiſſet, eam Philoxeno inſpiciendam dedit, ut corrigeret, ſi quid forte corrigendum videretur. Ille vero una litura totam emendavit. Indignatus Dionyſius compegit eum in illum carcerem, quem modo nominavi. Unde tamen poſtea liberatus, cum iterum Dionyſium audiret ſua poemata recitantem, adulantibus, & plaudentibus caeteris, exurgens ipſe, *mitte me*, inquit, *denuo in latomias, illic enim aetatem degere ſatius eſt, quam tam mala poemata audire*. Atheneus paulo aliter. Narrat enim, ea poena affectum, quod deprehenſus fuiſſet, cum Galatea tibicina, quam Dionyſius ipſe amabat. Quin etiam in ipſo carcere conſcripſiſſe poemation in Galateam, in quo ſe quidem Uliſſem faceret, Dionyſium autem Cyclopa. Solebat hic in balneis non modo manus in aquam ferventem demittere, & ſic aſſuefacere ſe ad perferendum immoderatum illum calorem, verum etiam eadem aqua os ſibi proluere, & ut Graeci dicunt, γαργαρίζειν, ut poſtea in menſa, cum ad rem gerendam ventum eſſet, facilius, & contrectare, & deglutire calidiſſima quaeque poſſet. Quin etiam orabat coquos ut omnia ferventia in menſam inferrent, ut caeteris calorem illum reformidantibus, ipſe bulgam arbitratu ſuo impleret. Narrat Plutarchus foedius etiam, & tetrius quiddam, quod legentibus prope nauſeam moveat. Spuere eum ait, ſolitum, & emungere ſe in patinas, ut caeteris a tanta foeditate abhorrentibus, ſolus ipſe impleretur, idem & Gnathonem quendam Siculum factitaſſe. Hoc autem votum ipſius, cuius hic mentio eſt, refertur etiam apud Athenaeum lib. 1. & 8. Narratur & mors, ipſius vitae conſentanea. Emerat Syracu-

racuſis polypum bicubitalem, eiuſque praeter caput nihil reliqui fecerat. Ex cruditate igitur ita laborare coepit, ut nulla ſpes ſalutis eſſet. Quare cum admonitus eſſet a medico, ut ordinaret ſuprema ſua, ſibi enim ante horam ſeptimam eſſe moriendum. *De caeteris, inquit, non magnopere laboro, ſed quando moriendum eſt, afferte mihi hic polypi caput, ut id quoque comedam antequam oculos claudam.*

Ηὔξατό τις) Non eſt quidem dubium quin Philoxenum intelligat, ſed tamen idem votum Melanthio cuidam tribuit apud Athenaeum Clearchus his verbis: Τιθωνοῦ Μελάνθιος ἔοικε βουλεύσασθαι βέλτιον. ὁ μὲν γὰρ ἀθανασίας ἐπιθυμήσας ἐν θαλάμῳ κρέμαται πάντων ὑπὸ γήρως ἐστερημένος τῶν ἡδέων, Μελάνθιος δὲ τῶν ἀπολαύσεων ἐρῶν ηὔξατο τῆς μακραύχενος ὄρνιθος τὸν τράχηλον ἕξειν, ἵν' ὅτι πλεῖστον τοῖς ἡδίστοις ἐνδιατρίβῃ.

Τὸν φάρυγγα) Videtur φάρυγγα poſuiſſe ἀντὶ τοῦ οἰσοφάγου. Nam φάρυγξ eſt proprie canalis ille a faucibus ad pulmones pertinens, per quem ſpiritum ducimus, & emittimus, quem medici τραχεῖαν ἀρτηρίαν vocant, latini *gutturem*, *aut guttur*, idque manifeſto docet Ariſtoteles ipſe, lib. 3. de partibus animalium his verbis: ὑπὸ δὲ τὴν κεφαλὴν ὁ αὐχὴν πέφυκεν ἐπὶ τοῖς ἔχουσιν αὐχένα τῶν ζώων. οὐ γὰρ πάντα τοῦτο τὸ μόριον ἔχει, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔχοντα ὧν χάριν ὁ αὐχὴν πέφυκε, ταῦτα δέ ἐστιν, ὅ τε φάρυγξ, καὶ ὁ καλούμενος οἰσοφάγος. ὁ μὲν οὖν φάρυγξ τοῦ πνεύματος ἕνεκα πέφυκε, διὰ τούτου γὰρ εἰσάγεται τὰ ζῷα τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκπέμπει ἀναπνέοντα. διὰ τοῦτο τὰ μὴ ἔχοντα πνεύματα, οὐκ ἔχουσιν οὐδ' αὐχένα, οἷον τῶν τὸ ἰχθύων γένος. ὁ δὲ οἰσοφάγος ἐστὶ, δι' οὗ ἡ τροφὴ πορεύεται εἰς τὴν κοιλίαν. Galenus quoque lib. 6. de uſu partium corporis humani manifeſto accipit Pharynga pro arteria aſpera, ubi diſputat, quod artificio naturae factum ſit, ut aer non attrahatur a corde ſtatim, διὰ τῆς φάρυγγος, ſed pulmonibus interiectis. Et libro 2. de placitis Hippocratis, & Platonis, aperte ait aſperam arteriam alio nomine vocari Parynga. Paulus enim Aegineta

ta libro 3. Parynga vocat non totam arteriam aſperam, ſed ſummam illius partem, ut videlicet idem ſit in arteria Pharynξ, quod in οἰσοφάγῳ ſtomachus. Sed Philoxenus fortaſſis reſpiciebat ad eam voluptatem, quae bibendo capitur, veteres enim putabant potum accipi ab arteria aſpera, & ad pulmones pervenire. Unde eſt illud celebre Alcei, τέγγε πνεύμονας οἴνῳ, τὸ γὰρ ἄστρον περιτέλλεται. Et apud Eupolin quidam iubet alium bibere, ut πρὸ τοῦ κυνὸς τὸν πνεύμον' ἔκλυρον φορῇ. Et citatur Eratoſthenis verſus καὶ βαθὺν ἀκρήτῳ πνεύμονα τεγγόμενος, & ex Euripide οἶνος περάσας πνευμόνων διαῤῥοάς. Atque hanc opinionem Plato in Timaeo aperte confirmat, ſed Ariſtoteles libro 3. de partibus eam & reprehendit, & ut fatuam, & deliram exagitat. Inter medicos non convenit. Eraſiſtratus in Platonem invectus eſt, multiſque argumentis docere conatus eſt cibum, & & potum Oeſophago, ſpiritum autem ſolum arteria accipi, neque ad pulmones praeter ſpiritum quicquam pervenire. E veteribus autem non deerant, qui Platonem defenderent. Nam & Philiſtion Locrenſis, & Dioxippus ab eo erant, & A. Gellius ait, eius ſententiae, quae Platoni placuit, Hippocratem ipſum auctorem fuiſſe. Galenus lib. 8. de placitis Hippocratis, & Platonis mediam quandam viam ſequitur; non negat enim eodem canali excipi, & cibum & potum, idque ipſum Platonem ſenſiſſe contendit; ſed tamen exiguam quandam partem eius quod bibitur, pervenire per arteriam aſperam, roris in modum ad pulmones, eoſque irrigare, idque ipſum eſſe, quod dixerit Plato, eiuſque rei hoc argumentum affert. Quod ſi animali ſitienti aquam, aut caeruleo colore infectam, aut miniatam bibendam dederis, idque ſtatim iugulatum aperueris, pulmones eodem colore tinctos deprehendas.

das. Sed hanc ſententiam, hocque ipſum argumentum ſumpſit ex Hippocrate in lib. περὶ καρδίης prope totidem verbis. Fortaſſis etiam priſci illi Pharynga vocabant non aſperam arteriam, ſed gulam ipſam. Homerus certe cum Cyclopem ebrium, ac vomentem deſcriberet, ait ex eius Pharynge & vinum, & fruſtra carnis humanae erupiſſe. Et Cyclopi apud Eurypidem ita interroganti, ἄριστόν ἐστι εὖ παρεσκευασμένον, reſpondet Silenus, πάρεστιν ὁ φάρυγξ δ' ἀπαρτί, ἔσω, μόνον. Et Chorus. εὐρείας φάρυγγος, ὦ κύκλωψ, ἀνάστομον τὸ χεῖλος. & multis aliis eadem ſamula locis, & apud Ariſtoph. ſaepe. Niſi forte Cyclops ut unicum oculum pro duobus habuit, ita unicum etiam canalem, per quem, & cibus, & potus, & ſpiritus mearet. Sed haec medicis, quorum propria ſunt, relinquamus.

Μακρότερον γεράνου) Trium cubitorum, ut ait Machon comoediarum ſcriptor.

Φιλόξενός ποθ', ὥς φασι, κυθήριος.
Ἤυξατο τριῶν ἔξειν λάρυγγα πηχέων.

Huic voto ſimile eſt illud Catulli:

Quod tu cum olfacias, deos rogabis,
Totum ut te faciant Fabulle naſum.

Et illud Platonis. εἴθε γενοίμην οὐρανός, &c. apud Gellium,

Κοινοτάτη δὲ) Nam caeteris ſenſibus genera quaedam animalium carent: tactu nullum, ut docetur in libris de anima.

Καὶ γὰρ αἱ ἐλευθεριώταται) Ne omnes quidem voluptates tactus ad temperantiam, & intemperantiam pertinent: ſunt enim quaedam ingenuae, & liberales, ut ea, quae in gymnaſiis capiuntur ex frictione caloris, admotione, ac concitatione. Caetera per ſe ſatis facilia videntur.

IN

IN CAPUT XI.

Ἢ μὴ, ὡς δὲ) Illud μὴ, puto eſſe μᾶλλον ἢ compendium aliquod ſcribendi, hinc errori cauſſam dedit, cum una littera μ. addito aliquo ſignificet μᾶλλον:

Ὥστε ἀντὶ τῶν ἄλλων) leg. eſt καλῶν, etſi Graecus Scholiaſt. aperte legit καλῶν.

Finis Commentariorum in lib. 3.
Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM QUARTUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

COMMENTARIUS.

IN CAPUT PRIMUM.

Αἱ δὲ κατ᾽ ἀρετὴν) Heſiodus :

Δὼς ἀγαθή, ἅρπαξ δὲ κακὴ θανάτοιο δότειρα.
Ὃς μὲν γὰρ κεν ἀνὴρ ἐθέλων ὅγε, κἂν μέγα δώῃ,
Χαίρει τῷ δώρῳ, καὶ τέρπεται ὃν κατὰ θυμόν.

Ὅθεν μὴ δεῖ) Neque Veſpaſiano aſſentietur, dicenti

Ὀσμὴ δὲ κέρδους ἐστὶν ἐκ παντὸς καλή.

Sed Heſiodum potius audiret praecipientem.

Μὴ κακὰ κερδαίνειν· κακὰ κέρδεα ἶσ᾽ ἄτῃσιν.

Ne male lucretis, mala lucra aequalia damnis.

Ὑπερβάλλειν) non ὑπερβάλλει τὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου μέτρον. Sed exſuperat, ſi conſideres id, quod ſibi retinet, paucis enim contentus eſt, at multis gratificari cupit.

Ἐλευθεριώτεροι δὲ εἶναι δοκοῦσιν) Plato 1. πολιτειῶν. Πότερον δὲ, ἦν δ᾽ ἐγώ, ὦ Κέφαλε, ὧν κέκτησαι τὰ πλείω παρέλαβες ἢ ἐπεκτήσω; Ποῖ᾽ ἐπεκτησάμην, ἔφη, ὦ Σώκρατες, μέσος γάρ τις γέγονα χρηματιστὴς τοῦ, τε πάππου καὶ τοῦ πατρός. ὁ μὲν γὰρ πάππος τε, καὶ ὁμώνυμος ἐμοὶ, σχεδόν τι ὅσην ἐγὼ νῦν οὐσίαν κέκτημαι παραλαβὼν, πολλάκις τοσαύτην ἐποίησε. Λυσανίας δὲ ὁ πατὴρ ἔτι ἐλάττω αὐτὴν ἐποίησε τῆς νῦν οὔσης. ἐγὼ δὲ ἀγαπῶ, ἐὰν μὴ ἐλάττω καταλίπω τουτοισιν,

ἀλλὰ

ἀλλὰ βραχεῖ γέ τινι πλείω ἢ παρέλαβον. τούτου ἕνεκα ἠρόμην, ἦν δ' ἐγώ, ὅτι μοι ἔδοξας οὐ σφόδρα ἀγαπᾶν τὰ χρήματα. τοῦτο δὲ ποιοῦσιν, ὡς τὸ πολύ, οἳ ἂν μὴ αὐτοὶ κτήσωνται, οἱ δὲ κτησάμενοι διπλῇ ἢ οἱ ἄλλοι ἀσπάζονται αὐτά. ὥσπερ γὰρ οἱ ποιηταὶ τὰ αὑτῶν ποιήματα, καὶ οἱ πατέρες τοὺς παῖδας ἀγαπῶσι, ταύτῃ τε δὴ καὶ οἱ χρηματισάμενοι περὶ τὰ χρήματα σπουδάζουσιν, ὡς ἔργον ἑαυτῶν, καὶ οὐ κατὰ τὴν χρείαν ᾗπερ οἱ ἄλλοι. Vide quae notavi apud Catullum in epigrammate in Fuſenum.

Διὸ καὶ ἐγκαλεῖται) Vulgus antiquorum opes a fortuna dari, adimique credebat, quod autem plerumque contingit, ut qui opibus digniſſimi ſint, egeant, contraque improbiſſimi, & iniuſtiſſimi abundent; coecam, & rationis expertem Fortunam eſſe dicebant, quod bonos quidem egeſtate premi ſineret, flagitioſos autem, facinoroſoſque ditaret. Quidam autem negabant eam eſſe coecam, eiuſque rei acutam rationem adferebant, quod ſi coeca eſſet, nunquam poſſet ita certo bonos a malis internoſcere, atque illos quidem premere, hos vero fovere. Sed Ariſtoteles ait fruſtra accuſari fortunam, vanaſque atque inanes eſſe, quae vulgo in eam iactantur, querelas. Manifeſtam enim cauſſam eſſe, cur liberales vix umquam ad magnas divitias pervenire poſſint: nam neque in eis parandis, neque in conſervandis, augendiſve magnum ſtudium ponunt, & facile largiuntur. Inepte autem Lambinus, hoc loco legendum eſſe ait, ἐγκαλεῖται ἡ τύχη. qui, ſi quid tale Perionio excidiſſet, dii boni, quomodo eum exciperet?

Ὥσπερ δὲ τῶν ἄλλων) in eruditione, bona valetudine, omnibus iis denique, quae diligentia, ſtudio, cura, comparantur, ac conſervantur.

Καὶ τῷ σιμωνίδῃ) Plutarchus περὶ τῶν τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένου. Σιμωνίδης ἔλεγε παίζων τὴν τοῦ ἀργυρίου κιβωτὸν εὑρίσκειν ἀεὶ πλήρη, τὴν δὲ τῶν χαρίτων κενήν. Stobaeus, λόγῳ ί. Σιμωνίδης, παρακαλοῦντός τινος ἐγκώμιον ποιῆσαι, καὶ χάριν ἕξειν

λέγοντος, ἀργύριον δὲ μὴ διδόντος, δύο, εἶπεν, ὦ οὗτος, ἔχω κιβωτούς. τὴν μὲν χαρίτων, τὴν δὲ ἀργυρίου, καὶ πρὸς τὰς χρείας τὴν μὲν τῶν χαρίτων κενὴν εὑρίσκω, ὅταν ἀνοίξω, τὴν δὲ χρησίμην μόνην. Idem: Σιμωνίδης ἐρωτηθεὶς διὰ τί ἐσχάτου γήρως ὢν, φιλάργυρος εἴη, ὅτι, εἶπε, βουλοίμην ἂν ἀποθανὼν τοῖς ἐχθροῖς μᾶλλον ἀπολιπεῖν, ἢ ζῶν δεῖσθαι τῶν φίλων. Athenaeus lib. 14. ὄντως δὲ ἦν, ὡς ἀληθῶς κίμβιξ, ὁ Σιμωνίδης, καὶ αἰσχροκερδὴς ὡς χαμαιλέων φησίν. ἐν συρακούσαις γοῦν τοῦ ἱέρωνος ἀποστέλλοντος αὐτῷ τὰ καθ' ἡμέραν λαμπρῶς, πωλῶν τὰ πλείω ὁ Σιμωνίδης τῶν παρ' ἐκείνου πεμπομένων, ἑαυτῷ μικρὸν μέρος ἀπετίθετο, ἐρομένου δέ τινος τὴν αἰτίαν, ὅπως εἶπεν ἥ, τε ἱέρωνος μεγαλοπρέπεια καταφανὴς ᾖ, καὶ ἡ ἐμὴ κοσμιότης.

Πλὴν ἐπὶ μικροῖς) Soli ex interpretibus Latinis Arretinus, & Argyropylus intellexerunt hoc πλὴν, quorum ille reddidit, *verum in parvis*, hic, *in parvis tamen*. Recte autem exponit Scholiaſtes graecus particula, *tamen*; *niſi*, interdum apud Latinos eam vim habet.

Ἐπεὶ οὗτος ποιεῖτος) deleo illud ἐπεὶ, & pro οὗτος lego ὁ δέ.

Καθάπερ εἴρηται) Nuſquam hoc dixit, ſed ſignificavit ſubobſcure, cum tradidit, τὰ τῆς ἀσωτίας οὐ πάνυ συνδυάζεται.

Ἡ δὲ ἀνελευθερία ἀνίατός ἐστι) Id eſt, Avaritia autem inſatiabilis eſt, & inſanabilis: nam & ſenectus, & omnis impotentia avaros efficere videtur. Eſt praeterea magis innata hominum generi, quam effuſio: plerique enim ad amandas potius, quam ad largiendas pecunias ſunt propenſi. Et vero late admodum pertinet multiplexque eſt: multi enim eſſe illiberalitatis modi videntur: nam cum duabus in rebus ſita ſit, parum dando, & nimium accipiendo, non in omnibus tota ineſt, ſed diſtrahitur interdum, ac dividitur. Atque alii quidem accipiendo modum tranſeunt, alii minus dant quam oporteret: nam quos parcos,

ſtrictos

ſtrictos, ſordidos dicimus, ii omnes minus, quam par eſt largiuntur, caeteroqui aliena non appetunt, neque accipiendi ſtudio ducuntur; partim quidem bonitate quadam, & rerum turpium cautione: videntur enim quidam, (dicunt quidem certe) ſe ob id cuſtodire ſua, ne quando turpe aliquid facere adigantur. Horum autem eſt & is, qui cumini ſector dicitur, & quicumque talis eſt. Nomen autem invenit inde, quod ſupra modum obſtinatus eſt in eo, ut nemini quidquam largiatur.

De avaritia diſſerere incipit, quae, *omnium malorum radix*, in ſacris literis nominatur, *quae* (ut ait Saluſtius) *fidem; probitatem, caeteraſque artes bonas ſubvertit: pro his ſuperbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere edocuit, & quaſi malis venenis imbuta, corpus, animumque virilem effeminat, ſemper infinita, & inſatiabilis eſt, neque copia, neque inopia minuitur.* Eam ait inſanabilem eſſe: non enim ſanatur copia, & affluentia rerum. Recte enim Solon:

Πλῦτυ δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.
Οἳ γὰρ νῦν ἡμέων πλεῖστον ἔχυσι βίον,
Διπλασίως σπεύδουσι. Et Iuvenalis;

Creſcit amor nummi, quantum ipſa pecunia creſcit.

Et Horat. epiſt. 2. lib. 2.

Si tibi nulla ſitim finiret copia lymphae;
Narrares medicis; quod quanto plura paraſti,
Tanto plura cupis: nulli ne faterier audes, &c.

ex dicto Ariſtippi Plutoni περὶ φιλοπλυτίας. Et idem:

Semper avarus eget. Ut enim iis, qui aqua intercutem laborant,

Quo plus ſunt potae plus plus ſitiuntur aquae:

ita avari, quo plus habent, eo plus concupiſcunt. De quo idem Horatius:

Creſcit indulgens ſibi durus hydrops, &c.

Itaque dici poteſt Pluto,

Τὸ φάρμακόν σου τὴν νόσον μείζω ποιεῖ.
Ὅταν δὲ τὸ ὕδωρ πνίγῃ τί δεῖ πιεῖν;

Καὶ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῷ) ſuſpicabar legendum, *καὶ ἐπὶ μικρῷ, καὶ ἐπὶ πολλῷ*: nunc video ita & veterem Interpretem legere. Igitur ſive parvo, ſive magno foenore pecuniam ſuam locet aliquis ſordidus, & turpis lucri cupidus habendus eſt.

IN CAPUT II.

Δόξαι δὲ ἂν ἀκόλουθον εἶναι καὶ περὶ μεγαλοπρεπείας) Id eſt, videtur autem ſequi, ut de magnificentia breviter diſſeramus: nam haec quoque videtur virtus quaedam eſſe, quae in pecuniis cernitur. Non tamen ut liberalitas ad quaslibet actiones, in quibus pecunia intercedit, pertinet: ſed ad ea tantum, in quibus magni faciendi ſunt ſumptus. Ut enim ipſo graeco nomine indicatur, decorus ſumptus eſt in rebus magnis.

Περὶ τὰς δαπανηρὰς) forte, *τὰ δαπανηρὰ* praecipue, cum addat in *τούτοις*.

Nullius virtutis opera aut ſplendidiora, aut ſolidiora, & potentiora ad propagandam memoriam ſui, quam magnificentiae videntur. Illa enim templa, theatra, Baſilicae, arcus, aquaeductus, porticus, thermae, fornices, pyramides, obeliſci, columnae, quarum ruinas, fragmenta, veſtigia, quae temporis edacitati, & barbararum, atque immanium gentium, effrenato furori ſuperfuerunt, tot ſaeculis poſt, per hanc urbem magna cum admiratione ſpectamus, nihil nobis aliud loquuntur, quam veteres illos Romanos, ut aliis virtutibus, ita magnificentia, longe caeteris omnibus populis, ac generibus praeſtitiſſe. De qua virtu-

te

te antequam explicare ingrediar ea quae ab Ariſtotele diſputata ſunt, pauca dicam neceſſe eſt, de quaeſtione quadam magnis olim inter homines doctiſſimos contentionibus agitata. Quaeſitum eſt enim, *ſitne magnificentia certa quaedam virtus diſtincta tum a ceteris, tum a liberalitate, an potius pars quidem liberalitatis, quae ſub ea, tanquam ſub aliquo genere contineatur*. Ac ii quidem, quibus placet, eam eſſe partem quandam liberalitatis, his fere argumentis moventur. Primum, quod eadem utrique materia propoſita ſit; utraque enim verſatur in uſu pecuniarum. Deinde, quod Ariſtoteles ipſe aperte ait liberalitatem quidem late patere, ac pertinere ad omnes actiones, in quibus pecunia intercedit: magnificentiam autem non: ſed ad aliquas tantum, nimirum ad eas, quae magnos ſumptus requirunt. Si ergo liberalitas ad omnes pertinet, magnificentia ad aliquas tantum, quam rationem habet genus ad ſpeciem, eamdem videtur liberalitas ad magnificentiam obtinere. Tertio, quod idem Ariſtoteles ait: omnem quidem Magnificum neceſſario eſſe liberalem, ſed non contra, id autem tale videtur, ut cum dicimus, omnem temperantiam eſſe virtutem, ſed non contra: aut omnem hominem eſſe animal, ſed non contra. Quarto, quod quamvis liberalitas in parvis, aut mediocribus ſumptibus, magnificentia autem in magnis verſari, cernique dicatur, tamen id ſatis non eſt, ut ſpecie differant. Magis enim & minus, ut vulgo in ſcholis loqui ſolemus non conſtituunt diverſam ſpeciem, quod facile multis exemplis oſtendi poteſt. Poſtremo quod ſi in uſu pecuniae duas virtutes eſſe ſtatuimus, diſtinctas & ſeparatas, unam in parva, mediocrive pecunia, alteram in magna, eadem ratione duas virtutes in voluptatibus conſtituere oportebit, in parvis, & moderatis unam, alteram in magnis & vehementibus: & unam in parvis periculis, alte-

ram in magnis, quae ſi abſurda ſunt, ut unam temperantiam in omnibus voluptatibus, unam fortitudinem in omnibus periculis; ita in omni uſu pecuniarum, unam verſari liberalitatem neceſſe eſt, ſed eius eam partem, quae in magnis ſumptibus honeſti, & decori rationem habet; proprio quodam nomine magnificentiam vocari.

Quae cum ita ſint, mihi tamen hoc tempore probabilior eorum ſententia videtur, qui eas duas eſſe virtutes exiſtimant, magna quidem inter ſe, tanquam affinitate devictas, ſed diſtinctas tamen, ac ſeparatas. Primum, quod Ariſtoteles ipſe de eis ſeparatim diſſeruit, neque uſquam docuit magnificentiam, eſſe partem liberalitatis. Deinde quod ſi magnificentia eſſet pars liberalitatis, ſequeretur, ut ea quoque vitia quorum in medio ſita magnificentia eſt, partes eſſent eorum, quae liberalitati adverſantur, ita ut βαναυσία eſſet pars effuſionis, μικροπρέπεια autem avaritiae, quod tamen a vero abhorrere ſatis e ſequentibus intelligetur. Habent omnino inter ſe magnam ſimilitudinem, ſed tamen qui acuti, perſpicaceſque ſunt, earum inter ſe diſcrimen facile, ut ſpero ſuis locis vibunt. Tertio, quod quarum virtutum fines diverſi ſunt (de proximis, ac propriis cuiuſque finibus loquor, ſcio enim communem omnium virtutum eſſe honeſtatem) eas quoque diverſas eſſe oportet. At alium ſibi finem proponit Magnificus, alium liberalis. Nam liberalis quidem hoc unum ſpectat, ut proſit, atque opituletur iis ſingulis, quos & egere, & dignos eſſe, qui ſubleventur, videt. At magnificus, ut ipſum nomen indicat, magnitudinem, amplitudinem, pulchritudinem, ſplendorem, admirabilitatem operum ſibi proponit, & aut iis elaborat in rebus, quae neque privatim, neque publice proſunt, ſed tantum ad ornamentum, & pulchritudinem civitatis pertinent, aut uti-

utiles ſunt non huic, aut illi, ſed publice: aut etiam ſi cui proprie prodeſt, non tamen in agendo illius commodum ſpectat, ſed eo tantum dirigit omnia, ut opibus ſuis aliquid amplum, memorabile, illuſtre, & in ſuo quodque genere ſingulare perficiat. Poſtremo, ut multa liberaliter fiunt, in quibus tamen nulla ineſt magnificentia; ita multa fiunt magnificentiſſime, in quibus nihil loci liberalitas habet. Divus Auguſtus moriens gloriatus eſt, *ſe urbem marmoream relinquere, quam lateritiam accepiſſet*. Qui ſi ea in re honeſtatem ſecutus eſt, quod equidem de eo facile adducor, ut putem, vere magnificus fuit. Num igitur illum eo nomine, ut liberalem commendabimus? Aliis quidem rebus fieri poteſt, ut liberalis fuerit, neque ego ei liberalitatis laudem adimo, neque id nunc agitur, ſed in urbe magnificis aedificiis exornanda, nulla liberalitas fuit. Niſi forte illud audiendum, atque accipiendum putamus, quod ſaepe a quibuſdam dicitur, qui cum neque magnifici ſint, neque liberales, utramque tamen laudem falſo ſibi vendicare conantur. Infinita, inquiunt, vis eſt in urbe hominum egentium, foſſorum, fabrorum, architectorum, caeterorumque id genus artificum, qui niſi nos aedificaremus, eſurirent. Nonne igitur liberales ſumus, cum eis alioqui ceſſaturis, & eſurituris damus, ubi ſe exerceant, & alios egerenda, alios aggerenda humo, alios caedenda materia, alios lapidibus convehendis, caedendis, complanandis, quadrandis, collocandi, alios metandis, ac deſcribendis aedificiis, alios denique, aliis rebus ita occupatos tenemus, ut interea lucrentur, unde ſibi, unde uxoribus, unde parvis liberis, unde parentibus aetate feſſis ea, quae ad victum neceſſaria ſunt, ſuppeditent? Mitto nunc id, quod veriſſime reſpondere poſſem totam illam orationem vanitatis, & mendacii pleniſſimam eſſe: nihil enim facilius eſt, quam docere

re

re iſtos, cum, ut ait Horatius, *diruunt*, *aedificant*, *mutant quadrata rotundis*, nihil minus ſpectare, aut cogitare, quam, ut egenos homines in opere contineant, & paſcant, id tantum habere propoſitum, ut animum ſuum expleant, eique obſequantur. Sed hoc ut dixi omitto; illud aio, ſi maxime haec eſſent, aut etiam ſi iſti vere eſſent magnifici, & in illis ſubſtructionibus ſuis nihil aliud, quam amplitudinem, & honeſtatem ſpectarent, liberales tamen propterea non fore. Non enim qui alii reddit, quod debet, ſed qui de ſuo aliquid dat, liberalis eſt: neque qui eum, cujus operam conduxit, debita mercede non fraudat, munificus eſt, ſed qui fraudat, iniuſtus. Nam mercedem perſolvere, & quaſi mutuum reddere, ut non in eo faciendo benignitas ſit; ſed in non faciendo iniuſtitia, & crudelitas. Liberam eſſe liberalitatem nomen ipſum indicio eſt; ita ut id tantum liberaliter dari dicatur, quod liberum eſt, etiam non dare. At operarum merces, ſi leges, & iudicia valent etiam ab invito exigi poteſt. Nihil igitur vetat, quin actio aliqua magnifica ſit, quae tamen liberalitatis laude careat. Ac videte ne quis forte veſtrum ſecus hoc accipiat, quam a me dicitur. Non enim dico fieri poſſe, ut magnificus ſit aliquis, qui non ſit liberalis; quod ſi dicerem, Ariſtoteli ipſi adverſarer, ſed actionem aliquam poſſe eſſe magnificam, quae tamen nihil pertineat ad liberalitatem. Theatrum Marcelli, Theatrum Auguſti, templum illud pulcherrimum a M. Agrippa conditum, quod etiam hodie intuentes admiramur, arx Hadriani, Thermae Diocletiani, partim fuerunt partim etiam ſunt eiuſmodi opera, ut eorum magnificentiam neque qui non viderit, mente concipere, neque qui viderit verbis exprimere poſſe videatur. At in eis nihil ſibi vendicare liberalitas poteſt. Oportebat autem ſi magnificentia liberalitatis pars eſ-

ſet,

ſet, nullum poſſe eſſe opus magnificum a liberalitate ſeiunctum. Sunt igitur hae duae virtutes vicinae quidem, & cohaerentes inter ſe, ſed tamen duae, quarum & utraque alteri propinqua eſt, & neutra tamen ſub altera continetur.

Neque vero difficile eſt ad ea, quae ſuperius adverſus hanc ſententiam allata ſunt, reſpondere. Primum enim non ſi utraque in pecuniis verſatur, continuo efficitur aut eamdem eſſe, aut alteram ſub altera contineri. Nam ea ratione in artibus quidem valet. Conſideratur corpus a Geometra, conſideratur, & Phyſico; ſed ab hoc, ut mobile eſt, ab illo ut quantum eſt, utque infinite dividi poteſt. Et politicus hominem conſiderat, & medicus; ſed hic quatenus & bene valere poteſt, & aegrotare: ille quatenus ad ſocietatem civilem aptus eſt, & felicitatis, ac miſeriae capax. Sic pecuniam tractat, & liberalis, & magnificus; ſed ille ut inſtrumentum benigne faciendi iis, qui & egent, & indigni ſunt, qui egeant: hic ut inſtrumentum ad perficienda magna, & clara opera, & quorum memoria in omnem poſteritatem duratura videatur: Quod autem afferebatur ex Ariſtotele liberalitatem ad omnes actiones, in quibus pecunia intercedit, pertinere, id ita intelligendum eſt, & in acquirenda, & in accipienda, & in conſervanda, & in donanda, & in conſumenda pecunia conſiſtere & liberalitatem, & vitia, quae cum ea pugnant: ſaepe enim diximus, qua in re cernitur aliqua virtus, in eadem cerni, & vitia quae illi adverſantur. Quare & in accipienda pecunia, quaerendave, poteſt aliquis eſſe avarus, ſi unde, aut quomodo eam paret, nihil penſi habeat: & prodigus ſi eam ne honeſtis quidem artibus parare, aut unde honeſtum eſt, accipere velit, & liberalis, ſi modum teneat. Eadem dici poſſunt in ratione conſervandae, donandaeve pecuniae, & ſumptuum

ptuum faciendorum. Sunt autem haec quinque genera τῆς περὶ τὰ χρήματα πράξεων. At magnificentia in donis tantum, & in ſumptibus cernitur; neque iis quibuslibet, ſed magnis, & ad quos ne adſpiret quidem liberalitas. Vere enim Ariſtoteles hoc loco ait eam ἀριστᾶναι τῶν μεγάλων. περὶ δὲ τὰ μέτρια, καὶ τὰ μικρὰ ἡμᾶς ὡς δεῖ διατίθεσθαι. Praetereaque alium finem ſibi liberalitas, alium magnificentia proponit, ut iam diximus. Iam illud alterum, quod afferebatur, ex Ariſtotele, omnem magnificum eſſe neceſſario liberalem, ſed non contra, cum eo ventum erit, explicabitur a nobis, ita ut omnes intellecturi ſint, nullo modo ex eo effici, ut liberalitas eamdem rationem habeat ad magnificentiam, quam ad ſpeciem genus. Quartum argumentum ita demum aliquid concluderet, ſi nihil aliud inter has virtutes intereſſet; ſed docuimus inter fines ipſos intereſſe. Ne poſtremum quidem quidquam neceſſario efficit: non enim temperans eſt, qui leves & exiguas voluptates contemnens, a magnis, & vehementibus auferri ſe ſinit, neque fortis, qui levia pericula deſpicit, gravia reformidat: at liberalis etiam in parvae pecuniae uſu cerni poteſt, cum magnificus niſi in magnis opibus elucere non poſſit.

Poſitum ſit igitur magnificentiam eſſe virtutem quandam per ſe, & a liberalitate diſtinctam. Nunc quid Ariſtoteles, de ea diſſerat, audiamus.

Τὸ δὲ μέγεθος πρός τι) ut latius docetur in Categoriis. Magnus igitur dicetur ſumptus, habita ratione eius, a quo ſit, & rei, in qua ſit.

Τριηράρχῳ, καὶ ἀρχιθεώρῳ) Imo vero maior ſumptus faciendus eſt τῷ τριηράρχῳ. Legem tulerat Solon, ut quotannis deligerentur trecenti ex populo opulentiſſimi, qui ea munera publica obirent, in quibus maximi ſumptus neceſſario faciendi erant. Hi trierarchi vocabantur, quod triremes ad patriae defenſionem, gerendum-

dumve bellum omnibus rebus neceſſariis, & hominibus inſtructas, privatis ſumptibus totum illum annum habere cogerentur. Quia vero evenire poterat, ut qui cuipiam e civibus incommodare, eumque ad paupertatem redigere vellent, eum ſuffragiis ſuis trierarchum crearent (ita enim quidam ſenex apud Ariſtophanem alii minans inducitur. ἐγώ σε ποίησω τριηραρχεῖν) ita huic rei occurrerat Solon. Quicunque creatus erat ex trecentis, ſi alios opulentiores praeteritos eſſe exiſtimabat, poterat, quemcumque volebat, e civibus in iudicium vocare, ab eoque petere, ut aut ipſe munus illud ſuſciperet, aut ſecum bona omnia permutaret. Qui autem provocatus erat, alterum facere cogebatur. Haec omnia conſtant ex orationibus Iſocratis περὶ ἀντιδόσεως. Demoſt. κατὰ μειδίου περὶ ἀντιδόσεως. περὶ τοῦ ἐπιτριηραρχήματος, περὶ τοῦ στεφάνου τῆς τριηραρχίας. Θεωροὶ autem dicebantur, tum qui mittebantur publice ad oraculum, aut ad panegyrin aliquam, tum qui ſacra publica curabant, tum qui praerant ludis, & ſpectaculis. Horum princeps ἀρχιθέωρος dicebatur. Cum his habebant quiddam ſimile Romae, *aediles curules*.

Ἐν ᾧ, καὶ περὶ ἃ) Aſpaſius legit περὶ ὃ, ait haec duo, ἐκ παραλλήλου, dicta eſſe ἐν ᾧ καὶ περὶ ὅ. cui aſſentior.

Πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ) Ulyxis apud Homerum verba ſunt. Odyſſ. ρ.

Καί γὰρ ἐγώ ποτε οἶκον ἐν ἀνθρώποισιν ἔναιον,
Ολβιος ἀφνειὸν καὶ πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ
Τοίῳ ὁποῖος ἔοι καὶ ὅτευ κεχρημένος ἔλθοι.

Ἀλήτας Cicero vocat in Philippicis eos qui vagam, inopemque vitam perſequuntur.

Ὁ μὲν γὰρ μεγαλοπρεπὴς] In Topicis docetur, cui ineſt quod maius eſt, in eo etiam ineſſe, quod minus; quare qui maximos ſumptus facit honeſtatis cauſſa, quod eſt magnificentiae, multo magis exiguos, aut mediocres faciet, quod eſt liberalitatis, non tamen contra.

Et

Et annota poſſe aliquem unam virtutem habere, qui non omnes alias habeat; cum tamen Ariſtoteles credatur auctor eſſe illius ſententiae, quam poſtea tantopere adamarunt Stoici, non poſſe unam virtutem habere, qui non habeat omnes. Sed hac de re diſputandum erit lib. 6. Sunt autem quidam, qui, quod in aedificando, & in luxurioſis conviviis ingentem vim pecuniarum conſumunt, vulgo perſuadere conantur, ſe magnificos eſſe, & quamvis in ceteris rebus, ita ſunt avari, ac tenaces, ut non tantum bonos viros, & honeſtarum artium cognitione praeſtantes egere patiantur, verum etiam multis perſolvere nolunt ea, quae debent: tamen putant a ſe facere hunc Ariſtotelis locum, & quantum in ſe eſt, conantur hominibus oculos eruere, atque efficere, ut quos avariſſimos vident, eos liberales eſſe fateantur. Quicunque magnificus eſt, inquiunt, liberalis eſt, ſit ita ſane. Nos magnifici ſumus. Qua tandem re id oſtenditis? Multum aedificamus, & menſam quotidie plurimis, & exquiſitiſſimis epularum generibus oneramus. Quid ex eo? Liberales igitur ſumus. Vos vero liberalitatem ne pictam quidem unquam vidiſtis. Quod, ni ita eſt, dicite, quantum quotannis in homines eruditos, in eos, qui nullo ſuo vitio pauperes facti ſunt, in adoleſcentes ſtudioſos, quorum ſtudiis ſola paupertas impedimento eſt, fovendos, ornandos, adiuvandos inſumatis. Producite aliquos, a quibus virtutis, aut doctrinae nomine paupertas veſtris beneficiis depulſa ſit. Proferte diaria veſtra: inſpiciamus quantum his nominibus expenſum ferre poſſitis. Sin horum nihil, neque feciſtis unquam, neque facturi eſtis, patimini eam, qua uſi eſtis argumentationem paulo aliter conformatam in vos retorqueri. Quicunque magnificus eſt, liberalis eſt. Vos liberales non eſtis: igitur ne magnifici quidem. Illae autem inſanae ſubſtructiones; illae

illae Saliares menſae, ad oſtentandas opes veſtras, & ad inanem quandam popularis gloriae ſitim diriguntur. De honeſtate ne per ſomnium quidem unquam cogitaſtis. Non quicunque multum aedificat, magnificus eſt. Sunt viva, & ſpirantia exempla, ex quibus intelligi poſſit, nihil prohibere, quin iidem & maximi aedificatores ſint, & maximi bonorum omnium extortores, legum omnium contortores. Graecum proverbium eſt.

Πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε βάκχοι. Ita multi ſumptuoſi ſunt, pauci magnifici.

Τῆς τοιαύτης δ' ἕξεως) Neque *μικροπρέπεια*, neque *βαναυσία* latine nominari poteſt. Quare pluribus verbis utriuſque vis explicanda eſt. Sunt igitur *μικροπρεπεῖς* qui ſuſcipiunt quidem, & aggrediuntur res magnas, & illuſtres, ſed ſumptus, pro earum magnitudine non faciunt, lenti, cunctatores, procraſtinatores, ſemper verentes ne nimium magnam vim pecuniae conſumant magiſque ſolliciti de minuendo ſumptu, quam de augenda operis dignitate. Differunt autem ab avaris, quod avari talia ne aggrediuntur quidem. Dicti autem videntur, quod ſaepe *μικροῦ τινος ἕνεκα τὸ πρέπον τῶν ἔργων ἀπολλύουσι*.

Βάναυσοι ſunt ſordidi opifices, ii proprie, qui ad caminum opera ſua elaborant. *βαῦνος* enim caminus eſt: *αὔω* uro. Et hoc nomen videtur expreſſiſſe Horatius, cum dixit,

dum graves Cyclopum,
Vulcanus ardens urit officinas.

Significavit enim Deum illum eſſe *βάναυσον ἤτοι αὔοντα τὰς βαύνους τῶν κυκλώπων*. Quoniam autem eiuſmodi homines ſi quando volunt, aut magnificum aliquod convivium exſtruere, aut aliquid aliud ſuſcipere, in quo magni faciendi ſint ſumptus, quia iudicio carent, & in talibus rebus inexercitati ſunt, conſumunt quidem

dem magnam vim pecuniae, ſed ſine ullo iudicio, ita ut plurimum inſumant in res nihili, omittant autem ea, quae praecipue procuranda erant. Idcirco omnes, qui idem faciunt, βάναυσοι vocantur. Idem vocantur ἀπειρόκαλοι, quod non teneant; quid ſit in ſumptu faciendo vere pulchrum, quid contra leve, ac nugatorium.

Καὶ ὅσαι τοιαῦται) ἕξεις ἢ κακίαι.

Λαμπρυνόμεναι) iactantes, oſtentanteſque ſe, & inanem ſplendoris ſpeciem captantes.

Ὥσπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν) Cuius diſputationis in principio, aut ubi hoc omnino in ſuperioribus dixerit, non ſane memini. Sunt etiam libri veteres, in quibus pro, ἐν ἀρχῇ legatur ἔναγχος. Ac mihi de talibus locis nonnunquam venit in mentem ſubvereri, ne mutila in his libris multa ſint, quae non advertuntur, dum ſatis eſſe credimus quoquo modo ſententiam eruere, aut exprimere potius, & extorquere, ex iis, quae ſcripta reperimus. Quod quidem hic traditur, videtur habere hanc ſententiam. Habitum omnem definite cognoſci ex iis actionibus, quas edit, & ex iis rebus, in quibus verſatur.

Αἱ δὴ τοῦ μεγαλοπρεποῦς) Non refero articulum αἱ, ad nomen, δαπάναι, ut ceteri omnes faciunt, ſed ad id, quod anteceſſit ἐνέργειαι, ut ſignificet proprios magnifici ἐνεργείας eſſe ſumptus magnos, & decoros.

Ἢ καὶ ὑπερβάλλειν) ut in regia Solis apud Ovidium.

Materiam ſuperabat opus.

Καὶ ἔτι ἡδέως καὶ προετικῶς) hoc eſt facile, cum quadam ad largiendum facilitate, prolixe.

Ἡ γὰρ ἀκριβολογία μικροπρεπὲς) Id eſt anguſti, & puſilli animi eſt, τὸ ἀκριβὲς ἔχει τινὰ μικρολογίαν, καὶ ἐπὶ τῶν συμβολαίων, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων. ad finem primi minoris, τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Περὶ ταῦτα τῆς) puto legendum περὶ ταῦτα δὲ, & mecum facit Bernard. Felicianus.

Οἷον

Οἷον χρυσὸς) Pindar. 1. ode Olymp. ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ, &c.

Καὶ ἔστιν ἀρετὴ ἔργου μεγαλοπρέπεια) illud μεγαλοπρέπεια puto redundat; ut enim dixit: ἀρετὴν κτήματος εἶναι ἐν τῇ τιμῇ, οὕτω καὶ νῦν λέγει τὴν τοῦ ἔργου ἀρετὴν εἶναι ἐν μεγέθει.

Τὰ περὶ τοὺς θεοὺς ἀναθήματα) diſtinguendum eſt poſt vocem θεοὺς, neque enim ſatis emendate diceretur, τὰ ἀναθήματα τὰ περὶ τοὺς θεοὺς, ſed τὰ περὶ τοὺς θεοὺς. Vocat omnia, quae ad Deos colendos pertinent, deinde enumerat tria eorum genera, ἀναθήματα, κατασκευὰς, θυσίας. Ἀνατίθεσθαι dicuntur ea, quae Diis dicantur, atque ità reponuntur in templis, ut ab omnibus humanis, ac profanis uſibus penitus abdicentur. Latini ἀναθεῖναι dicunt, *ponere*, aut *ſuſpendere*, quod talia plerumque ex arboribus, aut e tholis, aut e parietibus templorum ſuſpenderentur. Tibul.

Et quodcunque mihi pomum novus educat annus
Libatum agricolas ponitur ante Deos.

Horatius:

Vixi puellis nuper idoneus, &c.

Idem:

Me tabula ſacer votiva, &c.
Suſpendiſſe potenti
Veſtimenta maris Deo.

Virgilius:

Et tibi multa ſacra pendebit fiſtula pinu.

Talia igitur vocabantur ἀναθήματα. Nam ἀναθέματα quidem nuſquam legi niſi in ſacris literis. Interdum etiam porticus, & Baſilicae vocantur ἀναθήματα. Plutarchus in Catone Uticen: ἡ δὲ καλουμένη Πορκία βασιλικὴ τιμητικὸν ἦν ἀνάθημα τοῦ παλαιοῦ Κάτωνος.

Κατασκευαὶ) Arretinus pro ἀναθήματα, κατασκευαὶ videtur legiſſe ἀναθήματα καὶ τὰ σκεύη, aut ἀναθηματικὰ σκεύη quod ſi reciperemus, interpretaremur lebetas, tripodas, pateras, aliaque vaſa ſacris miniſteriis dicata: ſed eam

ſcripturam non probamus; accipimuſque *κατασκευὰς* extructiones templorum & talium. Nonnunquam tamen *κατασκευὴ* ſignificat etiam ſupellectilem, & vaſa. *Θυσίαι* autem ſunt ſacrificia, ſive ut veteres latini loquebantur *ſupplicia*, & hecatombae.

Περὶ πᾶν τὸ δαιμόνιον) Id eſt ad omnem cultum deorum, & quaecunque in Remp. honeſtae gloriae ſtudio conferuntur.

Χορηγεῖν] id eſt ludos facere aut praebere; quid ſit χορηγεῖν docet Libanius in argum. orationis κατὰ μειδίου.

Διὸ πένης μὲν οὐκ ἂν εἴη μεγαλοπρεπής) exemplum peti poteſt ex Plutarch. de Themiſtocle & Cimone; non enim videbantur tam magni ſumptus decere Themiſtoclem, qui non erat ortus tam nobili genere.

Ἢ ὧν αὐτοῖς) aut per eos, quos ipſi aliqua neceſſitudine attingunt, Argyropylus videtur legiſſe *ἢ δι' αὐτοῖς*.

Τὰ τοιαῦτα) Lambinus, & D. Thomas exponunt *tales opes*, ego malo ſequi Aſpaſium, & Acciaiolum, qui exponunt, *talia opera*, *tales ſumptus*. Docent igitur eos, qui aut ipſi iam talia quaedam fecerint, aut ipſorum maiores, aut propinqui liberales eſſe debere, non enim oportet eos degenerare aut a ſeipſis, aut a ſuis.

Ξένων) non quoslibet hoſpites intelligit, ſed magnos, & potentes, ut reges, & dynaſtas, qui quoquo veniunt magna pompa, magnoque & ſplendido apparatu publice excipi advenientes, & abeuntes deduci ſolent.

Καὶ δωρεὰς, καὶ ἀντιδωρεὰς) Hoc quoque ad hoſpitalia munera pertinet, ſolebant enim & qui veniebant ad aliquem hoſpitem adventu ſuo ei dona quaedam offerre, & ii, qui a ſe hoſpites dimittebant, aliis quibuſdam eos remunerari. Exempla apud Homerum, & Virgil. crebra ſunt, ſic Menelaus Odyſſ. Δ Telemachum alloquens.

Καὶ

Καὶ τότε, inquit, σ' εὖ πέμψω, δώσω δέ τοι ἀγλαὰ δῶρα
Τρεῖς ἵππους καὶ δίφρον ἐΰξοον, αὐτὰρ ἔπειτα
Δώσω καλὸν ἄλεισον, ἵνα σπένδῃσθα θεοῖσιν.
Ἀθανάτοις ἐμέθεν μεμνημένος ἤματα πάντα.

Et Telemacho illa dona ſibi inutilia fore dicente, aliis eum proſequitur. Sic & apud eundem Phaeaces abeuntem Ulyſſem & deducunt ſplendide, & pulcherrimis muneribus donant. Apud Virgilium autem Aeneas ad Didonem veniens, cum arceſſi Aſcanium iuſſiſſet:

Munera praeterea Iliacis erepta ruinis
Ferre iubet pallam ſignis, auroque rigentem
Et circumtextum croceo velamen acantho.
Ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycaenis
Pergama cum peteret, inconceſſoſque hymeneos,
Extulerat, matris Ledae mirabile donum:
Praeterea ſceptrum, Ilione quod geſſerat olim
Maxima natarum Priami, colloque monile
Baccatum, & duplicem gemmis, auroque coronam.

Et in 3. Helenus cum diſceſſurum Aeneam multa monuiſſet.

Dona dehinc auro gravia, ſectoque Elephanto,
Imperat ad naves ferri, ſtipatque carinis,
Ingens argentum, dodonaeoſque lebetes,
Loricam conſertam hamis, auroque trilicem,
Et conum inſignis galeae, criſtaſque comantes,
Arma Neoptolemi, ſunt & ſua dona parenti.
Addit equos, additque duces.
Nec minus Andromache digreſſu moeſta ſupremo,
Fert picturatas auri ſubtemina veſtes,
Et Phrygiam Aſcanio chlamydem:

Et in 7. Ilioneus ad Regem latinum ab Aenea miſſus orator:

Dat tibi praeterea, inquit, fortunae parva prioris
Munera reliquias Troia ex ardente receptas:

Hoc pater Anchiſes auro libabat ad aras,
Hoc Priami geſtamen erat, cum iura vocatis
More dabat populis, ſceptrumque, ſacerque tiaras
Iliadumque labor veſtes.

Neque minus regiae Latini ἀντιδωρεαὶ

Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Inſtratos oſtro alipedes, pictiſque tapetis.
Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent.
Tecti auro fulvum mandunt ſub dentibus aurum.

Τοῖς ἀναθήμασιν ἔστι γὰρ ἢ φιλίας, ἢ ξενίου Διὸς ὡσανεὶ ἀναθήματα.

Μεγαλοπρεποῦς δὲ καὶ οἶκον) Cicer. 1. de off. *Et quoniam omnia proſequimur (volumus quidem certe) dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe, cuius finis eſt uſus, ad quem accommodanda eſt aedificandi deſcriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatiſque diligentia. Cn. Octavio qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quod praeclaram aedificaſſet in palatio, & plenam dignitatis domum, quae cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino novo homini ad conſulatum putabatur.*

Κατασκευάσασθαι) non tantum ad aedificium pertinet, verum etiam ad inſtrumentum domeſticum & ſupellectilem, eam enim Graeci κατασκευὴν vocant.

Καὶ ὅτι) lego ἐπεὶ, ut & Felicianus, pendet autem oratio, uſque ad illum locum διὰ τοῦτο.

Ερανισταὶ) de his plura dicentur lib. 7. Cetera partim ſatis aperta ſunt, partim diligenter, & accurate ab Aſpaſio exponuntur.

Καὶ ὅτι τῶν δαπανημάτων) Felicianus legit ἐπεὶ, recte omnino, at Argyropylus ὅτι quod non placet.

IN

IN CAPUT III.

Ἡ μεγαλοψυχία) Μεγαλοψυχίαν poſſumus verbum de verbo *magnanimitatem* interpretari, ea enim voce Cicero in iis, quae extant, ſemel uſus eſt, in extremo primo de officiis. Saepius tamen *magnitudinem*, aut *altitudinem*, aut *excelſitatem animi* dicit, aut *magnum animum*, *&* *excelſum*. Ariſtoteles 2. ὑστέρων ἀναλυτικῶν, ſubindicat duas eſſe ſpecies μεγαλοψυχίας, unam ἐν τῷ μὴ ἀνέχεσθαι ὑβριζομένους, quomodo magnanimos fuiſſe dicimus Alcibiadem, Achillem, Aiacem. Alteram ἐν τῷ ἀδιαφόρους εἶναι εὐτυχοῦντας, καὶ ἀτυχοῦντας, qualis fuit in Lyſandro, & Socrate. Sed illa prior magis ex populari conſuetudine, quam ex veritate hoc nomine affici videtur: poſterior pars quaedam eius virtutis, de qua hic diſſeritur. Haec autem virtus vix videtur tota in hominem Chriſtianum convenire, quem ſemper ſummiſſe de ſe, & abiecte ſentire oportet, ut ſcriptum eſt, *cum omnia feceritis dicite vos ſervos inutiles eſſe*. Quaedam tamen magnanimi conditiones, quae ab Ariſtotele proponuntur, mirifice in hominem Chriſtianum conveniunt, ut e ſequentibus intelligetis.

Δοκεῖ δὲ μεγαλόψυχος εἶναι ὁ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν] ut Socrates ſe dignum iudicavit, qui aleretur in Prytaneo, qui honos olympionicis tribuebatur, maximuſque habebatur. Ut Iphicrates, cuius ſunt illa, ex oratione de ſtatua, ſibi ab Athenienſibus poſita adverſus Harmodium, *ut quiſque virtute praeſtat, ita nobiliſſimus habendus eſt*, *&c.* quae ſcripſi lib. 8. var. lection. cap. 22.

Ὁ γὰρ μικρῶν ἄξιος, καὶ τούτων ἀξιῶν ἑαυτὸν, σώφρων) Σώφρων hic eſt, moderatus, modeſtus. Sic Plato in Rivalibus dicit hoc praecepto γνῶθι σεαυτὸν, praecipi σω-

φροσύνην καὶ δικαιοσύνην, & σωφρονίζειν eſt caſtigare & compeſcere.

Ἐν μεγέθει γὰρ ἡ μεγαλοψυχία) τὸ γὰρ καλὸν ἐν μεγέθει, καὶ τάξει, ait ἐν τῷ περὶ ποιητικῆς; quem locum omnino vide, & in primo Politicorum. τὸ καλὸν ἐν πλήθει καὶ μεγέθει εἴωθε γίνεσθαι.

Χαῦνος) inde eſt cavum, quod ſolidum non eſt, ſed inane, ut,

Cavo ſub robore condunt,

Et:

Nox atra cava circumvolat umbra.

Et:

Ni doceat volitare cava ſub imagine formas.

Et:

Ille cavum converſa cuſpide montem.

Inde etiam *vanum*, quod idem eſt, detracta prima litera, & duabus ſequentibus per methatheſin tranſpoſitis. Quare χαύνους interpretatur, *vanos & inanes homines*, & χαυνότητα *inanitatem*, *aut vanitatem*. Horatius:

Inanes hoc iuvat.

Perſius:

O quantum eſt in rebus inane!

Cic. in Bruto: *Nihil eſt inane* (id eſt: χαῦνον) *neque enim debet, ſed tamen omnium ordinum conſenſus, gratiarum actio, gratulatioque me commovet, propterea quod popularem me eſſe in populi ſalute praeclarum eſt.* Saluſtius: *Huic homini non minor inerat vanitas, quam audacia.* Sic Livius: *vanum ingenio* χαῦνον. Tacitus in vita Agricolae: *Nec Agricola proſperitate rerum in vanitatem uſus.* Et lib. 1. de Libone Druſo: *Improvidum iuvenem, & inanibus laetum.*

Παρασείσαντι) Victorius cap. 2. lib. 22. *dimiſſis manibus.* Plautus in Epidico. Noſter, de progreſſu anima-

mantium. καὶ οἱ θέοντες θᾶττον θέουσι. παρασείοντες τὰς χεῖρας. Machon, apud Athenaeum lib. 6. ἵνα μὴ παρασείων, καὶ μακρὰν ἑκάστοτε ὁδὸν βαδίζων τὰς γνάθους διαστρέφῃς.

Τοῖς ἀγαθοῖς) τῷ ἀγαθῷ vetus interp. legit.

IN CAPUT V.

Πραότης δέ ἐστι) Dicturo περὶ πραότητος, prius περὶ ὀργῆς diſputandum videtur. Tenebo autem hunc ordinem, ut primum dicam, quid ſit ira. Secundo, quam foeda, turpiſque ſit. Tertio quam late pateat. Quarto quibus de cauſſis excitetur. Quinto quam multorum malorum cauſſa ſit. Sexto ſitne tollenda an moderanda. Septimo docebo idem videri Stoicos, & Peripateticos dicere, ſed non eodem modo. Poſtremo proponam aliquot remedia adverſus iram.

I. Quid eſt ira? Non tractabo hoc loco finitionem illam Phyſicorum, qui aiunt: *Iram eſſe fervorem ſanguinis circa cor*, ſed ſequar eam, quae convenientior eſt huic inſtituto, dicamque. *Iram eſſe cupiditatem ultionis*. Utraque traditur ab Ariſtotele primo περὶ ψυχῆς. At libro 2. Rhet. iram ita definit. ἔστω δὲ ἡ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης, διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν τῶν εἰς αὐτὸν, ἢ εἰς αὐτοῦ τινα μὴ προσηκόντως. Cicero: *Ira eſt libido puniendi eius, qui videatur laeſiſſe iniuria*. Stoici: ὀργὴ ἐστὶν ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι, οὐ προσηκόντως.

II. De illius deformitate ita Seneca. *Ut autem ſcias inſanos eſſe, quos ira poſſedit, ipſum illorum habitum intuere. Nam ut furentium certa indicia ſunt, audax, & minax vultus, triſtis frons, torva facies, citatus gradus, inquietae manus, color verſus, crebra, vehementius acta ſuſpira, ita iraſcentium eadem ſigna ſunt. Flagrant, & micant oculi, multus ore toto ru-*

bor, exaeſtuante ab imis praecordiis ſanguine, labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent, ac ſubriguntur capilli, ſpirtuis coactus, ac ſtridens, articulorum ſeipſos torquentium ſonus, gemitus, mugituſque, & parum explanatis vocibus praeruptus ſermo, & comploſae ſaepius manus, & pulſata humus pedibus, & totum concitum corpus, magnaſque irae minas agens, foeda viſu, & horrenda facies depravantium ſe, atque intumeſcentium. Neſcias utrum magis deteſtabile vitium ſit, an deforme. Ut igitur Hippocrates ait graviſſimum eſſe morbum, qui aegrotantis faciem maxime mutat; ita ſciamus licet, graviſſime aegrotare animum, cum in corpore tanta ſit commutatio.

III. Haec prava animi affectio latiſſime diffunditur. Non omnes metuimus: non enim imbecilliores; non omnibus invidemus, at omnibus iraſcimur notis, ignotis, inimicis, amicis, ſuperioribus, paribus, inferioribus, liberis, ſervis, ſenibus, pueris, viris, mulieribus, fratribus, uxori, patri, liberis, beſtiis, rebus inanimis, Deo denique ipſi. Caeterarum rerum exempla quotidiana ſunt, in oculos incurrunt. Beſtiis autem iraſci nos fatebitur, ſi quis ſecum cogitet, quam ſaepe iratus fuerit equo, aut mulo, quo vehebatur, quam ſaepe cani, aut feli, aut praetervolantibus muſcis. Itaque dictum Socratis. *An ſi equus, aut mulus me calce perculiſſet, ei iraſcerer?* non in omnes valet. Quid? non ſaepe ſcripturi, aut calamo iraſcimur, aut atramento? Xerxes dicitur mare iratus verberaſſe, & compedes, quaſi eis Neptunum vincire poſſet, in aquam demiſiſſe. Miſit etiam ad montem Athonem litteras, quibus ei, ſi ſe impediret, minabatur. Ἄθω δαιμόνιε οὐρανόμηκες μὴ ποιεῖν ἐμοῖς ἔργοις λίθυς μεγάλυς, ϗ δυσκατεργάςυς. εἰ δὲ μὴ, τεμὼν ῥίψω σεαυτὸν, εἰς τὴν θάλασσαν. Iratus Iovi Caligula clamabat: ἤμ' ἀνάειρε, ἢ ἐγώ σε. &

Ζεῦ

Ζεῦ πάτερ οὔτις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος. Obſidente Tyrum Alexandro, Tyrii Apollini Deo ſuo irati, ſimulacrum illius aurea catena devinxere, araeque Herculis cuius numini urbem dicaverant, inſeruere vinculum, quaſi illo Deo Apollinem retenturi. Curtius lib. 4.

IV. Διπλᾶ τὰ κινητικὰ τῆς ὀργῆς τὰ μὲν ἐντὸς, τὰ δὲ ἐκτὸς. τὰ ἐντὸς τρία, ἡ κρᾶσις, ut qui ſunt calidi, & ſicci natura, & bilioſi, facile iraſcuntur, & ebrii, & qui eſuriunt, aut ſitiunt, aut diu vigilarunt: ἡ ἀσθένεια, ut pueri, mulieres, ſenes, aegroti, convaleſcentes. τὸ ἔθος, quod maximam vim habet. Horat.

animum rege, qui niſi paret
Imperat, hunc frenis, hunc tu compeſce catenis.

Τὰ ἐκτὸς τρία, opinio iniuriae. Ariſtoteles libro 5. *Opinione iniuſtitiae ira commovetur*, opinio contemptus. Καὶ τὸ ἄλλως συμβαίνειν ἐκεῖνα περὶ ἃ σπουδάζομεν, ἢ ὡς βουλόμεθα, ut qui currere vult, irraſcitur equo tardo, qui dormire, muſcis, qui legere, libro minutioribus literis ſcripto. Et Plutarch. Διὸ καὶ γυναῖκες ἀνδρῶν ὀργιλώτεραι, καὶ νοσοῦντες ὑγιαινόντων, καὶ γέροντες ἀκμαζόντων, καὶ κακῶς πράττοντες εὐτυχούντων, ὀργιλώτατος γὰρ ὁ φιλάργυρος πρὸς τὸν οἰκονόμον, ὁ γαστρίμαργος πρὸς τὸν ὀψοποιὸν, ὁ ζηλότυπος πρὸς τὸ γύναιον, ὁ κενόδοξος κακῶς ἀκούσας, &c. Nero qui ſe canente diſcederent, aut dormitarent, in eos erat implacabilis. Alexander, quod erat gloriae cupidus, cum legerentur illa Homerica,

Ζεῦ πάτερ ἢ Αἴαντα λαχεῖν ἢ Τυδέος υἱὸν
Ἢ αὐτὸν βασιλῆα πολυχρυσοῖο Μυκήνης.

Occidiſſem, inquit, *&c.* non adulantes ſibi Clytum, & Calliſthenem interfecit.

V. Ira

V. Ira plurimorum, & graviſſimorum malorum cauſſa eſt. Horat.

Irae Thyeſten exitio gravi
Stravere, &c.

Seneca cap. 2. lib. 1. de Ira. *Iam vero; ſi effectus eius, damnaque intueri velis, nulla peſtis humano generi pluris ſtetit. Videbis caedes, ac venena, & reorum mutuas ſordes, & urbium clades, & totarum exitia gentium, & principum ſub Civili haſta capita venalia, & ſubiectas tectis faces, nec intra moenia coercitos ignes, ſed ingentia ſpatia regionum hoſtili flamma relucentia. Aſpice nobiliſſimarum civitatum fundamenta vix notabilia. Haec ira deiecit. Aſpice ſolitudines per multa milliaria ſine habitatione deſertas; has ira exhauſit. Aſpice tot memoria proditos duces, mali exempla fati. Alium ira in cubili ſuo confodit, alium intra ſacra menſae ira percuſſit, alium inter leges, celebriſque ſpectacula fori lancinavit, alium filii parricidio dare ſanguinem iuſſit, alium ſervili manu regium aperire iugulum, alium in cruces membra dividere. Adhuc ſingulorum ſupplicia narro. Quin tibi ſi libuerit, relictis, in quos ira viritim exarſit, aſpice caeſas gladio conciones, & plebem immiſſo milite contrucidatam, & in perniciem promiſcuam tot populos capitis damna paſſos.*

VI. VII. De ſexto & ſeptimo iam in libro ſecundo diſſervi.

VIII. Remedia vero haec eſſe poterunt. Socrates ſpeculum eſſe dicebat. Ac ſane monet quemque aſpectus ſui.

Primo, Exemplum in Minerva abiiciente tibias neminem fugit. Sed qui poteſt eo animo in ſpeculum inſpicere, iam non videtur iratus.

Secundo, Utilius eſt, quam ſaepiſſime de irae turpitudine cum pacato animo ſumus, cogitare.

Tertio, Conſiderare levitatem cauſſarum. Seneca,

Fri-

Frivolis turbamur, & inanibus, aurum color rubicundus excitat, ad umbras aſpis exurgit, urſos, leoneſque mappa prorìtat. Omnia quae natura fera, ac rabida ſunt, conconſternuntur ad minima. Idem inquietis, ac ſtolidis ingeniis evenit, rerum ſuſpicione feriuntur.

Quarto, Num quid ipſi quoque tale fecerimus, aut iterum poſſimus facere.

Quinto, Fugere occaſiones. Auguſtus vaſa vitrea comminui iuſſit. Fugiendi, qui incitare nos ad iram poſſint. Vide de Caelio oratore apud Senec lib. 1. de Ira, cap. 8.

Sexto, Mora. Conſilium ab Athenodoro Philoſopho ipſi Auguſto datum, de Alphabeto Graeco. Eſt autem turpe non poſſe rationem in nobis, quod in ſtultiſſimis valet mora.

Septimo, Conſiderare quam ſaepe utilius ſit diſſimulare, quam ulciſci; nec eſt ſemper verum illud, veterem ferendo iniuriam irritas novam.

Octavo, Exempla magnorum virorum, & ſapientum ſententiae. Exempla. Catoni cauſſam agenti Lentulus in os, mediamque frontem, quantum potuit, attracta pingui ſaliva inſpuit, Plutarchus, Demochares parrheſiaſtes Philippo. Senec. libro 3. de Irac. cap. 23. Tum Philippus, *ite*, inquit, *annunciate Athenienſibus, multo ſuperbiores eſſe, qui iſta dicant, quam qui impune dicta audiunt*. Antigonus, ducibus, militibus, manipularibus, *Longe diſcedite, ne vos rex audiat*. Idem, *maledicite Antigono, ſed bene precamini ei, qui vos audivit*. Caeſar Catullo ignovit, Auguſtus Timageni. Lycurgus, qualis in eum extiterit, qui oculum ipſi effoderat, narrat Plutarchus:

Sententiae, ut Philaemon.

Ὡς οὐδὲν ἥδιον οὐδὲ μουσικώτερον
Ἦν τοῦ δύνασθαι λοιδορούμενον φέρειν.

Ὁ λοι

Ὁ λοιδορῶν, ἐὰν ὁ λοιδορούμενος
Μὴ προσποιῆται, λοιδορεῖται λοιδορῶν.

Euripides.

Δυοῖν λεγόντοιν θατέρου θυμουμένου,
Ὁ μὴ ἀντιτείνων τοῖς λόγοις, σοφώτερος.

Menander.

Ἅπανθ' ὅσ' ὀργιζόμενος ἄνθρωπος ποιεῖ,
Ταῦθ' ὕστερον λάβοις ἂν ἡμαρτημένα,

Et ſimilia quae paſſim occurrunt.

Finis Commentariorum in lib. 4. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

QUINCTUM LIBRUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

COMMENTARIUS.

De Iuſtitia autem, & iniuſtitia) Cum contraria, qua ratione contraria ſunt, inter ſe conferantur, eorum autem, quorum vis, & natura in contentione, ac comparatione ad alterum ſita eſt, unum ſine altero definite cognoſci non queat, ita ut utrumque, aut neutrum ignorari oporteat, neceſſario ſit, ut omnibus in rebus contrariorum tractatio, & cognitio ad eundem artificem pertineat. Sic paris, & imparis cognitio arithmethicorum eſt, recti, & curui geometrarum, ſic quid conſonum, quid diſſonum ſit, muſicus, quid ſalubre, quid inſalubre, medicus iudicat: ſic denique haec noſtra philoſophia, & eius alumna Iuriſprudentia non iuſti modo, ſed etiam iniuſti cognitionem complecti ſe ſe, ac tradere profitetur. Haec cauſſa eſt cur, & Ariſtoteles de iuſtitia, & iniuſtitia quaerendum eſſe dixerit, & L iuſtitia Dig. de iuſt. & iure. Ulpianus iuriſprudentiam definiens non iuſti modo eam, verum etiam iniuſti ſcientiam vocaverit. Cum autem paullo poſt tradituri ſimus, iuſtitiam, iniuſtitiamque duobus modis dici, interdum enim iuſtitiae nomine totam virtutem, iniuſtitiae totam vitioſitatem intelligi, interdum iuſtitiam certam quan-

quandam virtutem, iniuſtitiam certum quoddam vitium vocari, non eſt ignorandum, hoc poſteriori modo utrumque nomen hic accipi. Quaerendum igitur eſſe ait: *Tum cuiuſmodi in actionibus ſitae ſint*, omnes enim virtutes morales, & quae eis adverſantur vitia in agendo cernuntur: ut temperantia, & intemperantia in capiundis, praetermittendiſque voluptatibus: fortitudo, & ignavia in ſubeundis, refugiendiſque periculis: liberalitas, & avaritia in dandis, accipiendiſque pecuniis: eademque caeterarum ratio. Actiones autem in quibus iuſtitia verſantur, ſunt *διανομαὶ καὶ συναλλάγματα*, id eſt, diſtributiones, & negotia, quae inter homines contrahuntur, ut e ſequentibus magis intelligetur. *Tum cuiuſmodi mediocritas, iuſtitia, & ius, quarum rerum medium ſit*. Non enim eodem modo mediocritas eſt iuſtitia quo caeterae virtutes, de quibus antea diſputatum eſt. Primum quod in illis non ſpectatur mediocritas ex rebus ipſis, ſed ex animo eius, qui agit. Non enim qui mediocria pericula ſubit, fortis eſt, neque qui mediocri voluptate fruitur, temperans: ſed qui in maximis periculis, maximiſque voluptatibus moderationem animi retinet, neque illa ſupra modum extimeſcit, neque has immodicas concupiſcit. At iuſtitia rerum ipſarum medium inquirit, modo geometrica ratione, modo arithmetica, ut ſuo loco docebimus. Deinde eae quarum naturam hactenus pertractavimus, medium quodammodo locum inter duo extrema vitioſa, quorum unum ab altero diſtinctum eſt, obtinent: ut fortitudo inter audaciam, & timiditatem, liberalitas inter effuſionem, & avaritiam: at iuſtitiae una adverſatur iniuſtitia. Poſtremo in caeteris quicunque a medio abeſt, in vitio eſt, ſive medium non attingat, ſive tranſeat; huius alio ratio: non enim qui minus conſequitur quam par eſt iniuſtus eſt, ſed is qui

ſibi

ſibi plus occupat, quique alium fraudat. *Ius* autem *Medium eſt*, inter plus & minus, qui enim neque plus, neque minus aut tribuit, aut conſequitur, quam oportet, is ius ſuum cuique tribuere, & ius ſuum obtinere dicitur: atque ita accipitur nomen iuris in definitione Iuſtitiae apud Iuriſperitos.

In his autem rebus exquirendis) Nimirum ut non accuratas, exquiſitaſque rationes confectemur, quas harum rerum tractatio non capit, ſed probabilius nitamur, eiſque contenti ſimus. Itaque cum ea vel maxime probabilia ſint, quae videntur omnibus, apte admodum, & convenienter inſtituto ſuo, exorditur a communi quadam omnium hominum opinione de Iuſtitia, hoc modo:

Videmus igitur omnes) Eſt autem haec quaedam nominis ipſius interpretatio potius, quam rei definitio; neque obſcurum eſt ex analyticis, prius aut intelligendum, aut explicandum eſſe τὸ τί ἐστι τοῦ ὀνόματος, quam intelligi axplicarive poſſit τὸ τί ἐστι τοῦ πράγματος. Iuſtitiam igitur vocant omnes, non impetum quendam animi, neque ſuſceptam ad tempus voluntatem agendi ea quae iuſta ſunt, ſed *Habitum quo homines propenſi ſunt*, & ſuapte ſponte inclinantur ac feruntur *ad agenda*, *&c.* Neque tantum eo propendent: ſed etiam, cum omnis virtutis laus in actione conſiſtat, ea quoties datur occaſio, *&* *agunt*, *&* *volunt*. Quod poſtremum eo additum eſt, quia voluntas in hac virtute praecipue ſpectatur; eiuſque maior etiam, quam ipſarum actionum, habetur ratio. Multis enim modis evenire poteſt, ut etiam homo iniuſtiſſimus multa faciat, quae iuſtitiae conſentanea ſint: ut ſimulate, ut pro errorem, ut infamiae, aut ſupplicii metu. Poteſt etiam evenire ut homo iuſtiſſimus, aut iuſtum aliquid non faciat: ut ſi caſu aliquo ad inopiam redactus, non reddat mutuum; aut etiam iniuſtum ali-

quid

quid faciat : ut ſi praetor falſas teſtamentis tabulas ſecutus , adverſus quas nihil ſatis firmi ab eo , qui eas impugnat allatum ſit, ſecundum eas bonorum poſſeſſionem dederit , & haereditatem a legitimo haerede abiudicatam alii addixerit . Et horum tamen neuter erit iniuſtus ; dum & ille eo animo ſit, ut velit , ſi quo modo poſſit , creditori ſatisfacere : & hic nihil aliud ſpectare , quam , ut Ulpianus loquitur , l. Illicitus Dig. de off. praeſidis : *fidem eorum quae probantur* . Ideoque praeclare idem Iuriſconſultus , *iuſtitiam eſſe*, ait , *conſtantem . & perpetuam voluntatem ius ſuum cuique tribuendi* . Non enim ſatis eſt ad iuſtitiae laudem, ut quis ſuum cuique tribuat: niſi id & facere velit, & conſtanter , ac perpetuo, & ut Ariſtot. ἀφ' ἕξεως velit . Atque haec conſtans, & perpetua voluntas iuſtitia eſt, etiam ſi quis caſu aliquo impeditus ſuum cuique tribuere non poſſit, dum in eo nulla ipſius culpa ſit . Quanquam autem , ut hoc praeteriens admoneam , in illa Ulpiani definitione verbum *tribuendi*, magis videtur exprimere τὸ διανεμητικὸν, pertinet tamen etiam πρὸς τὸ διορθωτικόν. nam is quoque , qui mutuum , commodatum , depoſitum reddit , qui pro re empta pretium ſoluit, ſuum ius alteri tribuere videtur . Sed, ut ad inſtitutum redeam , ea , quae ante dixi , cogitantes veteres illos puto interdum legibus, edictiſque caviſſe , non , ne quis quid faceret: videbant enim fieri poſſe ab invitis: & invite factis veniam dandam eſſe : neque etiam , ne quis quid facere vellet: voluntas enim legibus alligari non poteſt , & nudae voluntatis, ſive ut Ulpianus loquitur, l. cogitationis Dig. de poenis , *cogitationis poenam nemo patitur* : *ſed ne quis feciſſe vellet* . Quo loquendi genere ſignificabant voluntatem, quae foras erupiſſet, ſeque iam actione aliqua prodidiſſet. Eius quod dico, exempla haec ſunt. Livius lib. 39. *Edixerunt deinde, ne quis quid fugae cauſſa vendidiſſe , neve*

neve emiſſe vellet. Macrobius lib. 2. Saturnaliorum. *Lapidatus a populo Vatinius, cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam, niſi pomum, miſiſſe, vellet*. Et ex illa conſuetudine dictum eſt ab Horatio:

Ne quis humaſſe velit Aiacem, Atrida vetas cur?

quod tamen uſque adhuc a nullo eorum, qui commentarios in illum poetam ſcripſerunt, animadverſum eſt, & a Catone in tradendis villici officiis. *Ne quid emiſſe velit inſciente domino, neu quid dominum celaviſſe velit*. Et mox: *Haruſpicem, augurem, hariolum, chaldaeum ne quem conſuliſſe velit*. C. Graccus in oratione de legibus promulgatis (citat Gellius cap. 3. lib. 10.) *Caleni ubi audierunt, edixerunt, ne quis in balneis laviſſe vellet cum magiſtratus Romanus ibi eſſet*. Terentius Hecyra:

Interdico, ne extuliſſe extra aedes puerum uſquam velis.

Superſunt etiam pauca quaedam, quae in his Ariſtotelis verbis conſideremus, primum illud, hanc iuſtitiae, ut Michael Epheſius eam vocat, ἀντιγραφὴν, tum in eam iuſtitiam, quae omnem virtutem complectitur, tum in eam, quae pars virtutis eſt, communiter convenire. In illis autem verbis exprimendis, ἀφ᾽ ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσί, non Lambinus modo, & Perionius, ſed ipſe quod magis mirum eſt, Argyropylus lapſus eſt: ita enim vertit: *quo homines apti ſunt ad res iuſtas agendas*. At non iuſtitia, ſed natura ipſa homines ad res iuſtas agendas aptos, & idoneos efficit, & iniuſtiſſimi quoque apti ſunt ad agenda ea quae iuſta ſunt: alioqui ne iniuſti quidem eſſe poſſent. Sed vox πρακτικοὶ hoc loco ſignificat propenſionem quandam, &, ut praeclare interpretatus eſt S. Thomas, *inclinationem ad opus iuſtitiae*. ſic lib. 4. ληπτικὸς, φυλακτικὸς, προετικὸς, θαυματικὸς, ἐπαινετικὸς, dicitur non qui aptus, & idoneus, ſed qui propenſius eſt ad accipiendum, ad cuſtodiendum cetera.

Habere autem dubitationem aliquam poteſt, cur Ariſtoteles ad explicandam iuſtitiam, & iniuſtitiam, *iuſti* & *iniuſti* nomina adhibuerit, quae videntur nihilo notiora & clariora eſſe iis, ad quae illuſtranda, & patefacienda afferuntur: cum coniugata ſint. Sed hoc facile diſſolvemus, ſi revocabimus in memoriam id quod in categoriis, ubi de qualitate agitur, doceri ſolet, multo nobis notiora eſſe concreta, & compoſita ſimplicibus, &, ut vulgo vocantur, abſtractis: & ut Graeci expeditius, & ſignificantius dicunt, τὰ μετέχοντα τῶν μετεχομένων.

Neque enim eodem modo) Quoniam iuſtitiam ad ea, quae iuſta, iniuſtitiam ad ea, quae iniuſta ſunt, propenſos efficere homines dixerat, docet nunc, aliam ſcientiae, & facultatis, aliam habitus eſſe rationem. Nam eadem eſt facultas, ſeu poteſtas contrariorum, ut idem ſenſus albi, & nigri, idem calidi, & frigidi, idem dulcis, & amari: eadem etiam ſcientia contrariorum: ut Galenus principio Artis parvae ait, medicinam eſſe ſcientiam ſalubrium, inſalubrium, & neutrorum; at non etiam idem habitus contrariorum, ſed contrarius; non enim eadem corporis conſtitutio, aut quatuor humorum, ex quibus conſtamus temperatio efficit, & integritatem, ac firmitatem ſenſuum, & eorumdem imbecillitatem, & facilem cibi concoctionem, & cruditatem: & ut partes corporis ſuum quaeque munus ſine ulla difficultate obeant, & ut in eo obeundo laborent: immo vero ut haec inter ſe contraria ſunt, ita efficiuntur ab habitibus contrariis: partim a bona valetudine, partim a mala. Itaque quem incedere videmus erecto corpore, firmis paſſibus, non anhelantem, non inſiſtentem niſi cum libet, eum valenter ambulare dicimus: at quem tremebundum, lapſantem, aegre trahentem veſtigia, tertio quoque paſſu recipiendae animae cauſſa, interquieſcentem: nun-

quam

quam eum valenter ambulare dicemus. Atque haec ut videtur, horum Ariſtotelis verborum ſententia eſt: ſed in eis quaedam praeterea diligentius excutienda, & examinanda ſunt.

Primum igitur non iniuria ſuſpicetur aliquis, haec in Platonem dirigi, cuius in diſputationibus *ſcientia*, *facultas*, & *virtus* non ſatis accurate interdum diſtingui videntur. Itaque in extremo Hippia minore, Socratis verba ſunt. *Reſponde mihi denuo; nonne iuſtitia facultas quaedam eſt, aut ſcientia, aut horum utrumque? an non neceſſe eſt, unum certe aliquod eorum eſſe iuſtitiam?* cui quidem interrogationi hoc loco ita reſpondere Ariſtoteles videtur. Illa vero neque ſcientia eſt, neque facultas, nam ſi eorum alterutrum eſſet, contrariorum eſſet, & actionum tum iuſtarum, tum iniuſtarum efficiens: quod ſecus eſt, iuſtae enim actiones, ut dixi, a iuſtitia manant. Quod autem *ἐπιςήμας ſcientias* verti, ut fere ceteri ſolent, ſcio eſſe qui non probent, contendantque *ſcientiam* latine dici, *ſcientias* non dici. Ego autem non ſum neſcius, eas etiam, quae a nobis *ſcientiae* dicuntur, a latinis ſcriptoribus adeoque Cicerone ipſo ſaepiſſime *artes* vocari; neque mihi peccare viſus eſſem hoc quidem loco, ſi eo vocabulo uſus eſſem. Praeſertim cum hic non habeatur ratio diſcriminis illius, quod alibi conſtituitur inter *ἐπιςήμην* & *τέχνην*: immo vero utraque ut ſaepe alias, eodem nomine comprehendantur. Sed in iis diſputationibus, quibus Philoſophi *τὰς ἐπιςήμας, καὶ τὰς τέχνας*, tam accurate diſtinguunt, quaeſo quomodo me, latine loquens, explicabo, niſi *artes & ſcientias* dixero? Nam quod id negant ab bonis latinitatis auctoribus unquam factum eſſe, videlicet fugit eos, ita ſcriptum eſſe in Catone maiore. *Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio: cum tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria praeteritorum, futurorum prudentia, tot artes, tot ſcientiae, tot inventa.*

S 2 non

non poſſe eam naturam, quae eas res continet eſſe mortalem; ita enim legitur in optimae notae libris, non, ut in vulgatis, *tot artes, tantae ſcientiae*, & ita legiſſe conſtat eruditiſſimum virum Theodorum Gazam, qui ita interpretatus eſt: τοσαῦται τέχναι τοσαῦται ἐπιστῆμαι. Sed haec fortaſſis alicui γραμματικώτερα videantur: quae tamen praetermittenda non erant. Nunc ad rerum explicationem revertamur.

Quod dicitur *eandem eſſe ſcientiam contrariorum*, ita verum eſt, ut ſit tamen quaedam adhibenda diſtinctio. Nam cum contrariorum neutrum altero melius aut praeſtantius eſt, tum aeque utrumque ab eodem artifice conſideratur; ut par, & impar ab arithmetico; cum eorum alterum bonum eſt, alterum malum, tum ars illud per ſe conſiderat, hoc autem non niſi κατὰ συμβεβηκὸς, ut in ſalubri, & noxio, in iuſto, & iniuſto videri poteſt. Eſt etiam cum cura inſpiciendum, ac diſtinguendum quod hic dicitur: *eandem eſſe facultatem, ſeu poteſtatem contrariorum*. Primum enim *poteſtas* alia eſt efficiendi, alia accipiendi quaſique patiendi. *Poteſtas patiendi, ſive accipiendi* eadem eſt contrariorum: & hoc eſt quod ſaepe a philoſophis dicitur, contraria γίνεσθαι περὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον. Exempli cauſſa, quod poteſt bene valere, poteſt & aegrotare. Idem enim eſt ὑποκείμενον & bone & malae valetutinis, nempe corpus animalis. Idem virtutis, & vitii, animus humanus. Et hoc eſt, quod docetur in categoriis, *ſubſtantiam, cum una eademque numero ſit, viciſſim excipere contrarias qualitates*; ſic in materia prima ineſt poteſtas excipiendi formam ignis, & formam aquae. Quare ſi de hac poteſtate intelligamus, recte, & vere dicitur, eandem eſſe poteſtatem contrariorum; id eſt in quocunque ineſt vis, ac poteſtas excipiendi unum e contrariis, in eodem eſſe etiam poteſtatem accipiendi alterum. Sin de poteſtate efficiendi ſermo ſit, diſtin-

ſtinguendum eſt. Earum enim aliae ſunt logicae, aliae alogi: id eſt aliae cum ratione coniunctae, aliae rationis expertes. Quibus nihil cum ratione commune eſt, eae agunt quadam neceſſitate naturae, & ſi ſit in quod agant, neque quicquam impediat, neceſſario agunt; ut ignis ſi paratum ſit in quod agat, neque impediatur, neceſſario agit: tales autem poteſtates non continent in ſe efficientiam utriuſque contrarii: ſed alterius tantum. Ut ignis non poteſt & calefacere, & refrigerare, ſed tantum calefacere. At eae quae cum ratione coniunctae ſunt, cohibent in ſe efficientiam utriuſque contrarii; ut grammaticus poteſt & emendate, & vitioſe loqui: medicus & quo levetur morbus dare, & quo intendatur. Quibus de rebus Ariſtotelis haec verba ſunt ex octavo τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, qui latine nonus eſt. Conſtat etiam *poteſtatum* alias eſſe cum ratione coniunctas, alias quae cum ea nihil commune habeant. Atque eae quidem quae cum ratione coniunctae ſunt, omnes ſunt eaedem contrariorum; quae autem ſine ratione ſunt, una unius: ut calidum habet tantum vim calefaciendi: at ars medendi, eadem eſt & morbi, & bonae valetudinis. Alia quaedam quae puto ad hanc totam rem intelligendam non inutilia eſſe, iam pridem diſputata ſunt a me capite ſeptimo libri octavi Variarum lectionum.

Sed quaerendum eſt, quomodo haec inter ſe conveniant, eſſe eandem ſcientiam contrariorum, & tamen non eſſe eundem habitum contrariorum. Nam ſi ſcientia eſt habitus, ut eſt, & eadem eſt ſcientia contrariorum: ſequitur ut & idem ſit habitus contrariorum. Hoc vulgo ita diſſolvunt, ut dicant nomine habitus hic intelligi ſolum habitus practicos, non autem eos, qui ſunt cognitionis & intelligentiae, qualis eſt ſcientia. Sed mihi magis probatur alia ſolutio: qua docetur, nullum omnino habitum, ne ſcientiam quidem

ipſam, ea ratione qua habitus eſt, eſſe contrariorum. Nam ſcientia duobus modis conſiderari poteſt, qua ratione refertur ad ea, quae ſciri poſſunt, & qua ad ipſam ſcientiam, relata ad ea quae ſciri poſſunt, ſcientia eſt: & ſic eſt eadem contrariorum: percipit enim contraria, ut iam docuimus. Relata ad ipſum ſcientem eſt habitus, id eſt certa quaedam qualitas acquiſita, ac comparata, quae firmiter in illius animo inhaeret: & hoc modo non eſt contrariorum, id eſt non efficit contraria. Ut enim bona valetudo non efficit in corpore ea, quae malam valetudinem comitari ſolent, ſed ea tantum, quae ſibi convenientia ſunt: ita ſcientia non efficit in animo ea quae inſcientiae & ignorationi coniuncta ſunt, ut errorem, ut impotentiam docendi, ut inſtabilitatem & inconſtantiam opinionum: ſed ea tantum, quae ſibi propria ſunt: id eſt liberat animum erroribus, eum in quo eſt aptum ad docendum facit, ſtabile & firmum de iis, quæ ſciuntur iudicium efficit: ita ut ſemper de iiſdem eadem, & dicat & ſentiat, quemadmodum ait Socrates in Gorgia. Scientiae igitur, quatenus eſt praeceptio quarundam rerum ſibi propoſitarum, eſt eadem contrariorum: at quatenus eſt certa quaedam animi conformatio, & firme inhaerens affectio, non eſt contrariorum, id eſt non efficit in eo contraria: τῶν ἐναντίων ἡ αὐτὴ λέγεται ἐπιστήμη, 2. Topicorum.

Reſtat; ut exponam, quae me cauſſa commoverit, ut hoc loco ab omnibus aliis interpretibus diſcedere auſus ſim, etiamque graeca ipſe aliter legerim, quam in omnibus pervulgatis libris leguntur. Cum enim eorum nullus ſit in quo non ita legatur ἕξις δ' ἡ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἐ. eamque ſcripturam omnes interpretes ſequantur: ego pro ἡ ἐναντία legendum cenſeo ἡ αὐτὴ: idque in interpretando ſum ſecutus. Movit me primum ipſa orationis conſecutio & ἀκολουθία, quae, ſi quis dili-

diligenter inſpiciat, poſtulat, ut ἡ αὐτὴ, non ἡ ἐναντία legatur; deinde ſententia ipſa, quae quamvis eadem quam nos volumus e vulgata quoque ſcriptura utcunque elici poteſt, multo tamen planius multoque ut ita dixerim, rotundius exprimitur ea quam nos ſequimur. Immo vero ut recte & vere dicitur ἐναντία ἐναντίων ἰήματα, Hippocr. ἐν τῷ περὶ φυσῶν, ita vere dici poteſt, ἐναντίαν εἶναι ἕξιν τῶν ἐναντίων. Exempli cauſſa, contrariae actiones a contrariis habitibus proficiſcuntur. Itaque principio ſuſpicabar, legendum eſſe, ἕξις δ᾽ ἡ ἐναντία τῶν ἐναντίων, deleta tantum particula, quae negandi vim habet. Ut hoc diceret Ariſtoteles, non modo non eſſe eundem habitum contrariorum, ſed eſſe contrarium. Sed cum poſtea reperiſſem in margine unius eorum librorum quibus utor; notatum hominis eruditiſſimi manu, in quibuſdam veteribus libris legi ἡ ἀντὶ τῶν ἐναντίων, non habui dubium, quin ex αὐτὶ factum eſſet ἀντὶ, librariorum errore propter characterum & ſoni vicinitatem: deinde ex ἀντὶ, cum vox illa hoc loco nullam idoneam ſententiam efficeret, ἐναντία, duabus litteris principio, una ad finem addita. Duo praeterea fuerunt, quae me ita in hac ſententia confirmarunt, ut omnem dubitationem ſuſtulerint: unum, quod Michaelem quoque Epheſium ita legiſſe probabili argumento adducor ut credam; hunc enim locum tractans, his verbis utitur: ὅτι δὲ αἱ ἀρεταὶ ἕξεις λεγόμεναι οὐκ εἰσὶ τῶν ἐναντίων αἱ αὐταὶ, ἔδειξε σαφῶς διὰ τῆς ὑγιείας ἀρετὰς οὔσης σώματος. profecto enim, ſi ita legiſſet, ut nunc vulgo legitur, non dixiſſet αἱ αὐταὶ, ſed potius ἐναντίαι. Alterum quod cum liber quartus moralium ad Eudemum cum hoc noſtro unus idemque ſit, is qui eum olim interpretatus eſt, Leonardus Aretinus manifeſte oſtendit, ſe in libro ſuo ſcriptum habuiſſe ἡ αὐτὴ, non, ut vulgo nunc legitur, ἡ ἐναντία. Huius emendationis meae approbatorem, atque adſtipulatorem habeo Ioan-

nem Antonium Lucatellum, acutiſſimo hominem ingenio, & in Philoſophiae ſtudio diligentiſſime exercitatum. In illo autem Ariſtotelis quod paulo poſt ſequitur. *Valenter ambulare*, eſt ita ambulare, ut ipſa ambulatio ſignificationem bonae, ac firmae valetudinis habeat.

Saepe igitur contrarii) Quoniam ex eo quod iniuſtitia multis modis dicitur, demonſtraturus eſt, iuſtitiam quoque multis modis dici, & earum utriuſque naturam *e ſubiecto*, id eſt iuſto, iniuſtoque, explicaturus, ne cui forte ea docendi ratio abſurda, & aliena videatur, prius admonet, eam & aptam, & uſitatam eſſe. Saepe enim evenit, ut duorum contrariorum habituum unus altero aut notior ſit, aut facilior cognitu. ac tum commoda docendi via eſt, ex eo quod notius eſt, ad id quod minus notum progredi; neque dubium eſt, quin ea in quibus habitus inſunt, quae vulgo *ſubiecta* dicuntur, quam vocem ne nos quidem in docendo refugiemus, notiora habitibus ipſis, aut certe ad cognoſcendum faciliora ſint; igitur ex eis quoque ad ipſorum habituum cognitionem pervenitur. Atque illud in omnibus fere iis contrariis, quorum alterum bonum eſt, alterum malum, animadverti poteſt, maiorem & acriorem eſſe ſenſum mali, quam boni: meliuſque ſentire bonum ab iis, qui malum quoque ſenſerunt; ut magis ſentiunt pacis commoda qui experti ſunt belli calamitates: meliuſque intelligunt quantum boni ſit in bona valetudine, qui aliquando aegrotarunt. Quod M. Tullius in oratione ad Quirites poſt reditum, copioſiſſime, & ornatiſſime, ut ſolet expreſſit his verbis: *Et ſi homini nihil eſt magis optandum, quam proſpera, aequabilis, perpetuaque fortuna, ſecundo vitae, ſine ulla offenſione, curſu: tamen, ſi mihi tranquilla & placata omnia fuiſſent, incredibili quadam, & pene divina, qua nunc veſtro beneficio fruor, laetitiae*

volu-

voluptate caruiſſem. Cumque enumeraſſet magnam partem eorum, quae in vita iucundiſſima ſunt, addit: *Quibus ego omnibus antea rebus ſic fruebar, ut nemo magis. Sed tanquam bona valetudo iucundior eſt eis, qui e gravi morbo recreati ſunt, quam qui nunquam aegro corpore fuerunt, ſic ea omnia deſiderata magis, quam aſſidue percepta, delectant*. Cui loco alterum ex eodem oratore geminum citat Ammianus Marcellinus lib. 15. quem ipſum quoque lubet adſcribere. *Et quamquam optatiſſimum eſt perpetuo fortunam quam florentiſſimam permanere: illa tamen aequalitas vitae non tantum habet ſenſum, quantum cum ex ſaevis, & perditis rebus ad meliorem ſtatum fortuna revocatur*.

Nam &, ſi bona) Quod dixerat, oſtendit exemplis: proponit enim duo contraria, bonam corporis habitudinem, & malam: quarum qui utramlibet noverit, ambas noverit, utraque etiam e corporibus ipſis agnoſci poteſt; ac viciſſim qui, quid bona habitudo ſit, tenet, is etiam quae ſint bene habita corpora intelligat. Ex uno autem contrariorum alterum intelligi poſſe, docent etiam Iuriſconſulti, ut Caius lib. 1. Dig. de iis qui ſunt ſui, vel alieni iuris. *Videamus*, inquit, *de iis perſonis, quae alieno iuri ſubiectae ſunt; nam ſi cognoverimus quae iſtae perſonae ſunt, ſimul intelligemus, quae ſui iuris ſunt*.

Evexian, quo verbo hic Ariſtoteles utitur, malui interpraetari ut Argyropylus *bonam corporis habitudinem*, quam ut alii, *bonam conſtitutionem*. Propterea quod bona corporis conſtitutio videtur potius eſſe ὑγίεια at longe aliud eſt evexia; etenim bona corporis conſtitutio poteſt eſſe etiam in iis qui gracili, ac tenui ſunt corpore, neque multa carne, neque admodum denſa, atque compacta, at tales nunquam dicemus evecticos. Sed eos qui carnem habent multam, & ſolidam, ut neque ab aere laedi facile poſſint, neque a cete-

ceteris rebus externis. Talem evexiam olim ſibi, miſerrimum hominum genus, athletae plurimo cibo, plurimiſque laborioſiſſimis exercitationibus comparabant, ut poſtea ſpectante populo graviſſimos ictus, quibus ſe mutuo contundebant, facilius excipere, ac perferre poſſent. Itaque Hippocrates aphoriſmo tertio primae partis pronuntiat evexiam, cum ad ſummum pervenerit, ſumme periculoſam eſſe. Extat & libellus Galeni περὶ εὐεξίας, quem qui legerit, ſciet aliud eſſe evexian, *aliud bonam corporis conſtitutionem*. Docet autem Galenus duplicem eſſe evexian: unam quae ſimpliciter, & abſolute dicitur, alteram athleticam: quarum illa quidem eſt optima corporis conſtitutio, & ut ipſe loquitur ἐπίτασίς τις τῆς ὑγιείας, altera poſita eſt in copia, & firmitate carnis, & de hac poſteriore Ariſtotelem loqui conſtat. Hanc latini interdum *corpulentiam* vocant. Plinius: *Somno concoquere corpulentiae utilius quam firmitati*. Et evecticos homines, corpulentos. Plautus Epidico.

Euge corpulentior videre, atque agilior.

Talem quandam corporis affectionem ſignificat Cicero in Antonio, cum in ſecunda Philippica ait eum eſſe *gladiatoria totius corporis firmitate*. Plautus in eadem, quam modo citavi fabula.

Quid berilis noſter filia valet?
Pugilice, atque athletice.

Interdum habitudinem. Terentius:

Viden me ex eodem ortum loco?
Qui color, nitor veſtitus, quae habitudo eſt corporis.

Habitudinem dixit evexian. & in eadem fabula.

Haud ſimilis
Virgo eſt Virginum noſtrarum, quas matres ſtudent
Demiſſis humeris eſſe, vincto pectore, ut gracilas ſient.

Si

Si qua eſt habitior paulo, pugilem eſſe aiunt, deducunt cibum.

Tametſi bona eſt natura, reddunt curatura iunceas.

Habitiorem dixit εὐεκτικωτέραν. quod ipſe ſtatim ita expreſſit.

Quid tua iſthaec? nova figura oris, papae.
Color verſus; corpus ſolidum & ſucci plenum.

Eodemque modo Lucillius:

Hic corpus ſolidum invenies, hic ſtare papillas
Pectore marmoreo.

Itaque hoc nos ſecuti, diximus πυκνότατα σαρκὸς, *carnis ſoliditatem*: quam alioqui Pliniano verbo uſi, *ſpiſſitatem*, aut *ſpiſſitudinem* dicere poteramus. *Sabinus Maſſurius lib.* 7. *memorabilium* (citat Gellius lib 4 c.20. *Cenſores P. Scipio Naſica & M. Pompilius cum equitum cenſum agerent, equum nimis ſtrigoſum*, & *male habitum, ſed equitem eius uberrimum, & habitiſſimum viderunt. Et cur*, inquiunt, *ita eſt, ut tu ſis, quam equus curatior? Quoniam*, inquit, *ego me curo: equum Statius*. Male habitum equum dixit macilentum, & tenuem, equitem autem habitiſſimum, εὐεκτικώτατον, id eſt, pinguem, & nitidum & bene curata cute, ut alicubi de ſe loquitur Horatius. Duobus etiam modis dicitur *cachexia*, uno modo, ut hic Ariſtoteles loquitur, quaedam raritas carnis, & aſſimilis ſpongiis mollitudo quae in quibus eſt, delicati ſunt, & ad omnem coeli ac ceterarum externarum rerum accipiendam iniuriam paratiores. Altero modo genus quoddam tabis quod differt a phthiſi & ab atrophia: eo quod *phthiſis* quidem eſt, cum a capite in pulmones deſcendens deſtillatio eos exulcerat; *atrophia* quoties corpus non alitur, deſcendentibus ſemper aliquibus, nullis vero in eorum locum ſuccedentibus. Quo malo affectos Plinius vocat *qui cibum non ſentiunt. Cachexia* vero, cum malus corporis habitus eſt: ideoque omnia alimenta corrum-

pun-

puntur. Quod fere fit, cum longo morbo vitiata corpora, etiam ſi illo carent, refici tamen, & recipere priſtinum robur non queunt. Quem malum corporis habitum principium eſſe ſubeuntium cutem aquarum, Paulus Aegineta teſtatus eſt; ut doctiſſime diſſeruit Marcellus Virgilius lib. 1. Commentariorum in Dioſcoridem, ex quo haec prope ad verbum deſcripta ſunt. *Evectica* interpretor corpora ipſa bene habita, non autem cauſſas efficientes τῆς εὐεξίας, ut alios accipere, & interpretari ſcio. Nam quamvis illa quoque dicuntur evectica quae valent ad evexian comparandam, ut exercitationes corporis, ut certa quaedam vivendi ratio: tamen hoc quidem loco ita hoc verbum accipere non poſſumus. Illa enim nullo modo dici poſſunt ὑποκείμενα τῆς εὐεξίας, at tale aliquid requirunt ea, quae ab Ariſtotele propoſita ſunt paullo ſupra. Dixit enim, *interdum e contrario contrarium cognoſci, interdum habitum e rebus ſubiectis*. Prioris exemplum poſuit in bona habitudine, & in mala. Poſterioris hoc exemplum eſſe voluit, quod ipſa evexia cognoſcitur ἐκ τῶν εὐεκτικῶν. Oportet igitur τὸ εὐεκτικὸν εἶναι ὑποκείμενον τῆς εὐεξίας. id aliud eſſe non poteſt, quam corpus in quo ipſa evexia eſt tanquam in ſubiecto; & ſi autem puto notius eſſe eam vocem apud graecos hoc quoque modo accipi, quam ut id accuratius docere neceſſe ſit, unum tamen locum Platonis proferam, in quo ita accipitur; eſt autem lib. 3. de legibus, his verbis: τὸ δέ γ' ἐστὶν ἀγαπητὸν πολλάκις, εἰ καί τις μετὰ λύπης μὴ μεγάλης δύναιτο εὐεκτικά τε καὶ ὑγιῆ σώματα ἀπεργάζεσθαι. Quod ſi quis putet hanc interpretationem ab Ariſtotele ipſo refelli, cum ſubiungit: *evecticon eſſe id, quod habet vim efficiendae ſoliditatis in carne*: cogitet id demum eſſe bene habitum corpus, quod habet in ſe vim inſitam & internam efficiendi aſſidue in ſe ipſo carnis ſoliditatem. Ita quidem ut ego accipio, ſine dubio accepit vetus interpres,
qui

qui eveCticon interpretatus eſt *bene habent* : & e poſterioribus homo accuratus , & eruditus Ioan. Bernardus Felicianus. Sed & is , quem ſupra nominavi , Ioan. Antonius Lucatellus , cum de hac tota re , rogatu meo , diligenter cogitaſſet , in eadem ſe quoque ſententia eſſe reſpondit.

Conſequitur autem plerumque) Hoc quoque praeceptum dialecticum eſt , & primo Topicorum accurate tractatur; exempla nota ſunt, & obvia. Sed tamen docendi cauſſa aliqua proponamus. *Grave* multis modis dicitur ; nam *grave corpus* dicitur, quod ſuapte natura inferiorem locum petit ; at *gravem hominem* vocamus in quo ineſt autoritas & fides , ſic & *leve* quidem *corpus* dicetur , quod ſurſum fertur ; *levis* autem *homo*, abiectus , & nulla auctoritate perditus. *Acutum* aliter de ferro, aliter de ingenio dicitur ; eadem igitur ratio erit *obtuſi*. Sed cur addidit Ariſtoteles , *plerumque?* quia hoc etſi in plurimis verum eſt , non eſt tamen in omnibus. Etenim *volo & nolo*, ut latino utamur exemplo , contraria ſunt; (contraria enim hoc loco dicimus , quae quomodocunque opponuntur) & tamen alterum eorum multis modis dicitur , alterum non item. *Volo* enim aliter dicit qui vult , aliter qui volat ; non eadem alterius ratio ; volatui enim nihil eſt contrarium. Primo topicorum hoc exemplum adhibetur, cuius vim, Latini ſua lingua aſſequi non queunt. φιλεῖν & μισεῖν contraria ſunt ; eorum tamen prius duobus modis dicitur poſterius uno tantum ; nam φιλεῖν eſt *amare* , eſt etiam *oſculari*. Unde φίλημα, *oſculum* , & nomen ſcorti apud Plautum , *Philemation* , quaſi tu baſiolum dicas & in epigrammatis ,

Εἴ με φιλεῖς ὦ φίλε, μή με φίλει.

Adverſatur autem amori odium , oſculationi nihil. Haec ergo cauſſa eſt , cur addiderit *plerumque*. Sed quid eſt , quod *altera* dixit , non, ut alii interpretati

ſunt

ſunt, *alterum?* Duo cum duobus comparantur; & contrarium ipſum per ſe cum altero contrario: & ſubiecta ipſa contrarie affecta, id eſt, ut in eodem exemplo inſiſtamus, *iniuſtitia*, *& iniuſtum*, cum *iuſtitia & iuſto.* Ariſtoteles enim in libro περὶ ἀντικειμένων, qui non extat, ſed citatur a Simplicio, tradidit, iuſtitiam quidem & iniuſtitiam contraria eſſe: iuſtum autem & iniuſtum non ſatis proprie dici contraria, ſed contrarie affecta. Ait igitur, ſi altera, id eſt iniuſtitia & iniuſtum dicuntur pluribus modis, ſequi, ut & altera, id eſt, iuſtitia & iuſtum, & ſi autem in redditione ſatis eſſe duxit, ſubiecta ipſa ponere: iuſtum, & iniuſtum, mox tamen ſubiunxit *iuſtitiam & iniuſtitiam*, dicens:

Videtur autem multis modis dici) Homonyma ſunt, ut in Categoris docetur, quae vocantur quidem eodem nomine: ſed ita tamen ut id nomen eis non eadem ratione tribuatur, ut homo verus, & homo pictus. Cum enim uterque *homo* dicatur, longe tamen alia unius, alia alterius ratio; nam homo verus eo homo dicitur, quod animal eſt conſilii particeps; at pictus, quod imago quaedam veri hominis, & adumbrata ſimilitudo. *Homonyma* autem quaedam ita diſtant, & diſſimilia ſunt, ut ipſorum homonymia cuivis perſpicua ſit, neque ita ſit quiſquam retuſo ingenio, ut non intelligat ea non eadem ratione eodem nomine affici, ut aliter dici *pedem* animalis, aliter *pedem* lecti, aliter *pedem* veli, aliter *pedem* carminis; aliter *linguam* animalis, aliter *linguam* quae excurrit in mare, aliter *linguam* graecam, aut latinam. Aliter *oculum* in homine, aliter in vitibus. Aliter *manum* hominis, aliter *manum* militum, aliter in illo Ciceronis: *Manum Alexidis amabam.* Aliter *canem* marinum, aliter venaticum, aliter ſydus; aliter *taurum* in illo Tibulli:

Quantus & intonſos Taurus alat Cilicas:

Ali-

Aliter in illo Virgilii:

Depreſſo incipiat iam tum mihi taurus aratro
Ingemere:

Aliter in illo Manilii:

At quos prima creant naſcentis ſidera tauri.

At quaedam homonyma quidem ſunt, ſed ita vicina & finitima, ut homonymia ipſorum, non tam facile cognoſci queat. Ut *ens* dicitur homonymos, id eſt, ut vulgo loquuntur, *aequivoce*, de ſubſtantia & accidente: neque tamen id quivis facile intelligit; *motus ſive mutatio* homonymos dicitur de ortu, interitu, incremento, imminutione, commutatione, quam *alterationem*, & mutatione loci, quam *lationem* vocant. Sed eam latentem homonymiam pervidere non cuiuſliaet ingenii eſt. *Bonum* aliter dicitur quod honeſtum eſt, aliter quod iucundum, aliter quod utile; ea quoque obſcura homonymia eſt. Sic ait Ariſtoteles duobus modis dici iuſtitiam & iniuſtitiam. Sed quia utraque iuſtitia, & utraque iniuſtitia valde alteri vicina eſt, magnamque cum eo ſimilitudinem habet, fieri, ut homonymia illa minus pateat, neque ita facile percipi poſſit, ut in iis quae cum eodem nomine vocentur, magna tamen eis inter ſe eſt diſſimilitudo. Cum igitur homonyma, niſi principio diſtincta, & declarata ſint, obſcuritatem, & confuſionem in diſputando parere ſoleant, recte, atque ordine, antequam in rem ipſam ingrederetur, utramque ſibi diſtinguendam eſſe duxit. Sed cum exemplo oſtendere vellet, qualia eſſent homonyma ea, quorum homonymia facile cernitur, id exemplum poſuit, quod in latina oratione uſui eſſe non poteſt. Quare de eo mihi pauca dicenda ſunt: ne quid non ſatis explicatum omittatur.

Graeci ſua lingua vocant *clein*, quem latini *iugulum*, id eſt os, quod a ſummo humero ad imum collum

iuſtitia, quae in eo proprie cernitur, ſi plus tibi ſumas quam par eſt, aut quo alio modo non ſerves proportionem; & ei quoque adverſatur alia quaedam *iuſtitia*, quae poſita eſt in conſervanda ac retinenda aequalitate. Unde τὸ ἴσον καὶ τὸ δίκαιον ſaepe numero apud eoſdem coniunguntur. Ut κατὰ μειδίου. Demoſthenes τῶν ἴσων, καὶ τῶν δικαίων ἕκαστος ἡγεῖται ἑαυτῷ μετεῖναι, ἐν δημοκρατίᾳ.

Quando igitur iniuſtus) Pluris aviditas in rebus malis non dicitur: nemo enim ſibi depoſcit plus mali. Cum malum ipſum nemo, qua ratione malum eſt, appetat. Iniuſtus igitur, cum pluris avidus ſit, in bonis quibuſdam cernatur, neceſſe eſt. Non tamen in omnibus; neque enim ſi quis cupiat doctior eſſe aliis, aut fortior, aut temperantior, & in id vires omnes contendat, ut iis rebus caeteros vincat, iniuſtus propterea habendus erit: imo eo vir melior, quo maius ſtudium ponet, in quam maxima copia eius generis bonorum comparanda. Neque etiam ſi quis forma ſtudeat anteire caeteros, aut bona valetudine, aut celeritate, aut denique aliis corporis bonis. Sed ſi quis plus eorum bonorum, in quibus proſpera adverſaque fortuna locum habet, ut pecuniae, honoris: auctoritatis, potentiae ſumere quam par eſt, atque occupare conetur, aut etiam in iiſdem rebus inter alios dividendis ac diſtribuendis ab aequalitate diſcedat, is demum iniuſtus habendus eſt.

Quare ſunt illa quidem ſimpliciter) Stoici ea bona quae a fortuna tribui, & auferri poſſunt, negabant bona eſſe: neque ea, quae iis adverſarentur mala. Sed illa quidem *proegmena* vocabant, id eſt, *producta* ſive *praepoſita*, haec *apoproegmena*, id eſt, reiecta. Bonum etiam nihil eſſe, quod eum in quo eſſet, meliorem non faceret: quodque etiam malus conſequi poſſet. Itaque praeter animi bonum nihil eſſe dicebant. Alia eſt Ariſtotelis ſententia; Nam ea quoque ſimpliciter,

& per ſe bona ait eſſe: ſed interdum hominum vitio fieri mala; quam ſententiam, Terentius in Heautontimorumeno optime, & elegantiſſime expreſſit:

Quid reliqui eſt, quin habeat, quae quidem in homine dicuntur bona?
Parentem, patriam incolumen, amicos, genus, cognatos, divitias.
Atque haec perinde ſunt, ut illius animus qui ea poſſidet.
Qui uti ſcit, ei bona: illi qui non utitur recte, mala.

Hoc ipſum eſt, quod ait Ariſtoteles: ea ſimpliciter, & per ſe ſemper bona eſſe: ſed huic aut illi non ſemper; ut enim lib. 1. dictum eſt, multis opes, multis forma, multis corporis vires exitio fuerunt.

Homines autem ea & optant) Aureola παρέκβασις, qua hominum ſtultitia notatur, qui ea ſibi optent, eaque omni ſtudio perſequantur, quae bona ſibi, an minus, futura ſint, neſciunt. Simulque docetur, quid a Deo petere,& quibus in rebus conſequendis ſtudium collocare oporteat. Optandum enim, & a Deo petendum eſt, non ut tribuat nobis opes, honores, liberorum copiam, & ſimilia: quibus ſaepe quanquam per ſe bona ſunt, carere tamen melius quam abundare. Tum aliis de cauſſis, tum quia haec omnia, niſi iuſti ac boni viri ſimus, nobis nihil aliud ſunt, quam iniuſtitiae inſtrumenta: ut is qui a virtute alienus eſt, eo miſerior, atque infelicior ſit, quo in maiore talium bonorum copia affluentiaque verſatur. Ut praeclare ſcriptum eſt a Platone lib. 7. de legibus: τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν πολλῶν λεγόμενα ἀγαθὰ, οὐκ ὀρθῶς λέγεται. λέγεται γὰρ ὡς ἄριστον μὲν ὑγιαίνειν, δεύτερον δὲ κάλλος, τρίτον δὲ ἰσχὺς, τέταρτον δὲ πλοῦτος. μυρία δ' ἄλλα ἀγαθὰ λέγεται. καὶ γὰρ ὀξὺ ὁρᾶν καὶ ἀκούειν, καὶ πάντα ὅσα ἔχεται τῶν αἰσθήσεων εὐαισθήτως ἔχειν. ἔτι δὲ καὶ τὸ ποιεῖν τυραννοῦντα ὅ, τι ἂν ἐπιθυμῇ, καὶ τὸ δὴ τέλος ἁπάσης μακαριότητος, τὸ πάντα ταῦτα κεκτημένον, ἀθάνατον εἶναι, γενόμενον ὅτι τάχιστα. ὑμεῖς δὲ καὶ ἐγώ που τάδε λέγομεν, ὡς ταῦ-

τά

τὰ ἔτι ξύμπαντα, δικαίοις μὲν καὶ ὁσίοις ἀνδράσιν ἄριστα κτήματα, ἀδίκοις δὲ κάκιστα ξύμπαντα, ἀρξαμένῳ ἀπὸ τῆς ὑγιείας. καὶ δὴ καὶ τὸ ὁρᾶν, καὶ τὸ ἀκούειν, καὶ καὶ αἰσθάνεσθαι, καὶ τὸ παράπανζῆν, μέγιστον μὲν κακὸν, τὸν ξύμπαντα χρόνον ἀθάνατον, καὶ κεκτημένον πάντα τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ, πλὴν δικαιοσύνης τε καὶ ἀρετῆς ἁπάσης. ἔλαττον δὲ, ἂν ὡς ὀλίγιστον ὁ τοιοῦτος χρόνον ἐπιζῴη. Non haec igitur optanda ſunt; ſed optandum ut haec cum bona ſint ſuapte natura, nobis quoque bona ſint. Ea autem optanda, & ſequenda ſimpliciter quae nobis ſunt bona, quaeque ita bona ſunt, ut nemini mala eſſe poſſint; quod idem Plato divine, ut ſolet, concluſit paucis verbis libro tertio de legibus: *Optandum eſt*, inquit, *non ut ea omnia quae nos volumus eveniant; ſed ut ea velimus quae velle debemus.* Sic Iuvenal.

——Nocitura petentes
Militiae, nocitura domi——
Evertere domos totas optantibus ipſis
Dii faciles, &c.

Qua de re fuſius etiam diſputatur in Alcibiade ſecundo, ſive ille Platonis, ſive Xenophontis eſt: ubi merito laudatur haec precandi formula.

Ζεῦ βασιλεῦ τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις, καὶ ἀνευκτοῖς
Ἄμμι δίδου, τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπάλεξον.

At iniuſtus non ſemper) Obiicere poterat aliquis, iniuſtum nihilo magis *πλεονέκτην* eſſe, quam *μειονέκτην*, Ut enim in bonis quod plus eſt ſequitur, ita in malis quod minus. Ut ſi conferendum ſit tributum ad uſus reipub. ſi ſumptus faciendus e communibus pecuniis, ſi navis aliqua communis abſorpta ſit, minus ſe iacturae facere, quam caeteros, volet. Sed id diſſoluit Ariſtoteles: atque eum tum quoque videri ſibi plus boni depoſcere, cum mali minus perferre vult. Nam minus malum cum maiori comparatum, bonum quodammodo videtur.

Eſt autem iniquus) Oſtendit, quibus nominibus

vocari poſſit ad omnem ambiguitatem tollendam, poteſt igitur vocari *ἄνισος*, id eſt, *iniquus*, ſive *inaequalis*. Quod quidem nomen commune eſt, complectiturque & plus, & minus; nam ſive plus, ſive minus ſibi aliquis aut ſumat, aut depoſcat, ab aequalitate diſcedit. poteſt etiam vocari *παράνομος*. quo nomine ſignificatur apud Graecos quicumque quomodocumque adverſus leges aliquid facit. Cum autem ſcripſiſſet Ariſtoteles: *ἔστι δ' ἄνισος· τοῦτο γὰρ περιέχει, καὶ κοινόν ἐστι. καὶ παράνομος*. Quidam qui videret, verba illa interiecta habere aliquid obſcuritatis, addidit ad ea brevem declarationem, ſupplens orationem, additis iis, quae praeterea intelligi debere opinabatur. Hoc modo *τοῦτο γὰρ. ἡ παρανομία, ἤτοι ἡ ἀνισότης. περιέχει· πᾶσαν ἀδικίαν. καὶ κοινόν ἐστι. πάσης ἀδικίας*. Atque haec poſtea ita recepta ſunt a pleriſque omnibus, quaſi ab Ariſtotele ipſo ſcripta eſſent. Cum tamen & declarationem tantum quandam verborum Ariſtotelis contineant: & eam non ſatis accuratam. Neque enim ad verbum *περιέχει*, addendum eſt ſupplendae orationis cauſſa, *πᾶσαν ἀδικίαν*, ſed *τὸ πλέον, καὶ τοὔλαττον*, ut cohaereat cum eo quod proxime dictum eſt. Quomodo etiam Michael Epheſius interpretatur. Ea igitur reſecuimus idque iam pridem teſtati ſumus, cap. 8. libro 6. variarum lectionum. Veteres libri Aldini magis etiam hoc confirmant, habent enim & aliud hoc ipſo loco ſcholion inſertum textui.

Quando autem qui contra legem facit) Argumentum eſt a caſibus. ſed eius vis in latina oratione non aeque, atque in Graeca perſpicitur; nam Graeci vocant *νόμιμον*, id eſt, *legitimum*, eum qui legibus paret. Cum igitur omnis *legitimus* (ita enim nobis ſemel loqui liceat) iuſtus ſit, ſequitur ut & omnia legitima quodammodo iuſta ſint. Cur autem addiderit illud *quodammodo*, alia ratio redditur a Michaele Epheſio,

Epheſio, alia a Divo Thoma. Ille eo id factum eſſe ait, quod quaedam quae aliarum virtutum ſunt propria, quatenus legibus iubentur, iuſta dicuntur. Exempli cauſſa qui alienis uxoribus ſe abſtinet,omnemque illicitum veneris uſum refugit, quatenus id facit temperans eſt: quatenus in eo legibus obtemperat, iuſtus. Qui fortiter pro patria dimicat, neque abiicit arma, neque ordinem in acie deſerit, proprie, ac per ſe fortis eſt; ſed quatenus in eo legis praeſcriptum ſequitur, iuſtus. Divus Thomas hoc alio trahit; putat enim additam eſſe particulam, *quodammodo*, quia in quibuſdam rebus publicis quaedam iuſta ſunt, cum legibus comprehenſa ac ſancita ſint, quae tamen ſimpliciter, & abſolute iuſta non ſunt. Ut in ſtatu populari iuſtum eſt, omnium, qui liberi ſint, aequam eſſe auctoritatem; quod tamen pro ſe ac ſimpliciter iuſtum non eſt. Utraque interpretatio defendi poteſt. Atque ego quidem utroque reſpexiſſe Ariſtotelem puto.

Nam & ea) Occurrere videtur dubitationi cuidam, quae ex iis, quae modo dicta ſunt, exiſtere poſſe videbatur. Nam ſi omnia quae legibus continentur legitima ſunt,& omnia legitima iuſta,ſequitur ut omnia, quae legibus continentur iuſta ſint. Quo poſito videtur nihil eſſe tam taetrum, tam horribile, tam nefarium, quod non iuſtum effici poſſit, ſi tyrannus id aliquis, aut ſtultus populus iuſſerit. Qua de re ita Cicero primo de legibus: *Iam vero illud ſtultiſſimum exiſtimare omnia iuſta eſſe, quae ſcita ſint populorum inſtitutis*, aut *legibus. Etiamne ſi quae leges eſſent tyrannorum? ſi triginta illi Athenis leges imponere voluiſſent, aut ſi omnes Athenienſes delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco ea legis iuſſa haberentur? Nihilo credo magis illa, quam interrex noſter tulit, ut dictator quem vellet civium, indicta cauſſa, impune poſſet occidere*. Et paullo infra: *Quod ſi*

populorum iuſſis, ſi principum decretis, ſi ſententiis Iudicum, iura conſtituerentur, ius eſſet latrocinari, ius adulterari, ius teſtamenta falſa ſupponere, ſi haec ſuffragiis, aut ſcitis multitudinis probarentur, Quae ſi tanta poteſtas eſt ſtultorum ſententiis atque iuſſis, ut eorum ſuffragiis rerum natura vertatur, cur non ſanciunt, ut quae mala pernicioſaque ſunt, habeantur pro bonis & ſalutaribus? aut cur, cum ius ex iniuria lex facere poſſit, bonum eadem facere non poſſit ex malo? Ait igitur ſe ea demum legitima & iuſta dicere, quae a ferendarum legum ſcientia definita ſunt. Nam ut non continuo ſalubre eſt, ſi quis quid medicinae imperitus imperaverit: ita nec legitimum, ſi quis quid legibus ſanxerit, ad libidinem ſuam: ſed ita demum, ſi id quod conſtitutum eſt, apte ac ſcienter conſtitutum ſit.

Leges autem omnibus) Paullatim eo progreditur, ut manifeſte doceat, in ea iuſtitia, quae eſt obtemperatio legibus omnem virtutem quodammodo contineri. Nam cum dixerit omnia quae legibus ſcita ſunt iuſta quodammodo eſſe, ait nunc, nullum eſſe boni viri officium, nullum virtutis munus, de quo non leges aliquid ſtatuant, ac definiant. Quod enim ait, *omnibus de rebus*, intelligendum eſt de omnibus officiis vitae, περὶ πάντων τῶν πρακτῶν. At quod ſcriptum eſt in libris noſtris *publice loquuntur*, ita enim interpretatus ſum, ἀγορεύουσιν, in quibuſdam legitur ὁρίζουσιν, id eſt, *definiunt*: neque deſunt, quibus ea vera ſcriptura videatur, & melius cohaereat cum eo, quod paulo ante dixit, τὰ ὡρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς. hanc autem alteram putant fluxiſſe e ſcholiis Michaelis, qui ita ſcribit in hunc locum: ἀλλὰ μὴν περὶ πάντων οἱ νόμοι ὁρίζουσι τῶν κατὰ τὰς ἀρετάς, καὶ πῶς ἀγορεύουσι. Sed utrum ſit, conſtat ſyllogiſmum ita inſtitui poſſe: *Quaecunque legibus comprehenduntur, quodammodo iuſta ſunt: omnia autem virtutis officia legibus comprehenduntur; omnia igitur vir-*

virtutis officia quodammodo iuſta ſunt. Oſtendit etiam qui ſit finis legum: Cum ait eas ſpectare, aut id quod communiter omnibus utile eſt, aut id quod optimatibus, aut iis qui principatum in civitate obtinent, ſeu propter virtutem, ſeu quo alio tali modo. In quo non videtur multum abeſſe a ſententia Thraſymachi qui apud Platonem primo de rep. pronuntiat iuſtum eſſe in quaque civitate id quod utile eſt potentiori. Non enim dubium eſt ferri leges ab iis, qui plus poſſunt. Ubi igitur ſumma rerum penes populum eſt, ibi leges ad utilitatem populi diriguntur, ubi penes paucos, ad utilitatem paucorum: ubi penes unum, ad utilitatem illius. Itaque putabat Thraſymachus principes, rectoreſque populorum in ſciſcendis legibus nihil aliud ſpectare, aut propoſitum habere, quam commodum ſuum: neque curare commoda eorum quibus praeſunt niſi quatenus ex eis aliquid etiam commodi ad ipſos redundat. Atque in eam ſententiam accipiebat id quod ab Homero multis locis dictum eſt, reges eſſe *populorum paſtores*. Ut enim paſtor ſtudet oves ſuas, quam optime paſcere, a furibus, lupiſque defendere, ab eis frigus imbrem, aeſtum, caeteraſque coeli iniurias propulſare, eaſque quam maxime poteſt curatas, & nitidas habere, non quod eis bene cupiat, ſed ut ex earum lacte, lana, foetibus, carnibus ipſe quam maximum lucrum capiat: ita Reges, caeteroſque qui imperarent, curare quidem, ut bene ſit populis ſuis, non tamen ipſorum populorum cauſſa: ſed quoniam intelligunt in eo ſitam eſſe potentiam ſuam: quoque populus copioſior, & abundantior eſt, eo plus ab eo tributorum, ac vectigalium exigi poſſe. Sed eam orationem Socrates diligenter refellit, oſtenditque omnem qui in quacunque re imperat, ſi officio ſuo fungi velit, alienam in eo utilitatem ſpectare, non ſuam. Medicus cum imperat pharmaca aegrotis, non ſuam,

ſed illorum utilitatem reſpicit; quod etiam ſi mercedem aliquam ex eo conſequitur, non tamen poteſt lucrum illud ſpectare ea ratione qua medicus eſt, ſed ea tantum, qua artifex eſt cogendae, ac conciliandae pecuniae, & quidem ut Graeci loquuntur, χρηματιστής. Nauta in regenda navi, non ſuam, ſed vectorum ſalutem propoſitam habet: & quamvis ipſe quoque cum eis ſervetur, portumque attingit, id tamen evenit, non qua ratione regendae navis peritus eſt, ſed qua ipſe quoque unus ex iis qui vehuntur. Paſtor, quatenus paſtoris munus exequitur, id tantum ſpectat ut oves ſaluberrimas, pinguiſſimas, nitidiſſimas habeat. Quod ſi ea res cum ipſius utilitate lucroque coniuncta eſt, quoniam ita demum ipſe quoque ex eis maximam pecuniam facit: at quatenus lucrum illud facit, non iam amplius paſtor, ſed quidam quaſi mercator eſt. Ipſum quidem paſtoris munus nuſquam alio, quam ad ovium ipſarum ſalutem refertur. Pervenit autem ad eum quoque utilitas, quia earum non tantum paſtor eſt, ſed etiam dominus. Sic & Princeps, rectorque civitatis, *cui populi*, ut ait Homerus, *commiſſi, ac concrediti ſunt*, ſi vult is eſſe qui dicitur, in ferendis legibus debet, non quid ſibi, ſed quid in quos regit, utile ſit, intueri. In hanc fere ſententiam Socrates. Ariſtoteles autem videtur hoc loco non abhorrere a ſententia Thraſymachi, ſi verba tantum leviter inſpicias: ſiquidem ut ille iuſtum eſſe ait, quod utile eſt ei qui in civitate plus poteſt, ita hic leges ad utilitatem potentioris referri, ac dirigi, eumque finem ſibi propoſitum habere. Sed ſi ſententiam ipſam Ariſtotelis bene penitus inſpiciamus, longe aliud eum, aliud Thraſymachum ſentire intelligemus. Nam Thraſymachi ſententia tyrannica, & inhumana eſt; cum qui ſe aliorum rectorem profiteatur, in eo munere obeundo ſervire utilitati ſuae, negligere alienam:

niſi

Digitized by Google

niſi quatenus ea ſibi quoque fructuoſa eſt. Quid igitur eſt cur magiſtratus tantam venerationem habeant? cur tanto opere colantur? cur prope in Deorum loco, ac numero habentur? Quis ei magnum ullum habere honorem poteſt, quem ſibi tantum ſervire, ac conſulere, cogitare nihil aliud niſi de commodis ſuis, & omnia ſua cauſſa facere arbitretur? An quiſquam eum conſulem eſſe ducat, qui ſibi, non reipublicae conſulat? Immo vero ii ſemper in civitatibus clari, ac praeſtantes viri habiti ſunt, qui cum ad reipub. gubernacula admoti eſſent, in illius praeclari muneris procuratione commodorum ſuorum obliti de utilitate publica toto, ut dicitur pectore cogitarunt. Qui autem ita imperat, ut non de publica, ſed de ſua utilitate laboret, ac ſollicitus ſit, ut populorum, quos regit, domos exinaniat, facultates exhauriat, ſanguinem, & medullam ipſam, ſi poteſt exugat & exſorbeat, ut non pro populo excubet, ſed populo incubet, ut in legibus ferendis non ad dignitatem, & ad id quod publice expedit, ſed ad fiſcum, & ad praedam ſuam, oculos intentos habeat: eum nos non rectorem, ſed raptorem: non paſtorem, ſed lupum: non Regem, ſed Tyrannum: non hominem, ſed importuniſſimam, & taeterrimam belluam, ſed peſtem ac perniciem civitatis eſſe dicemus. Recte enim dicebat optimus Imperator Traianus, idem eſſe in republica Fiſcum, quod in corpore lienem. Non poſſe eum ſupra modum creſcere, quin caetera membra contabeſcant. Longe igitur abeſt Ariſtoteles ab hac tam turpi, immanique ſententia. Neque cum dicit leges ſpectare id quod utile eſt iis qui in civitate imperant, eam utilitatem dicit, quae cum caeterorum damno ac detrimento coniuncta ſit: ſed eam potius, qua totius civitatis ſalus continetur. Quod ut magis perſpiciatur, utar ſimilitudine & perſpicua, & val-

de,

de, niſi me fallit animus, ad id quod docere inſtitui, accomodata.

Cogitemus rempub. aut civitatem ſimilem eſſe corporum noſtrorum, & ſingulos cives ſingularum corporis partium rationem obtinere. Vt igitur non omnium corporis partium eadem eſt dignitas, ita neque civium. In corpore noſtro quædam ſunt non magni momenti, ut pili, ut ungues, ut dentes. Itaque capillum tondemus; ungues reſecamus, dentes ipſos, ſi quando aut computruerunt, aut vehementius condoluerunt, eximi, evellique patimur. Tales ſunt quidam etiam in republica cives. Aliae quædam partes ſunt magni illæ quidem momenti, quaſque nemo ſanu s non cariſſimas habet: ſed tales tamen, ut ſine eis vivi poſſit: cuius generis ſunt, aures, oculi, nares, manus, pedes. Itaque hæc quanquam valde amamus tamen, & dolorem ſæpe aliquem eis afferri patimur, & eorum quaedam interdum, ſalutis noſtrae cauſſa, aequo animo amittimus. Aliae ſunt in quibus vitae ac ſalutis, quaſi domicilium conſtitutum eſt: ita ut eis noceri ſine manifeſto interitus periculo non queat, tale ſunt cerebrum, cor, pulmones, iecur. Ac quod ſunt haec in corpore hoc ſunt principes, ac rectores in republica. Quae illis in corpore partibus utilia, ac ſalutaria ſunt, ea talia toti corpori cenſenda ſunt. Sic & quicquid utile eſt bono principi, idem etiam toti reipub. utile eſt. Quod ſi caſus aliquis partium utilitatem ſeparet ac diſtrahat: ut aliquid exempli cauſſa, utile ſit oculis, aut cruribus, ſed cordi, aut pulmonibus noceat, nemo dubitat, quin iis ſit potius, in quibus plus momenti ad vitam eſt, conſulendum. Sic & in reipublicae procuratione ea potiſſimum quaerenda ſunt, quae vere utilia ſint iis, a quibus ea gubernantur. Ex eis enim caeterorum quoque ſalus, & incolumitas pendet. Neque pugnant quae a Socrate diſpu-

diſputantur, cum iis, quae hoc loco Ariſtoteles tradit, dum utraque recte intelligantur. Sed Ariſtoteles, quaſi aliud agens, tetigit tria genera rerumpublicarum, ſtatum popularem, gubernationem optimatum, & imperium unius, de quibus ſingulis alio loco dicendum erit. Cum autem ait, *ſeu propter virtutem*, *ſeu quo tali modo*, oſtendit, non unam eſſe rationem eorum populorum qui ab uno reguntur. Quidam enim ſunt, apud quos qui virtute caeteris aut antecellit, aut certe antecellere putatur, ei aut populi, aut certorum quibus eligendi ius eſt, ſuffragiis ſumma omnium rerum poteſtas permittitur; ut fit in Pontificibus maximis, & ut aiunt fieri apud Polonos, & fortaſſis ita creantur Imperatores. Apud alios Imperium haereditarium eſt, & cuicuimodi ſit, is qui mortuo principi ſuus, ac legitimus haeres eſt, imperat, ut fit in Gallia, & Hiſpania, & in pleriſque Italiae civitatibus. Et apud Lacedaemonios quamvis Reges ſuffragiis deligebantur, tamen erant ſemper ex genere Heraclidarum. Narrat etiam Ariſtoteles, quoſdam Indorum populos in mandandis Imperiis olim formae pulchritudinem, & corporis proceritatem ſolitos ſequi.

Quare uno quidem modo) Vel ex hoc perſpici poteſt ea demum dici utilia principibus, quae publice utilia ſunt, ſive, ut ipſe hoc loquitur, *civili ſocietati*. Felicitatis autem partes quas dicat ex nullo melius, quam ex ipſo cognoſci poteſt. Cuius e primo libro rhetorices haec verba ſunt: Εἰ δή ἐστιν εὐδαιμονία τοιοῦτον, ἀνάγκη αὐτῆς εἶναι μέρη, εὐγένειαν, πολυφιλίαν, χρηστοφιλίαν, πλοῦτον, εὐτεκνίαν, πολυτεκνίαν, εὐγηρίαν, ἔτι τὰς τοῦ σώματος ἀρετάς, οἷον ὑγίειαν, κάλλος, ἰσχύν, μέγεθος, δύναμιν ἀγωνιστικήν, δόξαν, τιμήν, εὐτυχίαν, ἀρετήν, ἢ καὶ τὰ μέρη αὐτῆς, φρόνησιν, ἀνδρείαν, δικαιοσύνην, σωφροσύνην, quamquam enim illae partes felicitatis magis ſingulos attingere viden-

videntur, non obſcurum tamen eſt eaſdem eſſe partes felicitatis publicae: & leges id ſpectare, ut haec omnia, quoad eius fieri poteſt, aut in quamplurimis civibus reperiantur. Ac primum videre eſt, quaſdam leges pertinere ad conſervandam nobilitatem civium. Ut olim Romae cautum erat, ne patribus cum plebe ius connubii eſſet, quamquam id poſtea ſublatum eſt; & poſtea lege Iulia ſenatoribus libertinas, aut infames uxores ducere non licebat. L. lege Iulia Dig. de rit. nupt. Apud Venetos quoque non quaſcunque uxores hodie fas eſt nobilibus ducere, & ignominia quaedam inuritur, ſi quis parum ſe dignam duxerit. Ad amicitias parandas, & conſervandas pertinent leges omnes quae de collegiis licitis latae ſunt. Ad divitias, omnia in quibus cenſus, & facultatum ratio habetur. Ut apud Athenienſes ii qui pauperrimi erant quos *thetas* vocabant nullum magiſtratum gerere poterant. Et in hac urbe prima claſſis erat opulentiſſimorum, & ſenator ex cenſu legebatur, eques ex cenſu; & decoctoribus in quatuordecim primis theatri gradibus ſedere non licebat. Quae omnia excitare videntur civium animos ad rem familiarem honeſtis artibus parandam, conſervandam, amplificandam. Ad bonos liberos, illa lex Solonis, qua cavebatur, ne filius eum parentem, qui ipſum nulla arte imbuendum curaſſet, alere cogeretur. Ad eorum copiam poena τῆς ἀγαμίας apud Lacedaemonios, in hac urbe leges de maritandis ordinibus, lex Papea poppea, immunitates quae tribuuntur iis, qui tres, aut plures liberos habent. Ad corporis virtutes, leges publicorum certaminum, ac ludicrorum. Et apud Lacedaemonios leges περὶ τῆς σωμασκίας, & illa quae olim fuit apud Gallos, qua multabatur is cui venter ſupra modum excreviſſet. Idem in caeteris facile videri poteſt; neque nos omnia perſequi, ſed tantum rem ipſam propoſitis aliquot exemplis illuſtrare voluimus.

Im-

Imperat autem lex) Diſtinctius & enucleatius explicat id quod antea univerſe dixit, leges omnia virtutum officia praeſcribere. Proponit enim aliquot virtutes, oſtenditque ea quae cum illis coniuncta ſunt legibus imperari. Atque in iis proponendis, quae fortis viri eſſe ait, non iniuria ſuſpicetur aliquis eum reſpexiſſe ad ſacramentum quo olim Athenis ephebi adigebantur; eius enim hoc principium erat: οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερὰ, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτῳ ἂν στοιχήσω. Caeterum deſerere ordinem, quod Graeci aut λιπεῖν τὴν τάξιν dicunt, ut hic, aut etiam uno verbo iuncto λειποτακτεῖν, duobus modis dicitur: nam & in acie, qui ordines turbat, locumque ſuum non obtinet, dicitur λειποτακτεῖν, & is qui munus aliquod publicum deſerit ac ſubterfugit cum ſuae partes ſunt illius obeundi. Ulpianus in Olynthiacam tertiam: λειποτάκτης, ὁ παρὰ τὴν μάχην καὶ τὸ στρατόπεδον τὴν τάξιν καὶ τοὺς συνασπιστὰς ἀπολιπών. Plato in Sympoſio: ἐρῶν γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ παιδικῶν ὀφθῆναι, ἢ λιπὼν τάξιν, ἢ ὅπλα ἀποβαλὼν ἧττον ἂν δήπου δέξαιτο, ἢ ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων. Poſterioris ſignificationis exempla aliquot ſunt in oratione κατὰ μειδίου, vide etiam orationem Lyſiae κατ' ἀλκιβιάδου λειποταξίου. Prioris generis λειποτακτῶν poena erat, ut interficerentur, & abiicerentur inſepulti, quemadmodum Euſtathius tradit in ô Iliados; poſterioris generis pro muneris quod ſubterfugerant magnitudine poenam infligi ſolitam puto. Militiae quidem deſertores varie puniri ſolitos e iuriſconſultorum libris cognoſci poteſt. L. non omnes deſertores Dig. de re milit. De iis autem qui ſe in fugam dediſſent, ita proditum eſt: eum qui in acie prior fugam fecit, ſpectantibus militibus, propter exemplum, capite puniendum eſſe. Fugit tamen aliquando Demoſthenes, defenditque ſe illo notiſſimo verſu:

ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται.

Qui

Qui fugerit pugnabit etiam denuo .

Arma autem non tantum abiici , ſed ne amitti quidem , aut alienari honeſte poſſe , vel ex Modeſtino iuriſconſulto intelligitur,a quo ſcriptum eſt, militem, qui in bello arma amiſit, vel alienavit, ſi ſummo iure cum eo agat Imperator , capite puniri , ſin humanius, militiam mutare . L. deſertorem Dig. cod. tit. Immo vero cum caetera fere quae in hoſtium poteſtatem venerunt, iure poſtliminii reverti, ac recuperari poſſint , id in armis non obtinet . Conſuerunt enim ea non ſine flagitio amitti . L. 2. de capt. poſtlim. & red. ab hoſt. Ac puto apud Lacedaemonios , praecipue obſervatas eſſe ſumma diligentia eas leges , quae ad fortitudinem pertinebant . Eorum enim tota reipublicae ratio ad virtutem bellicam potiſſimum dirigebatur : ut eſt apud Platonem 1. de legibus . Itaque multas mulieres Lacedaemonias legimus, cum filios ſuos abiectis armis e bello redeuntes vidiſſent , lanceas eis per pectora exegiſſe , eoſque manibus ſuis confodiſſe . Quarum etiam una filio in bellum proficiſcenti clypeum tradens : *Fili* , inquit , ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τᾷ . id eſt , *aut hunc ad me facito referas* , *aut in hoc ad me referare* . Ergo hac diſciplina imbuti trecenti ad Thermopylas cum ſe infinitae Perſarum multitudini certi mortis oppoſuiſſent , diuque cum illis conflixiſſent , ad poſtremum non victi , ſed vincendo fatigati , ipſis interfectoribus ſuis terribiles occiderunt . In quos Simonides :

Dic hoſpes Spartae nos te hic vidiſſe iacentes :
Dum ſanctis patriae legibus obſequimur ,

Leges igitur invictam illam , & cedendi neſciam in eis animi fortitudinem effecerunt . Sed ea omnium Graecorum , Latinorumque monumentis ſatis ſuperque celebrata eſt ; noſque de ea plura & diximus alias, & dicturi ſumus .

Im-

Imperant etiam leges ea quae ſunt temperantis: ut non facere adulterium, id autem qui feciſſent, aliter olim apud alios puniebantur. Apud Locrenſes ei qui adulterii convictus eſſet, eruebantur oculi, conditore eius legis Zaleuco: de quo illud memoriae proditum eſt, cum eam legem tuliſſet, primum qui adverſus eam commiſerit, fuiſſe filium ipſius. In quem cum pater, ut lege ageretur, imperaſſet, populus ipſe miſericordia motus, pro filio patrem deprecatus eſt. Ille ulterius inflecti non potuit, quam ut iuberet, unum oculum filio erui, alterum ſibi. Ita unum ex oculis filii populo, unum ex ſuis legi dedit: & paterna caritate patefacta, ſeveritatem tamen in obſervanda lege retinuit. Demonaſſa Cypriorum Regina lege ſanxerat, ut mulier adulterii convicta, tonderetur, & in lupanari ad omnium libidinem proſtitueretur. Huius quoque filia prima maternae legis poenam tulit. Gortynii adulterum convictum reliquo vitae tempore lana coronatum infamiae cauſſa incedere iubebant: neque ei ad publicos honores patebat aditus. Lepraei adulteros triduo vinctos per civitatem ducebant: mulieres autem undecim diebus in foro diſcinctas; & veſte amictas pellucida ſtare cogebant, & utroſque notabant infamia. Apud Arabas & Oſroenos non tantum adulterii convictae occidebantur: ſed ne impune quidem ferebant quae aliquam ſuſpicionem adulterii dediſſent. Euſebius lib. 6. περὶ προπαρασκ. Athenienſium legibus adulterum deprehenſum interficere fas erat, ut e Plutarcho in vita Solonis, & Lyſia in oratione de caede Eratoſthenis conſtat; id quod ita demum intelligendum eſt, ſi deprehenſus eſſet ἐν ἔργῳ, L. Quod ait lex. Dig. ad l. Iul. de adult. creſc. ſeu ut ait iocans Lucianus, ἄρθρα ἐν ἄρθροις ἔχων. Alias poenas videre poteris apud Horatium Sat. 2. lib. 1. & Scholiaſten Ariſtophan. εἰς νεφέλας. Lacedaemonio-

rum

rum autem leges in hac parte mihi quidem abſurdae, ac ridiculae videntur. Nam cum filios optimos, & robuſtiſſimos habere cuperent, intelligerent autem id fieri non poſſe, ſi aut uterque, aut alter parentum vel aetate confectus, vel alioqui imbecillo corpore eſſet, hanc rationem, quam dicam tenebant. Si quis apud eos ſenex, aut alioqui parum validus uxorem formoſam ac florentem habebat, permittebant ei ut iuvenem aliquem honeſtum, ac formoſum deligeret, cui faceret copiam ſui, ipſemet ſi aliquem nactus erat ex animi ſui ſententia ducebat eum ad uxorem, hortabaturque eos ad commiſcenda corpora, idque in beneficii loco habebat: Eodem modo is, cui uxor erat honeſta & formoſa, interdum eam utendam dabat amicis, quibus uxores aut deformes, aut ſteriles eſſent, ad liberos ex ea procreandos. Ita natos alebant, & educebant pro ſuis. Neque talia, aut ab alio petere, aut alii gratificari turpe ducebant. Quinetiam Lycurgum aiunt hac in re ſolitum irridere ſtultitiam aliorum hominum: qui ſi equam aut canem generoſam habeant, omni ſtudio quaerunt canem aut equum optimum, ex quo illa gravida fiat: in uxoribus idem non faciunt. Cum tamen multo pluris interſit valentes, ac robuſtos liberos, quam canes, aut equos habere. Iis moribus cum uterentur, nullum adulterio ſupplicium propoſuerant. Quin etiam Geradas quidam Lacedaemonius interrogatus a quodam hoſpite quonam apud ipſos ſupplicio afficerentur adulteri: *ne ſunt quidem*, inquit, *ulli apud nos adulteri*. Tum ille, *quid ſi quis exiſteret? Cogeretur*, inquit Geradas, *taurum pendere eius magnitudinis, ut capite ſupra Taygetum montem exerto, poſſet ex Eurota fluvio bibere*. Miranti, & quaerenti quomodo ullus ea corporis vaſtitate reperiri poſſet: *Aeque facile*, inquit, *atque Lacedaemone ullus adulter eſſet*. Apud Romanos patri ius erat occidendi adulte-

rum

rum cum filia, quam in poteſtate haberet: marito autem non quemlibet. L. patri & l. marito Dig. ad l. Iul. de adul. caeſ. Sed quid hac in re Romani obſervarint, melius e pandectarum libris cognoſci poteſt. Damnatae quidem adulterii Romuli lege a viro, & cognatis ipſorum arbitratu necari poterant; quod qui lege Iulia confirmatum eſſe tradunt, errant. Poſterioribus autem temporibus cogebantur togam induere, & proſtare; togam enim e mulieribus eae tantum gerebant, quae impudicitiam profitebantur, unde eſt illud e ſecunda Philippica, *ſumpſiſti virilem, quam ſtatim muliebrem togam reddidiſti*, & quae a me in ſcholiis in eum locum iam pridem notata ſunt: Verbo autem ὑβρίζειν, quod ego interpretatus ſum, *alienae pudicitiae illudere*, ſtupra & alias nefarias libidines intelligit, de quibus plura dicere non eſt animus. Ita autem *illudendi* verbo utuntur optimi latinitatis auctores.

In eos qui percuſſiſſent alium, eive maledixiſſent, dabatur iure civili Romanorum *actio iniuriarum*; & apud alios populos alia quae ei reſponderet: ut ὕβρεως, aut κακηγορίας.

Quod ait Ariſtoteles, legem alia quidem iubere, alia autem prohibere: iuriſconſulti quoque aiunt, legis virtutem eſſe, *imperare, vetare, permittere, punire*. L. legis virtus Dig. de leg. & ſenatuſc. & Chryſippus apud Marcianum ait νόμον εἶναι προςακτικὸν μὲν. ὧν ποιητέον. ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον. Ex eiuſque & Zenonis ſententia Cic. 1. de legibus, & 1 de natura Deorum, ait, *legem eſſe rationem ſummam infinitam in natura, quae iubet ea, quae facienda ſunt, prohibetque contraria*.

Haec igitur iuſtitia) Haec, inquit, iuſtitia, quae eſt obtemperatio legibus, virtus perfecta, & omni ex parte abſoluta eſt: cum leges, ut diximus, omnis virtutis praecepta contineant, non tamen ſimpliciter, ſed quatenus ad tuendam, & conſervandam civilem ſocieta-

tem refertur. Perfecta virtus tribus modis dicitur; uno modo, quae rudis, & inchoata non eſt, quales ſunt quas naturales virtutes dicimus: ut cum dicimus in hoc, aut illo eſſe naturalem quandam fortitudinem, aut liberalitatem, ſed confirmata conſuetudine, & ad ſummum perducta; altero modo perfectam virtutem vocamus cumulum virtutum omnium. Poſtremo virtutem perfectam vocamus legitimam illam iuſtitiam, de qua hic diſſeritur: quæ eſt quidem quodammodo eadem cum illa ſecunda: ſed hoc tantum differt, quod illa conſideratur per ſe, hæc in quadam ad alium relatione.

Ac neque heſperus) Haec iuſtitiae commodatio poeticum quiddam olet. Sidus Veneris omnium pulcherrimum eſt, ſolis & lunae, ut Plinius ait, aemulum. Id & mane, & veſpere cernitur. Mane vocatur *phoſphorus*, *lucifer*, *matuta*. Veſpere, *heſperus*, *noctifer*, *veſper*, *veſperugo*. Eius pulchritudinem minorem eſſe ait, quam pulchritudinem iuſtitiae. *Virtus*, ait Plato, *ſi oculis cerneretur, mirabiles excitaret amores ſui*; & in proverbio eſt:

Iuſtitia in ſeſe virtutem amplectitur omnem.
Iuſtitiæ virtus cumulatim eſt omnis in una:

Hic verſus a Theophraſto modo Theognidi modo Phocylidi tribuitur; in Graeco autem legendum eſt metri cauſa πᾶσ' ἀρετή ᾿στι, ut in Aldinis libris, non, ut in Florentinis, πᾶσ' ἀρετή 'στι.

Et eo maxime perfecta virtus) Perfecta virtus uſu cernitur, ac diiudicatur: eſtque uſus quiddam quaſi γνώρισμα quo perfectam virtutem cognoſcimus, itaque quo latius patet virtutis uſus, eo ipſa perfectior cenſenda eſt. Inde igitur iuſtitiae perfectio maxima intelligitur, quod eius uſus ad totam civilem ſocietatem pertinet. Nam multos reperias qui in ſuis, ac domeſticis rebus, ſatis commode ſe gerunt, ut cum uxore,

cum

cum liberis, caeteriſque domeſticis: in aliis quia rerum uſum non habent; idem praeſtare non poſſunt: At is, qui hac iuſtitia de qua loquimur praeditus eſt, non tantum cum domeſticis ſuis, ſed etiam cum omnibus civibus ita ſe gerit, ut oportet: ſcit enim quid cuique debeatur; idque in tota vivendi ratione ſequitur.

Et propterea recte a Biante) De hoc dicto ita ſcriptum eſt in proverbiis græcis.

Ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δείνυσιν.

Ἐπὶ τῶν πρὸ μὲν τῆς ἀρχῆς ἐπιεικῶν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀρχῇ βιαίων γινομένων. σόλωνος δὲ εἶναί φασιν αὐτὸ ἀπόφθεγμα. ἀριστοτέλης δὲ καὶ θεόφραστος, βίαντος. Creon apud Sophoclem in Antigone. Ἀμήχανον δὲ παντὸς ἀνδρὸς ἐκμαθεῖν ψυχήν τε καὶ φρόνημα, καὶ γνώμην, πρὶν ἂν ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν ἐντριβὴς φανῇ. quem locum explicans ſcholiaſtes, οἱ μὲν, inquit, σόλωνι τιθέασι τὴν γνώμην, οἱ δὲ βίαντι, ὅτι

Ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δείκνυσιν.

Melius autem legatur: δείκνυσιν, an ut in libris Florentinis ſcriptum eſt, & ut ego interpretatus ſum, δείξει, non facile dixerim. neque ad ſententiam intereſt, illo modo eſt dimeter acatalecticus, hoc catalecticus, quales ſunt plerique Anacreontis. Sed ad ſententiam ipſam quod attinet, quod ille pater Terentianus ait, ſe non potuiſſe ingenium filii ſui noſcere;

Dum aetas, metus, magiſter prohibebant: neque
Denique, donec liberius vivendi fuit poteſtas;

Id in hominum vita latius patet, neque enim poteſt cuiuſquam hominis ingenium plene: perfecteque cognoſci dum privatus eſt, neque eam facultatem habet, ut omnia more, ac modo ſuo facere audeat. Multorum enim libidines in privata vita legum, ac iudiciorum metus domitas, ac compreſſas tenet: quae poſtea in magiſtratu, atque imperio licentiam nactae, erumpunt, produntque ſe, & quaſi ſolutae vinculis, huc

illuc & in ſuam, & in aliorum perniciem ruunt. Multi etiam fuerunt in omni aetate, qui diuturna virtutis, innocentiae, frugalitatis ſimulatione, viam ſibi ad ampliſſimos, maximoſque honores munierunt, quos conſecuti, retexerunt naturam ſuam, & quaſi exuta perſona, omnibuſque involucris & integumentis nequitiae abiectis, ac repudiatis pro modeſtia ſuperbiam, & arrogantiam, pro contemptu pecuniae avaritiam, & rapacitatem, pro continentia libidinem, pro clementia crudelitatem prodiderunt. Itaque qui dum ad illum honoris gradum affectarent viam, ultro omnes obvios ſalutabant, iidem quod volebant conſecuti, neminem agnoſcunt, quos amplectebantur, vix eis obſculandam manum porrigunt, quos ſibi fratrum loco ſemper fore iurabant, eos vix in mancipiorum numero habere dignantur: quodque omnium turpiſſimum eſt, quarum artium opinione illo conſcenderunt, eas ipſas in aliis deſpiciunt, ac faſtidiunt. Neque uſquam magis verum eſt, quod alicubi ait Plautus:

Fere maxima pars morem hunc homines habent:
Quod ſibi volunt, dum id impetrant boni ſunt,
Sed id ubi iam penes ſeſe habent,
Ex bonis peſſimi, & fraudulentiſſimi ſunt.

M. Cato ille Cenſorius in oratione, quam in cenſura de veſtitu, & vehiculis habuit, cum alia multa ſapienter, ac graviter dixit, tum illud in primis: *Periurium eſt*, inquit, *cum mihi ob eos mores, quos prius habui, honos detur, ubi datus eſt, tamen uti eos mutem, atque alii modi ſim*. Non ita multi qui mutata veſte, ac fortuna, ita repente alii fiunt, ut honorum acceſſione mores mutari factum iam ſit tritum conſuetudine proverbium. Plerique enim uſque eo ſe dignos honoribus praebent, dum eos adipiſcantur: adepti ita ſe gerunt, ut illud honoris inſigne Circeum aliquod poculum fuiſſe videatur. Qualia mihi non nunquam intuenti,

venit

venit in mentem clamare, o Bias, Bias. Merito es & apud aetatis tuae homines; & poſtea in omni poſteritate opinionem magnae cuiuſdam, ac ſingularis ſapientiae conſecutus. Tu praeclare intelligebas, multas eſſe in hominum animis latebras, multos receſſus: multos reperiri; qui luxurioſe: intemperanter flagitioſe vivere; ſuperbiam, iniuſtitiam, crudelitatem exercere non tam nollent, quam aut non poſſent, aut non auderent: eos verſare, & regere naturam ſuam ad tempus: ubi ad honores, & ad potentiam perveniſſent, alios fieri: itaque de nullius natura, ingenio, moribus, ſatis certo iudicari poſſe dicebat, quamdiu privatus eſſet, ut aurum igne aut lydio lapide, ſic hominum ingenia; magiſtratibus, poteſtatibus, imperiis, explorari, & patefieri. Nam ut non attingamus exempla aetatis noſtrae, orationemque abducamus ab iis, quae quo plures ſciunt in ſe dici poſſe, eo plures in ſe dicta ſuſpicari queunt, Tiberium Caeſarem ita mutatum eſſe adepto imperio, accepimus, ut dictum ſit ab hiſtoricis, *eo neque meliorem ſervum, neque deteriorem dominum unquam fuiſſe*. At contra Cimon Athenienſis cum in adoleſcentia ſtupidius, & excors habitus eſſet, populi ſuffragiis ad munera publica evectus, multa dediſſe, & virtutis, & prudentiae documenta dicitur. Ita in utramque partem verum eſt quod a Biante dictum eſſe Ariſtoteles ait, magiſtratus, & imperia eam vim habere, ut neque vitia, neque virtutes, eorum a quibus geruntur, atque obtinentur, occultas eſſe patiantur.

Atque ob eam ipſam cauſſam) Capitalis, & peſtifera olim multorum animos occupaverat opinio, iuſtitiam ſtultitiam quandam eſſe, iniuſtitiam autem, quae modo cum conſilio ac calliditate coniuncta eſſet, prudentiam vel maximam; quod qui defendebant, aiebant hominem iuſtum, negligere utilitatem ſuam,

 aliorum

aliorum, commoda procurare, iniuſtum autem ſibi proſpicere,& ex aliorum ſimplicitate, ac ſtultitia commodum ſuum comparare. Hanc ſententiam ita exprimit Iolaus apud Euripidem principio Heraclidarum:

Πάλαι ποτ' ἐστὶ τοῦτ' ἐμοὶ δεδογμένον.
Ὁ μὲν δίκαιος τοῖς πέλας πέφυκ' ἀνήρ,
Ὁ δ' εἰς τὸ κέρδος λῆμ' ἔχων ἀνειμένον,
Πόλει τ' ἄχρηστος, καὶ συναλλάσσειν βαρὺς,
Αὑτῷ δ' ἄριστος. id eſt,

Iam pridem ego hoc apud animum ſtatui meum,
Iuſtum virum aliis eſſe natum, non ſibi,
At cuius animus fertur omnis ad lucrum,
Inutilis ille civibus quidem eſt ſuis,
Et contrahendis aſper in negotiis,
Sibi ſed ipſi optimus, & utiliſſimus.

Itaque multa Thraſymachus apud Platonem I. de repub. in eam ſententiam diſputat: ὅτι ἡ μὲν δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον ἀλλότριον ἀγαθὸν τῷ ὄντι, τοῦ κρείττονος καὶ ἄρχοντός τε ξυμφέρον, οἰκεία δὲ τοῦ πειθομένου τε καὶ ὑπηρετοῦντος βλάβη. ἡ δ' ἀδικία τοὐναντίον, καὶ ἄρχει τῶν ὡς ἀληθῶς εὐηθικῶν τε καὶ δικαίων. οἱ δὲ ἀρχόμενοι ποιοῦσι τὸ ἐκείνου ξυμφέρον κρείττονος ὄντος, καὶ εὐδαίμονα ἐκεῖνον ποιοῦσιν. Addit argumenta, quibus impiam illam, & ſceleratam ſententiam confirmet: quae ex eo reperire non difficile eſt. Glauco etiam ſecundo eorum librorum ulterius progreditur, ac contendit omnes homines, & ſi ſedulo diſſimulant, tamen ita ſentire, neque ſe alia re, quam metu ab iniuſtitia abſtinere, neminemque eſſe qui ſi talem aliquem annulum habeat, qualem Giges habuiſſe dicitur, aut alio quo modo prorſus impune iniuſtus eſſe poſſit, non dicturus ſit iuſtitiae multam ſalutem, ſeque totum iniuſtitiae, ut rei optimae atque utiliſſimae traditurus. Haec omnia Socrates copioſiſſime, & accuratiſſime refutat: neque aliud fere in eis dialogis Platonis propoſitum eſt, quam ut per Socratis perſonam do-

doceat, meliore ſemper conditione eſſe iuſtum, quam iniuſtum: & iuſtitiam cum omnibus multum, tum poſſeſſoribus ſuis plurimum prodeſſe. Ex iniuſtitia autem ad nullum plura aut graviora mala, quam ad ipſum iniuſtum pervenire. Sed Ariſtoteles ex eo natam eſſe illam opinionem docet, quod iuſtitia ea facit, quae aliis potius, quam ei, in quo eſt prodeſſe videantur. Quod & Cicero ita expreſſit lib. 2. de repub. *Iuſtitia foras ſpectat, & proiecta tota eſt, atque eminet.* Et in eodem libro: *Quae virtus praeter caeteras totam ſe ad alienas utilitates porrigit, atque explicat.*

Ergo peſſimus quidem ille) Non eſt dubium quin ut quiſque agit in ea, in quae agere difficilius eſt, ita maiore quadam vi in quoque genere praeditum iudicetur; exempli cauſſa, ſi e duobus gladiis unus ligna modo ſcindat, & dividat, alter etiam ferrum: maiorem in hoc, quam in illo ſcindendi, penetrandique vim eſſe ſtatuemus, & cum audimus ſublatum ab Aenea ſaxum tantae magnitudinis, ut vix illud:

bis ſex lecti cervice tuliſſent,

Qualia nunc hominum producit corpora tellus.

Ex eo intelligimus multo maius in eo robur, quam in poſteris aetatis hominibus, fuiſſe. Ac ne in re perſpicua ſim longior, difficultas eius quod efficitur, vim eius a quo efficitur arguit. Cum igitur vix quiſquam uſque eo improbus reperiri poſſe videatur, ut in eo improbitas vincat eam quae cuique a natura indita eſt in ſuos benevolentiam & caritatem; ſi quis exiſtat eiuſmodi, peſſimum eum eſſe, & ſingulari quadam improbitate praeditum iudicamus:

Qui fallere, ait Terentius, *inſuerit patrem;*

Aut audebit, tanto magis audebit caeteros.

Ita qui in uxorem, aut in patrem, aut in liberos, in fratres, in amicos erit iniurius, multo ſe minus ab imponenda iis, quibus nullo tali vinculo coniunctus

eſt, iniuria abſtinebit. Sed non ut ex maxima quaedam iniuſtitiae vis cognoſcitur, ſi in eos quoque graſſetur, quos cariſſimos habere debet, ita & ea maxima, & perfectiſſima iuſtitia habenda eſt, ſi quis ſe in ſuos iuſtum praebeat; immo vero is iuſtiſſimus qui non tantum in ſuos; ſed etiam in alienos talis eſt; id enim difficile eſt, & qui iuſtus eſt etiam in alienos, multo magis talis erit in ſuos. Sed quid eſt, quod ait Ariſtoteles. IN SE IPSUM, cum ut infra docebitur, nemo in ſe ipſum neque iuſtus, neque iniurius eſſe poſſit? An eo loquendi genere eos qui quodammodo idem nobiſcum eſſe videntur intelligit? Tales autem ſunt parentes: eorum enim ipſi pars ſumus liberi: ſunt enim pars noſtri, uxor, efficitur enim unum, & idem cum viro, fratres, ab eodem enim ſemine oriundi ſunt, & ſunt quibus videatur frater dictus eſſe, quaſi *fere alter*: (quod tamen lepidum, & acute excogitatum potius videtur eſſe, quam verum) amici, ſcitum eſt enim illud Pythagorae, ὁ φίλος ἕτερος ἐγώ: ut quod eis quique boni, aut mali facit, id ipſe ſibi facere videatur. Ariſtotelis graeca leviter depravata eſſe arbitror; quod enim vulgo legitur: τοῦτο γὰρ ἔργον χαλεπὸν, puto, mucoſum, ut ita dixerim, eſſe, deberique ἀπομύττεσθαι, abſterſa illa voce χαλεπὸν, quam gloſſam eſſe oſtendunt libri quidam, in quibus ſcriptum eſt, τοῦτο γὰρ ἔργον τοῦτ' ἐστὶ χαλεπὸν. Ἔργον autem ſaepe idem valere quod ἐργῶδες aut χαλεπὸν, ita notum eſt, ut putidum ſit in eo probando velle operam ſumere, & ita quoque a Latino poeta dictum eſt:

Hoc opus, hic labor eſt.

Haec igitur iuſtitia non pars) Quae hic dicuntur, ſatis per ſe aperta, & perſpicua ſunt: niſi quis ſibi forte id apertius oſtendi poſtulet, quod in extremo dicitur eſſe quaedam, quare eadem ſint, ſed ratione differant, in quo tamen nihil obſcuritatis eſt. Idem homo eſt, & filius, & pater: non tamen eadem ratione:

ſed

ſed huius filius, illius pater. Cum medicus ſeipſum curat, idem eſt qui curat, & qui curatur: non tamen eadem ratione, curat enim ut Medicus: curatur ut aegrotus. Sic eadem animi conformatio, vocatur & virtus ſimpliciter, & iuſtitia legitima non eadem tamen ratione: ſed quatenus refertur ad alium iuſtitia, quatenus eſt talis quidam habitus, virtus.

Quaerimus autem eam iuſtitiam) Nunc demum ingreditur in id, quod ſibi proprie, ac praecipue in hoc libro propoſuit, ut diſſerat de ea iuſtitia, quae certa quaedam ſive pars, ſive ſpecies virtutis eſt, deque ea iniuſtitia, quae ei adverſatur. Nomen autem *generis* aut *totius*, interdum proprie ad aliquam partem accommodari, neque novum, neque inuſitatum eſt. In Categoriis *diatheſis*, id eſt, affectio, dividitur in affectionem proprie dictam, & habitum. *Adoptionem* iuriſconſulti dividunt in eam, quae proprie adoptio dicitur, & in arrogationem l. 1. Dig. de adopt. Iidem cognatorum eos qui per virilis ſexus cognationem coniunguntur, *agnatos* vocant, eos, qui per foeminas nullo proprio nomine afficiunt, ſed cognatos vocant; l. iuriſconſultus Dig. de grad. & ad finibus. Ita *genus*, & certam quamdam generis partem eodem vocabulo notant. Nos quoque *iuſtitiam*, & commune quoddam nomen eſſe dicimus, quo omnis virtus continetur, & certam tamen quandam virtutem eodem nomine adficimus. Michael Epheſius hoc ipſum alio quodam ſimili illuſtrat. Ait etenim ita proprium eſſe huius virtutis id nomen, quod caeterarum quoque commune eſt, ut olim nomen *hominis*, quod omnibus hominibus commune eſt, cuiuſdam olympionicae proprium fuit. Id male a quibuſdam accipitur, qui putant eum, qui viciſſet olympia, quocunque tamen nomine vocaretur, cum victor pronuntiaretur a praecone, non ſuo proprio, ſed communi omnium nomine hominem vocari

vocari ſolitum eſſe. In quo errore verſatus eſt etiam vir clariſſimus & ornatiſſimus Franciſcus Connanus, cap. 2. lib. 1. commentariorum iuris civilis. Quod tamen a me quaſi vituperandi ipſius cauſſa dictum accipi nolim; non enim mirum eſt, ſi homini in graviſſimarum rerum tractatione occupato, quas ita perſequebatur, ut quemadmodum Apellis Venerem nemo repertus eſt qui auderet abſolvere, ita iis, quae ille inchoata immatura morte praereptus reliquit, nemo unquam ultimam manum impoſiturus eſſe videatur, aliquid excidit, quod olim puer in grammaticorum commentariis legerat, in aliis, qui hoc litterarum genere praecipue cenſentur, idem minus ferendum eſt. Nam vel ex verbis Michaelis ipſius intelligere poterant, eum non de omnibus olympionicis, ſed de certo alio quo loqui: cum ait: *ἐκεῖνος ὁ ὀλυμπιονίκης*. quod ipſum ſatis oſtendunt verba Ariſtotelis e ſeptimo ethicorum, ubi de hoc ipſo ita loquitur: *ὥσπερ Ἄνθρωπος ὁ τὰ ὀλύμπια νενικηκώς. ἐκείνῳ γὰρ ὁ κοινὸς λόγος τοῦ ἰδίου μικρῷ διέφερεν, ἀλλ' ὅμως ἕτερος ἦν*. Omnem autem dubitationem tollit Euſtathius in Iliados λ, cuius haec verba ſunt, *ὀλυμπιονίκης τὶς κατὰ κυριωνυμίαν ἐκλήθη Ἄνθρωπος*. Sed nos ad inſtitutum revertamur.

Eſſe autem, id argumento eſt) Diſputaturus de ea iuſtitia, quae pars virtutis eſt, primum oſtendit eam eſſe, id enim in omni diſputatione primum eſſe, docet ipſe in poſterioribus Analyticis. Eſſe autem oſtendit ex eo, quod eſt quaedam iniuſtitia, quae certum quoddam vitium eſt. Unde fit, ut ſit & iuſtitia quaedam, quae ad virtutem eodem modo affecta ſit, ut illa ad vitium. Atque ad hanc rationem docendi ipſe ſibi viam munivit, cum principio huius libri docuit, *ex uno contrariorum alterum ſaepe cognoſci*. Eſſe autem talem quandam iniuſtitiam, probat tribus argumentis, quae ordine explicaturi ſumus. Eorum igitur hoc primum

eſt

eſt in ſecunda figura. Nullus eorum qui agit aliquid eorum,quae ad caetera vitia pertinet, πλεονεκτεῖ, aliquis iniuſte faciens πλεονεκτεῖ, aliquis igitur iniuſte faciens, nihil agit eorum,quae ad caetera vitia pertinent. Aut igitur omni ſe iniuſtitia contaminat, aut certa aliqua iniuſtitiae parte, cui idem quod toti nomen eſt, non eſt autem primum; ſecundum igitur, primam illam ſumptionem probat tribus exemplis: quorum in primo illud non indignum eſt, quod notetur, ſummam olim infamiam fuiſſe eorum, qui clypeum abieciſſent, quos contumeliae cauſſa ῥιψάσπιδας vocabant. Plutarchus in Pelopida: οἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων νομοθέται τὸν ῥίψασπιν κολάζουσιν, οὐ τὸν ξίφος οὐδὲ λόγχην προέμενον, διδάσκοντες ὅτι τοῦ μὴ παθεῖν κακῶς πρότερον, ἢ τοῦ ποιῆσαι τοὺς πολεμίους ἑκάστῳ μέλειν προσήκει) χαλεπότητα malui vertere *aſperitatem*, quam, ut alii *iracundiam*. Nam iracundiam puto eſſe ὀργιλότητα. & ita hoc nomine Horatium uſum cenſeo in illo verſu,

Aſperitatis, & invidiae corrector & irae.

Illud quoque animadverſione dignum eſt, eum qui illiberalitate ab ope alii ferenda retardatur, videri iniuſte facere, & adverſus leges. Quamvis enim nulla eius rei actio legibus prodita eſt, non obſcurum tamen eſt eum facere adverſus legem naturae, quae omnibus hominibus inter ſe quandam, ut Iuriſconſulti aiunt, cognationem conſtituit. l. ut vim Dig. de iuſt. & iur. Quin etiam id Charondas Cataneus in legibus ſuis poſuerat; in quibus haec leguntur. Ἐπαινείσθωσαν δὲ καὶ δοκιμαζέσθωσαν, ὅσοι ἂν ὄντες εὔποροι τοῖς ἐνδεεστέροις ἐπαρκῶσιν, ὡς τέκνα καὶ ἀμύντορας σώζοντες τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. ἐπαρκείτωσαν δὲ τοῖς διὰ τύχην πενομένοις, καὶ μὴ διὰ βίον ἀργὸν καὶ ἀκρατῆ. ἡ μὲν γὰρ τύχη πᾶσι κοινὸν, ὁ δὲ ἀργὸς, καὶ ἀκρατὴς βίος κακοῖς ἀνθρώποις ἴδιος. id eſt. *Laudentur autem, & bona eximatione ſint quicunque ex divitibus tenuiorum inopiam ſuſtentant, ut qui patriae ſuae filios propugnatoreſque ſervent;*

ſup-

ſuppeditent autem iis, qui fortuna ad inopiam redacti ſint, non iis, qui ignavo, & luxurioſo vivendi genere. Nam fortuna quidem omnibus communis eſt: ignavia autem, & luxurioſa vita malorum hominum propria.

Praeterea ſi duorum) Aliud argumentum quo idem probat. Videtur autem ita eſſe perſpicuum, ut in eo declarando opera ſumenda non ſit. Tertium autem hoc eſt.

Praeterea omnia alia) Praeter iniuſtitiam illam univerſam.

At ſi lucrum fecit) Lucrum dicit illicitum & inhoneſtum.

Unde conſtat) Quomodo quam antea homonymam dixerat, nunc, quaſi mutata ſententia, ſynonymam eſſe dicit? Intelligendum eſt, inter ea, quae plane homonyma ſunt, & ea, quae plane ſynonyma, eſſe quaedam, quae mediam quodammodo naturam obtinent; ea modo ſynonyma modo homonyma dicuntur: quatenus enim communis quaedam eorum ratio, & natura eſt, ſynonyma dicuntur: rurſus quatenus non prorſus eadem, homonyma. Ut iuſtitia univerſa, & ea, quae pars virtutis eſt, ſynonymae ſunt, quatenus earum utraque virtus quaedam eſt, quae refertur ad alium; at quatenus illa latius patet, haec anguſtior, & adſtrictior eſt, homonymae.

Sed haec quidem in honore) Salutis nomine hoc loco intelliguntur omnia quae ad vitam tuendam neceſſaria ſunt: ſive, ut ſimus, ſive ut bene & commode ſimus. Quod autem addit, *& voluptatem, quae capitur ex lucro*, eo pertinet, quod omnis virtus moralis verſatur, περὶ ἡδονὰς, καὶ λύπας: ut dictum eſt lib. 2.

Non unam igitur eſſe iuſtitiam) Haec ita perſpicua ſunt e ſuperioribus, ut nulla declaratione indigere videantur.

Cum igitur iniuſtum) In quadam admirabili exempla-

plarium tum veterum, tum recentium varietate ſecutus ſum eam ſcripturam, quae mihi viſa eſt optima, eſt autem haec: ἐπεὶ δὲ τὸ ἄνισον, καὶ τὸ παράνομον οὐ ταυτὸν, ἀλλ' ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον (τὸ μὲν γὰρ ἄνισον ἅπαν παράνομον, τὸ δὲ παράνομον οὐ πᾶν ἄνισον) καὶ τὸ ἄδικον, καὶ ἡ ἀδικία, &c. quae ſcriptura, ut mihi quidem videtur, & veram, & perſpicuam ſententiam continet. Quae ab aliis interiiciuntur de comparatione τοῦ πλέονος καὶ τοῦ ἀνίσου, vera quidem ſunt, ſed nihil, ut arbitror, faciunt ad id quod hic docetur.

Ergo iuſtitia illa quidem) Quod vulgo legitur ἡ μὲν οὖν κατὰ τὴν ὅλην ἀρετὴν τεταγμένη, malo legere, ut in aliis libris ſcriptum reperio, τεταμένη. In his autem declarandis opera abutendum non puto: cum ea tantum ipſa breviter repetantur, de quibus ſupra ſatis fuſe diſputatum eſt.

Totius autem virtutis) Primum admonebo me hic legere περὶ παιδείας τῆς πρὸς τὸ κοινὸν, non ut vulgo περὶ παιδείαν τὴν πρὸς τὸ κοινόν.

Antiqui legumlatores multa legibus ſanciebant, de ratione adoleſcentum educandorum: eamque vel plurimum momenti habere ad ſalutem reipub. iudicabant, cum enim ea firmiſſime in animo haerere ſoleant, quae a teneris annis imbibuntur, qualiſcunque tandem prima illa educatio fuerit, tales etiam in omnem vitam mores, taliaque ſtudia conſequi conſtat. Aetas autem ſuccedit aetati: deficientibuſque iis qui nunc rempublicam adminiſtrant, alios in eorum locum ſubſtitui, ac ſuccedere neceſſe eſt. Qui ſi apte, & accommodate ad eam rempublicam, in qua nati ſunt, educati erunt, non temere quicquam in ea novarum rerum molientur, ſed eam, qualem acceperunt a maioribus, talem ſtudebunt etiam poſteris tradere: neque quorum una, eademque in pueritia fuerit omnium inſtitutio, valde unquam eorum in tractandis publi-

cis negotiis ſententiae diſcrepabunt. Sin, ea tota re neglectui habita, alii aliis moribus imbuti, atque inſtituti ad rempubl. accedent, dum quo ſua quemque natura ducet, eo etiam civitatis formam inflectere conabitur, non mediocre periculum eſt, ne variis diſcordantium, ac diffidentium opinionum, quaſi flatibus agitata, in uno eodemque ſtatu diutius permanere non poſſit. Itaque apud Platonem in Euthyphrone Socrates, primam in civitate curam inſtituendae iuventutis eſſe debere pronuntiat: & libro ſeptimo de legibus Athenienſis ille hoſpes, ſive ille Plato, ſive quis alius eſt, ait: *Si iuvenes, ut oportet, educati ſint, atque educentur, bene ac proſpere ſucceſſura omnia: ſin minus, ea eventura, quae ipſe ne dicere quidem vult, ne ei quam inſtituit civitati videatur male ominari.* Ariſtoteles quoque principio libri octavi politicorum, & hac de re idem ſentit quod Magiſter, & magnopere commendat Lacedaemonios; quod in inſtituendis publice pueris plurimam operam collocarent. Quod quidem de Lacedaemoniis, & ex Plutarcho in vita Licurgi, & melius etiam e Xenophonte in commentario, quem de ipſorum republica ſcripſit, cognoſci poteſt. Pro variis autem reipub. generibus variam quoque eſſe inſtituendi rationem oportet. Ubi enim aequo omnes iure utuntur, ita aſſuefaciendi ſunt, ut olim alternis vicibus & parere, & imperare poſſint: ut neque ipſi plus poſſe ſe quam caeteros velint, neque quantum in ipſis erit, quemquam alium ad eam potentiam, ut unus caeteris imperet pervenire patiantur. Ubi optimatum conſilio omnia gubernantur, ita ut ab eorum qui praeſunt voluntate, ac iuſſis pendeant, eos obſervent, eis pareant, quod ipſi ſciverint, ab eo diſcedere nefas putent. Ubi unus rerum potitur, ut ei omnibus in rebus obtemperent, ut ipſius iuſſa, non hominis iuſſa, ſed Dei propemodum alicuius oracula eſſe exiſtiment,

neque

neque quod ipſi placuerit id iuſtum nec ne ſit dubitare fas ducant. Atque in iis quidem civitatibus ubi communis imperandi, & parendi viciſſitudo eſt, communis quaedam omnium inſtitutio eſſe debet: ubi alii ſemper imperant, alii ſemper imperio parent, aliter illos inſtitui, atque educari conſentaneum eſt. Illa igitur publica inſtitutio quae ad ipſum reip. genus dirigitur, & accommodatur, effectrix eſt totius virtutis, id eſt, iuſtitiae illius univerſae de qua tam multa iam diximus. Ingenerat enim in animis amorem quendam patriarum legum talem, ac tantum, ut ſuas quiſque optimas putet, neque eas nullo modo mutari velit. Itaque qui in regno educati ſunt, unius imperio parere optimum ducunt: qui in populari republica ab unius auctoritate pendere, mortis inſtar putant. Tantum educatio virium habet. Sed illa quidem publica bonos cives efficit, & amantes earum legum, quibus patria ſua utitur. Eſt alia quaedam privata, & reſpiciens ad ea tantum, quae ſimpliciter, & abſolute pulchra, atque honeſta ſunt. Haec viros bonos efficit, neque ut illa ſuperior, pro rerum publicarum varietate alia, atque alia eſt, ſed omnibus locis eadem. Nullus eſt enim locus, in quo non eos qui viri boni futuri ſunt ad iuſtitiam, ad fortitudinem, ad temperantiam, ad liberalitatem, ad omnem denique honeſtatem inſtitui oporteat. Neque haec alia ſunt in regno, alia ubi praeſunt optimates, alia ubi populus: ſed eadem ubicunque terrarum, natura enim conſtant. De hac privata cuiuſque diſciplina ait Ariſtoteles fore ut poſterius diſputetur, nunquid ea ad civilem facultatem an ad aliam quandam pertineat. Nam in perfecta quidem, & optime temperata repub. eiuſdem facultatis eſt bonos cives efficere, & bonos viros. Illic enim is demum bonus civis eſt, qui vir bonus. At in vitioſo, & depravato reipub. ſtatu aliud eſt bonum virum

rum eſſe, aliud civem bonum. Nam bonus civis eſt qui praeſentem repub. ſtatum maxime amat, eumque modis omnibus conſervare conatur. At ea quae vitioſa ſunt, viro bono placere non poſſunt. Itaque Dio Syracuſanus eo quidem ingenio, ac moribus fuit, ut neminem ex omni vetere hiſtoria eo meliorem, atque omni virtute ornatiorem virum proferri poſſe arbitrer. Idemque in repub. bene temperata optimus, ac praeſtantiſſimus civis fuiſſet. Sed Syracuſis cum omnia unius impuri, atque impotentis adoleſcentuli libidine gererentur, bonus civis eſſe non poterat. Non facile dixeris, cum haec urbs olim innumerabiles viros omni virtutis laude cumulatos extulerit, quem eorum M. Catoni anteponere debeamus. Is & ſemper vir optimus, & dum ſtetit reſpub. optimus civis fuit. In regno, aut tyrannide nunquam vivere potuiſſet. Itaque vitam proiecit, ne Caeſarem regnantem videret. Selgam Lacedaemoniorum in Piſidia Coloniam fuiſſe accepimus, cuius omnes cives erant viri boni. Id ſi verum eſt, (aliter enim ab aliis traditum eſt) oportet eundem ibi fuiſſe & optimum virum, & optimum civem. Contra Philippus Macedonum Rex oppidum quoddam in Thracia condidiſſe dicitur, in quod omnes, quos improbiſſimos cognoverat, congregabat. Idque ex re poneropolim, id eſt, improborum civitatem nominavit. Eo ſi caſu vir bonus aliquis deductus eſſet, nunquam ſane in illa taeterrimorum hominum colluvione bonus civis eſſe potuiſſet. Hoc igitur eſt, quod Ariſtoteles ait non idem eſſe bonum virum, & bonum civem παντὶ, id eſt, ut ego interpretatus ſum, *quocunque in loco*. Sed ea de re plura lib. 3.

Iuſtitiae autem illius) Dividit eam iuſtitiam, quae certa quaedam virtus eſt in duo genera, quorum unum cernitur in diſtributione honoris, pecuniarum, & ſimilium inter cives alterum in iis negotiis, quae homines

mines inter ſe contrahunt, ad aequalitatem dirigendis. In illo habenda eſt ratio perſonarum: ut tantum cuique tribuatur, quantum pro dignitate debetur. In hoc non ſpectatur perſonarum dignitas: ſed tantum res ipſae, exempli cauſſa, in emptione, ac venditione non laboramus qua dignitate ſit is, qui emit, aut qui vendit: ſed tantum quanti res ipſa ſit, ut cum ea pretium adaequetur. Sed de his agetur poſtea. Nomen συναλλάγματος, quo hic Ariſtoteles utitur, latius hic patet, quam apud iuriſperitos. Illi enim συνάλλαγμα *contractum* modo vocant, id eſt, ubi ultro citroque obligatio eſt, ut venditionem, locationem, & ſimilia. l. Iuris gentium. Dig. de pactis. l. labeo. Dig. de verb. ſignificat. Itaque ſubtiliter diſtinguunt eas obligationes, quae naſcuntur ex contractu, aut quaſi contractu, ab iis, quae ex maleficio, aut ex quaſi maleficio. At Ariſtoteles ea omnia uno συναλλάγματος nomine comprehendit. Ut conſtat ex ea diviſione, quae proxime ſequitur.

Huius autem partes) Ea iuſtitia, quae in ſynallagmaſin ad aequalitatem dirigendis cernitur duplex eſt. Nam ſynallagmatum alia ſponte fiunt, quae dicuntur ἑκούσια, alia invite, quae ἀκούσια. ἑκούσια ſunt, quibus conſenſus utriuſque contrahentium principium dedit: ut quae hic enumerantur, quorum ſingillatim naturam attingere fortaſſis non ab re erit. *Venditio* igitur eſt, cum ut res accipiatur datur pecunia. l. Naturalis Dig. de praeſcrip. verb l. 1. Dig. de oblig. & act. Hanc ſponte inſtitui conſtat. Vendere enim rem ſuam invitus cogitur nemo. l. Non enim aequum eſt. Dig. de act. rer. amot. Quod oſtendit & Terentius in Adelphis, his verbis.

Quid ſi ego illam nolo vendere, coges me?

Eademque ratio emptionis. *Mutuum* eſt, cum alienum rei noſtrae, earum quae functionem in ſuo genere reci-

piunt, dominium in alium transferimus, ea conditione, ut nobis aut eadem, aut eiuſdem generis alia aeque bona reddatur. l. 2. & l. 3. Dig. ſi cer. petitur. *Fideiuſſio* quid ſit, ita explicat Caius lib. 2. aureorum. l. 1. Dig. de oblig. & act. Aut proprio nomine quiſque obligatur, aut alieno. Qui autem alieno nomine obligatur, fideiuſſor vocatur: & plerumque ab eo quem proprio nomine obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione teneantur, dum curamus, ut quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur. *Commodamus* quod utendum damus, itaque Graeci commodatum χρῆσιν vocant. Neque quicquam intereſt commodare, & utendum dare, niſi quod illud in rebus tantum mobilibus dicitur, hoc etiam in reb. ſoli. l. 1. Dig. commod. *Depoſitum* eſt, quod cuſtodiendum datum eſt. l. 1. Dig. Dep. *Locatio & condictio* uno μισθώσεως nomine a Graecis cemprehenditur. Locamus autem cum pro rei noſtrae uſu, aut pro opera noſtra de mercede, quam exigere debeamus, convenimus. Quod autem dicunt, interdum non eum qui locat, ſed eum qui conducit, mercedem accipere, inane eſt. Nam qui opus faciendum conducit, operas ſuas locat. Haec autem ἑκόντα, dicuntur, quod principio liberum eſt contrahentibus utrum velint facere: & ſi poſtea multa ſunt, quae facere cogantur etiam inviti; ut venditor rem tradere, emptor pretium ſolvere, ut illud Chilonis dictum etiam cenſecratum fuerit: ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα itidemque in caeteris. Sed ut dixi, principii ratio habetur.

Eorum autem quae fiunt invite) Huic omnia iuriſconſulti non ſynallagmata, ſed maleficia, aut crimina vocarent. Ariſtoteles autem ſynallagmata, ſed ἀκούσια, id eſt, invite facta, quoniam praeter alterius eorum, quorum res agitur voluntatem. Itaque cum dictum ſit libro tertio invitum aliud eſſe per ignoran-

tiam

tiam, aliud per vim, horum quoque in aliis ignorantiam, in aliis vim intercedere videmus. Non erit autem alienum, ut in ſuperioribus fecimus, ita in his quoque uniuſcuiuſque naturam breviter, & ſtrictim attingere. *Furtum* ait Paulus l. 1. Dig. de furtis; eſt contrectatio fraudulosa lucri faciendi gratia, vel ipſius rei, vel etiam uſus eius poſſeſſioniſve. *Adulterium* proprie in nuptam committitur, ut *ſtuprum* in Virginem, aut in viduam. l. inter liberas Dig. ad l. Iul. de adult. ſervum alienum corrumpit, qui dolo malo tale aliquid perſuadet, quo eum deteriorem faciat. l. 1. Dig. de ſer. corr. Venefici, homicidae, falſi teſtes in crimine capitali, iure Romano, lege Cornelia de ſicariis coercentur, toto tit. Dig. ad l. Cornel. de ſic. Sed quid vocat Ariſtoteles *lenocinium*? ſi enim id quod vulgo, habere mulieres proſtitutas ad omnium libidinem, ex quibus quaeſtum faciat, clandeſtinum id eſſe non poteſt. Sed potius dicere videtur ſolicitationem alienae uxoris ad adulterium, inſcio marito. In violentis mortem cum numerat, *mortis* nomine caedem intelligit. *προπηλακισμὸν* verti *contumeliam*; ea aut in re poſita eſt, aut in verbis, in re ut cum Demoſthenes ait: *ὑβρισμαι μὲν ἐγὼ καὶ προπεπηλάκισαι τὸ σῶμα τοὐμόν*. ſignificans colaphum ſibi a Midia impactum: in verbis ut apud Sophoclem in Oedipo Tyranno.

> *Πρὸς ταῦτα καὶ Κρέοντα, καὶ τοὐμὸν ςόμα*
> *Προπηλάκιζε*.

Utroque modo apud Romanos dabatur *actio de iniuriis*.

Quando autem & iniuſtus) Oſtendit iuſtum aequale eſſe: argumento a contrariis ducto: quod videlicet iniuſtum ſit inaequale. Vis autem huius argumenti pendet ab eo loco, qui traditur primo Topicorum, *Contraria de contrariis dicta probabilia eſſe*.

Cum autem aequale) Syllogiſmus eſt in prima figura, quo probat iuſtum medium quoddam eſſe.

Quoniam autem, quae ſtatim ſequuntur eo pertinent, ut oſtendatur iuſtum in quadam analogia ſitum eſſe, idcirco mihi priuſquam ea explicare ingrediar, de Analogia, quid ſit, quotuplex quam ſit, quantum ad haec tractanda ſatis, & breviter diſſerendum eſt. *Analogia* eſt quatuor numerorum inter ſe cum quadam aequalitate comparatio. Eam & ſi poteram latine *proportionem* dicere, malui tamen retinere vocem graecam.

* * *

Hanc de Analogia diſputationem deſiderari doleo. Erat enim magnus hic hiatus, ſive nondum auctor limaſſet, ſive per negocia deſcribere non vacavit. Itaqae petendam cenſeo, quando aliud non licet, e Michaelis Epheſii, Divi Thomae, Donati, Acciaioli, Petri Victorii, & aliorum commentariis.

Videtur autem quibuſdam) Examinat opinionem Pythagoreorum de iuſtitia, oſtenditque tum quid in ea inſit vitii, tum etiam quomodo intellecta vera eſſe poſſit. Illi igitur cenſebant abſolute, ac ſimpliciter ius eſſe talionem: id eſt, ut quod quiſque alii feciſſet, idem ipſe pateretur. Habet haec ſententia primo aſpectu magnam probabilitatis ſpeciem, eſtque ut quodam loco Ariſtoteles loquitur δι' ὀφθαλμῶν ἀκοῦσαι. Videtur enim ſummam aequalitatem efficere. Itaque multis auctoritatibus nititur. Primum enim communi hominum ſententia comprobari videtur: multaque dicta in ore ſunt omnibus, quae tale quiddam ſignificant: ut,

Ab alio expectes alteri quod feceris:

Et, *ut ſementem feceris, ita metes*: & apud Iuriſconſultos celebre eſt, *quod quiſque iuris in alium ſtatuerit, eo ut ipſe utatur,* quo in Edicto ſummam ait Ulpianus eſſe aequitatem. Deinde divinarum quoque literarum au-

auctoritate ius hoc confirmari videtur, in quibus ità ſcriptum eſt: *Oculum pro oculo, dentem pro dente, manu pro manu, pedem pro pede, aduſtionem pro aduſtione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore.* Exod. 21. & alibi: *Qui irrogaverit maculam cuilibet civium ſuorum, ſicut fecit, ſic fiet ei. Fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente reſtituet; qualem inflixerit maculam, talem ſuſtinere cogetur.* Levit. 24. Deut. 19. Ergo hoc ſenſerunt Pythagorei: & Rhadamanthyos quoque, quem iuſtiſſimum fuiſſe aiunt, eamdem in iudicando rationem fuiſſe accepimus, quae hoc verſu Heſiodio continetur:

Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη τ' ἰθεῖα γένοιτο.

Et lege 12. tabul. videtur idem ius conſtitutum fuiſſe; ita enim in eis ſcriptum erat, SI MEMBRUM RUPIT MEUM, E PACTO TALIO ESTO. Sed & Locrenſes Epizephyrii eod. iure utebantur: & ſi poſtea id correxerunt, quod qua occaſione factum ſit, non eſt ab hoc loco alienum recenſere.

Locrenſibus leges tulerat Zaleucus, qui cum intelligeret nihil tam periculoſum eſſe in republica, quam abrogatis vetuſtis legibus, novas ferre, ſtatuit, ut qui novam legem rogare vellet, collo in laqueum inſerto id faceret, & ſi quidem lex iuſta & honeſta ab eo ferri videretur, id illi impune eſſet, ſin minus, fracta laqueo gula interiret. Rem totam graviter, & luculenter narrat Demoſthenes orat. adverſus Timocratem, his verbis, ut ea quidem Germanus interpres latine reddidit. *Narrabo vobis Iudices, quo pacto Locris leges ferre ſoleant, nihil enim vobis nocuerit exemplum tale aliquod audiviſſe, tale praeſertim, quo laudata Reſp. utitur. Nam illi, uſque adeo cenſent veteribus legibus utendum, & inſtituta patria ornanda eſſe, non ad cuiuſvis libidinem, & iniuriarum impunitatem leges ferendas, ut ſi quis legem novam rogare velit, collo in laqueum inſerto, id*

 face-

facere cogatur. Quae lex ſi honeſta, & utilis videtur: auctor eius vivit & abit: ſin minus, perit, conſtrictus laqueo. proinde novas rogare leges non audent: ſed veteribus religioſe utuntur, ac longiſſimo tempore, Iudices, una lex apud eos nova perlata eſſe fertur. Nam cum ibi receptum eſſet, ſi quis excuſſiſſet alteri oculum, ut & ipſi oculus excuteretur, nec id ſupplicium ulla redimi pecunia poſſet, quidam comminatus fertur inimicus inimico, unum oculum habenti, ſe illi eum unum oculum excuſſurum. Eas minas luſcus ille aegre ferens, cum ſibi in coecitate vitam morte acerbiorem fore putaret, fertur auſus eſſe ferre legem: Si quis oculum luſco excuſſerit, i li contra, utrumque eripiendum, ut pari calamitate, utrique conflictentur, & hanc ſolam legem ſanxiſſe feruntur Locrenſes, amplius, quam ducentis annis. Eſt & apud eundem oratorem, de legibus non temere antiquandis, noviſque condendis locus inſignis in ea, adverſus Leptinem. Sed hoc agamus. Illi igitur ita cognoverunt evenire poſſe ut in ratione iniuſtitia ineſſet.

Multis autem argumentis intelligi poteſt, quod hoc loco ait Ariſtoteles, talionem neque ad id ius, quod in diſtribuendo, neque ad id, quod in corrigendo ſitum eſt; & idem ſemper pro eodem reddi neque poſſe, neque debere. Horatius Cocles ſolus in ponte ſublicio irruentum in urbem hoſtium vim ſuſtinuit. Si iuſtum eſſe ſtatuas idem ipſi fieri, quod ipſe fecit quomodo tandem id conſequeris? C. Mucius manum ſuam combuſſit, & admiratione virtutis ſuae, Regem illis temporibus potentiſſimum, & infenſiſſimum populo Romano pacem facere coegit; quid ei facies, ſi talionem ius eſſe ſtatuas? Quid Codro, quid Deciis, quid caeteris, qui ſe pro patria devoverunt? liberavit te aliquis letali morbo laborantem: alius a piratis redemit; ut iuſtus in utrumque ſis, hac quidem ratione oportebit illum quidem aegrotare, te vero medicum

fieri

fieri ; & qua ipſe fortuna in te curando uſus eſt , eandem in ipſo curando experiri : hunc autem in piratarum manus , ac poteſtatem venire. Pater te genuit , & educavit : nunquid ut in eum iuſtus ſis idem te illi facere oportebit ? eſt qui alienam uxorem corruperit ; hanc quiſquam iuſtitiam eſſe dicat , ut eius uxor viciſſim ab eo , cui haec impoſita iniuria eſt , adulteretur ? Quid autem ſi qui adulterium fecit , uxorem non habeat ? Caeſari in Hiſpania ſiti confecto cum ad fontem potiſſimum accedere non poſſet, miles quidam aquam periculo ſalutis ſuae petitam in galea attulit. Huic videlicet Caeſar ſi in eum iuſtus eſſe vellet, plenam aquae galeam reddidiſſet. Dario in fuga eſurienti cibarius panis datus eſt ; debuitne , ſi ad meliorem fortunam perveniſſet,ei a quo eum acceperat, tandundem panis reddere ? Piget plura congerere : cum innumerabilia nullo negotio congeri poſſint. Sed mihi venit in mentem illud Ariſtotelis e tertio de partibus animalium : εὔηθές ἐστι τὸ τοὺς λίθους τῶν λόγων λίαν ἐξετάζειν. Hoc quoque loco accreverant multa , ita enim in quibuſdam libris legitur : τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικόν. πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτε ἐπὶ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον, οὔτε ἐπὶ τὸ διορθωτικόν. quod ſilentio praetermiſiſſem (etenim iampridem ab aliis purgatus erat hic locus) niſi ex hoc , & ſimilibus locis exiſtimari vellem , quae quorundam hominum in hoc libro depravando , aut arrogantia , & impudentia, aut ſtupiditas & inſcitia fuerit. Lege περὶ ῥαδαμάνθυος. quae apud Poetas & Hiſtoricos pervulgata ſunt.

Multis enim locis) Aliquot exemplis oſtendit multa evenire in quibus talio manifeſtam iniuſtitiam contineat. Cum Ulyſſes apud Homerum Iliad. β. Graecos huc illuc fugientes partim verbis caſtigat, partim etiam percutit , non fuiſſet aequum eum ab iis quos

percutiebat; viciſſim percutiet cum ephori Lacedaemoniorum eos quos nequiter aliquid agentes deprehenderant, verberabant, iniuſtum fuiſſet, ipſos quoque viciſſim verberare. Et ſi quis magiſtratum percutiat, is non percuti modo, ſed etiam ſuplicio affici debet, qua de re multa graviter, & copioſe dicuntur a Demoſthene, κατὰ μειδίου.

Praeterea multum intereſt.) Aliud argumentum, quod ita explicatur a Gellio cap. 1. lib. 20. Ictus fortuitus, & conſultus non cadunt ſub eiuſdem talionis ſimilitudinem. Demoſthenes κατὰ μειδίου. τῷ δράσαντι δὲ ἴσην τὴν ὀργὴν ἄν θ' ἑκὼν ἄν τ' ἄκων, ἔταξεν ὁ νόμος. ἔπειθ' οἱ φονικοὶ τοὺς μὲν ἐκ προνοίας ἀποκτείναντας θανάτῳ, καὶ ἀειφυγίᾳ, καὶ δημεύσει τῶν ὑπαρχόντων ζημιοῦσι, τοὺς δ' ἀκουσίως αἰδέσεως καὶ φιλανθρωπίας πολλῆς ἠξίωσαν. Cicero 1. de officiis. *Sed in omni iniuſtitia per multum intereſt, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat iniuria. Leviora enim ſunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea quae meditata, & praeparata inferuntur.*

Sed in communitatibus) Poſtea quam oſtendit quid vitii inſit in ſententia Pythagoreorum, docet nunc, quomodo accepta, vera eſſe poſſit. Atque in diſtributionibus quidem talioni locus omnino nullus eſt. Sed in communicationibus dici poteſt, iuſtam eſſe talionem, ſi modo ad proportionem, non ad aequalitatem exigatur; id eſt ut non ſemper idem fiat cuique, quod quiſque fecit: ſed aliquid, quod ei pro portione reſpondeat. Idque tum in beneficiis, tum in iniuriis intelligendum eſt; exempli cauſſa, ſi quis me aut artem aliquam docuerit, aut morbo affectum ſanaverit, ut ei gratiam referam, & paria cum eo faciam, non opus erit eum viciſſim a me aut doceri, aut ſanari: ſed aliquid aliud ei tribui, quo ipſius opera compenſetur. Itemque ſi quis mihi colaphum impegerit, non

iube-

iubebit Iudex ei viciſſim a me colaphum impingi: ſed eum fortaſſis tantae pecuniae damnabit mihi, quanta ad illam improbitatem coercendam, & ad factam mihi contumeliam aliqua ratione compenſandam ſatis eſſe videatur. Tali viciſſitudine civitatum coniunctio continetur. Aequum eſt enim, ut & ulciſcatur ſe is cui impoſita iniuria eſt; alioqui ſervitus videtur, cum accipienda, & muſſitanda eſt iniuria; &, ut qui ab alio boni aliquid accepit, aliquid ei viciſſim tribuat; neque enim quiſquam facile reperietur, qui ſocietatem ſibi ullam intercedere cum quoquam velit ea lege, ut ſuæ ſemper ſint partes tribuendi beneficii, nunquam recipiendi. Notum eſt illud Epicharmi, χεὶρ χεῖρα νίπτει· δός τι καὶ λάβε τι & illud Heſiodi:

Καὶ δόμεν ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῷ:

Et ſimilia, quibus indicatur utilitatum communicatione, hominum ſocietatem contineri. Hic quoque aliter lego, quam ut eſt in vulgatis exemplaribus. In eis enim legitur ἢ γὰρ τὸ κακῶς ζητοῦσιν, εἰ δὲ μὴ, δουλεία δοκεῖ εἶ), εἰ μὴ ἀντιποιήσει, ἢ τὸ εὖ, εἰ δὲ μὴ, μετάδοσις οὐ γίνεται: Ego autem illud, εἰ μὴ ἀντιποιήσει deleo: ut inculcatum ab aliquo, qui declarare voluerit illud Ariſtotelis, εἰ δὲ μὴ Abeſt autem etiam a quibuſdam veteribus libris.

Quocirca & Gratiarum.) Officiorum viciſſitudinem inter cives eſſe debere docuerunt ii, qui primis *gratias* retulerunt in Deorum numerum, eiſque templa poſuerunt; etenim nihil eſt tam proprium gratiæ, quam officium pro officio reddere: idque, ut ait Heſiodus:

Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον, αἴκε δύναι.

Atque hoc ipſum ſignificat Ariſtoteles, cum ei, qui beneficium accepit, primum quidem faciendum eſſe, ut viciſſim demereatur officio aliquo eum qui gratificatus eſt: deinde ut eum etiam novo aliquo officio provocet. Imitari enim debemus agros fertiles, qui id, quod acceperunt, reddunt cum foenore.

Eſt autem hoc loco mihi dicendum aliquid de *gratiis*: ne quid, quantum in me eſt, praetermittatur, quod ad Ariſtotelem intelligendum pertineat. Eas igitur quidam duas fecerunt Hegemona & Auxo, cum ſignificarent, ei, qui beneficium accepiſſet, omni ope conandum, ut illud auctius, cumulatiuſque rependeret ei, qui princeps fuiſſet ad bemerendum. Alii tres, unam quae bene meretur, duas quae beneficium referunt, idque propter eam ipſam, quam modo dixi, cauſſam eas pingebant aut nudas, aut ſolutis ac pellucentibus tunicis, quod beneficia aperta eſſe debent, ridentes, quod hilari animo dandum eſt, iuvenes, & ut Homerus loquitur ὁπλοτέρας, quia nunquam debet beneficiorum memoria ſeneſcere. Conſertis manibus, quod continuari debent beneficia, & ad dantem redire. Nomina earum Heſiodus haec prodidit, Aeglen, Euphroſynen, Thalian. At Homerus Iliados ξ earum unam vocat Paſithean. Neque de parentibus eorum convenit; ſed ſubtiliorem harum rerum perveſtigationem grammaticis, quorum propria eſt, relinquentes, alia perſequamur.

Efficit autem) Rurſus id quod docere vult geometrarum more, oculis ſubiicit, eſt autem tota res facilis, ſi quis intelligat, id quod nemini paulum modo in litteris verſato ignotum eſt, diametron vocari lineam, quae quadratam dividit in duo trigona aequalia; qualis eſt in propoſita deſcriptione ea, quae ab A, ad D, aut a B, ad C porrigitur, ac pertinet.

Ergo ſi primum exaequata) id eſt, erit iuſta permutatio, & qua neuter ſe laeſum conqueri, poſſit. Lego autem graece τὸ ἐκείνου ἔργου, non ut alii, τοῦ ἐκείνου ἔργου & paulo poſt, τὸ αὐτοῦ, non τοῦ αὐτοῦ. *Sin minus*, id id eſt, ſin autem non exaequentur, ſed ſimpliciter alterum altero mutetur *Non aequum eſt, neque conſiſtere poteſt*; alter enim iacturam, alter lucrum iniuſte facit.

Nihil

Nihil enim prohibet praeſtantius eſſe unius opus opere alterius ; ut domus multo pluris eſt quam calceus. *Oportet igitur haec exaequari* ; antequam fiat permutatio. *Hoc autem* , quod in architecto, & ſutore oſtendimus. *Locum habet etiam in aliis artibus* , *tollantur enim funditus* , *niſi & is qui facit* ; qui opus artifici ſuo effectum cum alio permutat. *Faciat tantum* , *& tale* , quantum & quale eſt id , quod pro eo accepturus eſt : *Et is qui accipit* , *accipiat & tantum* , *& tale*. Quantum videlicet , & quale eſt id quod pro eo perſolvit. Atque his verbis, quæ hic optimæ quadrant, ſuperius non ſuo loco poſita totam ſententiam perturbabant ; nihil aliud ſignificatur, quam perituras artes , niſi artificum operibus pretium pro cuiuſque dignitate ſtatuatur . Sed in illis ἔπραξε τοῦτο καὶ τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον , illud τοῦτο redundare arbitror . Iam cum Ariſtoteles graece dixerit τὸ πάσχον , καὶ τὸ ποιοῦν , ego tamen, ut ſententia facilius perciperetur , genera mutare veritus ſum , quod mihi aequos harum rerum aeſtimatores facile ignoturos eſſe confido.

Non enim ex duobus) Si ſocietas conſtaret tantum ex hominibus eiuſdem artis , fieri poſſet ut ſine ullo diſcrimine talioni inter eos locus eſſet, traderent enim inter ſe operas mutuas ; neque quiſquam in eo laudaretur , ſi tanti eſſet opus opera unius , quanti alterius. Nunc plerumque conſtituuntur ſocietates e diverſis artificibus iiſque inter ſe minime aequalibus: ut, exempli cauſſa, ex medico , & agricola . Immo vere civitas , quae praecipua eſt omnium ſocietatum , aliter conſtitui, quam ex diverſis artificibus non poteſt . Oportet igitur aliqua ratione exaequari opera eorum , antequam permutatio fiat .

Quare oportet) Fieri non poteſt ut exaequentur res, niſi inter ſe contendantur ac comparentur ; omnia autem quorum permutatio eſt , exaequanda ſunt, omnia

igi-

igitur comparabilia eſſe oportet. Atque huius rei cauſſa homines nummi uſum excogitarunt: ut quoniam res ipſae non ſemper commode comparari poterant, nummo, tanquam communi quadam menſura, ad dimetiendum omnium rerum aeſtimationem uterentur, nulloque negotio cognoſcerent, quanto quaeque res pluris, aut minoris altera eſſet, & quot res unius generis ad unam alius generis adaequandam requirerentur. Si enim par calceorum duobus denariis, conſtat pro uno frumenti modio, ut permutatio iuſta ſit, danda eſſe decem paria calceorum. Quod autem Graece legimus *ἐφ' ᾧ τὸ νόμισμ' ἐλήλυθε, καὶ γίνεταί πως μέσον*. malo ut in aliis libris eſt pro *ἐπ' ὃ* legere *ἐφ' ᾧ*, & pro *μέσον*, *μέτρον*; & ſi non nego illa quoque ferri poſſe, ſed in diſcrepantia librorum libera, ut opinor, iudicia eſſe debent.

Oportet igitur) Oportet igitur quam rationem habet architectus ad ſutorem, id eſt quo plus laboris, temporis, pecuniae conſumit in faciendo opere ſuo, quam ſutor, aut etiam quo praeſtantius opus efficit, tot calceos ei pro opere ſuo dari. Sed cum architectum tantum nominaſſet, poſtea ſubiunxit, *cum domo*, *aut alimento*, quaſi dixiſſet, *quam rationem habet architectus, aut agricola ad ſutorem*; quod puto de induſtria factum eſſe, ut oſtendat, nihil intereſſe cuiuſmodi artifices ſint, in omnibus enim eandem tenendam eſſe rationem. Id enim niſi fiat, id eſt, niſi exaequentur eorum opera, non erit permutatio, ſaltem iuſta, neque communitas; ſtatim enim is cuius opus pluris eſt, a tali communitate abhorrebit. Id autem non erit, id eſt, nunquam exaequabuntur, niſi quodammodo, id eſt, vi, & poteſtate, aequalia ſint. Quare oportet unum aliquid eſſe, quo utamur in omnibus rebus dimetiendis, ut ante dictum eſt.

Ea autem eſt) Communis menſura omnium rerum,

quae

quae permutantur, duplex eſt: naturalis una, altera hominum ingenio excogitata. Naturalis menſura eſt, *indigentia*: quae quo maior, minorve eſt, eo quaeque res pluris, minoriſve habet. Ut ſi frumento egeamus, vino abundemus: multum vini dabimus pro pauco frumento, ſin contra, multum frumentum pauco vino mutabimus. Ita igitur quaeque res pluris, minoriſve eſt, prout ea magis, minuſve indigemus. Eius rei hoc argumentum eſſe vult Ariſtoteles, quod ſi homines aut nullius rei indigeant, aut non ſimiliter indigeant, futurum eſt, ut aut nihil inter ſe permutent; aut non eodem modo permutent, quo, ſi indigerent. Sint duo, quorum utrique nihil deſit eorum, quae habet alter, conſtat inter hos nullam permutationem fore; cauſſa enim permutandi eſt, ut quo tu abundas, ego egeo, id abs te accipiam, aliquidque tibi pro eo rependam. Fac, egere quidem utcunque, ſed non ſimiliter egere. Nempe oportebit eum, qui maiore inopia premitur, deſcendere ad conditiones eius, qui ita eget, ut tamen carere poſſit: itaque longe alia futura permutatio eſt, quam ſi uterque altero aeque egeret. Ex quo intelligitur, veram, & naturalem menſuram omnium rerum, quae permutantur, eſſe indigentiam. Cui quidem praeclaram ſane laudem tribuit Ariſtoteles cum ait ea omnia contineri. Si enim ſingulis hominibus omnia quae ad bene, beateque vivendum requiruntur, ex ſe ipſis ſuppeterent, ita ut nullus ab alio neque utilitatem ullam, aut commodum, neque fructum ullum iucunditatis percipere poſſet, nulla plane inter eos eſſet vitae ſocietas, nulla communio. Nunc natura quae eos inter ſe vellet neceſſitudine quadam implicatos, ac colligatos teneri, ita totam rem temperavit, ut neque quiſquam ita copioſus, locupleſque ſit, qui tenuiorum utilitatibus carere; neque quiſquam ita nudus, & egenus, qui non ali-

aliquem ſui uſum praebere etiam abundantiſſimis poſſit. Ita ſummos cum infimis, opulentiſſimos cum pauperrimis mutua utilitatum perceptione copulavit. Ut non immerito apud facetiſſimum veteris comediae ſcriptorem Ariſtophanem in Pluto gloriari videatur paupertas, ſe hominibus bonorum omnium cauſſam eſſe.

Succeſſit autem) Fieri ſemper non poterat, ut cum ego abs te aliquid conſequi vellem, haberem aliud, quo tu ſimiliter indigeres. Ne igitur ea res commutationibus impedimento eſſet, excogitarunt homines nummum, eumque quaſi communi quodam conſenſu, ac conventione ſubſtituerunt, ac ſuffecerunt in indigentiae locum. Ita ut ſi mihi quidem opus ſit aliqua re tua, neque ullam habeam, qua tibi viciſſim ſit opus, non tamen idcirco oporteat te a contractu mecum ineundo retardari. Poſſum enim tibi pro re tua dare aliquid eiuſmodi, quod tibi quacunque tandem re, aut nunc, aut poſtea egeas, ad eam parandam uſui eſſe poſſit. Haec eſt altera illa communis omnium rerum, quae ſub permutationem cadunt, menſura, quam hominum ingenio excogitatam diximus. Nummum autem quis primus percuſſerit, ſcire ſi quis auet, legat Agricolam in libro *de pretio metallorum*, & *monetis*, qui omnia ad hanc rem pertinentia diligentiſſime perſecutus eſt.

Ob idque vocatur) Nummi ipſius graeca appellatio oſtendit eum, non natura, ſed hominum inſtituto valere; vocatur enim *νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ*. Itaque poſſunt homines illius uſum mutare. Ut aureos nummos videmus aut edicto principum, aut etiam tacito populi conſenſu modo pluris, modo minoris eſſe, poſſunt etiam nummum plane inutilem reddere; ut multorum uſus, aut vetuſtate, aut principum conſtitutionibus ſublatus eſt; & Licurgus aureos, & argen-

teos

teos nummos Lacedaemoniis prorſus inutiles reddidit, cum inſtituit, ut ferreo tantum nummo uterentur : Non igitur naturalis eſt vis, ac poteſtas nummi ; nam quae naturalia ſunt, hominum voluntate neque tolli, neque mutari queunt.

Erit autem mutua) Ut ſi agricola duplam rationem habet ad ſutorem, etiam in permutando opus ſutoris habeatur tantum pro dimidia operis agricolae. Fuiſſet autem hoc modo apertior oratio, ſi dixiſſet : ut quam rationem habet agricola ad ſutorem, eandem habeat opus agricolae ad opus ſutoris, ſed tamen nihil intereſt, revera enim cum duo inter ſe comparantur, unica tantum eſt proportio inter illa: & ſi duobus nominibus afficitur. Ut inter duo, & quatuor, eſt unica tantum proportio; ſed quae eadem cum ſit, vocatur dimidia, ſi a duobus incipias; dupla ſi a quatuor, eodem plane modo, quo idem eſt actio, & acceptio ſive perpeſſio: aſcenſus & deſcenſus, iter Athenis Thebas, & Thebis Athenas.

In figuram autem) De ſententia huius loci inter omnes convenit: quamvis quidam legant δεῖ ἄγειν, quidam οὐ δεῖ ἄγειν, in qua librorum, & opinionum diſcrepantia, malui eos ſequi qui particulam οὐ delent. Hoc igitur ait, ducendos eſſe in figuram analogiae, id eſt, comparandos inter ſe artifices, & eorum opera, antequam permutent: alioqui fore ut alterum, aut potius utrumque extremum (valde enim vereor, ne ubi legitur ἕτερον legendum ſit ἑκάτερον) id eſt, uterque permutantium habeat utramque exſuperantiam, id eſt & plus & minus. Alter enim plus dabit minus accipiet; alter plus accipiet, minus dabit.

Sed cum ſua habeat) Sed cum ad haec quiſque ſuum habet, ante videlicet, quam permutent, ſic tamen ſunt aequales, non quidem re, & ut vulgo loquuntur, actu, ſed poteſtate; poſſunt enim ad aequalitatem redigi.

Sub-

Sublata autem) Nihil enim eam magis continet, quam mutua illa utilitatum perceptio :

Indigentia autem) Illud, ac ſi unum quiddam ſit, videtur aut ad indigentiam, aut etiam ad ſocietatem hominum referri poſſe; caetera per ſe ſatis plana ſunt.

In permutationem) Si ego eo quod tu habes egeam, tu eo quod ego habeo, in praeſentia non egeas : do tibi nummum quaſi ſponſorem: ut certo ſcias, ſi quando uſus venerit, ut tu quoque egeas meo, te id a me, eodem illo dato ſponſore conſecuturum.

Id autem accidit) Quemadmodum indigentia certa, ac ſtabilis menſura eſſe non poteſt: propterea quod eadem re alius eget, alius non eget, & idem eadem re modo eget, modo non eget, aut etiam aliquando magis ea indiget, aliquando minus: ita nummus quoque videtur incertus, & inſtabilis eſſe. Iactatur enim frequenter, & modo pluris eſt, modo minoris; ſed tamen ſtabilior videtur, ideoque eo potius utimur.

Quare oportet) Quarum rerum certa, & definita pretia ſunt, earum facillima permutatio eſt; neque enim ambigitur, quantum unius pro altera dandum ſit, at ubi pretium incertum eſt, diſcordiae ac diſſenſiones exiſtunt : cum fere homines permutaturi, ſua pluris, aliena minoris aeſtimare ſoleant. Ut igitur permutandi ratio facilis, & expedita ſit, oportet omnibus rebus, quoad eius fieri poteſt, pretia publice conſtituta eſſe.

Nummus igitur) Symmetra dicuntur, quacunque eadem menſura metiri poſſumus. Aſymetra autem quorum nulla communis menſura reperiri poteſt : ut diametros, & latus quadrati. Euclides lib. 10. Nummus igitur ſymmetra omnia efficit quoniam eo metimur, quanti quaeque res ſit. *Symmetra & ſymmetrian* etiam latine loquens dixi, quia latinas voces quibus illae exprimantur, nullas eſſe arbitror, niſi forte quis

ſym-

ſymmetrian *commenſum* vocet, in quo habebit auctorem Vitruvium; neque me quidem piguiſſet eum ſequi, ſi potuiſſem aeque commode dicere *ſymmetra*. Quidam hoc loco interpretantur ſymmetrian aptam quandam rerum compoſitionem & convenientiam; quam interpretationem neque probo, neque refellendam eſſe duco.

Neque enim communicatio) Sententia per ſe aperta eſt; ſed adnotanda eſt orationis concinnitas, quae in graeco magis etiam apparet. Rhetores *gradationem* vocant; cuius hoc ex Caluo afferunt nobile exemplum. *Non ergo magis pecuniarum repetendarum quam maieſtatis, neque maieſtatis magis quam Plautiae legis, neque Plautiae legis magis quam ambitus, neque ambitus magis quam omnium legum iudicia perierunt.*

Revera igitur) Graeca quibuſdam in libris ita leguntur. *Οἰκία ἐφ' ἧς ἀ. μναῖ β'. κλίνη γ' τὸ δὴ ἀ τῆς β' ἥμισυ, εἰ πέντε μνῶν ἀξία ἡ οἰκία ἢ ἴσον. ἡ δὲ κλίνη ἡ δέκατον μέρος τὸ γ' τοῦ β' δῆλον τοίνυν πόσαι κλίναι ἴσον οἰκίᾳ, ὅτι πέντε.* In aliis brevius, & ni fallor, dilucidius, hoc modo: *Οἰκία ἐφ' ᾧ ἀ, μνῶν πέντε. κλίνη ἐφ' ᾧ β' μνᾶς ἀξία. κλίνη δὴ πέμπτον μέρος οἰκίας ἔσται, δῆλον τοίνυν*, &c. quae ſcriptura & veteri interpreti magis placuit, & mihi.

Hanc autem) Quod hic dicit Ariſtoteles, id ab eo acceptum, his verbis Paullus iuriſconſultus exponit. L. 1. Dig. de contra empt. *Origo emendi, vendendique a permutationibus coepit, olim enim non ita erat nummus; neque aliud merx, aliud pretium vocabatur; ſed unuſquiſque ſecundum neceſſitatem rerum ac temporum utilibus utilia permutabat; quando plerunque evenit, ut quod alteri ſupereſt, alteri deſit; ſed quia non ſemper nec facile concurrebat, ut cum tu haberes, quae ego deſiderarem, invicem ego haberem, quod tu accipere velles, electa materia eſt, cuius publica, ac perpetua aeſtimatio difficultatibus permutationum aequalita-*

litate quantitatis ſubveniret. Et paulo poſt ad eam rem citat verſus Homeri ex Iliad. H.

Ἔνθεν ἄρ᾽ οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ᾽ αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ᾽ αὐτῇσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ᾽ ἀνδραπόδεσσι. *quos ita interpretemur licet*.
Inde parant igitur Graeci ſibi vina comantes,
Aere alii, ferro autem alii, pars terga boum, pars,
Ipſas laeta boves Bacchi pro munere mutat,
Pars etiam captos bello.

Atque hac in re illud obſervatione non indignum eſt, veteres illos, cum aliis quoque rebus nummorum loco uti ſolerent, nulla tamen re ſaepius quam pecoribus uſos eſſe. Ergo & Homerus cum quanti eſſent Glauci & Diomedis arma, ſignificare vellet, illa quidem vocavit ἑκατόμβοια, haec vero ἐννεάβοια. Et cum viri uxoribus, non ut nunc fit, uxores viris dotem dare ſolerent, Alpheſibaean vocarunt puellam ea forma praeditam, ut inveniret, qui ſibi multos boves dotis nomine dare vellent, cuius generis etiam nomina ſunt πολυμήλη, πολύβοια. Et verba quibus Graeci in emendo & vendendo utuntur, fere a pecore ducta ſunt. πωλεῖν, *vendere*, ἀπὸ τῶν πώλων, id eſt, a pullis equinis. ὠνεῖσθαι, *emere* ἀπὸ τῶν ὄνων, mutata litera brevi in longam. ἀρνυσθαι *redimere*. ἀπὸ τῶν ἀρνῶν, id eſt ab agnis. *Mulcta*, ait Varro, *etiam nunc bubus & ovibus dicitur*. Et eadem de re Plinius: *Multa*, inquit, *non niſi ovium, boumque impendio dicebatur*. Non omittenda priſcarum legum benevolentia. Cautum quippe eſt, ne bovem priuſquam ovem nominaret, qui diceret multam. Feſtus: *Ante aes, aut argentum ſignatum ob delicta poena graviſſima erat duarum ovium, & triginta boum*; eam legem ſanxerunt T. Meneinius Lanatus, & Sex. Capitolinus Conſules, quae pecudes, quam aere ſignato uti coepit populus Rom. Tarpeia lege cautum eſt, ut

bos

bos centuſibus, ovis decuſſibus aeſtimaretur. Gellius cap. 1. lib. 11. *Coniectare autem eodem eamdem cauſſam poſſumus, quod Italia tunc eſſet armentatiſſima, multam, quae appellatur ſuprema, inſtitutam in ſingulos dies duarum ovium, triginta boum, pro copia ſcilicet boum, proque ovium penuria. Sed cum eiuſmodi multa pecoris, armentique a magiſtratibus dicta erat, adigebantur boves, oveſque alias pretii pauci, alias maioris: eaque res faciebat inaequalem multae punitionem, Idcirco poſtea lege Ateria conſtituti ſunt in oves ſingulas aeris deni, in boves centeni. Minima autem multa eſt ovis unius. Suprema multa eſt eius numeri, cuius diximus: ultra quem multam dicere in dies ſingulos ius non eſt: & propterea* SVPREMA *appellatur, id eſt ſumma, & maxima. Quando igitur nunc quoque a magiſtratibus populi Rom. more maiorum multa dicitur vel minima, vel ſuprema obſervari ſolet, ut oves genere virili appellentur. Atque ita M. Varro verba haec legitima, quibus minima multa diceretur, concepit:* M. TERENTIO QVANDO CITATVS NEQVE RESPONDIT, NEQVE EXCVSATVS EST, EGO EI VNVM OVEM MVLTAM DICO, *ac niſi eo genere diceretur, negaverunt iuſtam videri multam*. Haec Gellius. Ego autem iis rebus omnibus hanc ſubeſſe cauſſam puto quod priſcorum hominum divitiae maxima in parte in pecoribus ſitae erant, eorumque *illuſtriſſimus quiſque*, ut ait Varro, *paſtor erat*, Unde & *πολυβώτας*, *πολύβους*, *ἀμήλους*, *πολυμήλους*, *πολύαρνας* vocabant, quos divites volebant intelligi. Populus Rom. diu admodum nulla vectigalia percipiebat, niſi e paſcuis. Unde etiam poſtea aucta repub. propagatoque Imperio, cum multis ex aliis rebus vectigalia caperentur, omnia tamen, ex quibus populus reditus habebat in cenſorum tabulis *paſcua* vocabantur. Neque aut ovis illa aureo vellere, ad quam rapiendam profecti ſunt Argonautae, aut aurea Heſperidum mala, quae rapuiſſe Hercules dicitur, quic-

quam aliud ſignificant, quam ſummam illis temporibus pecudum caritatem. Ea ipſa cauſſa fuit, cur & *a pecore Pecuniam* dixerint, & primos nummos ovium, boumque effigie ſignaverint. Bovem quidem apud Athenienſes, & apud Delios nummi genus quoddam fuiſſe conſtat: unde & bovem in lingua habere dicebantur, qui pecunia corrupti tacebant.

Ne illud quidem praetermittendum eſt: permutationis nomen commune eſſe multis contractibus, nam & in locatione uſus rei, & pretium, aut opera, permutationem numerari a iuriſconſultis inter contractus innominatos, l. Iuris gentium. Dig. de pactis, nihil enim intereſt inter contractum, *do ut des*, & permutationem, niſi quod permutatio latius etiam patet: nam etiam cum emimus, aut vendimus, rem pretio mutamus, & cum locamus, aut conducimus, uſus rei mutatur itidem pretio; & in plerique aliis contractibus idem perſpici poteſt. Itaque in permutatione ſolo conſenſu non contrahitur obligatio. l. 1. Dig. de rerum permut.

Quaeſitum eſt autem ab hominibus eruditis, utrum magis e re humani generis fuerit, durare veterem illam permutandarum rerum conſuetudinem, an conflari ac percuti nummos. Plinius aperte pronuntiat aetatem illam ſibi feliciorem videri, qua res rebus permutabantur, nummuſque, qui poſtea factus eſt omnium ſcelerum, omniumque flagitiorum interpres quaſi quidam, & ſequeſter ignorabatur. Verior tamen eorum ſententia videtur, qui negant nummis adſcribenda eſſe hominum vitia, neque propterea deterrentur quominus uſum nummorum antiqua illa permutatione commodiorem eſſe pronuntient, quam ſententiam vir doctiſſimus Agricola tribus argumentis confirmat. Primum quod nummus longe eſt ad pretia rerum adaequanda ipſis rebus accommodatior. Deinde, quod mi-

minoribus plerumque impenſis pecuniae paucae, & parvae portari, & vehi poſſint, quam multae, magnaeque merces. Poſtremo, quod nonnullae gentes noſtris rebus non indigent, quarum tamen rebus nos indigemus. Neque tamen obſtat moneta quo minus etiam nunc mercatores ſi velint, res rebus mutare poſſint. Sed ſatis iam, ut opinor, hac de re diſputatum eſt.

Quid igitur iniuſtum) In omnibus, quos ego quidem viderim libris ita tantum legitur: Τὶ μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τὶ τὸ δίκαιον, ἐστὶν εἴρηται. Sed cum conſtet hic demum concludi totam diſputationem περὶ τοῦ ἀντιπεπονθότος, neque poſtea de eo verbum ullum fieri, cenſeo verba illa, quae aliquando poſt leguntur, πῶς μὲν οὖν ἔχει τὸ ἀντιπεπονθὸς πρὸς τὸ δίκαιον εἴρηται πρότερον, loco ſuo mota, ac deiecta eſſe, & in eum reſtituenda; quare illinc quidem deleo, hoc autem loco lego: Τὶ μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τὶ τὸ δίκαιον ἐστὶ, καὶ πῶς ἔχει τὸ ἀντιπεπονθὸς πρὸς τὸ δίκαιον, εἴρηται: Nimis me audacem fortaſſe aliquis iudicabit. Sed ſuus cuique ſenſus: mihi quidem ipſa rerum coniunctio, & continuatio aliter conſtare non videtur. In iis autem quae proxime ſequuntur, quaſi ſummam quamdam facit eorum, quae hactenus diſputata ſunt, & addit alia quaedam eis conſentanea cum ait:

His autem definitis) Medium autem inter plus & minus, eſt analogum, id eſt, quod cuique proportione debetur, quod quidem iuſtum eſſe docuimus.

Non eodem modo) Haec quoque ab aliis praetermiſſa adieci.

Ceterae ſunt inter duo extrema diſtincta, hic iniuſtitia utrumque extremum occupat. Nam Iudex ſive plus, ſive minus aliis tribuat, quam oportet iniuſtus eſt. In contrahendis tamen negotiis non & qui plus, & qui minus aut petit, aut obtinet, iniuſtus eſt: ſed is tantum, qui iniuriam facit, non etiam qui accipit.

Et iuſtitia quidem) Ex iis quae hactenus diſputata ſunt colligit finitionem quandam iuſtitiae, & iniuſtitiae, in quarum utraque nihil ineſt obſcuritatis, ſi quis ea quae anteceſſerunt cognoverit.

Eodem modo) id eſt, ſemper a proportione diſcedens.

Diſcedit autem) Quoniam modo huic, modo illi, modo plus, modo minus tribuit.

Iniuriae autem) Qui minus conſequitur eo, quod ſibi debetur, iniuriam accipit, qui plus ſibi ſumit; iniuriam facit.

De iuſtitia igitur) Hac ἀνακεφαλαιώσει utitur, ut poſtea tranſeat ad alias quaſdam quaeſtiones, quae ipſae quoque ad iuſtitiae, iniuſtiaeque naturam perfecte cognoſcendam pertinent explicandas.

Quando autem fieri) Abſoluta iuſtitiae, & iniuſtitiae tractatione, differit de aliquot quaeſtionibus mirifice pertinentibus ad utriuſque naturam penitus pervidendam. Earum prima haec eſt. Quando non omnes iniuſtae actiones habent eam vim, ut eas, qui ſuſcipit, propterea iniuſtus eſſe dicatur, quae tandem eae ſunt, quae hominem in unoquoque genere iniuſtum efficiunt, ut furem, adulterum, latronem? Non enim quicunque rem alienam invito domino contrectat, fur eſt: neque adulter quiſquis corpus cum aliena uxore commiſcet: nec quiſquis alium ſpoliat, latro. Haec igitur eſt quaeſtio, quae hic proponitur. Quam ne quis ſit admiratus, ſciendum eſt, non ſtatim explicari. Multa enim alia interiecit Ariſtoteles, antequam eam diſſolveret; neque eam diſſolvit, niſi eo demum loco, ubi ſcriptum eſt: *Cum igitur trium generum ſint ea damna, quae in ſocietatibus inferuntur*, &c. Quare nos quoque in eum locum illius explicationem reiiciemus.

An ſi quidem nihil) Multos locos antea in hoc libro indicavi, quibus aliquid accreviſſet, hunc contraria

ria quadam ratione corruptum exiſtimo: veterum enim librariorum culpa omiſſae hic aliquot voces videntur. Atque idem ut opinor, ſentiet, quiſquis conſideraverit, primum particulae, μὲν, nihil poſtea ſubiici quod reſpondeat: quod tamen ut notum eſt, contra fieri ſolet. Quod ſi quis dicat, & apud alios Graecos Scriptores; & apud hunc ipſum reperiri eo modo quaedam ἀνανταπόδοτα, cum hoc ei conceſſero, petam ab eo, ut totius loci ſententia diligenter inſpecta ſtatuat, num hic quoque tale quiddam ab Ariſtotele factum, an potius, ut dixi, a librariis aliud agentibus aliquid omiſſum eſſe videatur. Certe quidem verba illa: *Nam & fieri poteſt*, & quae ſequuntur, non oſtendunt nihil intereſſe, immo potius aliquid intereſſe inter ea, quae capto prius laedendi conſilio, & ea quae repentino aliquo motu animi, aut ſine ulla laedendi alterius voluntate fiunt. Ea cauſſa eſt, cur eam notam appoſuerim, qua vulgo iam notare mutilos, aut alioqui depratos locos ſolemus. Iam cum graviſſimi ſcriptores medicinam eſſe dicant πρόθεσιν, καὶ ἀφαίρεσιν vellem, ut quaedam in ſuperioribus a me detractione percurata eſſe confido, ita hic aeque facile divinare quid interciderit, eoque addito hanc lacunam explere poſſem. Quod cum optare magis quam ſperare liceat, indicabo tamen, & quid librariis errorem obieciſſe, & cuiuſmodi quiddam ab eis omiſſum eſſe ſuſpicor. Vix igitur exiſtimo ullo in genere ſaepius ab eis peccatum eſſe, quam cum unam, eandemque vocem haud ita longo intervallo bis ſaepiuſve poſitam reperiebant. Facile enim tum eveniebat, ut properantes, & operi ſuo non ſatis intenti, modo voces, modo verſus, interdum etiam paginas totas tranſilirent. Innumerabiles propemodum locos, ſi opus ſit, proferre poſſum ex Hippocrate, Platone, Ariſtotele, Polybio, Plutarcho, Athenaeo, Galeno, Laertio, & aliis optimae notae

ſcriptoribus, in quibus per eiuſmodi oculorum errorem factae ſunt maxime, ac foediſſimae labes. Tale quiddam etiam hic contigiſſe arbitror. Cur enim, ni fallor, dixiſſet Ariſtoteles, ſi quis actiones tantum ipſas, nulla adhibita diſtinctione, & ut Michael loquitur δίχα προσδιορισμοῦ proponeret, nihil intereſſe, ſin finem etiam ipſum conſideraret, intereſſe: hoc fortaſſis aut his, aut non valde diſſimilibus verbis expreſſerat, ἢ οὕτω μὲν οὐδὲν διοίσει, ἐπιβλέποντι δὲ εἰς τὸ οὗ ἕνεκα, διοίσει; id eſt: *An ſic quidem nihil intererit, ſi quis autem finem, ad quem quaeque actio refertur inſpiciat, intererit.* Bis igitur poſita vox διοίσει, fraudi, ut opinor, librario fuit. Iam, ut qui amant, etiam cum ab amico longiſſime abſunt, quocunque tamen convertunt oculos, ſibi eius imaginem cernere videntur, (quod de ſe ait paſtor quidam apud Theocritum) ita fieri poteſt, ut ego, quia meam hanc opinionem amo, eius imaginem mihi, etiam ubi non eſt cernere videar. Sed tamen aut vehementer fallor, aut quoddam illius in ſcholiis Michaelis veſtigium eſt; explicans enim verba illa, ἢ οὕτω μὲν οὐδὲν διοίσει, ita loquitur ἔστι δὲ ὃ λέγει οὕτω μὲν δίχα προσδιορισμοῦ λεγόμενον δόξειεν ἂν μηδεμίαν ἔχειν διαφορὰν, ἀλλὰ πάντα τὸν ἄδικόν τι πράττοντα, εὐθὺς καὶ ἄδικον εἶναι. εἰ δέ τις ἐπιβλέποι εἰς τὸ τέλος, καὶ οὗ ἕνεκα ποιεῖ τὸ ἄδικον, εὑρήσει πολλοὺς ἄδικα μὲν πράττοντας, ἀδίκους δὲ μὴ ὄντας. Hanc ſententiam ex verbis Ariſtotelis nunquam profecto elicere potuiſſet, niſi aliquid amplius in exemplari ſuo, quam nos in noſtris habemus, habuiſſet. Hoc igitur ait Ariſtoteles, fieri poſſe ut quis iniuſtum aliquid faciat, neque tamen ſit iniuſtus, ut exempli cauſſa, ſi repentino aliquo libidinis ardore incitatus, alienam mulierem a libidine ſua non abhorrentem praeſto habens, quam ipſe, neque donis neque pollicitationibus, neque blanditiis flexerit, cuius denique pudicitiae nullas omnino inſidias fecerit, cum ea commiſceatur. Non enim

id

id facit aut ἐφ᾽ ἕξεως, aut ἐκ προαιρέσεως, ſed ſubito quodam animi motu, qui nonnunquam ita vehementer urget, ut ſuperari vix queat. Ita neque fur eſt quicunque furatur, non enim ſi quis furenti, & aut ſe aut alium interficere paranti, gladium ſubtrahat. Neque adulterum vocabimus, ſi quis, ut patriam liberet, cum aliter ad tyrannum interficiendum pervenire non poſſit, corrumpit uxorem illius & ita in tyranni cubiculum perducitur, eumque obtruncat. Adulter enim lididinis, & intemperantiae nomen eſt, quam ab hoc abeſſe conſtat. Atque haec eo pertinent, ut intelligatur, quaeſtionem illam, quam paullo ante propoſuit, non ſine cauſſa propoſitam fuiſſe.

Non eſt autem ignorandum) Non ſtatim diſſolvit propoſitam quaeſtionem, ut iam ante admonui: ſed multa interiicit, & ad eam, & ad illas, quae poſtea proponentur, explicandas, neceſſaria. Ac primum cum ius multis modis dicatur, commonefacit nos, ſe in hac tota diſputatione loqui de eo iure, quod ſimpliciter, & proprie, & ſine ulla dileɛtione ius dicitur, id eſt, de iure Civili. Sunt enim alia quaedam iura, minus proprie, & cum quadam adieɛtione *iura* dicuntur, ut ius patris in liberos, domini in ſervos, viri in uxorem: de quibus paulo poſt quaedam dicentur. Quid autem iuris civilis nomine intelligat; ipſe explicat his verbis.

Id autem eſt) Aliter hic accipitur ius civile, quam in iuriſconſultorum libris; illi enim ius civile vocant, quod unaquaeque civitas ſibi proprie conſtituit, idque diſtinguunt ab eo, quod omnium gentium commune eſt. Ita enim Caius ſcriptum reliquit: *Omnes popu'i, qui legibus, & moribus reguntur, partim communi omnium hominum iure utuntur*. L. omnes populi. Dig. de Iuſt. & iure. Nam quod qviſque populus ipſe ſibi ius conſtituit, id ipſius proprium civitatis, vocaturque ius civile,

civile, quaſi ius proprium ipſius civitatis, quod vero naturalis ratio inter omnes homines conſtituit, id apud omnes peraeque cuſtoditur: vocaturque ius gentium, quaſi quo iure omnes gentes utuntur. At Ariſtoteles omne illud ius, quo omnes populi reguntur, ſive commune omnium ſit, ſive alicuius civitatis proprium, *iuris civilis* appellatione complectitur. Itaque paulo infra dicturus eſt, ius civile aliud naturale eſſe, aliud legitimum. Ubicunque terrarum igitur coetus aliquis eſt hominum, qui civitatis nomine cenſeri poſſit, ac debeat, quo illi inter ſe iure utuntur, id ius civile ab Ariſtotele vocatur. Nam ius civile eſt, quo cives non huius, aut illius, ſed cuiuſcunque civitatis utuntur. Noluit autem uno verbo cives dicere, ſed quod uno verbo dici poterat obſcurius, id perſpicuitatis cauſſa, in plura ſparſit. *Eos*, inquit, *qui vitae ſocietatem inierunt*, non tam ut unis, iiſdemque moenibus ſepti eſſent, quam ut unis, iiſdemque legibus uterentur. Nam ſine moenibus eſſe civitas poteſt, ut Sparta, ſine legibus non poteſt. Deinde oſtendit cuius rei cauſſa initio congregati ſint homines, & quam ob rem conditae, ac celebratae civitates: *πρὸς αὐτάρκειαν*, inquit, id eſt, ut quando unus homo omnia, quibus indiget, ipſe ex ſe ſibi ſuppeditare non poteſt, collecti, ac conſociati, & ſuam quiſque quaſi ſymbolam conferentes, tradenteſque operas mutuas, nulla re ad vivendum neceſſaria egerent. Quod ſi ab Homero dictum eſt, duos ſimul euntes facilius omnia perficere, & virtutem hominum etiam per ſe imbecillorum, tamen collectam, & conglobatam multum valere, quanto idem de Civitate dici verius, ac iuſtius poterit? Addit, *liberi*: ut intelligamus, ſervis non eſſe huius iuris communionem; qua de re non ita multo poſt accurratius diſſeremus. Addit etiam, *aequales*: ut intelligamus hoc ius aliud eſſe ab eo, quod eſt inter parentes, ac liberos,

inter

inter virum, & uxorem, quos natura ipſa aequales non eſſe conſtat. Sed *aequalitas*, ut ante diximus, duplex eſt; altera geometrica, quam hic vocat ad analogian, altera arithmetica, quam hic vocat, ad numerum. In quibuſdam civitatibus, ut quiſque virtuti, aut opibus, aut nobilitate praeſtat, ita ei plurimum tribuitur, ut in paucorum, aut optimatum gubernatione. In aliis aequa eſt omnium civium dignitas, ut in ſtatu populari. In illis cives ad analogian, in hoc ad numerum aequales eſſe dicuntur.

Quibus hoc non eſt) id eſt, inter quos non eſt illa aequalitas, eis inter ſe non eſt ius civile, ſed ius quoddam, ut δεσποτικὸν, πατρικὸν, οἰκονομικὸν, quod quidem non proprie, ſed ex quadam tantum ſimilitudine ita vocatum eſt.

Eſt enim ius) Brevia haec ſunt, ſed multis obſtructa difficultatibus. Quare attentione opus eſt, ut intelligantur. Probaturus, ius civile non eſſe inter patrem, & liberos, dominum, & ſervos, utitur hoc argumento, quod ius inter eos tantum ſit, quos inter etiam lex. Ex quo aperte intelligitur eum negare legem ullam inter eos eſſe, eſt enim ſyllogyſmus in ſecunda figura. cuius hic ponitur tantum concluſio quae probanda eſt, & maior ſumptio. Concluſio eſt. Inter patrem, & liberos, dominum & ſervos non eſt ius civile. Maior ſumptio. Eſt enim ius inter eos, quos inter etiam lex. Sequenti igitur viam illam quae in primo Analyticorum tradita eſt, conſtat minorem ſumptionem non poſſe aliam eſſe, quam hanc. Inter patrem, & liberos, dominum, & ſervos nulla lex eſt. Eodemque modo oſtendi poteſt, ex iis, quae hoc loco ab Ariſtotele ponuntur, intelligi inter eos non eſſe locum iniuſtitiae: neque patrem in liberos, dominum in ſervos quicquam iniuſte facere poſſe: quae omnia multas, magnaſque dubitationes habent. Quare de

eis

eis paullo accuratius diſſeramus. Ac primum illud exquiramus, nullamne dominus ſervo iniuriam facere poſſe videatur. Certe enim videmus quandam ſervitutem iuſtam nominari, ita enim ſevere ille ex Andria libertum ſuum alloquitur.

Ego poſtquam te emi a parvulo, ut ſemper tibi
Iuſta, & clemens fuerit ſervitus, ſcis.

Quod ſi iuſta ſervitus eſt, in qua nihil iniuſtum imperatur, ex contrario intelligimus iniuſtam eſſe eam, in qua multa imperantur iniuſta, & talem dominum in ſervos ſuos iniuſtum eſſe. Deinde cum res hominum incertae, inſtabileſque ſint, neque quiſquam ſit ea virtute, nobilitate, opibus, potentia, qui non aliquo caſu in ſervitutem redigi poſſit: immo vero ſaepe eveniat, ut deterior meliori ſerviat: abſurdum videtur, ſi vilem quempiam, & abiectum hominem, propterea quod alium multo ſe praeſtantiorem bello fortaſſe captum, mercatus ſit, eo pro ſua libidine abuti, & nullam ipſi in eo iniuriam facere poſſe ſtatuamus. Serviit ſapientiſſimus ille fabularum ſcriptor Aeſopus, ſerviit perfectiſſimum optimi animi in peſſima fortuna exemplar Epictetus, ſerviit Diogenes Cynicus, ſerviit clariſſimum illud doctrinarum omnium lumen Plato: digni omnes, qui non iis modo a quibus empti erant, ſed qui populis, ac gentibus imperarent. Etiamne in tales viros dominis quicquid libuiſſet, ſine iniuria licuiſſe dicemus? Qui quam non ſervili animo, atque ingenio fuerint, res ipſa declarat. Aeſopus quidem cum emtus eſſet a Xanthippo: *Vide*, inquit, *ſi tibi bene eſſe vis, ut mihi pareas*; Nec iniuria. Ea enim erat ſapientiae magnitudine, ut miſer eſſe non poſſet, ſi quis eius praeceptis paruiſſet. Epictetus autem qua taeterrima, & foediſſima ſervitute maior pars hominum praemitur, libidinum, & cupiditatum, ab ea, non tantum ipſe

liber

liber fuit, verum etiam quomodo nos ad tam multa ſaecula liberi eſſe poſſemus, edocuit. Nam quid dicam de Diogene? qui cum in auctione venderetur, interrogarentque eum, qui eum emere volebant, quid facere ſciret, *liberis*, inquit, *imperare*. De quo viro nobilis eſt illa vox Alexandri, *ſi Alexander non eſſem, Diogenes eſſe vellem*. Qui tamen ſi vere de ſe atque illo iudicare potuiſſet, multo Diogenem eſſe ſe quam Alexandrum maluiſſet. Non ebrietati, non irae, non ambitioni ſerviiſſet, non totos nonaginta dies perpotaſſet; non inter pocula Clytum ſuis manibus trucidaſſet, non Calliſthenem, nares, auribuſque amputatis, in cavea ferrea incluſum, tanquam ſaevitiae, ac rabiei ſuae quamplurimos teſtes colligens circumtuliſſet, non ſtultiſſima ambitione Iovis ſe filium haberi, praedicarique voluiſſet, non inſatiabili, & ne mundi quidem contenta terminis imperandi cupiditate totum orbem terrarum ſanguine, ac caedibus miſcuiſſet. Sed ut inſtitutum pertexamus, ſi dominus in ſervos ſaevus ſupra modum ſit, ſi ſine cauſſa eos verberibus laceret, ſi alimenta deneget, ſi in compedibus habeat, ſi ad impudentiam, aliave turpia, aut inhoneſta adigat, nullam ne eis iniuriam facit? Haec ut explicentur, principio dicendum puto, non omnium ſervorum eandem eſſe rationem. Alia enim cauſſa eſt eorum, qui ſervi nati ſunt, alia eorum, qui cum liberi eſſent, aut bello, aut praedonibus capti, aut quo alio modo in alienam poteſtatemt pervenerunt. De hoc poſteriori ſervorum genere dubitandum non arbitror, quin eis iniuriae fieri poſſint. Neque enim fortuna ita poteſt naturae iura vertere, ut qui heri par tibi, aut etiam fortaſſe ſuperior fuit, is hodie, quia a te captus eſt, ita vilis abiectuſque ſit, ut tibi in eum pro tua libidine illudere, aut ſaevire ſine iniuria liceat, alioqui ne Carthaginenſes quidem in M. Atilium Regulum iniuſti

iuſti fuiſſent, cum eum omni acerbiſſimorum ſuppliciorum diritate excarnificatum enecarunt,ſervus enim eorum erat iure belli, & tamen omnia ſecula huius fidem, ac iuſtitiam depraedicabunt, illorum iniuſtitiam,ac crudelitatem execrabuntur. Omninoque ſemper immanes, ac feri habiti ſunt, qui in captos ſaevierunt. Quin etiam, qui bonis, ac claris parentibus nati ſunt, ii ne bello quidem capti ſatis proprie ſervi vocari queunt. Non enim magnificentius quam verius apud Theodectem loquitur Helena.

Θεῖον δ' ἀπ' ἀμφοῖν ἐκγόνοιν ῥίζωμά τι
Τίς ἂν προσειπεῖν ἀξιώσειε λάτριν.

Satu Deorum ſtirpe ab utraque editam,
Quis quaeſo ſervam me vocandam dixerit?

Tales igitur non ſolum qui tractant immitius, verum etiam qui ad ſordida miniſteria adigunt, iniuriam eis faciunt, quod qui ex eis maiori animo ſunt, ſi aliter non poſſunt, morte effugiunt: ut puer quidam Lacedaemonius feciſſe dicitur, cui cum recens empto de praedio dominus turpe quiddam imperaret, & verbera, niſi id faceret, comminaretur. *Quaere,* inquit, *alium, cui talia imperes. Lacedaemonii, cum volumus, liberi ſumus.* Simulque cum capite parietem maximo impetu percuſſiſſet, a turpi dominatu ſe morte voluntaria vindicavit. In iis etiam, qui ſervi nati ſunt duplex ratio eſt. Aut enim eos conſideramus qua ſervi ſunt, aut qua homines, ſi ſimpliciter eos conſideramus ut ſervos, & ſummo iure agamus, nulla eis a domino iniuria fieri poteſt. Nam omnis iniuria, aut attingit exiſtimationem, aut pecuniam, aut corpus. Exiſtimatio ſervorum laedi non poteſt; nulla enim eſt. Ne in pecunia quidem iniuriam accipere ſervus a domino poteſt. Nam ipſe quicquid acquirit, domino acquirit, & quamvis interdum domini permiſſu, ſervi peculii aliquid habebant, tamen domini arbitratu

ſuo

ſuo, & ſervo, & peculio uti poterant. Corpus quoque domini eſt; qua de re apud Ariſtophanem ita quaeritur Cicero:

> Τοῦ σώματος γὰρ οὐκ ἐᾷ τὸν κύριον
> Κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον.
>
> *Nam corporis non quemque ſors ſinit ſui,*
> *Dominum eſſe, ſed illum qui pro eo nummos dedit.*

Itaque verberibus, inedia, labore, laceret, abſumat, enecet ſervum dominus: nemini in eo iniuriam facit. Nam ſervus, ut ait Ariſtoteles, *κτῆμα* quoddam eſt ipſius domini, & quicquid eſt, illius eſt. Ut igitur ſi equus, aut canis mihi generoſus ſit, etiam ſi aut pernicitate ſua, aut viribus me a periculo mortis eripuerit, poſſum tamen eum, ſi mihi commodum ſit, aut etiam ſi collibuerit, interficere, ita ſervis olim domini idem facere poterant, habebant enim in illos pleniſſimam vitae neciſque poteſtatem. Quem autem animi cauſſa interficere licet, in eum quid non licet? Atque ut ſi quis veſtem, aut etiam praedium ſuum animi cauſſa comburreret, ita ſi quis ſervum verberaret, vulneraret, occideret, nemini iniuriam facere putabatur. Tam enim ſuos ſervos eſſe ducebant, quam veſtes, aut praedia: & eos non in hominum, ſed in rerum quae poſſiderentur loco, ac numero habebant. Ideoque legibus ſervi cum pecudibus exaequantur; & ſi quis in alienos ſervos ſaevitiam immoderatam exerceret coercebatur, ſin in ſuos, culpabatur tantum, non etiam coercebatur. Ita veteres illi in conſuetudine, atque in legibus habuerunt. l. 2. Dig. ad l. Aquil. & l. ſi conſtante matrimonio Dig. ſol. nat. Ut ſervos enim eos, non ut homines conſiderabant: Nam qui humanitatis ac naturae communis rationem habere voluerunt, multo mitiores ac molliores fuerunt. Qui mihi videntur primum cogitaſſe, ſaepe accidere id quod ait Euripides:

Πολ-

Πολλοῖσι δούλοις τ' οὔνομ' αἰσχρὸν, ἡ δὲ φρὴν
Τῶν οὐχὶ δούλων ἔστ' ἐλευθερωτέρα.

Deinde cuiuſmodi eſſent, tamen homines eſſe, & inter illos, ac pecudes diſcrimen aliquod eſſe oportere. Itaque Claudius Imperador cum quidam ſervos aegrotos exponerent, omnes, qui exponerentur, liberos eſſe ſanxit nec ſi convaluiſſent, in domini ditionem redire, quod ſi quis necare mallet, quam exponere, caedis crimine teneri. D. Hadrianus Umbriciam quandam matronam in quinquennium relegaſſe dicitur, quod ex leviſſimis cauſſis ancillas atrociſſime tractaſſet. Idem ſervos occidi noluit eoſque iuſſit damnari per iudices ſi digni eſſent. l. 1. & l. 2. de iis qui ſunt ſui, vel alieni iuris. D. Severus inter caetera munera praefecti urbi hoc quoque eſſe voluit, ut audiret ſervos, qui ad ſtatuas confugiſſent, non quidem ſi accuſare vellent dominos: neque enim id eis permittendum eſſe, niſi ex cauſſis receptis: ſed ſi verecunde expoſtularent, ſi ſaevitiam, ſi duritiam, ſi famam qua eos premerent, ſi obſcoenitatem, ad quam eos compellerent. Atque id ei negotii dedit, ut tueretur mancipia, ne proſtituerentur. l. 1. Dig. de off. praefec. urb. Extat & D. Antonini Pii epiſtola quaedam ad Aelium Marcianum procos. Africae eodem pertinens. Ex his quomodo ſervis iniuria fieri non poſſit, quomodo poſſit, intelligi puto. Eadem prope de parentibus, & liberis dici poſſunt. De qua patria poteſtate Iuriſconſulti legendi, Romuli item leges, Sophocles, & Euthyphron.

Non ſinimus) id eſt, non cenſemus utile, & repub. eſſe. *Rationem* autem vocat legem, quae neque gratia, neque odio, neque ira, neque miſericordia flectitur, eſtque omnibus una, atque eadem. Cum homo etiam optimus tamen illis animi motibus carere non poſſit. Itaque ipſe lib. 3. politicorum cum diſputaſſet utrum

melius

melius ſit regi ab optimo viro, an ab optimis legibus, multaque in utramque partem argumenta collegiſſet, ad poſtremum ita concludit: ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν, δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν ἢ τὸν θεὸν καὶ τοὺς νόμους. ὁ δ' ἄνθρωπον κελεύων, προστίθησι καὶ θηρίον. ἥ, τε γὰρ ἐπιθυμία τοιοῦτον, καὶ ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαστρέφει, καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας. Bias eam remp. optimam eſſe dicebat, in qua homines legem, tanquam tyrannum timerent: Νόμος πάντα κρατύνει, ait Polybius principio eius libri: περὶ γονῆς, qui Hippocrati tribuitur. Et Demoſthenes νόμος vocat ψυχὴν πόλεως.

Eſt autem magiſtratus) Tyranno opponit verum, & legitimum magiſtratum, quem ait eſſe cuſtodem iuris, unde & Plato νομοφύλακας vocat. Is igitur, non, ut tyrannus ad ſe trahit omnia, ſed cuſtodit aequalitatem. Ius enim aequale eſſe antea docuimus.

Quoniam autem nihil) Verus magiſtratus ex adminiſtratione ac rectione reipublic. non quaerit lucrum ſuum, neque ditari ſtudet, neque ſibi nummo uno plus ſumit eo, quod ſibi proportione debetur, quare conſtat eum laborare aliis, non ſibi. Ea cauſſa eſt cur iuſtitiam quidam eſſe dicant ἀλλότριον μὲν ἀγαθὸν, οἰκείαν δὲ ζημίαν. qua de re antea diximus. Iam nihil negutii eſt repetitis exemplis e vetere hiſtoria docere, eos, qui olim in gubernandis civitatibus excelluerunt, pauperes fuiſſe, neque gerendis publicis muneribus domos ſuas collocupletaſſe. P. Valerius Poplicola ita anguſta re familiari fuit, ut eo mortuo non tantum repertum ſit domi, quantum opus eſſet ad faciendum funus. Qua de re ita Livius: *P. Valerius omnium conſenſu princeps belli, pacisque artibus, Agrippa Menenio P. Poſtumio conſulibus moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri ſumptus deeſſet, de publico eſt elatus.* Ipſi Agrippae Menenio idem contigit, de quo idem Livius. *Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita, patribus pariter, ac plebi carus poſt ſe ceſſionem carior*

vior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium; legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem, ſumptus funeri defuit. Extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita. P. quoque Valerius Poplicolae F. ut virtutem paternam imitatus eſt, ita paupertatem retinuit, qui cum conſul pro republ. pugnans interfectus eſſet, in eius, ait idem Livius, mortui domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, iactaſſe fertur. Neque ſe aliter geſſit Epaminondas, de quo Plutarchus: Ἐπαμεινώνδαν οὖν θηβαῖοι δημοσίᾳ διὰ πενίαν ἐπεὶ ἀπέλιπεν ὁ ἀνὴρ ἔθαψαν. Notum eſt qua paupertate ſuiſse dicatur Ariſtides, qua Cimon, qua Fabricius, qua Camillus, qua L. Aemilius Paullus, cui mortuo vix repertum eſt unde uxori dos ſolveretur: qua M. Cato ille Cenſorius, cuius illa ſunt. *Neque mihi aedificatio, neque vaſum, neque veſtimentum ullum eſt in manu pretioſum, neque pretioſus ſervus, neque ancilla;* & paullo poſt: *Vitio vertunt, quia multa egeo: at ego illis quia nequeunt egere.* Gellius cap. 22. lib. 13. His, & ſimilibus exemplis movebantur ii, qui iuſtitiam alienum bonum eſse dicebant.

Danda igitur] Oſtendit quam quaſi mercedem petant veri, & legitimi magiſtratus ac principes; ea qui contenti non ſunt, tyrannos eſse pronuntiat. Hunc locum alii copioſius tractent. Ego neque neceſse eſse, neque expedire arbitror: omninoque hanc camarinam movere nolo.

Ius autem domini in ſervos) non enim ſunt aequales, ſed tamen ſunt mutua quaedam inter eos officia.

Neque enim proprie dicitur) *Mancipium* verti κτῆμα cum autem in aliis libris legatur, ἕως ἂν ᾖ πηλίκον, καὶ χωρισθῇ, quos ego ſecutus ſum, in aliis καὶ μὴ χωρισθῇ cui hoc placebit, vertet, *quamdiu certae cuiuſdam aetatis eſt, neque a patre ſeiunctus*. Utroque autem modo

do eadem ſententia efficitur. Filium autem impuberem eſse quaſi partem patris, ex multis iuris locis intelligitur; ubi pater, & filius pro eadem perſona habentur. Itaque patris, & filii impuberis teſtamentum pro uno habetur. L. primis & filii Dig. de vulg. & pub.ſubſt.

Reliqua non eſt interpretatus, ſed tantum latine reddidit.

Finis Commentariorum in lib. 5. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

SEXTUM LIBRUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

SCHOLIA.

IN CAPUT I.

Ἐπεὶ δὲ τυγχάνομεν) id eſt: *Quando autem in ſuperioribus diximus, medium perſequendum eſſe, non id quod nimium eſt, neque quod parum: medium autem eſt, ut recta ratio praeſcribit, hoc diſtinctius explicemus: ſimulque qui ſit terminus earum mediocritatum, quas eſſe dicimus inter nimium & parum, rectae rationi congruentes.*

Diſputaturus de prudentia, quae eſt recta ratio rerum agendarum, & de virtutibus ei adiunctis, oſtendit hanc diſputationem ad ea de quibus antea diſputatum eſt, plene intelligenda, neceſſariam eſſe. Nam cum libro ſecundo dictum ſit, medium in omni actione retinendum eſſe: medium autem intelligi, non ut in magnitudinibus, aut in numeris, ponderibuſve, ſed id quod a recta ratione dicendum eſt: ſimulque quos illa quaſi fines & terminos conſtituat actionibus noſtris, *ultra aut citra quos rectum conſiſtere*, ut ait Horatius, *nequeat*.

Ἐν πάσαις γὰρ) *Nam in iis omnibus habitibus, de quibus diximus, ut & in aliis, propoſitum quiddam eſt, quod ſpe-*

ſpectans is, qui eius rei rationem tenet, modo intendit, modo remittit.)

Omnes illi habitus de quibus antea diſputatum eſt; fortitudo, temperantia, caeteraeque virtutes habent aliquid quod ſpectant, quoque referuntur: Ipſam videlicet honeſtatem, καὶ αὐτὸ τὸ καλόν. Atque hunc quaſi σκοπὸν intuens, ad eumque, mentis oculos perpetuo dirigens, is qui non caſu, ac temere, ſed certa quadam ratione in agendo progreditur, modo vehementius agit & contentius, modo remiſſius: prout honeſtas ipſa expoſcere videtur, Idem autem etiam in aliis habitibus, ut in artibus, cerni poteſt. Medicus bonam valetudinem eius, quem curat, ſibi proponit, ad eamque refert omnia. Nempe igitur quid ea poſtulet intuens, interdum copioſius paſcit aegrotum, interdum de cibo aliquid detrahit: exercitationes corporis interdum plures & laborioſiores, interdum pauciores & moderatiores imperat. Gubernatori navis, ſecunda navigatio propoſita eſt. Eam igitur ſpectans, modo pandit & explicat, modo colligit ac complicat vela. Idem Muſici in cantu ac fidibus faciunt, ut quam ſibi propoſuerunt audientium oblectationem conſequantur. Haec eſt horum verborum ſententia in quibus ὁ τὸν λόγον ἔχων. Vocatur is qui certa quadam ratione agit, & cur quidque faciat, intelligit, ut in primo maiore τῶν μετὰ τὰ φυσικά. ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπιτυγχάνοντας ὁρῶν μὲν τοὺς ἐμπείρους τῶν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας λόγον ἐχόντων. Quare non ſatis apte interpretati ſunt alii quidam, *is qui rationis eſt particeps*) ὅτι μὲν τὸ ὡς λόγον ἔχειν πᾶς ἄνθρωπος λέγεται ἔστι δ' ὡσμόνος ὁ τεχνίτης ἢ ἐπιστήμων.

Ἔστι δὲ τὸ μὲν) *Hoc autem vere quidem dicitur, ſed non perſpicue. Nam in aliis quoque ſtudiis & exercitationibus, in quibus ſcientia aliqua verſatur, hoc ipſum vere quidem dicitur, neque plus, neque minus aut laborandum eſſe, aut otio indulgendum? Sed moderate quidem & ut recta ra-*

tio imperat ; at hoc qui ſolum ſciat, nihilo plus ſciat , quam qualia curando corpori adhiberi debeant , ſi quis ſciat adhibenda eſſe quæcunque ars medendi iubet, & quomodo is , qui eius peritus eſt , iubet.

Non ſatis eſt ea dicere , quæ vera ſint ; etiam clare & perſpicue dici oportet . Quæ autem ita univerſa dicuntur ut ad res diſſimillimas , maximeque inter ſe differentes accommodari poſſint , etiamſi vera ſint , obſcura tamen & involuta ſunt : Vt niſi diſtinctius & enodatius explicentur , eorum cognitio manca & inutilis futura ſit . Tale autem eſt , quod hactenus dictum eſt , in omni actione eum modum eſſe retinendum , quem recta ratio praeſcribit . Nam idem ad quamlibet artem accommodari poteſt , ut in arte exercendorum corporum , quam Græci *Gymnaſticen* vocant , vere dicitur neque plus iuſto neque minus , aut laborandum eſſe , aut otio indulgendum . Sed moderate , & ut recta ratio præſcribit . At hoc qui ſolum ſciat , nihilo plus ſciat , quam qui ſciat , ita loquendum eſſe , ut Grammatica , & is qui eam artem tenet , præcipit : aut ea adhibenda ad curandum corpus , quæ iubet medicina , & eo modo quo iubet is , qui artis illius peritus eſt . Græca paulo aliter lego , quam vulgo leguntur : ſi cui vulgata ſcriptura melior videbitur , non impedio quo minus eam ſequatur .

Διὸ δεῖ) *Quapropter & in habitibus animi non tantum id vere dici oportet , ſed etiam diſtincte explicari , tum quæ ſit recta ratio , tum quis eius terminus .)*

Poſtremis illis verbis ; καὶ τούτου τίς ὁ ὅρος , ſunt qui putent ſignificari *definitionem*, alii eos terminos quos ſingulis actionibus noſtris recta ratio conſtituit , quæ poſterior opinio mihi magis probatur praeſertim cum eandem magis probet Euſtratius .

Τὰς δὴ τῆς ψυχῆς) *Virtutes igitur animi cum divideremus, alias quidem mores eſſe diximus , alias mentis , ac de morali*

ralibus quidem diſputavimus: de reliquis autem, cum prius de animo dixerimus, ita demum diſſeramus.

Redigit nobis in memoriam id quod de virtutum diviſione libro primo in extremo dixerat, alias ipſarum eſſe ἠθικὰς, alias διανοητικὰς, de quarum prioribus cumabunde dixerat in ſuperioribus libris, dicturum ſe de alio eorum genere ait, ſi prius pauca quaedam de partibus animi ad hanc diſputationem neceſſaria tradiderit.

Πρότερον μὲν οὖν] *Duas igitur antea dictum eſt eſſe animi partes, unam rationis participem, alteram expertem. Nunc autem de ea quae rationis eſt particeps eodem modo diſſerendum eſt.*

Docuit ad finem libri primi duas eſſe humani animi partes, unam in qua ineſſet ratio, & vis cogitandi atque intelligendi: alteram rationis expertem. Sed hanc rurſus bipartitam eſſe: unam enim illius partem ita nihil habere cum ratione commune, ut ei ne parere quidem atque obtemperare poſſit: eam nimirum qua fit, ut alamur, & ut ſentiamus, alteram quae quamvis per ſe ipſa ratione praedita non eſt, ad eam tamen dirigitur & eius praeſcriptum ſequi poteſt, atque hanc eſſe quaſi ſedem ac domicilium earum virtutum, quae mortales nominantur. Nunc autem ait eodem modo dividendam eſſe eam partem, quae rationis eſt particeps, ſed videntur deeſſe aliquot verba, quibus ſignificaretur eam; quae ratione careret, diviſam iam, & in duas partes diſtributam fuiſſe.

Καὶ ὑποκείσθω) *Atque hoc poſitum ſit duas eſſe animi partes ratione praeditas, unam quidem, qua contemplamur eiuſmodi res; quarum principia aliter ſe habere poſſunt; alteram autem qua incerta & fortuita.*

Ut haec, ſive diviſio ſiue partitio animi melius intelligatur, quaedam paulo altius repetenda ſunt. Ac primum illud intelligendum eſt, partes animi non ita di-

dici, ut rerum tum naturalium, tum earum quae artificio conſtant duas partes ϲυνεώδεις eſſe dicimus, *materiam & formam* ſive effectionem. Simplex enim & individua eſt animi natura, in qua concretum, ac compoſitum nihil reperiri poteſt. Cum animus ipſe effectio quaedam, ſive ut trito in ſcholis vocabulo utamur, forma ſit, abſurdiſſimum eſſet dicere eum quoque ipſum ex materia & effectione conſtare, reſque eo modo, neque modum, neque finem unquam ullum inveniret. Neque vero ita dicuntur ut numeri, aut magnitudinis partes. Quam multa enim in eiuſmodi partes conveniunt, quae in animo ne cogitari quidem poſſunt? Ne ſunt quidem partes, ita ut partes generis. Qui enim niſi amens ac delirus dixerit, animum Socratis aut Platonis eſſe genus quoddam, quod ambitu ſuo complectatur tres ſpecies τὸ φυτικὸν, τὸ αἰσθητικὸν, καὶ τὸ λογικόν? Oſtenderem & alia plurima & abſurdiſſima, quae inde ſequerentur, niſi ea putarem patere omnibus, & alioqui Ariſtoteles eos, qui in ſententiis, quae apertam ſtultitiam continent, accurate refutandis operam ſumunt, ſtulte facere ipſos ait.

Quid igitur ſignificamus, cum animi partes dicimus, aut quid tandem ea oratione accipi volumus? Nam illud quidem veriſſimum & certiſſimum eſt, quod ante diximus, ſimpliciſſimam planeque unam eſſe animi noſtri naturam, omnis omnino ſectionis, omnis partitionis expertem. Quomodo igitur convenit, ut quod ſimpliciſſimum, maximeque unum eſt, eius tamen partes eſſe dicantur? Conſtat plures eſſe animi, eaſque valde interſe diverſas ac diſſimiles facultates. Nam & quod alimur, quod creſcimus, quod gignere aliud nobis ſimile poſſumus, debemus animo: & idem ipſe eſt, qui efficit, ut videamus, audiamus, odoremur omninoque ſentiamus: idem qui ut intelligamus, ut ratiocinemur, & cum aliis alia conferentes, ex ipſa

col-

collatione aliquid aliud colligamus. Has facultates antiqui partes animi nominarunt. Philoſophi enim ut ſaepe iis de rebus quae ita in corporibus inhaerent, ut ſine eis eſſe non poſſint, perinde tamen diſputant, ac ſi ſeparari à corporibus, & per ſe cohaerere poſſent, ita nonnunquam ad vim & naturam rerum corporis expertium exprimendam iis vocabulis, quae corporum magis propria ſunt, abutuntur. Quod igitur alia pars eſt corporis qua videmus, alia qua guſtamus, alia qua odores, alia qua ſonos percipimus. Itidem in animo docendi cauſa aliam partem eſſe dixerunt, qua fiat ut alamur, aliam qua ut ſentiamus, aliam qua ut intelligamus. Rurſumque eas ipſas Principes partes diſtribuerunt in alias, ne quid omitterent, quod ad totam animi naturam diſtinctius enucleatiuſque tractandam pertineret. Poſitum ſit igitur partes animi, vocari *animi facultates*. Quae in animone haereant, an ſint ipſemet animus, non quaermus in praeſentia; quoniam ea quaeſtio & arduos ac difficiles explicatus habet, & ad moralem philoſophiam non pertinet.

Sed unde colligitur varietas ac multitudo poteſtatum? Ex varietate diſſimilitudinis τῶν ὑποκειμένων. Nam una quaeque poteſtas habet certum aliquod genus propoſitum, in quod exerceatur. Exempli cauſsa, non videmus & colorem, & ſonum, & odorem, ſed colorem quidem videmus, ſonum audimus, odorem olfacimus. Atque hoc in corporibus perſpicuum eſt: à quibus idem ad animos transferre debemus: & cogitare, cum neceſſarium & τὸ ἐνδεχόμενον multo longius diſferant quam color, & ſonus, diverſas animi poteſtates ad ea referri ac pertinere. Nam ut colorem videmus, ſonum audimus, ita neceſſaria, & aeterna ſcimus aut intelligimus, de fortuitis & mutabilibus opinamur, aut deliberamus. Sed Ariſtoteles ipſe propterea quod haec nolebat hoc loco tractari accuratius, aut ſubtilius

de

de eis diſputari, ſed tanquam certa & indubitata poni, idcirco verbo Mathematicorum uſus eſt, ὑποτίθεται. Et alioqui nemo eſt ita plumbeus, qui non per ſe facile videat, & eorum quae ſunt, & eorum quae fiunt, alia neceſſario eſſe, aut fieri, alia fortuito, & *Enunciationum*, alias ſemper & neceſſario veras eſſe, alias interdum veras, interdum falſas eſſe poſſe. Coelum, ſol, luna, eadem ſunt quae ſemper fuerunt, & tota, & qualibet parte ſui; at non iidem homines, qui abhinc centum annis. Elementa autem & eadem quodammodo, & non eadem, ſi ſpectes τὴν ὁλότητα non eadem ſi partes, quae aſſidue gignuntur & intereunt, ortus obituſque ſiderum, viciſſitudines tempeſtatum anni, dierum & noctium incrementa, aut decrementa neceſſario, & ſemper eodem modo & ſtatis temporibus fiunt: at in iis quae ab hominibus geruntur; atque adminiſtrantur, non eadem conſtantia & neceſſitas ſemper. Vere dictum eſt, vereque dicetur, *ſi ab aequalibus demantur aequalia, quae reliqua ſunt, ipſa quoque aequalia eſſe*; & neceſſario verum eſt, hominem eſſe animal: at non ſemper, neque neceſſario verum eſt, Socratem diſputare, aut Troianos a Graecis obſideri. Quod igitur per ſe perſpicua eſſet haec neceſſariorum & incertorum diſſimilitudo, hac quoque de cauſſa adhibuit verbum ὑποτίθεται.

In illis autem verbis, ὅτι αἱ ἀρχαὶ μὴ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν, Tria potiſſimum notanda eſſe duco. Primum principiorum nomine intelligi cauſsas. Nam & in poſterioribus Analyticis, & ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά, & ſaepe alibi docetur principia idem eſſe quod cauſſas.

Alterum ἀρχὰς hic intelligi duorum generum, τὰς τῆς ὑπάρξεως, καὶ τὰς τῆς γνώσεως. Cauſsae τῆς ὑπάρξεως, quae quidem proprie dicuntur, ſunt duae: *efficiens & finis*. Horum enim ab altero motus eſt, ad alterum tendit, *Materia* quae per ſe nihil agit, ſed accipit tantum ac-

pa-

patitur, rectius συναίτιον dicitur quam αἴτιον: neque cauſſa dicitur niſi quatenus id quod fit, ſine ea fieri non poteſt; *forma* aut ab efficiente in materiam inducitur; idque propter finem: aut ipſamet finis eſt, ut in generatione. At haec attigiſſe ſit ſatis. Cauſsae τῆς γνώσεως ſunt pronunciata illa ex quibus aliquid colligimus, ac concludimus. Non ſunt autem ſemper eaedem cauſſae τῆς γνώσεως ὑπάρξεως. Saepe enim ea quae ex cauſſis effecta ſunt, cognitionem cauſsarum in animis noſtris efficiunt: ut cum ex fumo ignem alicubi eſſe cognoſcimus: cum tamen non fumus, ſed ignis fumum efficiat. ita ut quod eſt, αἰτία τῆς ἐν ὑπάρξει αἴτιον ἐν γνώσει.

Tertium eorum quae in his verbis mihi notanda videri dixeram, eſt naturam uniuſcuiuſque rei pendere ex cauſſis: ita ut qualis cuiuſque rei cauſsa eſt, talis etiam ipſa ſit, & quaecunque cauſſas certas & neceſſarias habent, ipſa quoque certa & immutabilia ſint; quae incertas, & inconſtantes, incerta, & mutabilia, ſic etiam quaecunque cognoſcuntur ex certis & neceſſariis principiis certa & neceſſario vera ſunt: qualia ſunt quae ab Arithmeticis, aut a geometris demonſtrantur; atque principiis non neceſſariis nituntur, eorum etiam incerta cognitio eſt, cuius generis ſunt pleraque medicorum & Politicorum. Atque hoc ipſum eſt quod in prioribus analyticis traditur: cum concluſio ſyllogiſmi efficiatur ex ſumptionibus, ſi neceſſariae ſint illae, hanc quoque neceſſariam fore, ſin fortuitae; fortuitam; ſed iam ea quae ſubiicit Ariſtoteles, perſequamur.

Πρὸς γὰρ τὰ) *Nam ad ea quae genere differunt etiam particularum animi alia genere eſt, quae ap eorum utrumque ſeorſum accommodata eſt: ſi quidem ſimilitudine quadam convenientiaque cognitio eis ineſt.*

I. Huius loci ſententia haec eſt. Ea quae differunt genere, non poſſunt eadem animi parte cognoſci τὰ ἀ-

γα.

γαγγραῖα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα differunt genere, ergo, &c.

II. Deinde probat maiorem hoc modo, omnis cognitio fit per ſimilitudinem inter cognoſcens, & cognitum. Eadem pars non poteſt ſimilis eſſe differentibus genere, ergo, &c.

III, Haec accurate tractanda ſunt; ac primum videmus, etiam in ſenſibus, ea quae genere conveniunt, uno eodemque ſenſu percipi: ut omnes colores viſu, omnes ſonos auditu; ſed quae genere differunt, alio, ut non idem ſenſus percipit colorem & odorem, aut ſonum, eſt ergo haec veriſimilis quaedam confirmatio maioris, prioris ſyllogiſmi.

IV. Minor prioris ſyllogiſmi probatur ex 9. Metaph. qui latinis eſt decimus; ubi dicitur τὸ φθαρτὸν, καὶ τὸ ἄφθαρτον differre genere. Immo etiam pluſquam genere differunt, nam alterum non poteſt non eſſe, alterum poteſt non eſſe.

V. Concluſio neceſſario ſequitur. Nunc ad ſecundum ſyllogiſmum.

VI. Quod ait omnem γνῶσιν fieri per ſimilitudinem, eadem fuit ſententia Empedoclis, cuius verſus citantur lib. 1. περὶ ψυχῆς.

Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
Αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον,
Στοργῇ δὲ στοργὴν, νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ.

Eadem Platonis, qui ex elementis animum in Timeo conſtare dicit, ut poſſit elementa cognoſcere. Quinetiam quidam antiquorum uſi ſunt hoc argumento, ut probarent quandam eſſe in animis noſtris partem divinam & immortalem. Cognoſci enim a nobis quae talia ſunt; ex quo colligi eſſe inter animum noſtrum, & illa ſimilitudinem quandam.

Eſt ne verum quod ait Ariſtoteles: Ὅτι πρὸς τὰ τῷ γένει ἕτερα, &c. Ita ut partium animi alia ſit, qua neceſſaria, alia qua contingentia cognoſcimus. Item eſt ne

verum

verum, omnem cognitionem ſimilitudine quadam fieri? Multa adverſus utrumque dici poſſunt; ac primum adverſus primum.

I. Ariſtoteles 3. περὶ ψυχῆς duplicem ait eſſe τὸν νοῦν, τὸν μὲν ἐνεργείᾳ, τὸν δὲ δυνάμει, καὶ τὸν μὲν πάντα ποιεῖν, τὸν δὲ πάντα γίνεσθαι. ergo idem νοῦς omnia intelligit.

II. Quo quaeque vis ſuperior & perfectior eſt, eo latius patet, & ad plura pertinet. At ἡ τοῦ νοῦ δύναμις, perfectior eſt ſenſibus, latius igitur patet. Iam idem ſenſus apprehendit differentia genere. ut hominem & lapidem, atque etiam tum φθαρτὰ cum ἄφθαρτά, ut ſolem & lucernam, igitur multo magis eadem poteſtas τοῦ νοῦ percipiet καὶ τὰ ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα.

III. Non quaelibet diverſitas generis in obiectis requirit diverſas potentias, alioqui non eadem potentia videremus hominem, & lapidem, ſed ea tantum quae reſpicit rationem formalem obiecti. Obiectum autem intellectus eſt ens. Ens eſt obiectum adaequatum mentis, itaque eadem mente cognoſcimus ſubſtantiam & accidens, At ens complectitur & neceſſaria & contingentia. Igitur, &c.

IV. Quae ratio eſt materiae primae ad omnes formas materiales, eadem eſt intellectus poſſibilis ad omnes formas intelligibiles, at eadem materia eſt ſuſceptiva omnium formarum, ergo & idem intellectus, &c.

V. Eadem eſt potentia contrariorum, ut dictum eſt lib. 5. Neceſſarium & contingens ſunt contraria, ergo &c.

VI. Potentia diſcretiva duorum aut plurimum, eſt eorundem perceptiva, ut patet in ſenſu communi. At eſt aliqua vis animi, qua diſcernimus neceſſaria a contingentibus, ergo eadem una numero exiſtens eorum utraque cognoſcet.

CONCLVSIO.

Reipſa una eademque mens eſt, quae tum neceſſaria, tum contingentia apprehendit, ratione tamen ſunt duae. Hoc poſito argumenta facile ſolvi poſſunt.

Ad primum. Et intellectus agens & poſſibilis dividi poteſt in ſpeculativum & practicum, quorum ille neceſſaria, hic ἐνδεχόμενα· ὁ μὲν ποιεῖ, ὁ δὲ γίνεται.

Ad ſecundum. Prior concluſio concludenda eſt, ad ſecundam autem dicendum, ſenſum non apprehendere diverſa genere, non enim viſus apprehendit hominem ut hominem, neque lapidem ut lapidem, ſed utrumque ut coloratum, Omnes autem colores eiuſdem generis ſunt. Nec percipit quidem luminis ſolaris activitatem, aut luminis lucernae mortalitatem, ſed utrumque quatenus lucent.

Ad tertium. Eadem ſolutio quae primi. & inidem etiam pendet ſolutio quinti & ſexti.

Ad quartum. Verum eſt de materia remota, ſed non de propinqua,& ſic potentia rationalis ſumpta confuſe, eſt capax utrorumque, diſtincta autem partim ad haec, partim ad illa accommodatur.

Fitne cognitio per ſimilitudinem? Non videtur.

I. Nam Ariſtoteles lib. 1. de animo multis argumentis eam Empedoclis opinionem improbat. Vt quod oporteret hac ratione, non tantum elementa, verum etiam compoſita in animo eſſe, alioqui animus non cognoſceret compoſita, ſed tantum elementa. Exemplum in compoſitione orbis ex quatuor partibus terrae, duabus ignis, una aeris, & una aquae.

II. Sequetur animum eſſe omnia praedicamenta.

III. Simile a ſimili non patitur. Sentire autem & intelligere, & cognoſcere eſt pati, ergo, &c.

IV. Oſſa & nervi, & pili maxime ſentirent terram, at nihil ſentiunt.

V. In

V. In principiis erit magna admodum ignoratio, alia enim a ſe omnia ignorabunt.

VI. Deus erit ἀφρονέστατος. Solus enim ignorat τὸ νεῖκος.

Sunt & alia) Itaque Philoponus in tertium de anima, ἡμεῖς δὲ, inquit, ἐ συγχωροῦμεν τὴν ἐπιστήμην τῷ ὁμοίῳ γνῶσιν εἶναι, διὰ συλλογισμοῦ τοῦτο ἀναιροῦντες· ἐ τὰ ἐναντία μία ἐπιστήμη οἶδε, τὰ δὲ ἐναντία ἀνόμοιά ἐστιν, οὐκ ἄρα τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ γινώσκεται. Duplex ſimilitudo ἡ προϋπάρχουσα, καὶ ἡ ἑπομένη. Illa cum Ariſtotelis ſententia pugnat, haec admitti poteſt; maxime cum intellectus ſit ut tabula raſa, & ſit locus formarum, & forma formarum, &c. Sed hic videtur loqui περὶ προϋπαρχούσης. Itaque puto eum loqui ex ea opinione, quae tum recepta erat, non ex ſua. Sic in Categoriis γένεσιν & φθορὰν, &c. cum tamen in Phyſicis aliter doceat, ſic in eiſdem τῶν πρός τι, interdum alterum altero prius eſſe, cum ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσ. &c. In Meteorologicis aliter de viſu, quam ἐν τῷ περὶ ψυχῆς, καὶ ἐν τῷ περὶ αἰσθήσεως, καὶ αἰσθητοῦ. In his ipſis dividit animum, εἰς τὸ λογικὸν, καὶ τὸ ἄλογον, quem reprehendit lib. 3. περὶ ψυχῆς.

Λεγέσθω) Reprehendendi, qui in vertendo ponunt ἄν τι ὀνομάτων, ut in quo ineſt vis ſciendi, & in quo ineſt vis ratiocinandi, hoc enim non eſt vocare, aut nomina rebus imponere, & nulla res eſſet ἀνώνυμος, ſi haec ratio permitteretur, falſoque dixiſſet Ariſtoteles in quarto. Multas virtutes, & multas vitioſitates eſſe ἀνωνύμους.

IN CAPUT II.

Τὰ κύρια) quae ad agendum, & ad veritatem cognoſcendam praecipuam vim obtinent.

Αἴσθησιν μὲν) ſenſu quidem praedita ſunt: actio autem in eas non convenit. Quaerere inſtituit quod ſit ἔργον

ἔργον utriuſque earum quas dixit partium. Sed proponit quaedam ad id facilius reperiendum neceſſaria. Cur non numerat ſenſum, quem ſtatim ex hoc quaſi albo expungit? quia convincte dixit πρᾶξιν καὶ ἀλήθειαν. etſi autem ſenſus non eſt principium ullius actionis, tamen deducit nos ad cognitionem veritatis. Omnis enim cognitio noſtra ortum ducit a ſenſibus. Et nihil eſt in mente quod non prius fuerit in ſenſu. Itaque quicunque a natura ſenſu aliquo caret, is neceſſario etiam aliqua ſcientia caret.

Τὰ θηρία) Verbum πράττειν non convenit niſi in ea, in quibus ineſt προαίρεσις. Ariſtoteles 7. Phyſ. cap. 6. ὁπόσοις μὴ ἐνδέχεται πρᾶξαι. οὐδὲ τὸ ἀπὸ τύχης τι ποιῆσαι· καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἄψυχον οὐθὲν, οὔτε θηρίον, οὔτε παιδίον οὐθὲν ποιεῖ ἀπὸ τύχης, ὅτι οὐκ ἔχει προαίρεσιν.

Ἔστι δ' ὅπερ) διάνοιαν accipit ἀντὶ τοῦ νοῦ, & ſolet ſaepe ita facere. Ait autem eſſe quandam proportionem inter verum, & bonum, falſum, & malum. Nam ut mens quod verum eſt aſſirmat, quod falſum negat: ita appetitio quod bonum perſequitur, quod malum fugit.

Ὡς' ἐπειδὴ) Haec eo pertinent, ut paulatim concludat ac doceat proprium munus mentis practicae eſſe vere iudicare de rebus expetendis & fugiendis: eamque veritatem eſſe finem ac bonum ipſius. ἕξιν autem προαιρετικὴν vocat, qua fit, ut quis conſtanter, quae bona atque honeſta ſunt perſequatur, eaque aliis omnibus conſulto anteponat. Iam προαίρεσις non eſt quaelibet appetitio, ſed ea demum quam deliberatio anteceſſit, ut docuit lib. 3.

Τὸν δὲ λόγον ἀληθῆ) λόγον vocat, aut mentem ipſam, aut certe illius κατάφασιν ἢ ἀπόφασιν περὶ τοῦ διωκτοῦ τε καὶ φευκτοῦ eam ait oportere veram eſſe; alioqui enim abducet in errorem, eſt autem ut ἐν τῷ λόγῳ τῷ προφορικῷ ὁ μὲν ἀληθὴς λόγος, ὁ δὲ ψευδὴς, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἐνδιαθέτῳ.

Καὶ

Καὶ τὰ αὐτὰ) ne eveniat quod in incontinente, qui aliud iudicat bonum, aliud ſequitur.

Αὕτη μὲν οὖν) Illa videlicet, quae eſt de rebus expetendis & fugiendis. Vocat autem *διάνοιαν πρακτικήν*, idem quod ſupra *τὸ τοῦ λόγον ἔχοντος λογιστικὸν ἢ βουλευτικόν*: & *ἡ πρακτικὴ ἀλήθεια* eſt *ἔργον* & finis illius. Sunt ergo duo principia *τῆς πράξεως ἡ διάνοια ἡ πρακτικὴ* &, *ἡ ὄρεξις* Atque haec mirifice conveniunt cum iis quae traduntur cap. nono, & cap. decimo, libri tertii *περὶ ψυχῆς*: neque mentem per ſe, neque appetitionem per ſe dominam eſſe actionis. Sed haec duo. Nam non ſemper dominam eſſe mentem conſtat ex incontinenti; qui recte iudicat, ſed pravae appetitioni paret: non ſemper dominari appetitionem, conſtat ex continenti, qui concupiſcit quidem ea quae flagitioſa ſunt, ſed deterrenti, ac diſſuadenti rationi tamen obtemperat. Ubi autem haec utraque conſentiunt, ſi mens vere iudicat, rectae & laudabiles actiones conſequuntur, ſin contra vitioſae, & vituperandae.

Τῆς δὲ θεωρητικῆς] Docet nunc quod ſit *ἔργον* illius alterius partis, quae cognitione tantum, ac contemplatione cernitur: *Τοῦτο γὰρ ἐστι παντὸς*. Utraque pars poſita eſt in veri falſique diiudicatione, ac ne quem hoc forte turbaret quaerentem, quid igitur inter eas intereſſet, addit.

Τοῦ δὲ πρακτικοῦ) Ex quo facile diſcrimen ipſarum cognoſcitur. Nam *ἡ θεωρητικὴ* nihil laborat quid fugiendum expetendumve ſit ut ſcriptum eſt in tertio de animo, *ὁ μὲν γὰρ θεωρητικὸς οὐθὲν νοεῖ πρακτὸν, οὐδὲ λέγει περὶ φευκτοῦ, καὶ διωκτοῦ οὐδέν*. & paulo infra: *ὥστε εὐλόγως δύο ταῦτα φαίνεται τὰ κινοῦντα, ὄρεξις καὶ διάνοια πρακτική.*

Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις, ὅθεν ἡ κίνησις· ἀλλ᾽ οὐχ οὗ ἕνεκα) quod additum eſt, ne quis falleretur, ſolet enim conſuetudo principium actionis dicere id propter quod actio illa ſuſcipitur. Id enim principio conſideretur.

Προαιρέσεως δὲ ὄρεξις, καὶ λόγος ὁ ἕνεκά τινος) Duabus enim ex illis efficitur προαίρεσις, ut conſtat ex iis quae modo diximus: λόγον ἕνεκά τινος, aut paullo poſt loquitur, ἕνεκά του vocat τὴν πρακτικὴν ἢ ποιητικὴν διάνοιαν.

Διὸ οὔτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὔτ' ἄνευ ἠθικῆς ἐστὶν ἕξεως ἡ προαίρεσις) νοῦ καὶ διανοίας dixit ἐκ παραλλήλου. quamvis enim haec diſtinguantur, ubi ſubtiliter loquimur: tamen ſaepe, ut iam dixi, confunduntur. Sed ubi vulgo legitur ἕξεως, ibi quidem nullo modo dubito quin legendum ſit ὀρέξεως, ut ſcriptum reperi in multis partim manuſcriptis, partim etiam impreſſis libris. Immo ipſum etiam Euſtratium ita legiſſe contendo, & quod vulgo legitur in commentario ipſius: τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ἕξεως περὶ τῆς ὀρέξεως εἴρηται, ὅτι τῇ ὀρέξει τὸ ὀρθῶς ἐνεργεῖν ἢ μὴ ἐκ τοῦ ἤθους περιγίνεται, ὡς ἀγαθὸν ὄντος αὐτῇ ὀρθὴν εἶναι καὶ τὴν ὄρεξιν, πονηροῦ δὲ διάφορον, ita legendum ſenſit. τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ὀρέξεως εἴρηται ὅτι. &c. oſtendit enim cur Ariſtoteles addiderit illud ἠθικῆς, nempe, ut oſtenderet ſe non loqui de appetitione naturali, cuiuſmodi eſt fames & ſitis, ſed de ea, quae pro cuiuſque moribus varia eſt, ut enim quiſque moratus eſt, ita haec aut alia concupiſcit. Ita autem, ut ego legendum puto, legit etiam Arretinus.

Εὐπραξία γὰρ καὶ τὸ ἐναντίον ἐν πράξει ἄνευ διανοίας καὶ ἤθους οὐκ ἔστι) Ea demum quae fiunt ἐκ προαιρέσεως, dicuntur, aut bene, aut male fieri, at neque bene, neque male agere poteſt quiſquam, aut ſine mente, aut ſine appetitione. προαίρεσις igitur ex eorum utroque conſtat. Sed cur dixit τὸ ἐναντίον ἐν πράξει? quoniam nimis durum videbatur κακοπραξία. ἦθος autem, quod modo dixerat ἠθικὴν ὄρεξιν.

Διάνοια δ' αὐτὴ οὐθὲν κινεῖ, ἀλλ' ἡ ἕνεκά του καὶ πρακτική. αὐτὴ γὰρ καὶ τῆς ποιητικῆς ἄρχει) Mens autem ipſa per ſe (hoc enim eſt αὐτὴ, & errrat Lambinus, qui hoc putat mutandum in αὕτη) nihil movet, nam quicquid movetur

vêtur; aut perſequendi, aut fugiendi alicuius gratia movetur, at mens ipſa, ut diximus, nihil dicit, περὶ τοῦ διωκτοῦ, ἢ περὶ τοῦ φευκτοῦ. Sed ea tantum movet quae eſt ἕνεκά τε, καὶ πρακτική. ea enim de bonis & malis iudicat, & appetitionem dirigit. Cur autem πρακτικὴν eam non etiam ποιητικὴν vocet, cum tamen & ἐν τῷ πράττειν, & ἐν τῷ ποιεῖν vis ipſius cernatur, indicat cum ait, αὕτη γὰρ, &c. ait enim ſe eam vocare ab eo quod praeſtantius eſt. Iam vero τὸ πράττειν praeſtantius eſt, quam τὸ ποιεῖν, ut conſtat ex iis quae ſequuntur.

Ἕνεκα γάρ τε ποιεῖ) Quae omnia tum per ſe, tum ex iis quae lib. I. diximus, ſatis perſpicua videntur. Nunc ex iis quae anteceſſerunt colligit duplicem quandam definitionem τῆς προαιρέσεως, aitque.

Διὸ ἢ ὀρεκτικὸς νοῦς) Non enim multum intereſt, utrum loco generis, utrum loco differentiae ponas, cum hic accuratae illae definiendi leges non obſerventur.

Καὶ ἡ τοιαύτη ἀρχὴ, ἄνθρωπος) ſignificat προαίρεσιν, in ſolo homine convenire. Ceterorum enim alia ſunt ὑπὲρ προαίρεσιν, alia eius capacia non ſunt. Oſtendit deinde, quaenam ſint προαιρετὰ his verbis.

Οὐκ ἔστι δὲ προαιρετὸν οὐδὲν γεγονός. οἷον οὐδεὶς προαιρεῖται Ἴλιον πεπορθηκέναι. οὐδὲ γὰρ βουλεύεται περὶ τοῦ γεγονότος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐσομένου) neque tantum ἐσομένου, non enim de eo quod neceſſario futurum eſt: ideo addit, ἐνδεχομένου, ſed de hoc ſatis multa lib. 3. τὸ δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γενέσθαι, unde in libro περὶ ἑρμηνείας dicitur omnes enunciationes de praeterito eſſe, aut neceſſarias, aut impoſſibiles

Διὸ ὀρθῶς Ἀγάθων)
Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται
Ἀγένητα ποιεῖν ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα.

Quos verſus ita olim interpretatus ſum in Commentario in Catullum.

Una hac enim re etiam Deus privatus eſt,
Infecta facere, facta quae ſunt, ut queat.

De Agathone frequens mentio apud Platonem, & apud Ariſtotelem in Rhetoricis, & in poetica, & aliis. Hiſtoriam quandam de eo retuli in illud Terentii *Amantium irae*; in eum praecipuae videntur ſcripſiſſe Ariſtophanes: θεσμοφοριάζουσαι.

IN CAPUT III.

Ἀρξάμενοι οὖν ἄνωθεν) al. πάλιν περὶ αὐτῆς λέγωμεν. Cur ait πάλιν, cum de iis antea verbum nullum fecerit? An illud περὶ αὐτῆς refertur πρὸς τὰ τῆς λογικῆς μόρια, de quibus rurſum diſſerere videtur, cum ad ea, quae περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς diſputavit, addit ea quae pertinent πρὸς τὰς περὶ αὐτῶν τεχνειότητας? An illud πάλιν, ut in quibuſdam libris, pertinet ad verbum ἀρξάμενοι.

Ἔστω δὴ οἷς ἀληθεύει) Cur utitur crebro ἔστω? quia ſumit hoc ſuo quaſi iure, & ſibi credi poſtulat: cur τῷ καταφάναι ἢ ἀποφάναι? Ut ſignificet quaecunque ex his habitibus affirmantur, eſſe; quaecunque negantur, non eſſe. Probat autem neque plures, neque pauciores eſſe quam quinque: haec ab ipſo primum Ariſtotele ſunt diſtincta. Veteres enim haec confundebant, & poſteriores etiam confuderunt. Ac ne Ariſtoteles quidem ipſe ſemper his vocibus proprie utitur, ſed interdum aliam pro alia ponit. Exempla. Plato ς′ νόμων confundit. νοῦν, φρόνησιν, καὶ δόξαν τὴν τῆς ξυμπάσης ἡγεμόνα ἀρετῆς. φρόνησις δ᾽ εἴη τοῦτο καὶ νοῦς, καὶ δόξα. Idem in Alcib. 2. profundit ἐπιστήμην καὶ φρόνησιν, hanc enim ἐπιστήμην τοῦ βελτίστου καὶ τοῦ ὠφελίμου. In Theage omnes artes vocat σοφίας. τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, & ipſe, & Ariſtoteles innumerabilibus locis confundunt, σοφοὺς vocabant callidos, Euripid.

Σοφὴ σοφὴ σὺ, κατθανεῖν δ᾽ ὅμως σε δεῖ.

Et prudentes, ut,

Αἱ δεύτεραί πως φροντίδες σοφώτεραι.

Σο

Σοφίαν Plutarch. in Themiſtocle ait vocari, δεινότητα πολιτικὴν, καὶ σύνεσιν δραστήριον: νουνεχόντες dicuntur prudentes. Prudentem vocat Tacitus peritum gubernandae civitatis. Stoici, & Cicero apud Latinos haec omnia confudere; ſed plura, cum de ſingulis agetur.

Ἀπολείπει γὰρ καὶ δόξῃ) Sed nonne, & ars & prudentia, ut medicina, ut κυβερνητικὴ falluntur? Saepe enim quae prudentiſſime cogitata ſunt, peſſime cadunt, & contra; unde dictum eſt,

Ταὐτόματον ἡμῶν κάλλιον βουλεύεται.

Et,

Τύχη θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

* * *

Ἐπιστήμη μὲν οὖν) Cur mutat ordinem? In enumerando orſus erat ἀπὸ ἀτελεστάτου, nempe ab arte, ei ſtatim ſubiunxerat, τὴν ἐπιστήμην propter affinitatem, & quia ea vocabula ſaepe confundantur: φρόνησιν, σοφίαν, νοῦν coniunxerat eodem de cauſſa, quod ſaepiſſime ſolet conſuetudo ea confundere, & per gradus progreſſus erat ad id quod ſummum locum obtinet, nempe τὸν νοῦν. In tractando autem proponit ſcientiam arti, ut perfectiorem. Sed ratio ordinis in talibus non videtur admodum ſollicite quaerenda.

Εἰ δεῖ ἀκριβ.) hoc eo dicit quia haec omnia magnam inter ſe ſimilitudinem habent:

Πάντες γὰρ ὑπολαμβάνομεν) Primum docet quorum ſit ſcientia, deinde quomodo efficiatur. Poſtremo concludit quid ſit: ἐπιστητὰ proprie ſunt concluſiones. Eas oportet eſſe neceſſarias, id eſt, tales, ut nunquam poſſint eſſe falſae, ſed ſint ἀΐδια, id eſt, ſemper verae, quare oportet eas eſſe de rebus univerſis quae non ſint ortui, neque interitui obnoxiae, nam in iis quae ſunt γεννητὰ καὶ φθαρτὰ, nulla talis ſtabilitas ac ſoliditas inveniri poteſt. Singularia igitur non cadunt ſub ſcientiam, niſi quatenus ſub univerſis, quae ἀγέννητα καὶ ἄφθαρτα ſunt,

continentur. Ut non dicor ſcire Socratem eſſe γελαστικὸν niſi quatenus homo eſt, non enim ſemper verum eſt eſſe Socratem, eſſe γελαστικὸν, aut Socratem eſſe ζῶον λογιστικὸν, at utrumque de homine ſemper verum eſt.

Ἁπλῶς) hoc dicit: Ut excludat ea quae ſunt tantum neceſſaria ἐξ ὑποθέσεως, ut Socratem, cum currit moveri,

Ἔτι διδακτὴ) Docet nunc, quomodo paretur ſcientia, nempe ἐκ προγινωσκομένου, ſunt autem duae praenotiones, eſſe, & quid nomine indicetur περὶ τ͂ γένυς, τ͂ ὑποκειμένυ, utrumque praenoſcendum, τί σημαίνει τὸ ὄνομα, καὶ ὅ, τι ἐστι. περὶ τ͂ πάθυς τ͂ ἰδίυ, τί σημαίνει τὸ ὄνομα περὶ τῶν λημμάτων, ὅτι οὕτως ἔχει.

Ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς) Idem eſt igitur auctor Analyticorum, & horum librorum.

Ἀρχὴ ἐστι καὶ τ͂ καθόλυ] Nonne illud καὶ redundat? Lego igitur ἀρχὴ ἐστι καὶ πίστωσις τ͂ καθόλυ, ut & Euſtratius legit, & vetus interpres.

Ἡ μὲν ἄρα) Tradit definitionem ſcientiae, & reiicit nos ad libros τῶν ὑστέρων ἀναλυτικῶν.

Προσδιορισόμεθα) Et vetus interpres, & Arretinus, & Argyropylus legunt προσδιωρισόμεθα, idque melius videtur. Sed cur addit, καὶ ὅσα ἄλλα. Reſpondeo tum ob alia, tum quia eſt ἐπιστήμη quaedam etiam principiorum. Ut & ipſe breviter admonet, dicens.

Ὅταν γὰρ πῶς πιστεύῃ) Oportet principia eſſe, notiora concluſione, nam propter quod unumquodque tale, &c.

IN CAPUT IV.

Capitis quarti ſumma.

ARs eſt habitus, quo vera certaque ratione facile aliquid poſſumus.

Haec

Haec Ariſtotelis de arte diſputatio non caret obſcuritate. Sed enitendum nobis eſt, ut quaſi diſcuſſis ac depulſis tenebris veram illius intelligentiam eſſequamur, id autem ordo maxime videtur praeſtare poſſe. Tenebo igitur hunc ordinem. Primum, quanta maxima perſpicuitate potero, declarabo Ariſtotelis verba. Deinde ea quae dubitationem afferre aliquam poſſunt, proponam, & quomodo diſſolvenda videantur, indicabo.

Ait Ariſtoteles. τῶ δ' ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν, ἐςι τὶ καὶ ποιητὸν, καὶ πρακτὸν id eſt, *eorum autem quae aliter ſe habere poſſunt, quaedam habent eam naturam ut fieri, quaedam ut agi poſſint*, Cadere ſub affectionem, & cadere ſub actionem, quomodo alii loquuntur, inepte dicitur, & nullo veterum exemplo. Et ſane ſumma eſt in his omnibus latine diſtinguendis difficultas. Sequitur.

Ἕτερον δ' ἐςὶ ποίησις καὶ πρᾶξις) id eſt. *Eſt autem aliud facere, aliud agere*. Cuperem dicere, *factionem & actionem*, ſed horum prius, hoc quidem ſenſu, latini ſermonis conſuetudo repudiat. Hoc loco mihi quae ad vim vocabulorum pertineant, pauca quidem dicenda ſunt.

Tria ſunt apud Graecos vocabula ἐνέργεια, πρᾶξις, & ποίησις, quae magnum eis uſum in loquendo praebent, aptiſſimaque ſunt ad res diſtinguendas. Latini quae eis reſpondeant, non habent: ideoque latine loquentes, aut haeremus inopia vocum, aut quia deſunt nomina, res ipſas confundere, aut barbare, & inuſitate loqui cogimur. Si poſſemus latine dicere, *operationem, actionem, & factionem*, res expedita eſſet. Vos quaeſo, date mihi hanc veniam, ut ad breve tempus, neglecta cura latinitatis, tantiſper iis vocabulis utar, perinde ac ſi proba eſſent, dum id quod volo doceo.

Operari eſt facultatem aliquam exercere, ut exempli cauſſa, in nobis etiam cum claudimus oculos, aut dormimus, eſt poteſtas videndi: & dum taeemus

de eis diſputari, ſed tanquam certa & indubitata poni, idcirco verbo Mathematicorum uſus eſt, ὑποκείσθω. Et alioqui nemo eſt ita plumbeus, qui non per ſe facile videat, & eorum quae ſunt, & eorum quae fiunt, alia neceſſario eſſe, aut fieri, alia fortuito, & *Enunciationum*, alias ſemper & neceſſario veras eſſe, alias interdum veras, interdum falſas eſſe poſſe. Coelum, ſol, luna, eadem ſunt quae ſemper fuerunt, & tota, & qualibet parte ſui; at non iidem homines, qui abhinc centum annis. Elementa autem & eadem quodammodo, & non eadem, ſi ſpectes τὴν ἑνότητα non eadem ſi partes, quae aſſidue gignuntur & intereunt, ortus obituſque ſiderum, viciſſitudines tempeſtatum anni, dierum & noctium incrementa, aut decrementa neceſſario, & ſemper eodem modo & ſtatis temporibus fiunt: at in iis quae ab hominibus geruntur; atque adminiſtrantur, non eadem conſtantia & neceſſitas ſemper. Vere dictum eſt, vereque dicetur, *ſi ab aequalibus demantur aequalia, quae reliqua ſunt, ipſa quoque aequalia eſſe*; & neceſſario verum eſt, hominem eſſe animal: at non ſemper, neque neceſſario verum eſt, Socratem diſputare, aut Troianos a Graecis obſideri. Quod igitur per ſe perſpicua eſſet haec neceſſariorum & incertorum diſſimilitudo, hac quoque de cauſſa adhibuit verbum ὑποκείσθω.

In illis autem verbis, ὧν αἱ ἀρχαὶ μὴ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν, Tria potiſſimum notanda eſſe duco. Primum principiorum nomine intelligi cauſſas. Nam & in poſterioribus Analyticis, & ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικὰ, & ſaepe alibi docetur principia idem eſſe quod cauſſas.

Alterum ἀρχὰς hic intelligi duorum generum, τὰς τῆς ὑπάρξεως, καὶ τὰς τῆς γνώσεως. Cauſſae τῆς ὑπάρξεως, quae quidem proprie dicuntur, ſunt duae: *efficiens & finis*. Horum enim ab altero motus eſt, ad alterum tendit, *Materia* quae per ſe nihil agit, ſed accipit tantum ac-

pa-

patitur, rectius συναίτιον dicitur quam αἴτιον: neque cauſſa dicitur niſi quatenus id quod fit, ſine ea fieri non poteſt; *forma* aut ab efficiente in materiam inducitur; idque propter finem: aut ipſamet finis eſt, ut in generatione. At haec attigiſſe ſit ſatis. Cauſsae τῆς γνώσεως ſunt pronunciata illa ex quibus aliquid colligimus, ac concludimus. Non ſunt autem ſemper eaedem cauſſae τῆς γνώσεως ὑπάρξεως. Saepe enim ea quae ex cauſſis effecta ſunt, cognitionem cauſsarum in animis noſtris efficiunt: ut cum ex fumo ignem alicubi eſſe cognoſcimus: cum tamen non fumus, ſed ignis fumum efficiat. ita ut quod eſt, αἰτία τῆς ἐν ὑπάρξει αἴτιον ἐν γνώσει.

Tertium eorum quae in his verbis mihi notanda videri dixeram, eſt naturam uniuſcuiuſque rei pendere ex cauſſis: ita ut qualis cuiuſque rei cauſa eſt, talis etiam ipſa ſit, & quaecunque cauſſas certas & neceſſarias habent, ipſa quoque certa & immutabilia ſint; quae incertas, & inconſtantes, incerta, & mutabilia, ſic etiam quaecunque cognoſcuntur ex certis & neceſſariis principiis certa & neceſſario vera ſunt: qualia ſunt quae ab Arithmeticis, aut a geometris demonſtrantur; atque principiis non neceſſariis nituntur, eorum etiam incerta cognitio eſt, cuius generis ſunt pleraque medicorum & Politicorum. Atque hoc ipſum eſt quod in prioribus analyticis traditur: cum concluſio ſyllogiſmi efficiatur ex ſumptionibus, ſi neceſſariae ſint illae, hanc quoque neceſſariam fore, ſin fortuitae; fortuitam; ſed iam ea quae ſubiicit Ariſtoteles, perſequamur.

Πρὸς γὰρ τὰ) *Nam ad ea quae genere differunt etiam particularum animi alia genere eſt, quae ap eorum utrumque ſeorſum accommodata eſt: ſi quidem ſimilitudine quadam convenientiaque cognitio eis ineſt.*

I. Huius loci ſententia haec eſt. Ea quae differunt genere, non poſſunt eadem animi parte cognoſci τὰ ἀ-

ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα differunt genere, ergo, &c.

II. Deinde probat maiorem hoc modo, omnis cognitio fit per ſimilitudinem inter cognoſcens, & cognitum. Eadem pars non poteſt ſimilis eſſe differentibus genere, ergo, &c.

III, Haec accurate tractanda ſunt; ac primum videmus, etiam in ſenſibus, ea quae genere conveniunt, uno eodemque ſenſu percipi: ut omnes colores viſu, omnes ſonos auditu; ſed quae genere differunt, alio, ut non idem ſenſus percipit colorem & odorem, aut ſonum, eſt ergo haec veriſimilis quaedam confirmatio maioris, prioris ſyllogiſmi.

IV. Minor prioris ſyllogiſmi probatur ex 9. Metaph- qui latinis eſt decimus; ubi dicitur τὸ φθάρτον, καὶ τὸ ἄφθαρτον differre genere. Immo etiam pluſquam genere differunt, nam alterum non poteſt non eſſe, alterum poteſt non eſſe.

V. Concluſio neceſſario ſequitur. Nunc ad ſecundum ſyllogiſmum.

VI. Quod ait omnem γνῶσιν fieri per ſimilitudinem, eadem fuit ſententia Empedoclis, cuius verſus citantur lib. 1. περὶ ψυχῆς.

> Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
> Αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον,
> Στοργῇ δὲ στοργὴν, νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ.

Eadem Platonis, qui ex elementis animum in Timeo conſtare dicit, ut poſſit elementa cognoſcere. Quinetiam quidam antiquorum uſi ſunt hoc argumento, ut probarent quandam eſſe in animis noſtris partem divinam & immortalem. Cognoſci enim a nobis quae talia ſunt; ex quo colligi eſſe inter animum noſtrum, & illa ſimilitudinem quandam.

Eſt ne verum quod ait Ariſtoteles: Ὅτι πρὸς τὰ τῷ γένει ἕτερα, &c. Ita ut partium animi alia ſit, qua neceſſaria, alia qua contingentia cognoſcimus. Item eſt ne

verum

verum, omnem cognitionem ſimilitudine quadam fieri? Multa adverſus utrumque dici poſſunt; ac primum adverſus primum.

I. Ariſtoteles 3. περὶ ψυχῆς duplicem ait eſſe τὸν νοῦν, τὸν μὲν ἐνεργείᾳ, τὸν δὲ δυνάμει, καὶ τὸν μὲν πάντα ποιεῖν, τὸν δὲ πάντα γίνεσθαι. ergo idem νοῦς omnia intelligit.

II. Quo quaeque vis ſuperior & perfectior eſt, eo latius patet, & ad plura pertinet. At ἡ τοῦ νοῦ δύναμις, perfectior eſt ſenſibus, latius igitur patet. Iam idem ſenſus apprehendit differentia genere. ut hominem & lapidem, atque etiam tum φθαρτὰ cum ἄφθαρτα, ut ſolem & lucernam, igitur multo magis eadem poteſtas τοῦ νοῦ percipiet καὶ τὰ ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα.

III. Non quaelibet diverſitas generis in obiectis requirit diverſas potentias, alioqui non eadem potentia videremus hominem, & lapidem, ſed ea tantum quae reſpicit rationem formalem obiecti. Obiectum autem intellectus eſt ens. Ens eſt obiectum adaequatum mentis, itaque eadem mente cognoſcimus ſubſtantiam & accidens, At ens complectitur & neceſſaria & contingentia. Igitur, &c.

IV. Quae ratio eſt materiae primae ad omnes formas materiales, eadem eſt intellectus poſſibilis ad omnes formas intelligibiles, at eadem materia eſt ſuſceptiva omnium formarum, ergo & idem intellectus, &c.

V. Eadem eſt potentia contrariorum, ut dictum eſt lib. 5. Neceſſarium & contingens ſunt contraria, ergo &c.

VI. Potentia diſcretiva duorum aut plurimum, eſt eorundem perceptiva, ut patet in ſenſu communi. At eſt aliqua vis animi, qua diſcernimus neceſſaria a contingentibus, ergo eadem una numero exiſtens eorum utraque cognoſcet.

CON-

CONCLVSIO.

Reipſa una eademque mens eſt, quae tum neceſſaria, tum contingentia apprehendit, ratione tamen ſunt duae. Hoc poſito argumenta facile ſolvi poſſunt.

Ad primum. Et intellectus agens & poſſibilis dividi poteſt in ſpeculativum & practicum, quorum ille neceſſaria, hic ἐνδεχόμενα ὃ μὲν ποιεῖ, ὃ δὲ γίνεται.

Ad ſecundum. Prior concluſio concludenda eſt, ad ſecundam autem dicendum, ſenſum non apprehendere diverſa genere, non enim viſus apprehendit hominem ut hominem, neque lapidem ut lapidem, ſed utrumque ut coloratum, Omnes autem colores eiuſdem generis ſunt. Nec percipit quidem luminis ſolaris activitatem, aut luminis lucernae mortalitatem, ſed utrumque quatenus lucent.

Ad tertium. Eadem ſolutio quae primi. & inidem etiam pendet ſolutio quinti & ſexti.

Ad quartum. Verum eſt de materia remota, ſed non de propinqua, & ſic potentia rationalis ſumpta confuſe, eſt capax utrorumque, diſtincta autem partim ad haec, partim ad illa accommodatur.

Fitne cognitio per ſimilitudinem? Non videtur.

I. Nam Ariſtoteles lib. 1. de animo multis argumentis eam Empedoclis opinionem improbat. Vt quod oporteret hac ratione, non tantum elementa, verum etiam compoſita in animo eſſe, alioqui animus non cognoſceret compoſita, ſed tantum elementa. Exemplum in compoſitione orbis ex quatuor partibus terrae, duabus ignis, una aeris, & una aquae.

II. Sequetur animum eſſe omnia praedicamenta.

III. Simile a ſimili non patitur. Sentire autem & intelligere, & cognoſcere eſt pati, ergo, &c.

IV. Oſſa & nervi, & pili maxime ſentirent terram, at nihil ſentiunt.

V. In

V. In principiis erit magna admodum ignoratio, alia enim a ſe omnia ignorabunt.

VI. Deus erit ἀφρονέστατος. Solus enim ignorat τὸ νεῖκος.

Sunt & alia) Itaque Philoponus in tertium de anima, ἡμεῖς δὲ, inquit, οὐ συγχωροῦμεν τὴν ἐπιστήμην τῷ ὁμοίῳ γνῶσιν εἶναι, διὰ συλλογισμοῦ τοῦτο ἀναιροῦντες· εἰ τὰ ἐναντία μία ἐπιστήμη οἶδε, τὰ δὲ ἐναντία ἀνόμοιά ἐστιν, οὐκ ἄρα τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ γινώσκεται. Duplex ſimilitudo ἡ προϋπάρχουσα, καὶ ἡ ἑπομένη. Illa cum Ariſtotelis ſententia pugnat, haec admitti poteſt; maxime cum intellectus ſit ut tabula raſa, & ſit locus formarum, & forma formarum, &c. Sed hic videtur loqui περὶ προϋπαρχούσης. Itaque puto eum loqui ex ea opinione, quae tum recepta erat, non ex ſua. Sic in Categoriis γένεσιν & φθορὰν, &c. cum tamen in Phyſicis aliter doceat, ſic in eiſdem τῶν πρός τι, interdum alterum altero prius eſſe, cum ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσ. &c. In Meteorologicis aliter de viſu, quam ἐν τῷ περὶ ψυχῆς, καὶ ἐν τῷ περὶ αἰσθήσεως, καὶ αἰσθητοῦ. In his ipſis dividit animum, εἰς τὸ λογικὸν, καὶ τὸ ἄλογον, quem reprehendit lib. 3. περὶ ψυχῆς.

Λεγέσθω) Reprehendendi, qui in vertendo ponunt ἄν τι ὀνομάτων, ut in quo ineſt vis ſciendi, & in quo ineſt vis ratiocinandi, hoc enim non eſt vocare, aut nomina rebus imponere, & nulla res eſſet ἀνώνυμος, ſi haec ratio permitteretur, falſoque dixiſſet Ariſtoteles in quarto. Multas virtutes, & multas vitioſitates eſſe ἀνωνύμους.

IN CAPUT II.

Τὰ κύρια) quae ad agendum, & ad veritatem cognoſcendam praecipuam vim obtinent.

Αἴσθησιν μὲν) ſenſu quidem praedita ſunt: actio autem in eas non convenit. Quaerere inſtituit quod ſit

ἔργον

Καὶ τὰ αὐτὰ) ne eveniat quod in incontinente, qui aliud iudicat bonum, aliud ſequitur.

Αὕτη μὲν οὖν) Illa videlicet, quae eſt de rebus expetendis & fugiendis. Vocat autem διάνοιαν πρακτικὴν, idem quod ſupra τὸ τ. λόγον ἔχοντος λογιστικὸν ἢ βουλευτικὸν: & ἡ πρακτικὴ ἀλήθεια eſt ἔργον & finis illius. Sunt ergo duo principia τῆς πράξεως ἡ διάνοια ἡ πρακτικὴ &, ἡ ὄρεξις Atque haec mirifice conveniunt cum iis quae traduntur cap. nono, & cap. decimo, libri tertii περὶ ψυχῆς: neque mentem per ſe, neque appetitionem per ſe dominam eſſe actionis. Sed haec duo. Nam non ſemper dominam eſſe mentem conſtat ex incontinenti; qui recte iudicat, ſed pravae appetitioni paret: non ſemper dominari appetitionem, conſtat ex continenti, qui concupiſcit quidem ea quae flagitioſa ſunt, ſed deterrenti, ac diſſuadenti rationi tamen obtemperat. Ubi autem haec utraque conſentiunt, ſi mens vere iudicat, rectae & laudabiles actiones conſequuntur, ſin contra vitioſae, & vituperandae.

Τῆς δὲ θεωρητικῆς] Docet nunc quod ſit ἔργον illius alterius partis, quae cognitione tantum, ac contemplatione cernitur: Τοῦτο γὰρ ἐστι παντός. Utraque pars poſita eſt in veri falſique diiudicatione, ac ne quem hoc forte turbaret quaerentem, quid igitur inter eas intereſſet, addit.

Τῆς δὲ πρακτικῆς) Ex quo facile diſcrimen ipſarum cognoſcitur. Nam ἡ θεωρητικὴ nihil laborat quid fugiendum expetendumve ſit ut ſcriptum eſt in tertio de animo, ὁ μὲν γὰρ θεωρητικὸς οὐθὲν νοεῖ πρακτὸν, οὐδὲ λέγει περὶ φευκτοῦ, καὶ διωκτοῦ οὐδὲν. & paulo infra: ὥστε εὐλόγως δύο ταῦτα φαίνεται τὰ κινοῦντα, ὄρεξις καὶ διάνοια πρακτική.

Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις, ὅθεν ἡ κίνησις· ἀλλ' οὐχ οὗ ἕνεκα) quod additum eſt, ne quis falleretur, ſolet enim conſuetudo principium actionis dicere id propter quod actio illa ſuſcipitur. Id enim principio conſideretur.

Προαιρέσεως δὲ ὄρεξις, καὶ λόγος ὁ ἕνεκά τινος) Duabus enim ex illis efficitur προαίρεσις, ut conſtat ex iis quae modo diximus: λόγον ἕνεκά τινος, aut paullo poſt loquitur, ἕνεκά του vocat τὴν πρακτικὴν ἢ ποιητικὴν διάνοιαν.

Διὸ οὔτ᾽ ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὔτ᾽ ἄνευ ἠθικῆς ἐστὶν ἕξεως ἡ προαίρεσις) νοῦ καὶ διανοίας dixit ἐκ παραλλήλου. quamvis enim haec diſtinguantur, ubi ſubtiliter loquimur: tamen ſaepe, ut iam dixi, confunduntur. Sed ubi vulgo legitur ἕξεως, ibi quidem nullo modo dubito quin legendum ſit ὀρέξεως, ut ſcriptum reperi in multis partim manuſcriptis, partim etiam impreſſis libris. Immo ipſum etiam Euſtratium ita legiſſe contendo, & quod vulgo legitur in commentario ipſius: τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ἕξεως περὶ τῆς ὀρέξεως εἴρηται, ὅτι τῇ ὀρέξει τὸ ὀρθῶς ἐνεργεῖν ἢ μὴ ἐκ τοῦ ἤθους περιγίνεται, ὡς ἀγαθὸν ὄντος αὐτῇ ὀρθὴν εἶναι καὶ τὴν ὄρεξιν, πονηροῦ δὲ διάστροφον, ita legendum ſenſit. τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ὀρέξεως εἴρηται ὅτι. &c. oſtendit enim cur Ariſtoteles addiderit illud ἠθικῆς, nempe, ut oſtenderet ſe non loqui de appetitione naturali, cuiuſmodi eſt fames & ſitis, ſed de ea, quae pro cuiuſque moribus varia eſt, ut enim quiſque moratus eſt, ita haec aut alia concupiſcit. Ita autem, ut ego legendum puto, legit etiam Arretinus.

Εὐπραξία γὰρ καὶ τὸ ἐναντίον ἐν πράξει ἄνευ διανοίας καὶ ἤθους οὐκ ἔστι) Ea demum quae fiunt ἐκ προαιρέσεως, dicuntur, aut bene, aut male fieri, at neque bene, neque male agere poteſt quiſquam, aut ſine mente, aut ſine appetitione. προαίρεσις igitur ex eorum utroque conſtat. Sed cur dixit τὸ ἐναντίον δ᾽ ἐν πράξει? quoniam nimis durum videbatur κακοπραξία. ἦθος autem, quod modo dixerat ἠθικὴν ὄρεξιν.

Διάνοια δ᾽ αὐτὴ οὐθὲν κινεῖ, ἀλλ᾽ ἡ ἕνεκά του καὶ πρακτική. αὕτη γὰρ καὶ τῆς ποιητικῆς ἄρχει) Mens autem ipſa per ſe (hoc enim eſt αὕτη, & errrat Lambinus, qui hoc putat mutandum in αὐτή) nihil movet, nam quicquid movetur

vêtur, aut perſequendi, aut fugiendi alicuius gratia movetur, at mens ipſa, ut diximus, nihil dicit, περὶ τοῦ διωκτοῦ, ἢ περὶ τοῦ φευκτοῦ. Sed ea tantum movet quae eſt ἕνεκά τε, καὶ πρακτική. ea enim de bonis & malis iudicat, & appetitionem dirigit. Cur autem πρακτικὴν eam non etiam ποιητικὴν vocet, cum tamen & ἐν τῷ πράττειν, & ἐν τῷ ποιεῖν vis ipſius cernatur, indicat cum ait, αὕτη γὰρ, &c. ait enim ſe eam vocare ab eo quod praeſtantius eſt. Iam vero τὸ πράττειν praeſtantius eſt, quam τὸ ποιεῖν, ut conſtat ex iis quae ſequuntur.

Ἕνεκα γάρ τε ποιεῖ) Quae omnia tum per ſe, tum ex iis quae lib. 1. diximus, ſatis perſpicua videntur. Nunc ex iis quae anteceſſerunt colligit duplicem quandam definitionem τῆς προαιρέσεως, aitque.

Διὸ ἢ ὀρεκτικὸς νοῦς) Non enim multum intereſt, utrum loco generis, utrum loco differentiae ponas, cum hic accuratae illae definiendi leges non obſerventur.

Καὶ ἡ τοιαύτη ἀρχὴ, ἄνθρωπος) ſignificat προαίρεσιν, in ſolo homine convenire. Ceterorum enim alia ſunt ὑπὲρ προαίρεσιν, alia eius capacia non ſunt. Oſtendit deinde, quaenam ſint προαιρετὰ his verbis.

Οὐκ ἔστι δὲ προαιρετὸν οὐθὲν γεγονός. οἷον οὐθεὶς προαιρεῖται ἴλιον πεπορθηκέναι. οὐδὲ γὰρ βουλεύεται περὶ τοῦ γεγονότος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐσομένου) neque tantum ἐσόμενον, non enim de eo quod neceſſario futurum eſt: ideo addit, ἐνδεχομένου, ſed de hoc ſatis multa lib. 3. τὸ δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γενέσθαι, unde in libro περὶ ἑρμηνείας. dicitur omnes enunciationes de praeterito eſſe, aut neceſſarias, aut impoſſibiles

Διὸ ὀρθῶς ἀγάθων.)
Μόνον αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται
Ἀγίνητα ποιεῖν ἅος' ἂν ᾖ πεπραγμένα.

Quos verſus ita olim interpretatus ſum in Commentario in Catullum.

Una hac enim re etiam Deus privatus eſt,
Infecta facere, facta quae ſunt, ut queat.

De Agathone frequens mentio apud Platonem, & apud Ariſtotelem in Rhetoricis, & in poetica, & aliis. Hiſtoriam quandam de eo retuli in illud Terentii *Amantium irae*; in eum praecipuae videntur ſcripſiſſe Ariſtophanes: θεσμοφοριάζουσαις.

IN CAPUT III.

Ἀρξάμενοι οὖν ἄνωθεν) al. πάλιν περὶ αὐτῆς λέγωμεν. Cur ait πάλιν, cum de iis antea verbum nullum fecerit? An illud περὶ αὐτῆς refertur πρὸς τὰ τῆς λογικῆς μόρια, de quibus rurſum diſſerere videtur, cum ad ea, quae περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς diſputavit, addit ea quae pertinent πρὸς τὰς τῶν αὐτῶν τεχνειότητας? An illud πάλιν, ut in quibuſdam libris, pertinet ad verbum ἀρξάμενοι.

Ἔστω δὴ οἷς ἀληθεύει) Cur utitur crebro ἔστω? quia ſumit hoc ſuo quaſi iure, & ſibi credi poſtulat: cur τῷ καταφάναι ἢ ἀποφάναι? Ut ſignificet quaecunque ex his habitibus affirmantur, eſſe: quaecunque negantur, non eſſe. Probat autem neque plures, neque pauciores eſſe quam quinque: haec ab ipſo primum Ariſtotele ſunt diſtincta, Veteres enim haec confundebant, & poſteriores etiam confuderunt. Ac ne Ariſtoteles quidem ipſe ſemper his vocibus proprie utitur, ſed interdum aliam pro alia ponit. Exempla. Plato ς' νόμων confundit, νοῦν, φρόνησιν, καὶ δόξαν τὴν τῆς ξυμπάσης ἡγεμόνα ἀρετῆς. φρόνησις δ' εἴη τοῦτο καὶ νοῦς, καὶ δόξα. Idem in Alcib. 2. profundit ἐπιστήμην καὶ φρόνησιν. hanc enim ἐπιστήμην τοῦ βελτίστου καὶ τοῦ ὠφελίμου. In Theage omnes artes vocat σοφίας. τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, & ipſe, & Ariſtoteles innumerabilibus locis confundunt. σοφοὺς vocabant callidos, Euripid.

Σοφὴ σοφὴ σὺ, κατθανεῖν δ' ὅμως σε δεῖ.

Et prudentes, ut,

Αἱ δεύτεραί πως φροντίδες σοφώτεραι.

Σο

Σοφίαν Plutarch. in Themiſtocle ait vocari, δεινότητα πολιτικὴν, καὶ δραστήριον σύνεσιν: νουνεχόντες dicuntur prudentes. Prudentem vocat Tacitus peritum gubernandae civitatis. Stoici, & Cicero apud Latinos haec omnia confudere; ſed plura, cum de ſingulis agetur.

Ὑπολήψει γὰρ καὶ δόξῃ) Sed nonne, & ars & prudentia, ut medicina, ut κυβερνητικὴ falluntur? Saepe enim quae prudentiſſime cogitata ſunt, peſſime cadunt, & contra, unde dictum eſt,

Ταὐτόματον ἡμῶν κάλλιον βουλεύεται.

Et,

Τύχη θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

* * *

Ἐπιστήμη μὲν οὖν) Cur mutat ordinem? In enumerando orſus erat ἀπὸ τέχνης, nempe ab arte, ei ſtatim ſubiunxerat τὴν ἐπιστήμην propter affinitatem, & quia ea vocabula ſaepe confundantur: φρόνησιν, σοφίαν, νοῦν coniunxerat eodem de cauſſa, quod ſaepiſſime ſolet conſuetudo ea confundere, & per gradus progreſſus erat ad id quod ſummum locum obtinet, nempe τὸν νοῦν. In tractando autem proponit ſcientiam arti, ut perfectiorem. Sed ratio ordinis in talibus non videtur admodum ſollicite quaerenda.

Εἰ δεῖ ἀκριβ.) hoc eo dicit quia haec omnia magnam inter ſe ſimilitudinem habent:

Πάντες γὰρ ὑπολαμβάνομεν.) Primum docet quorum ſit ſcientia, deinde quomodo efficiatur. Poſtremo concludit quid ſit: ἐπιστητὰ proprie ſunt concluſiones. Eas oportet eſſe neceſſarias, id eſt, tales, ut nunquam poſſint eſſe falſae, ſed ſint ἀΐδια, id eſt, ſemper verae, quare oportet eas eſſe de rebus univerſis quae non ſint ortui, neque interitui obnoxiae, nam in iis quae ſunt γεννητὰ καὶ φθαρτὰ, nulla talis ſtabilitas ac ſoliditas inveniri poteſt. Singularia igitur non cadunt ſub ſcientiam, niſi quatenus ſub univerſis, quae ἀγέννητα καὶ ἄφθαρτα ſunt,

continentur. Ut non dicor ſcire Socratem eſſe γελαστικὸν niſi quatenus homo eſt, non enim ſemper verum eſt eſſe Socratem, eſſe γελαστικὸν, aut Socratem eſſe ζῶον λογιστικὸν, at utrumque de homine ſemper verum eſt.

Ἁπλῶς) hoc dicit: Ut excludat ea quae ſunt tantum neceſſaria ἐξ ὑποθέσεως, ut Socratem, cum currit moveri,

Ἔτι διδακτὴ) Docet nunc, quomodo paretur ſcientia, nempe ἐκ προγινωσκομένου, ſunt autem duae praenotiones, eſſe, & quid nomine indicetur περὶ τοῦ γένους, τοῦ ὑποκειμένου, utrumque praenoſcendum, τί σημαίνει τὸ ὄνομα, καὶ ὅ, τι ἐστι. περὶ τῶν παθῶν τοῦ ἰδίου, τί σημαίνει τὸ ὄνομα περὶ τῶν λημμάτων, ὅτι οὕτως ἔχει.

Ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς) Idem eſt igitur auctor Analyticorum, & horum librorum.

Ἀρχή ἐστι καὶ τοῦ καθόλου] Nonne illud καὶ redundat? Lego igitur ἀρχή ἐστι καὶ πίστεως τοῦ καθόλου,, ut & Euſtratius legit, & vetus interpres.

Ἡ μὲν ἄρα) Tradit deſinitionem ſcientiae, & reiicit nos ad libros τῶν ὑστέρων ἀναλυτικῶν.

Προδιορισόμεθα) Et vetus interpres, & Arretinus, & Argyropylus legunt προσδιωρισόμεθα, idque melius videtur. Sed cur addit, καὶ ὅσα ἄλλα. Reſpondeo tum ob alia, tum quia eſt ἐπιστήμη quaedam etiam principiorum. Ut & ipſe breviter admonet, dicens.

Ὅταν γὰρ πως πιστεύῃ) Oportet principia eſſe, notiora concluſione, nam propter quod unumquodque tale, &c.

IN CAPUT IV.

Capitis quarti ſumma.

ARs eſt habitus, quo vera certaque ratione facile aliquid poſſumus.

Haec

Haec Ariſtotelis de arte diſputatio non caret obſcuritate. Sed enitendum nobis eſt, ut quaſi diſcuſſis ac depulſis tenebris veram illius intelligentiam eſſequamur, id autem ordo maxime videtur praeſtare poſſe. Tenebo igitur hunc ordinem. Primum, quanta maxima perſpicuitate potero, declarabo Ariſtotelis verba. Deinde ea quae dubitationem afferre aliquam poſſunt, proponam, & quomodo diſſolvenda videantur, indicabo.

Ait Ariſtoteles. τῶ δὲ ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν, ἔστι τὶ καὶ ποιητὸν, καὶ πρακτὸν id eſt, *eorum autem quae aliter ſe habere poſſunt, quaedam habent eam naturam ut fieri, quaedam ut agi poſſint. Cadere ſub affectionem, & cadere ſub actionem*, quomodo alii loquuntur, inepte dicitur, & nullo veterum exemplo. Et ſane ſumma eſt in his omnibus latine diſtinguendis difficultas. Sequitur.

(Ἕτερον δ᾽ ἐστὶ ποίησις καὶ πρᾶξις) id eſt. *Eſt autem aliud facere, aliud agere*. Cuperem dicere, *factionem & actionem*, ſed horum prius, hoc quidem ſenſu, latini ſermonis conſuetudo repudiat. Hoc loco mihi quae ad vim vocabulorum pertineant, pauca quidem dicenda ſunt.

Tria ſunt apud Graecos vocabula ἐνέργεια, πρᾶξις, & ποίησις, quae magnum eis uſum in loquendo praebent, aptiſſimaque ſunt ad res diſtinguendas. Latini quae eis reſpondeant, non habent: ideoque latine loquentes, aut haeremus inopia vocum, aut quia deſunt nomina, res ipſas confundere, aut barbare, & inuſitate loqui cogimur. Si poſſemus latine dicere, *operationem, actionem, & factionem*, res expedita eſſet. Vos quaeſo, date mihi hanc veniam, ut ad breve tempus, neglecta cura latinitatis, tantiſper iis vocabulis utar, perinde ac ſi proba eſſent, dum id quod volo doceo.

Operari eſt facultatem aliquam exercere, ut exempli cauſſa, in nobis etiam cum claudimus oculos, aut dormimus, eſt poteſtas videndi: & dum taeemus

eſt tamen in nobis facultas, ſeu poteſtas, loquendi, neque tamen cum poteſtates illas exercemus, ſed cum reipſa videmus, aut loquimur, tum ſecundum eas facultates (ut Scholaſtici loquuntur) operari dicimur. Operationum autem quaedam ſunt, quae nullum opus poſt ſe relinquunt, ut cum quis videt, aut canit, aut ambulat. Eae proprio nomine dicuntur *actiones*. Aliae relinquunt aliquod opus, ut cum quis domum, aut veſtem, aut gladium conficit, has vocant in ſcholis, *factiones*: non male ſiliceret vocabula fingere, aut in alium uſum, quam quem a veteribus accepimus, detorquere. Etenim ut a legendo *lectio*, ab amando, *amatio* dicitur, ſic a faciendo *factionem* dici, & analogia, & fortaſſe neceſſitas poſtulabat. Sed magnus Tyrannus eſt uſus: iſque cum multis aliis in rebus, tum praecipe in loquendo dominatur. Is ut poſtea oſtendam, alio detorſit nomen factionis, ſed ut ex iis, quae iam dixi, intelligere poteſtis, ἐνέργεια id eſt, operatio, genus eſt, eius partes ſunt duae. Nam operatio aut relinquit, poſt ſe aliquod opus, & vocatur ποίησις, id eſt, ut ita dicam, factio, aut nullam, & vocatur, actio. Atque hoc eſt, quod Ariſtoteles dicit ἕτερον ἐστὶ ποίησις, καὶ πρᾶξις. Haec ita propemodum docentur ab Ariſtotele li. 9. ut latini numerant, τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ & eius libri cap. 8. Varro quoque lib. 5. de lingua latina ita ſcribit: *Proprio nomine dicitur facere a facie, quod, vel quam facit, imponit faciem.* & paulo poſt: *Qui quid adminiſtrat, cuius opus non exſtat, quod ſub ſenſum veniat, ab agitatu, ut dixi, magis agere, quam facere putatur, ſed quod hic magis promiſcue, quam diligenter conſuetudo eſt uſa, tranlatitiis utimur verbis.*

Nunc de iis nominibus, quibus ad docendum neceſſario uſus ſum, aliquid dicam, *operari* veteres latini dixerunt tantum pro eo: quod eſt ſacra facere. Ut.

Laetis operatus in herbis. Pro quo etiam dixerunt facere.

Cum faciam vitula. Verbi, *operor*, nullum omnino

alium

alium uſum apud veteres fuiſſe arbitror: *operationis* autem nomen priſcis illis latini ſermonis auctoribus, ignotum prorſus, quantum e ſcriptis eorum conſtat, & inauditum fuit. Putatur alicubi legi in epiſtolis ad Atticum: ſed locus depravatus eſt. πράττειν agere, πρᾶξιν actionem recte interpretamur, ποιεῖν eſt facere, ποίησιν factionem qui dicat, non ſatis ex conſuetudine latini ſermonis loquatur; nam id nomen alio translatum eſt, idque hac cauſa. Qui olim multa in civitate facere poſſent, ſive gratia, ſive auctoritate, ſive opibus, eos factioſos vocabant. Et quia magni concurſus fiunt ad homines potentes, &, ut tum loquebantur *factioſos*, multique ſemper, qui eos aſſectentur, eiſque ſtudeant, reperiuntur, *factiones* initio *coitiones*, & *ſodalitates* vocarunt, ſic ait Feſtus, *factiones hiſtrionum & quadrigariorum* dicta eſſe, eratque utrumque honeſtum nomen. Poſtea cum exortae eſſent partes & ſeditiones in Republica, factum eſt, ut eas tantum fere coitiones, quae adverſus Remp. fierent, *factiones*, & qui earum Principes eſſent, eiſve ſtuderent, *factioſos* vocarent. Ita nomen quod latiſſime patere debeat, anguſtis quibuſdam limitibus contractum eſt: ut nunquam fere uſurpetur niſi pro ſodalitate, & ea quidem inhoneſta: niſi cum in paucis quibuſdam *factionem* dicimus: ius poteſtatemve faciendi, ut *teſtamenti factionem*; *factus* autem nomen retinuerunt tantum in oleo: & cum factor dici deberet quicunque aliquid facit, eum tantum ita vocarunt, cuius opera in oleo faciundo uterentur. Graeci quoque ποίησιν & ποιητὰς & ποιήματα poſuerunt illi quidem proprie in iis qui verſus facerent, ſed tamen ad alias quaſcunque res earundem vocum retinuerunt. Cicero ad Atticum. *Libet mihi facere in Arpinati*) lib. 1. epiſt. Plato in Lyſide, Ariſtot. περὶ ποιητικῆς. Cur *effectio* non placeat? magis ſignificat abſolutionem quandam, ἐκτελεῖν. Qui iacit fundamenta domus, non-

dum

dum dicitur efficere domum εὖ ποιεῖν ἢ κακῶς ποιεῖν, non dicitur bene aut male efficere. Cicero ad Atticum: *Feci atque effeci, ut neuter quenquam omnia pluris quam me faceret*. Hinc, opinor conſtat; aliud eſſe *facere*, aliud *efficere*, neque nego Ciceronem ſaepe *efficentia* vocare ποιητικά, ſed, &c. Et tamen effectionem inopia melioris vocabuli dixerim. Sequitur.

Πεπιστεύμεθα δὲ καὶ περὶ αὐτῶν καὶ τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις) D. Thom. & alii eum ſecuti per *exotericos*, intelligunt, libros μετὰ τὰ φυσικά, idque ſi verum eſt adiuvat opinionem Sepulvedae. Dixi multa lib. I. ſed Euſtratius hoc loco ita exponit. Ἐξωτερικοὺς δ' ὀνομάζει λόγους οὓς ἔξω τῆς λογικῆς παραδόσεως κοινῶς τὰ πλήθη φασί. Cogita, fortaſſis enim verum eſt, nam ſi verus eſt Sepulveda, cur non etiam paullo dixit, ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς, ut ſignificaret τὰ ἀναλυτικά? Lucianus epiſt. Alexandri, Plutarchus, Gell. c. 4. l. 20. Galenus, Cicero, 5. de finibus, at ab eo ἐκ διαμέτρου diſſentit Euſtratius in primo. Et hic Simplicius in Categorias ex Alexandri Sntal.

Ἕξις πρακτικὴ μετὰ λόγου) Argumentum eſt a coniugatis. Aliud eſt ποιητόν, aliud πρακτόν, aliud ποίησις, aliud πρᾶξις, ergo alia πρακτικὴ alia ποιητικὴ ἕξις. Addit, eas non ita affectas eſſe inter ſe, ut genus & ſpeciem. Neutram enim ſub altera contineri. Quod tamen intelligendum eſt ubi proprie loquimur. Interdum enim τὸ ποιεῖν latius accipitur, ita ut ſub eo contineatur etiam τὸ πράττειν.

Τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν) deleo illud καί. Ubi enim docuit quid ſit τέχνη, ſtatim addit quid ſit τεχνάζειν. etſi aliter alii. Ἀτεχνία duobus modis dicitur, ἁπλῶς, & κατὰ διάθεσιν, de poſteriore hic loquitur.

Ἀπορία.

Recteneldefinitur τέχνη ἕξις ποιητική? Atque haec definitio anguſtior eſt eo; quod definitur. Nam apud

Pla-

Platonem in Philebo, in Theaeto, in Politico, & ſaepe alibi artes dividuntur in θεωρητικὰς πρακτικὰς, & ποιητικάς. Galenus in libro περὶ συστάσεως ἰατρικῆς. ἐπειδὴ τῶν τεχνῶν ἔνιαι μὲν ἐν μέσῳ τῷ θεωρῆσαι τὴν φύσιν ὧν ἐπισκοποῦνται πραγμάτων ἔχουσι τὸ τέλος, ὡς ἀριθμητικὴ, καὶ ἀστρονομία, καὶ φυσιολογία. τινὲς δὲ πράττουσι μὲν τινας πράξεις, ὡς ὀρχηστικήτε, καὶ κηρυκτικὴ, δεῖξαι δ' οὐδὲν ἔργον ἑαυτῶν ἔχουσι τοῦ πράττειν παυσάμεναι. τινὲς δὲ ἔμπαλιν τούτων ἐπιδείκνυνται δημιουργήματα, καθάπερ οἰκοδομική τε καὶ τεκτονική. τινὲς δὲ οὐδὲν αὗται δημιουργοῦσι, ἔργον δ' αὐταῖς ἐστι καὶ σπούδασμα θηράσαιτε, καὶ κτήσασθαι τῶν ὄντων τι, καθάπερ ἥ τε ἁλιευτικὴ, καὶ κυνηγετικὴ, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ἡ θηρευτικὴ πᾶσα, &c. Baſilius hom. 1. in Geneſim. ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν τεχνῶν αἱ μὲν ποιητικαὶ λέγονται, αἱ δὲ πρακτικαὶ, αἱ δὲ θεωρητικαὶ, καὶ τῶν μὲν θεωρητικῶν τέλος ἐστὶν ἡ κατὰ νοῦν ἐνέργεια, τῶν δὲ πρακτικῶν αὕτη ἡ τοῦ σώματος κίνησις, ἧς παυσαμένης οὐδὲν ὑπέστη οὐδὲ παραμένει τοῖς ὁρῶσι. ὀρχήσεως γὰρ καὶ αὐλητικῆς τέλος οὐδὲν, ἀλλ' αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν ἐνέργεια καταλήγει. ἐπὶ δὲ τῶν ποιητικῶν τεχνῶν &c.

Quintilianus cap. 17. lib. 2. *Cum ſint autem artium aliae poſitae in inſpectione, id eſt, cognitione, & aeſtimatione rerum, qualis eſt aſtrologia, nullum exigens actum, ſed ipſo rei cuius ſtudium habet, intellectu contenta, quae* θεωρητικὴ *vocatur: aliis in agendo, quarum in hoc finis eſt, & ipſo actu perficitur, nihilque poſt actum, operis relinquit, quae* πρακτικὴ *dicitur, qualis eſt ſaltatio: aliae in effectu, quae operis, quod oculis ſubiicitur conſummatione finem accipiunt, quam* ποιητικὴν *appellamus, qualis eſt pictura, fere iudicandum eſt, Rhetoricen in actu conſiſtere.* Cicero Academic. lib. 2. *Cumque artium aliud eiuſmodi genus ſit, ut tantummodo animo rem cernat, aliud ut moliatur aliquid & faciat, &c.*

Sed & Ariſtoteles ipſe hoc probat principio horum librorum, & alibi vocat Rhetoricen artem, & poeticen artem, & artem canendi tibiis, aut lyra, ut in Politicis, quas conſtat non eſſe ποιητικὰς, &c.

Triplex ſolutio.

Una quod περὶ ἔργων hic differatur de arte, ideoque non tam ſubtiliter agendum ſit: Hoc enim tantum curavit Ariſtoteles ut eam a prudentia diſtingueret. Haec expedita eſt; ſed videtur in Ariſtotelem ipſum contumelioſa eſſe.

Τὸ φαρμακὸν σε τὴν νόσον μείζω ποιεῖ.

Itaque qui ita reſpondent

Πικρὰν χολὴν κλύζει φαρμάκῳ πικρῷ.

Et adhibent remedium gravius morbo.

Altera, τὰς πρακτικὰς τῶν τεχνῶν pertinere ad prudentiam. Et certe prudentem gubernatorem, Ducem, Architectum dicimus. Quid igitur? dicemus artem ſaltandi, aut canendi lyra, eſſe partem prudentiae? Etſi quis iis careat, non erit perfecta prudentia? Item fieri poteſt ut quis ex aliqua earum artium optime agat, qui tum agat imprudentiſſime, ut ſi ſenator, in foro artificioſiſſime ſaltet, dicamus eum, & optime ſaltaſſe, & imprudentiſſime egiſſe. Item nemo prudens eſt niſi vir bonus, & multi nequiſſimi homines talibus artibus excellunt. Item prudentia non reſpicit certum aliquem finem, ut ὑγίειαν aut robur, aut talia, ſed id quod communiter utile eſt ad vitam.

Tertia, quod cum omnes artes dicantur ποιητικαὶ, verbum ποιεῖν latius patet quam in octavo τῶν μετὰ τὰ φυσικά. Ita ut & ſaltare, & canere fidibus, & ducere exercitum, & mederi, ſit facere quatenus eae omnes res, aliaequae conſimiles certis quibuſdam praeceptis continentur, & quatenus earum τὸ εὖ ſpectatur ex ipſis, non ipſo agente, hoc enim diſcrimen poſitum eſt ab ipſo inter τέχνας & virtutes lib. 2. τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γιγνόμενα, τὸ εὖ ἔχει ἐν αὐτοῖς, ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι, τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γιγνόμενα ἤ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων. Haec poſtrema eſt ἡ ἀρέσκουσα.

IN

IN CAPUT V.

Kαὶ ποιήσεται) τῆς μὲν γὰρ ἡ δὲ πρᾶξις τέλος, λείπεται ἄρα &c. καὶ κακά. Διὰ τοῦτο, &c. Ita collocanda haec puto ut cohaereant.

Ἔνθεν καὶ τὴν σωφροσύνην) Argumento quodam ducto a notatione τῆς σωφροσύνης probat prudentiam eſſe: περὶ τὰ πρακτά. Cum enim σωφροσύνη dicatur quaſi σώζουσα τὴν φρόνησιν, quod etiam a Platone poſitum eſt in Cratylo; id quod conſervatur ὑπὸ τῆς σωφροσύνης prudentia eſt, ſervat autem illa rectum iudicium de rebus agendis, ſed cur id tribuit τῇ σωφροσύνῃ potius quam fortitudini, aut Iuſtitiae? Primum ſciendum eſt, τὰ πάθη eſſe ea, quae iudicium depravant: Recte enim ait Theocritus ὅτι τοῖς ἐρῶσι καὶ τὰ μὴ καλὰ, καλὰ πέφανται. & amorem propterea vocamus caecum, & iram caecam, & in primo Rhetoricorum docetur, aliter iudicare de rebus homines aut odio aut amore imbutos, aut iratos, aliter iis motibus animi carentes. Iuſtitiae igitur hic locus non eſt; quae non περὶ τὰ πάθη verſatur, ſed magis περὶ τὴν βούλησιν καὶ περὶ τὰς πράξεις. Huc autem potius tributum eſt. τῇ σωφροσύνῃ, quam fortitudini, quia facilius depravantur homines voluptate, quam ulla re alia, imitatur enim bonum: καὶ συντέθραπται ἡμῖν καὶ ἐγκεχρωσμένον ἐστὶ πάθος τῷ βίῳ. Ac praeterea σωφροσύνην vocamus non tantum *temperantiam*, verum etiam moderationem quandam animi, quae conſtat ex cognitione ſui, & ex moderatione omnium affectuum. Ea prudentiam conſervat.

Αἱ μὲν γὰρ. ἀρχαὶ) lego ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ) Addit nunc alia quaedam quibus proprie diſtinguat, τὴν φρόνησιν ἀπὸ τῆς τέχνης, atque: Ἀλλὰ μὴν τέχνης μέν ἐστιν ἀρετή. φρονήσεως δ' οὐκ ἔστι. Ἀρετὴ vocatur non tantum ea quae proprie

dici-

IN CAPUT VII.

Τὴν δὲ σοφίαν) Sophia antiquiſſimis temporibus non erat ullius certae virtutis facultatiſve nomen, ſed ita commune, ut quam quiſque artem exquiſite praeter ceteros calleret, in ea σοφὸς diceretur. Ipſumque σοφίας nomen omnibus etiam viliſſimorum opificum artibus tribueretur, quod vel ex Platonis Apologia, vel ex Theage conſtat, & idem confirmat Ariſtoteles hoc loco. Atque hoc ſenſu videlicet illud protulit,

Ἐπεὶ σοφὸς ἤραρε τέκτων.

Idemque Iliados o. fabrum, id eſt, ναυπηγὸν peritum deſcribens πᾶσαν σοφίαν ei tribuit, ut & Heſiodus cytharaedo Lino, & Heſiodus cum ſignificare vellet ſe nauticae rei prorſus imperitum eſſe. Οὔτέ τι ναυτιλίης, inquit σεσοφισμένος. ſed & Xenophon in Hierone cibos exquiſitus apparatos ac conditos σοφίσματα vocavit: σοφὸς igitur aut σοφιστὰς vocabant eos, qui quacunque in re multum operae ac ſtudii ponerent; τοὺς, ut ait Clemens in primo ςρωμάτων περὶ ότιοῦν πολυπράγμονας: ut Euſtathius, ἅπαντας τοὺς τεχνίτας. Iccircoque Socrates cum Theaetero diſputans innuere videtur, τὴν σοφίαν ὀ διαφέρειν τῆς ἐπιστήμης, & diſcere nihil eſſe aliud, quam περὶ ὃ μανθάνει τις, σοφώτερον γίνεσθαι.

II. Peculiare autem aliquando hoc nomen muſicorum fuit, eos enim omnium eſſe eruditiſſimos putabant. Cicero 1. Tuſculanarum, *ſummam eruditionem Graeci ſitam cenſebant in nervorum vocumque cantibus.* Athenaeus lib. 14. τὸ γὰρ ὅλον ἔοικεν ἡ παλαιὰ τῶν ἑλλήνων σοφία τῇ μουσικῇ μάλιστα εἶναι δεδομένη. καὶ διὰ τοῦτο τῶν μὲν θεῶν Ἀπόλλωνα, τῶν δὲ ἡμιθέων ὀρφέα μουσικώτατον καὶ σοφώτατον ἔκρινον, καὶ πάντας τοὺς χρωμένους τῇ τέχνῃ ταύτῃ σοφιστὰς ἀπεκάλουν. Horatius *ſylveſtres homines*, &c. & paullo poſt:

> *—fuit haec ſapientia quondam*
> *publica privatis, &c.*

III.

III. Iam vero apud antiquos muſici iidem erant & poetae. Cicero 3. de orat. *Namque haec duo muſici, qui erant quondam iidem poetae machinati ad voluptatem ſunt, verſum atque cantum.* Cum ergo muſici σοφοὶ ſive σοφισταὶ dicerentur, poetae quoque eodem nominis honore afficiebantur, Laertius lib. 1. οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἐκαλοῦντο, καὶ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ σοφισταί, καθὰ καὶ Κρατῖνος ἐν Ἀρχιλόχῳ τοὺς περὶ Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἐπαινῶν, οὕτως καλεῖ. Atque hinc videlicet Ἀνακρέων ὁ σοφὸς in Phadro, & poetae in Lyſide ſapientiae patres ac duces, & a Cicerone in Miloniana *homines ſapientiſſimi* nominantur.

IV. Sapientes etiam vocabant eos, qui condendarum legum gubernandarumque civitatum rationem tenerent, Cuiuſmodi ſapientiam apud Platonem expetit Theages. Id putabant feciſſe primos poetas, quod Horatiani verſus paulo ſupra a me citati indicant, & eodem nomine vocabant leges & cantica, νόμους, & ſolebant apud quoſdam populos leges includi verſibus, & vulgo cani. Ariſtoteles in politicis auctor eſt. Sed hanc Ariſtoteles, ut videbimus, *prudentiam*, non *ſapientiam* vocat.

V. Quoniam autem Rhetores contendebant, artem ſuam eam eſſe, qua regerentur civitates, ſibique politicorum nomen vindicabant: factum, ut ipſis quoque ſapientum appellatio tribueretur. Itaque eis ubi copioſe & ornate in publico dixerant, acclamabatur, (σοφῶς. Martialis.

Quod tam grande σοφῶς, &c.

VI. Σοφοὺς etiam vocabant callidos & aſtutos: quomodo Euripides, mulieres ad machinanda mala ſapientiſſimas eſſe dicit.

VI. At Ariſtoteles eos proprie ſapientes vocat, qui in rebus divinis, & in iis quae in obſcuritate naturae latent contemplandis occupati ſunt, & lib. 1. τῶν μετὰ τὰ φυσικά, ſapientiam vocat eam ſcientiam, quae primus rerum cauſ-

cauſſas, primaque principia conſiderat: quaeque non in huius, aut illius generis, ſed in eius quod eſt ea ratione quae eſt cognitione ac contemplatione verſatur.

Phidiae opus fuit Iuppiter Olympius ex ebore teſte Plinio (coadiutore Celote quodam) Anno VC.CCC.& initio piſtor fuit cuius ſtatuae ad pedes adſcriptum erat: *Φειδίας Χαρμίδε υἱὸς Ἀθηναῖος μὲν ἐποίησε.* Auctor Pauſanias, cuius exemplum unde duxiſſet interrogatus, reſpondit hic ſe Homeri verſibus, quaſi magiſtro uſum.

Ἦ, καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε κρονίων
Ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον.

Hoc ſimulachrum cum vidiſſet, L.Aemilius Paullus (auctor Polybius apud Suidam) obſtupuiſſe dicitur, & dixiſſe: *Solus Phidias Homericum Iovem digne imitatus eſt.* Fecit & Athenis Minervam ex ebore & auro 26. cubitorum, mors illius eſt apud Plutarchum in Pericle. Polycletum nobilitavit Conon. Diadumenus, Aſtragalozoutes, &c. Conſummaſſe hanc ſcientiam iudicatus eſt, & Toreuticen ſic erudiſſe ut Phidias aperuiſſet.

Ἀρετὴ τέχνης) confirmat interpretationem meam.

Εἶναι δέ τινας) Duo proponit, ſapientiam non eſſe idem quod *πολιτικὴν*, & non eſse idem quod *φρόνησιν*, & addit commune argumentum ad probandum utrumque, quod ſapientia verſatur *περὶ τὰ τιμιώτατα*, at talis non eſt homo, harum autem utraque reſpicit hominem; deinde utramque partem tractat ſenſim, ſed ordine inverſo, id eſt, omnes dixerint *τὸ φρόνιμον εἶ)* nihil eſſe aliud quam *τι τὸ ἀθεωρεῖν περὶ αὐτὸ ἕκαστα*, & ſi quis hoc praeſtare poſſit, ei potiſſimum ſingula commiſerint ac gubernanda tradiderint.

Ἐν τῷ μαργείτῃ] Citat hunc & Baſilius homilia ad Iuvenes, ſed dubitat num hoc poema ſit Homeri. Con-

 ſtat

ſtat ex iambicis & ex heroicis Ariſtotelis, περὶ ποιητικῆς, Archilochus, Cratinus, Callimachus, Haepheſtion, de ipſo Margite, vide quae apud Suidam & Ariſtophanem ἐν βατράχοις. Citat ex Margite Plato hunc verbum in Alcibiade 2.

Πόλλ' ἠπίσατο ἔργα, κακῶς δ' ἠπίσατο πάντα.

Ἄνθρωπός ἐστιν) hac de re paulo infra diſputabitur. Euſtratius haec ita exponit. Abſurdum autem eſt, ſi quis dicat politicam eſſe ſcientiam, non eſt enim. Cum ſit περὶ τὰ ἐνδεχόμενα eodemque modo, abſurdum eſt, ſi quis dicat prudentiam eſſe σπουδαιοτάτην, id eſt, ſapientiam, ſed haec expoſitio mihi quidem probari non poteſt. Melius D. Thomas, quem ſequor.

Εἰ δὴ ὑγιεινὸν) Conſtituitur hoc loco inſigne diſcrimen inter ſapientiam & prudentiam petitum, ex diſſimilitudine rerum in quibus earum utraque verſatur. Intelligendum eſt enim eorum, quae ſunt, quaedam qualia ſunt, talia ſemper eſſe, & talia dici ſuapte vi, & ſine ulla ad aliud relatione. Ut color qui habet vim aſpectus diſſipandi, ſemper eſt album; & recta ſemper eſt linea, quae breviſſima eſt inter duo puncta, neque id tantum: verum & quae iis affecta ſunt, ſemper talia ſunt, niſi mutentur, ut nix & ebur ſemper alba, niſi mutentur: & quamvis, arquatis, ut ait Varro, & veternoſis, quae lutea non ſunt, lutea videntur, non tamen mutant colorem, prout is qui ea intuetur affectus eſt. Non enim aſſentimur Democrito, qui ut eſt apud Galenum lib. 1. περὶ τῶν καθ' ἱπποκράτην ϛοιχείων, dicebat:

Νόμῳ χροιὴ, νόμῳ πικρὸν, νόμῳ γλυκύ.

Cum ſignificaret, album, nigrum, amarum, dulce, nihil eſſe revera, ſed opinione tantum. Neque Protagorae, qui dicebat hominem omnium rerum eſſe menſuram. Ita ut tale quidque eſſet, quale ei videretur: neque Ariſtoni, & Pyrrhoni, quorum iampridem

merito

merito exploſa ſententia eſt. Neque remus in aqua rectus eſſe deſinit, etiamſi inflexus videtur. Quaedam alia ſunt, quae non dicuntur talia, niſi ex relatione quadam ad aliud, & ſine ulla mutatione ſui ſaepe talia eſſe deſinunt, ut cibus, potus, ſomnus; ambulatio, geſtatio, navigatio, non dicuntur ſalubria; bona aut mala, niſi quatenus ad aliud pertinent, neque aut omnibus uniuſmodi ſunt, aut iiſdem ſemper. Aliud, ait Ariſtoteles, bonum ac ſalubre eſt hominibus, aliud piſcibus; quin etiam hominum aliud alii, & eidem modo bonum ac ſalubre, modo contra. Eadem *ſapientiae & prudentiae* divinctio eſt. Nam *ſapientia* verſatur iis in rebus, quae ſemper eodem ſe modo habent, neque uſquam alio pertinent: at *prudentia* in eis quae pro temporum, locorum, ac perſonarum varietate mutantur. Itaque ſapientiae decreto immutabilia ſunt: at prudens ſaepe conſilium mutat: *Nunquam*, ait Cicero, *praeſtantibus in Repub. gubernanda viris laudata eſt in una ſententia perpetua permanſio; ſed ut in navigando tempeſtati obſequi artis eſt, etiamſi portum tenere non queas: cum vero id poſſis mutata velificatione aſſequi, ſtultum eſt, eum tenere cum periculo curſum, quem ceperis: potius, quam eo commutato, quo velis, tamen pervenire: ſic cum omnibus nobis in adminiſtranda Repub. propoſitum eſſe debeat, id quod a me ſaepiſſime dictum eſt, cum dignitate otium, non idem ſemper dicere, ſed idem ſemper ſpectare debemus.*

Τὸ γὰρ περὶ αὑτὰ ἕκαστα) Etſi neutro genere uſus eſt Ariſtoteles, tamen latine libentius hoc modo verterint. *Prudentem enim omnes dixerint eum, qui quaque in re quid bonum factu ſit, viderat, eique rem illam commiſerint.* Eſt autem argumentum a coniugatis. Nam τὸ ἀγαθὸν & τὸ εὖ quodammodo coniugata ſunt. De varietate coniugatorum Simplicius in Categ. τὸ ἀγαθὸν non idem eſt omnibus, τὸ φρόνιμον verſatur ἐν τῷ εὖ θεωρεῖν. Non poteſt igitur τὸ φρόνιμον ſemper idem eſſe, id eſt, non eſt pru-

dentis ſemper idem ſentire, aut ſuadere: ſed orationem ac conſilium ſuum, ad locorum, temporum, perſonarum varietatem ac mutationem accommodare.

Διὸ καὶ τῶν θηρίων) *Quocirca*, inquit, *etiam beſtiarum quaſdam prudentes eſſe dicunt: quaecunque vim quandam habent, ea quae ſibi ad victum neceſſaria ſunt, providendi.* Hoc autem argumento probat, prudentiam in eo ſitam eſſe, ut quis ſibi proſpiciat, ac praeparet ea quibus ad vitam tuendam indiget, quod in beſtiis quoque talem quandam proſpicientiam *prudentiae* nomine afficere ſoleamus. Illius autem naturalis in beſtiis prudentiae exemplum poni poteſt in formica; de qua Horatius.

Parvula nam exemplo eſt magni formica laboris.
Ore trahit quodcunque poteſt, atque addit acervo
Quem ſtruit haud ignara ac non incauta futuri;
Quae ſimul inverſum contriſtat Aquarius annum,
Non uſquam prorepit, & illis utitur ante
Quaeſitis ſapiens.

Sed & miram quandam araneorum calliditatem videmus; & quae tum ab aliis, tum a Virgilio in quarto Georgicōn de apibus ſcripta ſunt, fidem non facerent, niſi quotidie cernerentur. Sed qui mira quaedam animalium ingenita cognoſcere cupiet, legat Ariſtotelis librum 9. de hiſtoria animalium; & Plutarchi Gryllum, eiuſdemque Commentarium, in quo diſputatur. *Utra animalia prudentiora ſint, eane quae in terris, an ea quae in aquis degunt.*

φανερὸν δ' ὅτι) Docet rationem adminiſtrandae Reipublicae non eſſe idem quod ſapientiam; multas enim ſapientias eſſe oporteret, cum illa ſpectet id quod utile eſt civitati: aliud autem alii civitati utile eſt. Sed ne quid diſſimulem, valde ſuſpicor multas voces hoc loco temere adiectas. Et ſi quis illa τῶν ζώων, & τῶν ὄντων delenda cenſuerit, me quidem adſtipulatorem habebit.

Niſi

Niſi forte alterum alterius locum occupavit. Non eſſe autem eandem artem medendi morbis omnium animalium, vel ex eo intelligitur, quod alii hominibus, alii equis, alii bobus, aut pecudibus medicinam faciunt, eorumque maxime inter ſe diverſae artes ac facultates, quomodo tamen Plato utitur nomine (σοφίας in Theage & Plutarchus in Themiſtocle ſub principium.

Εἰ δὲ ὅτι βέλτιστον) Ut in exemplis notis illuſtribuſque verſemur. Poterat fortaſſis aliquis exiſtimare politicen, & ſapientiam eandem eſſe, hoc argumenta uſus: quod homo animal omnium longe praeſtantiſſimum eſt; ita ut ea facultas quae humanum bonum maxime ſpectat, qualis eſt politice videatur in maximis maximique faciendis rebus verſari. Diximus autem ſapientiam eſſe; περὶ τὰ τιμιώτατα. Reſpondet Ariſtoteles, ex eo nihil effici; neque verum eſſe quod ſumitur; multa enim ſunt homine praeſtantiora & diviniora; ut exempli cauſa. Corpora coeleſtia. Non igitur vere dicitur hominem eſſe τὸ τιμιώτατον, aut τὸ θειότατον τῶν ὄντων.

Sed in his quaedam ſunt, quae accuratius conſideranda videantur. Ac illud primum. Sitne ea hominis praeſtantia & excellentia, quam hic ſignificari videmus. ſane enim multa dicta ſunt a veteribus, quae videntur valde ad abiiciendum ac deprimendum hominem pertinere. Homerus quidem univerſe pronunciat, nihil eorum quae terra nutrit, eſſe homine infirmius.

Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο.

Et maximus Homeri imitator divinus poeta Sophocles, ita ſapientiſſimum virum Ulyſſem loquentem facit.

Ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο, πλὴν
Εἴδωλ' ὅσοι περ ζῶμεν, ἢ κούφην σκιάν.

Sed & Aeſchilus tam hominem dixerat eſſe *umbram fumi*, & poſtea Pindarus, *umbrae ſomnium*; & notum eſt illud Varronis. *Homo Bulla*; neque facilius quicquam eſt, quam eiuſmodi quamlibet multa colligere.

Sed multa contra dixere iidem veteres, quibus dignitatem hominis amplificarent & extollerent. Nam & eſſe homini cum Diis agnationem, & animos noſtros decerptos ac delibatos eſſe ex mente divina, eſſeque illius quaſi quaedam ἀποσπασμάτια: & quidam veterum philoſophorum dixiſſe traditur, Deum eſſe *hominem immortalem*, hominem autem, *mortalem Deum*: ſtulte ille quidem & arroganter. Sed tamen ſignificare voluit, magnam quandam eſſe homini ſimilitudinem cum Deo. Quid illa Poetarum quam magnifica ſunt? Ovidius 1. Metam.

Sanctius his animal, mentiſque capacius altae
Deerat adhuc, & quod dominari in cetera poſſet.
Natus homo eſt, ſive hoc divino numine fecit
Ille opifex rerum mundi melioris origo;
Sive recens tellus, ſeductaque nuper ab alto
Aethere, cognati retinebat ſemina coeli.
Quum ſatus Iapeto miſſam fluvialibus undis
Finxit en effigiem moderantum cuncta Deorum.

Quid illud Oppiani?

οὐ γάρ τι πέλει καθυπέρτερον ἀνδρῶν,
Νόσφι θεῶν μούνοισι δ' ὑπείξομεν ἀθανάτοισι.

Sunt autem & illa ſapienter dicta ad reprimendam hominum arrogantiam, & haec ad eoſdem abducendos a rebus caducis & mortalibus, & ad coeleſtium ac divinarum cognitionem atque amorem excitandos. Neque dubium eſt, quin homo longe multumque ceteris animalibus antecellat; nam & caetera propter hominem condidit Deus; quod non tantum e ſacris libris cognovimus (quanquam ex eis maxime ac certiſſime) verum etiam ex Ariſtotele ipſo, cuius haec ſunt e primo Politicorum τά τε φυτὰ τῶν ζώων ἕνεκεν εἶναι, καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἥμερα καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δ' ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα, ἀλλὰ τάγε πλεῖστα τῆς τροφῆς, καὶ ἄλλης βοηθείας ἕνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθὴς καὶ ἄλλα ὄργανα γίνηται ἐξ

αὐτῶν

αὐτῶν. ſtatimque addit εἰ οὖν ἡ φύσις μηθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν. In eandem ſententiam multa e Stoicorum hauſta libris apud Ciceronem in ſecundo de natura deorum diſputantur. Et Iuriſconſulti cum in fructibus etiam animalia numerent fructus omnes eſſe aiunt a natura hominum gratia comparatos; l. in pecudum fructu Dig. de uſuris & fructibus. Ad ſummam, cum conſtet, finem ſemper omnibus quae ad ipſum referuntur, praeſtantiorem eſſe: & omnia animalia propter hominem condita, ſequitur hominem multo eſſe aliis animalibus praeſtantiorem. Atque hoc eſt, quod ait Ariſtoteles: ὅτι βέλτιστον ἄνθρωπον τῶν ἄλλων ζώων. ſubiungit tamen eſſe alia quaedam multo divinioris naturae, ut ea ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν, quibus ſignificari opinor corpora coeleſtia; nam ea animalia eſſe & quidem ratione praeditae, Plato, Ariſtoteles, Stoici cenſuerunt. Plato in Timaeo: οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν. Quae Cicero ita convertit. *Quam ob cauſſam non eſt cunctandum profiteri, ſi modo inveſtigari aliquid coniectura poteſt. Hunc mundum animal eſſe, idque intelligens & divina providentia conſtitutum.* Ariſtoteles 2. de Coelo, ὁ δ' οὐρανὸς ἔμψυχος καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν & in eodem: Ἀλλ' ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς. De Stoicorum autem ſententia multis iidem argumentis confirmatur in ſecundo de natura Deorum. Atque ex hac opinione illa Ovidiana ſunt. 1. Metam.

Non regio foret ulla ſuis animalibus orba,
Aſtra tenent coeleſte ſolum, formaeque Deorum,
Ceſſerunt nitidis habitandae piſcibus undae.
Terra feras cepit, volucres agitabilis aer.

videtur Apoſtolus eſſe complexus dicendo, ſive ſedes, ſive dominationes, ſive principatus, ſive poteſtates; dicant qui poſſunt, ſi tamen poſſunt probare quod dicunt; ego me iſta ignorare confiteor, ſed nec illud quidem certum habeo, utrum ad eandem ſocietatem pertineant ſol & luna, & cuncta ſidera: quamvis nonnullis lucida corpora eſſe, non cum ſenſu vel intelligentia videantur. Sed hoc religio noſtra, id eſt, veritas ipſa repudiat. Cur illud, φανερώτατά γε ab Ariſtotele additum eſt? Quoniam alia etiam eſſe animalia homine diviniora rudis illa, & ſtulta vetuſtas credidit, *Heroas*, *Daemonas*, *Faunos*, *Nymphas*, aliaque huiuſmodi otioſorum hominum ſomnia. Sed Ariſtoteles iis tantum uti voluit, quae in conſpectu omnium ſita eſſent.

Ἐκ δὴ τῶν εἰρημένων) *Quoniam earum rerum quae natura plurimi ſunt, & principia, & ea quae efficiuntur ex principiis complectitur.*

Διὸ Ἀναξαγόραν) Argumentum hoc eſt a communi & uſitata loquendi conſuetudine: Vin' tu, inquit, ſcire, quid homines ſapientiae, quid prudentiae nomine intelligant? Anaxagorae, Thaleti & ſimilibus ſapientiae laudem tribuunt, propterea quod verſati ſunt in magnarum & ſublimium, & reconditarum rerum indagatione, prudentiae negant: propterea quod contemnebant rem familiarem, & ea quae ad vitam commode tuendam neceſſaria ſunt, negligebant. Aperte igitur ſignificant, ſe ſapientiam in rerum divinarum, prudentiam in utilium ad vitam, cognitione, & intelligentia ponere. De Anaxagora haec leguntur apud Laertium. Οὗτος δ' εὐγενείᾳ καὶ πλούτῳ διαφέρων ἦν, ἀλλὰ καὶ μεγαλοφροσύνῃ, ὥστε τὰ πατρῷα παρεχώρησε τοῖς οἰκείοις. αἰτιαθεὶς δὲ ὑπ' αὐτῶν ἀμελεῖν, τί οὖν, ἔφη, οὐχ ὑμεῖς ἐπιμελεῖσθε; καὶ τέλος ἀπέστη. καὶ περὶ τὴν τῶν φυσικῶν θεωρίαν ἦν, οὐ φροντίζων τῶν πολιτικῶν, ὅτε καὶ πρὸς τὸν εἰπόντα, οὐδέν σοι μέλει τῆς πατρίδος; εὐφήμει, ἔφη, ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος, δείξας τὸν οὐρανόν. Thales autem

Aſtro-

Aſtrologiam praecipue coluiſſe, & multa in ea primus adnotaſſe traditur, eamque praecipue ob cauſſam primus nominatus. Cicero quidem eum e ſeptem illis ſapientiſſimum fuiſſe dicit. Deriſum a vetula (quod hic etiam D. Thomas narrat) his verbis apud Laertium legimus: λέγεται δ' ἀγόμενος ὑπὸ γραὸς, ἐκ τῆς οἰκίας ἵνα τὰ ἄστρα κατανοήσῃ εἰς βόθρον ἐμπεσεῖν, καὶ αὐτῷ ἀνοιμώξαντι φάναι τὴν γραῦν, οὐ γὰρ ὦ Θαλῆ τὰ ἐν ποσὶν οὐ δυνάμενος ἰδεῖν, τὰ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴει γνώσεσθαι; quo ex ioco effictus eſt ille veteris poetae verſiculus, quem citat Cicero lib. de divinatione:

Quod eſt ante pedes nemo ſpectat: coeli ſcrutantur plagas.

Huic tamen & tractandae Reipub. & rei familiaris amplificandae voluntatem magis, quam facultatem defuiſſe conſtat. Ita enim de eo Laertius: δοκεῖ δὲ καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἄριστα βεβουλεῦσθαι. Κροίσου γοῦν πέμψαντος πρὸς Μιλησίους ἐπὶ συμμαχίᾳ, ἐκώλυσεν, ὅπερ Κύρου κρατήσαντος ἔσωσε τὴν πόλιν. Poſſe autem ſi eam cogitationem ſe dignam duceret, nullo negotio ad maximas divitias pervenire oſtendit, cum proviſa ac praecognita futura olearum ubertate, omnia Mileſiorum & Chiorum praela olearia, & trapeta vili conduxit, ut Ariſtoteles 1. πολιτικῶν, & Hieronymus Rhodius apud Laertium ſcribunt, aut, ut Cicero ait, omnem oleam, antequam florere coepiſset in agro Mileſio coemit, qua ex re ingentem ſibi pecuniam comparavit, etſi Plinius hoc ipſum, & paulo aliter narrat, & non Thaleti, ſed Democrito tribuit, cuius verba ſunt libro 18. cap. 28. *Ferunt Democritum, qui primus intellexit oſtenditque cum Terris Coeli ſocietatem ſpernentibus hanc curam eius opulentiſſimis civium, praeviſa olei caritate ex futuro Vergiliarum ortu, qua diximus ratione, oſtendemuſque iam plenius, magnatum utilitate propter ſpem olivario emiſſe in toto tractu omne oleum, mirantibus, qui paupertatem & quietem doctrinarum ei ſciebant in primis cordi eſſe. Atque ut apparuit cauſſa, & ingens divitiarum*

curſus

curſus, reſtituiſſe mercedem anxiae & avidae Dominorum potentiae, contentum ita probaſſe; opes ſibi in facili, cum vellet, fore. Hoc poſtea Sextius e Romanis ſapientiae adſectatoribus Athenis fecit eadem ratione. Haec Plinius. Sed eum ego in Democriti memoria lapſum puto.

Διὸ καὶ ἔνιοι οὐκ εἰδότες) qui tenent cauſſam, neque τὸ καθόλου.

Ἐνίων εἰδότων) non tamen quibuſvis ſcientibus, ſed quibuſdam tantum, iis nimirum, qui experientia carent.

Πρακτικώτεροι, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις) ſunt enim & alii, ut aſſuefacti, οἱ ἔμπειροι. Ut multi cauſſidici ac rabulae forenſes etſi legum; & Iuris civilis imperiti, melius litem aliquam diriment, quam quidam qui cognitione ac ſcientia Iuris excellent. Ariſtoteles 1. τῶν μετὰ τὰ φυσ. πρὸς μὲν οὖν τὸ πράττειν, ἐμπειρία τέχνης οὐδὲν δοκεῖ διαφέρειν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπιτυγχάνοντας ὁρῶμεν τοὺς ἐμπείρους τῶν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας λόγον ἐχόντων. αἴτιον δ' ὅτι ἡ μὲν ἐμπειρία τῶν καθέκαστά ἐστι γνῶσις, ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου· αἱ δὲ πράξεις, καὶ αἱ γενέσεις πᾶσαι περὶ τὸ καθέκαστόν εἰσιν. οὐ γὰρ ἄνθρωπον ὑγιάζει ὁ ἰατρεύων, πλὴν ἢ κατὰ συμβεβηκός, ἀλλὰ Καλλίαν ἢ Σωκράτην. &c. Vide locum. Lambinus hoc loco illud ἐν τοῖς ἄλλοις, male reddit, *in aliis rebus*, vertendum, *inter alios*, aut *inter ceteros*.

Εἴη δ' ἄν τις καὶ ἐνταῦθα ἀρχιτεκτονική) Cognitio τῆς καθόλου πρὸς τὴν τῶν καθέκαστα γνῶσιν, λόγον ἀρχιτεκτονικῆς ἔχει. Ut in medicina, κυβερνητικῇ, οἰκοδομικῇ, aliiſque ſimilibus.

IN CAPUT VIII.

Ὄνομα πολιτική) aut δικαστική Euſtrat.

Αὕτη δὲ πρακτική) ἡ αὐτὴ δὲ πρακτική, illud autem βουλευτική expungo, etſi ab Euſtratio cognoſcitur.

Οὖν τί ἂν εἴη γνώσεως) προφρονήσεως. Euſtrat. quoque affirmat in aliis libris ita legi.

Διὸ

Διὸ καὶ Εὐριπίδης) Euripides in Philoctete.

Πολλοῖς ἠριθμημένον) ἠριθμημένῳ.

Καὶ οἴονται τοῦτο δεῖν) Plutarchus ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀνεπιφθόνως ἑαυτὸν ἐπαινεῖν.

Ἐξήλυθε τὸ τούτους φρονίμους) alios, τὸ περὶ τοὺς φρονίμους. Ego deeſſe aliquid puto.

Πλῆθος τοῦ χρόνου) Euripid. φοιν[ίσσαις].

> Ὦ τέκνον οὐχ ἅπαντα τῷ γήρᾳ κακά,
> Ἐτεόκλεες πρόσεστιν, ἀλλ' ἡ ἐμπειρία
> Ἔχει τὶ δεῖξαι τῶν νέων σοφώτερον.

Ἔτι ἡ ἁμαρτία) hoc ad ſuperiora refertur, non ad ea, quae proxime anteceſſerunt.

Αἴσθησις ἢ φρόνησις) al. ἡ φρόνησις, ego deleo utrumque.

Τὸ ζητεῖν δὲ καὶ βουλεύεσθαι) ζητεῖν, & βουλεύεσθαι quomodo differant.

IN CAPUT IX.

Ἔστι δὲ εὐστοχία τις) l. ἀγχίνοιά τις ἡ εὐστοχία, etſi in I. ὑστέρων, definitur ἀγχίνοια, εὐστοχία τις, ſed videtur utraque vox idem valere, neque illa eſſe definitio, ſed explicatio.

Ὥστε ὀρθῶς ἔσται) ὀρθῶς βουλεύεσθαι, dicitur quicunque coepit conſilium aptum ad efficiendum quod vult, ſive bonum id ſit, ſive malum, ſed εὖ βεβουλεῦσθαι is tantum, qui bonum aliquod ſpectat.

Ἡ κατὰ τὸ ὠφέλιμον) κατὰ τὸ ὠφέλιμον, καὶ εὖ δεῖ ἐκ παραλλήλου. Euſtrat.

Εὖ βεβουλεῦσθαι) εὖ βουλεύεσθαι duobus modis dicitur, ἁπλῶς & πρός τι. Cum igitur εὐβουλία, & prudentia ſint prope idem, videbitur itidem duplex prudentia eſse, una ἁπλῶς, alteia πρός τι τέλος. Hoc vero intereſt inter eubuliam, & prudentiam, quod prudentia eſt & περὶ τέλους, & περὶ τῶν πρὸς τέλος. Sed tamen τὸ τέλος ἀγαθὸν εἶναι δεῖ.

IN

IN CAPUT X.

Πάντες γὰρ ἂν ἦσαν) Argyr. hoc amplius, πάντες γὰρ ἂν οἰδότες ἢ δοξάζοντες ἦσαν συνετοί. quomodo facilior eſset ſententia.

Ἡ δὲ ξύνεσις). Syneſin Cicero vocat iudicium in epiſtola ad Furinum, lib. 10. *Omnino plura me ſcribere, cum tuum tantum conſilium, iudiciumque ſit, non ita neceſſe arbitrabar.*

Ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν) In Eutydemo interrogatur Clinias, utri μανθάνουσιν οἱ σοφοὶ, ἢ οἱ ἀμαθεῖς, & illuditur varia ſignificatione verbi μανθάνειν. Tum πότερα μανθάνουσιν, ἃ ἐπίστανται, ἢ ἃ μή. Definitur ibidem τὸ μανθάνειν, τὸ λαμβάνειν τὴν ἐπιστήμην. At Socrates tandem, οὐκ ᾔδησθα, inquit, τὸ μανθάνειν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι καλοῦσι μὲν ἐπὶ τῷ τοιῷδε, ὅταν τὶς ἐξ ἀρχῆς μηδεμίαν ἔχων ἐπιστήμην περὶ πράγματος τινὸς, ἔπειτα ὕστερον αὐτοῦ λαμβάνει τὴν ἐπιστήμην. καλοῦσι δὲ τὸ ταυτὸ τοῦτο. καὶ ἐπειδὰν ἔχων ἤδη τὴν ἐπιστήμην ταύτην, τῇ ἐπιστήμῃ ταυτὸν τοῦτο πρᾶγμα ἐπισκοπῇ ἢ πραττόμενον, ἢ λεγόμενον. μᾶλλον μὲν οὖν αὐτὸ ξυνιέναι καλοῦσιν ἢ μανθάνειν, ἐπὶ δὲ ὅτε καὶ μανθάνειν.

IN CAPUT XI.

Ἡ δὲ καλουμένη γνώμη.) Cicero hanc videtur vocare ſententiam in lib. de Seneſt. *non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur, ſed conſilio, & auctoritate, & ſententia &c.*

Τὰ γὰρ ἐπιεικῆ) Omnium enim bonorum virorum commune eſt aequo, & bono cum aliis agere, ita interpretor; at Argyropylus, *bona enim & aequa omnibus ſunt coram bonis ea ratione, qua ad alium tendunt.*

Καὶ ὁ νοῦς. νοῦς ut accipitur cum eſt habitus principiorum,

rum,eſt περὶ τὰ γνωικώτατα,at cum dicimus aliquem νουνέχοντα & aliquid factum νουνεχόντως ad ſingularia refertur.

IN CAPUT XII.

Διαπορήσειε δ'ἄν) Xenophon. 1. ἀπομνημον.

Ἀλλ' ὡς ἡ ὑγίεια) τὰ ὑγιεινὰ exemplar Germanicum, & ita legiſſe videtur D. Thom. ego tamen deleo.

Τοῦ δὲ τετάρτου) In ſuperioribus fecit τῆς ψυχῆς, τὸ μὲν λογικὸν, τὸ δὲ ἄλογον. Rurſuſque τὸ λογικὸν διττὸν, καὶ τὸ ἄλογον διττὸν, quatuor igitur fecit τῆς ψυχῆς μόρια, τὸ λογικὸν τὸ θεωρητικὸν, τὸ λογικὸν τὸ βουλευτικὸν, τὸ ἄλογον μὲν καθ' ἑαυτὸ, λογικὸν δὲ μεθέξει, τὸ παντάπασιν ἄλογον. Huius igitur τετάρτου μορίου, ait nullam talem eſſe virtutem.

Ἐπιστήσασι σαφέστερον) Attente conſiderantibus ut de mundo ἐπιστήσαντες τύποις. Polyb. δεῖ δ' ἐπιμελέστερον ἐπιστῆσαι περὶ τῶν τοιούτων. Hanc vocem omiſere Argyr. Perion. Lamb. Vetus autem & Arretinus male verterunt ſcientibus, non eſt autem ab ἐπίσταμαι, ſed ab ἐφίστημι. Plinius lib. 6. epiſt. *Evocatus*, ἐπίστασθε, *quid facere debeamus*, id eſt, attente, & diligenter conſiderate.

IN CAPUT XIII.

Virtutes morales ἀντακολουθοῦσιν an minus? Etiam, nam nulla earum eſt ſine prudentia, & poſita prudentia; omnes ſequuntur. At qui non idem eſt εὐφυέστατος, ad omnes: ergo poterit hanc habere, ad quam eſt εὐφυέστερος, illam aliam non habere. Reſpondeo, hoc verum eſſe poteſt in virtutibus naturalibus; imperfectis, & proprie dictis non item. Itaque Euſtratius ait hanc opinionem eſſe κοινὴν παρὰ τοῖς σοφοῖς.

Cic. 3. Tuſcul. ait virtutes omnes eſſe inter ſe nexas, & coniugatas. Idem 2. de offic. *Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, a meque*

ipſo

ipſo ſaepe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere virtutes; nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit quiſquam qui non idem prudens ſis, iuſtus eſſe: alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione ſubtilitas, alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Cic. 1. Tuſc. *Ecquid ſcis igitur, ſi quid de Corinthiis tuis amiſeris, poſſe habere te reliquam ſupellectilem ſalvam, virtutem autem ſi unam amiſeris, etſi amitti non poteſt, ſed ſi unam confeſſus fueris te non habere, nullam te eſſe habiturum?* Auguſtinus in epiſtola ad Hieronymum de loco illo D. Iacobi, *qui offenderit in uno, &c. Certe hinc perſuadent; qui unam virtutem habuerit, habere omnes, & omnes deeſſe, cui una defuerit, quod prudentia nec ignava, nec iniuſta, nec intemperans poteſt eſſe. Nam ſi aliquid horum fuerit, prudentia non erit. Porro ſi prudentia tunc erit, ſi & fortis, & iuſta, & temperans ſit, profecto ubi ubi fuerit, ſecum habet ceteras. Sed & fortitudo imprudens eſſe non poteſt, vel intemperans, vel iniuſta, ſic temperantia neceſſe eſt, ut prudens, fortis, & iuſta ſit, ſic iuſtitia non eſt, niſi ſit prudens, fortis, & temperans. Ita ubi eſt una vera, aliqua earum, & aliae ſimiliter ſint. Ubi autem aliae deſunt, vera una illa non eſt, etſi aliquo modo ſimilis eſſe videatur.*

Duo hic quaerenda ſunt, quid Ariſtoteles ſenſerit, & quid verum ſit. Laeritus de Ariſtotele: *τὰς δὲ ἀρετὰς ἔφη μὴ ἀντακολουθεῖν. ἐνδέχεσθαι γὰρ φρόνιμόν τινα καὶ ὁμοίως δίκαιον ὄντα, ἀκόλαστον καὶ ἀκρατῆ εἶναι*. Ipſe Ariſtoteles 4. horum ait fieri poſſe ut aliquis ſit liberalis, neque tamen magnificus. Item ex iis quae ipſe dicit, manifeſto colligitur poſſe eſſe modeſtum, qui non ſit magnanimus, & quis videt poſſe eſſe iuſtum, qui non ſit *ἀνδρεῖος*? Ex his videtur colligi, Ariſtotelem non putaſſe eas *ἀντακολουθεῖν*. Nunc quid verum ſit quaeremus. Ac non videtur verum eat ita eſſe connexas. Ageſilaus interrogatus, utra virtus eſſet praeſtantior, iuſtitia ne an fortitudo, reſpondit, iuſtitiam videri ſibi praeſtantiorem, quia forti-

titu-

titudo tantum in bello valeret, atqui iuſtitia bello & pace neceſſaria eſſet. Iudicavit ergo maximus rex eas poſſe ſeparari. Item virtutes agendo comparantur. Nihil autem vetat aliquem exerceri in aliqua virtute, ut temperantia, qui tamen non exerceatur in fortitudine. Item Ariſtoteles ipſe, ut diximus, eas diſtinguere videtur.

Concluſio. Ariſtoteles cenſet virtutes ἀντακολουθεῖν non quidem omnes, ſed quatuor illas praecipuas, quae vulgo cardinales dicuntur, idque conſtat cum ex hoc loco, tum e libro ſequenti, ubi hoc ipſum repetit, & ita hoc veteres accepiſſe, conſtat ex iis ipſis, quae protulimus. Vide & Galen. in lib. ὅτι ἄριστος ἰατρὸς, καὶ φιλόσοφος. οὐ γὰρ δὴ δέος γε μὴ χρημάτων καταφρονῶν καὶ τὴν σωφροσύνην ἀσκῶν ἄτοπόν τι πράξῃ. πάντα γὰρ ἃ τολμῶσιν ἀδίκως ἄνθρωποι, φιλοχρηματίας ἀναπειθούσης, ἢ γοητευούσης ἡδονῆς πράττουσιν. οὕτω δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἀναγκαῖον ἔχειν αὐτόν. σύμπασαι γὰρ ἀλλήλαις ἕπονται, καὶ οὐχ οἷόν τε μίαν ἥν τινα λαβόντι, μὴ οὐχὶ καὶ τὰς ἄλλας ἁπάσας εὐθὺς ἀκολουθούσας ἔχειν, ὥσπερ ἐκ μιᾶς μηρίνθου δεδεμένας. Neque hoc tantum Ariſtot. dixit, ſed & ita ſe habere veriſſimum eſt.

Solutio contrariorum.

Laertium aperte conſtat mentiri, neque hoc ei novum eſt, aut inuſitatum. Opponemus autem ei Ariſtotelem ipſum, tum Alexandrum Aphrodiſienſem, ſcriptorem multo & eruditiorem, & antiquiorem, quem vide cap. 22. lib. 4. ἀποριῶν, καὶ λύσεων. Cetera argumenta nihil attinent ad virtutes cardinales, itaque non labefactant ſententiam noſtram. Ageſilaus vulgi more locutus eſt, ut & Cicero ſe interdum loqui fatetur. Cetera facile ſolvi poſſunt; ſi animadvertamus virtutem numquam dici plane perfectam, niſi cum quis ita effectus eſt, ut nihil poſſit accidere tantum, quod eum impellat ad turpiter agendum, & ad deſciſcendum

a vir-

a virtute. Id aut poſſe fieri, niſi quis omnes illas virtutes habeat, doceri poteſt ex iis, quae ſunt apud Burleum, Buridan. & Acciaiolum.

Καὶ γὰρ παισὶ) vide exemplum mirae conſtantiae, & odii etiam in tyrannos, in Catone Uticenſi adhuc puerulo apud Plut. & egregium exemplum humanitatis in filiola Plutarchi adhuc infante, ἐν τῇ παραμυθ. πρὸς ἰδίαν γυναῖκα.

Σωκράτης μὲν οὖν) ergo quodammodo probabat illud:

Ὦ τλῆμον ἀρετή, λόγος ἄρ' ἦσθ'· ἐγὼ δέ σε
Ὡς ἔργον ἤσκουν· σὺ δ' ἄρ' ἐδούλευες τύχῃ, &

virtutem verba putas, ut
Lucum ligna. Horat.

Ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν) quod poſſet eſſe etiam alio monente, qui prudens eſſet. At μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου agere non dicetur, niſi qui ipſe prudens ſit.

Πλὴν τοσοῦτον ἔοικεν ὁρᾶσθαι) Haec verba delenda ſunt, neque ea agnoſcit Argyropylus.

Finis Commentariorum in lib. 6.
Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM SEPTIMUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

SCHOLIA.

IN CAPUT PRIMUM.

METὰ δ' ταῦτα) Abſoluta omnium virtutum, & earum, quae actione, & eorum quae cognitione cernuntur tractatione, ne quid omittatur, quod ad hanc philoſophiae partem pertineat, ea quoque excutienda ſunt quibus cum virtute vitioque quaedam intercedit ſimilitudo, ita ut ipſa quoque in ratione vivendi aut fugienda, & vituperanda, aut perſequenda, & laudanda ſint. Talia autem eſſe nonnulla ex iis, quae mox dicturus ſum, facile intelligetur. Didicimus principio libri ſexti duo requiri ad virtutis mortalis perfectionem. Unum, ut ὁ νῦς ὁ πρακτικὸς vere iudicaret de expetendo, aut fugiendo. Alterum ut ea pars animi, in qua ineſt appetitio, conſentiret cum illo vero bonoque iudicio, & quod mens pronunciaſſet fugiendum eſſe, id prorſus averſatur: quod expetendum. id ſine ulla cunctatione ſequeretur. Quoties igitur concurrunt haec duo, ut & mens vere iudicet, & quo illa intendit, eodem appetitio feratur, tum demum perfectam dicimus eſſe virtutem. Contraque cum & appetitio ad turpia, & inhoneſta

fer-

ſertur,& quadam quaſi caligine erroris occoecata mens, ea ipſa perſequenda, & in comparatione aliis antepo- nenda eſſe iudicat, tum eum, qui ita affectus eſt, ve- re ac proprie dicimus eſſe vitioſum. Sed evenit plerum- que ut mens, & appetitio diſſideant, cumque mens vere de honeſto, ac turpi iudicet, ei honeſtum ante- ponenti, appetitio, tanquam calcitroſus, & contu- max equus bene ducenti inſeſſori repugnet. Tunc i- gitur, aut in illo conflictu vincit ratio, & appetitio- nem quamvis invitam, ac renitentem ſibi parere cogit; atque hanc affectionem animi, *continentiam*, vocamus, aut ut ait Poeta.

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas,

id eſt, immoderatae illae, & effrenatae cupuditates ruunt, ſecumque hominem auferunt, & neglecto ra- tionis imperio exultant, atque hanc *incontinentiam*, aut, *impotentiam* nominamus. Hoc autem inter vitio- ſum, & incontinentem intereſt, quod vitioſi etiam mens ipſa corrupta eſt: incontinentis non item. Hoc continens & is, in quo eſt virtus, quod hic, & ab omni turpitudine abſtinet, & hoc ipſo gaudet: ille etſi quae turpia ſunt, praetermittit, tamen id non ſi- ne quadam moleſtia, morſuque ut ita dicam, animi facit. Itaque is qui virtute praeditus eſt, ſimilis eſt navi, quae & bonum gubernatorem habet, & ſecun- do ac ferenti utitur vento. Vitioſus navi, quam & ventus agit in brevia, & ſcopulos, & gubernator im- peritus, portum ibi putans eſſe, eodem impellit. Continens navi, quae reflantibus, & reluctantibus ventis, gubernationis tamen virtute fertur in portum. Incontinens navi, quae bonum quidem gubernatorem habet, ſed vi ventorum, & tempeſtatum abripitur. Haec ſimilitudo diligenter conſiderata, niſi me fallit animus, aliquid conferet ad harum rerum diſcrimen intelligendum.

Exiſtit etiam interdum, etſi non ſaepe in hominibus admirabilis quaedam animi excelſitas, ut non tantum omnes virtutis numeros impleant, ſed quaedam efficiant, quae a nemine expectari, omniumque ſupra hominum captum poſita eſſe videantur. Si ergo haberemus aliquod nomen virtutis nomine pulchrius, & ſublimius, id eis tribueremus: nunc quoniam iis, quae rariſſime reperiuntur, nomina fere imponi non ſoleant, huic animi affectioni ſuum, ac proprium nomen nullum impoſitum eſt, ſed eam heroicam, ac divinam virtutem vocamus. Rurſum tanta nonnunquam in quibuſdam eſt naturae depravatio, ut non humano more vitioſi eſſe, ſed prorſus hominem exuiſſe, & in taeterrimas belvas degeneraſſe videantur. Hanc feritatem nominamus. Haec igitur huius libri octavi materia eſt: duabus enim partibus continetur: quarum prior heroica illius ac divinae virtutis, & feliciatis brevem, continentiae autem, & incontinentiae, longam & accuratam tractationem habet. Poſterior, quoniam continentia, & incontinentia, quaeque eis vicina ſunt, tolerantia, & animi mollitudo in voluptate praecipue, moleſtiaque cernuntur, in utriuſque harum rerum erudita, & copioſa explicatione conſumitur.

Μετὰ δὲ ταῦτα) Cognitis videlicet iis, quae in ſuperioribus libris tractata ſunt.

Τῶν περὶ τὰ ἤθη ψεκτῶν) ab iis, tanquam notioribus progreditur ad ea, quae expetenda, & perſequenda ſunt.

Ἀκρασία) κρατεῖν eſt regere, ac cohibere. Hinc ἀκρασία, cum quis non poteſt ſcriptum regere, id eſt, cupiditates ſuas frenare, ac coercere.

Δῆλα) Satis enim crebra eorum exempla quotidie occurrunt.

Πρὸς δὲ τὴν θηριότητα) Non erit alienum breviter proponere aliquot exempla feritatis, itemque eius virtutis

quam

Digitized by Google

quam *heroicam*, ac *divinam* vocamus, ut quid utraque ſit, facilius intelligatur. Quos igitur θηριάδεις dicimus? Eos nimirum, qui quaedam ita taetra facinora, & flagitia in ſe ſuſcipiunt, ut aures ipſae ab eorum commemoratione abhorreant. Exempli cauſa. Hector Patrocolum interfecerat, Achilles, qui amici mortem ulciſci vellet.

Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros.

Crudele facinus, ſed tamen tale, ut in hominem cadat. Fulvia Ciceronis caput, & linguam acubus punxit. Omnino magnae cuiuſdam crudelitatis eſt, etiam in cadavera ſaevire: ſed tamen hoc quoque multi alii feciſſent. Tydeus Diomedis pater in bello Thebano, a Menalippo vulneratus fuerat, eius a ſe interfecti caput Amphiaraus ad Tydeum tulit. Tydeus capite hoſtis mortui mordicus abrepto, & dentibus ſuis abrupto, cerebrum illius abſorbuit. Tygridis hoc, aut urſi, aut lupi alicuius, non hominis fuit. Tereus Philomelae, coniugis ſuae ſorori per vim vitium obtulerat. Indignata uxor, communes filios interfecit, eoſque viro epulandos appoſuit. Nulla hoc fera feciſſet. Haec igitur feritas eſt. Heroicae virtutis exempla Hercules, Anaxarchus, Socrates, aliique innumerabiles cumulate praebebunt.

Ὥσπερ ὅμηρος) Priami verba Iliad. ω.

Σπεύσατέ μοι κακὰ τέκνα, κατηφόνες, αἴθ' ἅμα πάντες
Ἕκτορος ὠφέλετ' ἀντὶ θοῆς ἐπὶ νηυσὶ πεφάσθαι
Ὤι μοι ἐγὼ πανάποτμος, ἐπεὶ τέκον υἷας ἀρίστους
Τροίῃ ἐν εὐρείῃ, τῶν δ' οὔτινα φημὶ λελεῖφθαι,
Μήστορά τ' ἀντίθεον, καὶ Τρώϊλον ἱππιοχάρμην,
Ἕκτορά θ' ὃς
Τοὺς μὲν ἀπώλεσ' Ἄρης, τὰ δ' ἐλέγχεα πάντα λέλειπται.

Ἐξ ἀνθρώπων γίγνονται θεοὶ) Antiquitas credidit eximios

mios viros filios eſſe Deum, & poſt mortem Deos fieri. Prioris exempla Hercules, Theſeus, Minos, Lycurgus, Romulus, alii. Poſterioris, Hercules ipſe, Romulus, Oreſtes, & Pylades, ut eſt apud Lucianum in Toxari, innumerabiles alii. Euhemeri hiſtoriam pete ex Lact. Cic. 1. Tuſcul. *Ex hoc & noſtrorum opinione Romulus in coelo cum Diis agit aevum, ut famae aſſentiens dixit Ennius, & apud Graecos, indeque perlapſus ad nos, & uſque ad Oceanum Hercules, tantus, & tam praeſens habetur Deus.* Paulo poſt: *Quid totum prope coelum, nonne humano genere completum eſt? ſi vero ſcrutari vetera, & ex iis ea, quae ſcriptores Graeci prodiderunt, eruere coner; ipſi illi maiorum gentium Dii qui habentur, hinc a nobis profecti in coelum reperientur.* Plinius: *Deus eſt mortali, iuvare mortalem, & haec ad aeternam gloriam via hac proceres iere Romani. Hac nunc coeleſti paſſu cum liberis ſuis vadit, maximus omnis aevi Rector Veſpaſianus Auguſtus feſſis rebus ſubveniens. Hic eſt vetuſtiſſimus gratiam referendi mos, ut tales numinibi adſcribantur. Quippe & omnium aliorum nomina Deorum ex hominum nata ſunt meritis.* Cicer. 2. de natura Deorum: *Suſcepit autem vita hominum, & conſuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in coelum fama, ac voluntate tollerent.* Horatius.

Iuſtum & tenacem, &c.

Haec te merentem Bacche pater tuae, vexere Tygres, indocili iugum

Collo trahentes, hac Quirinus, &c.

Cicero:

Et ollis quos Endo coelo merita locaverint.

Οἱ λάκωνες) Megillus Lacedaemonius apud Plat. 1. νόμ. πῶς γὰρ ἂν ἄλλως ἀποκρίναιτο, ὦ θεῖε, Λακεδαιμονίων ὅστις οὖν; Socrates ad finem Menonis: Οἱ λάκωνες, ὅταν ἐγκωμιάζωσιν ἀγαθὸν ἄνδρα, θεῖος ἀνὴρ φασὶν οὗτος. Et ἐν τῷ περὶ ἀρετῆς νοθευομένῳ, Λακεδαιμόνιοι, ὅτάν τινα μεγαλοπρεπῶς ἐπαινῶσι. θεῖον ἄνδρα

ἄνδρα φασὶν· πολλαχοῦ γὰρ καὶ Ὅμηρος τῷ αὐτῷ τούτῳ καταχρῆται, καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταί. Hom. Odyſſ. χ

Πῶς ἂν ἔπειτ' ἐδύσηος ἐγὼ θείοιο λαθοίμην;

Habet, & alia, quae idem valent. Δῖος, θεοείκελος, ἀντίθεος, & talia. Θεῖον λέγεται πᾶν τὸ ὑπερφυὲς καὶ τεράστιον. Euſt. Iliad. ζ

Θεῖον) an τοῖος, & maior θεῖος, etſi aliter ſcripſit Lambinus.

Ὁ θηριώδης) μάλιστα ἐν τοῖς βαρβάροις, ut Scythae, Antropophagi, & Perſae, qui cum matribus commiſcebantur, ἐνίοτε γίνεται διὰ νόσους, καὶ πηρώσεις, ut Hercules in Agare, Ericthonius, Hecuba, quae propterea Lucana urſa dicitur: οἱ κακίᾳ ὑπερβάλλοντες, θηριώδεις καλοῦνται. Qualis fuit Echetus, quem Homerus Odyſſ. σ' vocat βροτῶν δηλήμονα πάντων. Vide, quae de eo Euſtratius. Tales fuere Nero, Caligula, Buſiris, Mezentius, Phalaris, &c.

Ἀλλὰ περὶ μὲν) Alia commodius paulo poſt tractabuntur, alia iam tractata ſunt. Dicendum igitur περὶ ἀκρασίας, &c.

Ἀκρασία in iis, qui ſibi moderari non queunt in ira, in ambitione, & ſimilibus reprehenditur tantum, ut ἁμαρτία: eo enim peccant, ὅτι τῆς μεσότητος ἁμαρτάνουσι. At ἀκρασία eſt etiam nomen certae cuiuſdam κακίας, quae in eorum nullo cernitur.

* * *

IN CAPUT IV.

Μαλακοί) Aſpaſius, ἀκόλαστοι. Itemque Argyr. & Arretinus; melius tamen μαλακοί.

Διὸ μᾶλλον) non comparat, ut putatur, ἀκόλαστον cum incontinente, ſed ait ex duobus incontinentibus, illum eſſe μᾶλλον ἀκόλαστον qui, &c. id eſt viciniorem intemperantiae & vitioſiorem.

Ἐπεὶ δὲ) lego ἔτι δὲ, ne duobus modis pendeat oratio, & quod nihil addatur ad illud ἐπεὶ, & quod nihil ad illud *αἱ μὲν*, legendo autem ἔτι, ſaltem alterum incommodum tollitur.

Αἱ μὲν εἰσι τῶν τῷ γένει) Sequebatur ut adderet, αἱ δὲ τῶν ἐναντίων, αἱ δὲ τῶν μεταξὺ, ſed omiſit, tranſiitque ad diviſionem ἡδέων, ex quibus illa alia membra intelligi poſſunt cum omnis ἐπιθυμία referatur πρὸς τὸ ἡδύ. Eſt igitur ἀνανταπόδοτον. Argyr. tamen addit de ſuo (*aliae non ſint*) quod ego facere non audeam.

Καθάπερ διείλομεν πρότερον) atqui nuſquam ita diviſit, ſed tantum dixit duplicia eſſe ἡδέα, τὰ μὲν ἀναγκαῖα, τὰ δ' αἱρετὰ μὲν φύσει, ἔχοντα δ' ὑπερβολήν. At haec eadem diviſio eſt, niſi quod additur membrum unum, quod ibi praetermiſerat. Praetermiſſum autem erat illic, quoniam ea tantum quaerebantur, quae ad continentiam, & incontinentiam, ſeu proprie, ſeu communiter dictam pertinebant. Hic additur, ut quaſi via muniatur ad explicandum θηριότητα. Et hic vocat τὰ μεταξὺ, quae primum vocaverat ἀναγκαῖα, & ita accipit Argyropylus.

Οἷον χρήματα) Hoc exemplum refertur non ad proprium membrum, ſed ad primum, & tamen mirabile eſt pecuniam, & lucrum numerari inter τὰ αἱρετὰ τῇ φύσει, cum tamen conſtet ea experti tantum propter uſum, Sed videlicet ita vocat bona omnia quae quidem non ſunt ἀναγκαῖα τῷ σώματι.

Καὶ τὰ τοιαῦτα) φύσει αἱρετὰ, οὐ τῷ πάσχειν.

Οὐ τῷ πάσχειν] Non quod iis afficiantur, eaque concupiſcant, & ament. At ἐν τοῖς ἐναντίοις, alio ratio; ſimpliciter enim ea amare, & concupiſcere, viruperandum eſt.

Διὸ ὅσοι) Huic quoque ὅσοι nihil eſt, quod reſpondeat: nam cum dicere, ut videtur, inſtituiſſet, ὅσοι μὲν ἂν &c. μοχθηροὶ μὲν οὐκ εἰσιν, εἰ μὴ διὰ τὸ ὑπερβάλλειν, aut aliquid tale, multis interiectis mutavit formam orationis, &

pro

pro iis, quae dixi, addidit μοχθηρία μὲν οὖν, &c. eſt igitur inſigne ἀνακόλουθον. & proferre poſſem talia quaedam ex aliis ſcriptoribus.

Καὶ τῶν ψεκτῶν) non dicit ipſam ἀκρασίαν eſſe ex numero τῶν ψεκτῶν, ut Argyrop. Lamb. & alii putant, & graecus etiam interpres, ſed referri πρὸς τὰ ψεκτὰ, tanquam ad obiectum, ut rectiſſime D. Thomas.

Τὴν ἀκρασίαν) legend. πρὸς τὴν ἀκρασίαν, & ita legit Interpres vet. & omnino ita legendum eſt, nam dicunt primo ἀκρασίαν, deinde addunt περὶ τί.

Ἐνταῦθα) ἐν τῷ ἰατρῷ, καὶ ὑποκριτῇ εἴποιεν ἂν ἁπλῶς κακόν.

Τὸ ἀνάλογον ὁμοίαν) Illud ὁμοίαν, Aſpaſius iudicat eſſe gloſſam vocis ἀνάλογον.

Ὁμοιότητα λεγομένην) λεγομένην legendum videtur.

Εἴ τις ὥσπερ ἡ Νιόβη) De Niobe.

Καὶ γάρ τ' ἠΰκομος Νιόβη ἐμνήσατο σίτου,
Τῇ περ δώδεκα παῖδες ἐνὶ μεγάροισιν ὄλοντο,
Ἓξ μὲν θυγατέρες, ἓξ δ' υἱέες ἡβώοντες,
Τοὺς μὲν Ἀπόλλων πέφνεν ἀπ' ἀργυρέοιο βιοῖο
Χωόμενος Νιόβῃ· τὰς δ' Ἄρτεμις ἰοχέαιρα. Il. ω.

IN CAPUT V.

Ἐπεὶ δὲ ἐστὶν) Hic potius debet eſſe ἀρχὴ κεφαλαίου.

Τὰ μὲν διὰ πηρώσεις) id eſt, νόσους.

Καὶ περὶ τούτων) τούτων τῶν τριῶν τῶν νῦν λεχθέντων, οὐχ ἡδέων φύσει.

Λέγω δὲ τὰς θηριώδεις) θηριώδεις, ſi oriuntur ἐκ μοχθηρᾶς φύσεως, νοσηματώδεις, ſi ex morbo, aut prava conſuetudine.

Τῶν ἀπηγριωμένων) Scytharum.

Ἢ τὸ περὶ φάλαριν) ὅτι τὸν ἑαυτοῦ παῖδα κατέφαγεν.

Ὥσπερ ὁ τὴν μητέρα) Xerxes μανείς.

Οἷον αἱ τῶν τριχῶν τίλσεις) haec non ponuntur, ut ad immanitatem pertinentia, ſed ait illa ſuperiora ita ex

qui-

quibuſdam morbis, aut conſuetudine evenire, ut haec quoque eveniunt.

Εἴπειεν ἀκρατεῖς) nemo ob id dicit mulieres ἀκρατεῖς eſſe quod nolint ὀπύειν, ſed ὀπύεσθαι.

IN CAPUT VI.

Ὅτι δὲ καὶ ἧττον, &c.) Turpius eſt vinci a cupiditate, quam ab ira.

Ὁ δὲ θυμὸς φυσικώτερον) καὶ χαλεπώτερον vet. interp. Politianus autem ὁ θυμὸς, καὶ ἡ χαλεπότης φυσικώτερον τῶν ἐπιθυμιῶν, &c.

Καθάπερ τὴν ἀφροδίτην, &c.) Sappho etiam Venerem eodem epitheto afficit, alibi etiam vocat ποικιλόφρονα.

IN CAPUT VII.

Ἢ καθ' ὑπερβολάς) legendum videtur, μὴ καθάπερ ὑπερβολαί, ἀλλὰ &c.

Ὁμοίως δὲ καὶ) Itaque Phaedria Terentianus, quod biduum amica carere non poſſet, ipſemet mollitiem vocat.

Οἷον ἐν τοῖς σκυθῶν) in aliis libris περσῶν, quod verius puto; nam & Aſpaſius ita legit.

Ὥσπερ προγαργαλίσαντες) προγαργαλισθέντες p.

IN CAPUT VIII.

Ὑπ' ἐλάττονος γὰρ) nam ſi eſſet admodum vehemens, non daret ſpacium cogitandi.

Οἷς διὰ τὸ μὴ, &c.) al. μὴ διὰ τὸ πεπεῖσθαι, & ita veter. aut ὁ δὲ διὰ τὸ πεπεῖσθαι τοιοῦτος, οἷος διώκειν, ſed prius malo.

IN CAPUT IX.

Ἡ ὁ τῷ ψευδεῖ) lege ἀληθεῖ, & ita cogit ſententia ipſa, e ſequentibus perſpicitur.

Εἰσὶ δέ τινες οἱ ἐμμενετικοὶ τῇ δόξῃ, εἰσὶ δὲ οἷς) illud ultimum εἰσὶ δὲ. Argyr. delet. Diſtinguit quoſdam ἐμμενετικοὺς τῇ δόξῃ a continentibus, & quoſdam οὐκ ἐμμενετικοὺς ab incontinentibus.

Σωματικοῖς χαίρων) l. χαίρειν. Docet continentiam eſſe mediam inter duo extrema vitioſa, ſed eorum extremorum eſſe rariſſimum inventu.

Ὅμοιοι δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἀκόλαστος) Qua in re tum conveniant, tum differant ὁ ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἀκόλαστος.

IN CAPUT X.

Οὐ γὰρ ἐπίβουλος) ἐπίβουλος, hic non tam videtur ſignificare inſidiatorem, quam eum, qui ἀπὸ βουλῆς, id eſt conſulto facit, nam & Plato ita interdum accipit nomen ἐπιβουλῆς.

Ἀναξανδρίδης) Ἀναξανδρίδης ἀναξάνδρου ῥόδιος ἐκ καμείρου γεγονὼς ἐν τοῖς ἀγῶσι φιλίππου τοῦ μακεδόνος ἐν τῇ ὀλυμπιάδι ἑκατοστῇ πρώτῃ, κατὰ δέ τινας κολοφώνιος. ἔγραψε δὲ δράματα ἑξήκοντα πέντε, ἐνίκησε δὲ Ι. καὶ πρῶτος οὗτος ἔρωτας, καὶ παρθένων φθορὰς εἰσήγαγεν. Suidas vide, & Athenaeum lib. 9.

Ἡ πόλις ἐβούλετο) ἐβούλευσ' legend. puto.

Μελέτην ἔμμεναι φίλε) μεῖναι d. & ita eſſe videtur.

IN CAPUT XI.

Ἀπὸ τοῦ χαίρειν) ἴσως ἀπὸ τοῦ μάλα χαίρειν.

Ἔτι ὁ σώφρων φεύγει τὰς) Si σωφροσύνη φεύγουσα τὰς ἡδονὰς σώζει τὴν φρόνησιν, ſequitur τὴν φρόνησιν φθείρεσθαι ὑπὸ

τῶν

τῶν ἡδονῶν, & vide locum Cicer. de Senectute, in oratione Architae Tarentini.

IN CAPUT XII.

Καὶ αἱ φύσεις, καὶ αἱ ἕξεις] φύσεις, & ἕξεις ponit hic pro eodem, item κινήσεις, καὶ γνώσεις, ut oſtendit in iſtis verbis (ἕξεως, καὶ φύσεως) lego autem καὶ αἱ φύσεις, καὶ ἕξεις, καὶ αἱ κινήσεις, καὶ γνώσεις ἀκολουθοῦσι, id eſt, pro varietate habituum varii ſunt appetitus, nam alia appetimus καθεστηκυίας τῆς φύσεως, alia ἐνδεούσης.

Ἀκολουθήσουσι καὶ αἱ φαῦλαι δοκοῦσαι) ἀκολουθοῦσιν vetus καὶ αἱ φαῦλαι εἶναι δοκοῦσαι.

Οἷον αἱ τῶν καμνόντων) ut cum mulier gravida capit voluptatem ex eſu carbonum, aut cineris, aut cum, qui ſcabie laborat, ſcabit corpus.

Τῆς ὑπολύπου ἕξεως) indigentis, & imperfecti vetus interpres, ergo legiſſe videtur ὑπολοίπου, at ὑπόλοιπος eſt reliquus, ὑπόλυπος nihil eſt, legendum igitur forte ὑπελλιποῦς, aut potius ἐπιλιποῦς, & ita eſt. Solvit rationem, adductam ad confirmationem tertiae opinionis.

* * *

IN CAPUT XIV.

Οὐ γάρ ἐστι τῇ ὑπερβολῇ) τῇ τῆς ἡδονῆς ὑπερβολῇ οὐκ ἔστιν ἐναντία ἡ λύπη. neque enim quiſquam quod careat ὑπερβαλλούσαις ἡδοναῖς λυπεῖται, praeterquam ſi ſit aliquis τῶν διωκόντων τὴν ὑπερβολὴν, quales ſunt οἱ ἀκόλαστοι. Nam hi etiam ſi habeant affatim, quibus expleant neceſſarias cupiditates, anguntur tamen, niſi abundent etiam non neceſſariis, & vide Ariſtotelem in problem. ὅσα περὶ σωφροσύνην, καὶ ἀκολασίαν, quaeſt. 1. ubi de Dionyſio.

Ὁμοίως δὲ ἐν τῇ νεότητι) Iuvenes, quia creſcunt, plurimum

mum conficiunt cibi : iccircoque ſicut ebrii , quo plus bibunt , eo plus ſitiunt , ita illi ſaepe , quo plus cibi ſumunt , eo plus appetunt . In melancholicis autem idem contingit ratione τῆς κράσεως , humor enim ille perpetuo cor mordicat .

Τὸ ὁρᾷν, τὸ ἀκούειν, &c.) haec opinio Anaxagorae fuit, vide Theophraſtum περὶ αἰσθήσεως .

Ἐπεὶ εἴ τε) Hippocrates in libro de natura hominis .

Καὶ ἡδονὴ μᾶλλον) Euripides in Oreſte .

Finis Commentariorum in lib. 7. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANT.

M. ANTONII MURETI
IN
LIBRUM OCTAVUM
ETHICORUM ARISTOTELIS
SCHOLIA.

IN CAPUT I.

Μετὰ δὲ ταῦτα) Quidquid eſt aut ἀρετὴ, aut μετ' ἀρετῆς, tractandum eſt Philoſopho morali, talis autem φιλία; tractanda igitur. Eſtne haec eadem φιλία, de qua in fine ſecundi? Non, eſtne ἀρετή? ſi ἀρετὴν voceas πᾶσαν ἕξιν τε καὶ διάθεσιν ἐπαινετὴν, Eſt, ſin proprie accipias non eſt. Quomodo id probas? Primum ipſe ordo Ariſtotelis hoc indicat. Deinde nulla virtus eſt τῶν πρός τι, ſed qualitas abſoluta. At μετ' ἀρετῆς eſt ἡ ἁπλῶς φιλία, ut infra videbitur. Cicero, *virtus amicitiam gignit, & continet, nec ſine virtute amicitia eſſe poteſt ullo pacto.*

Ἔτι δὲ) Cic. *non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus utimur locis, quam amicitia.*

Ἄνευ γὰρ) Cic. *Nam quis eſt pro Deum fidem atque hominum? qui velit, ut nec diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere.*

Καὶ γὰρ πλουτοῦσι) Adverſus Euripideum illud

Ὅταν δ' ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

Et tyranni id probant.

Δυναστείας) Cyrus moriens apud Xenophontem: οἶδα

μὲν

μὲν οὖν καὶ σὺ, ὦ καμβύση, ὅτι οὐ τόδε τὸ χρυσοῦν σκῆπτρον τὸ τὴν βασιλείαν διασῶζόν ἐστιν, ἀλλ' οἱ πολλοὶ (γρ. πιστοὶ) φίλοι σκῆπτρον βασιλεῦσιν ἀληθέστατον καὶ ἀσφαλέστατον. Εγὼ γὰρ τοὺς φίλους πλουσίους ποιῶν, τοιούτους μοι νομίζω θησαυρούς, καὶ φύλακας ἅμα ἐμοῦ τε καὶ τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν πιστοτέρους εἶναι, ἢ εἰ φρουροὺς μισθοφόρους ἐπεστησάμην.

Φύσει τ' ἐνυπάρχειν ἔοικε) τὴν πρὸς τὰ τέκνα στοργὴν φυσικὴν εἶναι Ariſtoteles putat. Et Plato in Sympoſio. Sophocles:

Δεινὸν τὸ τίκτειν ἐστίν· οὐδὲ γὰρ κακῶς
Πάσχοντι μῖσος ὧν τέκει, προσγίγνεται.

Menander:

Ὦ παῖδες οἷον φίλτρον ἀνθρώποις φρενός.

Cic. 1. de off. Plut. περὶ τῆς πρὸς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας. Epicurei eam tollebant. Plut. πρὸς κολώτην. τὸ δὲ φύσει περιέχεσθαι τὰ τεκόντα τῶν γενναμένων οὐχὶ πᾶσι φαινόμενον ἀναιρεῖτε; Idem περὶ φιλοστοργ. θαυμάζεται γὰρ ἐν τοῖς θεάτροις ὁ εἰπών.

Μισθοῦ γὰρ ἀνθρώπων τίς ἄνθρωπον φιλεῖ;

Κατ' ἐπίκουρον ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν μήτηρ τὸ τέκνον, οἱ παῖδες τοὺς τεκόντας, &c. Et inde eſt illud Cic. *Filiola tua te delectari laetor & probari tibi φυσικὴν εἶναι τὴν πρὸς τὰ τέκνα. Etenim ſi haec non eſt, nulla poteſt homini ad hominem eſſe naturae adiunctio, qua ſublata, vitae ſocietas tollitur. Bene eveniat inquit Carneades ſpurce. Sed tamen prudentius, quam Lucius noſter & Patro. qui cum omnia ad ſe referant, nec quicquam alterius cauſſa fieri putent.* Epicurei hauſerant ab Ariſtippo, cuius dictum quoddam in filium refertur a Stobaeo. Stoici (apud Laertium in Zenone) φασὶ δὲ καὶ τὴν πρὸς τὰ τέκνα φιλοστοργίαν φυσικὴν εἶναι αὐτῆς, καὶ ἐν τοῖς φαύλοις μὴ εἶναι. in lege. Nam etſi de inoff. teſt. *& metuere tam patrem de filio, quam de ſe, & vehementius torqueri in filio, quam in ſe ipſo.*

Τί γὰρ ὄφελος) Martialis.

Extra fortunam eſt, quidquid donatur amicis.

Et Alexander, nuſquam tutius deponi pecunias dicebat, quam apud amicos.

IN

IN CAPUT II.

Ὁμοιότητά τινα) Theocr.

Τέττιξ μὲν τέττιγι φίλος, μύρμακι δὲ μύρμαξ,
Ἴρηκες δ' ἴρηξιν.

Plato Symp. ὁ γὰρ παλαιὸς λόγος εὖ ἔχει, ὡς ὅμοιον ὁμοίῳ ἀεὶ πελάζει. Horat.

Oderunt hilarem triſtes, &c.

Plutarch. de adul. & amico.

Γέρων γέροντι γλῶτταν ἡδίστην ἔχει,
Παῖς παιδὶ, καὶ γυναικὶ πρέσφορον γυνή. Mart.

Cum ſitis ſimiles pareſque vita,
Uxor peſſima, peſſimus maritus,
Miror non bene convenere vobis.

Ἧλιξ, vetus dictum eſt, ἥλικα τέρπει, & pares cum paribus facillime degere. Ariſtoteles 1. Rhet. καὶ ἐπεὶ τὸ κατὰ φύσιν ἡδὺ, τὰ συγγενῆ δὲ κατὰ φύσιν ἀλλήλοις ἐστὶν, ἅπαντα τὰ συγγενῆ καὶ ὅμοια, ἡδέα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, οἷον ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ, καὶ ἵππος ἵππῳ, καὶ νέος νέῳ, ὅτι καὶ αἱ παροιμίαι εἴρηνται, ὡς ἧλιξ ἥλικα τέρπει, καὶ, ὡς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον, καὶ, ἔγνωκε θὴρ θῆρα, καὶ, κολοιὸς ποτὶ κολοιόν. In Eudemeis autem addit, & hoc:

Ἔγνω δὲ φὼρ τε φῶρα, καὶ λύκος λύκον.

Nos etiam aliquando de ea re in Elegia quadam cecinimus hos verſus:

Neſcio quae humanas coniungunt foedera mentes
Ignea quae ſuperis ſedibus aſtra, micant.
Inde fit ut ſtudio quicunque tenentur eodem,
Illorum tacitus pectora nectat amor.
Qui fragili gaudet fluctus ſulcare carina,
Eiuſdem ſocios conditionis amat.
Durus agri cultor reliquos colit arva colentes,
Armaque tractanti, qui terit arma, favet.
Haec vis Parrhaſium magno coniunxit Apelli
Haec eadem celeri Patroclon Aeacidae

Quid-

Quidnam erat Oeneidem Iocaſta ut natus amaret,
Ni quod & hic bello, fortis, & ille fuit?
Nos quoque qui colimus divas Helicone morantes,
Capta pari ſtudio pectora amare decet.

Ὅταν δὲ συμμιχθῆτον εἰς ταυτὸν δύο,
Φύσιν ὑμῖν πάντα καὶ τρέφουσ' ἅμα,
Δι' ὧν βρότειον ζῇ τε καὶ θάλλει γένος.

Ex Athenaeo lib. 1 δειπνοσοφ. Aeſchylus.

Ἐρᾷ μὲν ἁγνὸς οὐρανὸς τρῶσαι χθόνα,
Ἔρως δὲ γαῖαν λαμβάνει γάμου τυχεῖν,
Ὄμβρος δ' ἀπ' αἰείναντος οὐρανοῦ πεσὼν
Ἔλυσε γαῖαν· ἡ δὲ τίκτεται βροτοῖς
Μήλων τε βοσκὰς, καὶ βίον δημήτριον.
Δένδρων τ' ὀπώρα δ' ἐκ νοτίζοντος γάμου
Τέλειός ἐστι. τῶν δ' ἐγὼ παραίτιος.

Καὶ ἡράκλειτος) Laertius in Heracl. τῶν δ' ἐναντίων τὸ μὲν ἐπὶ τὴν γένεσιν ἄγον, καλεῖσθαι πόλεμον καὶ ἔριν· τὸ δὲ ἐπὶ τὴν ἐκπύρωσιν ὁμολογίαν καὶ εἰρήνην.

Καὶ ἐμπεδοκλῆς) Cujus eſt & illud περὶ τῆς κυνὸς, καὶ τῆς κεραμίδος, in Eudemeis. Ciceronis error in Empedoclis opinione referenda, de qua Simpl. in 1. Phyſ. & Cyrus Prodromus in dialogo.

IN CAPUT III.

Οἵ τε δὴ διὰ τὸ χρήσιμον) ἢ διὰ τὸ χρήσιμον, etiam in beſtiis, ut inter Trochilum, & Crocodilum apud Herodotum in Euterpe; pinna cum parva ſquilla. Ego cap. 10. lib. 1. var. Lectionum, & propter voluptatem:

Sic niger a viridi turtur amatur ave.

Τὸ δὲ χρήσιμον) Ovidius:

Vulgus amicias utilitate probat.

Et illud:

Οὐκέτι γιγνώσκουσιν ἀθλωταῖοι μεγαρῆες.

Καὶ τὰ λοιπὰ) Vide nequid hic deſit, idque indicetur his verbis καὶ τὰ λοιπὰ, &c.

Ταύτῃ γὰρ ὅμοια) Victor. legit ταῦτα γὰρ ὅμοιοι. at vetus interpr. ταύτῃ γὰρ ὅμοιοι fortaſſe ita legendum: ταύτῃ δὲ πάντα ὑπάρχει τὰ εἰρημένα καθ᾽ αὑτὰ, τό τε ἁπλῶς ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἁπλῶς ἡδύ. ἔστι δὲ μάλιστα ταῦτα φιλητὰ, καὶ τὸ φιλεῖν δὴ καὶ ἡ φιλία ἐν τούτοις μάλιστα καὶ ἀρίστη.

Ὀλίγοι γὰρ οἱ τοιοῦτοι] Antiphanes apud Athenaeum, ὀλίγων τὸ καλόν ἐστι πανταχοῦ, καὶ τίμιον.

Πρὶν τοὺς λεγομένους) De ſale Plin. lib. 31. Cicer. de amic. Ariſtot. Εὐδημειῶν 8. Διὸ εἰς παροιμίαν ἐλήλυθεν ὁ μέδιμνος τῶν ἁλῶν. Theog.

Οὐ γὰρ ἂν εἰδείης ἀνδρὸς νόον, οὐδὲ γυναικὸς
Πρὶν πειραθείης ὥσπερ ὑποζυγίου. Theog.
Οὐ φιλέοντα κρίνειν, ἀλλὰ κρίνοντα φιλεῖν.

Plut. Περὶ φιλαδελφ. Soph.

Χρόνος δίκαιον ἄνδρα δείκνυσιν μόνος,
Κακὸν δὲ κἂν ἡμέρᾳ γνοίης μόνῃ.

Καὶ κατὰ πάντα ταῦτα) lego ταυτά.

IN CAPUT IV.

Καὶ ἐπιεικεῖς φαύλοις) Obſcurus locus, at non idem ſunt, οἱ ἐπιεικεῖς, καὶ οἱ ἀγαθοὶ, neque οἱ φαῦλοι, & οἱ κακοὶ, quare ita emendo ἐπιεικεῖς φαύλους, ut Q. Lutatius amabat Roſcium Hiſtrionem;

Δοκοῦσι γὰρ αἱ συμμαχίαι) Ariſtoph.

Ἡ ξυμμαχία δ᾽ οὐχὶ διά σε τοῖς αἰγυπτίοις;

Καὶ πρώτως μὲν) Sic in Rhetor. ὁ πρώτως συλλογισμός. Sic ἡ πρώτως οὐσία, & hoc ipſo in libro, ἴσον πρώτως.

IN CAPUT V.

Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς) Vide quaedam huc pertinentia apud Athaen. lib. 5. τὰ δὲ.

Οὐ χρὴ συμποσίοισι φίλους ἀπέχεσθαι ἑταίρους

Δηρὸν, ἀνάμνησις δὲ πέλει χαριεστάτη αὕτη.

Τῆλε φίλοι ναίοντες οὐκ εἰσὶν φίλοι,

Et proverbium eſt: τρόπῳ οὐ τόπῳ. Iſoc. ἐν πολλοῖς μὲν, ὦ Δημόνικε πολὺ διεστώσας εὑρήσομεν τὰς τῶν σπουδαίων γνώμας, καὶ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. πολὺ δὲ μεγίστην εἰλήφασι διαφορὰν ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους συνηθείας. οἱ μὲν γὰρ τοὺς φίλους παρόντας μόνον τιμῶσιν, οἱ δὲ καὶ μακρὰν ἀπόντας ἀγαπῶσιν, καὶ τὰς μὲν τῶν φαύλων συνηθείας ὀλίγος χρόνος διέλυσε, τὰς δὲ τῶν σπουδαίων φιλίας οὐδ' ἂν ὁ πᾶς αἰὼν ἐξαλείψειεν.

Καὶ τῷ ἡδεῖ) εἴδει. legunt vet. inter. D. Thom. & Turnebus.

IN CAPUT VI.

Ἀγαθὸν εἶναι) legendum puto ἦν. D.Thom. ita exponit, quaſi legerit ἀγαθὸν ἦν, quem ſequor, aut certe eodem recido. Vetus interp. vertit, *eſſe*, ſed ut puto ſcripſerat, *eſſet*, non *eſſe*.

Οὐδ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν) Aſpaſius interpretatur foelicitatem. Sed non placet. Melius D. Thomas.

Ἢ τοῖς αὐτοῖς) Horatius:

Conſentire ſuis ſtudiis, qui crediderit te.

Καὶ οὐκ ἀγαθοὺς) forte, καθ' αὑτοὺς.

Οἱ δ' ἐν ταῖς ἐξουσίαις) ut Hiero habebat, ἡδεῖς μὲν Simonidem, Pindarum, & tales, cum quibus tamen non conſultabat de rebus gravibus. Sic prope Auguſtus habebat Moecenatem, & Agrippam. Dictum ipſius extat apud Senecam de beneciis lib. 6, *Horum mihi nihil accidiſſet, ſi aut Agrippa, aut Moecenas vixiſſet*. In hoc taciturnitatem, in illo patientiam deſiderabat Svetonius, & Aurel. Victor.

Horat. lib. 2. Sat.

Septimus octavo propior iam fugerit annus,
Dux quo Moecenas me coepit habere ſuorum.

In numero duntaxat ad hoc, quem tollere rheda
Vellet iter faciens, & cui concredere nugas
Hoc genus, hora quota eſt, Thrax eſt Gallina Syro
par? &c.

IN CAPUT VII.

QUaſi admonitus ab illa amicitia, quae eſt inter τοὺς ἐν ἐξουσίαις, & pauperes, bonos atque eruditos tranſit ad τὰς καθ' ὑπεροχήν.

Οἷον πατρὶ πρὸς υἱόν) Pater non amat filios, neque διὰ τὸ καλὸν τὸ ἐν αὐτοῖς, neque διὰ τὸ ἀπ' αὐτῶν ἢ ἡδὺ, ἢ χρήσιμον, ſed natura; interdum enim poſthumos inſtituunt haeredes, interdum amant & debiles toto corpore, & furioſos; & illa inſtitutio valet: *Filius meus impiiſſimus, & male de me meritus, haeres eſto*. l. 48. D. de haered. inſtituend. Et apud Valer. multa exempla reperiuntur.

Καὶ ὅλως πρεσβυτέρῳ) Plato πολιτ. γ'. οὐκοῦν ὅτι μὲν πρεσβυτέρους τοὺς ἄρχοντας δεῖ εἶναι, νεωτέρους δὲ τοὺς ἀρχομένους δῆλον; δῆλον. Lacedaemone γέροντες. Romae, Senatus.

Καὶ παντὶ ἄρχοντι) Significat omnes quoque illos, quos praedixit εἶναι φύσει, τοὺς μὲν ἄρχοντας, τοὺς δ' ἀρχομένους.

Οὐ γὰρ ἡ αὐτή) Regis quidem veri eadem. Imperatores Romani *patris patriae* nomen pulcherrimum eſſe ducebant, Cic.

Διαφέρουσι δ' αὐταί) Lego καὶ αὗται ἀλλήλ', aut αὗταί τε καὶ ἀλλήλ'. Hoc autem opinor adverſus Platonem dicitur.

IN CAPUT VIII.

ΕΠιτρέπειν, ὑπηρετεῖν) credo alterum redundare.

IN

IN CAPUT IX.

Κοινὰ τὰ φίλων) Eurip. Oreſte.

Κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων. & in Phœniſſus,

Κοινὰ γὰρ φίλων ἄχη, & alibi.

Ἐς κοινὸν ἀλγεῖν τοῖς φίλοισι χρὴ φίλους.

Et in Androm.

Φίλων γὰρ οὐδὲν ἴδιον, οἵτινες φίλοι

Ὀρθῶς πεφύκασ', ἀλλὰ κοινὰ χρήματα.

Terent. Adelph. Cic. 1. off. Plat. 5. de leg. Mart. lib. 2. epigr. 34.

Candide κοινὰ φίλων, haec ſunt tua Candide πάντα

Quae tu magniloquus, nocte, dieque ſonas, &c.

Theophraſt. apud Plut. περὶ φιλαδελφίας. εἰ κοινὰ τὰ φίλων ἐστὶ μάλιστα, δεῖ κοινοὺς τῶν φίλων εἶναι τοὺς φίλους.

Ἔστι δὲ ἀδελφοῖς) Hegio apud Terent. in Adelphis act. 3. ſcen. 5.

una a pueris parvoli

Sumus educti, una ſemper militiae & domi

Fuimus, paupertatem una pertulimus gravem.

Quapropter nitar, faciam, experiar, denique

Animam relinquam potius quam illas deſeram.

Ovidius.

O ſoror, o coniux, o femina ſola ſuperſtes, &c.

Et lib. 3. Faſt.

Flebat ut amiſſa gemini conſorte pericli, &c.

Xenoph. 3. Παιδ. οἱ κοινοὶ κίνδυνοι φιλοφρόνως ποιοῦσιν ἔχειν τοὺς συμμάχους πρὸς ἀλλήλους.

Τὰ δίκαια) ἄδικα Argyr. recte ut conſtat ex ſequentibus.

Ἢ κάλλεος ὀρεγόμενοι) Locus ſine dubio perturbatus, lego, ὀρεγόμενοι. πᾶσαι δ' αὗται ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐοίκασιν εἶναι. οὐ γὰρ τοῦ παρόντος ἡ πολιτικὴ ἐφίεται, ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὸν βίον. ἔνιαι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι' ἡδονὴν δοκοῦσι γίγνεσθαι θιασωτῶν, καὶ ἐρανιστῶν· αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας. ὁμοίως δὲ καὶ φυλέται,

καὶ δημόται θυσίας τε ποιοῦντες, &c. Horat. epiſtol. 1. lib. 2. ad Auguſtum :

Agricolae priſci, fortes, parvoque beati,
Condita poſt frumenta levantes tempore feſto
Corpus, & ipſum animum ſpe finis dura ferentem,
Cum ſociis operum, & pueris, & coniuge fida
Tellurem porco, Silvanum lacte piabant.

Οὐ γὰρ τοῦ) οὐ poſitum ἀντὶ τοῦ οὐ μόνον.

IN CAPUT X.

Πολιτείας) πολιτεία eſt ἡ τῶν ἀρχῶν τάξις. ut ipſe in Politic. vocat.

Κληρωτὸς ἄν τις εἴη, ἢ βασιλεύς) ἤ. id eſt, μᾶλλον. Simile illi,

Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.

Χρῶνται γὰρ) Ex Xenophonte quidem, hoc verum non eſt, ut ex Cyripoedia intelligi poteſt.

Ἐπίκληροι οὖσαι) Senex Plautinus :

Argentum accepi dote, imperium vendidi.

Menander.

Ὅςις γυναῖκ' ἐπίκληρον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν
Πλουτοῦσαν; ἤτοι μῆνιν ἐκτίνει θεῶν,
Ἢ βούλετ' ἀτυχεῖν μακάριος καλούμενος.

Idem,

Ὅταν πένης ὤν, καὶ γαμεῖν τις ἑλόμενος
Τὰ μετὰ γυναικὸς ἐπιδέχηται χρήματα,
Αὑτὸν δίδωσιν, οὐκ ἐκείνην λαμβάνει.

Antiphan.

Οὐκ ἔςιν οὐδὲν βαρύτερον τῶν φορτίων
Οὕτως γυναικός, προῖκα πολλὴν ἣ φέρει.

Megadorus in Aulularia, cum multa enumeraſſet.

Haec ſunt, inquit, atque aliae multae in magnis dotibus incommoditates, ſumptuſque intolerabiles. Nam quae indotata eſt, ea in poteſtate eſt viri, dotatae mactant, & malo,

lo, & damno viros. Notum eſt illud veteris ſapientis: τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

Et illud:

Si qua voles apte nubere, nube pari.

Eurip. Rheſo:

Οὐκ ἐξ ἐμαυτοῦ μειζόνων γαμεῖν θέλω.

Martialis:

Uxorem quare locupletem ducere nolo,
Quaeritis? uxori nubere nolo meae.

Vide quae diximus in Ariſt. Oeconomica.

IN CAPUT XI.

Ταῦτα ὑπονέμεται) ταυτὰ leg. & ita Argyropyl.

Ὁμομαθεῖς. καὶ ὁμοήθεις) in aliis ὁμοήθεις, καὶ ὁμοιοπαθεῖς. Vetus legit ὁμοιομαθεῖς, καὶ ὁμοιοήθεις legitua.

Καὶ ψυχῇ) *animi imperio, corporis ſervitio utimur.* Salluſtius.

IN CAPUT XII.

Οἷον γὰρ καθ' ὁμολογίαν) Hic potius debet eſſe principium cap. Argyr. & Arretinus.

Μᾶλλον συνῳκείωται) id eſt, adiunctus natura eſt. Cic. pro Cluent. *quae propria huic cauſſae, & adiunctiora ſunt.* Et de Invent. *Sunt quaedam cum adiunctione neceſſitudines, quaedam ſimplices, & abſolutae. Conciliandi* etiam verbo in eadem re nonnunquam uti ſolet.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον) Eurip.

Μήτηρ φιλότεκνος μᾶλλον (δεῖ τοῦ) πατρός·
Ἡ μὲν γὰρ αὐτῆς οἶδεν ὄνθ', ὁ δ' οἴεται.

Menander.

Αὐτὸν γὰρ οὐδεὶς οἶδε τοῦ ποτ' ἐγένετο,
Ἀλλ' ὑπονοοῦμεν πάντες, ἢ πιστεύομεν.

Itaque Telemachus:

Μήτηρ μέν τ' ἐμέ φησι τοῦ ἔμμεναι, αὐτὰρ ἔγωγε.
Οὐκ οἶδ'. οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω.

Et vide Iuriſ. Item Euſtat. in Odyſſ. pag. 1412.

Τῷ *σύνεγγυς*) Nam omne agens in propinqua agit fortius, ut cum a coelo ſit principium motus, & caloris, ignis quidem & ardet, & *κινητότατόν ἐστι*, aer calet, ſed non ardet, & mobilis, at non ut ignis; aqua mobilis, ſed calore deſtituitur, at terra utroque

IN CAPUT XIII.

Ἔ*οικε δὲ*) Ut ius aliud ſcripto, aliud moribus continetur. Atque illud quidem quod ſcriptum eſt, certum, exploratumque eſt. Quibus autem de rebus nihil nominatim cautum eſt legibus, ea plerumque ex aequo, & bono diſceptari, ac diiudicari ſolent; ita in eis amicitiis, quae ad utilitatem diriguntur, duplex eſt officii tribuendi ratio. Nonnunquam enim certis quodammodo legibus, ac conditionibus res agitur, ſcitque & is, qui beneficium alteri tribuit, quid ab eo viciſſim exigere debeat, & is, qui accipit, quo eum, a quo accipit, remunerari. Interdum nulla talis pactio, & conventio interponitur, ſed quo amico commodat, ſperat quidem ſibi quoque aliquid ab eo commodi; neque tamen ab eo ſtipulatur quidquam certi, cumque ſibi aut tantundem, aut etiam amplius, ſi res ita ferat; redditum iri exiſtimet, tamen quid, quantumque ſibi debeatur, ei ipſi, quem obligat, arbitratu ſuo aeſtimandum relinquit. Illam igitur *φιλίαν νομικὴν*, hanc *ἠθικὴν* Ariſtoteles vocat. Ac facile quidem eſt intelligere, has mercaturas potius quaſdam & nundinationes officiorum, quam amicitias eſſe: neque enim quidquam eſt ab amici officio alienius, quam cum beneficium tribuas, de recipiendo cogitare.

re. Sed tamen & vulgo ita vocatur, & ſi vera, quam ſpecioſa malumus, pleraque hominum pars, non alia fere ratione amicitias colit. Utilitate ducuntur omnes, & ut poſſeſſiones, ita amicitias eas plurimi faciunt, ex quibus plurimum capiunt. Verae illae amicitiae, quae ſine ulla ſpe commodorum dignitatem modo, atque honeſtatem ſpectabant unam, in ſolis iam libris, non etiam in hominum moribus reperiuntur. Ait igitur Ariſtoteles, inde potiſſimum exiſtere, atque ex eo, quaſi fonte manare omnes talium amicorum de amicis conqueſtiones, cum alio animo, ac conſilio ſunt in tribuendis, accipiendiſve beneficiis, alio in reddendis, aut exigendis. Saepe enim is, qui dat, non eo animo dat, ut tantundem accipiat, ſed aequum putat, ſe multo plus, ſi uſus venerit, conſequi: is autem qui accipit, ubi tantundem reddiderit, nihil ſe amplius debiturum putat. Nonnunquam etiam contra. Eſt & cum mutatur animus eius, qui beneficium dedit. Nam cum eo animo dederit, aut certe videri voluerit dare, ut non tantundem reciperet, ſed ut eo, quod amici vires ac temporum commodo ipſius tuliſſent, contentus foret, in exigendo tamen acrem ſe, ac difficilem ptaebet, & niſi ſolidum recipiat, iniuriam ſibi fieri clamat. Inde quaerelarum plena omnia. Inde omnes domus, omnia fora, omnia compita, omnia denique publica, & privata hominum alios ut ingratos accuſantium quotidie vocibus perſonant.

Ἀλλ' οἴονται δεῖν) Nicolaus ἐν τῷ περὶ ἐθνῶν. παρ' ἰνδοῖς, ἐάν τις ἀποστερηθῇ δανείου ἢ παρακαταθήκης, οὐκ ἔστι κρίσις, ἀλλ' αὐτὸς αἰτιᾶται ὁ πιστεύσας. Stobaeus libro μβ. Seneca lib. 3. de Benefic. *Utinam quidem perſuadere poſſemus, ut pecunias creditas tantum a volentibus acciperent, utinam nulla ſtipulatio emptorem venditori obligaret, nec pacta, conventaque impreſſis ſignis cuſtodirentur, fides potius illa ſervaret, & aequum colens animus.*

Ἡ δ',

"Η ὅ, τι δήποτε ἄλλο) id eſt, aut quocunque illud alio nomine vocari placet, non enim ſatis proprie eſt δωρεῖσθαι.

Καὶ ὁμολογῆσαι δ᾽ ἂν) lego καὶ γὰρ ὡμολόγησε μὲν ἂν.

Καὶ τῷ δωροδόκῳ χρήματα) puto legend. ἀδωροδόκῳ, ut etiam habet Euſtrat. aut quod forte verius eſt, delenda vox χρήματα.

Finis Commentariorum in lib. 8. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM NONUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

SCHOLIA.

IN CAPUT PRIMUM.

Ἐν ἁπάσαις) τῆς ἀνομοιειδοῦς φιλίας. duo genera ſunt, unum, in quo ea res, quae amicitiam conciliat, una eademque eſt, ſed non aequalis in utroque, ut cum amant ob virtutem uterque, ſed ea praeſtat alter. Alterum, cum alia res alium movet, ὁ ἐραστὴς amat τὸν ἐρώμενον propter voluptatem: ὁ δ' ἐρώμενος τὸν ἐραστὴν διὰ κέρδος. De hoc poſteriori genere hic Ariſtoteles loquitur.

Ἐν δὲ τῇ ἐρωτικῇ) Numquam ſe amator ſatis amari putat, ipſe autem immodice amare ſibi videtur; ex quibus doceri poſſit, eos ſemper ſibi videri ὑπερφιλεῖν. Sunt haec & talia cuſtodes ovium, &c.

Quid faculam praefers, &c.

Cum tantum arderem, quantum Trinacria rupes.

Οὐθὲν ἔχων) ut ſenex, aut pauper effectus.

Εἰ οὕτως ἔτυχε) id eſt, ſi ſors tulerit. Ovidius,

Figitur in viridi ſi ſors tulit ancora prato.

Ubi male vulgo legunt ſic.

Οἷον καὶ τῷ κιθαρῳδῷ) Plutar. Διονύσιος γοῦν ὁ τύραννος, ὥς φασι, κιθαρῳδοῦ τινος εὐδοκιμοῦντος ἀκούων, ἐπηγγείλατο δωρεὰν αὐτῷ τάλαντον. τῇ δὲ ὑστεραίᾳ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὑπόσχεσιν ἀπαιτοῦντος,

χθὲς,

χθὲς, εἶπεν, εὐφραινόμενος ὑπὸ σοῦ παρ' ὃν ᾖδες χρόνον, εὔφραινε κἀγώ σε ταῖς ἐλπίσιν, ὥστε τὸν μισθὸν ὧν ἔτερπες, ἀπελάμβανες εὐθὺς ἀντιτερπόμενος. Narratur & in lib. 7. εὐδημ. Citatur ex Eurip.

Λόγον δικαίως μισθὸν ἂν λέγων φέροις.

Et Auguſtus cuidam Graeculo, ut Macrob. narrat, verſus pro verſibus reddidit. Polit.

Verba dedi Xyſto, decet haec dare dona poetam.

Ταῦτα δώσει) lego τα' αὐτοῦ, Euſtr. τὰ αὐτά', ſi emendatus eſt codex, & exponit, ἃ ἔχει:

Πρωταγόραν) Plato in Protagora.

Ὅσου δοκεῖ ἄξια) Sic & latini dignum. Scaevola. *Si dignum decem fundum, damnetur heres quinque vendere, ſine dubio, quinque erunt imputanda Falcidiae*. D. ad l. Falcid. Paulus: *Si fundus legatus ſit quinquaginta dignus ſub hac conditione, ſi quinquaginta haeredi dediſſet, &c.*

Μισθὸς δ' ἀνδρὶ) Heſiod.

Μισθὸς δ' ἀνδρὶ φίλῳ εἰρημένος ἄρκιος ἔστω.

Hanc autem ſententiam ad Pittheum Theſei avum refert Plutar. in Theſeo, Ariſtotelem citans. Eſt autem ſenſus illius verſus talis. Etiam ſi cum amico aliquid negocii contrahas, fac ut tibi prius conveniat cum eo, & dicat quam mercedem ſibi ſatis futuram putet, quanto contentus futurus eſt, contrahendum enim eſt ſemper ἐπὶ ῥητοῖς, ſic enim tolluntur, praeciduntur omnes conquerendi occaſiones, cum ei ſatis eſſe debeat id, quod dictum eſt. Moſchopulus: *πρὸς φίλον δ' ἄνδρα, ὃν λαμβάνεις δηλονότι συνεργὸν ἐπ' ἔργοις, μισθὸς ἔστω συμπεφωνημένος ἱκανὸς τῇ γνώμῃ αὐτοῦ.* Argyr.

Sufficiens ſocio ſane eſt merces ſtatuenda.

Hanc eſſe ſententiam illius verſus, non illam, quam putabat Auratus, oſtendunt, quae ſequuntur.

Καί τε κασιγνήτῳ γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι.
Πίστεις δ' ἄρα ὁμῶς, καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας

Quod

Quod ſi cum amicis multo magis cum aliis Plutarchus περὶ δυσωπίας. ὁ δὲ περαῖος ἀργύριον τινὶ τῶν γνωρίμων δανείζων, δι' ἀγορᾶς καὶ τραπέζης ἐποιεῖτο τὸ συμβόλαιον μεμνημένος δηλονότι τοῦ ἡσιόδου λέγοντος,

Καί τε κασιγνήτῳ γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι.

Θαυμάσαντος δὲ ἐκείνου, καὶ εἰπόντος· οὕτως, ὦ περσαῖε, νομικῶς; καὶ εἶπεν, ἵνα φιλικῶς ἀπολάβω, καὶ μὴ νομικῶς ἀπαιτήσω. πολλοὶ γὰρ ἐν ἀρχῇ διὰ δυσωπίαν προέμενοι τὸ πιστὸν. ὕστερον ἐχρήσαντο τοῖς νομίμοις μετ' ἔχθρας. Plato commendans Heliconem Dionyſio: γράφω δέ σοι ταῦτα περὶ ἀνθρώπου ζώου φύσει εὐμεταβόλου. Ac Xenocrates hominem improbum, cum parum caute Polypercheti Maced. commendaſſet, &c. *Qualem commendes, &c.*

Οἱ σοφισταὶ) Sophiſtae ſunt οἱ ἐπαγγελλόμενοι μὲν, ὡς ἀρετῆς ἕνεκα τὰς ὁμιλίας ποιούμενοι, μισθὸν δὲ νόμισμα πραττόμενοι. In Sophiſt. Plato, Ariſtoteles in Elenchis: ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας, ἀλλ' οὐκ οὔσης. Sic appellantur ii, qui oſtentationis, aut quaeſtus cauſſa philoſophantur. Cic 4. Academic.

Τὸν προέχοντα) τὸν προϊέμενον Euſtr. ſed poſtea variat, &, exponit τὸν λαμβάνοντα, ἀλλ' οὐ τὸν προϊέμενον, haec ſecunda placet.

IN CAPUT II.

Ἀπορίαν δ' ἔχει) Suntne patri omnia tribuenda? Non, neque enim Imperatorem eum creaveris τῆς στρατηγίας ἀπείρως ἔχοντα, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν στρατηγικόν. Idem multo etiam magis de aliis amicis dicendum eſt.

Eſtne patri in omnibus obtemperaudum? De ea re tres veteres opiniones affert Gellius lib. 2. cap. 7. ex quibus omnibus mihi magis ſecunda probatur, quam multis rationibus confirmare poſſem. Sed tamen adverſus eam argumentari licet. Num aegrotans patri potius, an medico parebit? Num ipſi patri aegrotanti

ti potius an medico? Num in muſicis? Num in nave, &c. Num in Grammaticis (vide Muſonium apud Stobaeum λόγῳ 77.) Nam ſi quid turpe iubeat, tum in promptu reſponſio eſt. Iupiter communis omnium parens aliud iubet. Multo magis idem dicendum de aliis amicis. Regula igitur ſit, quaecumque neque talia ſunt, ut ea facere, eiſve abſtinere turpe ſit, neque ad artem ullam pertinent, ſed ſunt plane ἀδιάφορα, in eis patris iuſſio praecipuam vim obtinere debet. Iubetne pater ad mercaturam, ad agriculturam animum ne applices, ne hanc uxorem ducas, ne huc aut illuc eas. Obtemperandum eſt. Caetera modeſte recuſanda ſunt.

Ὁμοίως δὲ φίλῳ) Haec quoque ὑποτίθεται, alium eſſe φίλον, alium σπουδαῖον. Nam ſi uterque, σπουδαῖος, non eſt dubium quid reſpondendum ſit, ſed quid ſi alter virtute, alter amicitia potior ſit? οὐ δυνατὸν ἀκριβῶς.

Εὐεργέτῃ ἀνταποδοτέον) Momenta rerum conſideranda ſunt. Ceteris autem paribus prius praeſtat.

Ἑταίρῳ δοτέον] lego ἑτέρῳ, & paulo ante χρηστέον ἑτέροις.

Οὐδὲ τῷ πατρὶ) vide quae ſcripſi cap.13. lib.8. var. lect.

Καὶ εἰς τὰ κήδη) Κήδη εἰσὶ τὰ πρὸ τοῦ γάμου συναλλάγματα. Euſtr. hic.

* * *

IN CAPUT IV.

Τὰ φιλικὰ) ea, ex quibus definitur ὁ φίλος, quod exponens dicit, καὶ οἷς αἱ φιλίαι ὁρίζονται, vetus interpr. ververtit, amicabilia autem quae ad amicos; legit ergo τὰ φιλικὰ τὰ πρὸς τοὺς φίλους. Ego autem putabam totum illud πρὸς τοὺς φίλους delendum eſſe. Et Euſtratii commentarius adiuvat hanc conieſturam.

Οἱ προσκεκρουκότες) quod argumentum eſt eos id velle, non propter ſe, ſed propter amicum ipſum.

Μέτρον ἑκάστῳ) ἄνθρωπος χρημάτων πάντων μέτρον. Protag.

&

& Plat. in Cratylo, & in Theaeto, at 4. legum Plato Deum ait τῶν πάντων μέτρον.

Ὅπερ ἐκαστος) Haec Platonis ſententia eſt in Alcib. priore. *Mens cuiuſque is quiſque eſt*, Cic. de fine lib. 1. *Tu vero enitere, & ſic habeto, te non eſſe mortalem; ſed corpus hoc, neque enim tu is es, quem forma iſta declarat, ſed mens cuiuſque is eſt quiſque, non ea figura, quae digito demonſtrari poteſt. Deum igitur te ſcito eſſe, ſi quidem Deus eſt, qui viget, qui ſentit.* Inde quoque illa manarunt. *Neque enim civitas in ſeditione poteſt eſſe beata, nec in diſcordia dominorum domus, quanto minus animus a ſeipſo diſſidens, ſecumque diſcordans guſtare poterit partem illam liquidae voluptatis, & libera eſſe*. Cicero lib. 1. de finibus. Et in oratione pro Roſcio. *Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis ſaepenumero videtis, eos, qui impie aliquid, ſcelerateque commiſcrint agitari, & perterreri furiarum taedis ardentibus ſua quemque fraus, & ſuus terror maxime vexat, &c.* In Piſonem. *Nolite putare P. C. ut in ſcena videtis homines conſceleratos impulſu Deorum terreri furiarum taedis ardentibus, ſua quemque fraus, ſuum facinus, &c.*

IN CAPUT V.

Φίλησίς ἐστιν) ἡ φίλησις, ὡς λαλίκαυσις, καὶ ὑγίανσις, καὶ θέρμανσις. Euſtr.

Ἔχει διάτασιν) Διάτασις non eſt intenſio, multoque mininus, quod Lamb. putat contentio, ſed continuatio quaedam ac tractus temporis.

Οἷον καὶ) Ut in factionibus aurigarum ſolet.

Εὖνοι γὰρ αὐτοῦ) leg. αὐτοῖς.

Ἡ διὰ τῆς ὄψεως ἡδονὴ) ἔρως ἐσρεῖ διὰ τῶν ὀμμάτων. Plato Cratylo, Propert.

Cynthia prima ſuis miſerum me cepit ocellis.

Et:

Si neſcis, oculi ſunt in amore duces.

Paulus

Paulus Silentarius:

Ὀφθαλμοὶ τεὸ μέχρις ἀφύξετε νέκταρ ἐρώτων,
Κάλλεος ἀκρήτου ζωροπόται θρασέες;

Et quidam ait:

Ἐκ τοῦ ὁρᾶν γὰρ γίνετ' ἀνθρώποις ἐρᾶν.

Αὐτὴν ἀργὴν εἶναι φιλίαν) ſic dictum, ut ἀργὰ χρήματα & ſimilia.

IN CAPUT VI.

Ἀλλὰ τὰς πόλεις) ſic una quaelibet diſſenſio ἐχθροὺς ποιεῖ. Plato in Euthyphrone.

* * *

IN CAPUT VIII.

Ἀπ' αὐτοῦ) ἀφ' αὑτοῦ leg. puto.

Ἐπιτιμῶσι γὰρ τοῖς) Horatius.

Egomet mi ignoſco Maevius inquit.
Stultus, & improbus hic amor eſt; dignuſque notari.

Talem notat Plato 5. de leg. Epicurus dicebat ſua cauſſa omnia quemque facere oportere, ſed neceſſarium eſt, quicunque tales ſunt, cum ſibi valde placeant aliis tamen diſplicere. Amor enim coecus, & qui ſe amant, in vitiis ſuis ſunt. Cicero lib. 13. ad Atticum epiſt. 13. *niſi forte me communis* φιλαυτία *decipit, ut in tali genere ne apud graecos quidem ſimile quidquam.*

ὥσπερ γὰρ καὶ πόλις) Sophocl.

Πόλις γὰρ ἐστι πᾶσα τῶν ἡγουμένων,
Στρατὸς δὲ σύμπας.

IN CAPUT IX.

Τὸ δ' οὐκ ἔστιν ἴσως ἀληθὲς) Docet iam propriis, & ſuis rationibus, felici opus amicis. Earum prima eſt haec, ὁ εὐδαίμων προαιρεῖται θεωρεῖν πράξεις ἐπιεικεῖς, καὶ οἰκείας.

Face-

Facere autem id niſi in amicis non plene poteſt. Indiget igitur amicis. Primum Lemnia probat hoc modo: εὐδαιμονεῖν eſt ἐνεργεῖν, τὸ δ' ἐνεργεῖν οὐ μόνον πράττειν, ἀλλὰ καὶ θεωρεῖν. Debet autem ὁ εὐδαίμων θεωρεῖν ea, quae ſibi iucunda ſunt. Iucundae ſunt autem ei actiones ἐπιεικεῖς, καὶ οἰκεῖαι. Tales igitur θεωρητέον. Secundum hoc modo. Aut eas θεωρήσει in ſeipſo, aut in aliis. In ſe ipſo non ſatis commode poteſt: θεωρεῖν γὰρ μᾶλλον δυνάμεθα τοὺς πέλας, ἢ ἑαυτούς, καὶ τοὺς &c. ergo in aliis. Quare aut in amicis, aut in iis, qui nobis coniuncti non ſunt. Si in iis quibuſcum nulla nobis intercedat coniunctio, ut demus eas iucundas fore, quia ἐπιεικεῖς, at certe carebunt altera parte iucunditatis: non enim erunt οἰκεῖαι. Sed ſi in amicis, tum vero ἕξουσιν ἄμφω τὰ φύσει ἡδέα: erunt enim etiam οἰκεῖαι, cum amicus ſit alter idem, & quae amici faciunt, ea nos quodammodo ipſi facere videamur. Ut oculus alia omnia melius videt, quam ſeipſum: ita unuſquiſque noſtrum alienas actiones melius videt, quam ſuas. Ut formoſae mulieres libenter ſe in ſpeculo intuentur: ita ſi animi, & honeſtarum actionum ſpeculum aliquod eſſet, libenter ſe in eo viri boni, ac felices intuerentur. In amicis igitur ſe tanquam in quodam ſpeculo intuentur.

Καθάπερ καὶ θέογνις) Summa huius argumentationis eſt. πᾶν τὸ αἱρετὸν προσεῖναι δεῖ τῷ εὐδαίμονι· αἱρετὸν δ' ὁ φίλος· δεῖ ἄρα αὐτῷ καὶ φίλων. Maior patet, quoniam alioqui eſſet ταύτῃ ἐνδεής. Ad minorem probandam multa adferuntur, quae reddunt obſcuram diſputationem. Ad ſummam autem hoc dicit. Vir bonus eodem modo adfectus eſt erga amicum, ut erga ſe: ergo quaecunque bonum, & optabile, & iucundum eſt habere in ſe, eadem & in amico. Bonum & optabile, & iucundum eſt bene vivere, & ſentire ſe vivere: ergo bonum eſt etiam ipſi, tum ut amicus vivat, tum ut ipſe ſentiat eum vivere. Sed congeruntur multa, ut doceat bonum

eſſe bono τὸ ζῆν, quorum ſumma eſt; omne bonum, & iucundum natura, eſt bonum, & iucundum bono: tale eſt τὸ ζῆν. Igitur, &c.

Τὸ δὲ κύριον) κύριον vocat τὸ τέλος Euſtrat. at ego eo refero, quod id demum dicitur κυρίως εἶναι, quod eſt ἐνεργείᾳ ut ſaepe dictum eſt.

Τὸ δὲ ὅτι) Sentire ſe ſentire, aut cogitare, eſt ſentire ſe eſſe, ſive vivere. Nam eſſe, aut vivere homini nihil eſt, quam αἰσθάνεσθαι, καὶ νοεῖν.

IN CAPUT X.

Μήτε πολύξενος, &c.)

Μήτε πολύξεινον, μήτ' ἄξεινον καλέεσθαι. Heſiod.

Μήτ' ἂν πολύφιλον) Apud Scythas πολυφιλία ducebatur probro. Lucian. in Toxaride.

Ἥδυσμα) Sal. Euſtr.

Διόπερ) Unde eſt illud vetus:

Οὐκ ἔστ' ἐραστὴς, ὅστις οὐ μιᾶς ἐρᾷ.

IN CAPUT VI.

Τὸ δὲ τυπούμενον) legundum eſt λυπουμένων.

Ὑπερτείνει τῇ ἀλυπίᾳ) Peſſime hunc locum interpretatur Euſtr.

Finis Commentariorum in lib. 9. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM ARISTOTELIS DECIMUM

SCHOLIA.

IN CAPUT II.

Ὁμοίῳ δ᾽ pro δὴ οἷον τὸ, pro τῷ. ὠρέγετο αὐτῶν pro αὐτῆς, & ita Argyr. τῷ μηδέτερον, pro μηδετέρῳ. μηδέτερον ὁμοίως, pro μηδέτερα.

IN CAPUT III.

Οὐ μὴν οὐδὲ) Refellit quaedam argumenta eorum, qui voluptatem bonum eſſe negabant. Omne bonum eſt qualitas; adfert ἔνσταστιν ἡ ἡδονὴ non eſt bonum, nam eſt ἀόριστόν τι, δεχομένη τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. Reſpondetur idem in virtutes, aut certe virtute praeditos convenit, & non omnis voluptas δέχεται τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον.

Οὕτω καὶ) non eſt verum omnem ἡδονὴν capere τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. nam haec dicuntur ſecundum maiorem, aut minorem contrarii admiſtionem: ergo locum habere poſſunt in iis voluptatibus, quae ſunt miſtae cum dolore, quales ſunt corporeae, at ἐν ταῖς ψυχικαῖς quae ſunt ἀμιγεῖς, non poteſt. Ita adverſus omnes alios intelligo.

Οὐ γίνοιτ') γένοιτ' ἂν ἀναπληρώσεις, Arret. & quodam libri Baſileenſes.

Δόξειε δὲ') Hoc tantum voluptas non eſt motus, aut γένεσις; ſed ne ſatis quidem proprie dicimus voluptatem gigni, aut quempiam voluptate commoveri.

Finis Commentariorum in lib. 10. *Ethicorum Ariſtotelis*:

ARI-

ARISTOTELIS
OECONOMICA

IACOBO LUDOVICO

INTERPRETE.

Cuius Interpretationem

M. ANTONIUS MURETUS

Locis aliquot emendavit, ſcholiiſque illuſtravit.

ARISTOTELIS
OECONOMICA
IACOBO LUDOVICO STRAEBAEO
INTERPRETE,
CUIUS INTERPRETATIONEM
M. ANTONIUS MURETUS
Locis aliquot emendavit, ſcholiiſque illuſtravit.

CAPUT PRIMUM.

DIſciplina rei familiaris a civili ſcientia non ſolum tam differt, quam domus a civitate (nam domus & civitas eſt ſubiecta quaſi materia duabus his artibus) verum etiam quod adminiſtratio ad plures magiſtratus: domus autem rectio, ad unius imperium pertinet. Ac ſunt quidem artes quaedam diſtinctae: in quibus non eſt eiuſdem opus efficere, & uti facto, ut lyra, & tibiis. Civilis autem ſcientiae eſt, & ab initio conſtituere civitatem, & bene & ratione uti conſtituta. Unde planum fit, eſſe diſciplinae rei familiaris, & domum comparare, & prudenter uti comparata, ergo civitas quidem eſt domorum multitudo, cui & agri & rei ſatis eſt ad bene vivendum. Conſtat autem ita eſſe: vel ex eo, quod ſi id aſſequi non poſſunt, dirimitur ſocietas. Atque etiam ea de cauſa coeunt. Id autem eſt ipſa cuiuſque rei ſubſtantia, propter quod ea res eſt, atque facta eſt. Apparet igitur rei

rei familiaris artem civili diſciplina eſſe ortu priorem. Nam & opus eius prius eſt. Dominus enim eſt pars civitatis. Itaque de ratione tuendae rei familiaris, & quod ſit eius munus, videndum eſt.

CAPUT II.

Domus partes ſunt, homo, & res quae poſſidentur. Quando autem principio natura cuiuſque rei minimis in partibus ſpectatur, hoc quoque modo natura domus eſt conſideranda. Ut igitur Heſiodus.

Primum aedes, mulierque, & bos habeatur arator,

Hic enim primum victus & alimenti gratia comparandus: illa vero liberorum cauſa. Debet igitur oeconomiae peritus uxoris conſociationem recte, & prudenter inſtituere, hoc eſt talem parare qualis eſſe debet. Facultatum autem prima cura, ea quae ſecundum naturam eſt. In iis artibus autem, quae ſecundum naturam ſunt, priorem obtinet locum ratio agri colendi: alteram vero, quaecunque e terra aliquid exquirunt, ut ea quae metalla eruit, & ſi quae ſunt aliae generis eiuſdem. Sed agriculturae prima laus eſt, propterea quod iure nititur, ac iuſtitia. Non enim rem quaerit ab hominibus, aut non invitis, ut ars cauponum & mercenariorum, aut inutilis, ut bellicae. Cui iunge & illud, eſſe ſecundum naturam, quia natura comparatum eſt, ut a matre ſit omnibus alimentum; eſt igitur hominibus a terra. Praeterea ad laborum tolerantiam ac fortitudinem perutilis eſt; non enim ſicut artes ſordidae ita corpora infirma & inutilia facit, ſed quae ſub dio manere, laborare, atque etiam adverſus hoſtes adire periculum poſſint. Nam ſoli agricolae res ſuas extra munitiones habent.

CAPUT III.

IN hominum autem genere curando, prima uxori adhibenda curatio. Societas enim feminae & maris maxime naturalis eſt. Huius rei fundamentum a nobis alibi poſitum eſt, naturam cupere talia multa procreare, qualia produxit, ut in quoque genere animalia. At fieri non poteſt, ut hoc femina ſine mare, aut mas ſine femina perficiat. Quamobrem ſocietas illorum neceſſaria eſt. Idque in aliis quidem animantibus nulla ratione duce, & naturae tantum impulſu, & ſolum procreandae ſobolis gratia coeunt. In cicuribus autem, & in iis, quibus eſt plus cuiuſdam prudentiae, perſpicua magis atque manifeſta ſocietas, quia magis elucent mutua auxilia, benevolentia; labores, & operae communes. In homine vero maxime perſpicitur haec coniunctio, quod mas & femina, non ſolum ut ſint, ſed etiam ut bene ſint, inter ſe dant operam; & habentur liberi non modo ut naturae ſerviatur, verum etiam ut inde capiatur utilitas. Nam quae parentes, cum vires haberent, labore ſuo in aetatem liberorum imbecillam contulerunt; debilitati ſenectute, & viribus deſtituti, a valentibus quaſi depoſita recuperant. Adde quod & hoc ambitu ac tanquam orbe natura ſupplet aeternitatem, ſi non ſingulorum numero, at certe ſpecie conſervata. Sic divinitus natura utriuſque & viri, & mulieris ad coniunctionem ſocietatemque praeparata eſt. Diſtincta enim eſt, ne eſſet utrique ad eadem omnia ſimiliter utilis & idonea facultas, ſed in quibuſdam ad contraria, quae tamen eodem contenderent, apta. Alterum valentiorem, alteram minus robuſtam fecit, ut haec adducta metu diligentius advigilet ad cuſtodiam rerum: ille fortitudine praeditus, ſit animoſior ad propulſandam iniuriam:

riam: ut ille rem quaerat foris, atque domum importet: haec intus ſit, & importata conſervet. In opere autem faciundo, quum ſit haec inermior, quam quae foris agere, & in iis quae ſub dio fiunt, verſari poſſit; conſtantius tamen eſſe domi quam vir, & in eadem ſede permanere poteſt. Ille ad opera quieta minus aptus, & ad res laborioſas, moleſtas, operoſas, roboris eſt atque temperamenti ſalubrioris; liberos communiter procreant, non item communiter educant, ſed in eos propria ſunt huius, & illius adiumenta. Alere matrum eſt, erudire patrum.

CAPUT IV.

PRimum igitur ſibi leges imponat vir de uxore tractanda, & illi ne faciat iniuriam; ſic enim fiet ut ab ea nullam patiatur ipſe. Nos ad hoc & lex communis hortatur, ut aiunt Pythagorei, *quam minime oportere videri iniuriam facere cuiquam*, quemadmodum ſupplici, & quae a lare ſit abducta. Violat autem iura coniugis vir, cui ſunt externi concubitus. De congreſſione lex altera, ut nec egeant praeſentes, nec abſentibus quieſcere non poſſint: ſed ita aſſueſcendum, ut praeſentiam & abſentiam coniugis aequo animo ferat. Hoc autem praeclare ſuadet Heſiodus:

Ut mores doceas pulchros, tibi virgo ſit uxor.

Nam morum diſimilitudo diſſociat amicitias. De corporis ornatu ſit haec praeceptio. Ut ne moribus quidem ſuperbis & arrogantibus inter ſe coniuges uti debent, ita neque immoderato vultu & ornatu. Congreſſus autem iſte exornatur oſtentatione glorioſa, nihil ab eo differt, qui eſt in ſcena tragoedorum.

CA-

CAPUT V.

IN iis autem rebus quae poſſidentur, illud quidem eſt primum, maximeque neceſſarium, quod optimum, quodque principatu digniſſimum. Hoc vero homo eſt. Primum igitur danda opera eſt, ut ſervos efficiamus bonos. Servorum autem duae ſunt ſpecies: diſpenſator, & operarius. Quoniam igitur videmus iuvenes, prout educantur, tales evadere; neceſſe eſt & parare & alere eos, quibus liberaliora munera mandanda ſunt. Cum ſervis autem dominus ita verſetur, ut neque improbos fieri atque petulantes, neque licentia diſſoluta, & immodica libertate diffluere patiatur: & iis quibus eſt animus liberalior, honorem; iis qui viliores dant operas, alimenti copiam tribuat. Quod autem vini potus non ſervos modo, verum etiam liberos, petulantes & contumelioſos efficit, multaeque nationes liberae vino ſe abſtinent, ut militiae Carthaginenſes, perſpicuum eſt aut nihil eius aut parum ſervis eſſe tradendum. Et quum tria ad illos pertineant, opus, caſtigatio, alimentum; ſi caſtigatio laborque deeſt, alimentum vero ſuppetit, contumeliam gignit; labores autem & animadverſiones ſine alimento, vim afferunt, & omnes adimunt vires; ſupereſt igitur ut dominus operas atque labores imponat, & alimenti quantum ſatis eſt ſuppeditet. Nam fieri non poteſt ut iis imperet, qui mercede careant: ſervo autem merces, alimentum. Ac ſicut alii, ſi meliores meliora non capiunt, nec ulla ſunt praemia virtutis, & vitii ſupplicia, deteriores fiunt, ita quoque ſervi. Horum igitur habenda ratio, & unicuique pro dignitate partienda, atque plus minuſue laxanda ſunt haec, alimentum, veſtis, intermiſſio laboris, caſtigandi modus: imitandaque tum verbo, tum re, medicorum facultas:

qui

qui in ratione medicamenti illud quoque conſiderant, alimentum, quia ſemper idem ſuggeritur, non eſſe medicamentum. In ſervorum autem genere optimi ad opera facienda ſunt habendi, qui neque plus aequo timidi ſunt, neque plus ſatis animoſi. Neutri enim quod iuſtum eſt faciunt. Etenim plus aequo timidi nihil ſubire audent. Animoſi vero non facile dicto ſunt audientes. Omnibus autem certus finis terminuſque conſtituendus eſt. Nam iuſtum eſt ac utile, eſſe praemium propoſitum, libertatem. Dabunt enim libenter operam atque laborabunt, cum praemium fuerit propoſitum, tempuſque definitum. Suntque procreatis liberis quaſi pignoribus obſtringendi. Nec plures gentis eiuſdem, ut in urbibus, ſic & iu aedibus habendi, Atque propter ſervos potius quam liberos ſacra faciunda, & huiuſmodi laetitia, atque voluptas fruenda. Plura enim habent eorum, propter quae haec lege ac moribus recepta ſunt.

CAPUT VI.

Partes autem oeconomi in pecunia ſunt quatuor, etenim debet habere quaerendi facultatem, atque ſervandi, alioqui inutilis eſſet quaerendi ratio. Hoc enim eſt *aquam haurire*, colo ἠθμῷ &, quod aiunt, *dolium perforatum*. Praeterea ſcire debet ſuo quaeque loco: & ordine decenter, & apte diſponere: & quum tempus eſt, utenda depromere. Nam propter haec illis egemus. Diſcrimen autem ſtatuendum eſt inter genera bonorum; & plura fructuoſa, quam quae fructum non ferunt, habenda. Negotia atque operae ſic partiendae ſunt, ut non una periclitentur univerſae. Ad rem familiarem tuendam prodeſt inſtitutis uti Perſicis, & Laconicis; & Attica ivuat oeconomia Athenienſes enim vendentes emunt, nec in minoribus oeconomiis

mis penum reponunt, ac recondunt. Perſica ſunt inſtituta, ut paterfamilias ipſe omnia ſtatuat, omnia inviſa: id quod & Dion de Dionyſio tyranno dicebat. Nullus enim ſic aliena curat, ut ſua. Debet igitur eniti, ut omnia quae poteſt ipſe curet; ſcitum enim eſt quod Perſes quidam, quodque Libys reſpondiſſe dicitur. Rogatus ille, quid opimum pinguemque maxime faceret equum, *oculus domini*, inquit. Libys autem, quum ex eo quaereretur, quod ſtercoris genus optimum putaret, *domini veſtigia*, reſpondit: ſunt igitur alia videnda curandaque viro, alia uxori, ut huic,& illi munera ſunt oeconomiae diſtributa. Idque raro in oeconomica exigua tenuique ;faciendum ſaepius autem in ea, quae aliorum diligentiae committitur. Nam niſi qui praeit, id quod alii ſequantur, bene diligenter monſtret, nec in aliis rebus, nec in commiſſa procuratione fieri poteſt, ut bonos atque diligentes habeat imitatores; ſic fieri non poteſt, ſi domini ſint improvidi & negligentes, ut eorum praefecti rem diligenter curent. Haec autem quum honeſta pulchraque ſint, & utilia ad rem & augendam, & tuendam, domini prius expergiſci quam ſervi, & poſterius ſomnum capere debent: nec unquam domum magis quam magiſtratus urbem, ſine cuſtodia relinquere: nec aliquid eorum quae facienda ſunt nocte dieque praetermittere. Idque bonum, de nocte e lecto ſurgere: propterea quod hoc utile eſt, & ad bonam valetudinem, & ad oeconomiam, & ad ſtudia philoſophiae. Ac parvis quidem in rebus Attica ratio adminiſtrandi fructus eſt utilis: in magnis alia, diviſis fructibus, & quae in annum, & quae in menſem conſumuntur, ſeparatis. Neque aliter in vaſis ſupellectilique faciendum, ſepoſitis iis quibus utendum quotidie, & iis quae raro ſunt uſui. Haec tradenda praefectis. Praeterea ſubinde ex intervallo, quae recondideris; inviſenda, ut quid

ſaluum

ſalvum & integrum , quid perditum & imminutum ſit , ſciatur. Quum autem domus aedificatur , habenda ratio , & rerum quae poſſidentur , & valetudinis : atque hominum commoditati iucunditatique proſpiciendum . Habenda ratio rerum , ut videndum qui locus aedium fructibus, reique veſtiariae commodus futurus ſit , qui fructibus ſiccis , quique humidis : & in diverſo genere rerum , qui animatis, quique inanimis, ſervis & liberis, mulieribus & viris , peregrinis & civibus. Ut hominum commoditati iucunditatique & valetudini proſpiciatur , domus ita ſtatuenda , ut aeſtate ſalubres ventos, hieme liberum ſolem facile admittat . Talis erit , ſi antica ad meridiem , poſtica ad ſeptentriones , habeant latera longiora. Ubi autem magnae adminiſtrantur opes, ianitor , cuius in aliis rebus nullus ſit uſus , videtur utilis, qui quae importantur , & exportantur , obſervet . Ad expeditum promptumque ſupellectilis uſum pertinet Laconica diſpoſitio. Inſtrumentum enim quodque ſuo poni loco debet . Quod enim ſic eſt in promptu , non requiritur .

M. ANT.

M. ANTONII MURETI
IN
ARISTOTELIS OECONOMICA
ANNOTATIONES.

Magni facienda ſunt praecepta politices: ſed ne ea quidem quae ad rei familiaris rectionem pertinent, negligenda: fortaſſis etiam eo cognoſcenda ſtudioſius; quod, ut veteres dicebant, *non cuiuslbet hominis eſſe Corinthum ire*: ita non omnium eſt ad rempub. accedere, at omnium eſt regere familiam ſuam: neque eius rei ratio ſine certo ac praeſenti damno ignorari poteſt. Atque id in privatis quidem hominibus dubitationem non habet: de regibus, ac potentibus viris aliud fortaſſe ſenſerit aliquis; illi enim domeſticam curam, tanquam magnitudine ſua inferiorem, & humiliorem ſolent aliis delegare ac committere: ipſi gravioribus curis, ac cogitationibus occupantur; ſed tamen ut reges ipſi ſolent interdum depoſito auro ac purpura ingredi privatorum domos, & curioſe inſpicere quid a quoque agatur; ita non eſt alienum maieſtatis ipſorum, ſcire, ac cognoſcere, quemadmodum tenuiores familiae adminiſtrentur, & recte dictum eſt a veteribus, *regum quoque ac ſatraparum propriam quandam oeconomiam eſſe*. Ac quandam Ariſtoteles alicubi negat, reges ac tyrannos prodigos eſſe poſſe,

ſe, quod immenſam illam, & infinitam opum copiam largiendo,& faciendis ſumptibus,ſuperare non queant: notum tamen eſt, quoſdam ex eis, immoderatis largitionibus, & temere profundenda pecunia, eo redactos eſſe, ut & fraudare creditores, & adverſus dignitatem ſuam multa facere cogerentur. His certe uſus aliquis praeceptorum Oeconomiae profuiſſet; neque alienam eſſe hanc facultatem a regibus, iudicabat Cicero, qui Deiotarum, non tantum ut tetrarcham nobilem, ſed & ut optimum patrem familias, & diligentiſſimum agricolam, ac pecuarium laudat. Quod ſi Agricultura recte in Oeconomices parte numeratur: non eſſe eam indignam regibus, declarat Xenophon, qui ſub Cyri minoris perſona,oſtendit nihil ſibi videri tam regale, quam ſtudium agri colendi. Sed & priſcorum regum Hieronis, Attali, Philometoris, Archelai, Iubae geoponicon libri, qui ſaepe citantur a veteribus, non mediocriter eos hac Oeconomices parte delectatos eſſe declarant. At certe ut qui duorum ſcalmorum navim gubernare neſciat, ridiculus ſit, ſi ſe ad quinqueremos, aut alia maiora navigia gubernanda idoneum profiteatur; ita qui gubernandae domus peritus non eſt, multo minus ad regendam civitatem, aut provinciam idoneus ſit, neceſſe eſt. Fatendum igitur eſt, Oeconomices praecepta digna eſſe, in quibus cognoſcendis aliquid operae ac ſtudii collocetur.

Prodiderunt ea monumentis litterarum duo apud Graecos nobiliſſimi ſcriptores, Xenophon & Ariſtoteles. Xenophontis librum Cicero in latinum ſermonem converterat, quae interpretatio ſi exſtaret, non in alio potius harum rerum auctore noſtra hoc tempore exerceretur induſtria. Ariſtotelis librum unum huius argumenti habemus, eumque decurtatum ac mutilum; nam qui duo ei praeterea tribuuntur, & ſi contemnendi non ſunt, longe tamen abhorrent ab Ariſto-

teleo

teleo diſputandi genere; quod ſi veterum artificum ſtatuas quamlibet truncas, & mutilas, in pretio tamen eſſe, & ſtudioſe conquiri videmus; debemus & nos multo magis amare has qualeſcunque praeſtantium ingeniorum reliquias; &, ut qui famelici, & eſurientes ad coenam prope conſumptam veniunt, tanto iis quae ſuperſunt, avidius veſci. His igitur paucis diebus hoc fragmentum Oeconomicorum Ariſtotelis interpretabimur; deinde cum primum licebit inſtitutam politicorum interpretationem perſequemur.

Diſciplina) Proemium eſt, quod tribus partibus continetur. Primum, quia magna eſt politices, & Oeconomices ſimilitudo, docet quid inter eas interſit. Recte enim monemur in primo Topicorum, quaerendum eſſe quid interſit inter τὰ μὴ πολὺ λίαν διεστηκότα; & quid ſimile ſit inter τὰ πολὺ διεστῶτα. deinde tradit quiddam utriuſque commune: quo ipſae a pleriſque aliis differunt. Poſtremo cum domus ſit pars civitatis, oſtendit, prius de ratione gubernandae domus, quam de ratione tractandae Reip. diſſerendum.

Non ſolum tam differt) Adverſus ſententiam Socratis, qui apud Platonem in Rivalibus, & in politico, & apud Xenophontem tertio commentariorum tradit, nihil inter politicum regimen, & inter patrem familias intereſſe, niſi quod illi pluribus imperant, hic paucioribus, omnemque eſſe civitatem nihil aliud quam magnam domum; domum autem parvam civitatem; quod & primo Politicorum refutatum eſſe meminiſtis.

Ad unius imperium) πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου, ait ipſe in eodem libro, & alibi, μοναρχεῖται γὰρ πᾶς οἶκος. Itaque Lacedaemonius quidam Athenienſi qui ſtatum popularem monarchiae anteponebat, *Inſtituito igitur eum*, inquit, *domi tuae*; eſt igitur & hoc diſcrimen inter Rempub. & privatam domum, non id tantum, quod Socrates dixerat.

Ac

Google

Ac ſunt quidem) Haec prooemii ſecunda pars eſt, in qua docet, artem efficiendi aliquid, & artem eo ſcienter utendi, plaerumque diſtingui: At oeconomicen, & politicen utriuſque eſſe. Nam illa quidem familiam, haec vero civitatem, & a principio optime fundare, atque inſtituere: & inſtituta iam optime uti poteſt; eſſe autem plerumque aliam artem, quae quid parat & conficit, ab ea quae confecto atque elaborato utitur, copioſe docet Plato in Euthydemo.

Ergo civitas quidem) Haec eſt tertia pars; in qua docet prius tractandam eſſe oeconomicen, quam politicen. Idque hoc modo; quae ortu priora ſunt, prius etiam tractari debent: oeconomice; autem ortu prior eſt quam politice: Priore igitur loco tractanda eſt. Aſſumptionem probat allata definitione civitatis: ex qua cognoſcitur, domum eſſe partem civitatis. Partes autem ortu priores ſunt, quam totum. Prior ergo eſt domus civitate; quare & artium ipſarum eadem inter ſe ratio eſt.

Civitas quidem) Definitio civitatis ducta ex materia, & ex fine. Paulo ſubtilius in politicis, ex multis domibus pagum, ſeu vicum conſtare ait; ex multis vicis civitatem. ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις: ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας.

Conſtat autem ita eſſe) eum eſſe, quem dixit, finem civitatis, probat duobus argumentis, quorum prius eſt: etiam homines qui ad vitae ſocietatem convenerunt, ac congregati ſunt, diſtrahi ac diſſipari, cum ſatis magna earum rerum copia non ſuppetit, quae neceſſariae ſunt ad bene vivendum. Quo igitur ſublato diſſociantur, eius cauſa ſocietatem coiverant. Plenae autem ſunt hiſtoriae talium exemplorum: cum populi, qui ad eam multitudinem excreverant, ut ſuus ager alere eos non poſſet, alio commigrarunt: aut cum partim eorum domi manſiſſent, alios aut

in colonias, aut etiam ad quaerendas novas ſedes dimiſerunt.

Atque etiam) Alterum argumentum. τέλος ἡ φύσις. ait ipſe primo Polit. opus & finis idem: πάντα δὲ τῷ ἔργῳ ὥρισται καὶ τῇ δυνάμει.

Ortu priorem) Natura, prior civitas, ſed γενέσει prior domus, ſic & octavo Ethicorum: τὸ γενέσει ὕστερον, πρότερον ἐστὶ φύσει: libro I. maiore τῶν μετὰ τὰ φυσ. Perfectum natura prius. Primo de coelo, & ſecundo περὶ ζώων μορίων. ἐναντίως ἐπὶ τῆς γενέσεως ἔχει, καὶ τῆς οὐσίας. τὰ γὰρ ὕστερα τῇ γενέσει πρότερα τὴν φύσιν ἐστί. καὶ πρῶτον τὸ τῇ γενέσει τελευταῖον. οὐ γὰρ οἰκία πλίνθων ἕνεκέν ἐστι καὶ λίθων, ἀλλὰ ταῦτα τῆς οἰκίας. Sic τῆς ψυχῆς τὸ λογικὸν, poſtremum homini ἐπιγίνεται. Sic hominem φύσει πρώτιστον τῶν ζώων, poſtremo loco creavit Deus. Itaque γενέσει, poſterior eſt ceteris animalibus, φύσει, prior.

Domus partes) hinc incipit de re propoſita diſputare. Ac primum docet quae ſint partes domus. Deinde de illis pauca quaedam tradit ὡς ἐν τύπῳ. Poſtremo de ſingulis accuratius, & λεπτομερέστερον diſſerit.

Homo & res quae poſſidentur) Hominis nomine intelligit virum, & uxorem, & liberos; ſervi autem numerantur in iis, quae poſſidentur.

Natura C. R. M. IN PART. SP.) ſic & in Politicis: ἐν τοῖς ἐλαχίστοις πρῶτον ἕκαστον ζητητέον.

Primum Aedes, &c.) ita citat hunc verſum etiam in politicis. Heſiodus tamen ancillam non, uxorem intellexerat, addit enim:

Κτητὴν, οὐ γαμετὴν, ἥ τις καὶ βουσὶν ἕποιτο.

Id eſt:

Empta tamen non nupta, boves quae pone ſequatur.

Sed pene ſuſpicor hunc poſteriorem verſum ψευδεπίγραφον eſſe, & παρεμβεβλημένον: tum auctoritate Ariſtotelis adductus: tum quia cum ſuperiori, ſi quis diligenter animadvertat, non ſatis belle cohaeret.

Debet

Debet igitur) Haec ſunt illa, quae dixi, *τυπώδη*. Unum de uxore: alterum de ratione parandae rei: quam optimam maximeque naturae conſentaneam, ait eſſe agriculturam.

Sed agriculturae) Cato; *ex agricolis & vis fortiſſimi, & milites ſtrenuiſſimi gignuntur: maximeque prius quaeſtus, ſtabiliſſimus quo conſequitur minimeque invidioſus: minimeque male cogitantes ſunt, qui in eo occupati ſunt*. Vegetius lib. 1. *ſequitur, utrum ex agris, an de urbibus utilior tiro ſit, requiramus. De qua parte nunquam credo potuiſſe dubitari, aptiorem armis ruſticam plebem quae ſub dio, & in labore nutritur: ſolis patiens, umbrae negligens, balnearum neſcia, deliciarum ignara, ſimplicis animi, parvo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris, cui geſtare ferrum, foſſam ducere, onus ferre conſuetudo de rure eſt*. Et paulo poſt: *Ex agris ergo ſupplendum robur praecipue videtur exercitus. Neſcio enim quomodo minus timet mortem, qui minus deliciarum novit in vita.*

Ut a matre) *πάντα γὰρ τὰ τίκτοντα ἅμα καὶ τροφὴν τοῖς γιγνομένοις ἀπ' αὐτῆς φύσεως φέρει*. Demoſth. in Epitaphio. Inde Δημήτηρ, quaſi γῆ μήτηρ. Ovid. 1. Metamorph.

Oſſaque poſt tergum magnae iactata parentis.

Et reſponſum Tarquiniis, ac Bruto eſt. Qui primus matrem oſculatus eſſet, eum rerum potiturum. Livius lib. 1

A nobis alibi) lib. 2. περὶ ψυχῆς. Diotima apud Platonem in Sympoſio. Plato lib. 4. de legibus. Galenus principio lib 14. de uſu partium.

Nam quae parentes) Eo nomine maximo in honore Ciconiam Aegyptios habuiſſe tradit Aelianus hiſtor. animal. lib, 10. cap. 16. & lib. 3. cap. 24. propterea quoque *pietaticultrix*, Petronio dicitur, & olim apud Romanos, *pia avis*, ut notat D. Ambroſ. lib. 5,

hexaemer.cap.16. unde, ἀνθιπελαργεῖν vide de Ciconia,& muliere Tarentina mirabilem hiſtoriam apud eundem Aelianum, lib. 8. cap. 22.

Sic divinitus] Xenophon ſub perſona Iſcomachi. ἐμοὶ γάρ τοι οἱ θεοὶ δοκοῦσι πολὺ διεσκεμμένως μάλιστα τὸ ζεῦγος τοῦτο συντεθεικέναι ὃ καλεῖται θῆλυ καὶ ἄρρεν. ὅπως ὅτι ὠφελιμώτατον εἴη αὐτὸ εἰς τὴν κοινωνίαν. πρῶτον μὲν τοῦ μὴ ἐκλιπεῖν ζώων γένη, ἔπειτα τοῦ γηροβοσκοὺς κεκτῆσθαι ἑαυτοῖς, ἔπειτα δὲ, &c. ad operum varietatem.

Uxor quo genere ducenda, & quibus opibus.

Non ignobili, ne pudori ſint, & viro, & liberis. Nam ut Euripides ait, apud Plutarchum, lib. περὶ παίδων ἀγωγῆς, qui tamen non videtur eſſe Plutarchi.

Ubi generis male iacta fundamenta ſunt
Natos neceſſe eſt ſorte non bona frui.

Idem ibid.

Quamvis ferox ſit ſervili tamen metu
Premitur, patris qui novit, aut matris mala.

Non tamen quae valde nobilitate ſuperet virum, praeclare enim Iuvenalis.

Malo Venuſinam, quam te Cornelia mater
Gracchorum, ſi cum magnis virtutibus affers
Grande ſupercilium, & numeras in dote triumphos.
Tolle tuum precor Hannibalem, victumque Syphacem
In caſtris, & cum tota Carthagine migra.

Et elegans querela eſt Strepſiadae apud Ariſtophanem, quod duxiſſet:

Τὴν μεγακλέους, ἄγροικος ὢν ἐξ ἄστεος.

Sed vide eum in principio νεφελῶν. Optimum eſt praeceptum Pittaci Mitylenaei, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα. de quo extat Callimachi epigramma apud Laertium in Pittaco

quod

quod quia perlegans eſt, & lepidiſſimam hiſtoriam continet, placuit hoc loco appingere.

Ξεῖνος Ἀταρνείτης τις ἀνήρετο Πιττακὸν οὕτως
Τὸν Μιτυληναῖον, παῖδα τὸν Ὑρράδιου.
Ἄττα γέρον, δοιός με καλεῖ γάμος. ἡ μία μὲν δὴ
Νύμφη, καὶ πλούτῳ καὶ γενεῇ κατ' ἐμέ·
Ἡ δ' ἑτέρη προβέβηκε. τί λώϊον; εἰ δ' ἄγε σύν μοι
Βούλευσον, ποτέρην εἰς ὑμέναιον ἄγω.
Εἶπεν. ὁ δὲ σκίπωνα γεροντικὸν ὅπλον ἀείρας,
Ἠνίδε κεῖνοί σοι πᾶν ἐρέουσιν ἔπος.
Οἱ δ' ἄρ' ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες
Ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ.
Κείνων ἔρχεο φησὶ μετ' ἴχνια. χ' ὡ μὲν ἐπέστη
Πλησίον· οἱ δ' ἔλεγον· τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.
Ταῦτ' ἀΐων ὁ ξεῖνος ἐφείσατο μείζονος οἴκου
Δράξασθαι, παίδων κληδόνα συνθέμενος.
Τὴν δ' ὀλίγην, ὡς κεῖνος, ἐς οἰκίον ἤγετο νύμφην.
Οὕτω καὶ σὺ, Δίων, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

Haec Callimachus, quo etiam alluſit Plutarchus, ad finem τῆς περὶ παίδων ἀγωγῆς. ἐγγυᾶσθαι δὲ δεῖ τοῖς υἱοῖς γυναῖκας, μήτε εὐγενεστέρας πολλῷ, μήτε πλουσιωτέρας. τὸ γὰρ, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα, σοφὸν, ὡς οἵ γε μακρῷ κρείττους ἑαυτῶν λαμβάνοντες, οὐ τῶν γυναικῶν ἄνδρες, τῶν δὲ προικῶν δοῦλοι λανθάνουσι γινόμενοι.

Demaenetus apud Plautum in Aſinaria.

Argentum accepi, dote imperium vendidi.

Megadorus in Aulularia:

Ego virtute Deum & maiorum noſtrum dives ſum ſatis.
Iſtas magnas factiones, animos, dotes dapſiles,
Clamores, imperia; eburata vehicula, bullas, purpuram.
Nihil moror, quae in ſervitutem ſumptibus redigunt viros.

Menander:

Καὶ τοῦτον ἡμᾶς τὸν τρόπον γαμεῖν ἔδει
Ἅπαντας, ὦ Ζεῦ σῶτερ, ὡς ὠνήμεθα.
Οὐκ ἐξετάζειν μὲν τὰ μηδὲν χρήσιμα,
Τίς ἦν ὁ πάππος ἧς γαμεῖ, τιτθὴ δὲ τίς;

Τὸν δὲ τρόπον αὐτῆς τῆς γαμουμένης, μεθ' ἧς
Βιώσεται, μήτ' ἐξετάσαι, μήτ' ἰδεῖν.
Ἀλλ' ἐπὶ τράπεζαν μὲν φέρειν τὴν προῖχ', ἵνα
Εἴ τ' ἀργύριον καλὸν ἐστι, δοκιμαστὴς ἴδῃ,
Ὃ πέντε μνᾶς ἔνδον οὐ γενήσεται.
Τῆς διὰ βίου δ' ἔνδον καθεδουμένης ἀεὶ
Μὴ δοκιμάσασθαι μηδὲν, ἀλλ' εἰκῇ λαβεῖν

Dotata an indotata.

Antiquitus formoſis mulieribus dotes a viris dari mos erat, unde & Alpheſiboeae puellae, de quibus Euſtathius Odyſſ. o. Auctor Etymol.&c. Tacitus de moribus Germanorum: *Dotem non uxor marito ſed uxori maritus offert. Interſunt parentes, & propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quaeſita, nec quibus nova nupta comatur: ſed boves, & fraenatum equum, & ſcutum, cum framea, gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ipſa armorum aliquid viro adfert; hoc maximum vinculum, haec arcana ſacra, hoc coniugales deos arbitrantur.* Plato lib. 5. de legib Γαμοῦντα δὲ, καὶ ἐκδιδόντα μήτ' οὖν διδόναι, μήτε δέχεσθαι προῖκα τοπαράπαν μηδ' ἡντινοῦν. Sed tamen lib. 7. permittit dari, & accipi perparvam quandam pecuniolam. Apud quoſdam populos formoſae dotem accipiunt: ſed quae in commune confertur, ut ſit unde deformes collocentur. Multa Megadorus apud Plautum in dotatas mulieres, quem vide omnino in Aulularia. Sed & Euripid. hoc maxime utitur argumento ad mulieres vituperandas, quod ipſi parentes, ubi eas diu edacarunt, ultro pecuniam dent, ut ab eis liberentur.

Qua forma.

Βίας, aut ut alii, Pittacus. dicebat, εἰ καλὴν, κοινήν. εἰ αἰσχρὰν, ποινήν. Quo in loco, male, vulgo ποινὴν, interpretantur, poenam, cum furiam ſignificet. Quare media quaedam forma probanda eſt, quam Phavorinus, uxoriam,

riam, antiquiores, ſtatam formam dixerunt. Gellius lib. 5 cap.11. *Ennius fere foeminas eſſe incolumi pudicitia aſſeruit, quae ſtata forma forent*. Petronius Arbiter. *Raram facit miſturam, cum ſapientia forma*. Martialis.

Lis eſt cum forma magna pudicitiae

Nocuit Menelao nimis pulchra. Nocuit & Candauli, de quo vide Herodotum lib 1.

Qua Aetate.

Heſiodus:

Ὡραῖος δὲ γυναῖκα τεὸν ποτὶ οἶκον ἄγεσθαι,
Μήτε τριηκόντων ἐτέων μάλα πόλλ' ἀπολείπων,
Μηδ' ἐπιθεὶς μάλα πολλά· γάμος δέ τοι ὥριος οὗτος.
Ἡ δὲ γυνὴ τέτορ' ἡβώοι, πέμπτῳ δὲ γαμοῖτο.

Quos verſus varie exponunt Iuriſconſulti. Plato lib.6. de leg. ad finem, conſtituit puellis, a ſexto decimo, uſque ad viceſimum: maribus a trigeſimo, ad trigeſ. quintum.

Ariſtoteles multa affert, cur huic rei diligenter providendum ſit. Primum enim ſi ita copulentur, ut alteruter eorum ineptus ſit ad generandum, apto adhuc, & vigente altero, magna ſequentur incommoda. Oportet igitur, virum tanto eſſe maiorem natu, ut concurrant tempora. Foeminae enim, ut citius generant, ita citius deſinunt.

II. Deinde, ne aut parentes, ſi ſero coeperint, dare operam liberis, neque educare eos poſſint uſque ad florentem aetatem, neque meritam gratiam viciſſim ab eis recipere: aut ſi nimis cito, minus honorentur, ab eis iam adultis, διὰ τὸ πάρεγγυς τῆς ἡλικίας.

III. Tertio, ut corpora robuſtiora gignantur, ἔκγονα autem iuniorum ſunt ἔκγονα ἀτελῆ· καὶ θηλυτόκα μᾶλλον, καὶ μικρὰ τὴν μορφὴν, quod ſtatim poſt exemplo docet.

IV. Adoleſcentulae difficilius pariunt: & ſaepius enecantur, idque oraculum Traezoeniis redditum ſignificavit, cum eos monuit, ne tam mature ſemen

in agros ſpargerent, de quo vide Victorium in commentar. ad eum locum.

V. Ipſi mares, ſi cito coeant, non creſcunt. Tacitus, de Germanis. *Sera iuvenum Venus: eoque inexhauſta pubertas. Nec virgines feſtinantur. eadem iuventa, ſimilis proceritas, pares, validaeque miſcentur, ac robora parentum filii referunt. Caeſar de iiſdem lib.6. Qui diutiſſime impuberes manſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem; hoc ali ſtaturam, hoc vires, nervoſque confirmari putant, intra annum vero viceſimum foeminae notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus.*

VI. Ad temperantiam mulierum plurimum confert; nam iuvenculae cognitae, intemperantiores evadunt, propterea virgines circa annum aetatis XVIII. nuptui tradi debent, viri uxores ducere circa annum trigeſimum ſeptimum.

Ut haec adducta metu) τὸ κτητικὸν viri, τὸ φυλακτικὸν mulieris.

Conſtantius tamen eſſe domi) hoc ſignificabat Teſtudo Phidiacae Veneris pedibus ſuppoſita, ut Pauſanias tradit. Plutarchus & Herodotus auctores ſunt Aegyptias mulieres calceos non tuliſſe, ut ſic videlicet, domi ſe continerent, non foris extra vagarentur; famam enim non formam mulieris notam eſſe oportet.

Primum igitur) Lex communis Pythagoreorum, propter quam & ab animalibus abſtinebant.

Cui ſunt externi concubitus) Iaſon apud Euripidem.

Ἀλλ᾽ εἰς τοσοῦτον ἥκεθ᾽ ὥστ᾽ ὀρθουμένης
Εὐνῆς, γυναῖκες πάντ᾽ ἔχειν νομίζετε.

Menelaus apud eundem, Andromacha.

Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα δεύτερ᾽ ἂν πάσχοι γυνή,
Ἀνδρὸς δ᾽ ἁμαρτάνουσ᾽ ἁμαρτάνει βίου.

Periniquum videtur eſſe, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipſe non exhibeat, l. ſi vir uxor. §. Iudex. d. Ad leg. Iuliam, de adulteris.

De-

De corporis ornatu ſit haec praeceptio) Euſtathius commentar. In Iliad. τ. teſtatur apud Syracuſanos lege cautum fuiſſe, ne aurum, aut purpuram ferrent mulieres, niſi impudicitiam profeſſae, quod & apud Lacedaemonios valuiſſe, teſtatur Clemens Alexandrin. lib. 4. paedegogi. Cyprianus in epiſtola de habitu virginum. *Si quis pingendi artifex, vultum alicuius, & ſpeciem, & cruoris qualitatem aemulo colore ſignaſſet, & ſignato iam conſummatoque ſimulacro manus alius inferret, ut iam formata, iam picta, quaſi peritior reformaret, gravis prioris artificis iniuria, & iuſta indignatio videretur? In te exiſtimas impune laturam, tam improbae temeritatis audaciam, Dei artificis offenſam? ut enim impudica circa homines, & inceſta fuci lenocinantibus non ſis, corruptiſque violatiſque, quae Dei ſunt peior adultera detineris.* D. Hieron. epiſt. ad Marcellam. *Illae Chriſtianos oculos ſcandalizant potius, quae purpuriſſo & quibuſdam fucis, ora, oculoſque depingunt, quarum facies gypſeae, & nimio candore deformes idola mentiuntur. Quibus ſi forte improvidis, lacrymarum ſtilla eruperit ſulco defluit, quas nec numerus annorum poteſt docere quod vetulae ſint, quae capillis alienis verticem ſtruunt, & praeteritam iuventutem rugis anilibus poliunt.* vide & D. Auguſt. epiſt. 73. Plutarch. ἐν γαμικ. παραγγέλμ.

Ut ſervos efficiamus bonos) Craſſus caeterarum rerum curam ſervis mandandam: ſervos ab ipſo domino curandos eſſe dicebat. Plutarchus in Craſſo.

Diſpenſator & operarius) diſpenſator eſt ἐπίτροπος, Atrienſis, dioecetes. Neceſſe eſt, & parare, & alere eos. *Male agitur cum domino, quem villicus docet.* Cato.

Cum ſervis autem dominus ita verſetur) Cato: *Familiae male ne ſit, ne algeat, ne eſuriat: opere bene exerceat, Si quis, quid deliquerit, pro noxa bono modo vindicet, pro bene facto gratiam referat, ut aliis recte facere libeat.*

Quod

Quod aut vini potus) Servi a tribus rebus praecipue ſunt avertendi, a vino, a ſomno, a venere. Xenoph. Cato tamen amabat ſervos, qui plurimum dormirent.

Militiae Carthaginenſes) videndus Plato ſub finem, lib. 11. περὶ νόμων.

Si caſtigatio laborque deeſt) *Nihil agendo, homines male agere diſcunt*. Cato.

Alimentum, quia ſemper idem ſuggeritur non eſſe medicamentum] Aſſueta enim non movent. Mart.

Effecit poto Mithridates ſaepe veneno, &c.

Quod aiunt dolium perforatum) Xenophon in Oeconomico, οὐχ ὁρᾷς, ἔφην ἐγώ, οἱ εἰς τὸν τετρημένον πίθον ἀντλεῖν λεγόμενοι ὡς οἰκτείρονται, ὅτι μάτην πονεῖν δοκοῦσι. Simile illud eſt, apud Plinium lib. 35. cap. 1. *Piger, qui appellatur ocnos, Spartum torquens, quod Aſellus arrodit*. Et Propert. lib. 4.

Dignior obliquo, funem qui torqueat Ocno,
Aeternuſque tuam paſcat Aſelle famem.

De quo etiam vide Plutarch. περὶ εὐθυμίας.

Athenienſes enim vendentes emunt) Ita facere ſolitum Periclem, narrat Plutarch. in ipſius vita.

Perſes quidam, quodque Libys reſpondiſſe dicitur) Xenoph. in Oeconomico Barbarum dicit: καλῶς δέ μοι δοκεῖ ἔχειν, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, καὶ ἡ τοῦ βαρβάρου λεγομένη ἀπόκρισις, ὅτε βασιλεὺς ἄρα ἵππῳ ἐπιτυχὼν ἀγαθῷ παχῦναι αὐτὸν ὡς τάχιστα βουλόμενος.

Domini prius expergiſci, quam ſervi) Recte Homer.

Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα.

At Cato de villico ait, *primus cubitu ſurgat, poſtremus cubitum eat*.

Quae recondideris, inviſenda) Nam.

Illa minus furem metuunt, quae ſaepe videntur.

Domus ita ſtatuenda, ut ut aeſtate ſalubres ventos) vide, quae docuimus lib. 14. Var. Lect. cap. 14.

ARI-

ARISTOTELIS TOPICORUM

LIBER SEPTIMUS,

Et in eundem

ALEXANDRI APHRODISIENSIS

Commentarius

M. ANTONIO MURETO

INTERPRETE.

M. ANTONIUS MURETUS L. MEMMIO FREMIOTO PATRICIO DIVIONENSI S.

QUibus ex cauſſis quaeque res effecta eſt, Luci Memmi, earum interitu ac commutatione ipſam quoque labefactari ac concidere neceſſe eſt. Quare mirandum non eſt, ſi quas amicitias vulgaris aliqua ac levis cauſſa coniunxit, eas nutare ad omnem, ut dicitur, ventulum, tandemque ad nihilum recidere videamus. Me vero non fluxa aliqua res, & viciſſitudini obnoxia coniunxit tibi: ſed cum eximia quaedam ingenii naturaeque tuae bonitas magnam in animo meo tui admirationem excitaſſet, ea deinde inter nos amicitiae fundamenta conſtituta ſunt, quae quia aeternas planeque divinas radices habent: falluntur, ſi qui coniunctionem hanc noſtram aut locorum inter-

vallis

vallis, aut temporum, aut ulla vi ſemper ſaevientis in optimos quoſque fortunae, diſſolvi poſſe arbitrantur. Equidem cum praeſentem te nunquam non viſus ſim admirabili quodam, omninoque immenſo amore complecti, ex quo tamen flagitioſa illa nos quorundam coniuratio diſtraxit, ita eum in dies augeri ſentio, ut pene iam a magiſtro meo Ariſtotele diſſentiam, credamque etiam ad ea, infinita quae ſunt, aliquam fieri poſſe acceſſionem. Cuius rei, non tibi, cui hoc certiſſimum eſt, ſed ceteris omnibus indicium volo eſſe, quod cum hunc Alexandri Aphrodiſienſis (ſi verus eſt index) librum animi cauſſa, e Graeco interpretatus, etiam in publicum edere ſtatuiſſem, neminem habui, cui eum potius dicatum vellem, quam tibi. Vale. Venetiis, Cal. Iuliis. M. D. LIV.

ARI-

ARISTOTELIS TOPICORUM LIBER SEPTIMUS

Et in eundem

ALEXANDRI APHRODISIENSIS COMMENTARIUS,

M. ANTONIO MURETO INTERPRETE.

Iam vero quaeſtionum, in quibus idem, an aliud ſit, quaeritur, explicanda tractatio. Cum autem variae a nobis propoſitae ſint eiuſdem acceptiones, ea nunc utemur, quae ex omnibus maxime propria eſt.

CUM dixerit in primo Topicorum, definitioni adiuncta eſſe ea quoque problemata, in quibus, propoſitis duobus, idem ne ſit unum cum altero, an vero aliud, quaeritur, eodemque loco eius rei cauſſam indicarit, recte atque ordine, problematis ad definitionem ſpectantibus, de quibus proximo ſuperiore libro explicatum eſt, annectit ea in quibus de eodem atque alio quaeritur: locoſque tum ad deſtruendum, tum ad aſtruendum aptos hoc ſeptimo libro tradit: ita ut loci qui de eodem ſunt, eos qui ſunt de definitionibus, proxime ſubſequantur. Hi autem loci de eodem utiles ſuut, ad tractandas quaeſtiones de rei alicuius definitione inſtitutas: quibus enim locis hoc cum illo idem eſſe oſtendimus, iidem oſtendere poſſumus propoſitam aliquam finitionem idem eſſe cum

eo quod definitur: contraque quibus locis oſtendimus hoc ab illo aliud eſſe, iiſdem oſtendi licet aliud eſſe definitionem quampiam, & aliud id, quod definiendum proponebatur.

Dicebamus autem maxime proprie idem eſſe id, quod numero unum eſt. Primum igitur conſiderari hoc poteſt, ex caſibus, ex coniugatis, ex contrariis. Nam ſi iuſtitia & fortitudo eadem eſt: iuſtus etiam & fortis: iuſteque & fortiter, eadem erunt. Similis quoque contrariorum ratio eſt. Nam ſi haec eadem ſunt, & quae iis adverſantur, eadem erunt: quodcunque eorum quae diximus contrariorum genus accipias. Si enim utrunque idem eſt, nihil ſane intererit, id quod huic, an id quod illi contrarium eſt, ſumpſeris.

Quia idem aliud cum alio variis modis dici poteſt, idcirco admonet, de eo quod maxime proprie idem dicitur, totam hanc diſputationem fore. Porro maxime propria eiuſdem acceptio eſt, quia aliquid unum & idem numero eſſe indicavit. Ubi enim aliter hoc vocabulo utimur, fere aliquid adiicere ſolemus, ita ut ea de quibus agitur, dicamus eadem eſſe genere, aut ſpecie: hic vero ſine illa adiectione, Idem, dicimus: ac ne illud quidem, numero, addere conſuevimus. Praeterea ſi qua eadem numero ſint, ea tum genere, tum ſpecie eadem eſſe conſequitur: at eorum modorum alterutro eadem eſſe poſſunt, quae tamen numero eadem non ſint. Quamvis igitur idem multis modis dici poteſt, tamen hoc loco de iis demum quae numero eadem ſunt, verba facturus eſt: nam & definitio cum eo quod definitur idem eſſe hoc modo dicitur: numero videlicet, non aut genere, aut ſpecie idem. Et vero eorum omnium quae de eodem traduntur, haec tantum pars ad definitionem attinere cenſenda eſt, nempe in qua de iis agitur, quae quandam cum ipſis definitionibus communitatem habent. Nam ſit ne aliquid cum alio idem genere, ex ipſis qui ad genus re-

feruntur

feruntur, locis diſputari poteſt. Quibus enim locis hoc ſub uno, illud ſub alio genere contineri oſtenditur: iiſdem etiam patefit ea genere a ſe invicem diſſidere. Siquidem ita demum genere eadem eſſe dicentur, ſi unum aliquod genus oſtenſum fuerit, cum ambitu eorum utrumque comprehendatur: quod & ipſe primo horum librorum tradidit. Quod ſi ſpecialia problemata, ut ea etiam, quibus differentia exquiritur, ſub generalibus continentur, facile ex his, qui ad generis tractationem traditi ſunt, locis, tota eorum quae ſpecie eadem ſunt, ratio intelligetur. Apte igitur & convenienter, de iis, quae numero eadem ſunt, hoc loco diſputationem inſtituit: Ac primus quidem locus qui ab eo proponitur, hic eſt: ex caſibus, ex coniugatis, ex contrariis idem numero vel aſtrui poſſe, vel deſtrui. Etenim quod ad hanc de eodem & diverſo quaeſtionem attinet, quae duorum invicem collatorum ratio eſt, eadem in omnibus ipſorum & caſibus, & coniugatis valet. Sed & qua eadem ſint, eadem etiam eſſe oportet ea, quae ſunt illis contraria. * Sin diverſa ipſa ſint, diverſa quoque contraria erunt: idque in quolibet genere contrariorum.

* Contraria cum Cicerone appello, quae Barbari oppoſita.

Item ex iis, quae efficiendi, & ex iis quae interimendi vim habent, adeoque ex ipſis tum procreationibus, tum interitibus: omninoque, ex iis quae ad eorum alterutrum ſimilem rationem habent. Nam quaecunque proprie eadem ſunt: eorum & procreationes & interitus iidem: & eadem quoque; tum quae efficiendi, tum quae interimendi vim habent.

Item, inquit, ex iis quae efficiendi, & ex iis quae interimendi vim habent. Nam quaecunque proprie eadem ſunt, eorum & procreationes & interitus iidem. Ut ſi homo, & mortalis idem; utriuſque etiam eadem pro-

creatio,

creatio, idemque interitus. Procreatio quidem ex ſemine, ſanguineque menſtruo, interitus autem ſeparatio animae a corpore. Item ſi ſanitas cum morbo idem eſt, eadem quoque erit eorum procreatio. At id quidem ſecus ſe hebet. Sanitatis enim efficientia ſunt ſalubres epulae, victuſque moderatus: morbi vero ac quae hic adverſantur. Similiterque ſi eadem ipſa ſint, interius quoque eis ab iiſdem rebus afferetur. Non autem idem eſt interitus, & id quod interimendi vim habet. Interitus enim ſanitatis eſt, morbus. Quae autem ipſius velut interimendae vim habent, ſunt, ut cibus, ut prava victus ratio.

Videndum etiam, ſi unum eorum, quae eadem eſſe dicuntur, ſummum aliqua in re gradum obtineat, num & alterum quoque ſummum eadem in re gradum obtinere dicatur, quomodo Xenocrates vitam beatam & eam quae ex virtute degitur, eandem eſſe demonſtrat: quod videlicet & ea maxime expetenda vita ſit, quae cum virtute coniuncta, & ea quae beata eſt. Unum enim eſt ultimum ac maximum rerum omnium expetendarum. Eadem ceterorum quoque conſimilium ratio eſt. Verum enimuero oportet utrunque eorum quae maxima, quaeque ſumme expetenda dicuntur, unum numero aliquid eſſe. Alioqui, hac ratione argumenti, eadem eſſe ipſa inter ſe non conſequetur. Neque enim neceſſario efficitur, ſi & Peloponenſii & Lacedaemonii Graecorum fortiſſimi ſunt, ut iidem ſint inter ſe Peloponeſii & Lacedaemonii. Nam neque Peloponeſii, neque Lacedaemonii nomine, certus aliquis homo, & unus numero indicatur. At illud certe neceſſarium eſt, in altero alterum contineri: ſicut & Lacedaemonii in Peloponeſiis continentur. Niſi enim alteris continerentur, utroſque ſe invicem fortiores eſſe oporteret: Etenim ſi neutri continentur in alteris, Peloponeſios, cum ceteris omnibus fortiores ſint, Lacedaemoniis quoque fortiores eſſe oportet. Sed & Lacedaemonios Peloponeſiis: quippe cum eos quoque poſitum ſit ceteris eſſe omnibus fortio-

res. Itaque utrique alterius fortiores erunt. Perſpicuum igitur eſt, unum numero eſſe oportere id quod optimum ac maximum dicitur, ſi quis ex eo, ut idem quoque ſit, efficere meditetur. Quocirca non recte concludit Xenocrates: neque enim una numero eſt beata vita, & ea quae ex virtute degitur. Ideoque non, ſi utraque ſumme expetenda eſt, ex eo eadem quoque eſſe conſequitur, ſed tantum alteram ſub altera contineri.

Praetera quae eadem in re ceteris omnibus antecellere dicuntur, ut quod primum eſt, quodque maximum, & cetera eiuſmodi. ſi eadem ſunt, omnino unum numero ſint oportet. Niſi enim unum numero ſint, eadem non ſunt: neceſſariumque eſt eorum alterum ſub altero contineri. Alioqui utrumque altero eadem in re ſuperius erit. Oportet igitur in iis de quibus, utrum eadem inter ſe ſint, quaeritur, inſpicere, ſi eorum unum aliqua in re cetera omnia ſuperet, num alterum quoque eadem in re caetera omnia ſuperare dicatur. Verbi gratia, ſi unum omnium maximum eſt, ſitne alterum quoque omnium itidem maximum. Et ſi unum maximum, maximeque expetendum rerum omnium eſt, ſitne alterum quoque rerum omnium maximum, maximeque expetendum. Neque enim ſi hoc quidem maxime expetendum fuerit, in eoque cetera omnia ſuperet: illud autem maximum, atque in eo ſuperet cetera omnia, idcirco eadem erunt: ſed ita demum, ſi utraqoe eadem in re ceteris omnibus ſuperiora ſint. Etenim neceſſe eſt, quae eadem in re ceteris omnibus antecellant, ea inter ſe eadem numero eſſe. Vnum enim eſt, quod una eademque ceteris omnibus praeſtat. Atque hoc circa ita verum eſt, ſi eorum utroque aliquid unum & idem numero, non autem ſi compoſitum ex pluribus quippiam, confuſumque indicetur, ita videlicet ut unum eorum, quae ſub comparationem cadunt, alterius ambitu compre-

hen-

hendatur. Itaque oſtendens cuius modi eſſe debeant ea, quae in comparationem deducuntur, ait utroque eorum de quibus, an eadem ſint, quaeritur, unum aliquid numero, non autem compoſitum ex pluribus ſignificari oportere, ſi quis ex hoc, quem modo diximus, loco argumentationem conformare meditetur. Nam ſi eorum, quorum utrunque aut magnitudine, aut alia re aliqua ceteris antecellere omnibus dicitur, utrumque etiam unum aliquid numero ſit, ſatis, id magno argumento eſt ipſa inter ſe quoque eadem eſſe. Sin eorum utrunque non ſit unum aliquid numero, tum profecto ex eo non conſequetur eandem eſſe utriuſque naturam, quippe fieri poteſt, ut in eorum uno contineatur alterum. Non enim eoſdem eſſe Lacedaemonios & Peloponeſios ex eo neceſſario efficitur, quod eorum utrique inter Graecos primas fortitudinis partes tenere dicuntur: neque enim unus aliquis numero, Lacedaemonii & Paloponeſiis nomine indicatur: imo vero Peloponeſiorum appellatione etiam Lacedaemonii continentur. Ea igitur de cauſsa addidit oportere, ne ea utraque quibus rei alicuius exſuperantia tribuitur, unum quippiam ſignificent: nam ita demum erunt eadem numero, ſi tum re aliqua ceteris omnibus praeſtare dicantur. Exempli cauſſa, quamvis Peloponeſios & Lacedaemonios non eoſdem eſſe, niſi quatenus alii in aliis continentur, & tamen utroſque Graecorum fortiſſimos eſſe dicamus, nulla tamen ex eo conſequitur abſurditas: qui enim Peloponeſios fortiſſimos eſſe dicit, Lacedaemonios quoque complectitur, neque ita in eis in hoc genere palmam tribuit, ut eos etiam Lacedaemoniis anteponat: quippe qui ipſi quoque ſunt e Peloponeſiis. Quod niſi alteri in alteris contineantur, in eam incidemus abſurditatem, ut alteros alteris & praeſtantiores & deteriores eſſe dicamus.

Videndum quoque, ſi eorum unum cum aliquo idem ſit,

num & alterum. Si enim ambo cum eodem eadem non ſunt, conſtat ne quidem eadem eſſe.

Ut ſi quis dicat virum, mortalemque idem eſſe, & unum numero. Nam ſi ſeorſum uterque idem eſt cum homine, inter ſe quoque eadem erunt: ſin minus, ne invicem quidem.

Praeterea ex iis quae in ipſorum natura haerere, & ex iis in quibus haec ipſa haerere poſſunt, eadem ne ſint, pervideri poteſt. Siquidem quae in uno haerere poſſunt, ea ut in altero quoque haereant, & ſi eorum unum in aliquo haerere poteſt, ut alterum quoque in eodem poſſit, neceſſe eſt. Sin horum in aliquo diſſideant, eadem non eſſe conſtat.

Si enim homo & mortalis idem, illud conſequens eſt, ut quaecumque uni uſuvenire poſſunt, poſſint alteri quoque. Uſuvenire autem homini poteſt, ut grammaticus ſit, ut candidus. In mortali igitur haec quoque ineſſe poſſunt. Contraque, inquit, in quibus eorum unum harere poteſt, in iis alterum quoque haerere poſſe oportet. Haeret autem hominis, mortaliſque natura, in Socrate, in Platone, ceteriſque ſingulis hominibus. Quocirca homo & mortalis idem & unum numero ſunt. Quod ſi horum in aliquo diſſideant, liquido conſtabit eadem non eſſe de quibus agitur.

Illud quoque videndum, ad idem ne genus, eandemque categoriam pertineant, an minus: ſed hoc quidem, quale, illud vero, quantum ſignificet, aut ſit ex iis quae referuntur ad aliud.

Si enim dixerit quiſpiam ſcientiam, virtutemque idem eſſe, videndum erit ad eandem ne categoriam eorum utrunque referatur. Si enim non ita ſit, ſed unum quidem ad quantitatem, alterum ad qualitatem, relationemue aut aliquod aliud pertineat, ne inter ſe quidem eadem fuerint; ut, verbi gratia, numerus & ſcientia idem non ſunt, quoniam hoc ſub uno, illud ſub alio genere continetur.

Prae-

Praeterea num idem utriuſque genus non ſit, ſed unius bonum, alterius malum: aut unius virtus, alterius ſcientia.

Locus hic videri poſſet cum priore idem eſſe:neque tamen ita eſt. Prior enim de categoria tantum, id eſt, de primo ſummoque genere inquirebat: hic autem de genere propinquo, ac ut ita dixerim, continenti. Nam & ſi duo aliqua in eadem categoria ſint, propinquum tamen genus idem non habeat, eadem idcirco inter ſe numero non erunt. Sit enim eorum utrunque qualitas: at vero hoc virtus, illud vitium, aut hoc virtus, illud ſcientia: diverſa eſſe liquido conſtat.

Aut num genus quidem utriuſque idem, ſed non eaedem differentia: ut ſi utrunque ſcientia ſit, ſed unum ex iis, quae contemplatione, alterum ex iis quae actione cernuntur. Itidemque in aliis.

Etiamſi genus idem ſit,differentiae tamen quae ſpeciem conſtituunt, eadem non ſint, conſtat ea de quibus agitur, eadem invicem non eſſe. Itaque eadem non eſt ſcientia quae contemplatione, & ea quae actione cernitur. Nam & ſi commune utriuſque genus ſcientia eſt, iis tamen ipſis, quas diximus, differentiis ſeparantur.

Praeterea ex acceſſione; ſi alterum quidem acceſſionem capit, alterum vero non capit.

Hac ratione oſtenditur non idem eſſe continentiam, & temperantiam: nam continentia & acceſſionem & deceſſionem capit: temperantia non item.

Aut ſi cum utrumque capiat acceſſionem, creſcere tamen alterum non creſcente altero poſſit. Quemadmodum, non ut quiſque amat vehementius, ita maiore commiſcendi corporis deſiderio ducitur. Non igitur idem eſt amor, & commiſcendi corporis cupiditas. Praeterea ex additione; ut ſi eodem utrique additio, id totum quod efficitur, idem non eſt. Aut ſi, cum idem ab utroque ſuſtuleris, quod ſupereſt, idem non eſt. Ut ſi quis duplum dimidii, & multiplum dimidii idem eſſe diceret. Ita enim,

ſublato utrinque dimidio reliqua idem valere oporteret. At non ita eſt. Neque enim duplum & multiplum idem valent. Conſiderandum autem eſt, non tantum ex eo ipſo, quod ponitur, verum etiam ex iis, quae eo poſito conſequentur, abſurdum ne aliquid conſequetur: ut iis uſuvenit qui vacuum & id quod aeris plenum eſt, idem eſſe deſtiniunt. Certum enim eſt, ſi aer quoque ipſe exceſſerit, nihilo minus, imo magis etiam vacuum locum fore. Atqui non erit tunc aeris plenus. Itaque poſito aliquo, ſeu falſo, ſeu vero, (nihil enim intereſt) ſi duorum alterum intermi, altero non interempto, poteſt, eadem inter ſe ea non eſſe perſpicuum eſt.
Conſiderandum autem eſt (Locus hic ex hypotheſi educitur *) id eſt, ex ficta quadam conceſſione, qua interdum ponuntur, ut certa, ea quae controverſa ſunt, ut perſpici poſſit, quid eis poſitis conſequatur,) Putat enim animadvertendum eſſe, non tantum, poſitis iis de quibus agitur, ſtatim ne perſpicua ex eis naſcatur abſurditas (ut ſi quis effuſionem, & liberalitatem idem eſſe poſuerit, ſtatim conſequetur id, quod abſurdiſſimum eſt, idem eſſe virtutem, & vitium. Ea vero quae ſunt eiuſmodi, ut ſi quis ipſa eadem eſſe poſuerit, ſtatim abſurdum aliquid conſequatur, conſtat diverſa eſſe) non tantum igitur ex iis de quibus ambigitur, verum etiamſi quid praeterea ponatur, ſeu verum, ſeu falſum, ſeu quod fieri queat, ſeu quod non queat (multa enim, quae revera eſſe non poſſunt, ex hypotheſi tamen nonnunquam recipi nihil vetat) † num ex eo quoque ipſo, aliquid, quod eſſe non poſſit, conſequatur. Tunc enim eadem non erunt ea de quibus agitur. In illis autem verbis (verum etiam ex iis, quae eo poſito, conſequentur, abſurdi ne aliquid conſequatur) abſurdum vocat id, quod fieri non poteſt. Nam ſi ponamus hoc, vacuum & plenum aeris idem eſſe, ſi poſtea fingamus aerem e loco in quo erat, excedere, iam neceſſario conſequetur, idem eſſe

non

non poſſe vacuum & aeris plenum. Siquidem amoto, ex hypotheſi, aere, vacuus locus remanet: plenus aeris non remanet*.

* Quae parentheſi incluſa ſunt, perſpicuitatis cauſa, nequem Graeca vox perturbaret, fecimus.

† Textus in Graeco depravatus.

Atque, ut univerſe ac generatim loquamur, videndum, nunc ubi variant ea, quae quomodocunque de utroque dicuntur ea, vel ea, de quibus haec ipſa dicuntur. Quaecunque enim de uno dicuntur, ea de altero quoque dici; & de quibus unum dicitur, de iis etiam alterum dici oportet.

Videtur & hic locus idem eſſe cum iis duobus, qui proxime anteceſſerunt, ab adiunctis: neque tamen penitus idem eſt, imo vero latius patet: quippe qui ducatur ex iis omnibus quae quomodocunque inſunt in eis, de quibus agitur, non ex iis tantum, quae eis accidunt. Non enim quicquid in re quapiam eſt, id ei accidere putandum eſt. At igitur videnda eſſe omnia, in quibus, non tantum fortuito, ſed etiam quomodocunque inſunt ea, quae in quaeſtione verſantur. Si enim aut non eadem ſint ea omnia, quae in ipſis inſunt, aut ipſa utraque non eodem penitus modo inſint in iiſdem, ſequitur ut eadem non ſint, Nam quae proprie eadem ſunt, nullo a ſe invicem modo diſcrepare oportet.

Praeterea, cum idem multis modis dicatur, videndum eſt, num quo alio modo ſint eadem, neque enim ſi qua vel ſpecie, vel genere ſint eadem, ut etiam numero eadem ſint, neceſſe eſt; inſpiciemus igitur ecquid hoc modo eadem ſint, an minus: tum poſſit ne alterum ſine altero eſſe: neque enim idem fuerint. Atque hi quidem ſunt, qui ad quaeſtiones de eodem referuntur, loci. Ex iis autem quae diximus, conſtat, eos omnes locos, quibus idem non eſſe oſtenditur, evertendis quoque definitionibus utiles eſſe, & antea admonuimus. Niſi enim quod nomine, idem etiam oratione in-

dicetur, eam definitionem non eſſe conſtat. Eorum autem quibus idem eſſe oſtenditur, nullus omnino utilis eſt ad confirmandam finitionem. Neque ſatis oſtendere idem nomine aliquo, & propoſita oratione indicari, ut definitionem eſſe concludas: imo, ut definitio ſit, ea omnia praeterea habeat oportet, quae praecepta ſunt.

Quia tribus modis idem dicitur, ut in ſuperioribus dixit, admonet nunc, quae alio quopiam modo eadem ſunt, non numero quoque eadem eſſe; cuius praecepti hic ſenſus eſt. Si qua ſint proximo genere eadem, ſpecie autem a ſe invicem differant: ea, cum ſpecie differant, ut numero eadem ſint, fieri non poteſt. Rurſum quae ſpecie proxima eadem ſunt, numero a ſe invicem differunt. Quocirca principio admonuit, maxime proprie idem dici, quod numero idem eſſet. Videntur enim quae numero eadem ſunt, & ſpecie, & genere eadem eſſe. Ideoque in quibuſdam nihil prohibere videbitur, quin, cum & genere & ſpecie ſint eadem, eadem ſint numero quoque. Quare cum quis nonnulla interrogatus eadem eſſe dixerit, eam reſponſionem infirmare qui volet; primum oſtendere debebit eſſe quidem eadem, ſed alio quodam modo, non eo de quo inſtituta quaeſtio eſt: quod ſi poſtea oſtenderit eorum unum ſine altero eſſe poſſe, iam eadem non eſſe conſtabit. Ex iis autem (inquit) quae diximus, conſtat, eos omnes locos, quibus idem non eſſe oſtenditur, evertendis quoque finitionibus utiles eſſe. Quibuſcunque enim modis idem non eſſe oſtenditur, iis etiam omnibus definitio everti poteſt. Niſi enim quod nomine, idem oratione indicetur, definitio non eſt. Neque tamen loci, quibus idem eſſe oſtenditur, etiam ad confirmandam finitionem valent; neque enim, ut definitio ſit, ſatis eſt, ſi idem indicet, imo ipſam rei naturam explicari oportere: quod non ſtatim praeſtat, quiſquis aliquid affert, quod idem ſit, cum

eo

eo de quo agitur. Oportet enim & rei genus adferri, & differentias, quibus a caeteris, quae ſub eodem genere ſunt, ſeparetur: & perſpicum eſſe finitionem, & ex prioribus ductam, & denique conformatam ad ea omnia, quae ſupra definitione praecepimus.

Hoc igitur modo, & ex iis locis aggredi ad evertendas finitiones oportet. Quod ſi finitionem aliquam confirmare voluerimus, primum quidem illud intelligendum eſt, aut neminem, aut certe paucos admodum in diſputando facere: ut a ſe allatam finitionem ſyllogyſmo comprobent; quin omnes quicquid eiuſmodi eſt, quaſi principium quoddam accipiunt; ut Geometrae, ut Arithmetici, caeterique mathematici. Deinde, alterius cuiuſdam facultatis & inſtituti eſſe, tum quid definitio ſit, accurate tradere, tum aperire quae ſit ratio finiendi. Nunc autem, quantum ad hanc diſputationem attinet; tantum dixiſſe ſatis erit, definitionem videlicet, eamque orationem qua rei natura explicatur, ſyllogiſmo poſſe concludi. Si enim finitio eſt oratio, qua, quid ſit res, indicatur, eaque ſola, quae in definitione ponuntur ad quaeſtionem, qua quid ſit res quaeritur, de re propoſita dici oportet: neque quiquam praeter genera & differentias, ad explicandam eiuſmodi quaeſtionem valet: liquido conſtat, ſi quis ea ſumat, quae ſola ad quaeſtionem, quid eſt, reſponderi oportet, orationem quae ex iis effecta fuerit, neceſſario definitionem fore. Neque enim alia eſſe poteſt definitio. cum, ſi quid ea res ſit, quaeratur, aliud nihil reſponderi queat. Definitionem igitur ſyllogiſmo probari poſſe conſtat. Ex quibus autem eiuſmodi ſyllogiſmum conſtruere oporteat, aliis locis accuratius explicatum eſt. Iidem autem loci ad eam, quae nobis hoc tempore propoſita eſt, rationem ſunt utiles. Nam & adverſa, & alio quolibet modo contraria inſpicienda ſunt, & iis qui totas definitiones, & iis qui partes aliquas earum conſiderant. Si enim contraria contrarie,

& hi e:,

& haec, quae allata eſt, ut rei propoſitae definitio, ſit neceſſe eſt.

Hoc igitur modo, & ex iis locis) Eos locos intelligit, quos & proximo ſuperiore libro, ad evertendam definitionem utiles tradidit, & quos hoc ipſo libro, utiles ad probandum eadem non eſſe quae proponuntur. Deinceps autem locos quoſdam tradit, quibus definitiones confirmari queant: imprimiſque nos admonet, ſolere eos, qui definiunt, definitionem accipere, quaſi principium quoddam, quod demonſtrari non poſſit: neque vero ei confirmandae, aut demonſtrationem adhibere, aut ſyllogiſmum: quibus verbis illud ſtatuit, neque facile eſſe demonſtratione confirmare finitionem, neque neceſſarium. Nam & geometrae, & qui in aliarum ſcientiarum tractatione verſantur, definitionibus ſuis, ut principiis quibuſdam utuntur, neque ad eas demonſtrationem adhibent. Secundo admonet, accuratam finitionem tractationem non ad dialecticen, ſed ad primam illam ſupremamque philoſophiam pertinere: quare dicendum id tantum, definitionem videlicet, eamque orationem qua rei natura explicatur, ſyllogiſmo concludi, id eſt, quod ipſa finitio ſit, ſyllogiſmo confirmari ac patefieri poſſe, & ſi ſecundo libro poſteriorum analyticorum traditum eſt demonſtrari finitionem nequire. At nimirum id nos quoque dicimus, ſi ad veritatem accurate haec omnia exigantur, demonſtrari eam non poſſe: ut inibi quoque ipſe patefecit; dialectice tamen & probabiliter ſyllogyſmo poſſe concludi, ut hoc loco dicitur. Quo autem id modo fieri poſſit, ſtatim explicat, his verbis: Si enim finitio eſt oratio, quae, id quod definitur, indicat, quid ſit: ob idque oportet ea demum quae in definitione ponuntur, ad quaeſtionem quid eſt, de re propoſita dici: genus autem & differentiae ad eam quaeſtionem explicandam valent; (differen-

tiae enim & ſi qualitatem potius indicant · qua rei natura conſtituitur, in finitionibus tamen quid ipſa res ſit, oſtendunt) liquido conſtat, ſi quis ex genere & differentiis rei naturam indicantibus orationem compoſuerit, ab eo definitionem eſſe confectam; neque enim alia eſſe poteſt definitio, quandoquidem neque genus aliud eſt, neque aliae; quae rei naturam indicent, differentiae. Deinde addit, Definitionem igitur ſyllogiſmo (dialectico videlicet, non autem demonſtratione) probari non poſſe conſtet; qua de re, aliis locis, accuratius explicatum eſt; (nempe in ſecundo poſteriorum analyticorum, & in ſeptimo de prima Philoſophia. Iidem autem loci ad eam, quae nobis hoc tempore propoſita eſt, rationem ſunt utiles.) Eoſdem locos, ad confirmandas ratione quadam dialectica finitiones, utiles eſſe ait: nempe eos ipſos, quos ſupra ad evertendas finitiones tradit: Cum enim proximo ſuperiore libro, evertendis definitionibus locos tradiderit, a contrariis, a coniugatis, alioſque quorum nunc quoque meminit, illi ipſi loci utiles ſunt iis, qui talia problemata confirmare meditantur. Nam & adiunctum, & genus, & proprium, argumento ex adverſis ducto confirmari poteſt. Siquidem adverſorum & adiuncta ſibi invicem adverſantur, & genera, & propietates: itaque cum unum in uno probatum fuerit, contrarium in contrario probatum intelligetur: eademque tum coniugatorum, tum aliorum, quos enumerat; ratio eſt. Et enim nullum eſt problematis genus, quod non locis communibus, a contrariis, a caſibus, a coniugatis, aliiſque quos ipſe enumerando proſequitur, & confirmari, & infirmari queat.

Quando autem eorum quae ſibi invicem adverſantur, plures ſunt complexiones, ea demum adverſae rei ſumenda definitio erit, in qua maxime repugnantia elucebit. Atque

haec

haec de ratione conſiderandi totas finitiones a nobis dicta ſint: nunc quomodo ſingulae earum partes conſiderare oporteat, explicemus. Primum igitur, genus recte poſitum eſſe oſtendemus: ſi enim rei, quae adverſatur ei de qua diſſerimus, genus quoque adverſatur generi a nobis poſito, neque ſub eo ipſo genere res propoſita continetur, neceſſario continebitur in eo quod a nobis allatum eſt, nempe in adverſo. Neceſſe enim eſt, ea quae ſibi invicem adverſantur, aut uno eodemque genere, aut generibus ipſis quoque ſibi invicem adverſantibus contineri. Differentias autem repugnantes de repugnantibus dici arbitramur; ut de albo, & nigro: illud enim videndi ſenſum diſſipat, hoc colligit. Itaque ſi de eo quod rei propoſitae adverſatur, differentiae iis quas ipſi attulimus, repugnantes enuncientur, has quoque conſtabit recte de re propoſita enunciari. Quocirca ſi & genus recte poſitum eſt, & eae differentiae additae, quas oportuit, dici nihil poteſt, cur non tota definitio recte conſtituta ſit.

Quando autem eorum) Oportet enim, inquit ſyllogiſmum qui confirmandae finitioni adhibetur, ex notioribus ducere. Totam igitur finitionem hoc modo ex contrariis confirmari oportet. Deinceps autem docet, quomodo unaquaque pars definitionis confirmari queat. Ac ſiquidem adverſorum utrumque per adverſa definiatur, eam definitionem ſumendam eſſe ait, in qua maxime repugnantia elucebit. Exempli cauſa, ſit utilis definitio, id quod eſt efficiens boni: noxii autem id quod efficiens mali, aut id quod habet vim tollendi, quaſique interimendi boni. Ex his duabus definitionibus ea ſumenda eſt, quae cum definitione eius quod utile eſt, apertiſſime pugnat. Rurſumque amicitia, boni efficiens, odium, mali, aut eius quod bonum non eſt. Sumenda hic quoque erit ea in qua maior pugna perſpicitur. His traditis docet, quomodo per partes difinitio confirmanda ſit: cumque

cumque finitionis partes ſint genus & differentia, primo de ratione confirmandi generis diſſerit, atque imprimis ait cognoſci poſſe an recte traditum ſit genus, ex eo quod rei propoſitae adverſatur. Si enim res, quae adverſatur ei, de qua diſſerimus in eo genere continetur, quod adverſatur generi a nobis allato: neque poteſt id, de quo agitur, ſub illo ipſo genere contineri, ſub quo adverſum continetur, manifeſto conſtat id verum genus eſſe quod a nobis allatum eſt. Docuimus enim ea quae ſibi invicem adverſantur, aut uno eodemque genere, aut generibus ipſis quoque ſibi invicem adverſantibus contineri. Exempli gratia, aſſumpſerit aliquis virtutem, tanquam genus, in definienda iuſtitia. Dicendum eſt, recte acceptum genus fuiſſe. Nam cum iniuſtitia, quae iuſtitiae adverſatur, contineatur ſub vitio, quod adverſatur virtuti neque poſſit iuſtitia eius generis, nempe vitii ambitu comprehendi, conſtat nimirum eam ſub adverſo genere, nempe ſub virtute contineri. Adverſa enim aut ſub eodem genere ſunt, ut candidum & nigrum ſub colore: aut ſub adverſis generibus, ut iuſtitia ſub virtute, iniuſtitia ſub vitio. Illud non adiecit, aut ipſa quoque adverſa genera eſſe, ut in categoriis dixerat: quia ne utile eſt id quidem ad diſputationem inſtitutam. Neque enim quaeritur, utrum id quo de agitur, ſit genus, ſed ſub quo genere ſit. De differentiis quoque, inquit, ex adverſis iudicare poterimus. Nam ſi de eo, quod rei diffinitae adverſatur, differentiae quoque iis, quas ipſi attulimus, adverſantes enunciantur, conſequens eſt, recte etiam eas, quae a nobis allatae ſunt, de re propoſita enunciari. Ut ſi haec iuſtitiae finitio tradita ſit habitus tribuens cuique id quod aequum eſt: videre oportet, num rei quoque adverſae, nempe iniuſtitiae differentia huic adverſa conveniat, nempe ſit ne iniuſtitia ea, quae plus minuſve quam aequum eſt, tribuit:

quo probato illud quoque ſuperius probatum intelligitur. Sed huic praecepto adfert argumentationem contrariam, hoc modo.

An vero neceſſarium non eſt, de adverſis adverſas differentias enunciari? Ita eſt: niſi adverſa ſub eodem genere includantur. Sed quorum genera ipſa adverſa ſunt, nihil prohibet de eis utriſque eandem differentiam dici: ut de iuſtitia, & iniuſtitia. Nam illa quidem virtus, haec autem vitium animi eſt; quare differentia illa, nempe animi, utrique convenit. Siquidem corporis quoque & virtus, & vitium aliquod eſt.

An vero, inquit, neceſſarium non eſt adverſis adverſas differentias dici? ita eſt: niſi adverſa ſub eodem genere includantur.) Eorum enim quae ſub eodem genere ſunt, neceſſe eſt adverſas eſſe differentias, aut omnes, aut certe aliquas; omnes, ut in gravi, & levi. Genus enim eſt, corpus; differentiae autem, gravis quidem, craſſum denſumque & in partem inferiorem ferri: levis autem, tenue, & ferri in partem ſuperiorem. Aliquas vero, ut ſi dicamus grave, naturaliter deorſum ferri; leve autem, naturaliter ſurſum. Etenim differentia illa, naturaliter, ambobus communis eſt: eoque addito effectum eſt, ne omnes eorum differentiae ſibi invicem adverſae dicerentur. Eorum autem, quae ſub adverſis generibus ſunt, nihil neceſſe eſt adverſas eſſe differentias, aliquam enim communem differentiam habere poſſunt. Quod autem ita ſe habeat, oſtendit, allato iuſtitiae exemplo. Quae cum ſub adverſis generibus includantur, illa quidem ſub virtute, haec vero ſub vitio, eandem tamen differentiam habent. Illud enim, animi, utriſque communis differentia eſt. Nam & illa animi virtus, & haec animi vitium eſt. Additur autem illud, animi, ad eas a corporis virtutibus ac vitiis ſeparandas Nam ut a ſe invicem diſtinguantur, ſatis illud eſt, quod

genera

genera inter ſe pugnantia habent: ſed differentia illa eo additur, ut a corporis virtutibus ac vitiis ſeparentur. Fieri tamen poteſt, ut etiam quae in adverſis generibus continentur, adverſis quoque differentiis inſigniantur: ut cum dicimus iuſtitiam eſſe virtutem, aequitatis effectricem, iniuſtitiam vero, vitium, quo aequitas tollitur.

At illud quidem verum eſt, adverſorum aut adverſas eſſe differentias, aut eaſdem. Si igitur adverſa de adverſo dicitur, de eo autem, quod propoſitum eſt, non dicitur: eam quae allata eſt, rei propoſitae convenire perſpicuum eſt. Ad ſummam, cum definitio genere & differentiis conſtet, ſi adverſi definitio nota ſit, eius quoque quod proponitur, definitio perſpicua erit. Quando enim adverſum aut in eodem genere eſt, aut in adverſo: ac differentiae quoque de adverſis, vel adverſae, vel eaedem enunciantur, conſtat fore, ut de eo quod ad definiendum proponitur, vel idem genus, quod de ei adverſo, enunciatur, adverſae autem differentiae, aut omnes, aut ſaltem aliquae adverſae, cetereae vero eaedem, genera vero pugnantia: vel utraque pugnantia, & genera, & differentiae. Ut enim utraque eadem ſint, fieri non poteſt: alioqui adverſorum eadem definitio eſſet.

At illud quidem) Propoſita contraria argumentatione, hoc addidit, quaſi indicans, adverſorum ut vel adverſas, vel eaſdem differentias eſſe, ita & genera vel adverſa, vel eadem. Nam & genus vel idem eſt; vel adverſum. Itaque illud perſpicuum eſt, ſi de adverſo adverſa differentia dicitur, de eo autem quod propoſitum eſt, non dicitur: fore ut ea quae allata eſt, nempe ea quae illi alteri adverſatur, recte de re propoſita enuncietur. Ideoque generalem quandam rationem ac viam praeſcribit, inquiens, cum definitio genere, ac differentiis conſtet, ſi adverſi definitio nota ſit, eius quoque quod proponitur, definitio-

nitionem perſpicuam fore. Quando enim adverſum, aut in eodem genere eſt, aut in adverſo: ac differentiae quoque de adverſis, vel adverſae, vel eadem enunciantur, conſtat fore, ut vel in eodem genere ſit id, quo de agitur, cum eo quod ipſi adverſatur, vel in adverſo. Si in eodem, aut adverſas omnes differentias habet, aut quaſdam adverſas, quaſdam eaſdem. Si in adverſo genere ſit, ſic quoque adverſas differentias habebit, aut etiam eaſdem aliquas, ſed non omnes: aut omni ex parte pugnabit, ut ſub adverſo genere ſit, & omnes habeat adverſas differentias. Ut autem utraque eadem ſint, fieri non poteſt: ita enim non iam amplius adverſa eſſent, quae finiuntur, imo vero eadem: eſſetque adverſorum eadem definitio, quod abſurdum eſt.

*Praeterea ex caſibus, & ex coniugatis. Nam & genera ex generibus, & ex finitionibus finitiones neceſſario conſequuntur; ut ſi oblivio eſt ſcientiae amiſſio, oblivisci quoque erit ſcientiam amittere: & oblitum eſſe, ſcientiam amiſiſſe: ita ut ſi quis horum unum admiſerit, is neceſſe habeat cetera etiam confiteri. Itidemque ſi interitus eſt naturae diſſolutio: interire quoque dicetur id, cuius natura diſſolvitur: & lethaliter, efficienter ad naturam diſſolvendam; contraque ſi lethale eſt, quod diſſolvendae naturae vim habet, lethum quoque ſive interitus nihil erit aliud, quam naturae diſſolutio. Eademque ratio aliorum eſt. Itaque conceſſo uno, cetera quoque conceſſa intelliguntur. Quin & ex iis, quorum ſimilis ad ſe invicem ratio eſt, argumentari licet. Si enim ſalubre eſt, id quo efficitur ſanitas, * εὐεκτικὸν quoque erit id quo efficitur bona habitudo: & utile, id quo efficitur aliquid boni. Eadem enim eorum, quae diximus, ad ſuum cuiuſque finem ratio eſt. Itaque ſi finitio u-*

nius

* εὐεκτικὸν uno vocabulo Latino exprimi non poteſt: ac ſi in plura diducas vis argumenti perit.

nius e finis ſui effectione ducetur, eadem erit ratio ceterae omnia finiendi.

Praeterea ex caſibus, & ex coniugatis definitio confirmari poteſt. Nam & genera ex generibus, & ex finitionibus finitiones neceſſario conſequuntur. Si enim alicuius ex coniugatis finitionem aſſecuti fuerimus, ceterorum quoque finitio reperta erit. Ut ſi quis ortus finitionem tradiderit, caetera etiam quae ex ortus vocabulo coniugata ſunt, quomodo finiri debeant, indicavit. Siquidem eo ipſo, quod poſita fuerit unius ex coniugatis finitio, ceterorum quoque finitiones poni oportebit.

Praeterea a maiore, & a ſimili; quibus ex locis non aliter definitio confirmari poteſt, quam ſi duo cum duobus comparentur; ut ſi magis haec huius rei definitio eſt, quam illa illius: atque ea quae minus videtur, vera tamen finitio eſt, ſequitur, ut ea quoque vera ſit, quae maiorem probabilitatem habet; quod ſi adaeque videtur haec huius, & illa illius rei ſinitio, qui unam ceceperit, alteram quoque recipiat, oportet. Inutilis autem eſt loci a maiore tractatio, ſi quis velit aut unam definitionem cum duabus rebus, aut duas definitiones cum unica re comparare. Nam neque duarum rerum una, neque unius rei finitiones duae eſſe poſſunt.

Non idem hic dicit, quod paullo ſupra dixerat. Illic enim loquebatur, de ſimilitudine quadam ex analogia: hic vero de ſimilitudine ſimpliciter ac proprie accepta. Multos igitur locos a maiore, a minore, a ſimili, tum ad confirmandum, tum ad infirmandum utiles tradidit: a maiore & minore quatuor, tres autem a ſimili. Nunc admonet eos demum ex illis locis, confirmandis finitionibus adhiberi oportere, per quos id fieri poteſt. Poteſt autem per eum tantum: quo duo cum duobus, vel ut maius cum minore, vel ſimiliter comparantur. Non enim per eum quo unum ad duos re-

fertur, quorum alterum magis ſignificat, alterum minus: ſiquidem eadem definitio eidem rei non poteſt magis ac minus convenire: neque una eademque definitio iſtam acceſſionem ac deceſſionem capit;ſed ne per eum quidem, quo duo de uno dicuntur, ita ut unum magis, alterum minus ineſſe dicatur: ac ne tum quidem ſi ſimilis ſit utriuſque ratio. Eiuſmodi autem loci ſunt tum is qui probat quippiam in hac magis quam in illa re ineſſe, tum is qui probat in re aliqua magis hoc ineſſe, quam illud. Similiterque in locis a minore, & e ſimili. Talium igitur nullus in confirmanda finitione eſſe uſus poteſt. Non enim poteſt eadem definitio pluribus rebus, neque huic magis, illi minus, neque aeque omnibus convenire. Uterque autem locorum, quos inutiles eſſe diximus, hac via progreditur: Si hoc potius ineſt; quam illud, aut, Si horum utrunque ſimiliter ineſt. Quare inutiles omnino ſunt ad confirmandam finitionem: neque enim unius rei plures finitiones eſſe poſſunt, neque ita ut haec magis, illa minus conveniat, neque ut omnes aeque conveniant. Unus igitur locus reliquus eſt, in quo duo ſunt quae ſubiiciuntur, & totidem quae de eis enunciantur: ſive unum magis, alterum minus, ſive utrumque ex aequo ſit, ad explicandam naturam eius cui adiungitur, accommodatum. Hic igitur tantum locus communis eſt, per quem, tum a maiori, tum a ſimili definitio cofirmari poteſt. Atque hoc modo inter ſe continuanda ſunt, quae hic dicuntur. Praeterea, inquit, a maiore, confirmare finitionem, quatenus id fieri poteſt, ut hoc modo. Si magis definit temperantiam, qui eam in honeſtis tantum ſalutaribuſque rebus animo agitandis poſitam eſſe dicit, quam iuſtitiam is,qui illam eſſe dicit habitum tribuentem cuique id quod aequum eſt, contraque, Si minus haec iuſtitiae finitio eſt, habitus cuique tribuens id quod

aequum

aequum eſt, quam illa temperantiae, honeſta tantum & ſalutaria animo agitare. In hunc autem modum conformari argumentatio non poteſt. Si illa magis, haec vero minus finitio eſt: & tamen prior illa finitio non eſt, ne illa quidem, quae minus, niſi quis finitiones duas accipiat, quae cum duabus itidem rebus comparentur. Eademque ratio eſt loci a ſimili. Si enim aequa definitio eſt fortitudinis haec, habitus fiduciam afferens adverſus ea ex quibus mortis periculum impendet, atque haec iuſtitiae, habitus tribuens cuique quod ſuum eſt, & ſuperior illa finitio non eſt, hanc quoque finitionem non eſſe conſequitur. Quod ſi unicam definitionem accipias, eamque cum duabus rebus compares, nihil tibi loci a maiore profutura tractatio eſt. Neque enim argumentatio ita dirigi poteſt. Si haec magis illius, quam huius finitio eſt, atque huius eſt, ſequitur ut illius quoque ſit: neque enim poteſt in duas res eadem finitio convenire: ac ne invenitur quidem ulla finitio quae duobus (praeterquam individuis) conveniat. Sed ne duae quidem eſſe poſſunt eiuſmodi finitiones: itaque in hunc modum non argumentamur. Si illa huius rei, magis quam haec, finitio eſt, eſtque haec finitio, illa quoque finitio erit.

Ex omnibus autem locis opportuniſſimi sunt ii, quos modo diximus: praetereaque loci a caſibus, & a coniugatis. Quo circa eos praecipue tenere, atque in promptu habere oportet; ſunt enim ad plurima utiliſſimi: ceterorum autem, ut quiſque maxime communis eſt, ita in eo plurimum eſt virium; qual s eſt, inſpicere num ad res ſingulas, & num ad ſpecies definitio propoſita accommodari queat; ſiquidem ſynonimum quiddam eſt ſpecies. Hic autem locus utiliseſt adverſum eos qui ideas ponunt, ut & ſuperius dictum eſt.

- Praeterea ex omnibus locis, ad conſtruendam finitionem oportuniſſimi ſunt, ut ſupra dictum eſt, locus

 a ma-

a maiore, a minore, & a ſimili; ſed & a coniugatis, & a caſibus; quocirca eos in promptu habere oportet, ſunt enim oportuniſſimi, & propter perſpicuitatem; & propter efficacitatem. Ex aliis autem locis, ii praecipue in uſum convertendi ſunt, qui maxime communes ſunt, id eſt, qui ad plurima quaeſtionum genera accommodari queunt, & eos in promptu habere oportet, ſunt enim omnium maxime efficaces, maximeque utiles. Talem autem eſſe ait, eum quem ipſe huius diſputationis initio tradidit, per quem inſpiciendum eſſe autumabat, id quod alicui ineſſe dicitur, ecquid omnibus quae ſub eo continerentur, conveniret. Etenim tum ad ſtabiliendas, tum ad evertendas finitiones utile illud eſt. Cum autem dixiſſet inſpiciendum eſſe, num ad res ſingulas, addidit etiam, num ad ſpecies. Si enim ſpecies individuae ſunt, quorum tradita finitio eſt, ad ſingularia tantum, ſive ad individua reſpicere oportet. Sin genera, etiam ad ſpecies, quare ſub eis continentur. Hunc autem locum, atque hanc conſiderationem utilem eſſe ait, ad evertendas ideas; neque enim ideis: & iis quae ſub eas includuntur, eadem definitio convenit, neque videlicet idearum finitio individuis, neque individuorum, ideis. Oportet autem ſynonyma eſſe ideis ea, quorum natura & effectio ex eis pendet.

Praeterea ſi tranſlato aliquo nomine uſus eſt; aut ſi idem de ſeipſo, ut diverſum quippiam, enunciavit: & ſi quis praeterea locus communis efficaxque eſt, eo utendum. Ex iis autem, quae poſtea dicentur, multo difficilius confirmari, quam refelli finitionem, intelligetur. Primum enim facile non eſt, hoc a reſpondentibus obtinere, ut eorum quae in definitione poſita fuerint, illud genus, hanc differentiam eſſe concedant. Deinde ut id quoque recipiant genere ac differentiis, quae rei natura ſit, explicari. Quibus remotis, ſyllogiſmus confici probandae finitioni accommodatus

modatus non poteſt. Si enim quaedam etiam alia ad quaeſtionem, qua, quid ſit res, quaeritur, reſponderi queunt, iam non conſtabit, ſit ne ea quae allata eſt, an potius alia quaepiam rei propoſitae finitio. Eſt enim finitio, oratio, quae quid ſit res, indicat. Quin ex his quoque idem intelligi poteſt; facilius enim eſt unum, quam multa concludere: at definitio, vel uno eorum, quae requiruntur, ſublato, refellitur: confirmari vero, niſi omnibus probatis, non poteſt. † Praeterea definitionem probare inſtituenti generalis ſyllogiſmus conficiendus eſt: oportet enim, quibuſcunque nomen convenit, iis etiam omnibus definitionem convenire: itemque nomen & orationem ea propria rei propoſitae finitio eſt. At deſtruere volentem, nihil neceſſe eſt generaliter argumentari. Satis enim eſt, ſi oſtendatur vel uni eorum de quibus nomen dicitur, orationem non convenire: etiam ad definitionem univerſe ac generatim refellendam: neque neceſſarium eſt, quaſi ſurſum verſus acta argumentatione oſtendere, quibus non convenit oratio, iis nomen convenire.

† Graeca Ariſtotelis hoc loco leviter depravata ſunt.

Cum dixerit, qui loci utiles ſint confirmandis finitionibus, ac quorundam mentionem iniecerit, per quos non confirmare modo, ſed etiam evertere finitionem licet, addit hos quoque communes ad eam evertendam locos, admonetque eos, utpote valde utiles, in promptu habendos eſſe; ſunt autem hi, tum quod uſus fuerit adverſarius in finitione, tranſlato aliquo nomine, aut quomodolibet inverſo, & improprio. Qui enim ita definit, minus probe definit; ut neque is, qui de rei alicuius finitione interrogatus, illud ipſum quod definiendum eſt, in definitione ſubiungit. At tranſlato quidem nomine etitur, qui temperantiam, concentum animi eſſe dicitur. Concentus enim proprie in fidibus dicitur. Idem autem de ſeipſo enunciat, qui hominem eſſe dicit, animal conſilii particeps,

 mortale,

mortale, hominem. Ex iis autem, quae poſtea dicentur, multo difficilius confirmari, quam refelli finitionem intelligetur. Etenim difficile eſt a reſpondentibus obtinere eas propoſitiones, quibus oſtendatur orationem a nobis allatam, finitionem eſſe. Qui enim hanc finitionem eſſe probaturus eſt, is hoc primum obtineat oportet, eorum quae in oratione poſita ſunt, illud genus, hanc differentiam eſſe: eaque ſola, ubi quid ſit res, quaeritur, enunciari. Haec vero difficilia ſunt ad probandum: neque enim cuiuſlibet hominis eſt, eis aſſentiri. At niſi iis conceſſit, difinitionem eſſe hanc, nulla ratione probari poteſt. Nam ſi etiam alia quaepiam ſint, quae de re propoſita, ad quaeſtionem, quid eſt, reſponderi queant, non tantum genus, & differentia ex quibus conſtituta eſt finitio; tum certo cognoſci non poteſt, ſitne haec finitio, an potius alia quaepiam: quandoquidem finitio eſt oratio, quae, quid ſit res, indicat. Quin ex his quoque idem intelligi poteſt quanto videlicet facilius ſit convellere, quam confirmare finitionem, facilius enim eſt unum, quam multa concludere; at vero ad confirmandam finitionem, probandum eſt, omnia, quae illius ambitu comprehenſa ſunt, in rei propoſitae natura ineſſe, niſi enim in ea inſint omnia, finitio non eſt, ut autem evertatur, probeturque finitio non eſſe, ſatis eſt oſtendere, vel unum eorum quae in definiendo adhibita ſunt, in re quae definitur, non ineſſe, uno enim reprehenſo, tota definitio corruit; facilius autem eſt unum probare quam multa. Praeterea definitionem, inquit, probare inſtituenti generalis ſyllogiſmus ipſe aiens, neceſſario conficiendus eſt, quo concludat, quae in definitione poſita ſunt, ea univerſe, ac generatim de eo quod definitur, enunciari: itemque nomen & orationem invicem reciprocari, ſiquidem ea propria rei propoſitae finitio eſt. At de-

ſtruere

ſtruere volentem nihil neceſſe eſt generaliter argumentari; non enim tantum refellitur definitio, ſi nulli eorum, quae ſub nomine continentur, conveniat; verum etiam ſi oſtendatur alicui non convenire. Nam ad evertendum id, quod de toto aliquo genere dicitur, ſatis eſt, ſi oſtendatur, in eorum aliquo, de quibus nomen enunciatur, allatam orationem non valere. Sed neque viciſſim conferre finitionem cum eo quod finitur, deſtruenti neceſſarium eſt. Satis enim eſt, ſi oſtendatur, de quibus nomen dicitur, eorum nulli orationem convenire: neque neceſſe eſt contra oſtendere, quibus non convenit oratio, iis nomen convenire. Aequalia enim ſunt haec duo, de quibus nomen dicitur: iis non convenire orationem, & quibus non convenit oratio, iis nomen convenire. At reciprocrationem in hoc genere argumenti reiiciendam eſſe dicit, utpote, quae nihil ad evertendam finitionem conferat. Neque enim finitio eſt, quae ita tradita eſt oratio. Difficilius igitur eſt confirmare, quam reprehendere finitionem.

Expoſitio quaedam in haec ipſa Ariſtotelis verba, quam non eiuſdem interpretis eſſe, ſed a ſtudioſo aliquo adſcriptam, & poſtea commentario inſertam puto,

Satis eſt, inquit, reprehendenti aliquid generatim dictum ſi oſtendat, quibus nomen convenit, eorum nulli orationem convenire: neque praeterea opus eſt idem oſtendere per reciprocationem, quae huiuſmodi eſt, de quibus oratio ipſa dicitur, de eorum nullo nomen enunciari; neque enim id ad convellendam finitionem utile eſt, cum ſatis ſit oſtendere, de quibus nomen dicitur, de iis non dici orationem. Haec tamen reciprocatio non per negantiam fieri videtur, imo vero idem ſurſum verſus retroque dici. Idem enim eſt, de quibus nomen dicitur, de eorum nullo dici orationem, & dici nomen de iis, de quibus non dicitur oratio.

oratio. Quod & ex partium collatione perſpici poteſt: Aut forte reciprocationem indicavit huius enunciationis, De quibus dicitur nomen, de eorum nullo dicitur oratio: cum illa, De quibus oratio, de iiſdem etiam nomen dicitur. Forte etiam hoc ait, nihil prodeſſe reciprocationem huius, De quibus dicitur nomen, de eorum nullo dicitur oratio, propterea quod ipſa per ſe reciprocatur. Aut, quia ſatis conſtat enunciationes, quae de toto genere aliquid negant, reciprocari, ut id oſtendere nihil neceſſe ſit. Quanto igitur operoſius eſt multa probare, quam unum & probare affirmationem de toto genere, quam id quod ei e regione reſpondet, id eſt negantiam de parte aliqua generis, vel etiam negantiam de toto genere, tanto maioris eſt finitionem confirmare, quam eandem refellere.

Evertitur etiam finitio, ſi oſtendas eam, omnibus quidem iis, de quibus dicitur, ſed non iis ſolis convenire.

Quod autem de ea diximus, idem quoque in proprio atque in genere dici poteſt. Nam & horum utrunque minore opera refellitur, quam comprobatur. Ac de proprio quidem id, vel ex iis quae diximus, ſatis conſtat. Fere enim proprium coniunctim explicatur: quare unum qui refutaverit, is proprium ſuſtulerit: at confirmare meditanti, neceſſario omnia ſyllogiſmo ſunt colligenda. Ac quaecunque definitione dicuntur, ea fere omnia ad proprium quoque accommodari queunt. Nam & in eo confirmando, oſtendendum eſt convenire iis omnibus, quae nomine comprehenduntur: & in refutando ſatis eſt, ſi oſtendatur vel uni non convenire: quodque de finitione dictum eſt, corruere eam, ſi, quamvis omni, non tamen ſoli conveniat, idem etiam in proprio valet.

De genere autem, eo quod confirmanti unica propoſita via eſt, quam neceſſario teneat, nempe ut in omni ineſſe oſtendat: reprehendenti autem duae, ut aut nulli omni-

no ineſſe, aut etiam alicui non ineſſe: utrovis enim modo, quod initio poſitum fuerat, tollitur. Praeterea confirmanti neceſſe eſt, non tantum ut ineſſe oſtendat, verumetiam ineſſe, ut genus, at reprehendenti ſatis eſt, ſi oſtendat, aut in aliquo non ineſſe, aut in nullo. Ut autem ceteris in rebus tollere ac deſtruere, quam efficere, ita in his quoque evertere, quam conſtruere, facilius videtur.

Proprium ait fere coniunctim, id eſt, cum genere explicari. Dixit enim, cum de proprio diſſereret, primo genus, deinde proprium tradi oportere. Dixit autem; fere, quia proprium interdum etiam unico nomine explicatur, ut cum dicimus decorum pulchri proprium eſſe, felicitatis, nullius rei indigum. Maxime autem hoc modo explicantur ſummorum generum proprietates: neque enim ullum ſuperius genus eſt, quo complicentur. Sic eſſentiae proprium eſt, in re ſubiecta non eſſe. Si ergo proprium coniunctim dicitur, probandum eſt, & ineſſe omnia in eo de quo agitur, & univerſe ineſſe, & cum eo reciprocari. Hoc enim uno minus habet proprium, quam finitio, quod, quid res ſit, non indicat. Ad refutandum autem proprium ſatis eſt, ſi aut unum aliquid eorum, quae ipſi explicando adhibita ſunt, non inſit in re propoſita, aut id quod proprium dicitur, non conveniat alicui eorum, quae ſub re propoſita continentur. Quinetiam evertitur, ſi omni conveniat, ſed non ſoli. Oſtendit autem & genus facilius refelli, quam comprobari. Nam comprobandi unica via eſt, ſi univerſe dici oſtendas: reprehendendi duae, ut aut nulli, aut alicui non convenire demonſtres.

Adiunctum autem de toto quidem genere facilius eſt refellere, quam probare. Nam is quidem qui probat, neceſſe habet probare, ineſſe in omni: is autem qui refellit, ſatis habet, ſi oſtendat in uno aliquo non ineſſe. At contra de parte generis facilius probatur, quam refellitur. Probanti enim

enim ſatis eſt, ſi probet in uno ineſſe: at refellenti oſtendendum eſt, nullum eſſe in quo inſit.

Praeterea adiunctum de toto quidem genere facilius eſt refellere, quam probare: de parte autem generis contra, qui enim probare vult adiunctum hoc in omni homine ineſſe, haud ſane efficere id facile poteſt. Fieri enim non poteſt, ut vere candor in omnibus hominibus haerere dicatur. At qui refellit, facile oſtendet in uno quopiam, ut forte in Socrate, non ineſſe candorem. Atque ita evertitur, quod de toto genere dictum fuerat. De parte vero generis, ut quod candor in aliquo ineſt, facilius eſt probare quam refellere. Etenim ſatis eſt, ſi probetur in aliquo ineſſe. At refellere difficile eſt, & oſtendere in nullo homine ineſſe candorem. Fieri enim non poteſt, ut hominum nullus omnino ſit candidus. Nam eam quae de aliquo affirmat, ea demum tollit, quae de omni negat: quando ea quae non omnem dicit, in quibuſdam vera eſſe poteſt ſimul cum ea quae aliquem.

Conſtat autem, cur omnium facillime finitio reprendatur. Plurimae enim dantur ad id efficiendum vires, cum in finienda multa dicantur. E pluribus autem facilius conficitur ſyllogiſmus. Peccari enim veriſimilius eſt, ubi multa, quam ubi pauca dicuntur. Praeterea etiam ex aliis argumenta ad impugnandam finitionem eruuntur. Sive enim propria non eſt oratio, ſive genus non recte poſitum eſt, ſive eorum, quae allata ſunt, aliquid non ineſt in re propoſita, definitio corruit; at evertendis ceteris. neque ea quae ad definitiones refellendas neque cetera omnia adhiberi queunt.

Conſtat igitur, inquit, reprehendi finitionem facilius quam ullum aliud problema, ſive ex iis quibus proprium, ſive quibus genus, ſive quibus adiunctum aliquod explicatur. Cum enim multa dixerimus, quae in finitione obſervanda ſunt, quale eſt, ut finitio cum eo quod definitur, recipprocari queat, ut differentiae ex

ipſa

ipſa rei eſſentia petitae ſint, ut ne inſint voces ullae homonymae, neve translatae, fit ut multae ad reprehendendum quaſi viae offerantur. Nam quo plura obſervanda ſunt, eo facilius ſyllogiſmus ad reprenſionem dirigi poteſt; cum quibus in rebus plura obſervari oportet, in iis fere etiam multa peccentur; ubi autem pauciores ſunt obſervationes, ibi etiam perſpicuum ſit pauciora eſſe peccata. Qui enim & longum iter conficere, & in eo etiam celeritatem adhibere contendit, offendit ſaepius, quam qui in breviore itinere adhibet etiam remiſſionem: quaſque in domos per plures vias aditus patet, eas facilius aliquis per noctem ingredi poſſit, quam in eas, quae uno tantum aditu ſunt perviae. Praeterea etiam ex aliis.) Is, inquit, qui finitionem reprehendere aggreditur, poteſt & hac via aggredi, quod adverſarius in definiendo proximum non accepit genus, & quod alienum genus aſſumpſerit, & quod finitio cum re difinita non reciprocetur, & quod ſit uſus vocibus vel homonymis, vel translatis, & denique alia omnia tentare, quae prodita ſunt in locis aptis ad reprehenſionem. Etenim cum tam multa in definiendo obſervanda ſint, pene dixerim, neceſſarium, eſt ut aliquid fugerit obtutum illius, a quo compoſita finitio eſt. Itaque qui finitionem reprehendit, per alios etiam locos, quibus videlicet problemata de proprio, de genere, de adiuncto refelluntur, efficere id, quod inſtituit, poteſt. Qua enim ratione proprium, eadem finitio reprehendi poterit, ſi cum re propoſita non reciprocetur. Et qua ratione genus aut ut alienum, aut ut non proxime adhaerens, aut ut rei naturam non explicans reprehenditur, eadem, genus in finitione poſitum, aut quia genus non ſit, aut quia in re definita non inſit, redarguetur. Rurſumque ut in problematis de adiuncto oſtenditur in Socrate forſitan

candor

candor non ineſſe, ſic, ſi quis hominem finierit, natura animatum conſilii expertem, aut mare, humorem potui aptum, qui vel unam e tota finitione partem ſuſtulerit, totam finitionem labefactarit. Quibus igitur modis alia, iiſdem & finitio reprehendi poteſt: ſed non contra. Neque enim quae finitioni, eadem aliis quoque evertendis utilia ſunt. Nam etiam ſi quis oſtendat, aptum ad ridendum, quod in hominis finitione aliquis poſuerit, ex ipſa hominis eſſentia non eſſe, non tamen illud efficietur, ut ne proprium quidem ſit hominis. Neque, ſi genus aut non proximum, aut non recte allatum probaveris, ex eo, ut ne genus quidem ſit, conſequetur. Neque ſi ardor hominis naturam non conſtituit, idcirco efficitur, ut ne fortuito quidem haerere in natura hominis poſſit. Quinetiam quibus e locis alia problemata, nempe de genere, & de proprio refelluntur, non ex iis omnibus etiam problemata de adiuncto refelli queunt: imo potius quae ad refellendum adiunctum valent, ea refellendis quoque ceteris utiliter adhibentur.

Quae enim adiuncto, ea ſola ceteris quoque omnibus, quae ante diximus, ſunt communia. Quicquid enim de re aliqua dicitur, id in ea ineſſe oportet. At qui genus oſtendit non ineſſe ut proprium, nullo modo evertit genus: ſimiliterque neque neceſſe eſt proprium ita ineſſe, ut genus: neque adiunctum ita ineſſe, aut ut genus, aut ut proprium, ſed ineſſe tantum; quare argumenta ex aliis ad alia duci non queunt, praeter quam ad unam finitionem.

Quae enim adiuncto, ea ſola ceteris quoque omnibus, quae ante diximus, ſunt communia.) videlicet ut non tantum ad tollendum adiunctum valeant, ſed etiam ad tollenda cetera. Quod enim ſolum de adiuncto quaeritur, inſit ne in re propoſita, idem in aliis quoque, nempe in proprio, in genere, in finitione, ſimiliter quaeritur. Quod eſt genus cum re propoſita

non

non reciprocetur, ex eo non efficitur, ut ne ſit genus; neque ſi proprium non ineſt ita ut genus, in ipſa videlicet rei eſſentia, ideo efficitur, ut ne ſit proprium: Similiterque etiam ſi adiunctum neque eſt ex ipſa rei natura, ut genus, neque reciprocatur, ut proprium; non ex eo conſequitur, ut adiunctum ne ſit.

Finitionem igitur facillime reprehendi, difficillime autem conſtitui conſtat: illa enim omnia ſyllogiſmo probanda ſunt, & quod ea quae in finitione ponuntur, inſint in re propoſita, & quod genus recte traditum fuerit, & quod propria finitio eſt, & praeterea, quod ipſius rei naturam & eſſentiam exponat; atque hoc recte praeſtitiſſe oportet. E ceteris vero proprium ad eam proxime accedit: eo enim facilius reprehenditur, quod plerunque conſtituitur ex pluribus. Difficillimum autem eſt ad probandum; nam & multa probanda ſunt, & quod rei propoſitae ſoli conveniat, & quod cum ea reciprocetur: Adiunctum autem omnium facillimum eſt ad probandum: Nam in aliis non tantum quod inſint, verum etiam quod certo quodam modo inſint, oſtendendum eſt: in adiuncto autem, ſatis eſt ſi ineſſe oſtendatur. Difficillimum autem eſt ad refutandum: ſiquidem paucae admodum dantur reprehendendi viae; neque enim illud in adiuncto ad ſignificatur, quomodo in re inſit. Itaque aliorum quidem reprehendendi duplex ratio eſt; ſeu quod non inſint, ſeu quod non hoc modo inſint: adiunctum autem aliter tolli non poteſt, quam ſi oſtendas non ineſſe. Locos igitur, qui tractando cuique problematum generi argumentorum copiam ſuppeditare poſſunt, quantum fere ſatis eſt, perſecuti ſumus.

Atque hoc recte praeſtitiſſe oportet.) Hoc quoque, inquit, ratione concludere, ac demonſtrare oportet, finitione ea, quam probare volumus, rei naturam explicari, neque obſcurum quicquam, neque ſupervacaneum in ea contineri; quibus efficiendis plures ſuperius tradidit locos. Hac igitur, ceteriſque cauſis, quas

quas expoſuimus, finitionem conſtituere difficillimum eſt. E ceteris autem problematis, maior eſt in confirmando proprio, quam in genere, aut in adiuncto, difficultas: quod ipſum tamen facilius eſt ad confirmandum, quam definitio. Ac proprium idcirco facilius reprehenditur, quam cetera, quia e pluribus conſtat, fereque coniunctim explicatur. Exempli cauſſa; animal aptum ad ridendum, quod & proprie proprium eſt, utpote coniunctim explicatum. Addidit autem, fere, quia nonnunquam etiam uno nomine exponitur, ut proprium hominis, aptum ad ridendum. Difficile igitur eſt probare illud, quod coniunctim proponitur: multa enim concludenda, & ratione colligenda ſunt. Primum quidem, quod proximum genus ſumptum fuerit: tum quod animal aptum ad ridendum, de ſolo homine dici queat, quodque cum eo reciprocetur. Omnium autem facillime probatur adiunctum. Satis enim eſt ad confirmationem, ſi, verbi cauſſa, oſtendas candorem ineſſe Socrati: quod ſolum in aliis non eſt ſatis. Difficillimum autem, inquit, eſt ad refutandum. Unus enim tantum locus eſt, nempe ſi oſtendas non ineſſe. Neque enim praeterea quaeri poteſt, inſit ne, ut genus, aut ut proprium. Itaque cum alia problemata duobus modis reprehendi queant, ob idque facilis ſit eorum reprehenſio, problemata de adiuncto, quibus labefactandis una tantum propoſita via eſt, difficillime refelluntur.

Hactenus Muretus.

101 1467659

Digitized by Google

[illegible] Google

Digitized by Google